

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
«Д.СЕРІКБАЕВ АТЫНДАҒЫ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ТЕХНИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ»
КЕАҚ

МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
НАО «ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКИЙ ТЕХНИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ
Д.СЕРИКБАЕВА»

D. Serikbayev
**EAST
KAZAKHSTAN
TECHNICAL
UNIVERSITY**

**EKTU
ISTC**

X Халықаралық ғылыми-
техникалық конференция
X International scientific and
technical conference

«ЖАСТАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ - ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНА»

**Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған студенттердің,
магистранттар, докторанттар мен жас ғалымдардың X
Халықаралық ғылыми-техникалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ**

11, 12 сәуір 2024 жыл

VI бөлім

«ТВОРЧЕСТВО МОЛОДЫХ – ИННОВАЦИОННОМУ РАЗВИТИЮ КАЗАХСТАНА»

МАТЕРИАЛЫ

**X Международной научно-технической конференции студентов,
магистрантов, докторантов и молодых ученых, посвященной
125-летию Каныша Сатпаева**

11 -12 апреля 2024 года

Часть VI

Өскемен
Усть-Каменогорск
2024

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
Д. СЕРІКБАЕВ АТЫНДАҒЫ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН
ТЕХНИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКИЙ ТЕХНИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Д. СЕРИКБАЕВА

**«ЖАСТАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ – ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНА»**

Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған
студенттердің, магистранттар, докторанттар мен жас ғалымдардың
X Халықаралық ғылыми-техникалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ

11, 12 сәуір 2024 жыл

VI бөлім

**«ТВОРЧЕСТВО МОЛОДЫХ – ИННОВАЦИОННОМУ
РАЗВИТИЮ КАЗАХСТАНА»**

МАТЕРИАЛЫ

X Международной научно-технической конференции
студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых,
посвященной 125-летию Каныша Сатпаева

11, 12 апреля 2024 г.

Часть VI

Өскемен
Усть-Каменогорск
2024 г.

УДК 001

ББК 72

Ж 33

Главный редактор: к.т.н. С.Ж. Рахметуллина

Зам. главного редактора: к.э.н. Ж.Т. Конурбаева

Редакционная коллегия: к.ф.н. Р.П. Дронсейка, старший преподаватель Ф.И. Байбатанова, старший преподаватель И.М. Калелова, магистр пед.наук А.Б. Шорганова, старший тренер-преподаватель Е.А. Шимин, старший преподаватель Е.Э. Таттыбаев, старший преподаватель А.А. Масаков

Жастардың шығармашылығы – Қазақстанның инновациялық дамуына: Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған студенттердің, магистранттар, докторанттар мен жас ғалымдардың X Халықаралық ғылыми-техникалық конф. материалдары, 11, 12 сәуір 2024 ж. = **Творчество молодых – инновационному развитию Казахстана:** Материалы X Международной научно-технической конференции студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых, 11-12 апреля 2024 г. – Өскемен: ШҚТУ, 2024. – VI б. – 450 б. – қазақша, орысша.

ISBN 978-601-208-841-0 (VI б.)

ISBN 978-601-208-835-9

В сборник вошли материалы докладов, в которых рассмотрены актуальные тенденции в развитии языков, военной науки, физической культуры и спорта.

Сборник рассчитан на студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых вузов.

УДК 001

ББК 72

Печатается по разрешению редакционно-издательского совета университета.

ISBN 978-601-208-841-0 (VI б.)

ISBN 978-601-208-835-9

© ВКТУ им. Д. Серикбаева, 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ ЯЗЫКОВ, ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ, СПОРТА И ВОЕННОЙ НАУКИ

ӘОЖ 796.01

Айгалиева Д.А. (ШҚТУ), Орман К. («№48 мектеп-қосымша білім беру орталығы» КММ), Шорганова А.Б. (ШҚТУ)

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАР ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ

***Андатпа.** Қазіргі Жаңа Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік дамуындағы басты мақсаттың бірі халықтың денсаулығын сақтау, салауатты өмір салтын қалыптастыру болып табылады. Ал, халық саулығын сақтауды сәбилік жастан бастау керек екені баршамызға мәлім.*

Соңғы жылдарда зерттелген көптеген ғылыми еңбектердің негізгі тұжырымдамасы бойынша мектеп жасына дейінгі балалардың дене шынықтыруын нақты бір мақсатты бағытпен дамытқанда ғана олардың денсаулығы нығаятыны анық. Бұл мақалада 3-6 жастағы балалар дене тәрбиесінің мәні, маңызы жайлы айтылады. Сондай-ақ, ғылыми зерттеу жұмысы негізінде көптеген әдебиеттер зерттелініп, оң нәтижеге жету үшін қандай жұмыстар атқарылуы керек жайлы сөз етіледі.

***Түйін сөздер:** мектепке дейінгі жас, дене тәрбиесі, денсаулық, қимыл-қозғалыс жаттығулары, гигиеналық күтім, дұрыс тамақтану.*

Адам өмірінің келешекте дене саулығы мен мәдени дағдыларын қалыптастырудағы маңызды кезеңдердің бірі – мектепке дейінгі кезең. Қазір республикада 1800-ден астам мектепке дейінгі балабақшалар мен мекемелер бар екен. Осы мекемелерде бала тәрбиесіне қажетті жұмыстар атқарылады, соның ішіндегі маңызды бір саласы дене шынықтыру болып табылады.

Қазіргі заманғы мектепке дейінгі тәрбие балалардан айтарлықтай дене қуаты және психикалық күш-жігерді қажет етеді. Соңғы жылдардың статистикасы аяусыз – соңғы 10-15 жылда балалардың денсаулығының нашарлау үрдісі сақталған. Денсаулық жағдайындағы ауытқулар 4 жастан 17 жасқа дейінгі балалардың 70%-дан астамында байқалады. Дені сау балалардың саны 7-10% шамасында ғана. Көбінесе тыныс алу жүйесінің аурулары, тірек-қимыл аппаратының патологиясы, ас қорыту жолдарының аурулары. Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында оқытылатын оқу материалын қабылдаудың тиісті нашарлауымен балалардың көру қабілетінің, дене қалпын, орталық жүйке жүйесінің бұзылуының саны артып келеді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың дене шынықтыруын сапалы дәрежеге көтеру қазіргі Қазақстанның білім беру саласындағы өзекті мәселенің бірі болып табылады. Осы маңызды жұмысты іске асыру барысында баланың жас ерекшеліктерін ескере отырып қозғалмалы ойындарды дене шынықтыру сабағында ұтымды пайдалануды зерттеу маңызды сала болып табылады, себебі бұл ойындар баланың сүйіп ойнайтын және оның күш-жігерін жетілдіретін әсерімен ерекшеленеді.

Соңғы жылдарда зерттелген көптеген ғылыми еңбектердің негізгі тұжырымдамасы бойынша осы мектеп жасына дейінгі балалардың дене шынықтыруын нақты бір мақсатты бағытпен дамытқанда ғана денсаулығы нығайып, жұмыс жасау қабілеті дамып жеке тұлға болып қалыптасуына тікелей әсері бар екендігі дәлелденуде [1].

Неміс ғалымы В. Зигердің дәлелдеуінше: «Дене шынықтыру қоғамдық құбылыс, мәдениет пен тұрмыс салтының құрамдас бөлігі, адамдардың нақты тарихи әлеуметтік топтарының тәрбиесі ретінде айтқанда, біз тәнді жетілдірудің әлеуметтік-мәдени жағдайларының, сонымен қатар белгілі-бір қозғалыстың дамуына дұрыс мән берілуі қажет екендігін көреміз.

Қозғалмалы ойындарды дене шынықтыру сабақтарына кеңінен пайдалануды орыс ғалымы П.Ф. Лесгафт ұсынды. Ол балаларды ауыр гимнастикалық жаттығулардан сақтандыруды, оның орнына табиғи қозғалысты ойынды пайдалануды орынды деп дәлелдеді. Лесгафт ойынның әлеуметтік-педагогикалық мүмкіншіліктерін бағалай отырып ойын арқылы тәрбиелеуді, балаларды өз бетімен жұмыс істеуге үйретудің жолы және қоғамдық пікірлердің маңызын бағалай білуге бір-бірімен жолдастық қатынас орнатуға, шындыққа баулуға, ойын барысында өздерін реттеп отыруы үшін ойын керек деді [2].

5-6 жас аралығындағы баланың денесін шынықтыру кезінде басты фактор оның қимыл әрекетінің қаншалықты дұрыс жолға қойылғандығымен байланысты, себебі, мақсатты орындатқан қимыл-қозғалыс жаттығулары бұлшық еттерге қан жүгіртіп, ағза қорегін арттырады.

Балалар үшін қозғалыс әрекеті үлкен мұқтаждық болып табылады. Қозғалыс бала үшін үлкен бір қуаныш көзі, сондықтанда қимыл күші оның денесін қатайтумен қатар психикалық дамуына үлкен әсерін тигізеді. Бала қозғалысы туралы Мағжан Жұмабаев былай дейді: «Адам неғұрлым жас болса солғұрлым қозғалуды көп тілейді, дені сау бала бір минут тыныш отыра алмайды. Күні бойы шаршау білмей, ойнайды да жүгіреді».

Қазақ халқы баланы туған күннен бастап денесін қимыл-іс әрекетке тартып өсуіне мән берген. Әр бала жеке тұлға екендігі, оның қабілеті де әр-түрлі болып келеді. Сондықтан қимыл-қозғалысқа үйрету барысында жасаған дене шынықтыру әрекетіне қарай белсенді қимылдайтын бала және жай қозғалатын балаларды ескеріп сабақ өткізу тиімді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың негізгі дене қимылдарына жүру, жүгіру, секіру, лақтыру, еңбектеу, өрмелеу, асып түсу, шығу, тепе-теңдікті сақтау түрлерін дұрыс қалыптастыру негізгі мақсат болып табылады. Бұл дағдыларды қалыптастыру кезінде балалардан ынталы болуды, дұрыс орындауға талпынуды, оларға нақты нұсқаулар беруді, орындауларына көмек көрсетуді талап етеді [4].

Дене шынықтыруды қимыл-қозғалыс ойындары арқылы жүзеге асыру балалардың дене мүшелері мен көңіл-күйлеріне қатты әсерін тигізеді. Қимыл-әрекетке толық жағдай жасаудың, барлық бала ойыннан қуаныш табуға мүмкіндік жасаудың маңызы зор.

Сабақ барысындағы іс-қимылды дұрыс сапалы түрде балаға жеткізіп бірнеше рет қайталап әдетке айналдырғанда, бала ағзасындағы зат алмасу артып, жүйке жүйесі белсенділігін танытып, қан айналымы жақсарады. Қозғалыс барысындағы жиі демалудан бала ағзасындағы оттегіге деген қажеттілік артады. Дене шынықтырудың арқасында баланың көңіл-күй жоғарылап, жүйке жүйесі бекиді. Дене шынықтыру нәтижесінде бала өзінің іс әрекетіне және топтық тәртіпке үйреніп, оның ережесіне бағынады. Бұл оның жан-жағындағы оқиғаға мән беріп қарауына, төзімді болуына, тәртіпті сақтауына септігін тигізеді.

Сондықтан балалардың қозғалыс белсенділігі мөлшерін реттеп дұрыс ұйымдастырған жөн. Балалардың бұлшық еттері даму жағдайында болғандықтан олар қимылсыз отыра алмайды, оларды ұзақ уақыт қимылсыз бір қалыпта отырғызуға немесе тұрғызуға болмайды.

Мектеп жасына дейінгі балаға дене мүсінінің дұрыс қалыптасуын яғни денесін түзу, тік ұстауды, бала отырғанда, тұрғанда, жүргенде денесін тік ұстауды әдетке енгізу қажет. Дұрыс мүсін адамның ішкі ағза құрылымының жетілуін жақсарттады. Дене мүсінінің дұрыс қалыптасуы сүйек-бұлшық ет құрылысының дұрыс дамуына байланысты. Қозғалыс тірегін дұрыс қалыптастыруды бала шақтан дағдыға айналдырған тиімді.

Бес жасқа толған балаларға тән сипат ағзаның жедел өсу кезеңі болып табылады. Бір жыл аралығында баланың салмағы 1,5-2 кг артады, бойы 6-7 см. өседі. Бес жастағы баланың салмағы мөлшермен 19 кг, бойы - 110 см, көкірек аумағы 54-55 см-ге жетеді. Миы жедел толысып, мидың үлкен жарты шар қабығының қызметі жетіледі, астыңғы ми қыртысы орталығының мінез-құлыққа қатысты ықпалы айтарлықтай болады.

Баланың негізгі қимылдарының жетілуінде сапалы өзгерістер пайда болып, қимыл-қозғалысты дәл орындауы артады. Өз әрекетін жоспарлау, белгілі бір ойынды нақты түрде көрсетіп, іске асыра білуі жетіле түседі. Мұның жай талпынудан, ниет білдіруден өзгешелігі сол, бала өз мақсатын ұғынумен қатар оған жетудің тәсілдерін де түсіне бастайды, балаларда сюжетті ойындарды өздері ойлап тауып, орындаушыларды өзара келісіп бөлісе алады.

Осы жастағы балалардың таным қабілеті қалыптасып, бақылампаздығы, ойын ережесіне бағына білуі жетіледі, мінез-құлықтары орныға бастайды. Негізгі қимылы жетіле түседі. Бес жастағы балалардың қимылы шапшаң, өз үйлесімін тауып, жинақталған болып келеді. Бес жастағылар тобы үшін дене шынықтыру сабағында кіші топтарда қалыптасқан қимыл дағдылары мен іскерліктерін бекіту одан әрі жүргізіледі, негізгі қимылдардың дағдысын игеру басталады.

Педагог Усова А.П. - «...прогрестік педагогика балалардың жеке басының дамуы, қалыптасуы үшін қажетті алғашқы еңбек күшіне қашан да көңіл бөліп келеді. Ойын, еңбек, оқу арқылы біз балаларға белгілі бір тұрғыда ықпал жасай аламыз. Бірақ біз іс-әрекеттер ойын, еңбек, оқыту өзара ұштасқан жағдайда ғана баланың жеке басын дамытуда толық нәтижеге жете аламыз» деп өзінің ойын білдіреді [5].

Дене шынықтыру арқылы тәрбиелеу барлық тәрбие жүйесінің бөлінбес бір саласы болып табылады. Дене шынықтыру болмаса баланың жан-жақты дамуы мүмкін емес.

Гигиеналық күтім және дұрыс тамақтану, қозғалысқа керек биологиялық қажеттіліктерді қанағаттандыру, отыру, тұру, жүру, жүгіру, секіру сияқты алғашқы қозғалыс жасау мүмкіндіктерін қалыптастыру тағы да басқа қажеттіліктерді дене шынықтырудың арқасында жүзеге асыруға болады.

Балаларды қимылға үйретудің негізгі әдісі көрсету, түсіндіру және жаттығуларды балалармен бірге орындау болып табылады. Бұл әдістің қолдану барысы әр-түрлі. Мысалы: 5 жас мөлшеріндегі балаларға қимыл-қозғалыс жаттығуларының кейбір элементтерін көрсету немесе түсіндірумен шектелсе де болады. Дене шынықтыру барысындағы қимыл-қозғалыс элементтерін орындаудың негізгі шарты оларды бірнеше рет қайталау және бірте-бірте жетілдіру болып табылады.

4-6 жас аралығындағы балалардың қимыл-қозғалысын дамытуға арнайы жағдай жасау, қимыл-қозғалыс ойындарын басқа да дене шынықтыру жаттығуларын күнделікті жүйелі өткізу баланың қалыптасуында маңызды рөл атқарады. Себебі бұл кездегі қимыл-қозғалыстың негізгі түрі баланың өз бетімен қимылдап, қозғалыс жасауы болып табылады.

Бала жүруді, жүгіруді, секіруді қажетсініп тұрады. Ал қимылдау оған қозғалыс әрекетімен бірге эмоциялық даму әкеледі. Айналасындағыны бағдарлау өрісін кеңейтетін баланың белсенді қимылдары оның психикалық қызметінің мысалы, түйсігінің, қабылдауының, есінің, көрнекілік-қимылдық ойлауының өсуіне көмектеседі. Балаға тұрақты жүгіруді әдетке айналдырғанда, оның жүрісі ширап, қолдарының белсенді қимылдауына алғы шарттар жасалады.

Мектепке дейінгі балалардың дене шынықтыруының негізгі міндеттері олардың денсаулығын сақтау, нығайту, дене бітімін дұрыс дамыту, ағзаны шынықтыру, қимыл-қозғалыс дағдыларын қалыптастыру.

Қимыл-қозғалыс өсіп келе жатқан ағзаның жетілуіне елеулі әсер етеді. Әр түрлі белсенді қимыл-іс әрекеті сүйек бұлшық ет құрылымының дамуына балалар ағзасының қызметінің жетілуіне септігін тигізеді, сыртқы ортаның түрлі жағдайына бейімделуіне көмектеседі. Дене шынықтырудың өмірге қажетті негізгі түрлеріне қоса балалар бұлшық еттің белгілі бір топтарын қолдың, аяқтың, кеуденің нығаюына бағытталған спорттық жаттығулар арқылы орындайды.

Бұл жерде мақсатты қимыл-әрекетті ой-санамен ұштастыруы, яғни ой-сана мен қимыл бірлігін біріктіргенде бала өмірінің, денсаулығының жақсы дамуының алғы шарты қалыптасатындығын көреміз. Сондықтанда бала ағзасын дамыту үшін денесін шынықтыруды жүйелі түрде өткізу қажет. Шынығу сапалығын ұйымдастыру, қимыл-қозғалыс дағдысы, оны жасай білу баланың интеллектуалды және психикалық дамуымен, тұлғаның мінезін тәрбиелеумен тығыз байланысты.

Баланың денесін шынықтыру барысындағы негізгі мақсат: бала денсаулығын қорғап, оны нығайтып, ағзаны шынықтыру, дененің дамуының

толық мәнді нәтижесіне жету, дене құрылымының келісті өсуі, ағзаның жасына сәйкес дамуы, ағзаның қорғаныс қабілетінің артуы, ақыл-ой және еңбек жұмысының жақсаруы, тұлғаның мінез-құлық, ерік-жігерін, белсенділігін, дербестілігін тәрбиелеу болып табылады.

Дене шынықтырудың келесі мақсаты ойын іс-әрекетінің кең ортасын қалыптастыру, дененің қозғалыс сапалығын дамыту оның ептілік, атап айтқанда координациялық қабілетін, жалпы төзімділік, жылдамдық-күштілік сапасы және тепе-теңдік сақтай білуді үйрену, дұрыс мүсіннің қалыптасып, майтабан болудан алдын-ала сақтандыру.

Балалармен барлық сабақтар қызықты ойын түрінде өткізілуі керек, әйтпесе балалар жаттығудан тез жалығып кетеді, мұндай сабақтарда дене жүктемесі қатаң мөлшерленген және сіздің балаңыздың жасына байланысты. Сабақта балалар доптармен, секіртпе, құрсаулармен және басқа дене шынықтыру құралдарымен айналысады; қозғалмалы ойындарды ойнап, музыка әуенімен қозғалады, спорттық эстафеталарға қатысады. Сондай-ақ бұл сабақтарда балалар қарым-қатынасты үйренеді, әлеуметтік дағдыларын дамытады, денсаулығын жақсартады, сабақтар омыртқаның қисаюы, жалпақ табандылық, семіздік сияқты бірқатар аурулардың алдын алуға көмектеседі, бұлшықет аппаратын күшейтеді, бұлшықеттердің икемділігін дамытады, тепе-теңдікті ұстауды үйренеді.

Сіздің балаңыздың ақыл-ой белсенділігі оның дене қуаты дайындығына тікелей байланысты, әйтпесе ол тез шаршайды және табандылыққа үйренбейді.

Дені сау болу дегеніміз дене қуаты және рухани жағынан жақсы сезіну. Толықтық та, батырлық дене қалпыда өз алдына денсаулық критерийі емес. Оның мәні дене және рухани күштердің үйлесімділігінде, тепе-теңдікте, төзімділікте, әртүрлі зиянды әсерлерге қарсы тұру қабілетінде. Дені сау баланың көзі айналасындағы барлық нәрсеге қызығушылықпен жанады, күлімсірейді, ойнауға, жүгіруге, көңіл көтеруге дайын болады. Ол жігерлі, өмірдің кез келген құбылуынан, қиыншылығынан қорықпайды.

Балалар үшін дене шынықтырудың маңыздылығы ғимарат іргетасының маңыздылығымен тең. Неғұрлым іргетасы дұрыс қаланған болса, соғұрлым биік ғимарат тұрғызылуы мүмкін; баланың дене тәрбиесіне көбірек көңіл бөлсе, оның жалпы дамуында, ғылымда, еңбекке қабілетті, қоғамға пайдалы адам болуында соғұрлым үлкен жетістіктерге жетеді.

Балаларды дені сау, күшті, көңілді етіп тәрбиелеу тек ата-ананың ғана емес, сонымен қатар әрбір мектепке дейінгі мекеменің міндеті, өйткені ол жерде балалар күннің көп бөлігін өткізеді. Осы мақсатта дене шынықтыру сабақтары қарастырылған, олар белгілі бір жастың психологиялық ерекшеліктеріне, жаттығулардың қолжетімділігі мен мақсатқа сәйкестігіне сәйкес құрылуы керек. Жаттығулар кешендері қызықты болуы керек, сонымен қатар баланың қозғалыс қажеттілігін қанағаттандыратын физиологиялық-педагогикалық қажетті және негізделген жүктемені қамтамасыз етуі керек.

Ауру, дене қуаты дамуы нашар бала әдетте мектепте сау балалардан артта қалады. Оның есте сақтау қабілеті нашар, зейіні тез шаршайды, сондықтан ол жақсы оқи алмайды, ата-аналар, тіпті мұғалімдер баланы жалқау деп санап, жиі

қателеседі. Бұл әлсіздік сонымен қатар ағзаның қызметінде әртүрлі бұзылуларды тудырады, қабілеттердің төмендеуіне әкеліп қана қоймай, баланың ерік-жігерін де төмендетеді.

Дұрыс ұйымдастырылған дене тәрбиесі жақсы дене бітімінің қалыптасуына, аурудың алдын алуға, баланың ішкі ағзалары мен жүйелерінің қызметін жақсартуға ықпал етеді.

Қазіргі жаңа Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік дамуындағы басты мақсаттың бірі республика халқының денсаулығын сақтау, салауатты өмір салтын қалыптастыру болып табылады. Осы мақсаттардың ішіндегі маңыздысы жас ұрпақты тәрбиелеу болып табылады. Қазір республикада 1800-ден астам мектепке дейінгі балабақшалар мен мекемелер бар. Осы мекемелерде бала тәрбиесіне қажетті алуан түрлі жұмыстар атқарылады, соның ішіндегі маңызды бір саласы дене шынықтыру болып табылады.

Баланың дұрыс қалыптасуына қажетті әсерді ол дұрыс орындаған жаттығулар ғана беретінін ескере отырып, балалардың белгілі бір жаттығуларды орындауының дұрыстығын педагогикалық бақылауға уақыт бөлу керек.

Балаларға дене шынықтырудың, дене тәрбиесі жаттығуларының қажеттілігін түсіндіріп, оларды кішкентай кезінен спортқа баулудың маңызы өте зор.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сушкова И.В., Лошкарева О.Н., Власова Г.А. С 89 Теоретические и методические основы развития социального интеллекта у детей дошкольного возраста средствами физической культуры: учебное пособие. – Елец.: Елецкий государственный университет им. И.А. Бунина, 2020. – 62 с.

2. Морозова, Л. Д. Теория и методика физического развития дошкольников: учебное пособие для вузов / Л. Д. Морозова. – 2-е изд. – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – 167с.

3. Завьялова, Т. П. Теория и методика физического воспитания и развитие ребенка дошкольного возраста: учебное пособие для среднего профессионального образования / Т. П. Завьялова, И. В. Стародубцева. – 2-е изд., стер. – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – 350с.

4. Лях В.И. Развитие координационных способностей у дошкольников [Электронный ресурс]/ Лях В.И. – Электрон. текстовые данные. – Москва: Издательство «Спорт», 2019. – 128с.

5. Ханадеева Б. Создаем условия для физического развития воспитанников в детском саду / Б. Ханадеева // Справочник руководителя дошкольного учреждения. - 2014. - № 7. - С. 49-52

ӘӨЖ 373.31

Абдрасилова Г.Л. (аға оқытушы, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті), Жолгав Ә.Р. (6B01301-«Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының 3 курс студенті М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті)

ГРАММАТИКАЛЫҚ САБАҚТАР - ТІЛГЕ ҮЙРЕТУДІҢ НЕГІЗІ

Андатпа. Мақала бастауыш сыныптарының қазақ тілі сабақтарында грамматикалық талдау жүргізу технологиясы мәселелеріне арналған. Оқушыларға ана тілінің заңдарын грамматикалық құрылыс ерекшеліктерін үйрету, тиімді әдіс-тәсілдер негізінде олардың грамматикалық сабақтарды оқыту арқылы сауаттылықтарын қалыптастыру жолдары қарастырылған. Бастауыш сыныптардағы қазақ тілін оқыту үрдісі мен қазақ тілі грамматикалық сабақтарының оқыту мүмкіндіктері ашып көрсетілген.

Қазақ тілі грамматикасын оқыту арқылы грамматикалық ұғымдар қалыптастырудағы жүргізілетін жаттығулар жүйесі айқындалған, қазақ тілінен алған білім, білік, дағдыларын есепке алуда грамматикалық талдаулардың маңызы сараланған.

Түйін сөздер. Бастауыш сынып, оқушы, қазақ тілі, грамматикалық сабақ, талдау жасау.

Педагогика ғылымы еш нәрсеге бейімі жоқ, қабілеті жоқ адам болмайды деп дәлелдейді. Сол себепті де балалардың қабілетін өрістетіп дамытуға тек мектеп ғана мақсатты түрде ықпал ете алады. Енді бастауыш сыныптан бастап оқушыларды оқытуға мүмкіндік беретін қандай жұмыс түрлерін, әдіс-тәсілдерді пайдалануға болады деген мәселеге тоқталайық.

Грамматика сабақтарында тірек - сигналдарды қолдану оқытуды жүзеге жуық аймақтағы даму мүмкіндігін ашу жолдарын іздестіру мақсатында асырудың бір көрінісі деп есептеуге болады. Өйткені бұл да оқушының оқыту технологиясын жетілдіруге бағытталған.

Тірек - сызбаларды алғаш ұсынғандардың бірі - В.Ф.Шаталов, С.Н.Лысенкова, Ш.А.Амонашвили тағы сол сияқты жаңашыл ұстаздардың іс – тәжірибесі бұрынғы одақ көлеміндегі мұғалімдер қауымын дүр сілкіндірді. Олардың тірек - сигналдарды қолдану, блоктар арқылы оқыту, оза оқыту жөніндегі тұжырымдары мектептегі оқу жұмысын ұйымдастыруға жаңа екпін, жаңа леп әкелді. В.Ф.Шаталовтың тірек - сызбалары жөніндегі қағидасы бойынша, алдымен, тиісті материалдардың негізгі және қосымша ұғымдары анықталады. Олардың арасындағы байланыстар ашылады. Ол ұғымдар мен байланыстар графикалық тұрғыда өрнектер, тірек - сызбалар ретінде көрсетіледі. Тірек сигналдар оқушылардың бұрын оқып, түсінгенін қайта жаңартуға, теориялық білімдерін еске сақтауға және шығармашылық әрекетінде оқушылардың сенімді болуына грамматикалық ұғымдардың логикалық жүйесін байқауға, ашуға көмектеседі. Яғни тірек - сигналдар оқушылардың сапалы білім алу үшін қажетті құрал - көрнекіліктің бір түрі. Тірек - сызбаларда оқуға тиісті материалдар тұтасымен кодталады. Тірек - схемалар парағы мұғалім жаңа материалды түсіндірген кезде, оқушы сабаққа дайындалған кезде, ауызша жауап

берген кезде тақырыптың логикалық жүйесін байқауды қамтамасыз етеді. Мұның өзі сайып келгенде, ой - сананы, соның нәтижесінде логикалық ойды тақырып бойынша дамытудың өзіндік бір негізгі бағыты. Тірек - схемалар арқылы берілген білімді оқушы жедел еске түсіреді, естерінде ұзақ сақтайды.

Бастауыш сыныптарда грамматикалық сабақтарды оқытуда тірек-сигналдарды пайдалану арқылы берілетін білім мазмұнының қолжетімділігі артатыныны белгілі.

Тірек-сигналдар арқылы жұмыс жасау оқушының білімді саналы өзі меңгеруіне, оқу әрекетімен жүйелі айналысуына мүмкіндік береді. Тірек - сигналмен жұмыс жасауды оқу әрекеті құрылымымен талдап көрсетейік. Бұл кесте бойынша В.В. Давыдов жасаған оқыту жүйесінің негізгі компоненттері мақсатты анықтау, іштей талқылау, сонан соң жинақтау арқылы іске асады [1]. (Кесте 1 – ді қараңыз)

Кесте 1 - Оқу әрекеті құрылымы

Р/с	Оқу әрекетінің компоненттері	Мазмұны
а)	Оқу танымдық қажеттілік, мотив	Сызба жобаны қарау ой туғызады, бақылау басталады. Сызба-жоба бақылау нысаны болады да, ойландырады? Бақылауда «Неге былай сызылған?» деген рефлексия тұдырады
ә)	Оқу міндеті	Сызбаны танып - білгісі келгеннен туған мотив оқулықтағы оқу міндеті көрсетіп тұрған тапсырмаға еріксіз назар аударады. Затты атап, сызбамен белгілерін анықтайды; нәтижесінде «кез келген зат есім түрленетінін» түсінеді; осы таным әрекетін басқа жағдайда қолдана білуге жаттығады; түрлі белгілерді салыстыру үрдісін өткізеді; ұғымдар байланысын сезінеді.

Дәстүрлі оқыту жүйесінде теориялық білім оқушыға мұғалім әдісі дайын күйінде ұсынылады. оқыту үрдісінде оқушы оқу әрекетімен шұғылданып, теориялық ойлауға икемделіп, білімді өзі меңгеруі керек. Мұғалім әдісі оқушыға берілуі керек екендігін айтқан болатынбыз. Міне, осы тұста туындайтын «Мұғалім әдісі оқушыға қалай беріледі, оқу әрекеті қалай ұйымдастырылады?» деген сұрақтардың шешімін қарастырып көрейік.

Мұғалім оқушылардың жеке қабілеттерін ескере отырып олардың арнайы қабілеттерін (тілдік) дамытуға күшін салады. Мысалы, тілдік қабілеті төмен немесе нашар дамыған оқушылармен тікелей диалогтік қарым - қатынас жасауға, пікірталасқа, т.б. қатысуға, көркем - әдебиет шығармаларын оқып талдауға үлкен күш салынады. Кейбір оқушылар өлең шығарып, әңгіме, шығарма жазуға бейім

келеді. Бұл олардың табиғат әлеміне бір табан жақын екендіктерін көрсетеді. Осындай оқушылардың жеке қабілетін дамытуға ерекше көңіл бөліну керек.

Сонымен нақты тәжірибелерді талдау барысында грамматикалық ұғым қалыптастыра отырып бастауыш сынып тұлғасының дамуына ықпал жасайтын грамматикалық сабақтарда мынадай мәселелер ескерілуі қажет. Бастауыш сыныпта қазақ тілі сабағында оқыту арқылы грамматикалық ұғым қалыптастыру сабағында оқушыларды жан-жақты жеке тұлға ретінде дамыту процесінде рухани-адамгершілік тәрбие негіздерімен сусындата отырып, дүниеге көзқарасын қалыптастыра келе, абстракциялауды үйретуге назар салыну керек.

Әдістемелік әдебиеттерді зерттеу негізінде қазақ тілін оқыту арқылы грамматикалық ұғым қалыптастыру сабақтарында тірек сигналдармен жұмыс, мәтін құрастыру: өлең құрастыру, ертегі, әңгіме құрастыру, жұмбақ, сөзжұмбақтар құру және шешу, іскер ойындар және талдау жаттығулары арқылы пікірін білдіре алу және өзіне сын көбен қарауға негізгі рөл атқаратын жұмыстар түрлерін ұсынған жөн екендігін ұқтық.

Қазақ тілін оқыту арқылы грамматикалық ұғым қалыптастыру жаттығуларының ерекше орын алатыны баршаға аян.

Бастауыш сынып оқушыларына мазмұндық топтастырулар жасау, дедукцияны қолдану, рефлексиялық қабілетін дамытуда яғни оқушының ізденімдік - зерттеушілік қабілетін қалыптастыру мен дамытуға лайықталған арнайы жаттығулар жүйесі беріледі. Жаттығулар іштей бірнеше түрлерге бөлінеді. Жаттығу арқылы оқылып жатқан материалмен жүргізілетін оқу әрекеті жүзеге асырылады. Жаттығуларды орындау негізінде оқушылардың ақыл - ой әрекеттері қалыптасып, ақыл - ой қызметінің белсенділігі дамытылады. Маңызды қызметі бар жаттығу оқушының теориялық білім алуына тиімді нәтижелерге қол жеткізуі үшін, оларды тиімділікпен жасау, нәтижелі орындау шарттарын ғылыми негізде анықтау керек. бастауыш сыныптарда грамматиканы оқыту бағдарламасын қолдануға кірісер алдында мұғалім оқушылар меңгеруі тиіс деп жүйеленген білім мазмұнын жақсылап меңгеруі керек [2].

Грамматикалық - тілдік жаттығуларды орындау барысында бастауыш сынып оқушылары мынадай ізденімдік - зерттеу міндеттерін шешеді: сөз таптарына байланысты тілдік өзгерістерді бақылайды; сөздердің тапқа бөліну қасиетін анықтау үшін тілдік бақылаулар жүргізеді; сөз таптарын құрайтын жекелеген сөздер мағынасының табиғатын тану мақсатында лексикалық талдау жасайды; сөздерге грамматикалық талдау жасайды [3].

Оқушыға орындататын грамматикалық - тілдік жаттығулардың кейбір үлгілері.

1-жаттығу. Төменде берілген сөздердің мағыналарын алдыға қойылған. Түсіндірме сөздікті қолдана отырып анықта, дәптеріңе жаз.

Үй, бала, ағаш, көше, білім, ұзын, үлкен, көк, жақсы, жүгір, отыр.

2-жаттығу. 1-жаттығуда берілген сөздердің мағыналарына тағы бір назар салып, олардың ішінде өзара ортақ белгілері бар сөздер бар не жоқ екенін анықтаңдар. Егер бірнеше сөздің ортақ бір ұқсас мағынасы бар деп ойласаңдар, онда соларды топ - топқа бөліп дәптерге жазыңдар.

Үй, бала, ағаш, көше, білім, ұзын, үлкен, көк, жақсы, жүгір, отыр.

Сөйлеу жаттығулары. Грамматиканы оқытуда оқушылар орындайтын сөйлеу жаттығулары өте мол.

3-жаттығу. Кім шапшаң? Бірыңғай дауысты не дауыссыз дыбыстар әрбір мақал - мәтелдің бас әріпі. Ойланып көр де, орнына қой.

1. Т... - қ... ө... 2. А... с... - а..., к... с...-к... 3. А...с... а... ө... 4. б... б... т... 5. Б... е... а... е... е... қ... 6. Ж... с... ж... с...

(Мұғалімге түсіндіру: С... - с... ө..., т... е... ө... - Сөз сүйектен өтеді, таяк еттен өтеді)

4-жаттығу. Берілген сөздердің синонимдерін тауып, олардың мағынасын анықтаңдар.

5-жаттығу. Төмендегі берілген сөздердің мағынасына қарама - қарсы мағынадағы сөздер тауып, дәптеріңе жаз.

Ойын жаттығулары.

1. Сөз таптары туралы сөзжұмбақ - сөздерді әр түрлі тәсілмен құпиялап ойын құрастыру.

2. Сөз таптарының атын еске түсіруге көмектесетін сурет жұмбақ (ребус) - белгілі бір ойды заттардың суреті арқылы жұмбақтайтын ойын.

3. Түрлі сұрақтарға жауап бере отырып, негізгі бір сөз табына қатысты болатын сөзерім (кроссворд) - сөздер бірімен - бірі өріліп, тоқылып орналастырылады. Сөз бен сөз бірімен - бірі айқасып жатады.

4. Сөзтуым (сордингворс) - бұл ойын торкөздер сызу арқылы жасалады. Құпияланатын бірнеше сөз торкөздерге көлденең немесе тігінен жасырылады. Бұл сөздердің белгілі әріптерінен мүлде жаңа сөз пайда болады.

5. «Сөздерді тап» ойыны.оқушылардың үш топқа бөліп, кемі алты дыбыстан тұратын сөз көрнекті етіп жазылып қоюы шарт. Мәселен, зат есім болатын сөздерді табуы керек. Көп сөз тапқан топқа ұпай беріледі. Мысалы, Қаламұш - қал, қала, қалам, ұш, ұшақ. Бөлмеден - нөл, бөлме, еден, дем. Қызмет - қыз, қызым, ет.

6. «Мақал-мәтел сөз көркі» ойыны. «Мақал-мәтел сөз көркі» ойыны септік жалғауларын бекіту мақсатында ойналады. Ойынның шарты: жеті септікті меңгерту арқылы жеті септікте тұрған жеті мақал-мәтел жылдам таптыру.

Ойын соңында септік жалғауларын оқушылар түгел меңгергенін тексеру мақсатында мақал ішінде септік жалғауында тұрған сөзді өзге оқушыларға септетіп жіберуге болады.

Атау. Ақыл, өтірік, аға, апа, көп, кен, ұя.

Ілік. Ақылдың, білімнің, өтіріктің, ағаның, апаның, көптің, кеннің, ұяның.

Барыс. Ақылға, білімге, өтірікке, ағаға, апаға, көпке, кенге, ұяға.

Табыс. Ақылды, білімді, өтірікті, ағаны, апаны, көпті, кенді, ұяны.

Жатыс. Ақылда, білімде, өтірікте, ағада, апада, көпте, кенде, ұяда.

Шығыс. Ақылдан, білімнен, өтіріктен, ағадан, ападан, көптен, кеннен, ұядан.

Көмектес. Ақылмен, біліммен, өтірікпен, ағамен, апамен, көппен, кенмен, ұямен.

Бастауыш сыныптарда қазақ тілі сабақтарында грамматика салалары: морфология мен синтаксисті оқыту бастауыш сынып мұғалімнің шеберлігіне қойылатын мынадай шарттардың сақталуын талап етіледі:

- мұғалімнің оқыту технологиясына бет бұруы, ынта қоюы;
- жоспарлай алу, жобалау дағдысының болуы;
- мақсат қоя алу және міндеттерді бөлу қабілеті;
- өз тәжірибесін рефлексия арқылы меңгеру, оны технологиялық түрде көрсету;
- іс-әрекетін ұйымдастыру және оған талдау жасау мүмкіндігі;
- технологияның ескеруін көре білуі, оны қайта құру, өңдеу дағдысының болуы.

Бастауыш мектептің бастауыш сыныптарында грамматиканы оқытудың ғылыми - әдістемелік негіздерін зерделей келе, төмендегідей тұжырым жасалды:

1. Бастауыш сыныптарда грамматиканы оқыту әдістемесі оқушыларда грамматикалық ұғым қалыптасуына тірек бола алатынын ғылыми-теориялық негіздер анықтап берді.

2. Бастауыш сынып оқушыларының грамматикалық ұғым қалыптастыру қабілеттерін арнайы іріктелген білім мазмұны мен арнайы жаттығулар жүйесі негізінде жүзеге асыруға болады.

3. Бастауыш сыныпта грамматиканы оқытуда «субъект- субъектілік» қатынас жүйесі ұстанылса ғана білім берудің гуманистік мақсаты жүзеге асырылады.

4. Бастауыш сынып оқушыларына грамматиканы оқытуда тәрбиелік идеясы ұстанылса ғана, оқушының жеке тұлғасы қалыптасуына үлес қосылды деп айтуға болады.

Қорыта айтқанда, қазақ тілі грамматикасын оқыту арқылы грамматикалық ұғымдар қалыптастырудағы айқындалған жұмыс түрлерін, жаттығулар жүйесін тәжірибеде қолдануды ұсынамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Давыдов В.В. Психологическая теория учебной деятельности и методов начального обучения, основанных на содержательном обобщении.-Москва, 2007.
2. Жарықбаев Қ. Психология. Оқу құралы.- Алматы: Білім, 2006.
3. Тамабекова Н. Қазақ тілі сабағында оқытудың жаңа стратегияларын пайдалана отырып, өмірмен байланыстыру. // Халық тәлімі, 2008.

ӘӨЖ 373.31

Абдрасилова Г.Л. (аға оқытушы, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті), Султан Ұ.Б. (3 курс студенті, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті)

ЖАЗЫЛЫМ – ТІЛДІК ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

***Андатпа.** Мақалада қазақ тілінің – бастауыш мектептегі негізгі де маңызды пән екендігіне, имандылыққа, адамгершілікке тәрбиелеудің негізі, қарым - қатынас жасау мен дүние танудың құралы болып табылатындығына мән берілген. Білім алушының тіл арқылы, оның ішінде жазба тілі арқылы да, қоршаған ортаны танитындығы, ұлттық мәдениетті, моральды, дүниетанымды сезіне бастайтындығы, жазбаша тілді оқып - үйрену арқылы да тілдік мағлұматтарды меңгеретіндігі туралы айтылған.*

Бастауыш сыныптардағы оқу бағдарламаларын жүзеге асыруда білім алушылардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға бағытталған тапсырмалар, әдіс-тәсілдер қарастырылған.

***Түйін сөздер:** Қазақ тілі, тілдік дағды, жазылым, білім алушы.*

«Жазылым» деген термині «жазу» (жазу түрлерін, жеке әріптерді т.б.) деген мағынада емес «жаза білу», «өз ойыңды басқа біреулерге түсінікті тілде, қағаз бетіне түсіре отырып, сауатты жеткізе білу» деген мағынаны білдіреді.

Жазылым, ол - тіл үйренуге байланысты қиын әрі күрделі іс-әрекет болып табылады.

Жазылым сондай-ақ - тілдік тұлғаның графикалық және фонемалық жүйесіне негізделеді; лингвистикалық және психологиялық, физиологиялық, сондай-ақ әдістемелік ерекшеліктерге байланысты тілдік материалдың мазмұнын, формасын бірдей қамтиды, адамдардың бір-бірімен ұзақ мерзімге қарым-қатынасын жасауына мүмкіндік беретін күрделі тарихи іс-әрекет.

Біріншіден, жазылым – әріптің және сөздің графикалық таңбасы ретінде жүзеге асады; екіншіден, ол графикалық таңбалар белгілі-бір фонемалық және мағыналық қасиетке де ие болады; үшіншіден, жазылымға өз құбылысындағы сөйлесім әрекетінің барша түрі қатынасады; төртіншіден, жазу кезінде тіл үйренуші тұлға сөйлемнің мазмұны мен мағынасына ғана емес, сондай-ақ түріне де көңіл аударуы тиіс; бесіншіден, жазылым әрдайым қағаз бетіне жазылған материалдың түсінікті және жүйелі болуына байланысты жүзеге асырылады [1].

Әдіскер-ғалымдардың айтқан пікірлері бойынша, жазылым негізгі үш бөліктен құралады. Олар мыналар:

1. Себеп-салдарлық.
2. Аналитикалық-синтетикалық.
3. Орындалымдық.

Яғни біріншіден, жазылым әрекеті, белгілі-бір әсерді екінші біреуге жеткізу нәтижесінде адам ойына келеді, ең алдымен онын себеп-салдары пайда болады.

Аналитикалық-синтетикалық, екінші кезеңде сөйлемдердің құрылымы жасалады, яғни сөздер бір-бірімен тіркеседі, сөздің сөйлем ішіндегі қызметі мен орны анықталады.

Үшінші кезеңде графикалық таңбалар арқылы белгіленетін жазбаша мәтін (текст) пайда болады, жазу әрекеті жүзеге асады.

Жазылым дағдысының лингвистикалық ерекшелігі, оның әріптік таңбадан басталып алфавитке дейін жазуды, тіліміздің дыбыстық жүйесін, оның жазылу ережесін және де жазбаша сөйлеу үлгілерін түгел қамтиды.

Жазылым процесінің лингвистикалық мазмұнын анықтайтын салалары мыналар болып табылады:

1. Графика.
2. Орфография.
3. Жазып алу.
4. Жазбаша сөйлеу.

Аталған салада үйретілетін басты нәрсе-жазылымның графикасы болып табылады. Графика, дегеніміз, яғни ол жазу таңбалары - жазуда қолданылатын барлық әріптердің таңбаларының жиынтығы. Әріптердің таңбалары екі түрлі түрде жазылады: әріптің баспа түрі және қолжазба түрі ретінде.

Қазақ тілі графикасы өзіндік ерекшелікке ие, мұнда - әріптер қалай жазылса, дәл солай оқылады, және де өзге тілден енген дифтонг (қосарланған) дыбыстардан өзгелері құрамына байланысты бір таңба әдетте бір әріпті және бір дыбысты білдіреді.

Орфография - жазуды меңгеру барысында лингвистикалық тұрғыдан үйретілетін мәселенің келесісі болып табылады. Орфография дегеніміз белгілі бір сөздерді әріптік таңбалармен дұрыс жаза білу ережесі. Яғни ондай ережені оқып үйретпей тұрып, тілді де, жазуды да сауатты түрде меңгеру мүмкін болмайды.

Келесі сала - жазып алу немесе қысқаша жазу, жеке сөздерді немесе сөз тіркесін, бір-бірімен мағыналық байланыста емес сөздерді, сондай-ақ сөйлемдерді дұрыс жаза білу дағдысы. Сондай-ақ қысқаша тезистер, түрлі жоспарлар, қысқартылған сөздер менойдағы нәрселерді белгілеп, нақтылап, жазып алуда осы салаға жатады.

Жазбаша сөйлеуге тоқталсақ, ол лингвистикалық айқындықтарды толық меңгерудің бейнесі және де ең күрделі тілдік құбылыс болып табылады. Жазбаша сөйлесім-білім алушының айтатын ойын бастан аяқ толық жаза алуы, көзқарасы мен пікірін қағаз бетіне түсіріп жеткізуі. Мысалы, тіл үйренуге байланысты жазбалардың тізіміне хат жазу, түсініктеме жазу, пікір жазу, қатынас қағаз жазу, реферат, баяндама т.б. жазуды жатқызамыз.

Жазылымның да өзіндік психологиялық ерекшеліктері бар, бұл жазбаша түрдегі тапсырмаларды дұрыс бағамдай отырып, логикалық жағынан меңгеру, сондай-ақ графикалық, орфографиялық іс-әрекет дағдылары мен шеберліктерін ұштау. Әрі жазба жұмыстары тіл үйренушілердің ойлау жүйесіне дұрыс, тиімді әсер етіп, есте сақтауларына жеңіл болуы тиіс.

Жазылымның әдістемелік ерекшеліктері– графиканы, орфографияны, және де жазуды, жазбаша сөйлемді толық меңгеріп, жетік білу, үйренудегі амалдар мен жолдарды іздестіру арқылы жазғызу және оқыту.

Жазылымның физиологиялық ерекшеліктері- жазу барысында дене мүшелерін, олардың қимылын, қозғалыс әрекетін дұрыс меңгеруді үйрету болып табылады.

Жазуға үйретудің негізгі алғышарттары мыналар:

1. Қазақ алфавиті құрамындағы әріптердің таңбаларын дұрыс жазуды меңгерту, үйрету, ол дегеніміз каллиграфияны жете, толық меңгерту.

2. Әріптік таңбалардыңжәне фонеманың қазақ тілі жазуындағы алатын орны айқындау.

3. Жекелеген тілдік единицалардың дұрыс жазылуын, ережесін білу.

4. Қазақ тілінің грамматикасына сай сөз тіркестерін және сөйлемдердің байланысу заңдылықтарын, олардың дұрыс жазылу ережелерін меңгерту.

5. Өз ойын жазбаша жеткізуде ең қарапайым және де қысқаша түрін меңгерту.

6. Шағын мәтіндер мен сөйдемдерді (фразаларды) құрастыра алу.

7. Хат жазудың үлгісін меңгерту.

8. Іс-қағаздарды (ресми) дұрыс толтыра алу.

Қазақ тілін дұрыс, сауатты үйретуге байланысты білім алушыларға ұсынылатын жазба жұмыстарының дұрыс жоспарлауы да маңызды орын алады. Мұндай жазба жұмыстарына мыналарды жатқызуға болады:

1. Жазбаша түрде берілетін жаттығулар.

2. Қысқа көлемдегі мәтіндер.

3. Жүйелі түрде ұсынылатын жазба жұмыстары.

4. Жазбаша берілетін бақылау жұмыстары.

5. Диктант түрлері.

6. Жазбаша түрде жүргізілетін ойындар.

7. Ресми іс-қағаздардың үлгілері.

Аталған жұмыстардың барлығы арнайы зерттеу жүргізуді қажет ететін маңызды мәселелер болғандықтан, қазақ тілін жалпы терең үйретуде зор пайдасын тигізері сөзсіз.

Жазылымға үйрету бірқатар кешенді іс-әрекеттерді қамтиды:

1) жазуға арнайы дайындық жасау (партаға дұрыс отырғызу, жазу дәптеріне жарықтың дұрыс түсуі, бала дәптерінің көлбеу орналасуы және де жазу барысында қарындаш немесе қаламсапты дұрыс ұстай алу); парак бетіндегі кеңістікті дұрыс бағдарлай білу дағдысын қалыптастыру (жазу жолдарын, жоларалық кеңістік, жазу жолындағы жоғарғы және төменгі сызықтардыайқындай алу, тік көлбеу сызықтардың шекарасынан шықпау); штрихтау, сурет салу, бастыра жазу және де әріп элементтерін жазу;

2) берілген сурет бойынша сөйлемдер құрастыру, ұсынылған сөздерден сөйлемдер құрау, сөйлем ішіндегі сөздердің санын анықтап, сөйлемдердің графикалық немесе сызба модельдерін құра білу;

3) көркем, дұрыс жазу нормаларын сақтау, әріптердің элементтерін, бас, кіші әріптерді, буындар, сөздер, сөйлемдерді және оларды байланыстыра жаза алу;

4) сөйлем басындағы сөздерді бас әріптен жазу, сөйлем құрамындағы сөздердің бөлек-бөлек жазылуы, сөйлемнің аяқталғанда тыныс белгілерін қою;

5) қойылған қарапайым сұрақтарға жазбаша түрде жауап беру, сюжетті суреттерге қарап, мәтін құрау;

6) қатесіз, дұрыс, көркем жазу машығын қалыптастыру.

1-4 сыныптарға арналған бастауыш білім деңгейінің «Қазақ тілі» пәнінен үлгілік оқу бағдарламасын саралай келе, аталған пән аясында жазылым дағдыларын дамытуға бағытталған тапсырмаларды талдасак:

1. Ақпараттарды суреттер және белгілер немесе пиктограммалар арқылы ұсыну;

2. Каллиграфиялық нормаларды сақтап, ережеге сай жазу;

3. Сөздердің дұрыс жазылуына (орфографиялық нормаларды) игертуге байланысты тапсырмаларды орындау;

4. Мәтіндерден сөздер мен сөйлемдерді, қысқаша үзінділерді көшіріп жазу;

5. Мәтін ішіндегі жазылуы қиынға соғатын сөздерден сөздіктер құрау;

6. Сөздерден сөйлемдер, сөйлемнен мәтіндер құрап жазу;

7. Шағын көлемдегі хат жазу;

8. Есте сақтағандарына байланысты жазу;

9. Байқағандары, ұнайтын нәрселері мен істеріне байланысты, қызығатын ойындарына байланысты берілген тірек суреттерден сөйлемдер немесе шағын мәтіндер құрап жазу;

10. Берілген суреттер бойынша жазба;

11. Өздері құраған мәтіндерін мұғалім көмегі арқылы тексеру.

Бастауыш мектепте тілдік дағдыларды қалыптастыру тіл және әдебиет білім саласына енетін пәндердің білім мазмұнын меңгерту арқылы жүзеге асады. Ол әрине оқу мақсаттарына негізделеді. Бастауыш сыныптарда берілген оқу мақсаттарымен жұмыс жасаудың өзіндік ерекшеліктері бар [2].

Оқу жоспарында ұсынылған оқу мақсаттары білім алушылардың тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым әрекеттерін ескере отырып, коммуникативті тілдік дағдыларын дұрыс, сенімді қалыптастыруға, соның негізінде сынып аяқталғанда күтілетін нәтижелерге қол жеткізуге бағытталады. Мұғалім сабақ жоспарларын құру барысында лексикалық тақырыптарды басшылыққа ала отырып, сыныптың деңгейіне, тақырыптың қажеттілігіне орай бір академиялық сағат бір яки екі коммуникативті тілдік әрекетті негізге алады, ал өзге коммуникативтік әрекеттер қосымша, жанама түрде қолданылады. (Мысалы, айтылым/тыңдалым, жазылым/оқылым). Әрбір өнімді әрекет бірнеше оқу мақсаттарын ұсыну арқылы жүзеге асырылуы да мүмкін. Сабақ жоспарларын құрастыру барысында коммуникативтік іс-әрекеттің барша түрлерін бір деңгеймен немесе қатар алмаған жөн. Олардың біреуі не екеуі негізгі болады да, қалған біреуі немесе екеуі жанама түрде дамытылуы мүмкін. Мұғалім өз кезегінде орта мерзімді жоспарда берілген лексикалық тақырыптарға

ұсынылған оқу мақсаттарын түрлері мен әдістердің қажеттілігіне орай орнын алмастыра алады [3]. Бастауыш мектепте маңызды орынды пәнаралық және шынайы өмірмен байланыс алатындығы сөзсіз.

Бастауыш сыныптың орта, қысқа мерзімді жоспарларындағы лексикалық тақырыптар желісін оқыту барлық оқу пәндерімен барынша тығыз байланыста өткізіледі. Оқу пәндерін кіріктіріп оқыту барысында өзге пән мұғалімдерімен бірігіп, командамен сабақ жоспарларын даярлауға болады. Сонымен қатар, ол пәндермен кіріктірілген сабақ жоспарларын құрастырып жүргізуге де болады. Мұғалім өз кезегінде қазақ тілін өзге пәндермен барынша тығыз байланыста меңгерту арқылы білім алушының академиялық дұрыс сөйлеуін және жазба тілінің дұрыс қалыптасуына мүмкіндік алады. Лексикалық тақырыптар аясында іріктелініп алынған мәтіндер мен соларға байланысты құрастырылған тапсырмалар шынайы өмірден алынған жағдаяттардан туындауы немесе соған жуықтауы қажет. Сондай-ақ, оқу материалдары мазмұны және соған сәйкес тапсырмалардың орындалу барысы, логикасы білім алушылардың даму деңгейлеріне сәйкес, олардың ойлау, түсіну ерекшеліктеріне сай таңдалынуы тиіс.

Қазақ тілі сабақтарында грамматиканы функционалдық-коммуникативтік мәнмәтінде оқытудың да өзіндік ерекшеліктері бар.

Қазақ мектебінде дәстүрлі оқытуда қазақ тілін ана тілі ретінде грамматиканы «тіл формасынан тіл мазмұнына қарай жүрумен» оқытқан болсақ, грамматиканы функционалдық тұрғыдан оқытуда «тіл бірлігінің қызметінен оның формасына қарай жүру» бағытына қарай өзгерді.

Біріншіден, нақты берілген мәнмәтінде немесе мәтінде қандай грамматикалық құралдардың қатысып тұрғандығын көрсету мақсаты көзделсе, екіншіден, грамматикалық тәсілдер топтарына байланысты берілген семантикалық қызметтерді талдау және жинақтау мақсаты көзделеді.

Қазақ тілі сабақтарының заманауи талаптарын атап өтсек: тілдік бірліктердің мәтінкұраушы және де көркем және мәнерлі қызметін таныту негізіне құрылған жаңа білім беру мазмұны; грамматиканы функционалдық тұрғыдан оқыту барысындағы мәтіндердің білім көзі ретінде алатын орын ерекше. Ол қазақ тілі және қазақша сөйлеумен қатар жазба тілінің тұтастықта танытуды көздейтін жаттығулар жүйесінен тұрады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. <https://stud.baribar.kz/14650/zhazylym-2/>
2. <https://www.melimde.com/bastauish-bilim-degejini-1-4-siniptarina-arnalfan-azatili-pen.html>
3. Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту технологияларын сабақтарда қолдану: оқу құралы / М.Қ. Құрманәлиев, С.Ш. Жолымбетова, Г.К. Жұмашева, Б.А. Бастерова. - Алматы : Альманах, 2016. - 122 с.

UDC 811.111

Agzamova E. (EKTU), Kalelova I. (senior lecturer of EKTU)

WORD FORMATION PROCESSES IN ENGLISH

Annotation. *Word formation processes in English encompass various methods such as derivation, compounding, blending, back-formation, conversion, acronym formation, clipping, and coinage. These processes enable the creation of new words by adding affixes (prefixes, suffixes, infixes, or circumfixes), combining existing words, blending parts of words, removing affixes, converting words between grammatical categories, forming acronyms, shortening words, and inventing entirely new terms.*

Keywords: *derivation, compounding, conversion, coinage, affixes, morphology, neologism.*

Word formation is the process of forming words by combining root and affixed morphemes according to certain patterns specific for the language (affixation, composition), or without any outward means of word formation (conversion, semantic derivation). Although it seems that the difference between morphological change of a word and creation of a new term is quite easy to perceive, there is sometimes a dispute as to whether blending is still a morphological change or making a new word. Of course, numerous word formation processes do not arouse any controversies and are very similar in the majority of languages.

There are two major groups of word formation:

1) Words formed as grammatical syntagmas, combinations of full linguistic signs (types: compounding (словосложение), prefixation, suffixation, conversion, and back derivation)

2) Words, which are not grammatical syntagmas, which are not made up of full linguistic signs.

Ex.: expressive symbolism, blending, clipping, rhyme and some others.

Common for both groups is that a new word is based on synchronic relationship between morphemes.

In Greek and Latin, in contrast to English, roots do not typically stand-alone. Therefore, compounds are composed of bound roots. Compounds formed in English from borrowed Latin and Greek morphemes preserve this characteristic. Examples include *photograph*, *iatrogenic*, and many thousands of other classical words.

Note that compounds are written in various ways in English: with a space between the elements; with a hyphen between the elements; or simply with the two roots run together with no separation. The way the word is written does not affect its status as a compound. Over time, the convention for writing compounds can change, usually in the direction from separate words (e.g. email used to be written with a hyphen. In the 19th century, today and tomorrow were sometimes still written *to-day* and *to-morrow*. *Clock work* changed to *clock-work* and finally to one word with no break (*clockwork*). If you read older literature you might see some compound words that are now written as one word appearing with unfamiliar spaces or hyphens between the components.

Compounds can be classified according to their structure:

- Consisting of simple stem heartbreak.
- Compounds where at least one stem is a derived one football player.
- Where one stem is clipped Xmas H-bag (handbag).
- Where one of the elements is also a compound waste paper basket compound

noun, adjectives, verbs.

- There are also the so-called reduplicative compounds: Tick-tick, chow-chow.

Prefixes are such particles that can be prefixed to full words. Nevertheless, are they not with independent existence? Native prefixes have developed out of independent words; there are a small number of them:

Mid- midday; midnight; midsummer; Fore-forearm; foreboding; forecast;

Mis-misprint; mistake; mistreat.

Normans have paved the way for the non-Germanic trend the language has taken since that time. From French English borrowed many words with suffixes and prefixes, they became assimilated in the language and started to be used in word building. It led to enormous cut down of the traditional word formation out of native material.

A few exceptions are the prefixes en- and be-. En- (em- before labials) is usually used as a transitive marker on verbs, but can also be applied to adjectives and nouns to form transitive verb: *circle* (verb) → *encircle* (verb); but *rich* (adj) → *enrich* (verb), *large* (adj) → *enlarge* (verb), *rapture* (noun) → *enrapture* (verb), *slave* (noun) → *enslave* (verb). The prefix be-, though not as productive as it once was in English, can function in a similar way to en- to mark transitivity, but can also be attached to nouns, often in a causative or privative sense: *siege* (noun) → *besiege* (verb), *jewel* (noun) → *bejewel* (verb), *head* (noun) → *behead* (verb).

A lot of borrowed prefixes in English: Auto- automobile, autobiography;

Demi-demilunar; Mono- monotone, monolithic; Multi- multicultural, multimedia;

Semi- semicircle, semi-retired; Post- post-war, post- election.

A suffix is a derivative final element, which is or was productive in forming new words. It has semantic value, but doesn't occur as an independent speech use. The contact of English with foreign languages has led to the adoption of countless foreign words, which started to be used in word building.

A hybrid is a word different element of which are of etymologically different origin. There are 2 groups of such words:

1) A foreign word is combined with a native affix- full: careful, beautiful- less: faithless - ness: clearness.

2) Foreign affixes are added to native words- ance- dalliance, distance; al- disposal, annual, comical;- ity- calamity, -able- comfortable, portable.

Semi suffixes are elements, which stand midway between full words and suffixes:

- like - childlike, lifelike

- worthy- trustworthy

- way- midway

- wise - clockwise

There are 6 ways of suffixing in English:

- 1) Derivation by native suffixes without changes in stress, vowels, consonants.
- 2) Derivation by borrowed suffixes without changes in stress, vowels, consonants.
- 3) Derivation by imported suffixes, which involves the change in.
- 4) The suffix is added to a Latin stem which closely related to an English word.
- 5) The suffix is added to a Latin stem, which has no English equivalent.

Lingua – lingual

- 6) Words borrowed separately but have the same patterns of word building.

Candidate – candidacy president – presidency

This is called correlative derivation.

A certain stem is used for the formation of a categorically different word without a derivative element being added.

Bag – to bag; Back – to back; Bottle – to bottle.

This specific pattern is very productive in English. The most popular types are noun → verb or verb → noun. To take off – a takeoff.

Conversion can be total or partial. An adverb is used as an adjective, only in this particular context. Total: work – to work.

In novel creation, a speaker or writer forms a word without starting from other morphemes. It is as if the word is formed out of 'whole cloth', without reusing any parts. Some examples of now-conventionalized words that were novel creations include *blimp*, *googol* (the mathematical term), *bling*, and possibly *slang*, which emerged in the last 200 years with no obvious etymology. Some novel creations seem to display 'sound symbolism', in which a word's phonological form suggests its meaning in some way. For example, the sound of the word *bling* seems to evoke heavy jewelry making noise. Another novel creation whose sound seems to relate to its meaning is *badonkadonk*, 'female rear end', a reduplicated word which can remind English speakers of the repetitive movement of the rear end while walking.

The above mentioned word formation processes are the most frequent or important in the English language, but it is rarely the case that only one process occurs in one word. Words can be loaned and then back formed, later on gaining an affix. There are practically no boundaries to those processes other than human ingenuity. Word formation processes in English refer to the various ways in which new words are created from existing ones. These processes are crucial for expanding the vocabulary of the language and adapting it to meet the evolving needs of its speakers. There are several common word formation processes in English, including derivation, compounding, blending, clipping, acronymy, and conversion.

1. Derivation involves adding affixes, such as prefixes or suffixes, to existing words to create new ones. For example, adding the prefix "un-" to the word "happy" creates the new word "unhappy."

2. Compounding involves combining two or more existing words to create a new one. For instance, combining "motor" and "cycle" forms the compound word "motorcycle."

3. Blending entails merging parts of two existing words to create a new one. An example of blending is the word "brunch," which combines "breakfast" and "lunch."

4. Clipping involves shortening an existing word to create a new one. For example, "advertisement" becomes "ad" through clipping.

5. Acronymy involves forming a word from the initial letters or syllables of a phrase. For instance, "NASA" stands for "National Aeronautics and Space Administration."

6. Conversion, also known as zero derivation, involves using an existing word as a different part of speech without adding any affixes. For example, "text" can be used as both a noun and a verb without any changes in form ("I received a text" vs. "I will text you").

These word formation processes contribute to the richness and flexibility of the English language, allowing speakers to express a wide range of ideas and concepts. They also reflect the dynamic nature of language, as new words are constantly being created and adopted to suit changing cultural, technological, and social contexts.

In addition to the previously mentioned word formation processes, English also incorporates other methods for creating new words. One such process is back-formation, where a new word is formed by removing an affix from an existing word. An example of this is the word "edit," which was formed by removing the "-or" suffix from "editor." Another process is reduplication, where a word is formed by repeating all or part of it. Examples include "boo-boo" and "choo-choo." Furthermore, borrowing from other languages is a common practice in English word formation. Words from languages such as Latin, Greek, French, and Spanish have been adopted into English over time. For instance, "cuisine" comes from French, "algorithm" from Arabic, and "karaoke" from Japanese.

Additionally, English employs blending to create new words by combining parts of existing ones. For example, "smog" is a blend of "smoke" and "fog," while "spork" merges "spoon" and "fork." Coinage involves inventing entirely new words, often for brand names or unique concepts. Examples include "Google," "Xerox," and "Kleenex." Borrowing from other languages continues to enrich English vocabulary, with terms like "sushi" from Japanese, "entrepreneur" from French, and "avatar" from Sanskrit. Acronyms and initialisms are prevalent in modern language, with words like "radar" (Radio Detection And Ranging) and "scuba" (Self-Contained Underwater Breathing Apparatus). Eponyms derive from the names of people or places, such as "sandwich" from the Earl of Sandwich and "cardigan" from the Earl of Cardigan. Neologisms are newly coined words or phrases, often reflecting technological advancements or societal changes, like "selfie" and "podcast." These diverse word formation processes continually shape and expand the English lexicon, demonstrating the language's adaptability and creativity in response to evolving needs and innovations. In conclusion, the dynamic nature of word formation processes in English underscores their pivotal role in shaping the language's evolution and resilience. Through derivation, compounding, blending, back-formation, conversion, acronym formation, clipping, and coinage, English continually expands its lexical repertoire, reflecting the ever-changing landscape of human experience and knowledge. These

processes not only facilitate communication but also serve as markers of linguistic creativity and adaptation. By embracing new words and formations, English remains at the forefront of global communication, accommodating innovations, technological advancements, and cultural shifts. Moreover, word formation processes in English serve as a testament to the language's capacity for growth and reinvention, ensuring its relevance and vitality in an increasingly interconnected world. As language users engage in the ongoing creation and adoption of words, they contribute to the rich tapestry of English vocabulary, enriching its expressive potential and preserving its legacy for generations to come.

In conclusion, the word formation process in English is a dynamic and multifaceted aspect of language evolution. Through various strategies such as affixation, compounding, conversion, acronyms, blending, and back-formation, English continues to expand its vocabulary to adapt to the ever-changing needs of communication. This linguistic creativity reflects the richness and versatility of the English language, ensuring its relevance and vitality in diverse contexts and domains. As language users continue to innovate and explore new linguistic territories, the word formation process remains a fascinating area of study, offering insights into the complexity and adaptability of human communication.

REFERENCES:

1. Haspelmath, M. Morphology. London: MacMillan Press LTD, 2003.
2. Plag, I. Word-Formation in English. UK: Cambridge University Press. Hans.
3. Katamba, F. English words. London: Routledge, 2005.
4. Bloomfield, L. Language. London: Oxford press, 1962.
5. Bauer, Laurie. "Word Formation." In The Oxford Companion to the English Language, edited by Tom McArthur, 1130-1132. Oxford: Oxford University Press, 1992.
6. Plag, Ingo. Word-Formation in English. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
7. Marchand, Hans. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation: A Synchronic-Diachronic Approach. Munich: Beck, 1969.
8. Fromkin, Victoria, Robert Rodman, and Nina Hyams. An Introduction to Language. Boston, MA: Cengage Learning, 2017.
9. Bauer, Laurie. Morphological Productivity. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

УДК 628.971.8

Айдарбекұлы М. (ВКТУ), Меирбекова М.М. (ВКТУ), Шимин Е.А. (старший тренер-преподаватель ВКТУ)

ИНВАЛИДНОСТЬ В СПОРТЕ, ПАРАОЛИМПИЙСКИЕ ЧЕМПИОНЫ

Аннотация. Спорт для инвалидов – ключ к реабилитации и социальной интеграции. С развитием ортопедии и технологий протезирования, спорт становится доступным для ограниченных возможностей. По данным ВОЗ, более 500 млн. людей с ограничениями нуждаются в спорте для интеграции. Это не только поддерживает здоровье, но и развивает профессиональные навыки, способствуя успешной интеграции. Параолимпийские игры и регулярные мероприятия играют важную роль в стимулировании активности. Натали дю Туа, Оскар Писториус, Наталья Партыка и Карой Такач – примеры, демонстрирующие, что физические ограничения не мешают достижению выдающихся результатов. Статья просвещает для чего нужен спорт людям с ограниченными возможностями, приводит примеры спортсменов-инвалидов достигших высоких достижении в спорте.

Ключевые слова: Спорт для инвалидов, реабилитация, социальная интеграция, Параолимпийские игры, инновации в протезировании, здоровье.

Спорт для инвалидов представляет собой не просто форму активного времяпрепровождения, а настоящую возможность реабилитации и социальной интеграции. С развитием ортопедической медицины и инновационных технологий в области протезирования спорт становится доступным для все большего числа людей с ограниченными возможностями, включая ампутантов и людей с ограниченным движением из-за последствий ДЦП.

Для этих людей спорт не только способ поддержания физического здоровья, но и мощный инструмент восстановления самооценки, повышения работоспособности и общественной активности.

Спорт предоставляет возможность инвалидам не только развивать свои физические способности, но и приобретать профессиональные навыки, что часто является ключом к успешной интеграции в общество и рынок труда. Соревнования по адаптивным видам спорта, таким как плавание, стрельба, лыжные гонки, баскетбол на колясках и другие, предоставляют инвалидам возможность проявить себя и достичь выдающихся результатов.

Помимо физических и профессиональных выгод, спорт также играет важную роль в социально-психологической реабилитации инвалидов. Участие в спортивных мероприятиях способствует формированию социальных связей, укреплению самооценки и повышению уверенности в себе. Параолимпийские игры, регулярные соревнования и мероприятия, организуемые международными и национальными спортивными организациями для инвалидов, играют ключевую роль в стимулировании спортивной активности и поддержании здорового образа жизни среди этой группы людей.

Натали дю Туа (Natalie du Toit). ЮАР. Плавание. Натали родилась 29 января 1984 года в Кейптауне. С детства она занималась плаванием. В 17 лет, возвращаясь с тренировки, Натали была сбита автомобилем. Врачам пришлось ампутировать девушке левую ногу. Однако Натали продолжила занятия спортом,

причем соревновалась не только с паралимпийцами, но и со здоровыми спортсменами. В 2003 году она победила на Всеафриканских играх на дистанции 800 метров и взяла бронзу на Афро-Азиатских играх на дистанции 400 метров вольным стилем. На Пекинской Олимпиаде в 2008 году дю Туа участвовала в заплыве на 10 км в открытой воде наравне со здоровыми спортсменами и заняла 16 место из 25 участников. Она стала первой спортсменкой в истории, которой доверили нести флаг своей страны на церемонии открытия как Олимпийских, так и Паралимпийских игр. 3. Оскар Писториус (Oscar Pistorius). ЮАР. Легкая атлетика.

Карой Такач (Takács Károly). Венгрия. Стрельба из пистолета. Уже в 1930-е годы венгерский военнослужащий Карой Такач считался стрелком мирового класса. Однако он не смог принять участие в Олимпиаде 1936 года, так как имел лишь звание сержанта, а в сборную по стрельбе брали только офицеров. В 1938 году в результате взрыва неисправной гранаты Такачу оторвало правую руку. В тайне от коллег он начал тренироваться, держа пистолет в левой руке, и уже в следующем году смог выиграть чемпионат Венгрии и чемпионат Европы. В 1948 году на Олимпиаде в Лондоне Такач победил в соревнованиях по стрельбе из пистолета, превзойдя мировой рекорд. Через четыре года на Олимпийских играх в Хельсинки Карой Такач успешно защитил свой титул и стал первым в истории двукратным олимпийским чемпионом в соревнованиях по стрельбе из скорострельного пистолета. Закончив карьеру спортсмена, Такач работал тренером. Его воспитанник Силард Кун стал серебряным призером на Олимпиаде 1952 года в Хельсинки. И таких людей очень много, ведь они поняли, что их недостаток им не мешает добиться мечты и успеха.

Таким образом, спорт для инвалидов не только представляет собой физическую активность, но и мощный инструмент социальной интеграции, реабилитации и самореализации, открывая перед ними широкие возможности для развития и достижения успеха как в спорте, так и в жизни.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Турсунова И. Р., Лобастов А. А. Спорт в жизни людей с ограниченными возможностями и их спортивные достижения. – 2021.
2. Быков Д. А. и др. Международное паралимпийское движение //Олимпизм: истоки, традиции и современность. – 2021. – С. 40-46.
3. Исламова Е. З., Малоян Р. М., Петренко А. Е. Инвалидный спорт: современное состояние и перспективы развития //Научные достижения в XXI веке. – 2019. – С. 12-18.

УДК 800:87

Айтқалиев Е.С., Қадырберді Е.М. (ВКТУ), Дронсейка Р.П. (к.ф.н., ВКТУ)

ВОДНЫЕ ПУТИ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА: ОБЗОР ГИДРОНИМОВ

***Аннотация:** В статье проводится исследование уникальных названий водных объектов в Восточном регионе Казахстана. Авторы представляют комплексный обзор гидронимов, раскрывая их историческое, культурное и лингвистическое значение. Статья освещает роль этих названий в формировании картин жизни казахского народа и национальной идентичности. Особое внимание в статье уделяется изучению гидронима Иртыш и Зайсан, приводятся наиболее распространенные трактовки данного названия. В статье проводится анализ гидронимов Восточно-Казахстанской области в аспекте изучения принципов номинации их образований и наибольшего распространения.*

***Ключевые слова:** топонимы, гидронимы, реалии Восточного Казахстана, реки, озера, озеро Маркаколь, река Иртыш, озеро Зайсан.*

Топонимика - раздел ономастики, изучающий географические названия, их происхождение, смысловое значение, развитие, современное состояние, написание и произношение. Топонимика является увлекательным исследовательским полем, раскрывающим богатство истории, культуры и лингвистического разнообразия в названиях географических объектов. Топонимы являются своего рода лингвистическими отражениями культурных и социальных аспектов общества. Среди разнообразия топонимов особое внимание заслуживают гидронимы – названия водных объектов, такие как реки, озера, пруды.

Гидронимы играют ключевую роль в топонимике, отражая не только географические особенности, но и культурное наследие региона. В их звучании часто замечаются отголоски исторических событий, местных легенд и преданий. Различные виды гидронимов, такие как названия рек, озер или водопадов, создают уникальный лингвистический пейзаж, который становится частью национальной идентичности [1, с. 70].

В топонимии отражаются природные реалии, особенности освоения территории, мировосприятие и мировоззрение людей, этнокультурные и этноязыковые контакты и идеология. Топонимия служит одним из источников, используемых в истории, этнографии и лингвистике.

В данной работе мы рассмотрим топонимы и реалии Восточного Казахстана: горы, реки, озера и др.

Казахстанская часть Алтая занимает одну десятую часть всего объема земель Республики. Это очень красивый край с разнообразной природой, где наблюдаются все ландшафтные уровни. Здесь можно встретить и степь, и предгорные сопки, и вершины, покрытые вечными снегами; голые песчаные низины и впадины, а также непроходимые густые леса.

Горные хребты тянутся с запада на восток, основные из которых: Калба (1658м), Нарын (2080м), Сарымсакты (3436 м), Тарбагатай

(3441 м), Курчум (Сарытау, 3295 м), Южный Алтай (3400 м), Устюрт Укок (3052 м), Шуй (3958 м), Катунь (4504 м), Убинский (1831 м), Тигрецкий (2276 м), Каргон (2134 м), Теректинский (2891 м) и др. [2, с. 18].

Вечные льды Алтайских гор питают многие реки, которые берут начало примерно в 2600 метрах над уровнем моря. Казахский Алтай из-за обилия чистой прозрачной воды иногда называют Голубым Алтаем. С Южного Алтая берут начало такие реки, как *Бухтарма*, *Нарын*, *Курчум*, *Акбулак* (Белый Берель), *Кара Каба* (Черная Каба) и *Жети Каба*, *Сарымсақты*, *Калжир*, *Алкабек*, *Билезик*, *Аксу*, *Калгуты* и др. [3, с. 29]. При этом не учитывается количество мелких речек и ключей, которые текут в каждом ущелье. В окрестностях Алтайских гор встречается около 3500 озер.

Собрав и проанализировав гидронимы Восточно-Казахстанской области, мы попытались определить, по каким принципам номинации они образованы и какие из этих принципов получили наибольшее распространение.

Согласно классификациям, предложенным казахскими исследователями, гидронимы РК по семантическим особенностям подлежат делению на две большие группы:

а) гидронимы, отражающие физико-географические свойства водных объектов и окружающей их среды;

б) гидронимы, возникшие в результате практической деятельности человека [4, с. 56].

По тематическому принципу среди гидронимов РК можно выделить 11 типов основ.

1. Этнонимы: *Арыс* (каз. «союз родов»), *Жабай* (каз. «дикий»), *Иргиз* (др.-сармат. «радуга»), *Тобыл* (манс. «приток реки, ветвь»).

2. Цвет и оттенки воды: *Ақ теңіз* (каз. «белое море»), *Алакөл* (каз. «пёстрое озеро»), *Алтынсу* (каз. «золотая вода»), *Бозкөл* (каз. «белёсое озеро»), *Сарысу* (каз. «жёлтая вода»).

3. Характер течения: *Ағынсу* (каз. «проточная вода»), *Ертіс* (каз. *ер* от др. тюрк. *ир* «быстрый, стремительный» + *тіс* от др. тюрк. *тыш* «река»), *Тентек* (каз. «буйная»).

4. Величина, объём: *Большой Узень* (*узен* от каз. *өзен* «река»), *Малый Узень*, *Шалқаркөл* (каз. «широкий, просторный»).

5. Объединение, слияние рек: *Бескөл* (каз. «пять озер»), *Жетісу* (каз. «семиречье»), *Тоқсанкөл* (каз. «девяти озер»), *Үшкөл* (каз. «три озера»).

6. Обоняние, вкус: *Сасықкөл* (каз. *сасық* - «вонь, зловоние», *көл* «озеро»), *Тұзды* (каз. - «солёная»).

7. Форма русла: *Бақанас* (каз. - «сухое дугообразное русло»), *Іле* (уйг. «выдубленная, выделанная»).

8. Критерий прозрачности и чистоты: *Ақсу* (каз. «чистая вода»), *Мөлдірсу* (каз. «прозрачная вода»).

9. Гидронимы - зоонимы: *Марқакөл* (каз. *Марқа* «ягненок», *көл* «озеро»), *Текесу* (каз. *теке* «козел», *су* «вода, ручей»), *Құжатқан* (каз. *қу* «лебедь», *жатқан* - «водился»).

10. Общая эмоциональная оценка: *Зайсан* (от монг. *сайхан* «красивый, прекрасный»), *Жаманкөл* (каз. «плохое озеро»).

11. Характер грунта: *Балқаш* (каз. «болотистая местность, покрытая кочками»), *Тассуат* (каз. «каменистый водопой») [5, с. 23].

Далее рассмотрим этимологию нескольких наиболее интересных на наш взгляд гидронимов – происхождение названия реки Иртыш, озера Маркаколь, озера Зайсан.

Самой крупной рекой Алтая является река *Иртыш* (*Ertis*). Общая длина Иртыша составляет 4248 км, а часть, протекающая через Казахстан, имеет протяженность в 1400 км. Река берет начало в Китае, в горах монгольского Алтая и протекает по территории Казахстана и России (Восточно-Казахстанская, Семипалатинская, Павлодарская, Омская и Тюменская области). Правые притоки — Кальдшир, Курчкун, Нарым, Бухтарма, Ульба, Уба, Омь; левые — Кызылсу, Чар, Ишим, Тобол.

До впадения в озеро Зайсан река называется Черный Иртыш (*Қара Ертіс*). В верхнем течении Иртыш зарегулирован водохранилищами Бухтарминской и Усть-Каменогорской ГЭС; используется для водоснабжения, орошения, питает канал Иртыш — Караганда: судоходен. На Иртыше расположены города Усть-Каменогорск, Семей, Павлодар, Омск, Ханты-Мансийск.

Относительно этимологии гидронима до сих пор нет единого лингвистического толкования, которое было бы признано всеми учеными-лингвистами, историками, географами. Приведем наиболее распространенные гипотезы этимологии этого слова.

Российский ученый-географ В. Татищев считал, что Иртыш — имя татарское, значит «мужня гора».

М. Кашгари дает толкование Иртышу — Эртишмок (кто быстрее перейдет).

А.П. Дульзон считает, что Иртыш (Ирцисс) своим названием обязан кетам. От них это название заимствовали монголы.

Э. Мурзаева относительно второй части слова говорит о том, что последняя - это тюркский вариант кетского «сес», «шеш» в значении река, первую часть этого слова она возводит к древнеиндийскому «ар», «арна» - бурлящий, бушующий поток, «...из «ар» в результате ослабления возникло «ир» - основное значение «течь, устремляться». Такое значение полностью соответствует той части Иртыша, которая характеризуется горным течением, начиная с верховьев». Но большая часть Иртыша, как раз наоборот, характеризуется спокойным и медленным течением [3, с. 28].

Существует версия, что слово *Ertis* может быть образовано из 2-х компонентов: казахского «*Іір*» - «извилистый» и кетского «сес» - река и означает - «извилистая река», что объясняется тюркским корнем «*иір, иірім, иірілген*» в значении «извилистый». В Казахстане встречаются топонимы, образованные при помощи данного компонента: *Иірадыр, Иірі Иіркөл, Иірсу* и др., а на переход «*иір*» в «*ер*» повлияло

присоединение к первой части «хиір» кетского «сес, шеш» в значении «река», т.е. «Иірсес» превратилось в «Ерсес, Ертес».

Следует обратить внимание еще на один вариант написания слова «Ертіс». Так, у Н.Красовского при описании реки Иртыш в скобках указано Ирты-су, где вторая часть означает «вода, река». Приведем для сравнения такой пример: гидроним «Ырғыз» (Иргиз) состоит из 2-х компонентов: «ырғы» - «старая» и «су» - «вода, река». Отсюда возможно предположить, что как и с примером реки Ырғы-су, превратившейся в Ырғыз (Иргиз), так и в этом случае Иірты су (Ирты-су) постепенно перешло в Иіртыс – Ертыс [4, с. 71].

Таким образом, этимология названия Иртыш (древнетюркское Эртиш, монгольское Эрчис, мансийское Ени-Ас, хантыйское Тангат, Лангал) остается дискуссионной. Версия о связи названия реки Иртыш с каз. ир -«земля», тыш - «крыть» (ср.: баш. Ыртыш «рвущий», «разрывающий») ввиду логического несоответствия (Иртыш — равнинная, спокойная река) ставится под сомнение.

Заслуживает внимания точка зрения А.П. Дульзона, поддержанная В.Н.Поповой, которые выделяют в ониме Иртыш сегмент -тыш/-тиш, восходящий к кетским диалектам с огласовкой -чеш, -шеш, -сис, -сес с общим значением «река» [5, с. 81].

Рассмотрим также этимологию самого крупного озера - *Зайсан* (Зайсан-Нор, Нор-Зайсан). Озеро Зайсан находится на территории современной Восточно-Казахстанской области, площадь озера - 1900 кв. км, длина -100 км, ширина - 29 км, а глубина -10 м.

По утверждению казахского исследователя Г.Конкашпаева, название озера происходит от монгольского «заасинг» - «благородный». Название связано с преданием: «Во время одного народного бедствия джунгары (ойроты) спаслись от голода, питаясь рыбой, водящейся в озере. В память этого события озеро называли Зайсан-Нор «благородное озеро». Кроме того, в прошлом у монголов привилегированное сословие (дворянство) также называлось «заасинг» [6].

Озеро Маркаколь, названное жемчужиной Южного Алтая, находится на высоте 1449 м над уровнем моря. Величина его – 455 кв. метров. Длина озера - 37 км, ширина – 16 км. Местонахождение озера – котловина между Курчумскими и Азутаускими горами. В Маркаколь впадают около 70 рек.

Водоем восхищает оттенками воды в разную погоду. Вода имеет голубой или синий оттенок в ясный день, при смене погоды поверхность озера становится серо-черной, с серебристыми переливами.

Легенды о Маркаколе связаны с казахским словом «марқа». На казахском языке «марқа» означает ранний приплод, осенний ягненок, который родился весной, а к осени уже подрос. «Көл» переводится с казахского как «озеро».

Приведем описание одной из легенд о происхождении этого слова. В долине между гор бил небольшой родник. На водопой к нему ходили овцы, которых пасли отец и сын. В отаре их был ягненок-марқа (осенний). Как-то раз решил ягненок напиться из родника. И вдруг его стало затягивать в воду. Мальчик бросился спасать ягненка. Отец пришел на помощь сыну, и они вместе

спасли его. А из родника вдруг хлынула вода и залила все пастбище. С тех пор и стали называть это озеро Маркаколь - «Озеро осеннего ягненка».

Безусловно, мы привели здесь не все научные гипотезы относительно этимологии топонимов на территории региона, но даже из вышеприведенного анализа исторической и географической литературы можно заключить, во-первых, что не обнаруживается единое общепринятое и научно обоснованное лексическое толкование гидронимов, а во-вторых, значительная часть топонимии данного региона связана с монголоязычной средой, что объясняется столетиями присутствием монголоязычных ойратов в Северо-Восточном Казахстане в период 17-первой половины 18 веков [3, с. 39].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что казахстанская топонимика является сложной, в то же время внутренне организованной системой, отражающей специфические особенности мирозерцания и миропонимания объективной действительности. Она помогает уточнить отдельные моменты социально-экономической жизни, духовной культуры, языка, этногенеза казахского народа. В системе гидронимии Республики Казахстан отразились этнические, миграционные процессы древних времён, исторические события, своеобразие хозяйственного уклада, географические условия местности, флора и фауна. В связи с этим изучение и описание гидронимии приобретает актуальность и научную значимость в изучении истории, этнической культуры народов Казахстана.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бияров Б.Н. Оронимы и природно-климатические условия казахского Алтая. - Алматы: «Наука», 2017.
2. Сапаров К.Т. Топонимы восточной части казахского мелкосопочника (Сарыарка). - Алматы: «Наука», 2012.
3. Байназаров Р.Е. Современная топонимика Республики Казахстан. Алматы: «Наука», 2018.
4. Джанузаков Т.Д. Очерк казахской ономастики. - Алматы, 2012.
5. Попова В.Н. К этимологии гидронима Иртыш: Языки и топонимия Сибири. - Томск, 2020.
6. Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. - Алматы: «Наука», 2016.

УДК 796

Альтемирова Д.С. (ВКУ им.С.Аманжолова)

ФИТНЕС КАК СПОСОБ МОТИВАЦИИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ К АКТИВНЫМ ЗАНЯТИЯМ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ

Аннотация. В статье дается определение такому виду физической активности как фитнес. Даются различные определения термина «фитнес», взятые из разных источников. Рассматриваются задачи, которые решаются с помощью активных занятий фитнесом.

В статье говорится о проблеме малоподвижного образа жизни студенческой молодежи, описываются пагубные последствия отсутствия активного выполнения физических упражнений. Дается описание самых популярных направлений фитнеса.

Особое внимание отведено современному веянию внедрения занятий фитнесом на базе ВУЗов, как способ мотивации студенческой молодежи к активным занятиям физической нагрузкой.

Ключевые слова: фитнес, студенты, физическая культура, мотивация, здоровый образ жизни, тренировка.

На сегодняшний день фитнес является одним из самых популярных направлений для людей разных возрастных категорий, в том числе и среди студенческой молодежи.

В широком смысле, фитнес ассоциируется с определенным образом жизни, позволяющим при помощи своеобразного подхода достичь гармонии духа и тела.

Само понятие «фитнес» происходит от английского выражения «to be fit» - быть в форме. Заниматься фитнесом – это значит получать удовольствие от занятий любимыми видами двигательной активности.

Если за основу взять анализ зарубежной и отечественной литературы, то трактовать определение слова «фитнес» можно следующим образом:

- образ жизни, направленный на сохранение здоровья [1];
- здоровый образ жизни в гармонии с самим собой и окружающим миром [2];
- система общего оздоровления человека через определенную физическую нагрузку, сочетающую силовой и аэробный тренинг, дополняемую развитием гибкости [3].

Изучив и проанализировав научно-методический материал, мы можем сделать заключение, что, выполняя физические упражнения по системе фитнес, человек решает следующие задачи [3,4,5]:

- оздоровительную – поддержание физической формы, укрепление иммунитета;
- спортивную – достижение спортивных результатов (развитие различных физических качеств, повышение уровня работоспособности организма);
- эстетическую – формирование красивой, гармонично развитой фигуры;
- психотерапевтическую – релаксация, борьба со стрессом.

На сегодняшний день фитнес является одним из самых популярных видов физической активности. Широкое распространение фитнеса – это следствие изменившихся потребностей современного общества в двигательной активности, его стремления к здоровью и благополучию.

В настоящее время фитнес активно внедряется не только в практику работы со студентами, но и в процесс профессиональной подготовки специалистов по физической культуре в различных ВУЗах страны [6].

На сегодняшний день ВУЗы активно внедряют фитнес-технологии в образовательный процесс. Это позволяет эффективно осуществлять процесс оздоровления, физической подготовленности и овладения навыками здорового образа жизни студентов.

Студенческая молодежь – это та категория людей, которая имеет сидячий и малоподвижный образ жизни. Мышцы лишаются необходимой физической нагрузки, ослабевают, постепенно атрофируются, теряется их эластичность и работоспособность.

Большой объем учебной нагрузки является причиной высокой степени стрессовых ситуаций. Как следствие – общий уровень снижения работоспособности, иммунитета. Длительное положение сидя за компьютером способно привести к риску развития различных заболеваний органов зрения, мышц, суставов, внутренних органов. Все вышеперечисленное приводит к тому, что функциональные возможности молодого человека снижаются, возникают различного рода заболевания.

В основе идеологии фитнеса лежит приоритет здоровья человека, именно поэтому, каждый из видов фитнеса направлен на физическое развитие.

На сегодняшний день существует огромное множество направлений фитнеса. Благодаря огромному выбору каждый человек может подобрать вид занятий исходя из своих физических особенностей, пожеланий, предпочтений.

Люди, занимающиеся регулярно на протяжении длительного времени и не имеющие физических ограничений, могут сделать выбор в пользу силовых направлений. Новички могут отдать предпочтение занятиям из категории «мягкий фитнес». Ниже мы рассмотрим самые популярные виды групповых программ:

1. Аэробика.

Это направление обеспечивает высокоинтенсивные кардионагрузки, положительно влияя на работу сердечно-сосудистой системы, помогая избавиться от лишнего веса. Это направление может выполняться как без специального оборудования, так и с его использованием (степ платформы, полусферы, мячи, эспандеры и пр.).

2. Танцевальные направления.

Танцевальное занятие проходит под соответствующую музыку. Движения собираются в танцевальные связки, разучиваются. Танцевальный фитнес положительно влияет на очертания тела, формирование осанки, повышает гибкость и эластичность мышц. Развивает подвижность суставов и снижают вес.

3. Силовые направления.

В основе этих направлений лежит интервальная нагрузка, направленная на укрепление всех мышечных групп, развитие выносливости. В программах могут чередоваться силовые упражнения с применением отягощений и кардиоупражнения.

4. Оздоровительный фитнес.

В этом направлении суставы подвержены наименьшей нагрузке. Статические и динамические упражнения способствуют повышению тонуса мышц без нагрузки на позвоночник и суставы. Тренировки улучшают осанку, качество мышц и кожи, борются с лишним жиром, укрепляют сердечно-сосудистую систему. Подходят для разных возрастных категорий.

5. Йога.

Популярный вид фитнеса, который пришел к нам из индийских учений. Выполнение асан благотворно сказывается на координацию и опорно-двигательном аппарате. Этот вид современного фитнеса эффективен при борьбе со стрессами.

Существует ряд проблем физического воспитания в ВУЗе. Одна из них – это недостаточная заинтересованность студенческой молодежи в занятиях физической культурой в классическом ее проявлении. Внедрение занятий фитнесом в физическое воспитание студентов оказывает положительное воздействие на их мотивацию, что в свою очередь отражается на улучшении показателей физического и психического состояния, формирует потребность студентов в формировании здорового образа жизни.

Здоровый образ жизни является одним из самых важных элементов культуры, содействует формированию здоровья будущего специалиста. Под здоровым образом жизни мы понимаем ту жизнедеятельность, которая соответствует гигиеническим принципам, укрепляет адаптивные возможности организма, способствует поддержанию организма, полноценному выполнению личности социально-профессиональных функций.

Социальными показателями здорового образа жизни являются формы и методы удовлетворения физических и духовных потребностей студентов в учебе, активном отдыхе. В этих условиях состояние здоровья студентов является показателем их общекультурного развития, важнейшей ценностной ориентацией, обладает большой социальной значимостью [7].

Социальными исследованиями установлено, что порядок жизни студентов и, в частности, такие его элементы, как упорядоченность, организованность, систематичность, дисциплинированность, являются важным условием успешности учебной деятельности [8].

Широко известным является тот факт, что выполнение физических упражнений несет положительное влияние на человека в любом возрасте. В рамках нашей статьи мы рассмотрим факторы положительного влияния на организм молодого человека, являющегося студентом ВУЗа [9].

Развитие мозга. Выполнение физических упражнений поможет улучшить развитие мозга, что может повысить когнитивные способности. Доказанным является тот факт, что фитнес улучшает мышление, повышая бдительность,

внимание и мотивацию; подготавливает и стимулирует нервные клетки к связыванию друг с другом, что является основой для передачи и освоения новой информации; способствует росту новых нервных клеток. По сути, физические упражнения подготавливают мозг к обучению и облегчают запоминание информации.

Фитнес – механизм преодоления стресса. Важно отметить, что не все стрессы вредны. Существует положительный стресс, иначе известный как эустресс, который связан с улучшением производительности. Дистресс - это негативный стресс, который связан со снижением работоспособности и негативными последствиями для здоровья, такими как ожирение, диабет и депрессия. Хотя точные физиологические механизмы, объясняющие, как физические упражнения улучшают “дистресс”, не были определены, есть некоторые данные, свидетельствующие о том, что фитнес улучшает то, как организм справляется со стрессом, за счет изменений в гормональных реакциях и воздействует на нейротрансмиттеры, которые влияют на настроение и поведение.

Сон. Аэробные упражнения приводят к улучшению качества сна, что имеет решающее значение для академической успеваемости студента. Сон помогает сохранить больше информации в голове, поскольку она перемещается из краткосрочной в долгосрочную во время сна с быстрым движением глаз. Недостаточный сон приводит к снижению бдительности и внимания. Высшие функции мозга, такие как речь, логическое мышление и творческие способности, также нарушаются, что влияет на способности учащихся.

Наряду с физическими преимуществами, тренировки также могут принести много других преимуществ, таких как: улучшить настроение, уменьшить симптомы депрессии и тревоги, повысить самооценку, улучшить образ тела, улучшить когнитивные функции. Эндорфины, которые высвобождаются во время упражнений, повышают уровень счастья. Таким образом, физические упражнения также делают вас здоровее и счастливее. Когда люди испытывают стресс или расстроены, или им просто нужно выплеснуть разочарование, физическая активность является идеальным выходом [10].

Подводя итог всему вышесказанному можно сказать, что потребность внедрения фитнеса в ВУЗы возрастает с каждым днем. Огромное разнообразие форм занятий способствует широкому использованию технологий фитнеса.

Фитнес, как составная часть учебного процесса по физической культуре, способствует повышению интереса, желанию принимать участие учебных занятиях. Получение положительных эмоций мотивирует студентов к самостоятельным, дополнительным занятиям фитнесом. Происходит повышение психоэмоционального статуса, а также физических показателей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Лечебная физкультура, фитнес и спорт - что, кому и зачем? – 2004 - [электронный ресурс] [URL: http://www.takzdorovo.ru/dvizhenie/glavnoe/lechebnaya-fizkultura-fitness-i-sport-cto-komu-i-zachem](http://www.takzdorovo.ru/dvizhenie/glavnoe/lechebnaya-fizkultura-fitness-i-sport-cto-komu-i-zachem)
2. Вишнякова, Ю. В. Аэробика как средство формирования положительной мотивации студентов к регулярным занятиям физической культурой / Ю. В. Вишнякова, М. А. Хохлова, А. В. Максимова, Е. Ю. Брюсов. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2023. - № 37 (484). – С. 133-135. - URL: <https://moluch.ru/archive/484/105973>
3. Smith, J., Brown, A. (2019). «Влияние регулярных занятий аэробикой на мотивацию студентов к физической активности». Журнал Физической Культуры и Здоровья, 25(3). – 123-135.
4. Johnson, S. (2018). «Влияние аэробных тренировок на психоэмоциональное состояние студентов». Журнал Психологии и Здоровья, 10(2), С. 87-99.
5. Кузнецова В.Е., Дедух А.А. Мотивация студентов к занятиям физической культурой и спортом в современных условиях // Экономика и менеджмент инновационных технологий. 2022. № 1 [Электронный ресурс]. URL: <https://ekonomika.snauka.ru/2022/01/17284>
6. Стриханов, М. Н. Физическая культура и спорт в вузах: Учебное пособие / М. Н. Стриханов, В. И. Савинков. - 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – 160 с.
7. Манжелей, И. В. Педагогика физического воспитания: Учебное пособие для вузов / И. В. Манжелей. - 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – 182 с.
8. Кузнецова, В.Е., Кистерева, А.В. Реализация дисциплины “Элективные дисциплины по физической культуре и спорту” как фактор привлечения молодёжи и ЗОЖ// Сборник научных статей профессорско-преподавательского состава и студентов Российских научно-образовательных учреждений Берлин. – 2020. – С. 188-193.
9. Новоженова, А. А. Современный фитнес: его польза и влияние на мотивацию к занятиям физической культурой / А. А. Новоженова, П. Н. Дубовская, К. А. Афолина. - Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2022.- № 25 (420). - С. 353-354. - URL: <https://moluch.ru/archive/420/93324/> (дата обращения: 03.03.2024).
10. Чусов Р.А., Семенова Г.И. Влияние занятий фитнесом на физическое и психическое здоровье студентов // Международный студенческий научный вестник. - 2023. - № 6.;
URL: <https://eduherald.ru/ru/article/view?id=21378> (дата обращения: 03.03.2024).

УДК 796.4

Альтемирова Д.С. (ВКУ им.С.Аманжолова)

ОПТИМИЗАЦИЯ ЗДОРОВЬЯ ЧЕРЕЗ ТРЕНИРОВКИ: АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ РЕГУЛЯРНОГО ВЫПОЛНЕНИЯ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ

Аннотация. Данная научная статья посвящена исследованию влияния регулярных тренировок на оптимизацию здоровья. В ходе написания статьи были проанализированы данные о влиянии тренировок на различные показатели здоровья, такие как физическая форма, психическое состояние, уровень энергии и общее самочувствие. Результаты показали, что регулярные упражнения способствуют улучшению здоровья и общего состояния организма. Эта статья может быть полезна для понимания важности физической активности для поддержания и улучшения здоровья.

Ключевые слова: здоровье, тренировки, упражнения, регулярность, самочувствие, здоровый образ жизни.

Широко известным является тот факт, что отсутствие должных физических нагрузок, пренебрежение выполнением физических упражнений, отсутствие занятия спортом негативно сказывается на здоровье человека. Однако, несмотря на всеобщую осведомленность, многие люди по-прежнему продолжают вести малоподвижный образ жизни. В первую очередь, это вызвано тем, что изменение образа жизни в современных условиях только способствует отсутствию каких-либо физических нагрузок на тело человека. Наличие всевозможных современных гаджетов, включая бытовую технику, которая в современном мире выполняет многие бытовые задачи вместо человека. Сказывается монотонность выполняемой офисной работы. Далеко не каждый на сегодняшний день после такого «механического» рабочего дня решит совершить легкую гимнастику или же выполнит полноценную тренировку.

Проанализировав различные источники литературы можно сделать вывод о том, что под термином «малоподвижность» понимается пассивный образ жизни, при котором физическая активность присутствует в минимальном ее проявлении [1]. Так же можно сказать, что критерием малоподвижности может стать отсутствие продолжительной ходьбы, бега, активных спортивных игр.

Следует учитывать тот факт, что выполнение бытовых задач или иной несложной повседневной работы не следует считать полноценной физической активностью. Подобные занятия далеко не обеспечивают нужную физическую нагрузку на тело человека. Именно по этой причине мускулатура атрофируется, теряется мышечный тонус, замедляется кровообращение.

Статистика говорит нам о том, что в настоящее время физическая нагрузка современного человека намного снизилась, по сравнению с предыдущим веком [2]. В первую очередь это обусловлено активным развитием научно-технического процесса. С каждым днем нам презентуют различные гаджеты и устройства, так или иначе облегчающие нашу жизнь.

Отсутствие физических нагрузок должного уровня приводит к тому, что у человека со временем развивается много серьезных, а так же хронических заболеваний, которые более характерны лицам пожилого возраста.

Одним из самых распространенных негативных последствий является ожирение. Снижение физической активности приводит к замедлению метаболизма, сокращается расход калорий, излишки из которых преобразуются в жировые массы, которые в последующем, если их накопится достаточное количество, будут мешать выполнять определенные действия или упражнения. При ожирении тело теряет мышечный тонус, появляется угроза развития сахарного диабета.

Помимо ожирения существует угроза нарушения работы сердца. Отказ от выполнения элементарных гимнастических упражнений и утренней зарядки приводит к нарушению кровообращения [3]. Это является причиной изменения состава крови, появления различного налета на внутренних стенках сосудов, что в самом худшем случае может стать причиной сердечного приступа.

Человек, ведущий малоподвижный образ жизни может столкнуться с такой проблемой, как варикозное расширение вен [4]. Если человек постоянно находится в положении сидя, запускается процесс атрофии мышц нижних конечностей, снижается тонус вен и артерий. Это связано с изменением структуры кровеносных сосудов, растяжением, образованием своеобразных карманов, которые накапливают кровь и тромбы.

Варикозное расширение вен – опасное заболевание [5]. Это не только эстетическая проблема, которая выражается в появлении сосудистого рисунка на голени. Это повышенный риск образования тромбов, тромбоэмболии легочной артерии, кровотечений и некротизирующих изменений в окружающих мышечных тканях.

Снижение иммунной защиты – еще одна проблема, с которой может столкнуться человек, ведущий пассивный образ жизни [6]. У людей, которые не получают достаточной физической нагрузки, врачи часто диагностируют простудные заболевания. Общее ослабление иммунитета в сочетании с уменьшением объема легких приводит к частым ОРВИ, простудам, гриппу.

Банальные респираторные инфекции в ослабленном организме протекают с многочисленными осложнениями. Они перерастают в пневмонию, затяжной бронхит, ларингит.

В домашних условиях или офисе сложно создать оптимальный уровень влажности воздуха, часто проветривать помещение, обеспечивать постоянный приток кислорода. Это также негативно сказывается на иммунитете и состоянии органов дыхания.

Болезни позвоночника. Наиболее распространенным последствием сидячего образа жизни становятся дегенеративные заболевания позвоночника [7]. При длительной работе в положении сидя нагрузка на спину возрастает на 50–60%.

По наблюдениям неврологов, на шейный остеохондроз, сколиоз или спондилез жалуется каждый второй офисный сотрудник в возрасте до 50 лет.

Заболевания развиваются постепенно, они связаны с неправильным перераспределением нагрузки на позвонки, недостаточным поступлением кальция в костную ткань, замедлением кровообращения.

Двигательная активность играет важную роль в укреплении и поддержании здоровья человека [8]. Здоровье – это не только отсутствие болезней, но и определенный уровень физической подготовленности, функционального состояния организма, который и является основой физического и психического благополучия.

Оздоровительный и профилактический эффекты физической культуры неразрывно связаны с повышением резервных возможностей организма, его защитных свойств, нормализацией обмена веществ, оптимизацией взаимодействия двигательных и вегетативных функций.

Основными механизмами влияния физической работы на организм человека будет являться следующее:

Оптимизация работы центральной нервной системы. Наблюдая за развитием ребенка можно предположить, что формирование воли и интеллекта происходит параллельно освоению разнообразных движений. Ведь мало захотеть сделать что-либо, надо суметь это сделать. В первую очередь двигательнo решить стоящую перед человеком задачу.

При выполнении разнообразных движений в головном мозге устанавливаются сложные взаимодействия между корой больших полушарий и подкорковыми центрами. В процессе выполнения движений корковые центры определяют и контролируют работу низших центров. Таким образом, двигательная активность крайне необходима для нормальной организации работы мозга, для формирования воли и интеллекта человека.

Совершенствование механизмов регуляции работы вегетативных систем. Физическая тренировка изменяет функциональное состояние не только различных органов, но и нервных центров. Скелетные мышцы при этом являются одновременно и рабочим органом и зоной рецепции (источником нервных импульсов от рецепторов). Возникающие в рецепторах мышц импульсы регулируют не только ее собственную деятельность, но и работу внутренних органов.

Нормализация обмена веществ. Все мы любим вкусно покушать. И очень любим когда вкусной еды на столе много. Это как раз одна из проблем, с которой столкнулось человечество в наши дни – избыточное по калорийности питание. В сочетании с малоподвижным образом жизни переедание приводит к нарушению обмена веществ, прежде всего, к нарушению обмена жиров. Длительное выполнение физической работы низкой интенсивности способствует нормализации жирового и углеводного обмена.

Совершенствование работы сердечно-сосудистой системы. Изменения в центральном звене аппарата кровообращения заключаются в улучшении насосной функции сердца, особенно при выполнении физической работы, и экономизации работы сердца в покое. Экономизацией работы сердца в покое проявляется в уменьшении частоты сердечных сокращений в единицу

времени (брадикардия). Считается, что снижение частоты сердечных сокращений в покое на 15 уд/мин понижает риск возникновения инфаркта миокарда на 60%.

Адаптация периферического звена кровообращения сводится к увеличению количества функционирующих в тканях капилляров, что способствует доставке клеткам организма большего количества кислорода и питательных веществ, а также удалению от них продуктов обмена веществ. Отмечается увеличение общего объема циркулирующей по сосудам крови, увеличивается содержание гемоглобина, что приводит к повышению кислородной емкости крови.

Совершенствование работы дыхательной системы. Увеличиваются размеры и подвижность грудной клетки, повышается сила дыхательной мускулатуры, что приводит к увеличению жизненной емкости легких. В клетках, особенно в мышцах, увеличивается содержание миоглобина и гликогена, что повышает их работоспособность.

Совершенствование опорно-двигательного аппарата. Увеличивается механическая прочность костей. Происходит совершенствование соединительных тканей. Увеличивается прочность связок и сухожилий. Еще более выраженные изменения происходят с мышцами. Меняются физико-химические свойства скелетных мышц: уменьшается количество воды, мышцы становятся плотнее, в них повышается содержание белковых и энергетических веществ.

Справедливым будет утверждение, что в результате повышения функциональных возможностей важнейших систем организма (аэробных и адаптационных возможностей) происходит задержка процессов старения примерно на 10-15 лет [9]. Именно такая разница во времени отмечена по основным функциональным показателям (артериального давления, жизненной емкости легких, содержание холестерина, физической работоспособности и др.) у людей, регулярно занимающихся физическими упражнениями и ведущих малоподвижный образ жизни [10].

Подводя итог ко всему вышесказанному можно сделать вывод о положительном влиянии регулярных физических упражнений на физическое и психическое здоровье человека. Для поддержания здоровья, каждый человек должен стремиться к регулярной физической активности, которая положительно отразится на его жизни в целом.

Помимо регулярной физической активности на здоровье человека положительно сказывается соблюдение здорового образа жизни. Соблюдение здорового образа жизни заключается в правильном питании свежими и разнообразными продуктами, поддержание личной гигиены, отслеживание качества воздуха и воды, которые потребляет человек, отсутствие вредных привычек, таких как алкоголизм, курение, употребление наркотиков, неправильное пищевое поведение.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кирий Д. Н. Анализ негативного воздействия отсутствия физических нагрузок на здоровье человека: сборник трудов конференции. / Д. Н. Кирий, А. А. Клименко // Актуальные вопросы гуманитарных и социальных наук: от теории к практике: материалы Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участ. (Чебоксары, 19 янв. 2023 г.) / редкол.: Ж. В. Мурзина [и др.] – Чебоксары: ИД «Среда», 2023. – С. 235-236. - ISBN 978-5-907688-07-0.
2. Боев Н.В., Савкин С.А., Новичихина Е.В. Влияние физической культуры и спорта на здоровье человека. - [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.scienceforum.ru/2015/829/8841>
3. Лечебная физкультура, фитнес и спорт - что, кому и зачем? - 2004 - [электронный ресурс] URL:<http://www.takzdorovo.ru/dvizhenie/glavnoe/lechebnaya-fizkultura-fitness-i-sport-cto-komu-i-zachem>
4. Берова, Ф. Ж. Результаты сравнительного анализа заболеваемости и смертности населения на различных уровнях / Ф. Ж. Берова // Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН. - 2019. - № 4(90). – С. 31-39.
5. Здоровый образ жизни // GORPOL39.SPB.RU URL: <http://gorpol39.spb.ru/здоровый-образ-жизни/насидеть-себе-болезнь-что-такое/> ?ysclid=lo19u93bhhg113408526.
6. Как сидячий образ жизни влияет на состояние здоровья и как с этим бороться // academy.yandex.ru/journal/kak-sidyachii-obraz-zhizni-vliyaet-na-zdorove (дата обращения: 05.11.2023).
7. Официальные статистические показатели // FEDSTAT.RU URL: <https://www.fedstat.ru> (дата обращения: 15.11.2023).
8. С. С. Павленкович, Л. К. Токаева // Актуальные вопросы физического воспитания молодежи и студенческого спорта: сборник трудов VI Всероссийской научно-практической конференции, Саратов, 18-19 мая 2023 года / Саратовский национальный исследовательский государственный университет имени Н.Г. Чернышевского. – Саратов: Издательство "Саратовский источник", 2023. – С. 341-348.
9. Солодилова, Е. С. Влияние физических упражнений на полноценное развитие организма человека / Е. С. Солодилова, И. Р. Галяутдинов. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2022. - № 45 (440). – С. 329-331.
10. Федосова Л.П. Сравнительный анализ методов физической культуры направленных на развитие выносливости и силы в контексте здоровья / Л.П. Федосова, З.В. Кузнецова, Г.В. Федотова, Л.У. Удовицкая - Текст: непосредственный // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. – 2021. - № 3 (193). С. 448-450.

UDC 801.82

Alaudinova D. (Doctor of Philosophy on Pedagogical sciences, senior lecturer, Termez state university)

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LANGUAGES

Annotation. *Languages are characteristic of very small, isolated groups whose members are very familiar with current events, and who find short and concise sentences sufficient to communicate information, in which verb stems identify subjects and situations. combined with denotative affixes. It is known that self-awareness, spiritual growth, the expression of national consciousness and thinking, as well as the spiritual-spiritual connection between ancestors and descendants are through language. In fact, if you observe life, when we talk with a person who has studied a lot, observed a lot of life, is deeply spiritual, polite, knowledgeable, and cultured, the sincerity of his voice, the magic of pleasant words that illuminate the human language.*

Key words: *Language, nation, identity, word magic, national spirit, education system, consciousness, evolution, observations.*

Such people are like a deep, calm river. They flow without noise. At the root of one person's longing for another person, his heartbreak and longing for him, is the culture of behavior. The development of the society, its level of civilization, prosperity is largely determined by the behavior culture of the people living in it. A person with a deep mind, an ocean of thoughts, and a true spirituality boils his thoughts in the cauldron of thought during the process of dealing, and then brings them to the table of words.

From the richness of a person's word magic, we can learn how much understanding he has. All the good qualities penetrate the human heart, first of all, with the unique charm of the mother tongue. Mother tongue is the soul of a nation. Any historical truth will be forgotten if it is not transmitted from generation to generation with the help of language, bright memorable words and images. If we look at the history of the world, we can see that in the country where the national language became the state language and real historical works were created in that language, the development accelerated.

In particular, among the most important factors that accelerated the development of England in the past centuries, the English literary language became the state language, and writers such as Shakespeare and Walter Scott wrote bright historical works in this language and introduced their people to the world. In addition, the same can be said about France, the homeland of Balzac, Germany, the homeland of Goethe, and Russia, the homeland of Leo Tolstoy. At this point, a great historical regularity is noticeable. In order for the spiritual wealth and achievements created by the ancestors to fully reach the next generations and for them to gradually continue the development without losing the milestones achieved before them, history, language and literature together fill the experience of the previous eras to the people of the next era. must deliver liq. In this sense, it is almost a thousand years ago "Devonu Lug'otit Turk" and "Qutadgu Bilig" are rare works aimed at equipping with history. These works show that the Turkic-speaking peoples have created a literary language capable of

expressing all the subtle aspects of knowledge and thinking, which can show history truthfully even a thousand years ago. Unfortunately, in the following centuries, mutual wars and conquests caused interruptions and crises in the development of Turkic-speaking peoples. But in the era of Timurids, in the works of Alisher Navoi and Mirza Babur, history, language and literature became a powerful trio, creating a new rose to the heights. Language, like any phenomenon of reality, does not stand still, but changes and develops. Change is a constant feature of language. D.N. Ushakov once said: "...this change is the life of the language." Language changes and develops according to its own internal logic, which is unknown to the speakers.

For example, speakers did not consciously participate in the creation of grammatical categories. All this was created against their will, to meet the needs of communication, knowledge of reality, development of language and thinking. Each event has its own form. It has such a change and language form. Its form of change is such that it does not disrupt the process of communication, and therefore, for the speaker, the language does not appear to have changed during communication. But at the same time, it is clear that there will be changes in the communication process. A language that does not work is dead. It does not change or evolve.

Internal and external factors can be distinguished in language development. Internal factors include continuity and innovation.

The evolution of language phenomena is characterized by continuity. In order to replace any element (and in a variable system, the change itself is reduced to replacing one element with another), it must be the same to a certain extent. But each unit has its own characteristics, so it cannot be equal to a substitute unit. These two features - identity and difference within identity - turn out to be necessary for the development of the system. Such parallel units may exist historically for a long time (for example, in the form of variants, synonyms). So, change is one of the internal factors of language development. Change versus innovation. If change implies continuity and divergence, innovation does not. Innovation is an individual trait have (for example, the author's neologisms, individual imagery, popular expressions, unusual combinations of words).

It developed in the favorable climatic conditions of the Earth - in the Mediterranean Sea (Ancient Asia, Southeast Europe, North Africa). The uninhabited areas of Eurasia and low labor productivity forced primitive people to live on the mainland. Transition to another climate, new working conditions, new food, new living conditions were reflected in the languages accordingly. Thus, the linguistic history of mankind began with various tribal dialects.

Cases of language crossing should be distinguished from borrowings from other languages. When borrowing, the grammatical structure of the language and the basic foundation of the vocabulary do not change. When crossing languages, first of all, the phonetics and grammar of the language change.

It can be observed in the border regions of the states. This is a type of language connection in which the elements of two neighboring languages penetrate into each other. Languages do not melt into each other, but form a layer between them.

A nation or ethnic group is a community that speaks the same language. People speak one language, that is what unites them and distinguishes them from other peoples. Ethnos is a general concept for communities such as clan, tribe, people, nation.

Ethnic and linguistic characteristics are racial opposites. Question: What is an ancient language or race? When did the formation of humanity and language occur approximately (simultaneously)? and where did the emergence of races begin?

The genealogical grouping of languages is also not related to the division into races, although certain correspondences occur in some cases. languages are characteristic of very small, isolated groups whose members are very knowledgeable about current events, who find short and concise sentences sufficient to communicate information, in which verb stems identify subjects and situations combined with denotative affixes. Among the factors that determine language changes, it is usual to distinguish external and internal reasons. Externality is related to the characteristics of the language community that uses a particular language and the historical events experienced by that language community. There are reasons to believe that under the influence of communication features specific to a particular language community, each language gradually develops and improves features characteristic of one of its own characteristics in the course of its evolution.

If a language community mixes with another linguistic community and becomes homogenous, then the language will develop characters. analyticity: the number of affixes decreases, and more grammatical meanings begin to be expressed using formal words. These changes happened during its development. English language.

If a language exists in a diverse linguistic community for a long time, it can become a language. type of insulation. In this case, it loses all forms of inflection, and it has grammatical meanings only with word order or formal words.

The power and advantages of each language develop and grow only if the people who created this language live together. A language that is cut off from its people and land begins to lose its natural power, richness and beauty. So, there is a people, there is a language. A person who does not lose his hand does not lose his tongue. These conclusions once again confirm Alisher Navoi's opinion that "Language inattention comes from neglect of language".

REFERENCES:

- 1 www.oyina.uz sayti.
- 2 Shuhrat HOTAMOV, O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiya Harbiy-texnik instituti dotsenti «Yangi O‘zbekiston» gazetasi 2020-yil 23-oktabr, 182-son.
- 3 Badiiy publististik adabiyotlar «TIL VA EL», «TIL VA ADABIYOT SIYOSATI».
- 4 Milliy Ensiklopediya.
- 5 «Turkiston qayg‘usi» kitobidan

ӘӨЖ 808.2

Акошев А.В., Жұмағали И.Ф. (ШҚТУ), Жақсылыкова Б.С. (ШҚТУ, аға оқытушы)

ҚАНЫШ СӘТБАЕВ – ҒАЛЫМ, ГЕОЛОГ

***Андатпа.** «Қаныш Сәтбаев - ғалым, геолог» мақаласы көрнекті қазақстандық ғалым және геолог Қаныш Сәтбаевтың өмірі, қызметі мен ғылыми жетістіктерін баяндайды. Мақалада оның Қазақстанда да, әлемдік контексте де геология мен ғылымды дамытуға қосқан үлесінің маңыздылығы қарастырылады. Оның мұнай-газ өнеркәсібі, металлургия және геология саласындағы маңызды жаңалықтары мен ізашарлық зерттеулері талданады. Сондай-ақ, Қаныш Сәтбаевтың геологтар мен ғылыми зерттеушілердің жаңа буындарын қалыптастырудағы рөлі, оның геология ғылымы мен ғылыми қоғамдастықтың қалыптасуына қосқан үлесі атап өтіледі.*

***Түйін сөздер.** Геология, ғылым, металлургия, дәуір адамы, ғылыми негіз.*

Қаныш Сәтбаев (1899-1964)-көрнекті қазақстандық геолог және ағартушы ғалым. Оның геология мен ғылымның дамуына қосқан үлесі Қазақстан мен әлемдік ғылыми қауымдастыққа айтарлықтай әсер етті. Сәтбаев, әсіресе мұнай-газ өнеркәсібі және металлургия саласында ауқымды зерттеулер жүргізді. Оның ашқан жаңалықтары мен теориялық жұмыстары Қазақстанның және басқа өңірлердің геологиялық құрылымын зерттеуде, сондай-ақ табиғи ресурстарды іздеуде шешуші рөл атқарды. Ол сондай-ақ геологтардың жаңа буындарын оқыту мен тәрбиелеуге белсенді қатысып, оларды ғылыми жаңалықтар мен зерттеулерге шабыттандырды. Қаныш Сәтбаев Қазақстандағы және одан тыс жерлердегі көптеген ғалымдар мен зерттеушілер үшін ғылыми жетістік пен шабыттың символы болып қала береді.

Қазақ жерінің ресурстық әлеуетін ашу

Қаныш Сәтбаев Қазақстанның ресурстық әлеуетін зерттеуге зор үлес қосты. Ол елдің маңызды табиғи ресурстарын анықтауға және сипаттауға мүмкіндік беретін кең геологиялық зерттеулер жүргізді.

Қазақ жерін геологиялық зерттеу саласындағы ең маңызды және ең танымал жетістік әлемдегі ең ірі "Үлкен Жезқазған" мыс кен орнының ашылуы болды. Бұл ең үлкен жаңалық көптеген геологтардың "ескі геология мектебінің" ресми көзқарастарына қайшы келді. Қаныш Имантайұлы өзінің біліміне сүйене отырып, осы ауданда Мыстың орасан зор қорының болуын ұсынды. Өзінің дұрыстығын дәлелдей отырып, ол геологтардың минералдардың ықтимал кен орындарын зерттеуге деген көзқарасы мен әдістерін өзгертті.

1941 жылы Орталық Қазақстанның геологиялық зерттеуін жалғастыру барысында Қ. Сәтбаев марганецтің ірі кен орнын ашты. Ол Орталық Қазақстанның түсті металдарының ірі геологиялық қабатына жатқызылды. Бұл жаңалық стратегиялық маңызға ие болды, өйткені ол ашылған кезде Ұлы Отан соғысы жүріп жатты. Марганец танктерді өндіру үшін қажетті материал болып табылады, бірақ Шығыс Еуропадағы кен орындарын жау басып алды. Сондықтан Жезді кен орны сол соғыста жеңіске жету үшін қажет болды.

Қ. Сәтбаев Қазақстандағы мұнай және газ кен орындарын игеруде белсенді жұмыс істеді. Оның геология саласындағы ғылыми зерттеулері кен орындарын анықтауға және оларды барлау мен өндіру әдістерін жасауға көмектесті. Оның еңбектерінің нәтижесінде Маңғыстауда Теңіз, Қашаған, Қаражанбас және басқа да ірі мұнай кен орындары ашылды. Бұл кен орындары қазақстандық мұнай-газ өнеркәсібінің дамуына негіз болды және Қазақстанның мұнай-газ өнеркәсібінің негізін қалау арқылы ел экономикасына айтарлықтай әсер етті.

Қаныш Сәтбаевтың Қазақстанның ресурстық әлеуетін зерттеуге қосқан үлесі орасан зор болды және елдің дамуы үшін ұзақ мерзімді маңызға ие болды. Оның ғылыми жұмыстары мен ашылулары Қазақстанның экономикасын, энергетикасы мен өнеркәсібін дамытуға ықпал етті, сондай-ақ халықаралық инвесторлар мен компаниялардың назарын аударды. Оның зерттеулерінің арқасында Қазақстан әлемдегі мұнай, газ және басқа да пайдалы қазбалардың жетекші өндірушілерінің біріне айналды. Ғалымның еңбегі еліміздің ғылымы мен өнеркәсібін дамытудағы маңызды жетістік ретінде танылды. Оның ғылыми жұмыстары осы саладағы көптеген зерттеушілер мен мамандар үшін өзекті және пайдалы болып қала береді.

Геологияның әдіснамалық дамуына қосқан үлесі

20 ғасырдың басына дейін геология жер қыртысының өзгеруін, олардың тарихын және континенттер мен мұхиттардың қозғалыс заңдылықтарын зерттеуге шоғырланды. Осы уақыт ішінде пайдалы қазбаларды талдау елеулі назар аударған жоқ және ғылыми тұрғыдан дамымаған.

20 ғасырдың бірінші жартысында "металлогения" немесе "минерагения" деп аталатын геологияның жаңа саласының дамуы басталды. Ол кеңістік пен уақыттағы кен орындарының қалыптасуы мен таралу процестерін зерттейді.

Қ. И. Сәтбаев Кеңес Одағы мен Қазақстанда геологияның осы саласын дамытуда ізашарлардың бірі болды. Ол өз елінде тәуелсіз ғылым ретінде металлогенияның негіздерін жасады. Оның еңбегі практикалық және теориялық жетістіктерді қамтиды. Геологиялық зерттеулерге жаңа көзқарас қолданыстағы кен орындарын тиімді пайдалануға және жаңаларын табуға мүмкіндік берді.

1950 жылдары Сәтбаев КСРО-да металлогендік зерттеулерге негіз болатын кен орындарын талдау мен болжаудың кешенді әдісін жасады. Әлемдік геологиялық тәжірибеде теңдесі жоқ Орталық Қазақстандағы кен орындарының әдіснамасын әзірлеудегі және болжамды карталарын жасаудағы жұмыстары үшін Сәтбаевтың басшылығымен қазақстандық геолог-ғалымдар тобы 1958 жылы Ленин сыйлығына ие болды. Бұл мойындау қазақстандық ғалымдар мен Қаныш Имантайұлы құрған мектептің әлемдік ғылымда маңыздылығын көрсетті.

Туған өлкенің экологиясын жақсарту

Кеңес заманында "Сібір өзендерінің бұрылысы" идеясы ғылыми және саяси ортада үлкен танымалдылыққа ие болды. Бұл Сібір өзендерінің суларын су тапшылығы проблемасы болған Орталық Азияның оңтүстік құрғақ аймақтарына бағыттауды көздеді. Қ. и. Сәтбаев бұл идеяны Орталық Қазақстанның тұрғындары мен экономикасы үшін құтқарушы деп санап, қолдады. Осы жобаны

іске асыру аясында ғалым Ертiс-Қарағанды каналы құрылысының тиімділігін негіздеп, құрылысты басқарды. Бұл жоба Сібір, Қазақстан және Кеңес Одағы үшін де, бүкіл планета үшін де жаһандық апат болуы мүмкін. Ғалым Солтүстік өзендердің суларын оңтүстікке қарай құрғақ аймақтарға ішінара бағыттауға болатындығын түсінді, бірақ толық қайта бағыттауға жол берілмейді деп санады.

Осылайша ол ең радикалды жобаларды әзірлеуге қатысқан жоқ. Ол оларды жүзеге асыру бүкіл адамзат үшін жақын арада экологиялық апатқа әкеледі деп сенді.

Ғылыми кадрлар

Қаныш Сәтбаевтың еңбегіне оның кейіннен ірі ғалымдарға айналған және қазақстандық ғылымның дамуына елеулі әсер еткен бірқатар ғылыми кадрларды ғылымға әкелгені және тәрбиелегені де жатады. Осындай адамдардың бірі-энергетик ғалым Ш. Ч. Чокін. Қазсельхозэлектроның талабы бойынша КСРО Қазфан-да энергетика секторының меңгерушісі. Бұл Қаныш Имантайұлына Шоқинді жібергісі келмеген ҚазКСР егіншілік халық комиссары А.Д. Дауылбаевпен жанжал туғызды. Кейіннен Шоқан қазақстандық энергетика ғылымының негізін қалаушы болды. Шоқиннен басқа Қаныш Сәтбаев академик А. Х. - ны ғылымға алып келді. Марғұлан. Әлкей Хақанұлы кейіннен ірі археолог-ғалым және Қазақстандық археологиялық ғылымның негізін қалаушы болды. Сәтбаев геолог Ш. Е. Есеновтың талантын байқап, кейіннен оның Қазақ КСР Геология министрі лауазымына тағайындалуына әсер етті. Қаныш Сәтбаев 1960 жылы Қазақ КСР Ғылым Академиясының Химия-металлургия институтының директоры болып тағайындалып, Е. А. Бөкетовті ғылымға алып келді.

Ғылымды ұйымдастыру

Ғылыми зерттеулер мен ғылыми кадрларды тәрбиелеуден басқа, Қаныш Сәтбаев Қазақстан ғылымының ірі ұйымдастырушысы ретінде танымал болды.

Соғыс кезінде қауіпсіздік мақсатында КСРО Ғылым Академиясының Президиумы ғылымның әртүрлі салаларындағы көптеген ғалымдармен бірге Алматыға көшірілді. Қаныш Сәтбаев пайда болған мүмкіндікті пайдаланып, эвакуацияланған ғалымдарды Қазфан-ның ғылыми қызметіне қосты. Нәтижесінде филиал қысқа уақыт ішінде ірі ғылыми орталыққа айналды. 1941 жылы Сәтбаев КСРО ҒА Қазақ филиалы Төралқасы төрағасының міндетін атқарушы болып тағайындалған кезде, Қазфан 100 ғылыми қызметкерден тұрды, оның 14 — і ғылым кандидаттары, үшеуі-доктор. Алайда, 1945 жылға қарай КСРО Қазфан - да 500 ғылыми қызметкер болды, олардың ішінде 18 ғылым докторы және 44 кандидат бар. Сәтбаев КСРО Қазфан басшысы лауазымына тағайындалғаннан кейін бес жыл өткен соң, 1946 жылы шағын филиал Қазақ КСР Ғылым академиясына айналды. 1964 жылға қарай ҚазКСР ҒА КСРО-дағы ең ірі республикалық академиялардың біріне айналды.

1941-1964 жылдары Сәтбаев бастаған Геология ғылымдары институты Қазұ геология ғылымдарын дамыту орталығына айналды. КСР. Ұлы Отан соғысының аяғында, ол құрылғаннан кейін 4 жыл өткен соң, институт елдегі ең ірі геологиялық ғылыми ұйымдардың біріне айналды.

Тарих және археология

Сәтбаевтың ғылыми қызметі оның негізгі еңбектерімен байланысты геологиямен шектелмеді. Онда келесі қызықты фактілер бар. Сонымен, 1935 жылы жерді зерттеу кезінде ол XIV ғасырда Тамерлан қалдырған жазуы бар тасты тапты. Бұл құнды археологиялық олжа қазір Эрмитажда. Ғалымды далада кездескен тас мүсіндер, сондай-ақ үңгір суреттері қызықтырды. Геологиялық экспедицияларда ғалым халық әндерін, өлеңдерін жазды. Ол "Едіге" эпосын зерттеп, жариялады.

30-шы жылдары Қ. Сәтбаев өзінің негізгі геологиялық-іздігіру жұмыстарымен қатар өлке тарихына қызығушылық танытып, ежелгі дәуірдегі металлургия тәжірибесі туралы құнды мәліметтер жинап, жинақтады, жергілікті топонимиканы, тас мүсіндерді, үңгір суреттері мен жазуларын, ежелгі және ортағасырлық жерлеулерді зерттеді. Кейіннен Сәтбаевтың бұл қызметі туралы Ірі тарихшылар мен археологтар А. Марғұлан, Қ. Ақышев, М. Қадырбаев және А. Оразбаев бірлесіп дайындалған кітапта былай дейді: "Орталық Қазақстанды археологиялық зерттеуге академик Қ. и. көп қатысты. Сәтбаев, содан кейін "Атбасарцветмет" трестінің бас геологы. Негізінен геологиялық барлау жұмыстарымен айналыса отырып, Қ. Сәтбаев Ұлытау, Жезқазған және Амангелді аудандарының археологиясы мен ежелгі металлургиясы мәселелеріне қызығушылық танытты, Ұлытау тауларының маңында, Арғанаты тауларында және Торғайдың жоғарғы ағысында көптеген ескерткіштер ашты, Жетікыз өзеніндегі тас мүсіндерді, Жиланчик өзеніндегі (Сырлы-ана жерде) сәулет ескерткіштерін, үңгірлердегі тас мүсіндерді зерттеді. оң жағалаудағы суреттер Буланты өз.

Іздеу барысында Сарысу өзенінің төменгі ағысындағы жартастағы таңбаның рулық белгілерін бейнелеу фактілерін ("қазақ халқының құрамына кіретін барлық дерлік рулар мен тайпалар", сондай-ақ Кеңгір өзенінің жанында орналасқан жерлерін, ортағасырлық үш белгілі қайраткердің жерленген жерлерін және Н. Рычковтың куәліктерінде оның Ұлытау тауларына жақын болуының мән-жайларын ставкада атап өту фактілерін біріктіре отырып хан Нұралы 1771 жылы"), Сәтбаев сол алыс уақытта қазақтардың саяси орталығы мен олардың тікелей предшественниктерінің осында болуы туралы нұсқаны ұсынады. Жергілікті ескі таймның әңгімелері бойынша Сырлытам және Жағалбайлытым бейіттерінің бейнесін олар әлі де соншалықты мұқият жойылмаған кезеңге қатысты қайта құра отырып, Қаныш Имантайұлы адамдар, жануарлар, балықтар және тіпті христиан дінінің эмблемалары бейнеленген суреттерді атап өтуге ерекше жауап береді. Осы дәлелдерге сүйене отырып, ол мақалада ескерткіштердің мұсылманға дейінгі дәуірге жататындығы туралы, атап айтқанда IX ғасырда, бұл аймақта несториандық христиандық қысқа мерзімді тараған кезде болжам жасайды.

Қ.Сәтбаевтың геология мен ғылымның дамуына қосқан үлесі баға жетпес. Сәтбаев Қазақстанның геологиялық құрылымы мен ресурстарын түсінуге, сондай-ақ біздің планетамыздың құрылымы мен процестеріне әсер еткен және әсер етуді жалғастыратын көптеген жаңалықтар ашты.

Сонымен қатар, Қаныш Сәтбаев еліміздегі геология ғылымының қалыптасуы мен дамуына зор үлес қосты. Ол көрнекті ғалым ғана емес, сонымен қатар оқытушы, көптеген ғылыми зерттеулер мен жобалардың жетекшісі болды. Ол өзінің ойлау тәсілімен және жаңа ашылуларға деген ұмтылысымен геологтар мен ғылыми зерттеушілердің бірнеше буынын шабыттандырды.

Қаныш Сәтбаев көрнекті ғалым ғана емес, сонымен қатар ағартушы оқытушы және жетекші болды. Ол өзін геологтардың жаңа буындарын тәрбиелеуге арнады, өзінің білімі мен тәжірибесін жеткізді және оларды жаңа ғылыми теорияларды зерттеуге және құруға ынталандырды. Оның шабыттандыратын тұлғасы геология саласында жұмыс істейтін ғалымдар мен зерттеушілердің бүкіл қауымдастығын құруға көмектесті.

Қаныш Сәтбаев геология ғылымының тарихында өшпес із қалдырды. Оның елдің геологиялық құрылымын зерттеуге және табиғи ресурстарды іздеуге қосқан үлесі көптеген жылдар бойы әсер етуді жалғастырады. Сәтбаевтың ғылыми жетістіктері мен қосқан үлесі әлемді тануға және ғылыми жаңалықтарға ұмтылатындардың барлығына үлгі және шабыт болып табылады.

Жалпы, Қаныш Сәтбаев геология ғылымының тарихында өшпес із қалдырды. Оның елдің геологиялық құрылымын зерттеуге және табиғи ресурстарды іздеуге қосқан үлесі жылдар бойы сақталады. Қаныш Сәтбаевтың ғылыми жетістіктері мен қосқан үлесі әлемді тануға және ғылыми жаңалықтарға ұмтылатындардың барлығына үлгі және шабыт болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Абдулин А.А. Қаныш Сәтбаев және Қазақстан ғылымы [Мәтін]: мақала/ А.А. Абдуллин. - Алматы: Ғылым, 1999. – 500 б.
2. Алдабергенов Қ.М. XX ғасырдың ұлы тұлғасы/ Қ.М. Алдабергенов. – «Университет баспа орталығы», 2003. – 67 б.
3. Сәрсек, М.С. Дара Дарын [Мәтін]: роман-эссе/ М.С. Сәрсек. – Астана: Фолиант, 2008. – 484 б.
4. Сәрсек, М.С. Сексен бестің төрінен/ М.С. Сәрсек. – Астана: Фолиант, 2020. – 700 б.
5. Ұлы адамдар өмірі: Қаныш Сәтбаев [Электронды ресурс]: жаңалықтар басылымы/ П. Кәрімқұл. – 2019. https://el.kz/uli_adamdar_omiri_kanish_satbaev_27018/

ӘӨЖ 811.512.122:821

Александров Д.П. (ШҚТУ), Бакиева А.К. (ШҚТУ оқытушы)

ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІ – ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ МӘДЕНИ ЖӘНЕ ТАРИХИ МҰРАСЫНЫҢ АЖЫРАМАС БӨЛІГІ

***Андатпа.** Мақала Қазақстан халқының мәдени және тарихи мұрасының ажырамас бөлігі болып табылатын қазақ тілі мен әдебиетін зерттеуге арналған. Онда қазақ тілінің дамуының негізгі аспектілері, оның тарихи қалыптасуы, аймақтағы әлеуметтік-мәдени өзгерістер контекстіндегі қалыптасуы мен эволюциясы баяндалады. Қазіргі заманда әліпбидің араб тілінен латын әліпбиіне, одан кейін кириллицаға және қайтадан латын әліпбиіне көшуіне ерекше назар аударылады, бұл тіл саясаты мен бірегейлігінің тереңдігі мен серпінділігін көрсетеді.*

***Түйін сөздер.** Қазақ тілі, қазақ әдебиеті, тіл саясаты, қазақ тілінің тарихы, халық шығармашылығы, әдеби мұра.*

Халық ауыз әдебиетінен бастап қазіргі әдеби шығармаларға дейінгі қазақ әдебиетінің тарихы жан-жақты қарастырылады. Қазақтың ұлы ақын-жазушыларының, атап айтқанда Абай Құнанбайұлының ұлттық әдеби дәстүрдің дамуына қосқан үлесі зор екені бәрімізге мәлім. Қазақ әдебиетінің негізгі тақырыптары мен мотивтері, оның жанрлық әртүрлілігі мен қайталанбас ерекшеліктері зор. Қазақ тілі мен әдебиетінің қазіргі даму тенденциялары, оның ішінде тіл саясаты, білім беру мәселелері, жаһанданудың қазақ тілі мен әдеби мұрасын сақтау мен насихаттауға әсері көрсетілген. Еңбекте қазақ тілі мен әдебиетін оқып-үйренудің түсіну үшін маңыздылығы баса айтылған қазақ халқының мәдени бірегейлігі, сондай-ақ халықаралық деңгейде мәдениетаралық диалог пен өзара түсіністікке ықпал ету.

Қазақ тілі мен әдебиеті Қазақстанның және түркі тілдес әлемнің мәдени мұрасының бай және алуан түрлі бөлігін білдіреді. Бұл тіл миллиондаған адамдар үшін қарым-қатынас құралы ғана емес, сонымен бірге ғасырлар бойы қалыптасқан қайталанбас әдеби дәстүрлердің иесі болып табылады. Қазіргі әлемде қазақ тілі мен әдебиетін оқытудың өзектілігі ішкі және халықаралық процестерді көрсететін бірнеше негізгі факторлармен анықталады. Жаһандану және мультимәдени өзара іс-қимыл контекстінде ұлттық бірегейлікті, мәдениет пен тілді сақтау және дамыту мәселелері ерекше маңызға ие болуда.

Қазақ тілі мен әдебиеті Қазақстан мен түркі халықтарының мәдени мұрасының ажырамас бөлігі болып табылады. Оларды зерделеу және дәріптеу бірегей дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды, тарихи жадыны қалпына келтіруге және сақтауға ықпал етеді, бұл әсіресе жаһандану және ұлттық бірегейлікті жоғалту жағдайында өзекті.

Қарқынды қоғамдық-саяси өзгерістер жағдайында ұлттық бірегейлік мәселелері алдыңғы қатарға шығады. Қазақ тілі мен оның әдеби мұрасы қазақстандықтардың, әсіресе, өскелең ұрпақтың бойында ұлттық бірегейлік пен мақтаныш сезімін қалыптастыру мен нығайтуда шешуші рөл атқарады.

Қазақ тілі мен әдебиетін оқыту халықтар арасындағы мәдениетаралық диалог пен өзара түсіністіктің дамуына ықпал етеді. Қазіргі көпмәдениетті әлемде басқа халықтардың мәдениеті мен тілін түсіну халықаралық деңгейде бейбітшілікті, толеранттылықты және ынтымақтастықты құрудың кілті болып табылады. Қазақ тілі мен әдебиеті саласындағы ғылыми зерттеулерді жандандыру жаңа білім беру көкжиектерін ашады, филология, мәдениеттану, тарих және басқа пәндердің дамуына ықпал етеді. Бұл сондай-ақ жағдайларда жұмыс істей алатын білікті мамандарды дайындау үшін маңызды.

Қазақ тілі мен әдебиетін қолдау және дамыту әлемнің лингвистикалық және мәдени әртүрлілігін сақтау жөніндегі жаһандық күш-жігердің бір бөлігі болып табылады. Жаһандану дәуірінде аймақтық тілдерді қолдау мәдени әртүрлілікті нығайтуға ықпал етеді және бірегей мәдени және тілдік дәстүрлердің жоғалуына жол бермейді.

Осылайша, қазіргі әлемдегі қазақ тілі мен әдебиетінің өзектілігі көп қырлы және мәдениет пен білім беру саласын қамтып қана қоймайды, сонымен қатар халықаралық ынтымақтастықты, мәдениетаралық қарым-қатынасты және жаһандық мәдени әртүрлілікті нығайтуға ықпал етеді. Қазақ тілі түркі тілдерінің қыпшақ тобына жатады және ғасырлар қойнауынан бастау алатын көне тамыры бар. Тіл өзінің дамуында әртүрлі мәдениеттер мен халықтардың ықпалын көрсете отырып, көптеген тарихи кезеңдерден өтті. Алдымен ол ауызша түрде өмір сүрді, содан кейін жазбаша дереккөздерде жазыла бастады. Қазақ тілі тарихындағы маңызды кезең аймақтың исламдануынан кейін араб әліпбиінің қабылдануы, содан кейін 1920 жылдары латын әліпбиіне, 1940 жылдары кириллицаға және ХХІ ғасырда латын әліпбиіне көшу.

Қазақ әдебиеті ежелгі дәуірден бастау алады, ол кезде негізгі жанр болғано ауызшаөе халықтықөе шығармашылықсенікі: дастандар, аңыздар, ертегілер, әндер және т.б. жұмбақтар. Бұл туындылар ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, байып, өзгеріп отырды. Маңызды кезең ХVIII-XIX ғасырларда әлеуметтік, философиялық және этикалық тақырыптарды қозғайтын шығармалар жасала бастаған жазба әдебиеттің пайда болуы болды. XIX ғасырдың көрнекті ақыны, ойшылы Абай Құнанбаев өз шығармашылығында философиялық толғаныс тереңдігі мен халық даналығының байлығын ұштастыра отырып, қазақтың әдеби дәстүрінің негізін қалады. Абай шығармашылығы қазақ халқының рухани, шығармашылық күштерінің, оның даналығының, еркіндікке деген сүйіспеншілігінің, патриотизмінің көрінісі болды.

Абайдың шығармашылығымен қазақ әдебиетінде реализмнің орнығуы, қазақ әдеби тілінің жасалуы байланысты. Бұл туралы Абай "Буынсыз тілің» өлеңінде жазған:

Буынсыз тілің,

Буулы сөзің.

Әсерлі адам ұғылына.

Кісінің сөзін ұққыш-ақ өзің,

Қисығын түзеп тұғырыға.

Сезімпаз көңіл Жылы жүрек
Таппадым деп түңілмес.
Бір тәуір дос Тым-ақ керек,
Ойы мен тілі бөлінбес.

XX ғасыр поэзия мен прозадан драматургия мен сынға дейінгі түрлі жанрлардың дамуымен ерекшеленді. Осы кезеңде қазақ әдебиеті жаһанданудың бірегейлігі, модернизациясы, ықпалы сияқты тақырыптарды зерттей отырып, елде және әлемде болып жатқан әлеуметтік өзгерістерді бейнеледі. Қазіргі қазақ әдебиеті дәстүрлі және инновациялық тәсілдерді қоса алғанда, дамуын жалғастыруда. Көптеген авторлар ұмтылады бай мәдени мұраға сүйене отырып, қазіргі заманның күрделі мәселелерін зерттеу. Жанрлардың алуан түрлілігі новеллалар, романдар, очерктер мен эксперименталды әдебиеттердің пайда болуымен кеңейе түсті. Классикалық шығармалардың қайта басылуы, сондай-ақ басқа тілдерге аударылуы қазақ әдебиетінің халықаралық деңгейде танылуына ықпал етеді. Цифрландыру мен интернет қазақ тілі мен әдебиетін тарату мен насихаттауға да айтарлықтай ықпал етіп, авторлар мен оқырмандар үшін жаңа мүмкіндіктер ашты.

Қазақ тілі мен әдебиеті - тарих, мәдениет. Олар халықтың қайталанбас мәдени мұрасын сақтап қана қоймай, сонымен бірге әлемдік мәдени палитраны байыта отырып, жаһандық әдеби және мәдени тенденциялармен белсенді түрде өзара әрекеттеседі. Эволюция мен түрленулердің талай кезеңдерін басынан өткерген қазақ тілі бүгінде ұлттық бірегейлікті, мәдени мұраны сақтауға негіз болып, еліміздің егемендігін нығайтуға септігін тигізуде. Өзінің дәстүрлері мен жаңашылдықтарына бай қазақ тіліндегі әдебиет қоғамдық өмірдің серпінін және қазақ халқының дүниетанымдық ізденістерін көрсете отырып, жаңа жанрлар мен формалармен байыта отырып, дамуын жалғастыруда.

Қазақ тілі мен әдебиетін үйренудің маңыздылығы жаһандану жағдайында мәдениетаралық қарым-қатынас пен өзара түсіністіктің маңызды құралы бола отырып, ұлттық мәдениеттен әлдеқайда асып түседі. Бұл басқа мәдениеттермен және өркениеттермен диалогқа дайын, ашық, толерантты қоғамды қалыптастыруға ықпал етеді. Қазақ тілі мен әдебиетін зерттеу және насихаттау бірегей мәдени мұраны сақтап қана қоймай, сонымен бірге қазақ мәдениетінің байлығы мен бірегейлігін көрсете отырып, оның әлемдік мәдени кеңістікке енуіне ықпал етеді. Қазақ тілі мен әдебиетін қолдау мен дамыту мемлекеттік саясат үшін де, қоғам үшін де басымдық болып қала беруге тиіс. мәдени және лингвистикалық дәстүрлердің жаңа ұрпаққа берілуін қамтамасыз ететін білім беру жүйесінің. Осылайша, қазақ тілі мен әдебиеті қазақ халқының мәдени бірегейлігінің негізгі элементтері болып табылады, ұлттық бірегейлікті сақтау мен дамытуда маңызды рөл атқарады және ұрпақтар арасындағы рухани байланыстарды нығайтуға, сондай-ақ жаһандық деңгейде мәдениетаралық бауды ілгерілетуге ықпал етеді.

ӘОЖ 821.512.12

Алтынбекова Ә.А. (ШҚТУ), Байбатанова Ф.И. (ШҚТУ, аға оқытушы)

АБАЙДЫҢ «ҚАРА СӨЗДЕРІНДЕГІ» АДАМГЕРШІЛІК МӘСЕЛЕСІ

***Андатпа.** Мақалада Абай «Қара сөздеріндегі» адамгершілік мәселесі туралы сөз қозғалады. Ойшыл ақынның қара сөздеріне талдау жасау арқылы ондағы адамгершілік құндылықтар тұрғысындағы тұжырымдарға пікір беріледі: Абайдың қара сөздеріндегі гуманистік, ағартушылық, әлеуметтік ойлары дін туралы пікірлерімен бірігіп, тұтас бір қазақ халқының философиялық концепциясын құрайды. Абайдың қара сөздері сондай-ақ жалпы адамзат баласына ортақ асыл сөзге айналды.*

Абайдың қара сөздерінің кім үшін болса да, тәрбиелік мәні зор. Әйтсе де білімге ұмтылушы жастар үшін айрықша құнды. Өйткені ғылым да, өнер де жастар үшін.

***Түйін сөздер.** Адами құндылықтар, қарасөз, сынишыл ақын, кемел адам, қайрат, ақыл, жүрек, есті адам.*

Абай – ұлт ақыны. Қазақ халқының мақтанышы Абай Құнанбаевтың ақындығы түпсіз терең мұхитпен тең десем, қателеспеген болар едім. Ғажайып суреткер, нәзік лирик, көркемсөз шебері, ең алдымен – ойшыл ақын. Абайдың шығармашылық мұрасы – халқымыздың ғасырлар бойы маңызын жоймаған рухани қазынасы.

Қазақ халқының рухани қазынасын тану үшін Абайды оқу қажет, ал Абайды түсіну үшін рухани құндылықтарға иесі болу шарт. Абай өз заманының сипатын, қазақ халқының сол кездегі жағдайы мен психологиясын, жеке адам бойындағы жақсы не жаман ниеттерді, өзінің дүниетанымын көрсеткен.

Абай «түзетпек едім заманды, өзімді тым-ақ зор тұтып» деуіне үлкен мән бар. Абай атамыз тәлімгер ұстаз болған еді. Ақын тәрбиеге көнетін жалпы халық емес, жеке адам, оның дара ерекшеліктері. Жеке адамға ақыл, мінез, іс, адамшылықты сақтайтын ұят-намыс керек дегенді айтады. Ол осы адамшылықты жүрекпен байланыстырады [1].

Жастар тәрбиесін дұрыс жолға қойған қоғам дамуға бейім болса, олардың тәрбиесіне мән бермеген ұлттың құлдырауы заңдылық болып табылады. Қандай да бір ұлттың өркендеуі мен құлдырауы жас ұрпақтың рухы мен санасына, алған тәлім-тәрбиесіне байланысты екені баршаға мәлім. Жас буынға мейірімділік таныту – ұлтымыз бен отанымызға қызмет ету жолында жасалатын маңызды қадам. Шынымен де кез келген халықтың болашағы, оның өміршеңдігі ұлттық болмыс пен ұлттық рухы кемелденген, жақсы тәрбиеленген ұрпақтың қолында болатыны даусыз.

Әрбір халықтың тарихи өмірінде қол жеткізген ең құнды дүниелері – рухани және адами қасиеттері, моральдық нормалары, ұлттық құндылықтары бар. Ұлттық тәрбиенің негізін ғасырлар бойы қалыптасып келген асыл рухани құндылықтар және биік ізеттілік пен моралдық тұрғысындағы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып жататын, адамның адамдық қасиетін нығайтып әрі асылдандыра түсетін, халықтың даналық өмір-салтынан туындап отыратын бұлжымас ережелер мен қағидалар құрайды. Қазақы дүниетаным, ақыл-ой, тағылымдық

ұлағат ғасырлар бойы шындалып қалыптасты. Отаншылдықты қалыптастыруда ата-бабаларымыздың ұлағатты ойлары мен тәлімдік тәрбиесінің атқаратын орны ерекше. Ал ұлы Абай «Қара сөздеріндегі» адами құндылықтар мен толық адам болу тұрғысында айтылған ғажайып даналық әлемі жастар білуге, ұғынып сезінуге тиіс құнды дүние деп білеміз.

Абай «Қара сөздері» – оқырманға адами құндылықтың мәнін ұғындыратын, жеке адамның даму көрсеткішінен сол ұлттың дамып-өркендеу деңгейін тануға болатынын анық байқататын құнды дүние. Абайша ойлана алсақ – ұлттың әрбір өкілі өзіне сын көзбен қарап, ішкі жан дүниесі нұрланып, «адамзатты сүюі» керек. «Қара сөздер» оқырманын тұңғыық ойға батырып, ішкі әлемінде рух байлығын, терең парасаттылық пен өзгелерді сыйлау қажеттігінің құндылығын танытуға бағытталған Абай әлемінің бір бәйтерегі іспетті кемел қазына. Ойшыл Абай даналық ойларымен жаңа бір дүниенің есігін ашады, оқушы ақын ойларына ілесіп, сол бір асыл дүниені танығанша «Қара сөздерді» парақтайды, Абай танымының биіктігіне тағы да куә болады.

Әлемдегі кез-келген халықты алып қарасақ та ең алдымен тәлім-тәрбиеге, білімге, адамгершілікке үндейді, болашақ ұрпақтың өн бойына рухани азық сіңіруге тырысады. Өйткені тәлім-тәрбиенің, адамгершілік қасиеттердің адам өмірінде алар орны ерекше. Атақты ғұлама ғалым, әлемнің екінші ұстазы Әл Фарабидің де «Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы» деген аталы сөзі бар. Осыдан-ақ тәрбиенің адам өміріндегі маңызын көруге болады. Осы тұрғыдан келгенде қазақ халқының ұлы ақыны Абай Құнанбайұлының қарасөздері халыққа ерекше тәрбие береді, адамгершілікке үндейді. Оңайдан қиынға қарай, жақыннан жыраққа қарай, қызықты, күлкілі жайдан үлкен толғаулы қорытындыға қарай біртіндеп жетектейді. Мұның барлығы адамзатты адамгершілікке жетелеу мақсатында еді. Енді ақынның бірнеше қара сөздеріне көңіл аударып көрелік.

Қазақ поэзиясының шыңы – Абайдың қарасөздерін қайталап оқығанда бұрын байқамаған көп мағлұматқа кенеліп, таңғалатын сәттерді бастан кешіресің. Қарасөздерді жазып отырғанда Абайдың өзі де жалған өмірдің көп сыры мен қырын көз алдына елестетіп, өз басындағы жағдайды осы дүниелікке арқау еткен болар деп ойға қаласың.

Абайдың «Қара сөздерін» оқып отырғанда, елін шын сүйген кеменгер жанның келбеті анық аңғарылады. Баласына жаны ашыған ата-ана жақсы болсын деп, оған қаттырақ сөйлейді. Сондағы ниеті-балам дұрыс болсын деген ой. Сол тәрізді Абай өз халқының адал перзенті ретінде «Қазақ бір-біріне қаскүнем, бірінің тілеуін бірі тілеспейді, рас сөзі аз, қызметке таласқыш, жалқау» деп, қазақтың нашар қасиеттерін көрсете келіп, олардың осындай болуының сырын «Үшінші сөзінде» дәлелдеп береді [2]. Бұдан құтылудың жолы ретінде жастарға білім алуды, ұлықтарға халыққа адал қызмет етуді ұсынады. Болыс болып сайланған адамдарға Қасым ханның «Қасқа жолы», Есім ханның «Ескі жолы», Өз Тәукенің «Жеті жарғысын» білмек керек деген парасатты ойын танытады. Бұл арада Абайдың қазақы заңдық, құқықтық қағидаларды жетік білгенін аңғарамыз.

Абайдың қарасөздерінде өмірлік қағидалар өзіндік тәжірибе арқылы танылады. Ақынның «Адам баласы жылап туады, кейіп өледі» деген сөзі дүниенің рақатын сезінбеген, бос нәрсеге мақтанып, есіл өмірді қор қылған жандарға білдірген жан ашуы сипатты. Ондай пенделерге автор «Қулық саумақ, көз сүзіп, тіленіп, адам саумақ-өнерсіз иттің ісі» деп, «...өз қайратыңа сүйеніп еңбегінді сау, еңбек қылсаң, қара жер де береді, құр тастамайды» деген қамқорлық ақылын айтады. Абайдың адам тәрбиесіне, оның жас ұрпақты ойлы, білімді, есті етіп тәрбиелеу мәселесіне айрықша көңіл қойғанын танытады. Осының бәрін ақын адам өмірін мазмұнды ету үшін айтады. Ол үшін керек қасиеттер мен керексіз, адамның жақсы болуына бөгет жасайтын кеселдерді ашып көрсетеді.

Абайдай ұстаз ақынның бұл «Жетінші сөзде» көздеген мақсаты адамның бойында туа пайда болатын жан құмары арқылы өз ұрпағының санасына тек қана жанның пайдалы тамақтарын сіңіру еді. Міне, Абайдың ағартушылық көзқарасының тамыр алған бір саласының қайнар көзі осы жақта жатыр.

Абай бұл бағыттағы ойларын өзге сөзбен «Ғылым таппай мақтанба» т.б. өлеңдерінде айтқан. Мұнда ол «жанның тамағы туралы» ұғымды өз заманының тұрғысынан келіп, «адам болу» үшін қажет көп керектермен ауыстырады. Ақын толық адам болу туралы өзінің жүйелі де қалыптасқан көзқарасының тезисін ұсынады. Онысы:

Адам болам десеңіз...

Бес нәрседен қашық бол...,-

Бес нәрсеге асық бол, - деген жолдарда жатыр.

Абай – сыншыл ақын. Ол «Қара сөздерінде» қазақтың кейбір мақал-мәтелдерін сынай отырып, сол қанатты сөздердің мән-мағынасын талдап береді. Кейбір қазақтың бірлікті ас ортақ, киім ортақ, дәулет ортақпен байланыстырып, бірлікті тек осы дүниелерден іздейтініне сын көзбен қарап, «бірлік-ақылға бірлік» деген тұжырым жасайды. Ал «Ырыс алды-тірлік» мақалын талдай отырып, «тірліктің болуы кеудеден жанның шықпағандығында ма, жоқ, бұл нағыз тірлік емес», көкірегі, көңілі ояу жан ғана ырыс әкеле алады деген данышпандық ой айтады [2]. «Күлтеген» жырында сипатталған мәңгілік ел болу көрінісі – бүгінгі күннің де басты идеясы. Ел бірлігін аңсап, Қазақстанды мәңгілік елге айналдыру-қазақ халқының басты мұраттарының бірі. Ал осы ұлы идея Абай қарасөздерінде де кездеседі. Халқымыз үшін бірлік пен татулықтың орны қандай екенін ұлы Абай жан-жақты көрсетіп берді. [2]. «Сын түзелмесе, мін түзелмейді» деген халқымыздың ғибратты сөзі Абай ойымен өз үндестігін тапқандай. Философ ақынның әр қарасөзінде қазаққа аса қажет мағыналы ой-тұжырымдар жиі кездеседі.

«Оныншы» қарасөзін оқып отырғанда, көркем сөз иесінің қазақ үшін баланың орны қандай екенін айта келіп, перзент сүюдің, оны қалай асырай білудің мәнін көпшілікке ұғындыруға тырысқанын аңғарамыз. Ақын балаға артық уәде беріп, алдап, күнәға батқаннан гөрі сол баланың болмағанының өзі дұрыс емес пе дегендей пікір танытады. Бұл арада да ойшыл ақынның бала тәрбиесіне ерекше назар аудару қажеттілігін, бала өмірге келмей тұрып оны

қалай тәрбиелеп асырауды алдын-ала ойлау керектігін әр қазақтың санасына құюдың амалын іздестіргені аңғарылады. Осы сауалдың жауабын «Он бесінші» қарасөзден табуға болады. Абай ақылды кісі мен ақылсыз кісінің мінез құлқына жан-жақты талдау жасай отырып, есті адамның келбетін былай танытады: «Есті адам орынды іске қызығып құмарланып іздейді, айтса құлақ, ойласа көңіл сүйсінгендей болады», «есті әр нәрсеге қызықпайды, көңіл қалағанымен іс жасайды», «есті ақылды қолдан жібермей ізденеді екен». Ал бұдан әрі есті кісі болудың талабы ретінде «күнінде бір мәртебе, болмаса жұмасына бір, ең болмаса, айына бір өзіңнен өзің есеп алуды» ұсынады [2].

Он төртінші сөзінде ақын «Адам», «Адамдық» дегеніміз не? деген сұраққа жауап іздейді, өмірдегі адамдар іс-әрекетінде байқалған бірқатар көріністерді, қазақ арасындағы адамдықты бағалаудың әдісін сынға алады. Бұл – ақынның данышпандық тұжырымы. Өзіне-өзі сыни көзқараспен талап қоя білген адамның өз мұратына қол жеткізері анықекенін ойшыл ақын осылай ұғындырады.

Ал ақынның «Он жетінші» қарасөзінен алар ұлағатымыз – қандай сәтте де адам баласы қайрат, ақыл, жүрек бірлігіне сүйену керектігі. Абайдың қарасөздерінің тәлім-тәрбиенің қайнар көзі ретінде адам баласына берер ғибраты, жақсылығы мол. Аталмыш қарасөздерді мұқият, көңілге түйіп оқып шықсаңыз, талай ғажайыпты сезініп, небір асыл дүниеге қол жеткізгендей болғаныңызды аңғарасыз. Ақынның өзі айтқандай, «естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады». Қазақ үшін Абай қарасөздерінің құдіреті мен қасиеті ерекше. Әр адамға есте ұстау қабілетін дамыту туралы Абай жазып қалдырған «Отыз бірінші» сөздің орны аса маңызды деп білемін. Аталмыш сөзді білімгерлердің оқу мен тәрбие үдерісінде, өмірлік тәжірибеде қолданулары да қажет деп ойлаймын. Сонымен ақынша айтсақ, «Естіген нәрсені ұмытпауға төрт түрлі себеп бар: – «көкіректің байлаулы, берік болуы; – сол нәрсені естігенде көңілденіп, тұщынып, ынтамен ұғу; – сол нәрсені ішінен бірнеше уақыт қайтарып ойланып, көңілге бекіту; – ой, кеселді нәрселерден қашық болу» [2].

Абай «Қара сөздерінің» тәрбиелілік, рухани, философиялық, адамгершілік маңызы жыл өткен сайын арта түсіп, қазақ халқының ескермейтін құнды қазынасына айналды. Ұлы ақынның дана ойларынан жинақталған аталмыш туындыны қазақтың ақсақалдары мен жас жеткіншектеріне дейін бір мезгіл қолға алып сырына кенелсе, қазақтай кемел халықтың көп жетістікке қолы жетер еді. Бұл рухани қазына түнгі жолаушыға дұрыс жол сілтеген Темірқазық жұлдызы іспетті жас қазаққа берері мол құнды дүние болып қала бермек. Тағы да Фетхуллах Гуленнің «Егер ақын естігендерін елестетіп, ойының дұрыстығын ақыл елегінен өткізе алса, содан соң шабыттан туған сырлы ойлар сөйлем болып өрілгенге дейін ой бастапқы күйінде сақталса, бұл шығарма ұзақ уақыт оқылатын болады» деген сөзінің шындығына сөз жеткіздік [1, 55].

Талантты абайтану ғалым Қ.Өмірәлиев: «Абай қарасөздерінде адамгершілік тақырыбы жан-жақты, шынайы ашылады» деп бағаласа [3, 51], әдебиет сыншысы М. Мырзахметов: «Ойшыл ақын Абай «Қарасөздерінде» нағыз кемел адам болудың жолдарын көрсетіп, оған қол жеткізудің жолдарын танытады. Кемел адам шам сияқты, өзі жанып түгесілсе де, басқаларға жарық

шашып кетеді. Абайдың өзі-кемел адамның нақ үлгісі» деген пікірін білдіреді [4, 65].

Абайдың қара сөздеріндегі еңбек, ғылым, адамгершілік, әділеттілік, т.б. жөніндегі пікірлер оның ағартушылық, демократтық көз қарасын жан жақты аша түседі. Абай адамдарды осы дүниеде игілікті еңбек етіп, өнер-ғылым тауып, өз тіршілігін оңалтып, рақат көруге насихаттайды. Халықты өнер-ғылым жолына жұмылдырады: «Ғылым таппай мақтанба, орын таппай баптанба», «Болмасаң да ұқсап бақ, бір ғылымды көрсеңіз. Ондай болмақ қайда деп, айтпа ғылым сүйсеңіз» дейді. Дүние бір алып құрылыс, оған әрбір адам өз үлесін қосу керек деп тұжырамдайды: «Әсемпаз болма әр неге, өнерпаз болсаң арқалан, Сен де бір кірпіш дүниеге, кетігін тап та, бар қалан!» дейді. Абай ақыл-парасатты дәріптеп, ғылым мен ағарту идеяларын насихаттады. Абайдың философиялық ой-пікірінің әлеуметтік маңызы мен алға басарлық мәні, міне, осыда. [5, 27].

Абайдың қара сөздерінің кім үшін болса да, тәрбиелік мәні зор. Әйтсе де білімге ұмтылушы жастар үшін айрықша құнды. Өйткені ғылым да, өнер де жастар үшін. Адамның қолын бақытқа жеткізетін ілім-білімді игеру де жастардың ғана қолынан келетін іс. Қартайған адам қанша ұмтылса да, өндірірі аз болмақ. Сондықтан білімге ұмтылған жастар ұлы ақынның бұл айтқандарын берік есте сақтауы қажет. Қорытындылай келе, біз ұлы ақынымыз Абай Құнанбайұлының дәуірінде айтып кеткен сөздерін әлі күнге дейін өз өмірімізге қажеттілігін ұғындық. Оның адамгершілікке баулыған, тәрбиеге негізделген қара сөздері арқылы рухани азық алдық, адамдық сипатта бой түзеуге тырыстық. Демек бұл ақынның халықпен бірге жасағандығы. Ақын мұрасы – халықтың сарқылмас асыл қазынасы. Әр қазақта тәлім алар ғибратты сөздер көп болғай.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Гулен Ф. Ғұмырлық өлшемдер. – Алматы: «Көкжиек-Б» баспасы, 2018. - 240 б.
2. Абай. Қара сөздері. – Алматы: Өнер, 2006. –124 б.
3. Өмірәлиев Қ. Абайдың нақыл сөздері. – Алматы, 1958. – 151 б.
4. Мырзахметов М. Абайдың адамгершілік мұраттары. – Алматы, Рауан, 1993. – 139 б.
5. Ж. Ұлмерек «Абайдың қарасөздерінің тәрбиелік мәні». «Ұлт тағылымы» журналы. – Алматы, 2000ж. №1.

УДК 623.4.027

Амантаев Д.М. (ВКТУ), Лобанов В.Д. (ВКТУ)

ВЫСОКОТОЧНОЕ ОРУЖИЕ: ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ БОЕВЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация: Исторический опыт прошедших войн и военных конфликтов показывает, что одну из важнейших ролей в достижении побед играет оснащенность воюющих армий высокоэффективными средствами ведения вооруженной борьбы, в том числе различными видами оружия, созданного на основе новейших достижений науки и техники. Это положение не изменилось и сегодня, ибо война как способ разрешения спорных вопросов, пока остается еще распространенным явлением, а оружие продолжает быть ее движущей силой. В данном материале дана краткая характеристика высокоточных видов оружия, имеющих на вооружении различных стран мира, анализ их преимуществ и недостатков.

Ключевые слова: высокоточное оружие, средства вооруженной борьбы, крылатые ракеты.

В современных условиях наблюдается значительная эволюция средств ведения войны. Постоянно модернизируются и совершенствуются традиционные виды оружия. Идет разработка высокоточных видов оружия, беспилотных летательных аппаратов, ракетного и гиперзвуковых видов ракет и снарядов, которое совместно с традиционными видами оружия может служить средствами поражения как наступающего, так и обороняющегося противника, а также применяться по объектам тыла и инфраструктуре противника.

Что такое высокоточное оружие? Высокоточное оружие - это оружие, как правило, управляемое, способное с заданной (и достаточно высокой) вероятностью поражать цель первым выстрелом (пуском) на любой дальности в пределах его досягаемости.

В результате продолжающейся научно-технической революции стало возможным создание высокоточного оружия, которое, по мнению ряда военных специалистов, будет определять и уже определяет характер военных действий. Наличие данного оружия позволяет наносить исключительно точные удары по атакуемым объектам (вплоть до попадания в необходимое окно заданного строения).

Высокоточное оружие появилось в результате борьбы с проблемой невысокой вероятности поражения цели традиционными средствами. Основные причины - отсутствие точного целеуказания, значительное отклонение боеприпаса от расчетной траектории, противодействие противника. Следствие - большие материальные и временные затраты на выполнение задачи, высокий риск потерь и неудачи.

Высокая точность поражения целей высокоточными боеприпасами достигается:

- наведением и самонаведением управляемых боеприпасов на визуально наблюдаемую цель;

- наведением и самонаведением управляемых боеприпасов с использованием свойств радиолокационного обнаружения отражения от поверхности цели;
- комбинированным наведением боеприпасов на цель, то есть управлением с помощью автоматизированной системы на большей части траектории полёта и самонаведением на конечном этапе.

Помимо проблемы поиска цели, перед высокоточным оружием зачастую ставятся задачи преодоления средств противодействия, направленных на уничтожение или отклонение боеприпаса от цели. Для этого боеприпасы могут выполнять подход к цели предельно скрытным образом, совершать сложные маневры, выполнять групповые атаки, ставить активные и пассивные помехи.

Примером высокоточного оружия могут служить крылатые ракеты. Они оснащаются сложной комбинированной системой управления, наводящей ракету на цель специально составленной программой полёта. Полёт подготавливают на основе информации, заложенной в память бортовой ЭВМ с разведывательных спутников земли. При выполнении задания эти данные сопоставляются с рельефом местности и автоматически корректируются. Система управления обеспечивает крылатой ракете полёт на малых высотах, что затрудняет её обнаружение и увеличивает вероятность поражения цели.

К высокоточному оружию относятся также управляемые баллистические ракеты, авиационные бомбы и кассеты, артиллерийские снаряды, торпеды, разведывательно-ударные, зенитные и противотанковые ракетные комплексы.

Ведущие разработчики современного вооружения поясняют, что понятие «высокоточное оружие» во многом раскрывается не совсем так, как это принято у неспециалистов. В частности, ученые видят в высокоточном оружии, в первую очередь, возможность уйти от необходимости применения ядерного оружия.

Смысл того, что называют высокоточным оружием, – принести к цели заряд, способный лишить цель ее функциональности без превышения мощности воздействия, необходимой для получения этого эффекта. Например, если несколько десятилетий назад ядерный заряд представлялся средством мгновенной нейтрализации противника на большой территории, то более современные разработки способны создать аналогичный выброс энергии, направленный более конкретно, не рассеивающийся в окружающем пространстве. В условиях современных боевых действий поражение одного центра управления способно дать гораздо больший эффект, чем разрушение инфраструктуры на большой территории с нанесением практически непоправимого вреда местности и населению.

ВТО имеет определённые преимущества перед обычными средствами.

Военные действия современности показали, что с высокоточным оружием самолеты могут действовать вне зоны поражения средств ПВО, а их потери при этом минимальны.

Уничтожаются конкретные военные объекты и цели, нанося минимальный урон гражданской инфраструктуре и населению.

Высокоточное оружие появилось как раз с целью сократить военные расходы. Основные траты приходится на боеприпасы - Германия во время

Второй Мировой войны расходовала на них 60 % военного бюджета, СССР - почти половину. Во время войны во Вьетнаме США израсходовали 7,7 млн бомб, потратив на них и самолетовылеты как минимум 110 млрд долларов, но результата не достигли. По расчетам экспертов, высокоточное оружие за счет поражения цели первым выстрелом (пуском, сбросом) обеспечивает трехкратную экономию только по боеприпасам. Если прибавить сюда расходы на топливо, обслуживание, жалование военным, выплаты в случае гибели или ранения и т.д., то выгода выходит колоссальная.

Между тем, разработка и производство этого оружия ложится изрядной нагрузкой на бюджет стран. Управляемые боеприпасы стоят в десятки и сотни раз дороже традиционных. Цена на современные высокоточные боеприпасы может достигать нескольких миллионов долларов.

Несмотря на это процент высокоточного оружия тоже неуклонно растет. Так, в 1991 году в войне в Персидском заливе управляемые боеприпасы составляли лишь 1 % от общего числа примененных авиацией США и союзников бомб и ракет, а в Ираке в 2003 году их доля достигла уже 70 %, а в военном конфликте РФ и Украины их доля достигла уже более 90%.

Кроме того, высокоточное оружие обеспечивает гарантированный вывод из строя хорошо защищенных объектов малого размера, что позволяет избежать жертв среди мирного населения.

Исходя из этого, высокоточное оружие и другие виды оружия на новых физических принципах через 10-15 лет могут существенно обесценить роль ядерного оружия, что сведёт к минимуму риск его применения противоборствующими сторонами.

Ещё 10 лет назад основными ведущими странами, разработчиками ВТО, являлись США и Россия. В настоящее время активно этим занимаются многие страны, в том числе ФРГ, Великобритания, Израиль, Китай, Северная и Южная Корея, Иран, Индия и другие.

Мощные военно-промышленные комплексы и научная база этих стран позволяют разрабатывать новейшие системы ВТО, не имеющие аналогов в мире.

В зависимости от типа носителя ВТО может быть авиационного, морского и сухопутного базирования, а в ближайшие 10 лет возможно появление ВТО космического базирования.

Рассмотрим некоторые виды ВТО, которые непосредственно применялись в ходе боевых действий.

Высокоточная крылатая ракета ЗМ-14Э «Калибр» (РФ) предназначена для поражения в простых и сложных метеоусловиях днем и ночью стационарных (малоподвижных) наземных и морских целей. Типовыми целями для ракеты ЗМ-14Э являются наземные пункты управления войсками, склады вооружений и топлива, аэродромные и портовые сооружения.

Наличие в составе систем «Калибр» ракет различного назначения, а также единая универсальная система управления (СУ) ракетным комплексом позволяет варьировать боекомплект ракет на носителях в зависимости от поставленной задачи и конкретной боевой обстановки.

Крылатая ракета «Томагавк» BGM-109 (США) создана в двух основных вариантах: стратегическом (модификации А, С, D) - для стрельбы по наземным объектам и тактическом (модификации В, Е) - для уничтожения надводных кораблей. Все варианты, благодаря модульному принципу построения, отличаются друг от друга только головной частью.

В табл. 1 приведены сравнительные характеристики КР.

Таблица 1 - Сравнительная характеристика КР

Ракета	Калибр Россия	Томагавк США	Storm Shadow Великобритания	Taurus Кепд ФРГ, Швеция
Длина, м	6,20	6,25	5,1	5,1
Диаметр корпуса, м	0,533	0,53	0,48	1,08
Размах крыльев, м	3,080	2,62	2,53	2,064
Стартовая масса, кг	1770/1400	1500	1300	1360
Масса БЧ, кг	450	120/220	450	481
Дальность пуска: км	2600	2500	560	500
Высота полета: -у поверхности моря, м -у поверхности земли, м	10-20 50-150		30-40	
Высота пуска, м	500-11000			
Скорость, м/с:	180-240	245	265	180-313

Противокорабельный комплекс Х-35 «УРАН» (РФ).

Ракета Х-35 предназначена для поражения кораблей водоизмещением до 5000 т и аналогична по конструкции американской ПКР «Harpoon». Ракета предназначена для боевого применения днем и ночью, в любых метеоусловиях, при интенсивных помехах и огневом противодействии противника. Ракета Х-35 может применяться как одиночно, так и в залпе.

На базе Х-35 кроме корабельного комплекса «Уран» созданы береговой противокорабельный комплекс «Бал», а также авиационный вариант (две модификации: для самолетов Х-35У и вертолетов Х-35В).

Боевая часть - осколочно-фугасная, проникающая.

Ракета оснащена комбинированной системой управления, в которую входит автопилот и активная радиолокационная головка самонаведения (ГСН) с высокой степенью защиты от радиоэлектронных помех противника. Имеется вариант ракеты с тепловизионной ГСН.

Противокорабельная ракета «HARPOON» (США) производится в четырех основных вариантах: для надводных кораблей; для подводных лодок; для самолетов; для береговой обороны.

Пуск ПКР «Harpoon» оператор может осуществлять по пеленгу и дальности либо только по пеленгу на цель (если дальность неизвестна).

В табл. 2 приведена сравнительная характеристика этих ракет.

Таблица 2 - Сравнительная характеристика ПКРК «УРАН» и «HARPOON»

Ракета	Х-35 «УРАН»	«HARPOON»
Дальность действия, км	5-130	13-120
Скорость полета, м/с	300	280
Высота полета: на маршевом участке, м	5-10	15
на конечном участке, м	3-5	2-5
Длина ракеты, м	4,4	4,57
Максимальный диаметр корпуса, м	0,420	0,34
Размах крыльев, мм	0,93	0,91
Стартовый вес, кг	630	667
Вес боевой части, кг	145	225

Кроме вышеприведённых примеров и характеристик ВТО существуют различные другие виды высокоточного оружия. К ним относятся:

- современные корректируемые авиабомбы (КАБ), оснащенные системой наведения и управления. Это GBU-39 (США): вес - 130 кг, диаметр - около 190 мм, длина - около 1,8 м; КАБ-250 (Россия): диаметр бомбы - 225 мм, длина - 3,2 м, вес - 250 кг, из них 127 кг - вес взрывчатого вещества; КАБ-500, КАБ-1500;
- высокоточный ракетный комплекс сухопутных войск «Искандер»;
- межконтинентальные баллистические ракеты;
- современные летательные аппараты (самолёты пятого поколения СУ-57 (Россия), F-22, F-35 (США), J-20 (КНР);
- зенитно-ракетные комплексы С-400 и С-500 (Россия), Patriot PAC-3 (США), Aster (Франция).

Новые средства вооруженной борьбы, по мнению военных специалистов, будут использоваться не столько для ведения военных действий, сколько для того, чтобы лишить противника возможности активного сопротивления за счет поражения его наиболее важных объектов экономики и инфраструктуры, разрушения информационного и энергетического пространства, нарушения психологического состояния населения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Оружие на новых физических принципах. - М.: ВАГШ ВС РФ, 2007.
 2. Белоус В. Войны станут невидимыми //Независимое Военное Обозрение (НВО). - № 32. 2006. – Апр. 2012 г. - М., 2006.
 3. Высокоточное оружие: сдерживание или война? // НВО, 18.03.2005.
 4. Дьяков А. Высокоточные ракеты заменяют ядерные / А. Дьяков, Е. Мясников // НВО. – 2000. - № 4. - 4-10 февр.
 5. Электронные источники: <https://ru.wikipedia.org/wiki>, <http://www.ngpedia.ru/>, С. Ягольников, начальник НИЦ ПВО ФГУ «4 ЦНИИ МО», д.т.н, проф.; А. Храмичев, начальник управления НИЦ ПВО ФГУ «4 ЦНИИО», к.т.н; В. Панин, с.н.с. НИЦ ПВО ФГУ «4 ЦНИИ МО», к.в.н, www.vko.ru, <http://rbase.new-factoria.ru> (Калибр), http://nnm.ru/blogs/dave77777/bgm-109_tomagavk/ (Томагавк), <https://www.yandex.kz/search/?text=storm+shadow>
- KEPD-150/350 TAURUS. Авиационная энциклопедия «Уголок Неба».

УДК 796

Амангелдина Н.Е., Мамырбаева Е.Е. (ВКТУ), Шимин Е.А (старший тренер-преподаватель ВКТУ)

ЛЕЧЕБНАЯ ФИЗКУЛЬТУРА КАК ПРОФИЛАКТИКА И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ЖИЗНЬ СТУДЕНТА

***Аннотация.** В данной статье исследуется важность лечебной физкультуры в профилактике заболеваний и восстановлении организма. В работе подробно рассматриваются различные методы и подходы в лечебной физкультуре, их эффективность в предотвращении различных заболеваний и восстановлении после них. Статья посвящена изучению влияния физической культуры на учебную деятельность студентов, потому что физическое воспитание является неотъемлемой частью обучения. Также поднимается вопрос о роли физической культуры в процессе формирования здорового образа жизни у студентов, и рассматривается актуальность данного вопроса, его необходимость, основные задачи и цели по привлечению молодежи к занятиям физкультурой для поддержания здоровья и развития личности.*

***Ключевые слова:** Лечебная физкультура, профилактика заболеваний, физиотерапия, здоровье, физическая активность, здоровый образ жизни, студент*

Лечебная физкультура (ЛФК) представляет собой отдельную область медицины, где физические упражнения применяются для лечения и профилактики различных заболеваний и травм, а также для восстановления работоспособности. Основная цель занятий ЛФК – это укрепление опорно-двигательного аппарата, включая кости, мышцы, суставы и связки, для предотвращения травм и заболеваний и обеспечения эффективного лечения при травмах. Кроме того, эти упражнения помогают восстановить функции организма после завершения лечения. ЛФК оказывает прямое и эффективное воздействие, положительно влияя на другие функции организма.

Тренировки активизируют физиологические процессы и способствуют обеспечению восстановления нарушенных функций у человека. Поэтому физические упражнения являются средством неспецифической профилактики ряда функциональных расстройств и заболеваний, а лечебную гимнастику следует рассматривать как метод восстановительной терапии.

Тема занятия спортом всегда была актуальна, не утратив значимость и в современном мире. Технический прогресс не стоит на месте, а в нашу жизнь прочно входят самые различные гаджеты, которые существенно облегчают выполнение наших повседневных задач, и, как следствие, физическая активность людей существенно сокращается. Такую тенденцию явно можно проследить даже в последнее десятилетие. Однако такой пассивный образ жизни ведет к снижению функциональных способностей человека, слабеет скелет, мышцы и даже меняется работа внутренних органов. Недостаток активности в жизни приводит к тому, что нарушается функционирование всех систем органов и страдает организм человека в целом. Тут и начинают развиваться самые разные заболевания. Именно поэтому роль спорта в здоровье человека велика. Как минимум, потому что физическая активность – это чуть ли не единственный

доступный нам способ удовлетворить природную потребность в движении и нагрузках. Здоровье человека и виды спорта, неважно какие, – очень взаимосвязанные между собой понятия.

Разберем наиболее действенные формы ЛФК:

Утренняя зарядка — это комплекс физических упражнений, выполняемый в утренние часы для перевода организма из состояния сна к бодрствованию. Основные задачи – активирование физиологических процессов, повышение общего тонуса, работоспособности, создание бодрого настроения. Этим видом физической активности могут заниматься люди любого возраста и физических возможностей. Для занятий не требуются дорогие тренажеры или спортивное оборудование. Достаточно одного квадратного метра пространства дома, на улице или на работе, удобной одежды и вашей готовности. И хоть мы часто о ней забываем, но её польза неоспорима. При регулярных занятиях улучшается работа вегетативных отделов нервной системы, что благотворно влияет на желудочно-кишечную, сердечно-сосудистую и другие системы организма.

Ходьба является наиболее распространенным видом физической активности человека, цель которой — передвижение. Ходьба – автоматизированный двигательный акт, осуществляющийся в результате сложной координированной деятельности скелетных мышц туловища и конечностей. В ходьбе участвует весь опорно-двигательный аппарат человека, а основной си-лой, обеспечивающей передвижение тела, является сила мышц. Самым распространенным средством профилактической и восстановительной медицины является такая естественная форма лечебной физкультуры, как дозированная ходьба. В начале лечения движением целесообразна ходьба в темпе, свойственном данному больному, а при хорошей переносимости прогулок через каждые 3–5 дней следует постепенно увеличивать физическую нагрузку с помощью увеличения дистанции или ускорения темпа ходьбы.

Плавание – еще одна эффективная форма физиотерапии. Плавание – это вид физической терапии, который может быть рекомендован для стабилизации всех видов заболеваний опорно-двигательного аппарата и психоневрологических расстройств, а также в качестве профилактической меры и средства реабилитации. Эта терапия должна проводиться под наблюдением специалиста, поскольку существуют различные противопоказания в зависимости от стиля плавания. Стилль плавания, частота и продолжительность занятий подбираются индивидуально в зависимости от состояния пациента. Можно использовать различное оборудование, в том числе плавательные доски и аквапады.

Важно помнить, что основное требование к оздоровительной тренировке заключается в применении индивидуального подхода. Принцип индивидуализации предполагает точное соответствие уровня физической активности не только функциональным характеристикам, но и различным особенностям пациента, таким как возраст, пол и текущее состояние здоровья. Эффективность реабилитационной программы в большей степени зависит от увеличения времени тренировок и в меньшей степени от повышения их интенсивности.

Перенагрузка в тренировках, особенно без должного отдыха и внимания к собственным ощущениям, может привести к различным негативным последствиям для здоровья, такими как: травмы и переутомление, снижение иммунитета, порой и ухудшение здоровья еще хуже прежнего состояния человека.

Учитывая все вышесказанное, можно сделать явный вывод о том, что лечебная физкультура – это движение, а движение, как известно, самое доступное и эффективное лекарство. Лечебная физкультура улучшает работу человеческого организма, оказывает многогранное физиологическое действие. Под её влиянием активизируется кровообращение, дыхание, обмен веществ, улучшается состояние нервной эндокринной системы. Нужно ценить здоровье и внедрять в свою жизнь спорт, употребляя его для укрепления своего тела и организма.

Современные и важные, по мнению большинства, жизненные процессы приобретают особую актуальность, отодвигая на второй план значимость физического воспитания, особенно это касается студенческой жизни, когда с утра и до поздней ночи студенты заняты учебой, работой и прочими делами, которые губительно сказываются на их здоровье. На первый взгляд, данная проблема может показаться не столь глобальной, однако нейтральное отношение к данной проблеме может отрицательно сказаться на целом поколении. Таким образом, чем раньше студенты осмысливают значимость и положительное влияние физической культуры и спорта на повседневную жизнь, тем быстрее они осознают, что их здоровье в их руках.

В эпоху технологий, перед здравоохранением стоит проблема ухудшения здоровья населения на фоне малоподвижного образа жизни, ведь сегодня можно практически не выходить на улицу и даже не подниматься со стула – многие проблемы решаются с помощью компьютера, подключенного к Интернету, а передвигается современный человек в основном на личном автомобиле или общественном транспорте. Малоподвижный образ жизни или, говоря научным языком, гиподинамия вызывает множество неприятных, опасных для здоровья последствий: атрофия мышц, дисбаланс гормонов, угнетение нормального дыхания и пищеварения, нарушение работы мозга, заболевания сердечно-сосудистой системы (например, гипертония), патология костной ткани (ломкость костей), ожирение, сколиоз, бессонница, проблемы со зрением и др. [2]. Вместе с физическими проблемами возникают и психические – депрессии, неврозы, снижение самооценки, информационные перегрузки и пр.

В настоящее время действительно наблюдается проблема ухудшения здоровья, связанная с отсутствием физической культуры. Вот некоторые ключевые аспекты:

1. Недостаток двигательной активности: Исключение или минимизация таких природных процессов, как двигательная активность, может негативно сказываться на состоянии организма¹.

2. Неблагоприятная экологическая ситуация: Факторы неблагоприятной экологии техногенного происхождения также могут влиять на здоровье.

3. Вредные привычки: Вредные привычки, такие как неправильное питание, курение, алкоголь, могут ухудшить состояние здоровья.

4. Переутомление: Недостаточный по времени отдых или чрезмерная рабочая нагрузка в течение длительного времени нередко приводят к переутомлению.

5. Психозэмоциональные воздействия: Расширение спектра и увеличение силы психозэмоциональных воздействий также могут ухудшить как психологическое состояние, так и здоровье человека в целом.

Физическая культура оказывает значительное влияние на студентов. Вот некоторые ключевые аспекты:

Поддержание здоровья: Физическая культура направлена на поддержание здоровья и развитие психофизических качеств человека. От состояния здоровья зависят наши планы, решение основных жизненных задач и преодоление трудностей.

Развитие личности: В процессе физического воспитания формируются физические и личностные навыки человека, что влечет за собой рост личности в целом.

Профессиональная деятельность: Физическая культура имеет значительное влияние в профессиональной деятельности студентов, так как их деятельность – это постоянная концентрация внимания, напряжение зрения, интенсивная интеллектуальная деятельность и малая подвижность.

Улучшение работоспособности: Физическая культура в жизни студентов и следование принципам здорового образа жизни гарантирует высокую работоспособность.

Снижение стресса: Физическая культура помимо общего развития организма также способствует профилактике переутомления.

Формирование командного духа: Студенты, которые занимаются физической культурой и спортом, имеют высокую уверенность, психологическую устойчивость.

Регулярные физические нагрузки помогают укрепить иммунную систему, повысить общую выносливость организма и улучшить работу сердечно-сосудистой системы. Спорт и активный образ жизни способствуют снижению риска развития таких заболеваний, как ожирение, диабет, атеросклероз и гипертония.

Учащиеся и студенты, которые занимаются физической культурой, имеют более высокий уровень физического развития, что позволяет им лучше справляться со стрессом и повышает эффективность учебного процесса. Активное движение способствует улучшению кровообращения в мозге, что положительно сказывается на его работе, способности к концентрации и запоминанию информации.

Однако необходимо помнить о правильном подходе к занятиям физической культурой. Злоупотребление физическими нагрузками может привести к переутомлению организма и возникновению травм. Поэтому важно

подбирать программы тренировок, учитывая возрастные особенности и физическую подготовку каждого учащегося или студента.

Таким образом, можно сделать вывод, что физическая культура как средство сбережения здоровья играет значительную роль в жизни общества в целом и отдельно в жизни каждого человека. Занятия физической культурой повышают работоспособность человека, его активность, самостоятельность, стремление достичь поставленных целей. Современный человек должен активно заниматься физической культурой независимо от возраста и социального статуса, ведь физическая культура – это не только здоровое тело, это также и внутреннее состояние человека. Занятия физкультурой для студента должны быть особенно важными, так как чередование умственного и физического труда принесет большие плоды в его учебной деятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Епифанов В.А. Лечебная физическая культура и спортивная медицина: Учебник. – М.: Медицина, 1999.
2. Энциклопедия здоровья. / Под ред. В. И. Белова. – М.: 1993.
3. Толкачев Б. С. Физкультура против недуга. – М.: Физкультура и спорт, 1980. – 104 с.
4. Нечаев А.П. Психология физической культуры / А.П. Нечаев. – 2-е изд., значит. доп. – М.: Госиздат, 1930.
5. Гарипова А.З. Потенциал пауэрлифтинга в формировании физических и личностных качеств / А.З. Гарипова // Наука и спорт: современные тенденции. – 2014. – №4. – Т. 5. – С. 96–99.
6. Журова И.А. Влияние спорта на формирование личности / И.А. Журова // ИнтерЭкспо Гео-Сибирь. – 2014. – №2. – Т. 6.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Мастера психологии, 2002.
8. Голощапов Б.Р. История физической культуры и спорта: Уч. пособие для студ. высших пед. учебных заведений / Б.Р. Голощапов. – М.: Академия, 2001.

ӘОЖ 796.01

Асылбекова К., Оразғалинова С. (ШҚТУ), Шорганова А.Б. (старший тренер-преподаватель ШҚТУ)

ЖАСӨСПІРІМ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДА, СПОРТТЫҚ ЖАТТЫҚТЫРУ ҮРДІСІНДЕ МОРАЛЬДЫҚ-ЕРІК ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

***Аңдатпа.** Дене шынықтыру және спорт - бұл маңызды әлеуметтік сала, оның қызметі халықтың өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған: қозғалыс белсенділігі, әл-ауқат, денсаулық, өнімділікті сақтау және арттыру. Оның жұмыс істеуінің негізгі мақсаты – ұзақ мерзімді тиімді кәсіби және жеке өмірінің арқасында қоғамға пайда әкелетін жан-жақты және үйлесімді дамыған тұлға, ал түпкілікті нәтиже – адамның ғана емес, жалпы қоғамның физикалық, рухани, зияткерлік денсаулығы мен әл-ауқаты.*

Ең алдымен, дене шынықтыру және спорт адамның физикалық дамуының, денсаулығын нығайтудың және қорғаудың тиімді құралы, адамдардың әлеуметтік белсенділігі мен қарым-қатынас саласы, олардың бос уақытын ұйымдастырудың және өткізудің ақылға қонымды нысаны болып табылады.

Мақалада жасөспірім балалардың дене шынықтыру және спортпен шұғылдану үрдісінде моральдық-ерік сияқты қасиеттерді қалыптастыру ерекшеліктері айтылады.

***Түйін сөздер:** жасөспірім, дене шынықтыру, спорттық жаттықтыру, моральдік-ерік қасиеттері, спортшы, мінез-құлық, ерік-жігер қасиеттері*

Моральдық-еріктік дайындықтың міндеті – спортшының бір жағынан спортты басқа іс-әрекеттермен үйлесімді ұштастыруға, екінші жағынан жарыстар кезінде оның ерекше дағдылары мен қабілеттері ойдағыдай жүзеге асыруға мүмкіндік беретін моральдық-еріктік қасиеттерін, мінез-құлық қасиеттерін мақсатты түрде қалыптастыру.

Спортпен айналысу жағдайында үнемі қиындықтар мен мәселелер туындайды, оны жеңу және шешу мінезді жігерлендіреді, ерік-жігерді күшейтеді. Спортты жетілдірудің мәні туындайтын қиындықтарды айналып өтуді емес, үлкен еңбек пен ерік-жігердің арқасында саналы түрде жеңуді талап етеді. Негізгі ерікті қасиеттердің ішінде мақсаттылықты, бастамашылдықты, шешімділікті, өзін-өзі бақылауды, табандылықты, және батылдықты бөліп көрсетуге болады. Жоғарыда айтылғандай, спорт ерік-жігерді тәрбиелеуге шексіз мүмкіндіктер береді. Мысалы, жаңа жаттығуларды меңгеру процесінде мақсаттылық пен табандылық дамиды. Төзімділік пен табандылық жаттығулар кезінде және жарыстарда, әсіресе қолайсыз жағдайларда үнемі шаршауды жеңудің нәтижесі болып табылады. Өзін-өзі бақылау маңызды жарыстарда қатаң бәсекелестік жағдайында тәрбиеленеді, қажет болған жағдайда жіберілген қателерді тез арада түзетеді [1].

Адамгершілік қасиеттерді тәрбиелеу спортшының жалпыадамзаттық адамгершілік принциптеріне сәйкес келетін идеяларын, тұжырымдамаларын, көзқарастары мен сенімдерін, дағдылары мен мінез-құлық әдеттерін қалыптастырудан тұрады; патриоттық сезімін дамытуда, спортқа, өз спорт ұжымына деген адалдық. Спортшыларды адамгершілікке тәрбиелеу іс-

шараларының ішінде мыналарды ерекше атап өткен жөн: тәрбие тақырыптары бойынша жүйелі әңгімелер, спорт тарихы бойынша лекциялар, көрнекті тұлғалардың өмірі туралы әңгімелер; фильмдер мен бейнелерді көру; әдебиеттерді оқу; көрнекті адамдармен кездесулер; спортшыларды қоғамдық жұмысқа тарту; спорттық ұжымдардың дәстүрлерін нығайту (жеңімпаздарды құрметтеу, ұлттық құрама мүшелері ретінде салтанатты қабылдау, туған күнді тойлау, театрларға, мұражайларға, тарихи орындарға бару, жаяу серуендеу, қала сыртына саяхат және т.б. [2].

Спортшының ерікті даярлығының маңызды міндеттері:

- 1) табысқа жету үшін барынша жұмылдыра білуге үйрету;
- 2) эмоционалдық күйді басқаруды үйрену;
- 3) мақсаттылық, шешімділік пен батылдық, тұрақтылық пен табандылық, төзімділік пен ұстамдылық, дербестік пен бастамашылдық сияқты қасиеттерді тәрбиелеу.

Егер спортшыны тәрбиелеу процесі тактикалық-техникалық дағдыларды жетілдірумен, дене қасиеттерін дамытумен және жаттығудың басқа да аспектілерімен органикалық түрде байланысты болса, моральдық-еріктік жаттығулар сәтті жүзеге асырылады. Оқу-тәрбие процесінде адамгершілік-еріктік тәрбиелеу әдістемесінің практикалық негізі мыналар болып табылады: оқу бағдарламасы мен бәсекелестік жағдайларды міндетті түрде орындауға жүйелі түрде дағдыландыру; сабақтарға қосымша қиындықтарды жүйелі түрде енгізу; жарыс әдісін кеңінен қолдану және оқыту процесінде жоғары бәсекелестік атмосферасын құру [3].

Адамгершілік-еріктік қасиеттерді тәрбиелеу барысында көптеген әдістер – сендіру, мәжбүрлеу, қиындықтарды біртіндеп арттыру әдісі, жарыс әдісі қолданылады. Оларды шебер пайдалану спортшыларды тәртіпке баулиды, талапқа, мақсатқа жетуде табандылық пен табандылыққа, қиындықтарды жеңе білуге, өзіне деген сенімділікке, батылдыққа, табандылыққа, ұжымшылдық сезімін, жеңіске деген жігерін, жұмылдыру қабілетін тәрбиелейді. жаттығулар мен жарыстар жағдайында шекті күштер.

Спортшының психикалық мүмкіндіктерін жақсарту кезінде жүйке процестерінің жалпы тепе-теңдігін жақсарту және спортшыны тыныштандыру үшін эмоционалдық қозу деңгейін төмендету маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Бұл жерде жаттықтырушының сөздік әсерлері (нақтылау, сендіру, мақұлдау, мақтау, т.б.) сияқты әдістерді қолдануға болады, олардың көмегімен спортшының эмоционалдық шиеленісуі, оның өз қабілетіне сенімсіздігі төмендейді. орындау үшін шамадан тыс жауапкершілік сезімі төмендейді [4].

Қозу деңгейін төмендетуге көмектесетін қозғалыстар мен сыртқы әсерлерді қолданумен байланысты әдістер өте тиімді: қоздырылған күйге тән экспрессивті қозғалыстардың ерікті кідірісі; тыныс алуды ерікті реттеу, ингаляция және дем шығару аралықтарын өзгерту немесе оны ұстау; тыныштандыратын аутогендік жаттығуларды қолдана отырып, негізгі бұлшықет топтарының дәйекті релаксациясы (отыру немесе жату); жергілікті бұлшықет топтарының ауыспалы кернеуі мен релаксациясы; өзінің мимикасын,

мимикусын, қол-аяқтың моторикасын және басқа да сыртқы көріністерін бақылау және оларды қалыпты, тыныш жағдайға сәйкес деңгейге жеткізу; тыныштандыратын массаж әдістері және өзін-өзі массаж [5].

Спортшыны алдағы ойынға дейін жұмылдыру, оны жарыстарда максималды өнімділікке орнату үшін толқу деңгейін арттыру үшін әсер ету нәтижелері бойынша қарама-қарсы бағытқа ие болуы керек әдістердің бірдей топтары қолданылады: жаттықтырушының сөздік әсерлері (көндіру, талап ету, мақтау және т.б.), бірақ психикалық күйзелістің артуына ықпал ететін, жеңіске назар аудару және т.б [6].

Қазіргі өмір сүру жағдайлары адамның физикалық белсенділігінің сөзсіз төмендеуіне әкеледі, сондықтан дене шынықтыру және спортпен айналысу ерекше физикалық күшті қажет ететін адамдар үшін ғана емес, сонымен қатар басқа адамдар үшін де қажет. Нәтижесінде қозғалыс белсенділігінің төмендеуі ақыл-ой мен физикалық қабілеттіліктің төмендеуіне және адам ағзасының ауруларға төзімділігінің төмендеуіне әкеледі.

Дене шынықтыру және спорт жан-жақты дамыған тұлғаны тәрбиелеу үшін үлкен мүмкіндіктерге ие. Сабақ барысында моральдық, ақыл-ой, еңбек және эстетикалық білім беріледі. Сонымен қатар, денешынықтыру мен спорттың жеке тұлғаға әсері өте ерекше және оны басқа тәсілдермен ауыстыруға немесе өтеуге болмайды [7].

Мәселенің өзектілігі орта мектеп түлектерінің бір бөлігінде бастамашылық, тәуелсіздік, табандылық, тәртіп, ұйымшылдық сияқты маңызды жеке қасиеттерін ашарқалып тасқанына байланысты.

Дене шынықтыру мен спорттың күшті сауықтыру әлеуеті жасөспірімдердің моральдық-еріктік қасиеттерін және үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта жасөспірімдердің әлсіз физикалық дамуы, тұрақты жаттығуларға қызығушылықтың, физикалық және психологиялық төзімділіктің, салауатты өмір салтын ұстанудың болмауы жиі кездеседі. Дене шынықтыру және спорт адам ағзасына жалпы профилактикалық әсер етеді, оның денсаулық деңгейін жоғарылатады.

Жаттығу жасөспірімнің денесіне психологиялық және физикалық тұрғыдан әсер етеді. Ұлы физиологтар И.М.Сеченов, Н.Е.Введенский, И.П.Павлов, А.А.Ухтомский және олардың шәкірттерінің еңбектері біздің денеміздегі күрделі өмірлік процестерге қозғалыстардың әсер ету механизмін жеткілікті түрде ашты, олар ұзақ уақыт мәжбүрлі демалу кезінде байқалатын жағымсыз құбылыстарды көрсетті. Тыныштық пен қозғалыс-бұлағзадағы өмірлік процестердің жағдайы мен сипатын анықтай-тын және жүрек, өкпе, ас қорыту жүйесі, жүйке және бұлшық ет жүйелерінің жұмысына, метаболизмге әсер ететін екі антипод (қарама-қайшылықтар) [8].

Жүйелі жаттығулар денсаулықты нығайту, денені қатайту, жан-жақты физикалық даму, әсіресе төзімділікті, жылдамдық пен күшті дамыту, жұмысөміріне және денсаулыққа қажетті дұрыс қозғалыс дағдылары қалыптастыру сияқты міндеттерді сәтті шешеді. Әр түрлі физикалық жаттығулар

оқушылардың физикалық дайындығын жақсартып қана қоймай, эмоционалды-еріктік саланы да дамытады. Сондықтан физикалық белсенділіктің тұлғаның психо эмоционалды дамуымен үйлесуі қазіргі кезеңде денешынықтыруды оқытудың қажетті шарты болып табылады.

Қазіргі жасөспірімдер арасында жеке тұлғаның ерік-жігерін дамытудың өте кең таралған тәсілі – бұл үлкен физикалық күш пен қауіп-қатермен байланысты спорт түрлері, мұнда ерекше күш пен батылдық қажет.

Алдымен ерікті жеке қасиеттерін дамыту үшін көптеген спорттық іс-шараларға қызығушылық танытқан кейбір жасөспірімдер жоғары нәтижелерге қол жеткізу үшін спортпен айналысуды жалғастырады. Осының арқасында жетістікке жету мотивациясы одан әрі дамиды.

Жасөспірімдер мен денешынықтырудың маңызды ерекшеліктері бар:

- оқу бағдарламасының нормативтік талаптарын тапсыруға дайындыққа және негізгі қозғалыс қасиеттерін нығайтуға және жетілдіруге баса назараудару;
- қиын және күтпеген жағдайларда (әр түрлі секірулер, ұжымдық ойындар), шешім қабылдауды талап ететін жаттығуларды қоса отырып, дағдылармен қабілеттерге үйрету кезінде типтік емес жағдайларды пайдалану);
- физикалық және психологиялық жүктемелер (салмақпен жұмыс істеу, кедергілер арқылы құлау), әртүрлі кедергілермен уақыттың жетіспеушілігі жағдайындағы сабақтардың әр түрлілігі;
- күш және жылдамдық-күш мүмкіндіктерімен төзімділіктің әртүрлерін дамытуға арналған жаттығулар;
- көп физикалық күш салғаннан кейін қозғалыс әрекеттерін үйлестіру (ұзақ жүгіруден кейін – нысанағалақтыру) [9].

Физикалық жаттығулар кешенін қолдану келесі мәселелерді шешуге көмектеседі:

- оқушылардың физикалық денсаулығын сақтау жәнe нығайту;
- денешынықтыру және спортпен тұрақты айналысу қажеттілігін дамыту;
- жасөспірімдерде қажетті жеке қасиеттерді қалыптастыру (өзін-өзібағалау, төзімділік, сенімділік, өзін-өзібақылау);
- адамгершілік және ерік қасиеттерін тәрбиелеуге жәрдемдесу;
- оқушылардың эмоционалды-еріктік саласын жетілдірудің шарты ретінде салауатты өмір салтының құндылығы, денсаулықтың жоғары деңгейінің беделі туралы жеке түсініктерін дамыту.

Спортпен шұғылдану кезінде жасөспірімдерде өздерінің іс-әрекеттерімен жолдастарының мінез-құлқы үшін жауапкершілік, жалпы жетістікке деген терең қызығушылық, ерік-жігер, жоғары нәтижелерге қол жеткізуге деген ұмтылыс сияқты моральдық қасиеттері қалыптасады. Соныменқатар, спортпен шұғылдану оқушыларға жылдамдықты, ептілікті, күшті, табандылықты дамытуға мүмкіндік береді [10].

Мұғалім-жаттықтырушы жас спортшылардың өмірлік маңызды мақсаттар қою қабілетін дамытуға, оларды қоғамның адамгершілік құндылықтарымен байланыстыра білуге, саналы этикалық шешімдер қабылдауға және қиындықтарды жеңуге моральдық-ерік дайындығын көрсетуге көп күш салуы

керек. Сондықтан, әр оқушының дене шынықтырудың қажеттілігін түсінуі, физикалық жетілдірудің жолдары мен құралдары туралы білімді игеруге тырысуы маңызды деп санаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ким А.М., Қасымжанова А.А., Садықова А.Т., Жаркешев Қ.И. Спорт психологиясы. Оқу құралы. – Алматы, 2013. – 84 б.
2. Байер, Е. А. Коррекция развития нравственно-волевой сферы личности подростков средствами физической культуры : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Е. А. Байер. - Тула, 2000. - 22 с.
3. Бондаревская, Е. В. Ценностные основания личностно-ориентированного воспитания / Е. В. Бондаревская // Педагогика. -2007. - № 8. - С. 44-53
4. Грецов, А. Г. Практикум по психодиагностирующим методикам для тренеров, работающих с подростками : метод, пособие / А. Г. Грецов ; под общ. ред. С. П. Евсеева.- СПб., ФГУ СПбНИИФК, 2009. - 180 с,
5. Ильин, Е. П. Психология физического воспитания : учеб. для ин-тов и фак. физ. культуры : для студентов высш. пед. учеб. заведений / Е. П. Ильин. - 2-е изд., испр. и доп. - СПб.: РГПУ, 2000. - 486 с.
6. Логинов, Л. В. Развитие физических и нравственно-волевых качеств юных спортсменов, занимающихся греко-римской борьбой : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Л. В. Логинов. - Ярославль, 2007, -22 с.
7. Сен, В. Д. Нравственно-волевое воспитание подростков средствами восточного единоборства в системе дополнительного образования : дис.... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. Д. Сен. - Белгород, 2008. -186 с.
8. Чедова, Т. И. Педагогические условия воспитания волевых качеств у подростков, занимающихся в школьном спортивном клубе / Т. И. Чедова // Физическая культура : воспитание, образование, тренировка. - 2012.-№ 2. - С. 65.
9. Хазова С.А., Бгуашев А.Б. Потенциал физической культуры и спорта в воспитании и развитии школьников: монография. – Майкоп, изд-во АГУ, 2012 г. – 156 с. (300 экз.)
10. Андронов, О.П. Физическая культура как средство влияния на формирование личности / О.П.Андронов. – М.: Мир, 2001.
11. Виленский, М.Я. Нравственно-волевое воспитание учащихся ДЮСШ / М.Я. Виленский, В.Н. Казанцев // Теория и практика физической культуры. – 2007. – № 1.

ӘОЖ 796.035

Аханов А.Т. (Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, аға оқытушы)

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНДА ДЕНСАУЛЫҚТЫ САҚТАУ МЕН НЫҒАЙТУ МАҚСАТЫНДА ҚОЗҒАЛЫС БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Аннотация. Мақалада қозғалыс белсенділігі балалардың денсаулығын сақтау мен нығайту құралы ретінде қарастырылады. Себебі оны дене шынықтыру сабақтарында дамыту бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып табылуда. Қазіргі технология дамыған, инновациялық жаңалықтар мен жаңғыртулар күн сайын пайда болып жатқан, көптеген заманауи құралдар адам өміріне белсенді еніп, қолданылып жатқан уақытта балалардың денсаулығын сақтау үшін барынша жағдайлар жасау мәселесін көтере отырып, күнделікті өмірде ең қарапайым жаттығулар арқылы адамдардың қозғалыс белсенділігіне назар аудару.

Түйін сөздер: қозғалыс белсенділігі, балалардың денсаулығы, дене шынықтыру, ғылым мен техника, гиподинамия, гиперкинезия, жүктемені мөлшерлеу жүйесі.

Қазіргі уақытта жалпы адамдардың, оның ішінде балалардың денсаулығын сақтау мен нығайту құралы ретінде қозғалыс белсенділігіне, оны дене шынықтыру сабақтары барысында дамытуға көңіл бөлу өте маңызды мәселе болып отырғаны анық. Бұл тақырыпты жаңа қырынан қарастырып, технологиялық тұрғыдан қарқынды дамып келе жатқан заманда білім алушыларды оқыту мен тәрбиелеу саласында дене шынықтыру сабақтарына қойылатын талаптар қандай өзгерістерге ұшырады, олар қандай мақсаттарды көздейді және оларға қол жеткізу үшін қандай жұмыстар атқарылу керектігіне тоқталамыз.

XXI ғасыр – ғылым мен техника саласында орын алып жатқан инновациялық қайта жаңғыртулар үшін өте маңызды ғасыр екенін білеміз. Өйткені адамның өмір сүру салтына телефондардың түрлері, гаджеттер, компьютерлер, көлік түрлері сияқты көптеген технологиялар қосылып қана қоймай, күн сайын өзгеріп, жаңарып, барынша тартымды бола түсуде. Ал мұның салдары адамдардың қозғалыс белсенділігінің төмендеуіне әкеп соғуда, тіпті жас ерекшеліктеріне қарамастан, барлық адамдар үшін созылмалы ауруларға шалдығу үрдісінің көбейіп бара жатқанын күнде көріп, естіп жүрміз. Мектеп жасындағы білім алушыларға қатысты айтатын болсақ, балалар денсаулығының нашарлауы айқын көрініске ие болуда. Қай кезде де қолданылып жүрген «қозғалыс – бұл өмір» деген ұстанымның өзектілігі арта түскен уақыт. Себебі қозғалыс адам ағзасының тіршілік әрекетінде негізгі ынталандырушы болып табылатыны белгілі.

Қозғалыс белсенділігі, дене шынықтыру және спорт – денсаулықты сақтау мен нығайтудың, тұлғаның үйлесімді дамуының, аурулардың алдын алудың тиімді құралдары, салауатты өмір салтының міндетті шарттары. «Қозғалыс белсенділігі» ұғымы адамның өмір процесінде орындайтын барлық қозғалыстарының қосындысын қамтиды. Бұл дененің барлық жүйелеріне оң әсер етеді және әр адамға қажет.

Қозғалыс белсенділігі қаңқа бұлшықеттері шығаратын дененің кез-келген қозғалысы ретінде анықталады. Бұл шектеулі адамдар айналысатын спортқа қарағанда кеңірек ұғым. Ал қозғалыс белсенділігінен жақсы нәтиже алу үшін «кәсіби спортшы» немесе «жақсы маман» болудың қажеті жоқ. Өйткені бұл күнделікті физикалық белсенділікті, серуендеуді, жүзуді, велосипедпен жүруді және т.б. білдіреді.

Қозғалыстың жетіспеушілігі мен шектеулі болуы көптеген ауруларға себеп болатыны айдан анық. Мектеп жасындағы балалардың көру нашарлығы, арқа, бел ауруларына шалдығуы да осының салдары. Ал баланың дамуы мен өсуі кезеңіндегі қозғалыс ағзадағы энергия мен зат алмасуды ынталандырады, ағзаның қызметін жақсартады. Сонымен қатар дененің әртүрлі жүйелері: бұлшықеттер, өкпе, жүрек және т.б. ағза мүшелерінің жұмысы дамиды.

Жоғарыда айтылғандарды назарға ала отырып, бүгінгі күні дене шынықтыру сабақтарында қозғалыс белсенділігіне қатысты мәселенің алатын орны ерекше.

Дене шынықтыру – мәдениеттің құрамдас бөлігі, адамның дене бітімін және интеллектуалдық қабілеттерін дамыту, дене тәрбиесі мен дене бітімін дамыту арқылы оның қозғалыс белсенділігін жетілдіру және саламатты өмір салтын қалыптастыру, әлеуметтік бейімдеу мақсатында қоғам жасайтын және пайдаланатын рухани және материалдық құндылықтар жиынтығын білдіретін әлеуметтік қызмет саласы [1].

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы денсаулықты баланың толық физикалық, психикалық және әлеуметтік әл-ауқаты ретінде анықтайды. Өйткені, баланың қозғалыс әрекеті неғұрлым белсенді болса, оның физикалық және психикалық дамуы соғұрлым бай және қызықты, денсаулығы мықты болады. Қозғалыс балаға ауадай қажет, өйткені ол оның физиологиялық жүйелерін жетілдіруге ықпал етеді, сондықтан өсіп келе жатқан ағзаның қалыпты жұмысының қарқыны мен сипатын анықтайды.

Баланың денсаулығына деген қамқорлық үлкен басымдыққа ие, өйткені кез-келген елге болашақта шығармашыл, үйлесімді дамыған, белсенді және сау адамдар қажет.

Дені сау және жан-жақты дамыған баланың ағзасы қоршаған ортаның зиянды факторларына төзімді болады, тез шаршамайды және әртүрлі жағдайларға физиологиялық тұрғыдан бейім келеді.

Бала денсаулығының негізі сәби кезден қалыптасады, сол кезден бастап ол қарқынды дамиды, қозғалыс белсенділігі артады. Баланың денсаулығына және өсіп келе жатқан ағза өнімділігіне әсер ететін көптеген факторлардың арасында қозғалыс белсенділігі – бұл қозғалысқа деген табиғи қажеттілік, ал осы қажеттілікті жеткілікті дәрежеде қанағаттандыру баланы жан-жақты дамыту мен тәрбиелеудің маңызды шарты болып табылады. Сонымен қатар оңтайлы шамалар шегінде қолданылатын қозғалыс белсенділігі ғана ағзаға жағымды әсер ететінін ескеру керек [2].

Гиподинамия жағдайында (белсенділігі төмен, аз қозғалатын) бала үшін бірқатар жағымсыз салдар пайда болады: бірқатар органдардың функциялары

мен құрылымы, метаболизм мен энергияны реттеу бұзылады, дененің сыртқы жағдайларға төзімділігі төмендейді. Гиперкинезия (шамадан тыс қозғалыс белсенділігі) да оңтайлы физикалық белсенділік қағидатын бұзады, бұл жүрек-қан тамырлары жүйесіне шамадан тыс жүктеме түсуімен сипатталады, сондай-ақ бала денесінің дамуына теріс әсер етеді. Сондықтан балаларды ұтымды қозғалыс белсенділігі деңгейімен қамтамасыз ету үшін алғышарттар жүйесін құруға ерекше назар аудару қажет. Баланың қозғалыс белсенділігі жеткіліксіз болған кезде (гиподинамия), сөзсіз, қозғалыс функциясының дамуы нашарлайды және баланың физикалық өнімділігі төмендейді.

Балалардың қозғалыс белсенділігі көп жағдайда олардың физикалық әрекетін ұйымдастыру шарттарымен де, оның сипатымен және мазмұнымен де айқындалады. Мектепте білім алатын балалардың қозғалыс белсенділігін мақсатты басқара білген абзал, өйткені мектеп жасындағы білім алушылардың дене шынықтыру сабақтарына деген ынтасы өте жоғары. Олар сабақтарға үлкен қызығушылықпен қатысып, сабақтарда өте белсенді болады. Жаттығулар орындаумен қатар, ұлттық ойын түрлерінде де, қозғалыс ойындарында да белсенділік танытады. Балалар дене шынықтыру сабақтарынан үлкен энергия алып, беттеріне қан жүгіріп, терлеп, спорт залынан жарқырап шығады. Дегенмен, білім алушылар өздерінің қозғалыс белсенділігін қанағаттандырғысы келгенмен, оны қалай дұрыс жасау керектігін біле бермейді, өз қалауларын өздерінің шынайы мүмкіндіктерімен байланыстыра алмайды, бұл олардың күштерін қайта бағалауға және жағымсыз салдарға (шамадан тыс жұмыс, шамадан тыс жүйке қозу, жарақат) әкелуі мүмкін. Мұның бәрі балалардың қозғалыс белсенділігінің ұтымды деңгейін қамтамасыз ету қажет екенін көрсетеді, ал оған қозғалыс режимін жетілдіру арқылы қол жеткізуге болады.

Қозғалыс режимін қозғалыс ойындары арқылы дамытуға болады. Қозғалыс ойындарында балалардың ойындағы әрекеті кенет өзгертін ситуациялық жағдайларда мақсатқа жетуді алдын ала қарастыратын бейнелі мазмұн (образды сюжет) немесе ойындық тапсырмалар негізінде ұйымдастырылады. Ойын әрекеті кешенді сипатта болады және әртүрлі қимыл-қозғалыс әрекеттерінің үйлесуінен тұрады (жүгіру, секіру т.б.). Ойында қимыл-қозғалыстық дағдылар нығаяды, денелік, сондай-ақ моральдық-еріктік қасиеттер дамиды.

Бірқатар медициналық-педагогикалық зерттеулерге сүйенсек, қазіргі уақытта балалардың қозғалыс белсенділігі төмендеп барады, бұл баланың дене қозғалысына деген биологиялық қажеттілігін толық қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді. Толық қозғалыс белсенділігі (оның қолжетімді нысандарында) балаларды сәтті сауықтырудың кепілі болып табылады. Қозғалыс жаттығуларының әртүрлі түрлері жалпы төзімділікті дамытудың физиологиялық негізделген құралдары болып табылады.

Жылдам жүру, жүгіру, секіру, жүзу, шаңғымен сырғанау, коньки тебу сияқты жаттығулар психикалық және физикалық өнімділікті арттыруға, эмоционалды жағдайды жақсартуға, балалардың толық физикалық және психикалық дамуына, денсаулығын нығайтуға көмектеседі. Ежелгі Элладаның алып шыңында: «Егер де күшті болғың келсе – жүгір, әдемі болғың келсе –

жүгір, ақылды болғың келсе – жүгір», - деген сөздердің жазылып тұруы бекер болмас.

Балаларды сауытыру жұмыстарына мынадай жұмыс түрлері:

- * балалардың өзіндік қызметі,
- * ашық ойындар,
- * таңертеңгі гимнастика,
- * қозғалыс-сауықтыру дене шынықтыру минуттары,
- * шынықтыру процедураларымен бірге жаттығу, дене шынықтыру серуендері (саябаққа, орманға, су қоймасына),
- * дене шынықтыру демалысы, спорттық мерекелер,
- * денсаулық күндері,
- * су ортасындағы сауықтыру процедуралары арқылы қол жеткізуге болады [3].

Балалардың қозғалыс белсенділігін оңтайландыру және оларды шынықтыру мақсатында қозғалыс сипатындағы сабақтардың қосымша түрлері, сондай-ақ оларды жүргізудің дәстүрлі емес нысандары мен әдістері енгізілуі тиіс. Мұндай сабақтарға мыналар жатады: ауада сауықтыра жүгіру, ауа ванналарымен бірге массаж жолдарымен жүгіру, балалармен қозғалыстарды дамыту және реттеу бойынша жеке жұмыс, серуендеу, түзету гимнастикасы.

Қозғалыс дағдыларын үйрету мен балалардың қозғалыс белсенділігін оңтайлы дамытудың негізгі нысаны ретінде дене шынықтыру сабақтары балалардың қозғалыс режимінде ерекше орын алады. Қазіргі таңда дене шынықтыру сабақтары аптасына кемінде үш рет өткізіледі.

Келесі кезекте – балалардың бастамасынан туындайтын өз бетінше қозғалу белсенділігі. Бұл олардың жеке қозғалыс мүмкіндіктерін көрсету үшін көп мүмкіндік береді. Өз бетінше қозғалыс әрекетін орындаған кезде баланың белсенділігі мен өзін-өзі дамытуы байқалады. Ал оның ұзақтығы балалардың қозғалыс белсенділігі кезіндегі жеке жағдайларына байланысты. Дене шынықтыру сабақтарының аталған түрлерімен қатар мен белсенді демалысқа, дене шынықтыру-бұқаралық іс-шараларға маңызды мән беремін. Өйткені біз балаларымызды бала кезінен бастап неғұрлым мықты денсаулықпен және жақсы физикалық деректермен қаруландырсақ, оларға жаңа әлеуметтік жағдайларға бейімделу оңайырақ болады.

Ал әр күн баланың денсаулығын нығайтуда маңызды болу үшін не істеуіміз керек? Әрине, ол үшін ересектер, яғни ата-аналар мен мұғалімдер, отбасының ересек мүшелері үлгі болған жөн. Егер ересектер үнемі дене шынықтырумен және спортпен шұғылданса, режимді, гигиена ережелерін сақтаса, онда балалар оларға қарап, жүйелі түрде таңертеңгілік жаттығулар жасайды, дене шынықтырумен және спорттық ойындармен айналысады [4].

Балаларды дені сау ұрпақ етіп тәрбиелеуде материалдық әл-ауқатты қамтамасыз ету жеткіліксіз. Ал дені сау болу – адамның табиғи ұмтылысы. Денсаулық дегеніміз – аурудың болмауы ғана емес, сонымен бірге аурудың алдын алу, тіпті ауруға жол бермеу деуге болады. Өйткені, біз үшін ең бастысы – дені сау, ақылды, парасатты тұлға тәрбиелеу!

Бүгінгі таңда тек маман ғана емес, сонымен қатар оң мен солын танитын ересек адамдар ретінде өзімізді де, балаларымызды да сауықтыруға қызығушылықты қалыптастыру және қолдау маңызды.

Осы тұрғыда қозғалыс белсенділігін арттырудың өте қарапайым жолдарын атай отырып, мынадай кеңестер берген орынды деп есептеймін:

- Мүмкіндігінше көбірек қозғалуға тырысыңыз.
- Қарапайым жаттығулар орындауға күніне үш рет 10 минутыңызды жұмсаңыз: тұрыңыз, тік тұрыңыз және жүріңіз.
- Баспалдақпен жаяу көтеріліп, жаяу түсіңіз.
- Жұмысқа немесе жұмыстан қайтарда жолдың бір бөлігін болса да, жаяу жүруге тырысыңыз.
- Егер сіз көлікпен жүрсеңіз, машинаңызды тұраққа қойғаннан кейін кем дегенде 100-200 м жүруге тырысыңыз.
- Балаларыңыздың немесе достарыңыз бен туыстарыңыздың балаларының белсенді ойындарына қатысыңыз.
- Дүкенге дейін және кері жаяу жүріңіз.
- Жасай алатын физикалық жұмысты орындауға тырысыңыз.
- Табиғатта жиі болыңыз.

Адам – өз денсаулығын жасаушы, сондықтан денсаулығының қаншалықты мықты болуы өз қолында. Әр адам ерте жастан бастап белсенді өмір салтын ұстану, шынығу, дене шынықтыру және спортпен шұғылдану, жеке гигиена ережелерін сақтау, бір сөзбен айтқанда, денсаулықтың шынайы үйлесімділігіне қол жеткізу керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Дене шынықтыру және спорт туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 228-V ҚРЗ Заңы.
2. Бровкина И.Л. Функциональные пробы в практике спортивной медицины и лечебной физкультуры: Учебное пособие. – М.: Советский спорт, 2003. – 44 б.
3. Возрастная физиология физических упражнений. – Смоленск, 1978. – 76 б.
4. Г. И. Куценко, Ю. В. Новиков. Книга о здоровом образе жизни. – СПб., 1997.

УДК 628.971.8

Өшімова Д. (ВКТУ), Шимин Е.А. (старший тренер-преподаватель ВКТУ)

ФИЗИЧЕСКАЯ РАБОТОСПОСОБНОСТЬ СТУДЕНТОВ ВО ВРЕМЯ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

Аннотация: В статье рассматривается важность физической активности по период обучения. Определение роли физической культуры и спорта в формировании здорового образа жизни. Многие студенты пытаются полностью изолировать себя от физической активности. Некоторые студенты стараются снизить физическую активность, тем самым ухудшая свое здоровье. Всячески пытаются получить справку об освобождении. Известно, что постоянное нервно-психическое перенапряжение и хроническая умственная усталость без физической разрядки вызывают тяжелые функциональные нарушения в организме, снижение работоспособности и наступление преждевременной старости.

Ключевые слова: обучающийся, физическая культура, обучение, здоровье, физическая активность.

Физическая активность играет решающую роль в обучении, воздействуя на физическое и умственное здоровье студентов. В современном мире, где академические требования становятся все более строгими, внедрение регулярной физической активности в учебный процесс становится необходимостью, а не просто приятным дополнением.

Исследования показывают, что физическая активность во время обучения способствует улучшению когнитивных функций, таких как концентрация, память и внимание. Регулярные упражнения способствуют повышению уровня энергии и улучшению настроения студентов, что в свою очередь приводит к повышению их академической производительности. Так же физическая активность способствует коррекции фигуры, облегчает стресс, положительно влияет на мышцы и органы, а также помогает нормализовать сон. Однако, важно отметить, что отрицательное влияние зависит от самого человека и его соблюдения правил безопасности. Студенты, занимающиеся спортом, обычно имеют более здоровый образ жизни и высокий уровень физической активности. Они уделяют время тренировкам, что помогает им не только оставаться в форме, но и улучшает общее физическое и психологическое состояние. Такие студенты чаще имеют более высокий уровень энергии и лучше справляются со стрессом, что может положительно сказываться на их учебных показателях.

В то время как студенты, пренебрегающие занятиями спортом, часто подвержены сидячему образу жизни и недостатку физической активности. Это может привести к различным проблемам со здоровьем, таким как лишний вес, слабое сердечно-сосудистое здоровье и даже плохое настроение из-за недостатка эндорфинов, высвобождающихся при физических упражнениях. Тем не менее, многие студенты не занимаются достаточной физической активностью, чтобы пожинать эти преимущества. По данным Центров по контролю и профилактике заболеваний (CDC), только 20-25% детей и подростков в возрасте 6-18 лет соответствуют рекомендуемым рекомендациям по физической активности.

Для нормальной умственной работы необходим не только тренированный мозг, но и тренированное тело, мышцы, помогающие нервной системе справляться с умственными нагрузками. Во время занятий в зале, студент не только освобождается от перенапряжения, но и ещё получает дополнительную тренировку для мозга. Отсюда следует, что получая регулярную адекватную физическую нагрузку до, в процессе и после окончания умственного труда нагрузка способна положительно влиять на сохранение и повышение умственной работоспособности. Особенно это наблюдается во время игры в футбол, волейбол, баскетбол. Сложные маневры стимулируют работу серого вещества. Происходит выработка самодисциплины, которая помогает двигаться к поставленным целям, несмотря на все препятствия и трудности, встречающиеся на твоём пути. А также развиваются такие черты как ответственность, коммуникабельность и инициативность. После тренировок студентам легче учить материал, который задают на дом. Многие успевают не только посещать секции, успешно выполнять домашние задания, но и ходить на работу. Для них, спорт – это «глоток свежего воздуха» для новых сил для достижения новых целей. Также итоги показали 39% студентов, которые хорошо учатся, но не занимаются дополнительно – это объясняется большим объём учебной нагрузки, на занятия спортом не хватает времени, а так же плохим состоянием здоровья. Студенты, имеющие академическую задолженность при этом занимающиеся спортом профессионально, а их 9%, много пропускают занятия, в связи с этим сессию сдать вовремя не удаётся.

Одним из главных преимуществ физической активности во время обучения является улучшение здоровья. Сидячий образ жизни, характерный для современного обучения, может привести к ряду проблем со здоровьем, таких как ожирение, проблемы с позвоночником и сердечно-сосудистыми заболеваниями. Регулярные физические упражнения помогают предотвратить эти проблемы и поддерживать общее физическое благополучие.

Различные научные исследования настоятельно подтверждают, что недостаток физической активности играет ключевую роль в повышении артериального давления и возникает в качестве фактора риска для развития таких заболеваний, как болезни сердца и сосудов, сахарный диабет, остеопороз и другие. Просто 30 минут умеренной физической нагрузки 3-5 раз в неделю позволяют снизить вероятность возникновения заболеваний. Для борьбы с гиподинамией нужно заставить себя включить в свою рутину такие физические активности, как выполнение утренней зарядки, активные игры на улице, совершение упражнений дома. Всемирная организация здравоохранения подчеркивает, что школьникам следует уделять не менее 60 минут в день на физическую активность, со средней до высокой интенсивности, с учетом времени суток для занятий [1, с.96].

Оптимальный уровень физической нагрузки является индивидуальным для каждого организма. Каждый организм адаптируется к физическим нагрузкам по-разному. Важно понимать, что чрезмерная или недостаточная активность не приносит пользы и не приводит к оздоровительным результатам. Для

правильной дозировки нагрузки существуют несколько основных принципов. Необходимо разумно подходить к тренировкам и организовывать свое время, чтобы правильно укрепить мышцы и избежать травм. Один из принципов - постепенность. Начинаящим необходимо начинать с небольших нагрузок. Если сразу пытаться выполнять упражнения с большим весом или пробегать длинные дистанции, к которым организм еще не готов, можно нанести себе вред. Еще один принцип - последовательность. Правильное выполнение определенных упражнений является основой различных видов спорта. Несоблюдение техники и незнание основных принципов являются причиной травм. Регулярность и систематичность также являются важными принципами. Если тренироваться непрерывно только одну неделю, а затем оставить занятия на месяц, не будет никакого эффекта. Организм становится сильнее и выносливее только при регулярных нагрузках. Соблюдая эти три принципа, можно достичь отличных результатов и укрепить свое тело [2, с.3].

Умеренно-интенсивная деятельность:

- Быстрая ходьба (4-5 километров в час или быстрее)
- Свободное плавание в бассейне
- Езда на велосипеде по ровной местности со скоростью до 7 километров

в час

- Игра в теннис (парный разряд)
- Активные формы йоги
- Бальные танцы
- Работа во дворе или по дому
- Аквааэробика и другие водные упражнения

Интенсивные физические упражнения:

- Бег трусцой
- Интенсивное плавание в бассейне вдоль дорожки
- Игра в теннис (одиночные игры)
- Энергичные танцы
- Езда на велосипеде со скоростью, превышающей 7 километров в час
- Прыжки через скакалку
- Интенсивная работа во дворе или в саду (например, вскапывание

огорода)

- Поход в гору с тяжелым рюкзаком
- Интенсивная интервальная тренировка (ВИТ)
- Занятия физкультурой, такие как энергичная степ-аэробика или

кикбоксинг

Рекомендуемые физической активности:

1. Гимнастика способствует улучшению кровообращения всего организма и усиливает питание мозга.

2. Прогулки на свежем воздухе. Если ребенок устал и не можете решить какую-то задачу, хорошей идеей будет выйти на свежий воздух. Даже не длительная прогулка приводит к озарению и новым мыслям.

3. Плавание – это один из самых безопасных видов физической нагрузки, которая благотворно влияет на работу мозга. Во время плавания работают не только все группы мышц, но и осуществляется дыхательные нагрузки, которые обогащают мозг кислородом [3, с.10].

4. Дыхательная гимнастика не требует уделять ей отдельного времени. Ее можно выполнять дома, в школе, во время отдыха или при выполнении каких-то дел. Она снабжает мозг кислородом, улучшает память.

5. Йога и другие виды фитнеса для развития гибкости и растяжки (пилатес, стретчинг, body balance) будут способствовать развитию не только гибкость тела, но и ума.

6. Танцы – это особый вид спорта. Занятия приносят удовольствие, поднимают настроение, развивают координацию и эстетику движений, заставляют мозг запоминать связки и движения и воспроизводить их.

7. Очень полезны любые игровые виды спорта (футбол, волейбол, теннис, бадминтон).

После бурных обсуждений, студенты пришли к выводам: не обязательно записываться на изнуряющие тренировки, можно в домашних условиях делать зарядку, чтобы дать разгрузиться мышцам головы, шеи и других частей тела. Желательно делать упражнения утром и вечером, заряжаясь энергией на свершение новых высот. Данная тема настолько актуальна, что затрагивает не только наше поколение, но и волнует людей на протяжении многих столетий. Ученые выдвигают различные теории на этот счет, проводят эксперименты. Но, несмотря на различие взглядов, и методов, они сходятся в одном, что спорту «место быть». В заключении можно сказать, что данная проблема весьма актуальна в наши дни, «сидячий» образ жизни приводит к снижению умственной деятельности человека и накоплению напряжения. Физические нагрузки во время обучения являются одним из ключевых моментов, которые оказывают положительное влияние на успешную учебу. Она не только вырабатывает повышение работоспособности и успеваемости студентов, но и закаляет здоровье.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Остапенко П.В. Физическая культура и физическая подготовка. – М.: «ЮнитиДана», 2007. – 432 с.

2. Гурбан Г., Семенова С., Асан Ж., Зейбель В. Физическая активность и учебный процесс вуза, 2021. – «Национальная ассоциация ученых», С.2-4

3. Лукьянова Л. М. «Значимость элективных дисциплин по физической культуре и спорт для физической подготовленности студентов» 2020. – М.: Наука, 2020. – С.2-47.

ӘӨЖ 82.0

Базенгалиев М. (ШҚТУ), Есимжанова Г.Т., (оқытушы ШҚТУ)

Ш. ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ «АҚЫЛ» ИНТЕЛЛЕКТИЛІК ҰҒЫМЫНЫҢ ТҮРЛЕНДІРІЛІП БЕРІЛУІ

***Аңдатпа.** Мақалада Ш. Құдайбердіұлы шығармашылығында адам интеллектісінің бір қырын көрсететін ақыл категориясы негізгі нысана ретінде алынып, ерекше мән берілгендігі көрсетіледі. Ақынның поэзиясында жиі кездесетін «таза ақыл» тіркесі жеке категория ретінде қарастырылады. Шәкәрім поэзиясындағы бүгінгі күні аса қажетті нағыз адам моделін беретін адами құндылықтар категориясын саралап, соның ішінде «таза ақыл» категориясының рухани жан тазалығын сақтауда атқаратын рөлі және болашақ ұрпаққа айтқан терең ойлы сөздерін психологиялық, философиялық тұрғыдан қарап, сөз құдіретінің мәнін ашу. Шәкәрім Құдайбердіұлының өзіндік, поэтикалық тілі, идея стилі, көркемдік өрнегі қарастырылған. Ж. Пиажениң психологиялық теориясында “ақыл” мен “сезім” категориялары арасындағы байланыс және адамдықтың ішкі дүниесінің қажеттілігі туралы пікірлері берілген. Мақалада халық ой-таным әлемінде ақылдың және ардың тоғысуын көрсету ой-пікірі толықтырылған.*

***Түйін сөздер:** Интеллект, ой-пікір, ұғым, психология, ақыл, талап, философия, қазақ, ақын, парасат, мәтел.*

Интеллект дегеніміз - айқын да анық түсініктің болуы, ол теріс идеялардан гөрі оң идеяларға бастайтын адамды жақсылыққа бастайтын, ішкі қозғаушы күш деуге болады. Интеллект ұғымының мағынасына тоқтала кететін болсақ Әл-Фараби өзінің «Философиялық трактаттарында» интеллектіге былай анықтама берген: «...Что касается [значения], применяемого в просторечии к человеку, когда хотят выразить, что он разумен, то под этим понимают акт интеллекции. ... Таким образом следует, что разумным считается только тот, кто умен и сообразителен, будучи к тому же добродетельным человеком, применяющим свои качества к совершению достохвальных действий или ради избежания действий порочных. Таков разумный человек» [1; 18, 19]. Осы анықтамадан ғылымның алғашқы ерте кезеңінің өзінде-ақ интеллект табиғатын тануға алғашқы қадам жасалғаны байқалады.

Көрнекті психолог Ж. Пиаже пікірінің түйіндеуінде адамның жан дүниесінің тереңінен шығатын сезімдердің аффектілік (сезімдік) және когнитивтік (танымдық) екі қыры «ақыл» мен «сезім» деп аталатын, бір-біріне табиғаты жағынан қарама-қарсы екі «қабілеті» деп қарастыра отырып интеллект – адамның жан дүниесіні жай ғана қабылдау сезімдері мен операцияларына (ұғым қалыптасуы, білім алу) дейін жететін, адамның қоршаған ортамен қарым қатынасындағы тепе-теңдікті сақтайтын ішкі дүниесінің қажеттілігі.

Тілімізде қалыптасқан «Ханда қырық кісінің ақылы бар, биде қырық кісінің білімі мен ары бар» дейтін ой-пікірдің өзектес болып келіп, бір адамның бойында ақыл, білім, ардың тоғысуы – халқына үлгі сөз айтар бидің ой-таным әлемінің қаншалықты терең болуы керектігін аңдатады. Хандағы қырық кісінің

ақылы қасындағы қырық уәзірін меңзесе, бидегі қырық кісінің ары мен білімі – өзінің даналық қасиеті.

Ш. Құдайбердіұлы шығармашылығында адам интеллектісінің бір қырын көрсететін *ақыл* категориясы негізгі нысана ретінде алынып, оған ерекше мән берілген.

Ақын *ақыл* арқылы адамның дүние түсінігін беруге мақсат етеді де, адамға тән жақсы қасиеттердің бәрін ақыл, талап ұғымдарының аясына сыйғызуға тырысады.

«*Ақыл*» адам өмірін жақсартатын ұғым. Ақын «*ақыл*» ұғымын түрлендіріп, сөз тіркестерінен жаңаша өрнек пен ұғым әкеліп отырады. «Аз ақыл», «сұм ақыл», «таяз ақыл» немесе «таза ақыл», «шын ақыл», «анық ақыл» т.б. Ең тіректісі адам болмысында «таза ақыл» категориясы деп ұсынады.

Ақын «*таза ақылға*» «Жаралыс басы қозғалыс» деген өлеңінде мынадай анықтама береді.

Рух деген - мінсіз таза ақыл,
Мінсіздің ісі шын мақұл.
Айуандағы ақыл ол емес,
Аз ғана сөзім - аз ақыл,
Құраныңды оқы нанбасаң.
Аз ақыл ондай көпте бар,
Айуанда айла епте бар.
Өсімдіктерде сезім көп,
Көбелек жейтін шөпте бар,
Әлемнен сұра алдасам [3: 360].

Демек, мінсіз *таза ақыл* – рух деп көрсетеді ақын. Шәкәрім пайымдауында, «таза ақыл» толық тазалыққа жеткен адамдарда ғана болуы мүмкін, ал басқа адамдарда және хайуанаттарда «*аз ақыл*» ғана бар дейді.

Енді бірде:
Таза ақыл ақты барлайды,
Дәлелсіз сөзді алмайды.
Танитын жанға кез болса
Хақиқат жерде қалмайды.
Жалғанға сатпас шыныңды. [5:227].

Немесе:
Тән терезе, ой қожасы,
Ойымен анық байқасаң
Бар ғылымның түп атасы –
Таза ақыл мен ойлану, –

деп *ақыл* сөзіне таза деген эпитетті қолдана отырып, тіркес жасайды. Қазік тілінің түсіндірмелі сөздігінде негізінде «таза» сөзі «кіршіксіз, адал, пәк» деген мағынаны білдіреді [2:607].

Халықтық қолданыста *таза ақыл* деген тіркес жоқ. Демек, бұл тіркестің Шәкәрім Құдайбердіұлының шығармашылығында пайда болды деп санауға болады. Ақын түсінігінде жай ақыл ғана емес, таза ақыл болу керек, сонда ғана

адам деген ардақты атқа ие боласың. Ақын қандай жанда *таза ақыл* деген ұлы қасиет бар дейді.

Көрген-білген нәрседен ғибрат алған. Яғни ақын *ақыл* сөзіне балама ретінде *дән* сөзін келтіреді. Дән сөзінің негізгі мағынасы: тұқым, ұрық деген мағына береді [2:147].

Демек, *ақыл* деген адам бойында жарық дүниеге келген күннен бастап болатын нәрсе, оны да дән секілді суарып баптап күтпесе оның да берер жемісі қаншалықты дәрежеде болатындығын айтқан, сондықтан да адам ақылының молаюы үшін өмірде көрген-білген тәжірибесін көңіліне тоқып, жақсы дүниеден нәр алып, оны өз бойына сіңіру керек дейді. Сол жақсы қасиеттерді бойына сіңіргенде ғана адамның ісі алға қарай өрлейді, алқаптағы егіндей жайқалады.

Тағы бір де:

Ақыл деген өлшеусіз бір жарық нұр,
Сол нұрды тән қамы үшін жан жұмсап жүр.

Тағдырдың қиын, сырлы сиқырымен

Жан тәнге, ақыл жанға матаулы түр [3:204] деп, ақын ақыл сөзін жарық нұрға балайды.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «*нұр*» сөзіне «сәуле, жарық, шұғыла» – деген мағына берілген [2:481]. Ақын пайымдауында нұрды, ақылдың керемет күш-қуатын адам жақсы іске ғана емес, сонымен қатар күн көріс үшін, пайда үшін зұлымдық пен айла жасауға да жұмсап жүр дейді.

Сондықтан да Шәкәрім Құдайбердіұлы туындыларында алуан түрлі қатпарлы, әдеби дәстүрлері, сөз саптау ерекшеліктері, ғұламалардың ой-тұжырымдары көрініс тапқан. Осы арқылы Шәкәрім Құдайбердіұлының өзіндік идея стилін, көркемдік өрнегін, поэтикалық тілін айқын аңғаруға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Аль-Фараби. Философские трактаты / Аль-Фараби. – Алма-Ата: Наука, 1970. – 430 с.
2. Қазақ тілінің сөздігі / Жалпы редакцияны басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс баспасы, 1999. – 776 бет.
3. Шәкәрім «Жол табалық ақылмен» Халықаралық Абай клубы. – Жидебай, 2006. – 720 бет.
4. Мәдени-философиялық энциклопедия сөздігі / Т. Ғабитов, А. Құлсариева және т.б. – Алматы: Раритет, 2004. – 320 бет.
5. Шәкәрім Құдайбердиев шығармаларының жинағы. – Алматы: Жазушы, 1988. – 560 бет.

УДК 811.161.1

Байноллаев Ш. А. (ВКТУ), Ережепова С.К. (к.ф.н. ВКТУ)

ИМЕНА, ФАМИЛИИ, ОТЧЕСТВА НАРОДА В РАЗНЫХ ЯЗЫКАХ МИРА

***Аннотация:** В данной статье речь идет об особенностях происхождения имен, фамилий и отчеств. Как известно, имена, фамилии и отчества играют ключевую роль в культуре и языке народов разных стран мира. В них содержится часть истории народа. Изучение вопроса позволяет глубже понять многообразие общественных и культурных норм. Была сделана попытка показать фрагментарно историю возникновения, становления отдельных имен, фамилий, отчеств. В антропонимах отражается быт, мировоззрение, фантазия, художественное творчество народов, их исторические контакты. Интерес представляет причина возникновения того или иного имени.*

***Ключевые слова:** имя, фамилия, отчество, происхождение, история, языки, народы.*

Сегодня, в век инновационных технологий актуальным остается вопрос имен, фамилий, отчеств. Мы знаем, что с самого начала своего существования младенцам передается не только уникальное имя, но и наследственная фамилия, что связывает их с историей своего рода. Фамилия, как носитель частички личной идентичности, раскрывает принадлежность к конкретной семье, предоставляя возможность погружения в глубины своего семейного прошлого.

Имена, фамилии и отчества играют важную роль в образе человека, несут в себе историю, культурное наследие и часто отражают особенности традиций и языков. Происхождение этих идентификационных элементов часто тесно связано с историческими, религиозными и культурными контекстами различных обществ. Каждое имя, фамилия или отчество становится своеобразным отражением времени, места и событий, формируя уникальный след в жизни человека.

Интерес представляет происхождение, значение и образование имен, а также фамилий, отчеств в языках различных народов.

Известно, что точного времени, когда начали выделять имена как отдельную группу, не известно, но уже в III веке до нашей эры философ Хрисипп из Сол (281 - 205) относил их к отдельной группе слов. Экскурс в историю, показывает, что люди живут в пещерах, ничего не знают о медицине и мире, который их окружает. Они только начинают познавать природу, удивляются, изучают и дают название окружающим их вещам. Поэтому самые первые имена не были придуманы для обозначения конкретного человека, люди использовали для этого название животных и элементов природы (Ива, Река, Волк, Дождь).

Сегодня существует целая наука – «антропонимика» (греч. ἀνθρωπος - человек и ὄνομα - имя), которая изучает имена и их происхождение, эволюцию, закономерности их функционирования. Доказательством служат статьи, где авторы описывают легенды происхождения того или иного имени. Интересен тот факт, что раньше давали две имени, одно для близких и другое для общества. Люди на тот момент считали, что произнесение твоего имени равноценно вреду

тебе самому. Разные племена использовали эти знания по-разному. Та, например, в племенах Индии и Африки детям давали отталкивающие, неприятные имена, якобы защита от злых духов. А настоящие имена знали только родители. А в самой Индии, детям можно было узнать свое имя только тогда, когда они становились совершеннолетними.

Анализ литературных источников показывает, что в истории русских имен выделяются три этапа: дохристианский, после введение христианства на Руси и после Великой Октябрьской социалистической революции. До введения на Руси христианства личные имена были ничем иным, как прозвищами, данными по тому или иному поводу. В древности люди воспринимали имена материально, как неотъемлемую часть человека. Они скрывали свои имена от врагов, считая, что одного звания имени достаточно для того, чтобы навредить кому-нибудь. Внимание привлекает и тот факт, что иногда люди писали у себя на пятках имена своих врагов, чтобы при ходьбе попирать их и тем самым делать зло носителям этих имен.

До прихода христианства у русских имена были весьма простыми. Они были связаны с особенностями человека и их определяли по цвету волос и кожи, росту, особенностям телосложения, характеру, поведению, ремеслу, которым они занимались, времени рождения и плохие имена, которые отражали злых духов, болезни, смерти (Белуха, Лобан, Смирной, Зима, Злоба, Волк). Так же большинство имени перекочевало из христианства. Их записали в специальных книгах - "святцах" и они считались "настоящими", "правильными". После введения христианства имена давались только через церковь (при крещении). А после Великой Октябрьской социалистической революции регистрацию новорожденных стали вести отделы записи актов гражданского состояния (загсы), и родители могли теперь выбрать любое имя: старое (бывшее церковное), заимствованное имя (польское, немецкое и т. д.) и, наконец, могли даже сами придумать новое имя.

Следует заметить, что и казахский язык довольно богатый, и у казахов с именами происходили те же изменения. Давать потомству подходящее имя – добрая традиция казахского народа, идущая с незапамятных времен. Имена, как и слова в просторечии, живут и становятся старыми и новыми. Они передаются из поколения в поколение, как старая генеалогия на протяжении веков. Так же у казахов считается, что имя человека тесно связано с жизнью общества и его окружением.

Никому не секрет, что казахские имена были связаны с животноводством, природными явлениями, домашними и дикими животными, птицами, именами родства и названиями драгоценных металлов и вещей, растений, фруктов, земли и воды, домашней мебели, различных продуктов питания (например, Бота, Айым, Бүркіт, Арыстан, Қарлығаш, Жиенбай, Маржан, Раушан, Қарақат, Жамбыл, Айнагүл, Балжан).

В древности у казахов имена детей в определенной степени ставились на основе суеверий и традиций. Соединение некоторых из них со священной силой слова – явление, существующее с древних времен у казахов. В те времена детям

давали странные имена, чтобы защитить их от сглаза и злых духов. Например: Итбай, Күшікбай, Жаманбай, Иткул, Тезекбай и другие. Известно, что имена часто даются в связи с обычаями и историческими традициями народа. По традициям, в домах, где дети умирали, не успев родиться, новорожденным давали такие имена, как: Тоқтар, Тұрар, Тұрсын и т.д. Так же у казахов встречаются имена, которые были заимствованы с авраамических религий, арабов, в период советского союза, которые пришли в нашу культуру через исламскую, христианскую религии и иудаизм. Такие варианты сегодня не самые популярные, но некоторые родители по-прежнему выбирают для своих детей следующие варианты: Арон (каз. муж.) - библ. Аарон; Иса (каз. муж.) - библ. Иисус Христос; Имран (каз. муж.) - в Коране отец Марьям; Микаел (каз. муж.) - библ. Михаил; Сулейман (каз. муж.) - библ. Соломон; Марьям (каз. жен.) - библ. Мария; Советбек, Сайлау и другие.

В целом, если говорить об арабских именах, то существует традиционная сложившаяся форма арабских имен. Согласно ей арабские имена состоят из 5 частей:

1. Кунья (араб. كنية) с элементом «абу», указывает на отцовство кого-то;
2. Исм (араб. اسم) — личное имя, иногда с элементом «абд»;
3. Насаб (араб. نسب) — имя по отцу, отчество;
4. Лакаб (араб. لقب), или мансаб — почётное прозвище;
5. Нисба (араб. نسبة), — дополнительный признак, заканчивается на -и.

В японской культуре личное имя обычно называется "namae" (名前), что переводится как "имя" или "фамилия", в зависимости от контекста. Также оно может быть называемо "shita-no-namae" (下の名前), что буквально означает "маленькое переднее имя".

Выбор имен в Японии, как правило, не ограничен жёсткими правилами, и родители могут сами решать, как назвать своего ребёнка. Они могут использовать различные иероглифы для создания имени, учитывая свои предпочтения и традиции. Существует, конечно, набор традиционных и популярных имен, но также вполне возможно встретить совершенно уникальные и новые имена, созданные с нуля.

Перейдем к рассмотрению фамилий. Дефиниция «фамилия» (лат. familia «семейство») в различных языках мира имеют разнообразное происхождение и могут отражать исторические, профессиональные, географические или личные аспекты предков. В средние века в Англии многие фамилии происходили от профессиональных областей. Например, фамилия "Smith" (кузнец) связана с теми, кто занимался кузнечным ремеслом. В испанской культуре многие фамилии имеют суффикс "-ez" ("сын"), указывающий на отцовское происхождение (Fernandez). В Италии фамильные имена часто могут указывать на происхождение от отчества, профессии или географических особенностей. Например, фамилия "Rossi" может означать "рыжий" или "красный".

Русские фамилии были образованы как отчества от имен и прозвищ, например: Петр – Петров сын – Петрова; Егор – Егоров сын – Егорова. Так же

встречаются которые образованы от названий местности, например Московский от Москва; Лесников от Леса.

Интересны такие образования фамилий как, Зимин – вероятно его мог получить ребенок, родившийся в зимнее время. Смирнов – это фамилия от слова смирный, такую фамилию могли дать спокойному и тихому ребенку. Поляков – от слова поле, это может указывать на принадлежность предков к сельскому хозяйству или земледелию. Побединский – возможно связан с победой в какой-то войне или битве. Садовников, понятно, что предки имели отношение к профессии садовника, которые работали в садах и огородах. Лебедев, Соколов, Орлов – фамилии образованы от названия птиц; Дубов, Орехов – от названия деревьев и др.

Если рассматривать фамилии казахского народа, то раньше у казахов, впрочем, как и у многих других народов, не было фамилий. В казахском социуме функцию удостоверения личности выполняло имя и «ру» (третий волостной уровень в иерархии казахских родов) человека. Ру — это группа людей, объединенных общим происхождением, общими предками и традициями. По сей день сохраняется родословное древо, которое называется «шежіре».

В XIX веке в Российской империи начали вводиться фамилии для всех подданных. Понятно, что родовые имена, служившие казахам паспортами, русские писари во внимание не брали и документировали казахов, записывая их фамилии по именам отцов, подобно тому, как это делалось в России. Так продолжилось и в советское время, однако вся суть заключается в том, что и при царе, и при коммунистах записывали так, как слышалось, особо не придавая значения. Поэтому сейчас, если не большинство, то половина казахских фамилий точно записана с искажениями (Бердикан, Даулетярова, Джолдыбекова, Карчалова, Жуватканова и т.д.).

После колонизации у казахов фамилий стали образовываться путем добавление окончания ов/ова, ев/ева к имени отца или дедушки. Но если мы взглянем на историю, то в древности у казахов, действительно, было только имя, и по прошествии определенного временного отрезка к нему добавлялось какое-нибудь слово, характеризовавшее его – Богенбай-батыр, Бухар-жырау и т.д. То есть в качестве полного имени выступал социальный статус человека. Сейчас ситуация другая, с обретения независимости казахи стали отказываться от окончаний русского образца, и стали использовать ұлы/қызы в своих фамилиях.

Отдельным объектом внимания становятся и отчества людей. Отчество — это второе имя, происходящее от имени отца. В целом, следует заметить, что используются они только у постсоветских стран, в других странах такой практики нет. Оно добавляется к личному имени и фамилии и служит для указания отцовства. В русской традиции отчество часто образуется путем прибавления к имени суффикса, который выражает принадлежность к отцу. Например, отчество "Иванович" указывает на то, что человек - сын Ивана.

Исторически отчества стали распространенными в XVI веке при Иване Грозном, когда произошла систематизация именования. Образование отчества включает использование суффиксов, таких как "-ович" или "-евич",

указывающих на отцовство (например, Иванович - сын Ивана). Этот элемент идентификации не только уникален, но также может отражать социальный статус. В современной России отчество обязательно указывается в официальных документах, однако в повседневной жизни его использование становится менее формальным. В целом, отчество играет важную роль в русской системе именования, олицетворяя исторические и социокультурные аспекты личной идентичности.

В культуре казахов отчество, играет ключевую роль в системе именования, отражая глубокие социальные и семейные связи. Происходящее от имени отца, отчество, подобно русской традиции, формируется с использованием суффиксов, выражающих отцовство. Этот элемент не только идентифицирует личность, но и воплощает культурные традиции, связи с предками и генеалогию. Отчество уточняет социальный статус и играет важную роль в общении, где уважение к старшим и семейным традициям проявляются через его использование. Казахские имена, часто связанные с природой, животными и птицами, приобретают дополнительные оттенки через отчество, дополняя их смысл. Современные тенденции отражают разнообразие в именовании, где родители выбирают имена, вдохновленные традициями и современными тенденциями имен наречения. Таким образом, отчество у казахов сохраняет свою значимость, становясь важным аспектом культурной идентичности в современном обществе.

Каждое имя, фамилия и отчество несут в себе уникальные культурные и исторические оттенки, раскрывая особенности общества и традиций, в которых они используются. Важно отметить, что они часто служат не только как способ идентификации, но и как символы, отражающие ценности, представления о роде, происхождение и многие другие аспекты личности. В разных странах и культурах эти имена могут нести в себе глубокие значения.

Таким образом, фамилии, имена, отчества представляют собой особый фрагмент национальной картины восприятия, являются своего рода визитной карточкой нации, служат ориентиром для распознавания национальной культуры. Они имеют большое значение в культурной, социальной и официальной сферах жизни.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Инфоурок — образовательное сообщество // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://infourok.ru/> (дата обращения: 14.01.2024).
2. Аппи — научные статьи // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://apni.ru/article/> (дата обращения: 14.01.2024).
3. Википедия — свободная энциклопедия // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://wikipedia.org/> (дата обращения: 14.01.2024).
4. Караван — новостной сайт // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.caravan.KZ/> (дата обращения: 14.01.2024).

УДК 101.159.9

Бакытбекова Д. М. (ВКТУ), Ережепова С.К. (к.ф.н. ВКТУ)

ПРИМЕНЕНИЕ ЧЕРТ ЖИВОТНЫХ ДЛЯ ОПИСАНИЯ ХАРАКТЕРА ЧЕЛОВЕКА

***Аннотация.** В данной статье мы изучаем зоонимы и выясняем их применение в описании характера человека. Данная работа посвящена изучению особенностей зооморфизмов, используемых для описания внешности человека. Проведем сравнительные исследования культурно-языковых реалий, зашифрованных во фразеологизмах, содержащих в своей структуре названия животных. Установим перечень наиболее употребляемых во фразеологизмах наименований животных, выявим национальные особенности в понимании образов животных, культурологические своеобразие их использование во фразеологических оборотах.*

***Ключевые слова:** фразеологизмы, язык, характер, человек, зоонимы, животные.*

Приравнивание действий людей к качествам животных - большая идея, широко используемая в устной и письменной литературе с древнейших времен. В наше время не часто встречается использование символов животных для описания поведения человека.

История цивилизации - это во многом история сосуществования людей и животных. Животных мы наделяем человеческими свойствами, а их черты и имена переносим на себя (зайка, киска). В качестве прозвищ часто применяются зоонимы в переносном значении. Свинья на многих языках означает человека, совершившего подлость или нечистоплотного. Несмотря на то, что собака издавна считается другом человека, с её именем связано много ругательств, причём довольно обидных; в арабском мире назвать кого-либо собакой — самое сильное оскорбление. Употребительное сейчас ругательство козёл отмечено в подобном современному значении («глуповатый самодовольный щёголь») ещё у Даля.

Актуальность нашего исследования определяется потребностями изучения различных способов выражения культурных ценностей, проблемы национально-культурных приращений зооморфизмов, знаний и культурных ассоциаций носителей языка и культуры, их недостаточной разработанностью и неопределенностью. Важность исследования обуславливается тем, что узы между человеком и природой остаются достаточно крепкими и тем, что указанные фразеологизмы позволяют получить информацию об их культурно - информативной, социально - информативной, экспрессивной функциях. Веками люди сравнивают себя с животными, чтобы передать свои чувства, характер или внешность. Это образное сравнение помогает нам лучше понять себя и окружающих.

Зоонимы — имена различных животных, птиц и пр. — особый отдел ономастики со своими традициями, которые варьируются у разных народов и в разные эпохи. В лингвистической литературе зоонимы известны еще как «анимализмы», «зоометафоры», «зоолексемы», «фразеологизмы с

анималистическим компонентом», «фразеологизмы с зоонимным компонентом» и т.п.

Зоонимы - метафоры имеют место быть в случае переносного употребления наименований животных с целью создания образной характеристики человека. Цель таких метафор - приписать человеку некоторые признаки, которые всегда имеют оценочный смысл, так как перенос признаков животных на человека подразумевает оценочные коннотации.

Цель зоометафор - оценка человека. Сами названия животных и их характеристики не содержат оценки, она появляется лишь при переносе признаков на человека. Зоометафора приобретает окраску тех ценностей, которые приняты в мире людей. Основой для сравнения характеристик человека и признаков животного могут являться повадки животных, внешние признаки и наблюдаемые действия. Оценочная коннотация зоометафор может быть различной: положительной и отрицательной. Причины ее возникновения кроются в традиционно сложившихся в языке ассоциаций, на основе наблюдения за повадками представителей животного мира. В процессе сравнения человек неизбежно прибегает к оценке тех или иных признаков.

Образы животных широко представлены во фразеологизмах многих языков. И это не случайно. Ведь животные всегда играли значительную роль в жизни людей. С древних времен они живут в тесном взаимодействии друг с другом. Человек никогда не обходился без животных. Поэтому их образы занимают прочное место в построении фразеологической единицы каждого развитого языка.

Фразеологизмы могут наглядно демонстрировать сходство и различие в восприятии мира носителями родного и изучаемого языков.

Фразеологизмы с названиями животных отражают:

- физические свойства (сильный как лошадь, слабый как цыпленок, зоркий как рысь, нюх как у собаки).
- внешний облик (Черный как ворон, сухой как вобла, толстый как боров, с козлиной бородой).
- психические свойства (злой как собака, задирист как петух, упрямый как бык(осел) .
- интеллект или его отсутствие (уставиться как баран на новые ворота, это и ежу понятно)
- повадки, умение, навыки, черты(повторять как попугай, нем как рыба, трещит как сорока, хитрый как лиса).

В русском языке немало многозначных слов – названий животных, у которых имеются переносные значения оценочного характера, например: *змея* – «о коварном, хитром, злом человеке». Эти же слова входят и в состав фразеологических оборотов. Змея подколотная – этим оборотом характеризуется не только злой и хитрый человек, но и опасный враг. Образная основа фразеологизма создаёт представление о скрытой опасности: змея подколотная – змея, находящаяся под колодой (в привычном месте обитания отдельных пресмыкающихся в холодное время года). На основе фразеологических оборотов

создаются более конкретизированные, более экспрессивные образы в отличие от образов, создаваемых лексическими единицами.

В русском и английском языке существует огромное количество фразеологизмов с компонентом зоонимом, обозначающих слабый характер. Как правило, данную черту приписывают людям и к ней относится: слабоволие, безразличие, безволие, слюнтяйство, кротость, робость и так далее. Слабохарактерный - человек, который неспособен постоять за себя и легко может приспособливаться к другим людям, соглашаться быть предметом насмешек или же отпускать ситуацию. Говоря о животных, которые являются прототипом данного явления, в русском языке это муха, курица, заяц, ворона, рыба. В английском языке - голубь, муха, гусь, курица, собака, кошка. Так, например, следующие фразеологизмы:

- “once bit, twice shy” - пуганая ворона и куста боится - слишком осторожный человек, который всего боится, так как его сильно и часто пугали.

- “as mild as a dove” - кроткий, как голубка

В русском языке о таких говорят “заячья душа”, то есть робкий, трусливый, неприспособленный к жизни человек.

- “can't say boo to a goose” - не может прогнать и гуся.

- “one wouldn't hurt a fly” - и мухи не обидит, т.е. очень добрый, чуткий человек.

Сначала сопоставим фразеологизмы, которые употребляются для характеристик человека, с подобными в русском языке. Такие фразеологизмы, как правило, построены на шутке, иронии, гиперболе. В образной основе таких фразеологизмов обычно раскрываются особенности жизни и быта народа. Следует заметить, что самые обидные характеристики люди выбирают из числа названий домашних животных, покорно и преданно служащих человеку тысячелетия. К сожалению, 80% названий животных при использовании по отношению к человеку приобретают отрицательную оценку.

Как мы видим, и при использовании названий животных для характеристики человека люди скорее склонны отмечать отрицательные черты, чем положительные. И это вполне закономерно и естественно: критический подход к животному миру в языке — это лишь здоровый, трезвый и острый взгляд человека на действительность.

Но есть положительная оценка использования зоометафор в описании характера человека. Одно из самых популярных образных сравнений - «красива, как лебедь».

Лебедь символизирует доброту, чистоту, красоту. Когда говорят о женщине и сравнивают ее с лебедем, то имеют в виду ее непоколебимое достоинство и привлекательность.

Еще один пример образного сравнения - «трудолюбивая, как пчела». Пчела - символ активности, труда и дисциплины. Когда говорят о человеке, который делает свою работу целеустремленно и энергично, говорят, что он работает как пчела. Такое сравнение подчеркивает настойчивость и ответственность такого человека при выполнении своих обязанностей.

Орел - исключительное существо своего вида. Он обладает уникальными способностями: острым зрением, быстрыми и точными движениями, сильными когтями и крыльями. Также он имеет способность лететь на невероятных высотах, где немногим удастся подняться. В подобии этих особенностей, человек может обладать чистым, интуитивным видением, быстрым мышлением и решительностью в достижении своей цели. Люди, как горные орлы, стремятся к свободе и независимости. Они не готовы примиряться с рамками и ограничениями, они стремятся взлететь к высшим горизонтам. Как горный орел, человек хочет преодолеть все преграды, которые возникают на его пути, и достичь вершины своего существования. Орел и человек имеют бесконечные возможности для творчества и саморазвития. Они обладают внутренней силой, способной преодолевать все преграды на пути к успеху.

Муравьи известны своей беспрецедентной организованностью и способностью эффективно работать в команде. Если человек, подобно муравью, научится силе и трудолюбию, он добьется больших достижений. Трудолюбие муравьев впечатляет. Они работают не покладая рук день и ночь, чтобы обеспечить благополучие своего муравья.

Львы известны своей храбростью, высокой защитностью и преданностью своей стае. Некоторые люди также обладают этими качествами, когда действуют, чтобы обеспечить безопасность и благополучие своей семьи или близких. Мужчина, как и лев, готов защитить своих близких в ситуациях, когда необходима защита. Он может проявить силу и упорство в борьбе с внешними угрозами, будь то физическая опасность или психологическое давление. Он будет неуязвим и вынослив, готов рискнуть собственной жизнью ради спасения жизней своих близких.

Как мы видим, и при использовании названий животных для характеристики человека люди скорее склонны отмечать отрицательные черты, чем положительные. И это вполне закономерно и естественно: критический подход к животному миру в языке - это лишь здоровый, трезвый и острый взгляд человека на действительность.

Когда же такой критический подход не был необходим, человек весьма охотно использовал названия животных в их нейтральном значении, чтобы перенести их на растения, инструменты и другие полезные предметы.

Однако иногда случалось и так, что человек, давая окружающим предметам «животные» названия, смотрел на них глазами поэта.

Мы выяснили, что в художественной литературе также употребляется множество зоонимов, что связано с желанием автора выразить свою мысль образно, эмоционально. Например, басни И. А. Крылова. До Крылова басни создавали М. В. Ломоносов, А. П. Сумароков, В. А. Жуковский. Но только Крылову суждено было поднять жанр басни на небывалую высоту. Звери в баснях Крылова не просто олицетворяют людей, они являются носителями качеств определённых социальных групп. Так, Львы, Медведи, Лисы, Волки – наделены чертами господствующих классов; Пчёлы, Овцы – представители трудового народа. Как правило, рассказ в басне живой, остроумный,

энергичный. Автор, обращаясь к народному складу речи, пословицам, поговоркам, и сам создаёт точные, крылатые выражения.

Сравнение людей с животными в литературе может служить многим целям. Оно может помочь подчеркнуть определенные качества, передать символизм, создать аллегорию, сделать социальный или политический комментарий и вызвать эмоции. Используя этот прием, писатели могут создавать запоминающиеся и впечатляющие персонажи, которые остаются с читателями надолго после окончания чтения.

Таким образом, можно отметить что, использование названий животных в качестве характеристики человека делает нашу речь более яркой, образной, экспрессивной. Стремление человека соотносить себя с миром животных объясняется анимализацией, а также древними тотемными верованиями, отражающими глубинную связь всего живого на земле.

На основе проведенного исследования можно сделать выводы о том, что разнообразное множество явлений и ситуаций окружающего мира воспринимаются человеком с помощью различных средств и способов, главным из которых является мышление и язык, неразрывно связанные между собой. Фразеология обладает способностью в наиболее яркой и экспрессивной форме отображать окружающую действительность. Знакомство с фразеологией важно, так как вскрытие мотивировки фразеологизмов повышает уровень владения ими. обеспечивает лучшую запоминаемость, повышает интерес к языку.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1 Юлия Гиппенрейтер., Типология характеров – знание, необходимое для жизни., 2012г.-С.93
- 2 Архангельский В.Л., Устойчивые фразы в современном русском языке, уч. пособие – Ростов-на-Дону, изд-во: ростовский гос. универ., 1964г. – С. 177
- 3 Арютюнова Н.Д., Образ, метафора, символ в контексте жизни и культуры // Филологические исследования. — М.; Л.: Наука, 1990. — С. 71-81
- 4 Беляевская Е.Г., Семантика слова. – М., 1987.
- 5 Берлизон С.Б., Специфика семантики фразеологических единиц и роль структурных компонентов в ее определении // семантическая структура слова и фразеологизма: сб. науч. статей – Рязань, 1980.
- 6 Виноградов В.В., Основные типы лексических значений слова // ВЯ. – 1953. - №5.
- 7 Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Академик А. А. Шахматов (1864-1920): [Сб. Ст.] / Под. Ред. С.П.Обнорского. – М.- Л., 1974(а).

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ АРҚЫЛЫ ТІЛДЕРДІ ҮЙРЕНУ: ЖАҢА ТӘСІЛДЕР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР

***Андатпа.** Мақала авторлары жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын қолдану мәселесін қарастырады. ЖОО-да тілдерді оқыту мен қолдану туралы ғылыми-әдістемелік әдебиеттерге шолу жасалады. Шет тілдерін оқытуға арналған ЖИ қызметі, сондай-ақ, мұғалімнің көмекшісі ретінде әрекет ететін жасанды интеллект құралдары қарастырылған. Чатботтардың лингводидактикалық мүмкіндіктері талданды. ЖИ-ге негізделген тапсырмалардың нұсқалары ұсынылады.*

***Түйін сөздер:** жасанды интеллект, жұмыс өнімділігін, автоматтандырылған жүйелер, интерактивті жаттығулар, тіл үйрену, виртуалды көмекшілер.*

Тілдерді үйрену - бұл уақытты, күш-жігерді және тұрақты тәжірибені қажет ететін процесс. Жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының дамуымен тіл үйренудің тиімді және қызықты жаңа мүмкіндіктері пайда болуда. Бұл мақалада біз ЖИ тілдерді оқыту тәсілдерін қалай өзгертетінін және студенттер мен оқушылар үшін қандай перспективалар ашатынын қарастырамыз.

1. Жекелендірілген оқытуда ЖИ пайдалану

ЖИ ұсынатын негізгі мүмкіндіктердің бірі - жекелендірілген оқытуды қамтамасыз ету мүмкіндігі. Жасанды интеллект жүйелері студенттердің қажеттіліктері мен оқу стиліне сәйкес келетін жекелендірілген оқу материалдары мен әдістерін ұсыну үшін оқушылардың жұмыс өнімділігін, білім деңгейлері мен қалауларын талдай алады.

2. Рейтинг пен кері байланысты жақсарту

Сондай-ақ ЖИ бағалау және кері байланыс процесін жақсартуға көмектеседі. Автоматтандырылған жүйелер жазбаша жұмысты, ауызша презентациялар мен жаттығуларды талдай алады, студенттерге олардың үлгерімі мен қателері туралы жылдам және нақты кері байланыс береді.

3. Нейрондық желілерді қолдану арқылы оқыту

Нейрондық желілер тіл үйретуде белсенді қолданылатын ЖИ негізгі технологияларының бірі болып табылады. Бұл желілерді интерактивті жаттығулар, ойындар және байыту әрекеттері арқылы студенттерге тілдерді үйренуге көмектесетін қолданбалар мен платформалар жасау үшін пайдалануға болады.

4. Автоматтандырылған аударма және шет тілінде оқыту

ЖИ пайдалану сонымен қатар әртүрлі тілдердегі ақпаратқа қол жеткізуді жеңілдететін және студенттерге шет тілдерін үйрену дағдыларын жақсартуға көмектесетін қуатты автоматты аударма жүйелерін жасауға мүмкіндік береді.

5. Виртуалды көмекшілер және сөйлесу боттары.

ЖИ-мен жұмыс істейтін виртуалды көмекшілер мен сөйлесу боттары тіл үйретудің тиімді құралы бола алады. Олар студенттерге олардың айтылуы мен

грамматикасын түзете алатын жасанды сұхбаттасушымен әрекеттесу арқылы сөйлеу дағдыларын жаттықтыру мүмкіндігін бере алады.

6. Болашақ.

Жаңа технологиялардың пайда болуымен және ЖИ негізіндегі оқыту әдістерінің дамуымен тілдерді оқытудың кең перспективалары ашылады. Бұл оқытудың неғұрлым қолжетімді және инновациялық әдістерін, оқытудың тиімділігі мен тиімділігін арттыруды және әртүрлі тілдерде және контексттерде оқыту мүмкіндіктерін кеңейтуді қамтиды.

Тілді оқытуда жасанды интеллектті пайдалану оқытушылар мен білім алушылар үшін жаңа көкжиектерді ашып, оқу процесін қызықты және тиімді етіп, дербестендіреді. Бұл білімге қолжетімділікті арттырады және адамдарға халықаралық деңгейде коммуникация дағдыларын дамытуға көмектеседі. Әрине, жасанды интеллект арқылы тіл үйрену саласындағы аналитиканың кейбір аспектілерін қарастырайық:

1. Өсу және танымалдық тенденциялары:

А. Тілді онлайн оқытуға сұраныстың артуы:

Технологияның дамуы мен Интернетке қол жеткізудің кеңеюіне байланысты көптеген адамдар онлайн режимінде тілдерді үйренуді қалайды. Бұл оқыту үшін жасанды интеллект қолданатын платформалар мен қосымшалардың танымалдығының артуына алып келеді.

Б. ЖИ негізіндегі оқыту әдістерін дамыту:

Жасанды интеллект негізіндегі оқыту әдістері жаңашыл және тиімді бола түсуде. Бейне оқулықтар, интерактивті жаттығулар, ойындар және виртуалды көмекшілер оқу процесін неғұрлым қызықты және тиімді қамтамасыз етеді.

2. Оқыту нәтижелерін жақсарту:

А. Оқытуды жекелендіру:

АИ қолдану әрбір студенттің жеке қажеттіліктері мен білім деңгейін ескере отырып, жекелендірілген оқыту бағдарламаларын жасауға мүмкіндік береді. Бұл тілдерді үйренуде жақсы нәтижелерге қол жеткізуге көмектеседі.

Б. Прогресті дәлірек бағалау:

ЖИ көмегімен жұмыс істейтін автоматтандырылған бағалау және кері байланыс жүйелері оқушылардың үлгерімін дәлірек бақылауға және қосымша назар мен тәжірибені қажет ететін салаларды анықтауға мүмкіндік береді.

3. Қол жеткізу шекараларын кеңейту:

А. Әртүрлі тілдерде оқыту:

Жасанды интеллектпен жұмыс істейтін платформалар мен қосымшалар студенттерге олардың қажеттіліктері мен қызығушылықтары негізінде тілдерді таңдауға және үйренуге мүмкіндік беретін тілдердің кең ауқымында оқу мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді.

Б. Студенттердің барлық санаттары үшін қолжетімділік:

Тілді оқытуда ЖИ қолдану студенттердің, жұмыс істейтіндердің, зейнеткерлердің және мүмкіндігі шектеулі адамдарды қоса алғанда, әртүрлі санаттағы оқушылар үшін процесті қолжетімді етеді.

4. Технологиядағы инновация.

А. Нейрондық желілерді және машиналық оқыту алгоритмдерін әзірлеу:

Нейрондық желілер мен машиналық оқыту алгоритмдерінің үздіксіз дамуы тілдерді оқытудың тиімді және интеллектуалды жүйелерін құру үшін жаңа мүмкіндіктер ашады.

Б. Виртуалды және толықтырылған шындықты енгізу:

ЖИ көмегімен тіл үйретуде виртуалды және толықтырылған шындықты пайдалану интерактивті және иммерсивті оқыту ортасын құруға мүмкіндік береді, оқу үдерісін иммерсивті және тиімді етеді.

Жасанды интеллект көмегімен тіл үйрену саласындағы аналитика осы саладағы өсу тенденциясы мен инновацияны көрсетеді, бұл бүкіл әлем бойынша оқушылар мен студенттер үшін жаңа мүмкіндіктер ашады Жасанды интеллект арқылы тіл үйренудің оң және теріс жақтары бар:

Оң жақтары:

1. Дербес оқыту: ЖИ әрбір оқушының білім деңгейіне, қалауларына және оқу стиліне негізделген жекелендірілген оқу бағдарламаларын жасауға мүмкіндік береді.
2. Тиімділік және тиімділік. ЖИ қолдану студенттерге материалды меңгеруге және тіл үйренуде жақсы нәтижелерге жетуге тиімді көмектесетін оқыту әдістерін дамытуға мүмкіндік береді.
3. Интерактивті және тартымды әдістер. ЖИ-мен жұмыс істейтін қолданбалар мен платформалар оқытуды қызықты әрі тартымды ету үшін интерактивті жаттығуларды, ойындарды және басқа да білім беру тапсырмаларын ұсынады.
4. Жылдам кері байланыс: Жасанды интеллект арқылы жұмыс істейтін автоматтандырылған бағалау және кері байланыс жүйелері оқушылардың жетістіктері мен қателері туралы жылдам және нақты кері байланысты қамтамасыз етеді, бұл оларға материалды жақсы түсінуге көмектеседі.

Жағымсыз аспектілері:

1. Адам факторының жоғалуы. Жасанды интеллектті қолдану адамдардың өзара әрекеттесуі мен қолдауының жоғалуына әкелуі мүмкін, бұл студенттерді оқу процесінде ынталандыру және қолдау үшін маңызды болуы мүмкін.
2. Бейімделудегі шектеулер. Кейбір ЖИ негізіндегі білім беру жүйелерінде оқушылардың жеке қажеттіліктеріне бейімделуде немесе олардың оқыту әдістерінде шектеулер болуы мүмкін.
3. Технологияға тәуелділік. Тіл үйренуде ЖИ пайдалану кезінде жүйенің бұзылуы немесе ресурстардың қолжетімсіздігімен байланысты мәселелерге әкелуі мүмкін технологияға тәуелділік бар.
4. Деректерді қорғау мәселелері: Егер студенттердің жеке деректері ЖИ көмегімен жекелендірілген оқыту үшін пайдаланылса, бұл деректердің құпиялылығы мен қауіпсіздігіне нұқсан келтіру қаупі бар.

Кейбір шектеулерге қарамастан, тіл үйретуде жасанды интеллектті пайдалану оқу процесін тиімдірек, қолжетімді және қызықты ету үшін үлкен әлеуетке ие.

1. Жасанды интеллект (ЖИ)
2. Дербес оқыту

3. ЖИ негізіндегі оқыту әдістері
4. Оқыту бағдарламаларын жекелендіру
5. Интерактивті жаттығулар
6. Виртуалды көмекшілер
7. Прогресті автоматтандырылған бағалау
8. ЖИ-мен жұмыс істейтін кері байланыс
9. Тіл үйретудегі нейрондық желілер
10. Дамытушылық тапсырмалар
11. Бейне оқулықтар
12. Автоматты аударма
13. Шетел тілінде оқыту
14. Оқытудағы ойын тәсілдері
15. Интерактивті қолданбалар

Әрине, шет тілін оқытуда айтарлықтай нәтиже алу үшін мұндай тапсырмалар бір реттік емес, белгілі бір жүйеге салынуы керек. Сонымен қатар, оқытушы студенттердің өзіндік жұмысының фасилитаторы бола алады, оларға әртүрлі сайттар мен жасанды интеллект қосымшаларына сілтемелер беріп, сол немесе басқа құралды не үшін қолдануға болатындығын түсіндіре алады. Сондай-ақ, шет тілін оқыту үшін жасанды интеллектті қолдану тиімділігінің дәрежесін бағалау әлі ерте екенін атап өтеміз, өйткені жұмыс бастапқы кезеңде жүргізілуде және статистикалық деректерді алу үшін эксперименттер жүргізу қажет. Алайда, қазірдің өзінде студенттер тарапынан ЖИ-ге деген қызығушылықты және олардың шет тілін үйренуге деген ынтасының артуын, сондай-ақ сабаққа дайындалу үшін ЖИ қолданатын білім алушыларда жіберілетін қателіктер санының азаюын байқауға болады.

Осылайша, жалпы білім беруде және шет тілін оқытуда ЖИ енгізу мәселесін қарастыра отырып, авторлар ЖИ қолдану сабаққа дайындалу, тапсырмаларды әзірлеу және тексеру уақытын қысқарту арқылы шет тілі мұғалімінің кәсіби қызметін жеңілдетуі мүмкін деген қорытындыға келді. Студенттер оқытушылардың қызметіне жүгінбей-ақ, шет тілін меңгеру үшін құралдарға және көмекке жүгіне алады. Шет тілі мұғалімін жасанды интеллектпен алмастыру мәселесі бойынша GPT чатының өзі бұл мәселеге былайша түсініктеме берді: "жасанды интеллект білім беру процесін толықтыруға және жақсартуға мүмкіндігі бар, бірақ оқытушыларды тікелей ауыстыру мүмкін емес. ЖИ-ден айырмашылығы, оқытушылар эмпатия, мотивация және әлеуметтік өзара әрекеттесу дағдыларына ие. Оқытушылар контекстті жақсы түсініп, материалды әртүрлі көзқарастар мен нюанстарды ескере отырып түсіндіре алады, сыни тұрғыдан ойлауға және өз пікірлерін қалыптастыруға шақырады". Шет тілін оқыту үшін ЖИ қолдану бағытындағы жұмыс өте перспективалы болып табылады және тек ЖИ жаңа құралдарын әзірлеуге қатысты ғана емес, сонымен қатар оқытушылар мен студенттердің ЖИ-мен өзара іс-қимыл алгоритмдері мен тетіктерін, сондай-ақ тиісті тапсырмалар жүйелерін құру жағынан да жалғастырылуы тиіс.

ӘӨЖ 811.512.122:55.

Барсуков А.А.(ШҚТУ), Бакиева А.К. (ШҚТУ, оқытушы)

МӘҢГІЛІК МҰРА: АКАДЕМИК ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ ТУҒАНЫНА 125 ЖЫЛ

***Аңдатпа.** Бұл мақалада ой-өрісі кең, ғылымның көптеген саласында энциклопедиялық білімі бар, ғылыми қызметті шебер ұйымдастырушы және алдыңғы қатарлы кадрларды тарта білетін адам ретінде Қ.Сәтбаевтың ұлылығы алдымен еліміздің интеллектуалды, ғылыми дамуына бағыт беруінде, қазақстандық қоғамды азартушылықтан интеллектуалды ғылыми және кәсіби деңгейге көтеруінде Қ.Сәтбаевтың басшылығымен жасалған қадамдар халқымыздың, жастарымыз бен еліміздің бүгінгі инновациялық және ғылыми әлеуетінің іргетасын қалағандығы туралы баяндалған.*

***Түйін сөздер.** ғалым, инженер, тәлімгер, академик, ғылым, білім, даму, зерттеуші.*

Осыдан 125 жыл бұрын Қазақстанның ғылымы мен білімінің тарихында жарық жұлдыз болып жанған – Қаныш Сәтбаев. Ол көрнекті ғалым және көрнекті геолог қана емес, сонымен бірге зерттеушілердің көптеген ұрпақтарының тәлімгері және шабытшысы болды. Оның геология ғылымы мен тау-кен ісін дамытуға қосқан үлесі Қазақстан үшін де, әлемдік ғылыми қауымдастық үшін де баға жетпес құнды болды. Бүгін Қазақ КСР Ғылым академиясының осынау көрнекті академигінің туғанына 125 жыл толуын тойлай отырып, біз оның мұрасы мен ғылым мен білімнің дамуына қосқан үлесін еске аламыз. Қаныш Имантайұлы Сәтбаев – алгебрадан мектеп оқулығының алғашқы құрастырушысы, тұңғыш кәсіби тау-кен инженері, ғалым-геолог, Қазақстан Ғылым академиясының негізін қалаушы және тұңғыш президенті, Қазақстандағы алғашқы Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты, еліміздегі ғылымның негізін салушылардың бірі, мемлекет және қоғам қайраткері. Сондықтан да ұлы ғалымның есімі қазақ халқының тарихында алтын әріппен жазылған.

Қаныш Сәтбаевтың атасы Сәтбай Шотықұлы Баянауыл өңіріне танымал, қадірменді азамат болған. Ол қажылық сапары кезінде Меккеде қайтыс болып, сонда жерленген. Қаныштың әкесі Имантай Сәтбайұлы Омбы қаласындағы медреседе білім алған. Сәтбаевтың анасы Әлима Исақызы Қаныш бес жасқа келгенде қайтыс болған. Жас Қаныш Имантайдың бәйбішесі Нұрым Тасболатқызының тәрбиесінде өсті. Ол бастауыш білімін екі сыныпты орыс-қырғыз ауылдық мектебінде алды, онда оның ерекше қабілеттері мен ерекше жады көрінді. 1911 жылы мектепті бітіргеннен кейін Қаныш Имантайұлы Павлодар екі сыныпты орыс-қырғыз училищесіне түсіп, 1914 жылдың көктемінде сәтті бітірді.[1, 616 б.]

Білімге деген үлкен құштарлық Қаныш Имантайұлын сол 1914 жылы Семей мұғалімдер семинариясына - сол кездегі оған қол жетімді жалғыз оқу орнына алып келді. Бақытымызға орай, семинария өте жақсы мәдениетті, прогрессивті тәрбиешілермен қамтамасыз етілді және жалпы білім беретін пәндер бойынша мұқият білім бере алды. Оқу қабілетті жас жігітке оңай берілді.

Семинария жанындағы Жақсы кітапхана мен қалалық кітапхана өзін-өзі тәрбиелеуге және орыс көркем классикасының ғана емес, сонымен қатар шетел әдебиетінің шығармаларымен кеңінен танысуға үлкен мүмкіндіктер ашты. Осы кезеңде Қаныш Имантайұлы Чернышевский, Добролюбов, Белинский шығармаларын оқи бастады, Маркс пен Энгельстің жеке шығармаларымен танысты. Алдыңғы қатарлы орыс жастарымен қарым-қатынас, олардың рухы бойынша халықаралық, сонымен қатар үлкен тәрбиелік мәнге ие болды.

Семинарияда алынған Жаратылыстану негіздері туралы білім ізденімпаз жас жігіттің қоршаған табиғатты тереңірек білуге деген ұмтылысын оятты. Ол әсіресе туған даланың жердегі байлығына қызығушылық танытты. Қырғыз даласында пайда болған жеке тау-кен өндірушілерінің шағын кәсіпорындары геологиялық мамандық бойынша одан әрі білім алу идеясын одан әрі нығайтты.

1921 жылдың басында Қаныш Сәтбаевтың тағдыры бір кездесуден кейін күрт өзгереді. Ол асқынған туберкулезден қиналып, қымызбен емделген-ді. Осы кезеңде Баянауылға емделуге кеңес геологы Михаил Усов келеді. 22 жастағы жігіт геология туралы әңгімелерге қызығып, 1921 жылы халық сотындағы қызметін тастап, Томскідегі техникалық институтқа түседі.

Сәтбаев геологиялық барлау жұмыстарын жүргізді, оның жетекшілігімен бұрғылау мастерлері, сызба сызушылар, прорабтар және т.б. кадрлар қалыптасты.

Қазақстандық ғалым Жезқазған мыс кен орнының қоры бұрынғыдан әлдеқайда көп екенін дәлелдеді. Осы жаңалық үшін оған 1940 жылы КСРО жоғары мемлекеттік марапатты – Ленин ордені берілді. Кейінірек оған тағы төрт орден табыс етілді.[3, 319 б.]

Қаныш Сәтбаев соғыстан кейінгі жылдары елдегі ғылымда жүрген адамдардың басып қосып, Қазақ ғылым академиясын құрды. 1946 жылы ашылған ҚазКСР ғылым академиясының алғашқы президенті болып Қаныш Сәтбаевтың сайлануы кездейсоқтық емес.

1947 жылы наурызда Қаныш Сәтбаев КСРО жоғарғы кеңесінің депутаты ретінде Лондонда Уинстон Черчиллмен кездеседі, сол кезде саясаткер одан "Өзге қазақтар да сіз сияқты бойшаң ба?" деп сұрағанда академик: "О не дегеніңіз, Черчилль мырза, олай емес, мен қазақтардың ішіндегі ең кішкентайымын! Халқым менен де биік" деп жауап берген екен.[2, 3 б.]

Жәдігерлер саны уақыт өткен сайын артып, 1967 жылы Қаныш Сәтбаевтың мемориалдық музейі мемлекеттік мекемелер қатарына енді.

Музейдің қазіргі ғимараты 1973 жылы салынды. 1989 жылы академиктің 90 жылдығына орай оған тағы екі қабат қосылды. Музей қорында 3657 экспонат бар, оның 1400-і экспозициялық залға қойылған. "Сәтбаев пен оның отбасына тиесілі экспонаттар өте көп. Жеке заттары, сыйлықтар, кітаптар, минералдар коллекциясы. Оның өмірінде қолданған заттары, киімдері – үштік-костюм, пальто, қалпақ, аяқ киім, жұмыс үстелі, көзілдірік, ұстара станогы, тостаған және табакша, жазу заттары. 1966 жылы экспонаттарымыздың көп бөлігі Таисия Сәтбаеваның музейіне берілді", - деп бөлісті тілшісімен Баянауыл музейінің қызметкері Әлия Кашкеева. Баянауылда Қаныш Сәтбаевтың 1941-1942

жылдардағы жұмыс жоспарының түпнұсқасынан басқа еңбектерінің көшірмелері қойылған. Басталған қойын дәптерлері бар, көбінесе өз қолымен толтырған.

"Мейіз Қанышқызы (Сәтбаевтың қызы) бізге екі қап минерал сыйлады. Оны әкелу қалай ауырға соққаны әлі күнге дейін есімде. Жүкті түсіріп алуға ғалымдар көмектесті. 1989 жылы 27 мамырда мектептің ескі ғимаратындағы физика кабинетінде музейіміз ашылды. Ақырындап академиктің туыстары бізге оның ер-тоқым, жүген, киімдері секілді жеке заттарын берді. Музей стендтерін павлодарлық суретші Бота Машрапов безендірді. Сәтбаевтың 100 жылдығында Теңдікте жаңа мектеп ашылып, сол жерге музейіміз қоныс аударды", - деп әңгімеледі мектеп директоры Кайриден Мұзафаров.[4, 4 б.]

2008 жылы Томскідегі геологтар аллеясында Қаныш Сәтбаевқа ескерткіш орнатылды. ЖОО-да ғалым атындағы аудитория бар. Ал университет музейінде оған ерекше бөлім берілген.

Томск политехникалық университетінің білім беру қызметі жөніндегі проректоры Александр Вагнер геологиядағы Сәтбаевтың жолы Томск технологиялық институтының профессоры Михаил Антонович Усовпен кездесуінен кейін басталды деп айтады. "Томск технологиялық институтында оқып жүрген жылдары Қаныш Имантайұлы Сәтбаев маман, зерттеуші, практик, ұйымдастырушы ретінде қалыптасты. Сәтбаевтың "Маңғыстау округіндегі Маң кен орнындағы мысты барлау және геологиялық зерттеу" атты дипломдық жұмысы оның мыс кен орындарын іздеу мен барлау мамандығына қарай ойысуына ықпал етті", - деді Вагнер Қаныш Сәтбаевтың 120 жылдығына орай өткен конференцияда.[4, 5 б.]

Қаныш Сәтбаевтың мерейтойы күнінде Томск политехникалық оқу орнының өкілдері қазақ әріптестеріне "Томскідегі Қаныш Сәтбаевтың студенттік жылдары" атты кітапты және бірегей архив құжаттары жинағын табыс етті. Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың туғанына 120 жыл толуына орай оның еліміздің дамуына, ұлттың инновациялық санасының – Рухани жаңғырудың – қалыптасуына қосқан үлесін ерекше атап кеткен жөн!

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. Т.7: Н-С, Алматы, 2005-728 б.
2. <https://malimetter.kz/kanysh-imantajuly-satbaev-1899-1964/>
3. Медеу Сәрсек "Қаныш Сатбаев". : Молодая гвардия, 1980. - 319 с.
4. <https://sputnik.kz/20190412/Kanysh-Satbaev-omirbayan-9809406.html>

УДК 796.03.

Бауржанқызы Е., Зақанова А.А. (ВКТУ), Сабитов М.З. (старший тренер-преподаватель ВКТУ)

ВЛИЯНИЕ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ НА ПСИХИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ И БЛАГОПОЛУЧИЕ

***Аннотация.** Данная статья исследует влияние физических упражнений на психическое здоровье и благополучие. Она анализирует психологические выгоды регулярной физической активности, включая снижение стресса, улучшение настроения и снижение риска развития депрессии и тревожных расстройств. Также обсуждаются механизмы воздействия физической активности на психическое здоровье, такие как выделение эндорфинов и улучшение качества сна. Статья содержит рекомендации по уровню и типу физической активности для поддержания психического благополучия и предлагает практические советы по интеграции физических упражнений в повседневную жизнь.*

***Ключевые слова:** физическая активность, физические упражнения, психическое здоровье, спорт, стресс, дисциплина, психологические выгоды, саморегуляция, эмоция.*

Физическая активность играет важную роль в общем благополучии человека. Однако наряду с улучшением физического здоровья, она оказывает значительное влияние на психическое состояние. В этой статье мы рассмотрим, как физические упражнения влияют на психическое здоровье и какие психологические выгоды они приносят. Регулярные физические упражнения способствуют выработке эндорфинов - гормонов радости. Этот естественный химический процесс помогает улучшить настроение, снизить уровень стресса и тревожности. Исследования показывают, что люди, занимающиеся спортом, часто испытывают большую удовлетворенность жизнью и более позитивное отношение к себе и окружающим.

Регулярные физические упражнения помогают достичь физических целей и улучшить внешний вид. Это может привести к повышению самооценки и уверенности в себе. Успехи в занятиях спортом могут также способствовать развитию дисциплины, самодисциплины и устойчивости к стрессам.

Физическая активность способствует лучшему кровоснабжению мозга и повышению уровня кислорода, что благоприятно сказывается на когнитивных функциях. Регулярные тренировки улучшают память, концентрацию внимания и общую когнитивную производительность. Это особенно важно для предотвращения когнитивного старения и развития нейродегенеративных заболеваний, таких как болезнь Альцгеймера.

Для достижения максимальных психологических выгод от физической активности рекомендуется следовать определенным принципам. Важно выбрать вид спорта или упражнения, которые приносят удовольствие, и интегрировать их в свою ежедневную рутину. Также важно следить за регулярностью занятий и поддерживать баланс между нагрузкой и отдыхом.

Регулярные тренировки могут стать мощным инструментом для саморегуляции эмоций. Они позволяют нам освободиться от негативных эмоций, канализировать энергию и достичь эмоционального равновесия.

Важно отметить, что влияние физической активности на психическое здоровье может различаться в зависимости от возраста. Например, для детей и подростков спортивные занятия могут способствовать развитию самодисциплины и социальных навыков, в то время как для пожилых людей они могут быть важным средством борьбы с депрессией и одиночеством.

Физическая активность играет ключевую роль в поддержании психического здоровья и общего благополучия на протяжении всей жизни. Регулярные тренировки могут улучшить настроение, повысить самооценку, улучшить когнитивные функции и способствовать социальной интеграции. Поэтому важно инвестировать время и усилия в физическую активность, чтобы наслаждаться всеми её психологическими и физическими преимуществами.

Физическая активность также имеет прямое влияние на качество сна. Регулярные упражнения способствуют более глубокому и качественному сну, что в свою очередь положительно влияет на психическое здоровье и общее благополучие.

Многочисленные исследования показывают, что физическая активность может снизить риск развития различных психических расстройств, включая депрессию, тревожные состояния, посттравматический стрессовый синдром и др. Практика регулярных физических упражнений не только улучшает психическое здоровье, но и способствует общему улучшению качества жизни. Люди, ведущие активный образ жизни, часто чувствуют себя более энергичными, уверенными и счастливыми [1].

Достижение целей в области физической активности может повысить уровень мотивации и удовлетворенности жизнью. Это особенно важно для людей, страдающих депрессией или тревожностью, поскольку достижение маленьких побед может стать мощным стимулом к более активной и полноценной жизни. Физические упражнения могут стать платформой для самореализации. Они позволяют нам устанавливать и достигать новых целей, преодолевать собственные пределы и развивать в себе дисциплину и выносливость.

Регулярные тренировки помогают нам лучше контролировать свои эмоции и реагировать на стрессовые ситуации. Физическая активность стимулирует выработку серотонина и дофамина, что способствует улучшению нашего эмоционального состояния и способности к саморегуляции [2].

Физическая активность может стать источником вдохновения и стимулировать креативное мышление. Многие люди замечают, что после тренировок у них появляются новые идеи и решения проблем, благодаря повышенному кровоснабжению мозга и улучшению когнитивных способностей.

Важно понимать, что физическая активность не ограничивается только тренировками в спортивном зале или на тренажерах. Ежедневные активности,

такие как прогулки, езда на велосипеде или занятия домашними делами, также могут быть эффективным способом поддержания психического здоровья.

Спорт и физическая активность могут способствовать формированию здоровых общественных ценностей, таких как сотрудничество, уважение к соперникам и справедливость. Участие в спортивных мероприятиях и соревнованиях может способствовать развитию социальных навыков и укреплению общественной солидарности [3].

Дополнительные исследования показывают, что физическая активность не только стимулирует выработку эндорфинов, но также способствует увеличению объема гиппокампа - части мозга, ответственной за память и когнитивные функции. Это имеет прямое отношение к психическому здоровью, поскольку улучшение когнитивных функций и памяти может снизить риск развития неврологических и психических расстройств.

Кроме того, регулярные физические упражнения могут улучшить сон, что имеет критическое значение для психического благополучия. Глубокий и качественный сон не только восстанавливает физическую энергию, но и позволяет мозгу обрабатывать информацию и эмоции, полученные в течение дня, что способствует улучшению настроения и когнитивной функции в целом.

На основе представленных данных можно сделать вывод, что включение регулярных физических упражнений в ежедневную рутину может оказать значительное положительное влияние на психическое здоровье и благополучие. Рекомендуется проводить как аэробные, так и силовые тренировки, а также включать в режим занятия йогой или другими видами релаксационной физической активности.

Важно также помнить, что физическая активность должна быть адаптирована к индивидуальным возможностям и потребностям каждого человека. Перед началом новой программы тренировок рекомендуется проконсультироваться с врачом, особенно если у вас есть какие-либо хронические заболевания или ограничения. В целом, интеграция физической активности в повседневную жизнь является ключом к улучшению психического здоровья и благополучия.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Макгонигал, К. Радость движения. Как физическая активность помогает обрести счастье, смысл, уверенность в себе и преодолеть трудности, 2019; [пер. с англ. ООО «Манн, Иванов и Фербер», 2021].

2. Психология стресса и методы его профилактики: учебно-методическое пособие / Авт.-сост. – ст. преп. В.Р. Бильданова, доц. Г.К. Бисерова, доц. Г.Р. Шагивалеева. – Елабуга: Издательство ЕИ КФУ, 2015.

3. Афремов, Дж. Разум чемпионов: Как мыслят, тренируются и побеждают великие спортсмены, 2016; [пер. с англ. Матросова, Я., 2019].

УДК 811.11.1

Бауржанқызы Е. (ВКТУ), Ережепова С.К. (к.ф.н. ВКТУ)

ЯЗЫК КАК СПОСОБ СУЩЕСТВОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. *Статья рассматривает важность языка как неотъемлемой составляющей культурного наследия. В первой части поднимается тема исторического взаимодействия между языком и культурой, демонстрируя, как изменения в языке влияли на формирование культурных идентичностей. Далее рассматривается влияние языка на формирование образа мышления в различных культурах и лингвистические особенности, отражающие культурные нюансы и традиции. Вторая часть статьи анализирует роль языка в трансляции культурных ценностей, подчеркивая важность государственной языковой политики и межкультурной коммуникации. В завершении обсуждаются вызовы и перспективы современности, включая влияние глобализации и технологий на языковую и культурную среду. Статья призывает к балансу между сохранением культурной уникальности и открытостью к новым влияниям, а также к использованию современных средств для продвижения и сохранения культурного наследия через развитие языка.*

Ключевые слова: *Язык, культура, идентичность, трансляция, глобализация, межкультурная коммуникация, технологии.*

За время существования человечества появилось множество самых разных культур и языков. Многие народы, которые уже исчезли с лица земли, оставили потомкам своё невероятное интеллектуальное наследие в виде памятников, предметов быта, традиций, описанных в манускриптах. Понятие культуры включает в себя и духовные, моральные и материальные ценности народа, которые передаются последующим поколениям с целью использования во благо.

В современном мире язык играет ключевую роль не только как инструмент коммуникации, но и как неотъемлемая часть культурного наследия общества. Язык является основой общения, создавая пространство для передачи мыслей, идей и знаний. Однако его значение не ограничивается только функциональным аспектом, так как язык тесно взаимосвязан с формированием и сохранением культурных ценностей.

Определение языка как средства общения встраивается в более широкий контекст, где он становится отражением менталитета, традиций и истории общества. Язык является не просто инструментом обмена информацией, но и носителем культурных идентичностей. Роль языка в формировании культурных ценностей проявляется в его способности передавать не только словесную информацию, но и особенности мышления, образа жизни, и даже уникальные нюансы эмоционального выражения. Таким образом, понимание взаимосвязи языка и культуры предоставляет нам возможность глубже постигнуть сущность общества и его историческое наследие.

Язык оказывает воздействие на культуру и общество. Через язык люди передают знания, исторические события и традиции. Язык является инструментом конструирования и сохранения культурной памяти. Кроме того, язык позволяет людям выражать свое мировоззрение, традиции, нормы и ценности. Здесь возникает вопрос о разнообразии языков и его влиянии на

социальные структуры. Различные языки имеют разные системы обращения и формы уважения, которые отражают социальные отношения и иерархию, присущие конкретной культуре.

В истории развития человечества язык и культура всегда были тесно переплетены, образуя неразрывную связь. В историческом контексте можно наблюдать, как язык служил не только средством общения, но и выражением культурных особенностей общества. Развитие языка отражает не только изменения в коммуникации, но и эволюцию самой культурной идентичности.

Развитие культуры естественно связано с усилением контактов с различными странами мира, имеющими своей целью обмен опытом в самых различных областях науки и техники, в связи с чем, возникает интернациональная терминология. Перевод технической и научной литературы неизбежно ведет к появлению в социальных сферах языка общих стилистических черт и особенностей.

Изменения в языке оказывали глубокое влияние на формирование культурных идентичностей. Новые слова, грамматические конструкции и даже диалекты отражали социокультурные трансформации. Например, эволюция языка в период исторических событий, таких как революции, войны или культурные перемены, отразилась на способах мышления и образах жизни обществ.

Взаимосвязь между языком и культурой становится яркой в истории, где каждый этап развития отражает специфичные черты культурного наследия. Это позволяет лучше понять не только эволюцию языка, но и те основы, которые формировали культурные идентичности на протяжении времени.

Первое, что приходит на ум, когда мы говорим о взаимосвязи языка и культуры, это влияние культуры на язык. Культура формирует языковые нормы, словарь и фразеологию. Например, в разных странах существуют разные приветствия, обычаи и традиции, которые отражаются в языке. Язык позволяет людям выражать свое отношение к окружающему миру и передавать ценности и идеи своей культуры. Более того, определенные слова могут иметь глубокие исторические и культурные коннотации, которые понимают только носители этой культуры. Таким образом, язык становится отражением культуры.

Взаимодействие и обмен между разными языками и культурами позволяют обогащать наше понимание мира и углублять наши отношения.

Таблица 1. Взаимосвязь языка и культуры в истории человечества

Аспект	Описание
Тесная связь между языком и культурой	В истории развития человечества язык и культура тесно переплетены, формируя неразрывную связь
Язык как выражение культурных особенностей	Язык не только средство общения, но и выражение культурных особенностей общества
Влияние изменений в языке на культурную идентичность	Эволюция языка отражает не только изменения в коммуникации, но и эволюцию самой культурной идентичности
Языковые трансформации в социокультурном контексте	Новые слова, грамматические конструкции и диалекты отражают социокультурные трансформации в обществе
Влияние исторических событий на языковую эволюцию	Эволюция языка в период революций, войн и культурных перемен отражается на способах мышления и образах жизни
Каждый этап развития - отражение культурного наследия	Взаимосвязь между языком и культурой в истории проявляется на каждом этапе, отражая специфичные черты наследия
Понимание основ формирования идентичности	История языка позволяет глубже понять не только эволюцию языка, но и основы, формировавшие культурные идентичности

Язык играет существенную роль в формировании образа мышления, и его влияние проявляется в различных культурных контекстах. В разных языках существуют уникальные лексические структуры и грамматические особенности, которые формируют специфический образ мышления у носителей языка. Например, японский язык с его множеством форм вежливости создает образ мышления, уделяющий особое внимание социальным отношениям.

Лингвистические особенности отражают культурные нюансы и традиции. Фразеологизмы, пословицы и специфические выражения передают ценности и представления общества. Например, в некоторых культурах цвета могут нести эмоциональные значения, отражая традиции и мировоззрение.

Влияние языка на образ мышления и выражение культурных особенностей становится ключевым фактором для понимания менталитета различных обществ. Это подчеркивает, насколько язык является не только инструментом общения, но и отражением уникальных черт культуры, которые формируют коллективное сознание сообщества.

Язык является мощным средством передачи и сохранения культурных знаний, представляя собой не только средство коммуникации, но и ключевой элемент культурного наследия. Каждый язык носит в себе уникальные концепции, метафоры и выражения, которые передают особенности образа мышления и ценностей определенного сообщества.

Язык служит для передачи знаний, сведений, той или иной информации обо всех ценностях. Именно поэтому европейские завоеватели, распространяя свою культуру среди народов Африки или Америки, прежде всего учили аборигенов своим языкам: без этого было бы невозможно передать и всё остальное:

религию, понятие о государственности и экономике, литературные традиции и т. д. Постепенно расширилось и само понятие культуры: стало понятно, что любое аборигенное племя имеет собственную культуру и определённые ценности, пусть и отличающиеся от европейских.

Роль перевода и межкультурной коммуникации становится фундаментальной для сохранения культурного наследия. Переводчики играют важную роль в передаче не только буквального смысла, но и культурного контекста. Процесс перевода требует не только знания языков, но и понимание культурных аспектов, чтобы сохранить подлинные значения и эмоциональные оттенки. Межкультурная коммуникация способствует взаимопониманию между различными культурами, что важно для сохранения разнообразия и богатства культурного наследия. Открытый диалог и обмен идеями помогают укрепить уважение к различиям и сохранить ценности, которые заложены в языке и культуре каждого общества. Таким образом, язык и его трансляция играют ключевую роль в увековечивании культурных ценностей для будущих поколений.

Государственная языковая политика играет важную роль в формировании культурного разнообразия, определяя, сохранится ли культурное наследие или столкнется с утратой особенностей. Решения, принимаемые на уровне государства, могут влиять на статус и использование языков различных общностей.

Государственная поддержка языков может способствовать сохранению культурных особенностей. Примером этого является Новая Зеландия, где маори, традиционный язык маори, получил статус одного из официальных языков, что способствовало его сохранению и активному использованию в обществе.

Однако, существуют и случаи, когда языковая политика может угрожать разнообразию культур. Например, принудительное использование одного языка в ущерб другим может привести к потере языковых и культурных традиций у определенных групп населения.

Таким образом, языковая политика имеет существенное влияние на культурное разнообразие, и важно стремиться к балансу между поддержкой языков и сохранением культурных особенностей для поддержания богатства и многообразия культурного наследия.

Современные вызовы и перспективы языка и культуры неразрывно связаны с глобализацией и влиянием новых технологий. Глобализация, ставшая ключевым явлением современного мира, оказывает давление на устойчивость языка и культуры. С появлением мировых языков и доминированием английского, многие меньшие языки подвергаются угрозе вымирания, что может привести к потере уникальных культурных особенностей.

Интернет и новые технологии, в свою очередь, играют роль в формировании языковой и культурной среды. Социальные сети, видеохостинги, и онлайн-платформы позволяют людям из разных культур обмениваться информацией, однако, они также могут влиять на изменение языка, внося новые лексические элементы и образцы общения.

Тем не менее, интернет также предоставляет платформу для сохранения и продвижения культурного наследия через цифровые ресурсы, виртуальные музеи и образовательные инициативы. Это открывает новые перспективы для устойчивости языка и культуры в условиях современного мира, где глобализация и технологии могут как поддерживать, так и представлять вызов традиционным культурным ценностям.

В заключении хотим подчеркнуть, что язык является неотъемлемой частью культурного наследия, играя важную роль в формировании и передаче ценностей общества. Это средство общения не только украшает нашу повседневность, но и сохраняет в себе глубокие корни культуры. Язык является ключом к пониманию традиций, идентичности и уникальных черт каждого общества.

Однако, существуют вызовы в сохранении культурной уникальности через развитие языка. В условиях глобализации и технологических изменений, некоторые языки и культуры подвергаются риску исчезновения или ассимиляции. Необходимо балансировать между сохранением традиций и открытостью к новым языковым и культурным влияниям.

Язык является многогранным и уникальным феноменом культуры. Язык и культура оказываются соотносительными и неразрывно связанными. Более того, язык и культура находятся в отношениях двунаправленных векторов, язык не может существовать вне культуры, а культура без языка. Неоднозначность понимания отношений языка и культуры свидетельствует о сложности данной проблемы, что подтверждает ее актуальность на протяжении нескольких сотен лет. Изучение взаимоотношений языка и культуры в науке осуществляется в рамках различных подходов и теорий. Они показали, что язык воплощает своеобразие народа, национальное видение мира, является базисом его культуры.

Перспективы включают в себя использование современных средств, таких как цифровые технологии и интернет, для продвижения и сохранения культурного наследия. Образовательные программы, поддержка меньших языков и стимулирование межкультурного обмена могут способствовать сохранению культурной уникальности через развитие языка. Осознание важности этого баланса поможет обществам сохранить свою идентичность и вклад в мировую культурную картину.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. М. : Изд-во МГУ, 2004. с.348
2. Сепир, Э. Язык: введение в изучение речи. Харкорт, Брейс и компания. 1921. с.147
3. Избранные труды по языкознанию и культурологии : пер. с англ. / Э. Сепир ; ред. и предисл. А. Е. Кибрика. М. : Прогресс : Универс, 1993. с.654
4. Гумбольдт, В. Характер языка и характер народа // Язык и философия культуры. М. : Прогресс, 1985. с.378
5. Леонтьев, А. А. Язык, познание и общение // Методологические проблемы анализа языка. Ереван, 1976. с.46

УДК 355/359.07

Бейсекенов А. К. (ВКТУ), Солохин Д.В. (ВКТУ)

УПРАВЛЕНИЕ ОГНЕМ И ЦЕЛЕУКАЗАНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ДРОНОВ

Аннотация: Анализ проведенных учений подтвердил и показал многое. Во-первых, подтвердила достоверность фразы «Командиру батареи всё равно из какого ты спецназа», а во-вторых показала, как беспилотники, известные еще со времен царя гороха, произвели переворот в военном деле. Собственно, о составляющей этой эффективной связки «БПЛА + артиллерия» и пойдет речь в настоящей статье. Артиллерия всегда играла ключевую роль в военных операциях, но с развитием технологий появились новые возможности для ее совместного применения с беспилотными летательными аппаратами (БПЛА). Статья рассматривает эффективность такой связки и ее влияние на ход боевых действий.

Ключевые слова: БПЛА, целеуказание, артиллерия, батарея, карта, ориентир, поражение.

Корректировка огня артиллерии при помощи БПЛА

Рисунок 1 - Беспилотный летательный аппарат

Как можно при помощи БПЛА (рис. 1) определить координаты цели для определения установок для стрельбы? Способов несколько...

Способ первый – от местных ориентиров (рис. 2).

Цель находится, к примеру, возле перекрёстка, координаты которого нам известны. Точность данного способа «плавающая». Координаты ориентира необходимо знать с необходимой достоверностью, что чаще всего невозможно. Чем дальше от ориентира, тем точность ниже. Чем хуже подготовлен оператор, тем точность ниже. Чем хуже условия наблюдения, тем точность ниже.

Вывод: Способ не удовлетворяет требованиям полной подготовки, поражение цели только с пристрелкой со всеми вытекающими. Для артиллерийского БПЛА не подходит.

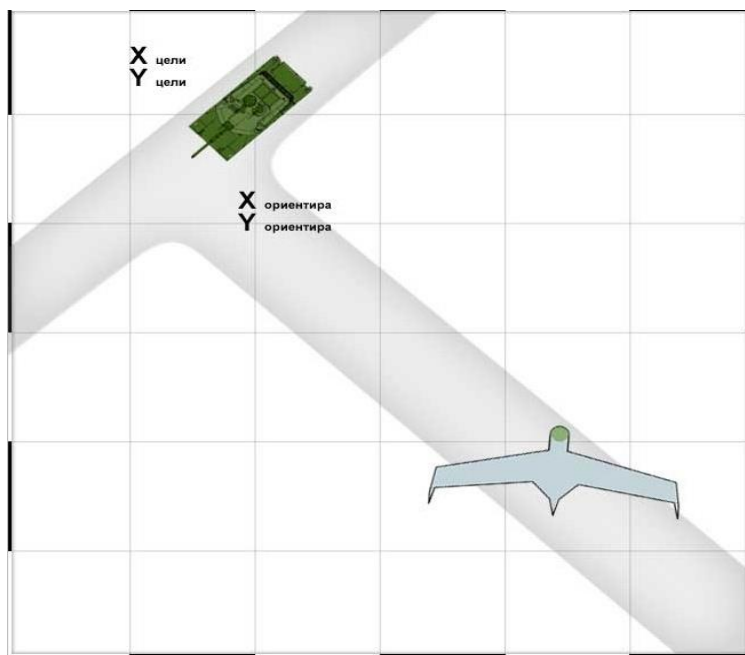

Рисунок 2 - Определение координат цели, от местных предметов

При этом способе подходят специальные программы.

На этих программах прогружают карту снимков со спутников (рис. 3) с названиями населенных пунктов, ставим координатную сетку СК-42 и включаем круговую масштабную линейку.

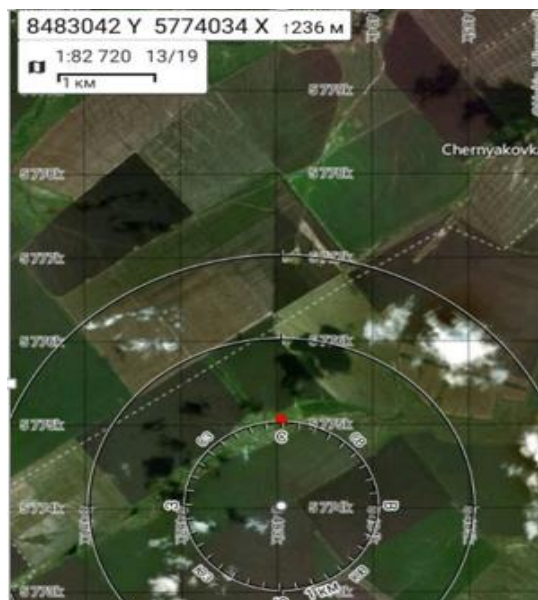

Рисунок 3 - Карта снимков со спутника

Оператор БПЛА находит цель, помощник с программой находит, сравнивает местность с изображением БПЛА и находит цель на карте, снимает координат и передает их.

Корректировка осуществляется по сторонам света.

Пристрелку цели этим способом начинают одиночным выстрелом основного орудия. Получив разрыв, определяют визуально отклонение разрыва от цели по направлениям, относительно сторон света, назначают выстрел

основного орудия. Так поступают до попадания в цель, или в радиус менее 100 метров от цели. После чего переходят к стрельбе на поражение. Рассмотрим данный способ на примере. Командир парашютно-десантного подразделения принял решение на поражение цели 215 Пехота с пристрелкой последовательным приближением разрывов к цели по странам света (рис. 4). Для вызова огня подает первую команду: «Ока» я «Зоркий» обнаружил Цель 215-я. Пехота $x=46300$, $y=64700$, высота 120. Подавить. Корректирую от себя по сторонам света. Основному, дымовым 1 снаряд. Огонь.

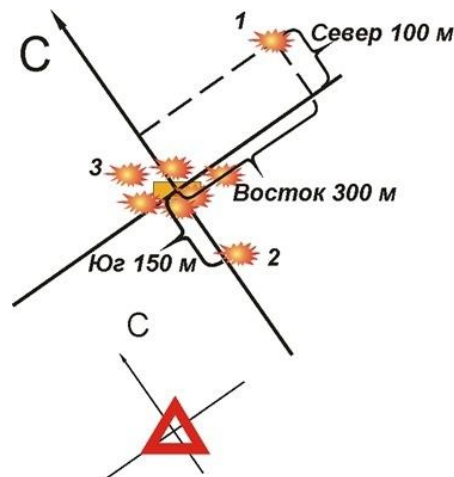

Рисунок 4 - Пристрелка цели последовательным приближением разрывов

После доклада с огневой позиции об открытии огня наблюдает за отклонением разрыва. Определяет отклонение разрыва от цели относительно сторон горизонта и подает вторую команду: Есть разрыв. По разрыву. Восток 300, север 100. Огонь. После доклада с огневой позиции об открытии огня наблюдает за отклонением разрыва. Определяет отклонение разрыва от цели относительно сторон горизонта и подает вторую команду: Есть разрыв. По разрыву. Юг 150. Огонь. После доклада с огневой позиции об открытии огня наблюдает за отклонением разрыва. Определяет отклонение разрыва от цели относительно сторон горизонта. Если разрыв отклонился от цели не более чем на 100м подает очередную команду: Есть разрыв. Цель. Батарее по 2 снаряда, беглым. Огонь.

Способ второй – «на пролёте» (рис. 5).

БПЛА должен пролететь точно над целью, при этом оператор сможет снять её координаты. Точность зависит от совершенства навигационной системы. В принципе, для артиллерийских БПЛА подойдёт.

Но... Во-первых, время. Таким способом нельзя обработать много целей, особенно при контроле стрельбы на поражения. Слишком уж длительный цикл «Обнаружение цели – принятие решения – поражение цели». Во-вторых, уязвимость. Если противостоит противник, обладающий минимальной ПВО поля боя – долго такой БПЛА работать не сможет.

Вывод: «контрпартизанские» мероприятия, ограничено – локальные войны.

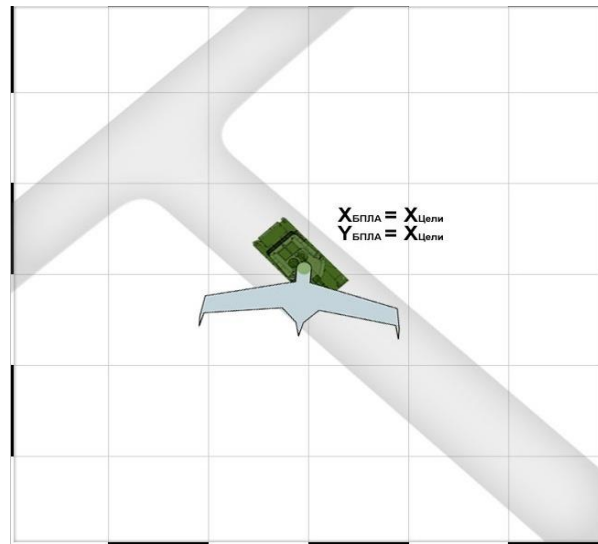

Рисунок - 5 Засечка цели на полете

Способ третий – при помощи дальномера (рис. 6).

Самый употребимый у «потенциальных партнёров». В качестве полезной нагрузки применяется гиросtabilизированная оптико-электронная система с лазерным дальномером. Есть координаты БПЛА от навигационной системы, есть полярные координаты цели относительно БПЛА (дальность плюс угол). Координаты цели легко определить при помощи банальной тригонометрии. Точность зависит от совершенства навигационной аппаратуры. Время цикла «Обнаружение – принятие решения – поражение» небольшое, возможна работа по нескольким целям и управление огнём одновременно нескольких артиллерийских батарей (дивизионов).

Вывод: Для артиллерийского БПЛА подходит.

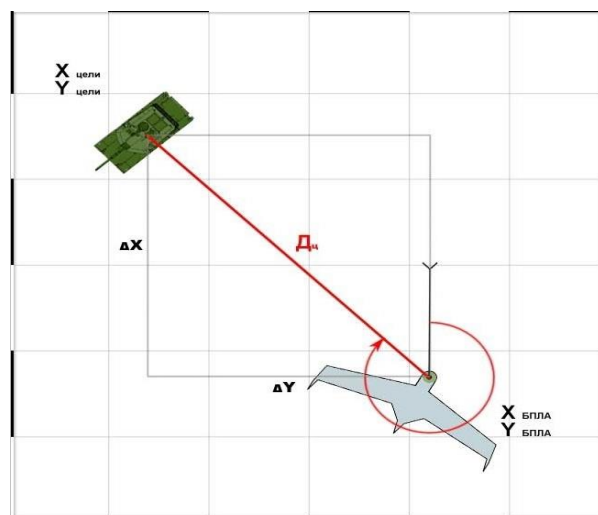

Рисунок – 6 Засечка цели с помощью дальномера

Способ четвёртый – по нескольким азимутам на цель (рис. 7).

Насколько мне известно, применяется только израильянами, в частности – на БПЛА «Орбита-3». Аппаратура дрона снимает в полёте несколько азимутов на цель, зная координаты БПЛА в момент определения угла, можно

сравнительно легко вычислить координаты цели. По сути, растянутое во времени сопряжённое наблюдение.

Достоинства: способ полностью пассивный. Учитывая распространение датчиков предупреждения об лазерном облучении, очень полезное свойство. Однако способ требует совершенной системы навигации и высокоинтеллектуальной системы наблюдения с автоматом сопровождения цели.

Вывод: Наиболее предпочтительный для артиллерийского БПЛА.

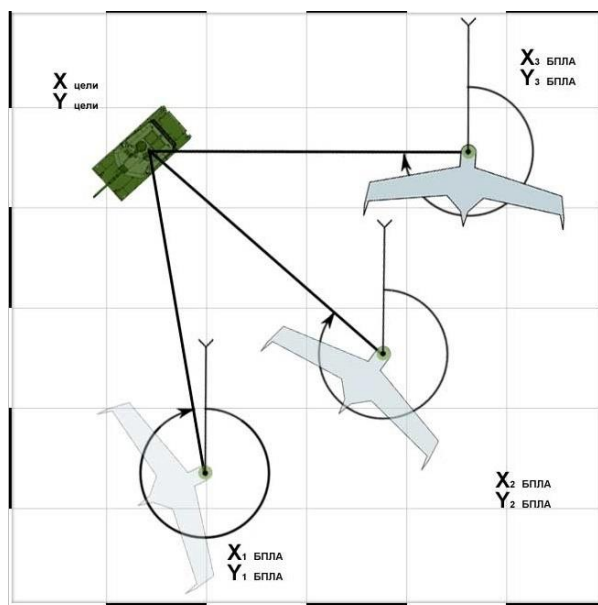

Рисунок 7 - Засечка цели по нескольким азимутам

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Электронные источники:

- <https://dzen.ru/list/gadgets/korrektirovka-artilleriiskogo-ognia-s-pomoshchiu-bpla>.
- <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-i-korrektirovanie-ognya-artilleriyskih-podrazdeleniy-kompleksami-vozdushnoy-razvedki-blizhnego-deystviya>.
- <https://patents.google.com/patent/RU2759534C1/ru>.

УДК 800:87

Бестібек Б.А., Ануарбеков А.С. (ВКТУ), Дронсейка Р.П. (к.ф.н., ВКТУ)

ИМЕНА ЗЕМЛИ: ТОПОНИМЫ КАЗАХСТАНА В ЗЕРКАЛЕ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ

***Аннотация:** Данная работа посвящена изучению топонимов и выявлению особенностей топонимики с учетом национально-культурного компонента Республики Казахстан. В работе были рассмотрены наиболее интересные в этимологическом плане гидронимы, ойконимы, оронимы. Актуальность работы обусловлена изучением языковых особенностей топонимов, их связью с историей и географией родного края. Изучение и сохранение местных топонимов – это верный путь к раскрытию новых страниц истории родного края, которая позволит не потерять связь поколений, даст дополнительную информацию о природе, истории и географии родного края.*

***Ключевые слова:** топонимика Восточного Казахстана, ойконимы, оронимы, Казахстан, топонимы*

Ономастика, как раздел лингвистики, занимается исследованием разнообразных типов собственных имен, представляя собой сложное лингвистическое явление. Большинство из этих имен, или онимов, относятся к категории топонимов, которые содержат богатейшую этнолингвистическую, культурную и историческую информацию. [1, с. 28].

Географические названия являются предметом изучения специальной науки – топонимики, которая обеспечивает правильный, объективный подход к их происхождению и смысловому значению. Топонимика изучает географические названия - топонимы и объясняет, откуда они произошли, какой смысл в них заключен, и какова их судьба.

В топонимии отражаются природные реалии, особенности освоения территории, мировосприятие и мировоззрение людей, этнокультурные и этноязыковые контакты и идеология. Топонимия служит одним из источников, используемых в истории, этнографии и лингвистике.

Топонимика включает в свой состав географические названия разных типов:

1. Ойконимы - названия населённых мест (от греч. *oikos* — жилище, обиталище).
2. Гидронимы - названия водных объектов (от греч. *hydros* — вода), в том числе:
 - а) пелагонимы (греч. *pelagos* – море) - название морей;
 - б) лимнонимы (греч. *limne* – озеро) – название озер;
 - в) патамонимы (греч. *potamos* – река) – названия рек;
 - г) гелонимы (греч. *helos* – болото) – название болот, заболоченных мест.
3. Оронимы - названия гор, возвышенностей (от греч. *oros* - гора).
4. Урбанонимы - названия внутригородских объектов (от лат. *urbanus* - городской).
5. Годонимы - названия улиц (от греч. *hodos* - путь, дорога, улица).

6. Агоронимы - названия площадей (от греч. agoга - площадь).

7. Дромонимы - названия путей сообщения (от греч. dromos - бег, движение, путь).

8. Микротопонимы - названия небольших объектов (сенокосов, выгонов, пастбищ, колодцев, ключей, омутов и т.д., известных лишь ограниченному кругу людей, проживающих в определённом районе) [2, с. 37 - 39].

Схема записи топонима: топоним, его вид, местонахождение, объяснение, источник.

Структура изучения топонима состоит из следующих частей:

- 1) Слово-термин. Его определение и языковая принадлежность.
- 2) Языковые параллели.
- 3) Этимология (если она есть).
- 4) Перечень собственных географических названий, образованных термином или при его участии.

Из всех перечисленных выше подвидов топонимов рассмотрим в данном исследовании два больших раздела: ойконимы и оронимы.

Ойконимы - названия населённых мест в известном смысле важнее, чем названия природно-географических объектов, потому что с ними связана вся хозяйственная, политическая и экономическая жизнь страны. В то же время ойконимы относятся к категории имён, подвергающейся наиболее частым изменениям. Переименование населённых мест бывает продиктовано изменением политической, экономической, языковой ситуации в стране.

1. Отгидронимические названия: *г. Ақкөл, г. Ақсу, г. Шалқар, с. Ирғиз, с. Тобыл, с. Қарасу.*

2. Названия-посвящения: *г. Абай, г. Державинск, г. Курчатова, г. Павлодар, г. Сатпаев, с. Момышулы.*

3. Этнонимы: *г. Арқалық, г. Казалинск, г. Қостанай, г. Шу.*

4. Топонимы, отражающие названия руд и минералов: *г. Ақтау* (каз. *ақ* в значении известняк), *г. Жезқазған* (каз. место, где добыли медь), *г. Кентау* (каз. горная руда).

5. Имена, образованные от местных объектов: *г. Петропавловск, г. Семипалатинск.*

6. Эмоционально-окрашенные названия: *г. Астана* (каз. «столица»).

7. Признаки флоры: *г. Алматы* (каз. «яблонево»).

8. Указание на местоположение: *г. Көкшетау.*

9. Цветовая характеристика: *г. Қаратау* (каз. «черная гора»), *с. Ақкент* (каз. «ақ – белый») [3, с. 94].

Данная классификация топонимов позволяет отметить удивительное разнообразие и многогранность лингвистических отражений природы, культуры и истории в названиях географических объектов. Отгидронимические названия, такие как горы Ақкөл и Ақсу, а также населенные пункты Ирғиз, Тобыл и Қарасу, свидетельствуют о преобладающем влиянии водных особенностей в местных топонимах.

Названия-посвящения, такие как города Абай, Державинск, Курчатов, Павлодар, Сатпаев и посёлок Момышулы, отражают культурные и общественные аспекты, включая почитание писателей, ученых, общественных деятелей.

Этнонимы, такие как города Арқалық, Казалинск, Қостанай и Шу, привносят в топонимику элементы этнической идентичности.

Топонимы, отражающие названия руд и минералов, такие как города Актау, Жезқазған и Кентау, раскрывают богатство природных ресурсов региона.

Имена, образованные от местных объектов, как Петропавловск и Семипалатинск, подчеркивают важность конкретных географических пунктов.

Эмоционально-окрашенные названия, такие как город Астана, говорят о символическом значении и статусе города.

Цветовая характеристика присутствует в топонимах Алматы и Қаратау, добавляя эстетический аспект к именам географических объектов.

Указание на местоположение, как в случае города Көкшетау, и цветовая характеристика, как в Қаратау и Ақкент, уточняют особенности местности и придают индивидуальность топонимам.

Следовательно, топонимика Казахстана является уникальным языковым кодом, сочетающим в себе богатство природы, культурное наследие и исторические контексты.

На основе вышеизложенного можно заключить, что названия городов Республики Казахстан не случайны. В ойконимии РК отражаются важнейшие этапы истории материальной и духовной культуры создавшего её народа и проявляются языковые закономерности, в связи с чем ойконимия представляет интерес для исследования как историко-географический материал и как лингвистический источник.

Оронимия Республики Казахстан – названия гор и возвышенностей - очень разнообразна. В ходе анализа оронимов была выявлена следующая [типология](#).

1. По форме гор, вершин и другим особенностям: *Айыртау* (каз. раздвоенная гора), *Жарықтау* (каз. расколота гора), *Сандықтау* (каз. гора в форме сундука), *Талғар* (каз. широкое плоское место), *Ұлытау* (каз. великая гора).

2. Цветовая характеристика: *Алатау* (каз. «пёстрая гора»), *Алтай* (каз. «алые горы»), *Қаратау* (каз. «чёрная гора»), *Көкшетау* (каз. «синеватая гора»), *Сарыарқа* (каз. «желтеющий хребет»).

3. По признаку наличия фауны: *Арыстанды* (каз. «в форме льва»), *Маралбасы* (каз. «как голова марала»), *Тышқантау* (каз. «гора в форме мыши»).

4. По признаку наличия или отсутствия растительности: *Қоңыртөбе* (каз. «возвышенность, где много травы коныр»).

5. Названия, данные по [полезным ископаемым](#): *Теміртау* (каз. «много железа»).

6. По уподоблению с небом: *Көктөбе* (каз. «небесный холм»), *Тянь-Шань* (кит. «небесные горы»).

7. Использование числительных: *Бестау* (каз. «Пятигорье»), *Бесбугы* (каз. *бес* – «пять», *бугы* – «олень»).

8. Мемориальные оронимы: *Джунгарский Алатау*.

9. Культовые названия: *Бектаута*.

10. Связаны с переменчивым климатом горной местности: *Боранды* (каз. *боранды* – «буранный»), *Ескексай* (каз. «ущелье, где дует легкий слабый ветер»), *Желдикезен* (каз. «ветренный перевал»), *Желдикара* (каз. «ветренная сопка»), *Желсай* (каз. «ветренное ущелье»), *Китин* (монг. «холодный»), *Куйтинариша* (каз. «холодный можжевельник»), *Куйтингара* (каз. «холодная гора»), *Карамуздак* (каз. «черный ледник»), *Койтын* (каз. «холодный»), *Кыраулы* (каз. «Покрытый инеем»), *Музбел* (каз. «ледяной перевал»), *Музтау* (каз. «ледяная гора»), *Салкыншоқы* (каз. «прохладная сопка»), *Самалжота* (каз. «хребет с легким ветром»), *Саркырама* (каз. «водопад»), *Суыксай* (каз. «холодное ущелье»), *Тайганактумсык* (каз. «скользящий клюв»), *Тастай* (каз. «холодный, как камень»), *Туманды* (каз. «туманный»), *Шанды* (каз. «пыльный»).

11. Названия животных и птиц отражены в названиях местности: *Акбуркит* (каз. *ак* – «белый», *буркит* – «беркут»), *Аюлы* (каз. *Аю* – «медведь», *аюлы* – «медвежий»), *Бесбугы* (каз. *бес* – «пять», *бугы* – «олень»), *Борсыксай* (каз. *борсык* – «барсук», *сай* – «ущелье»), *Боденели* (каз. *бодене* – «перепелка»), *Буркитуя* (каз. *буркит* – «беркут», *уя* – «гнездо»), *Зеренди* (каз. *зерен* – «джейран»), *Кииккара* (каз. *киик* – «сайгак», *кара* – «гора»), *Коянды* (каз. *коян* – «заяц»), *Кузгынды* (каз. *кузгын* – «стервятник»), *Сункаруя* (каз. *сункар* – «сокол», *уя* – «гнездо») и др. [4, с. 61 - 65].

Представленная типология оронимов, охватывающая различные аспекты их характеристики, подчеркивает важность понимания связей между природой, культурой и историей региона.

Важным аспектом классификации является разделение оронимов по форме, цветовой характеристике, наличию фауны и растительности, использованию числительных, мемориальным и культовым названиям, а также связи с изменчивым климатом. Эти категории не только отражают физические особенности местности, но и углубляют наше понимание культурного контекста, в котором эти названия возникли.

Как показал анализ оронимии, в Республике Казахстан представлен увлекательный мир разнообразия и богатства топонимов, особенно в контексте гор и возвышенностей. Оронимы становятся не просто географическими метками, но и своего рода языковыми артефактами, переносщими в себе множество культурных и исторических сюжетов. Эта богатая мозаика названий гор и возвышенностей предоставляет уникальное окно в культурное богатство Республики Казахстан и ее связь с природой.

Итак, мы видим, что особенности орографических объектов, их важная роль в жизнедеятельности народа, безусловно, нашли отражение в специфическом слое географических названий. В основе большинства топонимов Республики Казахстан лежит тюркская терминология. Они имеют двух - или трех - элементную структуру и состоят из двух – трех слов, даже и в том случае, когда нами воспринимаются как одно слово: Айнабулак, Балыктыколь, Алаколь, Коксу, Акжар и другие [5, с. 83].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что казахстанская топонимика является сложной, в то же время внутренне организованной системой, отражающей специфические особенности мирозерцания и миропонимания объективной действительности. Она помогает уточнить отдельные моменты социально-экономической жизни, духовной культуры, языка, этногенеза казахского народа.

Исследование топонимов представляет большой интерес к истории географических имен в фольклорных формах, обогащает мировоззрение, культуру, учит работать и мыслить творчески.

Безусловно, изучение современной топонимики Республики Казахстан позволило раскрыть связь между географическими названиями и национальным менталитетом казахского этноса, его богатой духовной и материальной культурой, составить лексико-семантическую классификацию топонимов Республики Казахстан [6, с. 10].

Оронимы РК разделяются на две большие семантические группы: оронимы, характеризующие особенности живой и неживой природы; оронимы, характеризующие особенности хозяйственной деятельности и мировосприятия человека. В топонимике Республики Казахстан можно выделить две основные категории названий: географические топонимы, описывающие естественные особенности местности, и культурно-исторические топонимы, связанные с историей и культурой региона.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1 Краткий топонимический словарь казахских географических названий и русских географических терминов. - Петропавловск: СКГУ, 2002.
- 2 Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. - Алма-Ата, 1994.
- 3 Байназаров Р.Е. Современная топонимика Республики Казахстан. – Алматы, 2005.
- 4 Бияров Б.Н. Оронимы и природно-климатические условия казахского Алтая. – Усть-Каменогорск: ВКГУ им. С.Аманжолова, 2008.
- 5 Кенесов Е.К. Казахская фитонимия как отражение духовной сути и художественно-эстетических идеалов народа // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2. – С. 82 - 94.
- 6 Попова В.П. Структурно-семантическая природа топонимов Казахстана. - Алматы, 1997.

УДК 623.412.6

Бидахметов Д.Ж. (ВКТУ), Канафиев Е.Н. (ВКТУ)

ТАНК ЖҮРГІЗУ ТРЕНАЖЕРЛАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ: ӘСКЕРИ ТЕХНИКА МЕН КАДРЛАРДЫ ДАЯРЛАУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа: Әскери мамандарды оқытуда тренажерлерді қолдану перспективаларына және олардың танктерді басқару дағдыларын арттыруға ерекше назар аударылады. Виртуалды шындық және тренажерлар сияқты инновациялық технологиялар және олардың заманауи әскери дайындықтағы рөлі анықталды. Мақала авторлары сонымен қатар тренажерлердің экономикалық тиімділігі мен жауынгерлік ортаның өзгеретін жағдайларына бейімделу дәрежесін қарастырады.

Талдау нәтижелері танк жүргізу тренажерларының жағдайы мен даму перспективалары туралы толық түсінік береді, бұл әскери дайындық және әскери техниканы технологиялық жетілдіру саласында шешім қабылдау үшін пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: танк тренажеры, виртуалды шындық, қауіпсіздік, тиімділік, қолжетімділік.

Өзектілігі: Қазіргі уақытта қауіпсіздік және қорғаныс мәселелері барған сайын өзекті бола түсуде, бұл әскери дайындық пен әскери техниканы қолданудың заманауи және тиімді тәсілдерін талап етеді. Бронды машиналардың негізгі элементтері ретінде танктер стратегиялық қорғаныс пен шабуыл операцияларында маңызды рөл атқарады. Технологиялық прогресті және соғыс қимылдарын жүргізу әдістеріндегі өзгерістерді ескере отырып, танктерді басқару үшін кадрларды жоғары сапалы даярлауды қамтамасыз ету ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің ажырамас құрамдас бөлігіне айналады.

Қазіргі заманғы әскери техника барған сайын күрделі және технологиялық жағынан жетілдірілуде. Танктер құрлықтағы күштердің негізгі элементтері ретінде үнемі өзгертулер мен жаңартуларға ұшырайды. Танктерді басқаратын мамандар жаңа қиындықтар талаптарын тиімді шешу үшін жоғары кәсіби дағдылар мен қабілеттерге ие болуы керек.

Кадрларды тиімді даярлау қажеттілігі техниканың күрделілігіне ғана емес, қазіргі заманғы әскери қақтығыстардың динамикасына да байланысты. Соғыс стратегиялары іс-әрекетте жоғары ұтқырлықты, жеделдікті және дәлдікті талап етеді, бұл танкистерді сапалы дайындаудың маңыздылығын көрсетеді. Мақала қазіргі жағдайда танктерді басқарудың тиімділігін арттыруға бағытталған оқытудың заманауи әдістері мен технологияларын талдауға бағытталған.

Тренажерлер саласындағы технологияларды дамыту перспективалары

Танк жүргізушілерінің заманауи технологиялық тенденциялары әскери дайындық процесін айтарлықтай өзгертуге, оқу тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Осы өзгеріс аясында келесі инновациялық бағыттарға ерекше назар аударылады:

Виртуалды шындық (VR): VR технологияларын машиналарға біріктіру виртуалды танктер мен нақты жауынгерлік жағдайлары бар егжей-тегжейлі орталарды құруға мүмкіндік береді. Бұл әскери қызметшілерге нақты

жауынгерлік жағдайларға мүмкіндігінше жақын жаттығу сценарийлеріне енуіне мүмкіндік береді.

Жасанды интеллект (AI) тренажерлері: AI - ді тренажерларда қолдану динамикалық және бейімделгіш оқытуды қамтамасыз етеді. Әскери қызметшілердің мінез-құлқын талдай алатын және олардың реакцияларына негізделген сценарийлер жасай алатын тренажерлер оқу тиімділігінің дәрежесін арттырады.

Деректер базасы технологиялары: деректер базасы технологияларға көшу әртүрлі орындар мен құрылғылардан машиналарға қашықтан қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бұл әскери қызметшілерге өздеріне ыңғайлы кез келген уақытта жаттығулар жасауға, сондай-ақ нақты уақыт режимінде тәжірибе мен білім алмасуға мүмкіндік беретін оқу икемділігін қамтамасыз етеді.

Бұл инновациялар шынайылық дәрежесін және оқытудың қолжетімділігін арттырып қана қоймайды, сонымен қатар әрбір әскери қызметшіге көзқарасты жекелендіруге мүмкіндік береді. Жеке дағдылар мен қажеттіліктерге бейімделген процестерді автоматтандыру тиімді оқытудың негізгі факторына айналады.

Танк жүргізу тренажерлары әскери қызметшілердің кәсіби дағдыларын арттыруда маңызды рөл атқарады, оларға нақты және қауіпсіз жаттығу жағдайларын ұсынады. Тренажерлердің әскери дайындыққа әсерін зерттеу бірнеше маңызды аспектілерді көрсетеді.

Оқыту тиімділігін арттыру: әр түрлі сценарийлерде танк жүргізу жағдайларын дәл модельдеу әскери қызметшілерге нақты жауынгерлік жағдайында жаттығуға мүмкіндік береді. Виртуалды шындық пен тренажерлер күрделі маневрлер мен тактикалық әрекеттерді өмір мен техникаға қауіп төндірмей игеруге мүмкіндік береді.

Кәсіби дағдыларды дамыту: танктердің әртүрлі үлгілерімен және жаттығу сценарийлерімен өзара әрекеттесу көлік жүргізу және техниканы басқару дағдыларын жан-жақты дамытуға ықпал етеді. Тренажерлер қауіп-қатерге жедел әрекет ету және басқа экипаж мүшелерімен тиімді қарым-қатынас жасау сияқты арнайы дағдыларды дамытуға назар аударуға мүмкіндік береді.

Ресурстар мен уақытты үнемдеу: тренажерлерді пайдалану жанармай, техникалық қызмет көрсету және шынайы танкты жөндеу шығындарын азайтады. Виртуалды ортада жаттығу жасау мүмкіндігі оқуға кететін уақытты едәуір қысқартады.

Әскери оқыту жүйелеріне тренажерлерді сәтті енгізудің мысалдары:

- Америка Құрама Штаттарында танк экипаждарына заманауи қақтығыстар сценарийлерінің виртуалды жағдайында білім алуға мүмкіндік беретін тренажерлер сәтті енгізілді. Бұл тренажерлер команда қимылдарына дайындалу және командир, атқыш және танк жүргізушісінің дағдыларын жетілдіру үшін белсенді қолданылады.

- Израильде бронды машиналардың заманауи модельдерінде танк экипаждарын оқыту үшін тренажерлер сәтті қолданылды. Тренажерлер әртүрлі тактикалық сценарийлер мен нақты жауынгерлік жағдайларды модельдеуге

мүмкіндік береді, бұл әскери қызметшілердің күрделі маневрлерге дайындығын жақсартады.

- Қытай қару-жарақтың әртүрлі түрлеріне, соның ішінде танктерге арналған әскери оқыту жүйелеріне заманауи тренажерлерді қарқынды түрде енгізуде. Виртуалды шындық пен тренажерлерді пайдалану Қытайға өз әскерлерін даярлау тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Әскери дайындыққа тренажерлерді енгізудің сәтті жағдайлары бұл технологиялардың қазіргі заманғы әскери дайындықтың ажырамас бөлігі болып табылатындығын көрсетеді, бұл әскери қызметшілердің кәсібилігі мен нақты жауынгерлік жағдайында күрделі міндеттерді шешуге дайындығының жоғары деңгейін қамтамасыз етеді.

Экономикалық тиімділік және өзгерістерге төзімділік

Қазіргі заманғы танк машиналары әскери дайындықтағы маңызды рөлінен басқа, әскери дайындық саласындағы экономикалық тиімділік пен тұрақтылыққа ықпал ететін құрал болып табылады. Осы аспектілерді зерттеу машиналарды әскери білім берудің маңызды компоненттеріне айналдыратын негізгі факторларды көрсетеді.

Шығындар және экономикалық тиімділік: танк жүргізу машиналарын пайдалану айтарлықтай экономикалық артықшылықтар береді. Жанармай шығындарын азайту, шынайы танкке техникалық қызмет көрсету және жөндеу жалпы шығындарға айтарлықтай әсер етеді. Виртуалды ортада оңтайландырылған жаттығулар әскери қызметкерлерді оқытуға кететін уақыт пен қаржылық шығындарды айтарлықтай азайтады.

Жауынгерлік ортадағы өзгерістерге төзімділік: тренажерлардың жауынгерлік ортаның өзгермелі жағдайларына бейімделуі қажетті элемент болып табылады. Бұл жаудың жаңа технологиялары мен тактикаларына бейімделу қабілетін қамтиды. Сценарийлерді үнемі жаңартып отыру және жаңа сценарийлерді енгізу қазіргі заманғы әскери қақтығыстардағы өзгерістерге төзімділікті қамтамасыз ете отырып, жаттығулардың өзектілігін сақтауға мүмкіндік береді.

Қауіпсіздік: тренажерлер нақты танктерде оқумен байланысты тәуекелдерді, соның ішінде жарақаттар мен жабдықтың жоғалуын айтарлықтай азайтады. Олар әртүрлі сценарийлерде, соның ішінде нақты жауынгерлік жағдайында қауіп төндіруі мүмкін жағдайларда қауіпсіз оқу жағдайларын қамтамасыз етеді.

Басқару және мониторинг жүйелері: тренажерлардың өнімділігін бақылау жүйелері және әскери қызметшілердің кері байланысы оқуды үнемі жақсартуға және жетілдіруге мүмкіндік береді. Бұл жаттығудың жоғары сапасы мен тиімділігін сақтаудың маңызды аспектісі.

Қорытынды: Танк жүргізу машиналарын талдау және бағалау нәтижесінде бұл технологиялар әскери оқыту эволюциясында шешуші рөл атқарады деп айтуға болады. Қазіргі заманғы сын-қатерлер мен кадрларды даярлау талаптары аясында тренажерлер тек оқу құралы ғана емес, сонымен қатар әскери дайындық саласындағы тиімділікті, қауіпсіздікті және экономикалық тиімділікті

қамтамасыз етудің стратегиялық маңызды құралы болып табылады. Әрі қарайғы зерттеулер әскери қызметшілердің психологиялық және эмоционалдық мәртебесіне тренажерлардың әсерін тереңірек талдауға, ату және тактикалық өзара әрекеттесу үшін мамандандырылған тренажерларды дамытуға, сондай-ақ тиімділікті бағалау және тренажер жүйелерін жаңарту стандарттарын құруға бағытталуы мүмкін. Олардың интеллектуалды, шынайы және икемді жүйелер бағытында дамуы әскерилердің қазіргі заманғы алаңының күрделі сын-қатерлеріне дайындығын қамтамасыз етудегі рөлін көрсетеді. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жолында танк жүргізу тренажерлері әскери қызметшілердің кәсібилігін даярлау және жетілдіру стратегиясында маңызды рөл атқаруды жалғастырады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Москалев В.С., Пуголовкин Ю.А., Бурдейный Р.В., Сидоренко В.В., Филиппов А.Ю. "ТАНКОВЫЙ ТРЕНАЖЕР." (2001).
2. Бындас, Л.А., Красножен В.И., Лыков В.В. "Танковый тренажер" (2004).
3. Курочкин С.А., Барыкин Н.Н., Бузанов Ю. В., Гольдштейн В.С., Карашев О.В., Сигитов В.В. "Тренажер для подготовки операторов танка" (2013).
4. Давыдов И.В., Тубол Е.В. "Существенно повышая навыки вождения комплексный тренажер механика-водителя танка с элементами виртуальной реальности" Вестник военного образования 6 (39) (2022): 121-124.
5. Аранов О.Г. "Танковый тренажер." (2009).
6. Исхаков А. Р., Маликов Р.Ф. "Программный тренажер танка для тактической подготовки."
7. Баранов А.Г., Васильев А.В., Вязьмин К.С., Гладышев Д.А., Данилочкина Н.В., Зайчиков А.И., Ильинский Н.И. "Модульный комплексный тренажер экипажа танка Т-72 и его модификаций" (2008).

УДК 376.3

Вайс К.Ю. (ВКТУ), Вайс Е.В. (ВКУ), Байдельдинова Л.М. (старший тренер-преподаватель ВКТУ)

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛОГОРИТМИЧЕСКИХ ИГР И УПРАЖНЕНИЙ ДЛЯ КОРРЕКЦИИ РЕЧЕВЫХ НАРУШЕНИЙ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ ДЕТЕЙ КГУ ГТЦСОН "УЛЬБА"

Аннотация. В работе был проведен литературный анализ, который позволил ознакомиться с существующими исследованиями и публикациями, посвященными применению логоритмических игр и упражнений коррекции речевых нарушений у детей в инклюзивном образовании. Это позволило получить теоретическую базу, обзор методик и подходов для разработки новых индивидуальных планов развития ребенка (ИПРР). Проведены наблюдения над детьми, обучающимися в рамках инклюзивного образования в КГУ ГТЦСОН "Ульба", во время проведения логоритмических игр и упражнений и без таковых. В ходе наблюдений были отмечены положительные изменения в речевых навыках детей при применении логоритмических игр и упражнений коррекции речевых нарушений.

Ключевые слова: логоритмические игры, коррекция речевых нарушений, индивидуальный план развития ребенка, общая моторика, логопедия, музыкотерапия.

Логоритмические игры и упражнения помогают развивать координацию движений, улучшать моторику и развивать речь у детей с нарушениями речи при инклюзивном образовании в частности. Они также способствуют формированию ритма и интонации, что является важным аспектом речевого развития. Музыкальный фон и вовлечение ребенка в активное исполнение движений и речи создают благоприятную и стимулирующую среду для коррекции речевых нарушений.

Специалисты, работающие с детьми, используют различные методики и подходы в рамках логоритмических игр и упражнений. Важно адаптировать задания и материал под конкретные потребности и возможности каждого ребенка. Логоритмические игры и упражнения можно проводить как индивидуально, так и в группе. В групповых занятиях дети могут взаимодействовать друг с другом, обмениваться опытом и совместно выполнять задания, что способствует их социальной адаптации. В результате систематических занятий по логоритмике дети получают возможность улучшить свою моторику, развить ритмические и речевые навыки. Это помогает им преодолеть речевые нарушения и достичь оптимального уровня развития. Логоритмические игры и упражнения в музыкальной терапии позволяют дифференцированно подходить к коррекции речевой и двигательной сфер. Именно этой теме посвящена данная работа.

Основная цель исследования - это изучить влияние логоритмических игр и упражнений в коррекции нарушений речи при проведении занятий по музыкотерапии. Для достижения цели поставлены задачи: изучить литературу по данной тематике; разработать ИПРР на основании социального кодекса РК и комплекса реабилитационных мероприятий, предложенных авторами на основании изученной литературы; провести анализ эффективности

разработанных программ и корректировку ИПРР в зависимости от полученных результатов.

Изучая исследования А.В. Запорожца [1, с.38], можно отметить важность развития системы движений для формирования психических процессов, включая речь. Это означает, что развитие моторики и координации движений имеет прямое влияние на развитие речи у детей. Тогда как исследования В.А. Гиляровского, Ю.А. Флоренской, В.А. Гринера [2, с.58], Н.А. Рычковой отражают различные аспекты использования логоритмики в дошкольных учреждениях. Упор делается на том, что ритмика, включающая логоритмические игры и упражнения, помогает развивать у детей чувство ритма и музыкальности. Эти методы также активно применяются в реабилитации и терапии различных расстройств и заболеваний. Важно учитывать структуру речевого дефекта каждого ребенка и использовать постепенно усложняющиеся упражнения и задания в работе с ними. Метод Э. Жака-Далькроза основывается на использовании ритма, музыки и движения для развития активности, внимания, интеллекта и впечатлительности у детей [3, с.47]. Движения выполняются свободно и естественно, они "вытекают" из музыки, что позволяет всем детям, независимо от их интеллектуального, моторного и физического развития, выполнять ритмические упражнения. Опыт работы О.С. Боромыковой [4, с.42] основан на методах Э. Жака-Далькроза и К. Орфа. Ее методика включает разнообразные упражнения и песнопения, которые помогают формировать умение согласовывать движения с речью. Также определены требования к проведению занятий с использованием логоритмических игр и упражнений. В опыте работы Мухиной А. Я. представлена авторская методика ритмического и логоритмического воздействия для развития общей моторики и просодической стороны речи у детей с общим недоразвитием речи [5, с.38]. Эта методика позволяет использовать ритмическое и логоритмическое воздействие для формирования правильного двигательного контроля и просодической стороны речи. Методика работы с детьми, разработанная Р.Л. Бабушкиной и О.М. Кисляковой "Логопедическая ритмика", а также методическое пособие А.И. Бурениной "Коммуникативные танцы - игры для детей", Т. Суворовой "Танцевальная ритмика для детей", Е.В. Горшковой "От жеста к танцу", М.Ю. Картушиной "Логоритмика для малышей" и другие источники, предлагают разнообразные упражнения, игры и методы для работы с детьми, страдающими речевыми нарушениями. Они подчеркивают важность использования музыки, ритма и движения в процессе коррекции речевых нарушений и развития общей моторики. Статьи Н.А. Щербаковой о музыкальном воспитании детей с нарушением речи акцентируют внимание на особенностях использования логоритмических игр и упражнений в работе с детьми. Упражнения, игры и танцевальные движения, сочетаемые с музыкально-дидактическими играми и творческими заданиями, способствуют формированию правильной речи и коммуникационных навыков у детей. Отмечается, что положительное эмоциональное возбуждение и желание участвовать в игре и двигательной

импровизации способствуют успешной музыкально-ритмической деятельности и развитию правильной речи.

Все эти исследования и опыты работы указывают на значимость логоритмических игр и упражнений в коррекции речевых нарушений у детей. Они подтверждают эффективность использования музыки, ритма и движения для развития моторики и речи у детей с различными особенностями и нарушениями речи. Сотрудничество логопедов и музыкальных терапевтов полезно для интеграции различных подходов и разработки индивидуальных программ работы с детьми.

Работая в центре социального обслуживания населения "Улыба", специалисты постоянно осуществляют поиск оптимальных путей преодоления речевых нарушений детей. Результаты диагностического обследования показали, что 98 % детей, поступающих в центр, по результатам обследования ПМПК г. Усть-Каменогорска имеют низкий уровень развития общих речевых навыков, сформированности общей моторики: мышечный тонус повышен, нарушены статическая и динамическая координация движений, переключаемость движений, согласованность движений с речью, темпом, ритмом. Поэтому, было решено включить в комплекс коррекционных мероприятий логоритмические игры и упражнения в процессе музыкальной терапии с целью нормализации двигательных функций и речи, в том числе дыхания, голоса, ритма, темпа и мелодико-интонационной стороны речи.

Учитывая актуальность вопросов, были разработаны ИПРР с использованием логоритмических игр и упражнений коррекции речевых нарушений на совместных занятиях логопеда и музыкального терапевта. ИПРР, разработанный на основании изученной литературы, включает в себя следующий комплекс реабилитационных мероприятий, адаптированный под каждого ребенка индивидуально: артикуляционная (логопедическая) гимнастика; чисто речевые упражнения для автоматизации и дифференциации звуков; пальчиковые упражнения для развития мелкой моторики; упражнения под музыку для развития общей моторики, соответствующие возрастным особенностям детей; музыкально-ритмические игры с музыкальными инструментами, развивающие чувство ритма; музыкальные игры, способствующие развитию речи, внимания и умения ориентироваться в пространстве; упражнения на расслабление для снятия эмоционального и физического напряжения.

Для составления ИПРР с подбором логоритмических игр и упражнений, были получены консультации от логопедов центра социального обслуживания населения «Улыба» и ВКУ им. С. Аманжолова, а также старшего тренера Центра здоровья и спорта ВКТУ им. Д. Серибаева.

Результаты реализации экспериментальных ИПРР на совместных занятиях логопеда и музыкального терапевта и ИПРР при отдельных занятиях без использования логоритмических игр и упражнений представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Результаты реализации различных ИПРР

Период	Группы 7- 10лет	Результат на начало периода в %		Результат на конец периода в %	
		низкий уровень	средний уровень	низкий уровень	средний уровень
октябрь-декабрь 2023 (ИПРР без коррекции)	Dream, Балдырган, Радуга	100	0	95	5
	Smale, Почемучки, Улыбка	95	5	95	5
январь-февраль 2024 (ИПРР без коррекции)	Dream, Балдырган, Радуга	95	5	95	5
январь-февраль 2024 (ИПРР с логоритмическими играми и упражнениями)	Smale, Почемучки, Улыбка	95	5	85	10

В результате работы по ИПРР с использованием логоритмических игр и упражнений коррекции речевых нарушений на совместных занятиях логопеда и музыкального терапевта речевая активность детей дала более положительную динамику, чем при работе по старым ИПРР. Дети стараются больше говорить, используют новые слова в речи, становятся более открытыми и пытаются общаться со сверстниками. Адаптация детей проходит с меньшими трудностями, что является очень важным фактором при инклюзивном образовании в КГУ ГТЦСОН "Ульба".

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Запорожец А. В. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т. II. Развитие произвольных движений. – М.: Педагогика, 1986. – 296с.
2. Флоренская Ю.А. и Гринер В.А. Музыкальные расстройства в процессе обратного развития афазии и их ритмотерапия // Вопросы логопедии. Вып. 4, 2021. – С. 53 - 66.
3. Жак-Далькроз Э. Ритм, его воспитательное значение для жизни и для искусства. 6 лекций. Перевод Н. Гнесиной. – СПб., 2013. – 120с.
4. Боромыкова О.С. Коррекция речи и движения с музыкальным сопровождением. Комплекс упражнений по совершенствованию речевых навыков у детей дошкольного возраста с тяжелыми нарушениями речи. – СПб: ДЕТСТВО-ПРЕСС, 1999. – 64с.
5. Мухина А.Я., Михайлова Н.Ю. (состав.) Речедвигательная ритмика. – Москва, Редакционно-издательский центр, 2008

ӘӨЖ 811.512.122(075.8)

Гладышев А.В. (ШҚТУ), Бакиева А.К. (ШҚТУ, оқытушы)

ОЛЖАС СҮЛЕЙМЕНОВТІҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНЕ ӘСЕРІ

***Андатпа.** Бұл мақалада аты қазақ әдебиетінің ұлылығымен байланысты Олжас Сүлейменов туралы жазылған. Оның әдеби аспанға өзінің талантының күшімен ұшып, әлемді сөз бен оймен байытқандығы туралы кеңінен тарқатылып берілді. Оның шығармаларында біз тарихи дәуірлердің және ұлттық бірегейліктің көрінісін ғана емес, сонымен бірге адам болмысының тереңдігін ашатын қазіргі заманның өзекті мәселелерін де табамыз.*

***Түйін сөздер.** әдеби қызмет, әлемдік арена, мәдениет, ұлттық дәстүр, жаһандық.*

Олжас Сүлейменовтің өмірлік философиясы мен ұстанымы, жазушының өзі айтқандай, тауды қорламай даланы көтеру деген сөзден тұрады. "Төмен адамдар шыңдарды қорлау арқылы өздерін көтеруге тырысады... Бірақ біз өз принцимізді осы тәжірибеге қарсы қоюымыз керек, содан кейін біз лайықты адамдардың ұрпағын тәрбиелейміз" [4,155 б.]

Олжас Сүлейменов қазақ халқын әлемдік аренада көрсетіп, оны өзінің ұлттық дәстүрлері мен мәдениетін табысты сақтайтын қауымдастық ретінде таныстырды.

Олжас Сүлейменов шығармаларының әлемнің түрлі тілдеріне аудармалары оның шығармашылығына тілдік шекараларды еңсеруге және оның идеялары мен көріністерінің байлығын әр түрлі мәдени контексте аудитория алдында ашуға мүмкіндік береді. Бұл оның әдеби мұрасының жаһандық таралуына және түсінілуіне ықпал етеді және өнер мен сөз арқылы әртүрлі мәдениеттер арасындағы байланыстарды нығайтуға ықпал етеді.

Олжас Сүлейменовтің өзі Қазақстанның Мемлекеттік сыйлығының лауреаты болып табылады, ол оның әдеби үлесі мен елдің мәдени мұрасына ықпалын жоғары бағалайтынын атап көрсетеді. Сонымен қатар, ол Октябрь Революциясы, Еңбек Қызыл Ту ордендерімен, "Құрмет белгісімен", "Отан" орденімен және түрлі медальдармен марапатталған. [2, 114]

1975 жылы Олжас Сүлейменовтің "Аз и Я" атты кітабы жарық көрді. Бұл жұмыста автор ескі орыс әдебиетінің маңызды ескерткіші - "Игорь полкі туралы сөз" туралы ойларға жүгінді. Ол ежелгі Ресей мен Ұлы дала кеңістігін мекендеген түркі халықтары арасындағы мәдени байланыстарды зерттеп, көрсетті.

Мұрағаттық деректерге сілтеме жасай отырып, Олжас Сүлейменов "Аз и Я", "Жазу тілі" филологиялық зерттеулерінде кейбір сөздерге этимологиялық талдау жасады. [1,158]

Олжас Сүлейменов "сөз" ғылымында "моральдық атмосфераны" қалпына келтірумен "айналысады [3,32]" моральдық атмосфера " термині фактілерге ұқыпты карауды, зерттелетін саладағы өз құзыреттілік деңгейімен қорытындылардың үйлесімділігін, негізгі әдістемелік әдістер мен ережелерді мұқият ұстануды, ғылыми предшественниктерге құрмет көрсетуді, сондай-ақ

ғылыми зерттеулерді толық зерттеуді білдіреді. қарастырылып отырған мәселеге арналған әдебиеттер.

Олжас Сүлейменов "адамгершілік атмосфераны" қалпына келтіруге ұмтыла отырып, ғылымда этика мен кәсібиліктің маңыздылығын атап көрсетеді. Оның күш-жігері жоғары ғылыми стандарттарға сәйкес сапалы және адал зерттеулер үшін қолайлы орта құруға бағытталған.

1961 жылы "Арғымақтар" атты алғашқы кітабы жарық көрді. Оның "Жер, Адамға тағзым ет" поэмасы Олжас Сүлейменовтің үздік шығармаларының қатарына еніп, оған даңқ әкелді.[1,158] кейінірек 1964 жылы Қазақстанның Ленин комсомолы сыйлығына ие болды.

Өлең Юрий Гагаринге және адамның ғарышқа алғашқы ұшуына арналды. Алматыда "адамдар көп жиналатын алаңдардың үстінде бір моторлы ұшақ пайда болды" [3,33], ол осыған арналған өлеңдер таратты. Осы оқиғадан бір апта өткен соң Олжас Сүлейменов өзінің әйгілі өлеңін жазды.

Жас жазушылардың IV Бүкілодақтық жиналысында Олжас Сүлейменовтің "шуақты түндер" атты жаңа өлеңдер жинағын атап өтіп, XX ғасырдың ең көне ақындарының бірі Николай Семенович Тихонов: "мен ғана емес, талқылаудың барлық қатысушылары да темпераментіне, бейненің күшіне, сезімнің кеңдігіне, Әли тақырыбын жалыннан үлкен түсіруге қуанышты болды мұндай поэтикалық от Жаңа адамның, біздің замандасымыздың, біздің индустриалды, ғажайыптарға бай Атом дәуірінің барлық күшімен дем алатын мінезінен туады".

1960 жылдардың ортасынан бастап Олжас Сүлейменов өзінің поэтикалық шығармаларын оқырмандарға белсенді таныстырды. Осы кезеңде оның көптеген поэтикалық жинақтары жарық көрді. 1964 жылы шыққан "Қайырлы күн" атты жинақ ерекше назар аударуға тұрарлық. Бұл шығармашылық жұмыс 1967 жылы Бүкілодақтық лениндік комсомолдың беделді сыйлығымен марапатталды, бұл ақынның сол кездегі әдеби сахнаға қосқан үлесін көрсетеді.

Ақынның қазір көптеген кітаптары бар:" шуақты түндер"," Қайырлы күн"," париждік түн"," Әкелер елі"," күн сайын - таңертең"," жағалауды анықтау"," сазды кітап","оттың өзгеруі". Олар жоғары Республикалық және бүкілодақтық марапаттар мен сыйлықтарға ие болды. Бірақ Ақын үшін ең қымбат және есте қаларлық нәрсе - " Жер, Адамға тағзым ет!». Ол кезде ол 25 жаста еді. [3,34]

Олжас Сүлейменов поэмасының өлеңдері көптеген тілдерге таралған. Ол Францияда ең танымал болды, онда әдеби басылымдарда әр уақытта шыққан бірқатар өлеңдерден басқа, қазақ ақынының бірнеше поэтикалық жинақтары жарық көрді. Бұл оның шығармашылығы назар аударатындығын және өз елінен тыс жерлерде танылатындығын көрсетеді, бұл әлемдік әдеби қоғамдастықта керемет мойындау.

Олжас Сүлейменовтің шығармашылығы қазақ халқының бай мәдени мұрасының ажырамас бөлігі болып табылады. Оның шығармалары қазақ поэзиясының ауызша және жазбаша дәстүрлерін терең сіңірді. Ол өз халқының тарихи драмалары мен тағдырларына, сондай-ақ ежелгі және қазіргі Шығыстың өміріне жүгінеді. Оның жұмысында жастардың өзекті мәселелеріне назар аударылады.

Оның поэзиясына тән белгілер-поэтикалық бірлестіктердің кеңдігі мен күрделілігі, философиялық және публицистикалық, эмоционалды шиеленіс және тұрақтылықты іздеу. Ой белсенділігі және қазақ халқының тарихындағы негізгі адамгершілік мәселелерге үнемі назар аудару маңызды ерекшеліктер болып табылады. Бұл Сүлейменовтің поэзиясын ерекше және басқа өкілдердің шығармашылығынан өзгеше етеді. Оның шығармалары Қазақстанның әдеби мұрасы мен мәдени бірегейлігіне маңызды үлес болды.

Көптеген сарапшылар Олжас Сүлейменовті шығармашылығы қазақ даласының тарихын орыс тілінің жарқын және тән стилін пайдалана отырып бейнелейтін ақын ретінде жоғары бағалайды. Оның еңбектері қазақ халқын әлемдік аренада өзінің ұлттық дәстүрлері мен мәдениетін табысты сақтайтын қауымдастық ретінде таныстырады. Оның шығармаларын әлемнің әртүрлі тілдеріне аудару тілдік кедергілерді еңсеруге және оның әдеби мұрасын жаһандық тарату мен түсінуге ықпал ете отырып, әртүрлі мәдени контексттерде аудитория алдында идеялар мен өрнектердің байлығын ашуға көмектеседі. Ол Қазақстанның Мемлекеттік сыйлығының лауреаты болып табылады және түрлі ордендер мен медальдарға ие болды, бұл оның әдеби үлесі мен елдің мәдени мұрасына әсерін жоғары бағалауға баса назар аударады.

Олжас Сүлейменовтің шығармашылығы-бұл әдеби мұра ғана емес, сонымен қатар халықтың ұлылығы мен оның рухани құндылықтарын еске түсіретін үздіксіз естілетін тарихтың дауысы. Оның поэзиясы терең философиялық ойларға, патриотизмге және өз Отанына деген сүйіспеншілікке толы. Әр өлеңде халықтар арасындағы үйлесімділікке, түсіністікке және өзара түсіністікке шақыру бар, бұл оның шығармашылығын уақыт өте келе әмбебап және өзекті етеді. Олжас Сүлейменов өз заманының ақыны ғана емес, болашақ ұрпақ үшін мәңгілік шабытшы болып, тарихта қазақ әдебиетінің шынайы рухы мен сұлулығының жарқын үлгісі ретінде өз ізін қалдырады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Шашкина Г.З. - Жалпы білім беретін мектептердің 8 сыныбына арналған Орыс әдебиеті оқулығы - 1 бөлім. Алматы, Мектеп, 2018 (158 б)
2. Б.Аяган - "Қазақстан" ұлттық энциклопедиясы, 5 том. Алматы, "Қазақ энциклопедиясы" бас редакциясы, 2006 ж. (114 б)
3. Толмачев Г. - Олжас туралы ертегі. Алматы, «Олжас Кітапханасы» баспа үйі, 2020 (6-96 б)
4. Абдулло С. - Олжаспен әңгімелер. Алматы, «Олжас Кітапханасы» баспа үйі, 2011 (152-179 б)

УДК 811.1

Даулетов Э.Д. (ВКТУ), Ережепова С.К. (к.ф.н. ВКТУ)

ВЛИЯНИЕ ЗАРУБЕЖНЫХ МУЛЬТИПЛИКАЦИОННЫХ ФИЛЬМОВ И КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР НА ФОРМИРОВАНИЕ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ ПОДРОСТКОВ

Аннотация. Каждый разговорный язык отличается от другого, но основная задача всех языков: помогать людям понимать друг друга при общении. Без языка было бы невозможно развитие человека, народа, общества, науки, техники и искусства. Как говорил А.Н. Толстой: "Общаться языком – значит мыслить языком". Не всегда легко выразить свои мысли ясно, точно и образно. В современном информационном обществе, где технологии занимают центральное место в повседневной жизни, исследование влияния медиа форматов на формирование личности подростков представляется особенно важным. Среди разнообразных развлекательных форматов, зарубежные мультипликационные фильмы и компьютерные игры занимают значительное место в культурном контексте подростковой аудитории. В данной статье мы анализируя воздействия зарубежных мультипликационных фильмов и компьютерных игр, более глубоко раскроем роль этих медиа в языковом развитии и общественной адаптации молодого поколения.

Ключевые слова: язык, мультипликационные фильмы, компьютерные игры, речь, лексика, персонаж.

Мультипликационные фильмы, изначально ассоциированные с детским развлечением, давно переросли рамки исключительно детской аудитории. Сегодня они представляют собой мощное средство коммуникации, используя разнообразные языковые средства и стили для формирования уникальных способов выражения мыслей и эмоций персонажей. Мультипликационные фильмы успешно используют не только вербальные, но и невербальные языковые средства. От изобразительной анимации до музыкального сопровождения, каждый элемент вносит свой вклад в формирование яркой и многогранный картины выражения.

Диалоги в мультипликационных фильмах часто обладают уникальной лексикой, которая отражает характеры персонажей и их эмоциональное состояние.

Мультипликационные фильмы часто экспериментируют с различными стилями и художественными приемами. От абстрактной графики до ретро стиля, эти элементы становятся языком, который сообщает зрителю не только сюжет, но и образ живого мира. Мультипликационные фильмы представляют собой уникальное искусство, использующее богатство языковых средств и стилей для передачи сложных идей, эмоций и сообщений. Фильмы как "Моана" и другие основаны на полинезийских и множество мифах, передающих уважение к природе и важность смелости. Их влияние на формирование способов выражения мыслей и эмоций несомненно оставляет глубокий след в языковом развитии аудитории всех возрастов.

В мультипликационных фильмах, таких, как "Холодное Сердце" (Frozen), персонажи используют разнообразные слова и выражения, начиная от

обыденных до архаичных, что придает их диалогам глубину. Персонажи часто используют слова, характерные для сказочных миров, таких, как "волшебство", "заклинание", что создает особую атмосферу. В "Кунг-Фу Панда" лексика По, главного героя, часто связана с китайскими философскими терминами, отражая его стремление к мудрости. Диалоги в мультипликациях часто содержат разнообразные грамматические конструкции, что делает речь персонажей интересной. Мультипликации часто придают важность деталям в описаниях, что отражается в структуре фраз и синтаксисе. Примеры: "Как Приручить Дракона": Сцена, где Хиккап пробует объяснить своим друзьям, как "приручить" дракона. "Итак, вы просто подходите к нему сбоку, улыбаетесь и говорите...". "Король Лев": Момент, когда Муфаса объясняет Симбе о цикле жизни. "Все это – колесо жизни. Оно вечное, и мы все часть этого колеса". "Рататуй": Диалог Лингвини и Рататую о том, как готовить блюдо. "Ты должен чувствовать ингредиенты, стать одним с блюдом. Это как искусство."

Мультипликационные фильмы, варьируя лексику, грамматику и структуру фраз персонажей, создают богатую и яркую языковую среду, способствующую эмоциональному восприятию и обогащению словарного запаса зрителей, в том числе и подростков.

Мультипликационные фильмы, как медиа формат, играют значительную роль в формировании языковых навыков у подростков. Они часто представляют разные языковые контексты и акценты различных персонажей. Подростки, просматривая мультипликации с разными акцентами, могут развивать свою способность воспроизводить и понимать разнообразные произношения. К примеру в мультфильме "Мадагаскар" герои различаются по акцентам, что может стимулировать интерес к изучению их произношения. Или же просмотр мультфильма "Рататуй" может вдохновить подростков на имитацию французского произношения.

Но есть и обратная сторона. В мультфильмах персонажи часто используют грубые выражения или нецензурные слова, подростки могут повторять это в повседневной разговорной речи, что может вызвать негативные реакции в обществе. Если в зарубежных мультфильмах популяризированы стереотипы, такие как агрессивность, беспечность или неуважение к авторитетам, подростки могут внедрять эти стереотипы в свое общение, что может повлиять на их социальную адаптацию. Так же не забываем о том что мультфильмы могут включать в себя жаргон и сленг, который может быть неприемлемым в повседневной жизни. Подростки, следуя за персонажами, начинают использовать этот жаргон, что затрудняет их общение в образовательной и профессиональной среде. Особое внимание мы бы хотели уделить персонажам использующие неправильные формы языка или грамматические ошибки в целях рассмешить аудиторию. Подростки могут перенимать эти ошибки, что в конечном итоге может повлиять на их языковые навыки.

Не возможно просто так и взять запретить фильмы, мультсериалы, и.т.д. И эти примеры подчеркивают необходимость осознанного и критического восприятия контента, который подростки потребляют, и важность роли

родителей и образовательных учреждений в формировании правильных языковых привычек и навыков. Просмотр мультипликаций с «правильной стороны» оказывает глубокое положительное влияние на формирование акцента и произношения подростков. Разнообразие акцентов в мультипликациях может быть источником вдохновения и стимулировать языковое развитие подростков, делая их языково гибкими и культурно осведомленными.

Компьютерные игры, особенно те, где акцент делается на командной работе и общении, имеют значительное воздействие на развитие умений эффективного общения. Игры, такие как "Overwatch" или "Fortnite", требуют тесной командной работы и синхронизации действий. Это развивает у игроков навыки планирования и выполнения задач в условиях ограниченного времени. Команда должна эффективно общаться, чтобы согласовывать атаки и оборону, что требует от игроков ясного и точного обмена информацией.

Компьютерные игры поддерживают коллективное принятие решений и обсуждение стратегий для решения сложных задач. В процессе совместного решения задач, игроки учатся выражать свои мысли, делиться идеями и строить стратегии в команде. В стратегических играх, команды совместно планируют и обсуждают свои действия для достижения общей цели, и игроки активно обсуждают, кто будет выполнять определенные задачи и как лучше поддерживать свою команду. Многие игры предоставляют возможность выбора ролей, например, лидера, стратега, поддержки. Это требует эффективного общения для успешного выполнения каждой роли. Игроки учатся понимать вклад каждого члена команды и оценивать их сильные стороны.

В мире компьютерных игр существует богатая терминология, включающая в себя слова и выражения, уникальные для игровой культуры. Пример: Термины "NPC" (Non-Player Character), "Respawn" или "Aggro" становятся обыденными для игроков и приносят в их словарный запас специфические термины.

Игры активно формируют свой собственный сленг и жаргон, который может включать в себя новые значения для существующих слов или вводить полностью новые лексические элементы. В многопользовательских играх часто используется сленг, такой как "gank" (групповая атака), "noob" (новичок), что может быть непонятным для тех, кто не играет. Минус в том что эти собственные жаргоны и сленг, понятные только участникам игрового сообщества. Подростки, увлеченные играми, могут начать использовать этот специфический словарный запас в реальной жизни в общении с окружающими.

Игровая лексика становится источником мотивации для подростков изучать новые термины и понимать их значения в контексте игр. Желание понимать правила и тактику в играх стимулирует подростков изучать новые термины. Специфическая лексика игр становится своеобразным учебным инструментом, обогащая словарный запас в процессе активного участия в играх. Подростки учатся использовать термины, такие как "buff" (бонус), "nerf" (ослабление), не только в игровом контексте, но и в повседневной речи. Если персонажи в компьютерных играх общаются в специфическом стиле (например, через сокращения, мемы, или шутки), подростки подражая этому стилю в своей

разговорной речи, могут снизить языковой уровень и усложнить взаимодействие в формальных средах.

В среде онлайн игр, где время играет ключевую роль, игроки оптимизируют свою голосовую и текстовую коммуникацию, сокращая фразы и используя устоявшиеся сокращения. Выражения вроде "GLHF" (Good Luck, Have Fun) и "GG" (Good Game) становятся стандартом в чатах. Онлайн игры формируют свою собственную лексику и терминологию, которая становится общей для сообщества игроков. Термины "AFK" (Away From Keyboard), "Tank" (игрок с большим запасом здоровья) становятся широко используемыми в онлайн общении. Словарный запас, полученный из игр, становится элементом социокультурной интеграции, позволяя подросткам участвовать в обсуждениях и общении внутри игровых и общественных сообществ. Игроки активно используют аббревиатуры, эмодзи и другие средства для быстрого и точного выражения своих мыслей в ограниченных по объему чатах. Использование "np" (no problem), ":",) или "lol" для выражения эмоций и реакций в чатах.

Подростки, обладающие игровой лексикой, могут легко взаимодействовать в онлайн игровых сообществах. Словарный запас из игр может стать источником креативного использования языка в различных сферах жизни, включая писательство, разговор и обучение. Подростки могут создавать собственные шутки и мемы, используя игровую лексику в неигровых ситуациях. Но не стоит забывать что компьютерные игры, особенно с акцентом на сражения и борьбу, могут внедрять агрессивные обороты речи. Подростки, под влиянием таких игр, могут начать использовать агрессивные выражения в повседневной речи. Игроков могут поощрять нарушение общественных норм общения, таких как вежливость и уважение. Подростки, привыкшие к таким стилям в играх, могут не осознавать социокультурные стандарты в реальной жизни. Важно отметить, что не все компьютерные игры оказывают отрицательное влияние, и важно поддерживать баланс между развлекательным контентом и формированием положительных языковых навыков у подростков.

Специфическая лексика, возникающая в контексте компьютерных игр, оказывает положительное воздействие на расширение словарного запаса подростков. Этот процесс не только мотивирует к изучению новых терминов, но и обогащает языковые навыки, влияя на социокультурную адаптацию и развивая креативное использование языка в различных областях жизни.

Зарубежные мультипликационные фильмы и компьютерные игры могут значительно обогатить словарный запас подростков. Контексты использования различных терминов и выражений в этих форматах способствуют более широкому и гибкому использованию языка.

Мультфильмы и игры предоставляют молодежи возможность изучать разнообразные языковые средства, включая формы речи различных персонажей, жанровые особенности и даже язык игровых миров. Этот опыт способствует формированию языковой гибкости. Мультфильмы и игры, часто насыщенные эмоциональными сценами и выразительными диалогами, влияют на разговорную речь подростков, стимулируя использование богатого эмоционального

лексикона и живого выражения чувств. Компьютерные игры, особенно многопользовательские, формируют особый стиль общения в онлайн средах. Подростки учатся быстро и точно выражать свои мысли в чатах и голосовых коммуникациях, что может повлиять на их общение в реальной жизни. Зарубежные мультфильмы и игры позволяют подросткам адаптироваться к разнообразным языковым контекстам. Этот опыт полезен в условиях современного глобализированного общества. Они оказывают глубокое воздействие на разговорную речь подростков, формируя их языковые навыки и социокультурную компетенцию. Анализ и осознанное восприятие этих развлекательных форматов играют ключевую роль в развитии критического мышления, формировании общих ценностей и поддержании языкового разнообразия в современном обществе.

Наряду с вышесказанным следует отметить и отрицательные моменты. Мультфильмы и компьютерные игры являются самым массовым и доступным средством информации, активно влияющим на формирование ценностных установок молодых людей, в том числе и языка. Большинство зарубежных мультфильмов и компьютерных игр содержит в себе бранную лексику, элементы жестокости, сильную агрессию. Все это негативно влияет на разговорную речь детей.

В результате проведенного исследования, на наш взгляд, словарный запас подростков «обогащается» за счет лексики, ограниченной в употреблении, и негативно влияет на культуру их речи. Таким образом, мы видим, что наряду с положительным, имеется и ряд отрицательных факторов влияния игр и мультфильмов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Выготский Л. С. Детская психология – М.: Просвещение, 1984.
2. Емельянова, О. А. Мульттики и речь [Электронный ресурс] <http://www.емельянова-оксана.рф>. (дата обращения: 10.01.2024)
3. Герои современных мультфильмов учат наших детей 7-ми грехам [Электронный ресурс] <http://vizhevske.ru> (дата обращения: 10.01.2024)
4. Соколова, М. В. Детская психология: Мультфильмы для современных дошкольников. Результаты наблюдений [Электронный ресурс] <http://www.deti-club.ru> (дата обращения: 11.01.2024)
5. Петрова Н.П. Виртуальная реальность: Современная компьютерная графика и анимация. - М.: Аквариум, 1997.
6. Шлимович Б. Компьютеры и дети // Наука и жизнь, 1998, №11
7. Смокин, Л. Чему учат современные мультфильмы [Электронный ресурс] www/kislorod-books.ru (дата обращения: 10.01.2024).

УДК 632

Демеуберген С.Д. (22-МКК-1, ВКТУ), Веселков С.И. (ВКТУ)

РАЗРАБОТКА И ВНЕДРЕНИЕ МОДЕЛИ БОЕВОЙ МАШИНЫ ПЕХОТЫ БМП-2 В ИНТЕРАКТИВНЫЕ УЧЕБНЫЕ СИМУЛЯТОРЫ

Аннотация: В данной статье рассматривается процесс разработки и внедрения модели боевой машины пехоты БМП-2 в интерактивные учебные симуляторы. Описываются особенности конструкции и характеристики БМП-2, а также этапы создания высокоточной 3D-модели, реализации физической модели и интеграции в симуляционную среду. Особое внимание уделяется обеспечению реалистичности поведения модели и ее взаимодействию с виртуальным окружением. Приводятся примеры использования симуляторов с моделью БМП-2 для обучения студентов и оценки их эффективности.

Ключевые слова: БМП-2, интерактивные учебные симуляторы, 3D-моделирование, физическая модель, реалистичность, военное обучение.

Интерактивные учебные симуляторы становятся все более популярными в современном образовании, предоставляя учащимся возможность практиковаться и развивать навыки в безопасной и контролируемой среде. Для создания реалистичных и эффективных симуляторов требуется тщательная разработка и внедрение точных моделей объектов и систем, с которыми будут взаимодействовать пользователи.

Моделирование играет ключевую роль в разработке интерактивных учебных симуляторов. Оно позволяет создавать виртуальные копии реальных объектов, воспроизводя их поведение, характеристики и взаимодействие с окружающей средой. Благодаря точным моделям, учащиеся могут получить опыт работы с оборудованием, техникой или системами, максимально приближенный к реальности.

Процесс моделирования включает в себя сбор и анализ данных об объекте, создание физических моделей, а также их реализацию в виде 3D-моделей и программного кода. Современные технологии, такие как лазерное сканирование, фотограмметрия и системы motion capture, позволяют создавать более усовершенствованные в точности модели, учитывающие мельчайшие детали и особенности объектов.

Правильно разработанные модели обеспечивают реалистичность симуляции, позволяя учащимся погрузиться в виртуальную среду и отрабатывать навыки в условиях, максимально приближенных к реальным. Это особенно важно в областях, где ошибки могут привести к серьезным последствиям, например, в медицине, авиации или военной сфере.

Боевая машина пехоты БМП-2 является одной из наиболее широко используемых гусеничных машин Вооруженных Сил Республики Казахстан и армиях многих других стран. Она предназначена для транспортировки личного состава к месту выполнения боевой задачи, повышения его мобильности, вооруженности и защищенности на поле боя.

БМП-2 была разработана в конце 1970-х годов как дальнейшее развитие концепции БМП-1. Главными отличиями от предшественницы стали новая башня с 30-мм автоматической пушкой 2А42 и спаренным с ней 7,62-мм пулеметом ПКТ, а также установка противотанкового ракетного комплекса 9М113 "Конкурс". Экипаж БМП-2 состоит из трех человек: механика-водителя, наводчика-оператора и командира. Кроме того, в десантном отделении могут разместиться до семи стрелков.

Корпус боевой машины пехоты БМП-2 сварен из броневых листов и обеспечивает защиту от пуль стрелкового оружия и осколков снарядов. Башня имеет круговое вращение и оснащена комбинированной системой управления огнем, включающей прицелы наводчика, командира и приводы наведения. Подвеска БМП-2 - индивидуальная торсионная с гидравлическими амортизаторами на первом и последнем узлах. Силовая установка - дизельный двигатель УТД-20 мощностью 300 л.с., обеспечивающий максимальную скорость до 65 км/ч по шоссе и 7 км/ч на плаву.

Для эффективной подготовки экипажей и боевых отделений, оснащенных БМП-2, необходимо проводить регулярные тренировки и учения. Однако использование реальной техники для обучения связано с высокими затратами, рисками и ограничениями. Решением этой проблемы являются интерактивные учебные симуляторы, позволяющие отрабатывать навыки управления и боевого применения БМП-2 в виртуальной среде.

Разработка высокоточной модели БМП-2 является ключевым этапом в создании эффективного интерактивного симулятора. Модель должна точно воспроизводить геометрию, размеры, массо-центровочные характеристики машины, а также особенности работы ее узлов и агрегатов. Для этого используются чертежи, технические описания и результаты лазерного сканирования реальной БМП-2.

Процесс создания 3D-модели боевой машины пехоты БМП-2 включает в себя построение высокополигональной модели, проработку деталей и текстурирование. Особое внимание уделяется моделированию подвижных частей, таких как: башня, люки, опорные катки и ведущие колеса. Тщательно воспроизводятся элементы вооружения, прицельные приспособления, антенны и другое оборудование. Для оптимизации производительности симулятора, высокополигональная модель преобразуется в низкополигональную с сохранением необходимого уровня детализации.

Следующим шагом является создание физической модели БМП-2, отвечающей за ее поведение в виртуальном пространстве. Физическая модель учитывает массу машины, распределение веса по осям, момент инерции, силы трения и сопротивления грунта. Для достижения реалистичности движения используются специализированные библиотеки физики, такие как Nvidia PhysX или Havok.

Для обеспечения правдоподобности поведения боевой машины пехоты БМП-2 на различных типах местности, разрабатываются модели взаимодействия гусениц с грунтом. Учитываются особенности сцепления, скольжения и

деформации грунта под воздействием веса машины. Это позволяет добиться реалистичного поведения БМП-2 при движении по пересеченной местности, преодолении препятствий и водных преград.

Отдельное внимание уделяется моделированию работы основных систем БМП-2, таких как двигатель, трансмиссия, ходовая часть, системы вооружения и прицеливания. Разрабатываются алгоритмы, имитирующие реальные процессы запуска двигателя, переключения передач, наведения и стабилизации вооружения. Для повышения реалистичности, учитываются внештатные ситуации, такие как остановка двигателя или повреждение ходовой части.

Интеграция модели боевой машины пехоты БМП-2 в симуляционную среду требует синхронизации работы визуальной и физической моделей, а также реализации интерфейсов управления и обратной связи. Для удобства восприятия, в кабине виртуальной БМП-2 размещаются интерактивные элементы управления, приборные панели и индикаторы, соответствующие реальным аналогам. Обратная связь обеспечивается за счет использования систем позиционного трекинга, вибротактильных платформ и акустических систем.

Разработанная модель БМП-2 была внедрена в ряд интерактивных учебных симуляторов, используемых для подготовки экипажей и подразделений в вооруженных силах Казахстана и других стран. Симуляторы позволяют отрабатывать широкий спектр задач, включая вождение в различных условиях, преодоление препятствий, ведение огня из вооружения БМП-2, взаимодействие с другими единицами техники и пехотой.

Использование симуляторов с моделью боевой машины пехоты БМП-2 показало высокую эффективность в обучении военнослужащих. По сравнению с традиционными методами подготовки, симуляторы позволяют значительно увеличить количество и разнообразие учебных сценариев, снизить затраты на эксплуатацию реальной техники и боеприпасы, а также повысить безопасность тренировок.

Результаты тестирования и опросы обучаемых подтвердили, что модель БМП-2 обеспечивает высокий уровень реалистичности и погружения в виртуальную среду. Военнослужащие отмечают, что навыки, полученные в симуляторе, успешно переносятся на управление реальной машиной. Кроме того, симуляторы позволяют эффективно выявлять и устранять ошибки в действиях экипажа, что повышает качество подготовки.

Опыт применения симуляторов с моделью БМП-2 показывает, что они являются ценным дополнением к традиционным методам обучения, позволяя оптимизировать процесс подготовки военнослужащих и повысить их профессиональный уровень. Дальнейшее развитие симуляторов связано с совершенствованием моделей, расширением функциональности и интеграцией с другими системами обучения и боевого управления.

Разработка и внедрение высокоточной модели боевой машины пехоты БМП-2 в интерактивные учебные симуляторы является важным шагом в повышении эффективности подготовки экипажей и подразделений, оснащенных этой техникой. Благодаря точному воспроизведению геометрии, физики и

поведения реальной машины, симуляторы обеспечивают реалистичную среду для отработки навыков управления и боевого применения БМП-2.

Детальное моделирование конструктивных особенностей и систем боевой машины пехоты БМП-2, а также реализация реалистичного взаимодействия с виртуальной средой, позволяют добиться высокого уровня погружения и эффективности обучения. Опыт использования симуляторов показывает, что они позволяют значительно расширить возможности подготовки, снизить затраты и повысить безопасность тренировок.

Дальнейшее развитие технологий моделирования и симуляции открывает новые перспективы для совершенствования подготовки военнослужащих и повышения боеспособности подразделений, оснащенных БМП-2 и другой военной техникой. Интеграция симуляторов с системами обучения и боевого управления, а также внедрение технологий виртуальной и дополненной реальности, позволят вывести процесс подготовки на качественно новый уровень.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Боевая машина пехоты БМП-2. Руководство по эксплуатации. – М.: Военное издательство, 1986.
2. Бабурин, А.В., Моделирование динамики гусеничных машин. – М.: Машиностроение, 2005.
3. Ефремов, А.А., Моделирование и оптимизация систем управления мобильными роботами. – М.: ИППИ РАН, 2008.
4. Соколов, Е.М., Физическое моделирование и компьютерная симуляция. – СПб.: БХВ-Петербург, 2007.
5. Сайт виртуальной реальности: <https://www.oculus.com/>
6. Статья "БМП-2" в Википедии
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%9C%D0%9F-2>

УДК 796.01

Диясова Т., Тулунгазинова Д. (ВКТУ), Шимин Е. А. (старший тренер-преподаватель ВКТУ)

ВЛИЯНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА СТУДЕНТА

Аннотация. Данная научная статья исследует влияние физической культуры на здоровье и качество жизни. В статье рассматриваются различные аспекты физической культуры, такие как физическая активность, спорт, физическое развитие и физическое образование. Анализируются результаты исследований, связанных с влиянием физической культуры на физическое и психическое здоровье, а также на общее благополучие и качество жизни. Спорт является эффективным средством физического развития человека и укрепления здоровья, но также он влияет на другие отрасли быденной жизни, такие как развитие и формирование психических навыков и качеств людей.

Ключевые слова: здоровье, студент, физическая активичность, психическое здоровье, физическая культура.

Физическая культура является неотъемлемой частью нашей жизни и играет важную роль в поддержании здоровья и благополучия. В современном обществе, где ведущую роль играют технологии и сидячий образ жизни, физическая культура становится особенно актуальной. Физическая активность и здоровье: Первая часть статьи посвящена изучению связи между физической активностью и здоровьем. Результаты исследований показывают, что регулярная физическая активность способствует укреплению сердечно-сосудистой системы, улучшению обмена веществ, снижению риска развития ожирения, диабета и других хронических заболеваний. Кроме того, физическая активность оказывает положительное влияние на психическое здоровье, снижая уровень стресса и улучшая настроение. Спорт и физическое развитие: Вторая часть статьи посвящена роли спорта и физического развития в физической культуре. Исследования показывают, что занятия спортом способствуют развитию физических качеств, таких как сила, выносливость, гибкость и координация движений. Спорт также способствует формированию здорового образа жизни, развитию дисциплины, самодисциплины и командного духа. Кроме того, спорт является эффективным средством профилактики различных заболеваний и улучшения общего физического состояния. Физическое образование и качество жизни: Третья часть статьи посвящена значению физического образования в физической культуре и его влиянию на качество жизни. Физическое образование включает в себя систематическое обучение физическим упражнениям, правильной технике выполнения движений и знаниям о здоровом образе жизни. Исследования показывают, что образование в области физической культуры способствует формированию здорового образа жизни, повышению уровня физической активности и улучшению качества жизни.

В последние годы все чаще упоминается о физической культуре нетолько как об автономном социальном факте, но и в устойчивом качестве личности. Исторически физическая культура формировалась под влиянием потребностей общества в физической подготовке молодого поколения и взрослого населения к труду. Вместе с тем, по мере эволюции систем воспитания и образования физическая культура становилась базовым видом культуры, которая формирует двигательные умения и навыки. Физическая культура должна сопровождать человека в течение всей его жизни.

Занятия физической культурой необходимы человеку во все периоды его жизни. В детском и юношеском возрасте они способствуют слаженному развитию организма. У взрослых улучшают морфофункциональное состояние, увеличивают работоспособность и сохраняют здоровье. У пожилых, наряду с этим, задерживают неблагоприятные возрастные изменения.

Систематические занятия физической культурой и спортом помогают людям всех возрастов наиболее продуктивно использовать своё свободное время, а также способствуют отказу от таких социально и биологически вредных привычек, как употребление спиртных напитков и курение. Злоупотребление физической нагрузкой может принести немалый вред, поэтому при выборе степени нагрузки на организм необходимо применять индивидуальный подход. Одной из задач физического воспитания в нашей стране является всестороннее, последовательное развитие человеческого организма. Человек должен быть крепким, ловким, выносливым в работе, здоровым, закаленным. Гормоны надпочечников, которые вырабатываются в процессе физической нагрузки, благотворно действуют на сердце. При физической нагрузке могут избирательно улучшиться функции организма как двигательные (повышение выносливости, силы мышц, гибкости, координации движений), так и вегетативные (совершенствование работы дыхательной и других систем организма, улучшение обмена веществ).

Во время занятия физической культурой и спортом осуществляется нравственное развитие занимающихся. Это развитие нацелено на установление у человека социально ценных качеств, которые формируют его отношение к другим людям, к обществу, к самому себе и представляют то, что принято называть нравственной воспитанностью. Эта характеристика важнейшая в определении личности. Ее содержание обусловлено нормами морали, которые являются главными в обществе. Обилие вариантов дает каждому человеку возможность выбрать тот из них, который удовлетворяет его требованиям и предпочтениям, и позволяет каждому найти идеальный способ поддерживать себя в прекрасной физической форме. В последнее время особую популярность приобрели именно самостоятельные занятия физкультурой ими легко заниматься в удобном для человека месте и в удобное время. Но для того, чтобы добиться наибольшего успеха, следует изучить основные теоретические знания в этой области для того, чтобы не получить травму в процессе тренировок.

Таким образом, спорт и физическая культура являются многофункциональным механизмом оздоровления людей, самореализации человека, его самовыражения и развития. Поэтому в последнее время место физкультуры и спорта в системе ценностей человека и современной культуры резко увеличилось.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Андреева Г.М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений. - М.: Аспект Пресс, 2005. - 127 с.
2. Аршавский И.А. К теории индивидуального развития (Биофизические аспекты) // Биофизика. - 2015. - Т. 36. - № 5. [Электронный ресурс]
3. Готовцев П.И., Дубровский В.И. Самоконтроль при занятиях физической культурой. – М.: Физкультура и спорт, 2008 г. – 32 с.

UDC 811.11

Duyesenbai Z. (EKTU), Kairoldina A.K. (senior lecturer of EKTU)

SUSTANAIBLE FOREST MANAGEMENT: PRESERVING NATURE'S TREASURES

Annotation. *This article explores the significance of sustainable forest management in the contemporary world. It underscores the role of forests as crucial ecosystems providing biodiversity, climate regulation, and resources for human well-being. The author discusses the principles of sustainable forest management, including biodiversity conservation, responsible resource utilization, and social equity.*

Key words: *education, biodiversity, resilience, climate change, indigenous knowledge.*

Forests are vital ecosystems that support biodiversity, regulate climate, and provide essential resources for human well-being. The practice of forest management, also known as silviculture or forestry, plays a critical role in ensuring the sustainable use and preservation of these invaluable natural assets.

Sustainable forest management encompasses a holistic approach aimed at maintaining the ecological balance, economic viability, and social equity within forested landscapes. It involves a combination of scientific principles, policy frameworks, and community engagement to safeguard forests for future generations.

At the core of sustainable forest management lies the principle of biodiversity conservation. Forests are home to millions of species, from towering trees to microscopic organisms, each playing a unique role in the ecosystem. By protecting and restoring biodiversity, forest managers help maintain the resilience of forest ecosystems against disturbances such as climate change, pests, and disease outbreaks.

Furthermore, sustainable forest management promotes responsible harvesting practices to ensure the long-term viability of timber and non-timber forest products. This involves strategic planning to minimize the environmental impact of logging activities, promote natural regeneration, and enhance forest productivity through silvicultural techniques.

Forest certification programs, such as the Forest Stewardship Council (FSC) and the Programme for the Endorsement of Forest Certification (PEFC), provide independent verification of sustainable forest management practices. These certifications offer consumers assurance that forest products originate from responsibly managed forests, thereby incentivizing sustainable practices throughout the supply chain.

In addition to ecological considerations, sustainable forest management also addresses the socio-economic dimensions of forest use. It recognizes the rights and interests of local communities, indigenous peoples, and forest-dependent stakeholders in decision-making processes. By fostering collaboration and promoting equitable benefit-sharing, sustainable forest management contributes to the socio-economic development and well-being of forest-dependent communities.

Effective forest governance and policy frameworks are essential for promoting sustainable forest management at local, national, and global levels. Governments,

together with civil society organizations, industry stakeholders, and indigenous peoples, play a pivotal role in establishing and implementing policies that balance conservation objectives with socio-economic needs. Education and capacity-building initiatives are also crucial components of sustainable forest management. By raising awareness, building technical skills, and fostering stakeholder participation, these efforts empower individuals and organizations to become stewards of the forest, driving positive change towards sustainability.

In conclusion, sustainable forest management is a multifaceted approach that integrates ecological, economic, and social considerations to preserve the invaluable benefits that forests provide. By embracing principles of conservation, responsible utilization, and inclusive governance, we can ensure that forests continue to thrive as vibrant ecosystems and sustainable sources of livelihood for generations to come.

Furthermore, technological advancements are playing an increasingly significant role in advancing sustainable forest management practices. Remote sensing technologies, Geographic Information Systems (GIS), and data analytics enable forest managers to monitor forest health, detect deforestation, and assess habitat fragmentation with greater precision and efficiency. By harnessing the power of digital tools, decision-makers can make informed choices to address emerging challenges and optimize resource allocation for conservation and development initiatives.

One of the emerging trends in sustainable forest management is the promotion of agroforestry and landscape-level approaches. Agroforestry integrates trees and shrubs into agricultural landscapes, offering multiple benefits such as soil conservation, carbon sequestration, and diversification of income streams for farmers. By blending traditional knowledge with modern agro ecological practices, agroforestry systems contribute to the resilience of both ecosystems and local livelihoods.

Moreover, recognizing the role of forests in mitigating climate change, international initiatives such as REDD+ (Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation) provide financial incentives for countries to reduce carbon emissions from deforestation and invest in sustainable forest management practices. By incentivizing forest conservation and sustainable land use, REDD+ promotes the alignment of environmental and developmental goals, fostering a win-win scenario for both people and the planet.

However, despite progress in sustainable forest management, numerous challenges persist. Illegal logging, land encroachment, forest fires, and invasive species continue to threaten forest ecosystems worldwide. Addressing these challenges requires concerted efforts at the local, national, and global levels, including enhanced law enforcement, community empowerment, and cross-sectoral collaboration.

In conclusion, sustainable forest management is an ongoing journey characterized by innovation, collaboration, and adaptive management. By embracing a holistic approach that balances ecological integrity, economic viability, and social equity, we can unlock the full potential of forests as resilient ecosystems and sustainable sources of livelihood for present and future generations. Through collective action and shared responsibility, we can preserve nature's treasures and ensure a greener, more sustainable future for all.

In addition to the aforementioned strategies, the integration of innovative technologies such as blockchain and satellite imagery holds promise for enhancing transparency and accountability in forest management practices. Blockchain technology can enable secure, immutable records of timber supply chains, reducing the risk of illegal logging and associated trade. Satellite imagery, combined with machine learning algorithms, facilitates real-time monitoring of forest cover changes and early detection of deforestation hotspots, enabling prompt intervention and enforcement of conservation measures.

Furthermore, sustainable forest management encompasses the restoration and conservation of degraded forest ecosystems. Through initiatives such as forest landscape restoration (FLR) and protected area management, stakeholders aim to reverse deforestation trends, enhance habitat connectivity, and safeguard critical biodiversity hotspots. By restoring degraded lands to their natural state and establishing networks of protected areas, we can bolster the resilience of ecosystems and secure essential ecosystem services for future generations.

It is imperative to recognize the interconnectedness of forests with other ecosystems and human activities. Watershed protection, soil conservation, and biodiversity conservation are intricately linked to forest health and integrity. Therefore, sustainable forest management must be integrated into broader landscape-level planning processes that consider the needs and priorities of diverse stakeholders, including farmers, indigenous communities, urban residents, and industry players.

Moreover, the role of forests in providing ecosystem services extends beyond ecological functions to encompass social and cultural dimensions. Forests are integral to cultural identities, spiritual beliefs, and traditional livelihoods of many indigenous peoples and local communities worldwide. Recognizing and respecting customary land tenure systems and indigenous rights is fundamental to fostering inclusive and equitable forest governance frameworks that prioritize local knowledge and values.

In conclusion, sustainable forest management is a dynamic and multifaceted endeavor that requires continuous adaptation and collaboration across sectors and scales. By embracing innovation, promoting stakeholder engagement, and upholding principles of equity and justice, we can harness the full potential of forests as engines of sustainable development and guardians of planetary health.

Additionally, fostering sustainable forest management practices necessitates robust policy frameworks at local, national, and international levels. Governments play a pivotal role in enacting legislation, establishing protected areas, and implementing incentives to promote sustainable forest management. Effective policy measures may include taxation reforms, land-use planning, enforcement of environmental regulations, and incentive-based mechanisms for conservation and restoration efforts.

International cooperation and agreements are also crucial for addressing transboundary issues such as deforestation, illegal logging, and biodiversity conservation. Platforms such as the United Nations Forum on Forests (UNFF) provide avenues for dialogue, knowledge exchange, and collaborative action among countries, stakeholders, and international organizations to advance the sustainable management of forests worldwide.

Furthermore, investing in research and development is essential for advancing our understanding of forest ecosystems, identifying emerging threats, and developing innovative solutions. Research institutions, universities, and non-governmental organizations play key roles in conducting scientific studies, collecting data, and disseminating knowledge to inform evidence-based decision-making and best practices in forest management.

Education and capacity-building initiatives are critical for empowering stakeholders at all levels to participate effectively in sustainable forest management efforts. Training programs, workshops, and awareness campaigns can enhance skills, build resilience, and foster a sense of ownership and stewardship among local communities, practitioners, and policymakers.

Finally, mainstreaming the principles of sustainable forest management into broader development agendas, such as the Sustainable Development Goals (SDGs), offers an integrated approach to addressing interconnected challenges related to poverty alleviation, climate change, food security, and biodiversity conservation. By aligning forest management objectives with broader development priorities, we can maximize synergies, minimize trade-offs, and optimize outcomes for both people and the planet.

In conclusion, sustainable forest management is a shared responsibility that requires collective action, political will, and long-term commitment from all stakeholders. By embracing principles of conservation, equity, and resilience, we can unlock the full potential of forests as sources of biodiversity, livelihoods, and ecosystem services. Through collaboration, innovation, and adaptive governance, we can chart a sustainable course towards a future where forests thrive, communities prosper, and nature's gifts endure for generations to come.

REFERENCES:

1. FAO. (2018). State of the World's Forests 2018: Forest Pathways to Sustainable Development.
2. Durst, P. B., Bishop, A., & Bessou, C. (Eds.). (2018). Forests, Trees and Landscapes for Food Security and Nutrition: A Global Assessment Report.
3. Schelhas, J., & Pfeffer, M. J. (Eds.). (2018). Forests, Trees, and Landscapes for Resilient and Productive Livelihoods.
4. Sheil, D., & Murdiyarso, D. (Eds.). (2017). How to do better: Implementing Sustainable Forest Management in the Tropics.
5. Kant, S., Berry, R., & Khurana, A. (Eds.). (2019). Sustainable Forest Management: Practices, Challenges and Opportunities.
6. Nagendra, H., Paul, S., & Rastogi, A. (Eds.). (2019). Handbook of Forest Resource Economics.

УДК 6234

Еркінбек Ә. Р (ВКТУ), Жақсыбаев Б.С. (ВКТУ)

СОВРЕМЕННЫЕ СРЕДСТВА ВООРУЖЕННОЙ БОРЬБЫ СТРАН ОДКБ ПРИМЕНЯЕМЫЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация: Многолетний опыт показал, что объединение государств в глобальные организации оказываются не эффективными в борьбе с такими угрозами как нелегальная миграция, оборот наркотиков, религиозный экстремизм и международный терроризм. Продуктивнее складывается работа по решению данных проблем у региональных организаций, так как они охватывают государства одного региона, где наблюдается более тесное сотрудничество. В данной статье речь пойдет об ОДКБ. Геополитическое расположение государств-членов Организации Договора о коллективной безопасности включает в себя три региона, которые находятся непосредственно под защитой и в зоне ответственности ОДКБ Восточноевропейский, Кавказский и Центрально-Азиатский, в которых государствам постоянно приходится сталкиваться лицом к лицу с угрозами терроризма, экстремизма, незаконной торговли наркотическими средствами, а также транснациональной организованной преступностью.

Ключевые слова: военно-техническое сотрудничество, совместные учения и тренировки, разведка и управление.

На современном этапе страны Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ) активно применяют современные средства вооруженной борьбы, включая:

Военно-техническое сотрудничество: Страны ОДКБ сотрудничают в области поставок и разработки военной техники и оборудования, что позволяет им модернизировать свои вооруженные силы и поддерживать высокий уровень боеготовности.

Совместные учения и тренировки: Члены ОДКБ регулярно проводят совместные учения и тренировки, направленные на укрепление взаимодействия между вооруженными силами и повышение их боевой готовности.

Применение информационных технологий: Современные технологии, такие как системы связи, навигации, разведки и управления, играют ключевую роль в современной военной деятельности стран ОДКБ.

Кибервоенные операции: С учетом растущей киберугрозы, страны ОДКБ активно разрабатывают и применяют киберзащитные технологии и ведут работы по созданию кибервоенных подразделений и специализированных центров.

Военно-техническое сотрудничество: представляет собой сферу взаимодействия между странами, направленную на обмен и развитие военной техники, оружия, военного оборудования, а также научно-технической информации в области обороны. Ключевые аспекты военно-технического сотрудничества включают в себя:

Обмен опытом и технологиями: Страны могут обмениваться опытом в сфере военной промышленности, а также передавать технологии для разработки и производства военной продукции. Совместные проекты и разработки сотрудничество может включать совместные проекты по разработке новых

видов вооружения, техники и оборудования. Поставки вооружения и оборудования Страны могут заключать контракты на поставку вооружения, техники и оборудования друг другу. Обучение и подготовка кадров Обмен знаниями и опытом в области обучения военных специалистов, включая инженеров, техников, военных летчиков и т.д.

Совместные учения и тренировки: Совместные учения и тренировки представляют собой организованные совместные мероприятия вооруженных сил различных стран, направленные на повышение военной готовности, улучшение взаимодействия между военными подразделениями разных стран и совершенствование тактики и стратегии военных действий. В контексте стран Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ) совместные учения и тренировки могут включать в себя следующие аспекты:

Планирование совместных действий Участники учений разрабатывают совместные планы действий в различных сценариях, включая оборонительные и атакующие операции. Совместные учебные мероприятия во время учений проводятся лекции, семинары и практические занятия по различным аспектам военной науки, таким как тактика, стратегия, оперативное и тактическое планирование и т.д. Проведение полевых учений В рамках учений проводятся полевые маневры и учебные стрельбы для тренировки боевых навыков и применения военной техники и оружия. Совместные учения различных видов войск Учения могут включать в себя совместные действия различных видов вооруженных сил, включая сухопутные войска, военно-воздушные силы, военно-морские силы и специальные операции. Анализ результатов и обратная связь по завершении учений проводится анализ результатов и обсуждается обратная связь для выявления проблем и улучшения эффективности в будущем. Совместные учения и тренировки играют важную роль в укреплении военного сотрудничества между странами, повышении военной готовности и подготовке к совместным операциям в случае необходимости.

Рисунок 1 – Учения шести стран ОДКБ "Нерушимое братство – 2021"

Применение информационных технологий: Применение информационных технологий в сфере военных операций является ключевым элементом современной военной деятельности. В контексте стран Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ), использование информационных технологий охватывает различные аспекты:

Системы связи и передачи данных: Военные силы стран ОДКБ используют современные системы связи для обеспечения надежной передачи данных и командирования в реальном времени на всех уровнях командования. Системы навигации и геопространственной разведки использование GPS и других систем навигации позволяет военным силам точно определять свое местоположение и координировать действия на поле боя. Геопространственная разведка помогает в анализе территории и принятии обоснованных решений. Кибервоенные операции информационные технологии используются для проведения кибервоенных операций, включая кибершпионаж, кибератаки и киберзащиту. Это важный аспект защиты информационной инфраструктуры и обеспечения кибербезопасности. Аналитика и искусственный интеллект применение аналитических систем и искусственного интеллекта помогает анализировать большие объемы данных, предсказывать ситуации на поле боя и принимать обоснованные решения.

Кибервоенные операции: Кибершпионаж получение несанкционированного доступа к информационным системам и сетям других государств или организаций с целью сбора разведывательной информации о военных, политических или экономических аспектах. Кибератаки организация специально направленных атак на информационные системы и сети противника с целью нанесения ущерба, нарушения их функционирования или получения контроля над ними. Киберпропаганда и дезинформация использование информационных технологий для распространения ложной или искаженной информации с целью воздействия на общественное мнение, дестабилизации ситуации в стране-противнике или создания психологического давления.

Рисунок 2 - Новая военная доктрина Казахстана: ИПСО и кибер войска

Киберзащита Разработка и применение технологий и методов защиты информационных систем и сетей собственной страны от кибератак и других киберугроз. Кибервоенная разведка и аналитика использование аналитических систем и методов для анализа данных о киберпространстве, выявления угроз и уязвимостей, а также прогнозирования возможных кибератак. Развитие кибервооружения Создание и разработка специализированных программных и аппаратных средств для осуществления кибервоенных операций, включая вредоносные программы, хакерские инструменты и т. д.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. "Стратегическая стабильность и вооруженная борьба: опыт стран ОДКБ" - сборник научных статей, под редакцией Иванова А.И.
2. "Современные аспекты военной доктрины стран ОДКБ" - книга, авторы: Петров В.И., Сидоров А.Н.
3. "Современные подходы к борьбе с транснациональными угрозами: опыт стран ОДКБ" - книга, авторы: Иванов А.А., Петров Д.Д.
4. Интернет ресурс: <https://interaffairs.ru/> "Кибербезопасность и кибервойна: вызовы и возможности для стран ОДКБ"
5. В.А. Короленко. Автоматизация системы управления войсками: на пути от идеи к решению. Алматы 2022.

ӘОЖ 796(799(574))

Ерғасымова Ә.А (ШҚТУ), Бекбосынов С.Т. (ШҚТУ)

ЖОҒАРЫ КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ РӨЛІ МЕН ОРНЫ

Андатпа. Бұл бағдарлама оқу орындарында жүзеге асыру үшін әзірленген. Тақырыптар мен бөлімдер қолда бар материалдық база мен жергілікті климаттық жағдайларды ескере отырып таңдалды. Әрбір бөлім бойынша оқу мен практикалық сабақтарды жетілдіру. Жан-жақты дамуға орнату тұлға оқушылардың дене шынықтыру негіздерін игеруін қамтиды. Оның құрамдас бөліктері: жақсы денсаулық, жақсы физикалық даму, дене шынықтыру саласындағы қозғалыс қабілеттері, білім мен дағдылардың оңтайлы деңгейі дене шынықтыру-сауықтыру және спорт қызметін жүзеге асырудың мотивтері мен игерілген тәсілдері.

Түйін сөздер. Дене тәрбиесі, кәсіби білім беру жүйесі, практикалық сабақтар, жақсы физикалық даму, қозғалыс қабілеттері.

Ақпараттық ағындардың өсуі, оқу пәндерінің номенклатурасының кеңеюі жоғары оқу орындарында оқу процесінің қарқындылығын арттыруға және соның салдарынан оқушылардың психо – эмоциялық жүктемесінің артуына алып келеді. Бұл жағдай студенттердің денсаулық деңгейіне және жұмысқа қабілеттілігіне жоғары талаптар қояды. Бала жасындағы қазіргі студенттердің жеткіліксіз дене белсенділігі, бір жағынан, қазіргі талапкерлер өздерінің дене дайындығы деңгейі бойынша өткен жылдардағы талапкерлерге қарағанда әлдеқайда төмен, екінші жағынан-табиғи рекреациялық құрал ретінде студенттік жылдары өз денсаулығына және қимыл-қозғалыс белсенділігіне қатынас мәдениетінің төмен деңгейіне әкеледі.

Осының салдарынан студент жастардың дене шынықтыру дайындығы айтарлықтай нашарлайды, ал аурушандық – ұлғаяда. Студенттердің 50%-ға жуығы тірек – қимыл аппараты жағдайында ауытқулары бар, ал 20% - ы артық салмақ. Дене шынықтыру құралдары эмоционалдық және физикалық (негізінен статикалық жоспар) артық жүктемелердің алдын алу ретінде жеткілікті тиімді пайдаланылмайды. Дене тәрбиесіне студенттердің 2% - дан кемі қосылады [1, 1186].

Жұмыстың мақсаты мен міндеттері. Бұл жұмыстың мақсаты жоғары кәсіби білім беру жүйесіндегі дене шынықтырудың орны мен рөлін қарастырудан тұрады.

Қойылған мақсатқа жету үшін жұмыста келесі жеке міндеттер шешіледі:

- қазіргі қоғамдағы дене тәрбиесінің рөлін қарастыру;
- дене шынықтыру саласындағы еңбек нарығына талдау жасау;
- дене шынықтыру саласындағы маманға сипаттама беру;
- дене шынықтыру және спорт саласындағы құқықтық реттеу және басқару негіздерін қарастыру.

Зерттеу объектісі – жоғары кәсіби білім беру жүйесіндегі дене тәрбиесінің рөлі мен орны.

Зерттеу пәні жоғары кәсіби білім беру жүйесіндегі дене шынықтырудың орны мен рөлін қарастыруға байланысты қоғамдық қатынастар болып табылады [2, 366].

Дене тәрбиесінің әлеуметтік феномен ретіндегі маңызы қоғамның дамуына қарай арттырылатын болады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) төрағасы Н. Веба қазіргі әлемде дене шынықтырудың өсіп келе жатқан рөлін көрсетеді. Дене белсенділігі денсаулықты нығайтудың қуатты факторы, күйзелісті алып тастаудың тиімді құралы, бейәлеуметтік мінез-құлық пен нашакорлықтың алдын алу болып табылады. Осыған байланысты дене шынықтырудың экономикалық маңыздылығы айқын көрінеді. Қозғалыс белсенділігінің тапшылығы адам ағзасының дамуы мен тіршілік әрекетінің генетикалық бағдарламасының барлық компоненттерінің өрістеуіне теріс әсер етеді [3, 836].

Қазіргі ғылым мен өндіріс бір мезгілде интеграция мен мамандану желісі бойынша дамуда. Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесінде ең маңызды жалпылау гуманитарлық, жаратылыстану және медициналық-биологиялық ғылымдардың тоғысында туады. Спорттық педагогтың еңбек қызметінде шығармашылық компоненттің прогрессивті өсуі жалпы білім деңгейін, шығармашылық ойлау стилін, маманның үздіксіз өздігінен білім алу қабілетін бірінші кезекке қояды. Алайда шығармашылық қабілеттерімен жалпыланған білім мен іскерліктің өзі емес, синтезде білім мен іскерліктің жан-жақты дамыған тұлғаның көрсеткіші болып табылады, оның әлеуметтік рөлінің жандануына ықпал етеді.

Жоғары оқу орындарының түлектері өздерінің көпшілігінде адам мәдениетінің осы саласында жинақталған және интеграцияланған құндылықтардың белсенді тасымалдаушысы болып табылмайды. Мұндай жағдай өмір сүру стилін қалыптастыруда дене шынықтырудың әлеуметтік функцияларын іске асыруды шектейді, жалпы халықтың дене шынықтыру білімінің гуманитарлы-тұлғалық бағдарын төмендетеді. Осындай жағдайға әкелген және педагогтарды даярлауды қиындататын көптеген объективті себептер бар. Оларға жатқызуға болады:

- ғылымның жекелеген салаларындағы жаңа білімдер білім беру процесінде жүйесіз пайдаланылады және кәсіптік білім берудің тиімділігін арттыруға әкелмейді;
- өз өмірінде студенттер дайындайтын кәсіби қызметпен бетпе-бет келген педагог-тұлғалар арасындағы тапшылық;
- тәжірибе және сынақ үшін педагогикалық практика базаларының дайын еместігі;
- оқу орындарының материалдық және ұйымдастырушылық-әдістемелік қасиеттерінің жеткіліксіз мүмкіндіктері (қазіргі талаптарға қатысты) [4, 596].

Сонымен, біз қазіргі қоғамдағы дене шынықтырудың рөлін қарастырдық, дене шынықтыру саласындағы еңбек нарығына талдау жасадық, дене шынықтыру саласындағы маманға сипаттама бердік, сондай-ақ дене шынықтыру мен спорт саласындағы құқықтық реттеу және басқару негіздерін қарастырдық.

Дене шынықтыру саласындағы ғылыми және әдістемелік әзірлемелерді халық қаншалықты тиімді пайдаланатын болады, бірінші кезекте, дене шынықтыру жоғары оқу орындары даярлаумен айналысатын ұйымдастырушылардың, әдіскерлердің, мұғалімдердің, жаттықтырушылардың және қызметкерлердің басқа да санаттары тәуелді болады. Педагог адамның әлеуметтік тәжірибесі мен білім алушы индивидтің тәжірибесі арасындағы байланыстырушы буын болып табылады. Ол индивидтің әлеуметтік тәжірибені – белгілі бір қызмет саласындағы мәдениеттің бөлігін меңгеруін ұйымдастырушы және басшы болып табылады [5, 656] .

Сабақтан тыс уақыттағы салауатты өмір салтының негізгі бағыты оқудан кейін студенттің денсаулығын қалпына келтіруге бағытталған. Ұйқы, тамақ, жеке гигиена, үй шаруашылығында және жеке шаруашылықты жүргізу, балаларды (кіші іні-қарындасарды) тәрбиелеу, қарттарға күтім жасау, университетке баруға және қайтуға кеткен уақыт пен күш, бюджетті толтыру мақсатында уақытша жұмыс жасау және т.б. - бұл сабақтан тыс (бос емес) уақыттың негізгі компоненттері.

Сабақтан тыс уақытта студенттің өмірі алуан түрлі болады. Осы уақытта қалпына келтірудің де, сауықтырудың да, салауатты өмір салтының құрылымдық топтарын шығармашылықпен өзгерте отырып, дамытуда да, қолдауда да айқын көрінеді. Оқушылардың бос емес уақыты шексіз ұзақ болмауы керек. Керісінше, міндет барлық өмірлік және кезек күттірмейтін міндеттер мен мәселелердің қысқа мерзімде орындалуын қамтамасыз ету болып табылады, осылайша студент өзі үшін бірнеше сағаттық бос уақытты ойлап таба алады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Дене шынықтыру: орта кәсіби білім беру мекемелерінің студенттеріне арналған / А.А.Бишаева. – 2-басылым, Астана қ., стер. – М.: «Академия» баспа орталығы, 2017. – 320 б.
2. Физиология спорта: учебное пособие / Л. В. Капилевич. – Томск: ТГУ, 2013. – 192 с.
3. О.В.Дачев, Б.Б.Нигманов. Жаттығу тобындағы студенттердің жылдамдық-күш қасиеттерін дамыту // Жас ғалым. – 2017. - №7. - Б. 195-197.
4. Кузнецов, И. А. Прикладная физическая культура для студентов специальных медицинских групп / И. А. Кузнецов, А. Э. Буров, И. В. Качанов. – Москва: Директ-Медиа, 2019. – 179 с.
5. Әбдірақов, Б.Қ. Емдік дене шынықтырудың негіздері: оқу құралы. – Қарағанды: Акнұр, 2019. – 110б.

УДК 628.971.8

Еремеева А. (ВКТУ), Сычева Г.В. (ВКТУ)

РОЛЬ ЛЕЧЕБНОЙ ФИЗКУЛЬТУРЫ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. В работе отмечено, физкультура непосредственно связана с физической крепостью и здоровьем каждого человека. В случае возникновения каких-либо проблем со здоровьем, существует ее целое направление – лечебная физическая культура (ЛФК), использующее средства физической культуры с лечебно-профилактической целью для более быстрого и полноценного восстановления здоровья и нарушенных функций у человека, а так же предупреждения осложнений заболевания.

Ключевые слова: лечебная физкультура, организм человека, профилактика, физические упражнения, здоровье.

Лечебная физическая культура (ЛФК) – медицинская дисциплина, применяющая средства физической культуры с целью лечения и реабилитации больных и инвалидов, а также профилактики заболеваний.

Физические упражнения являются средством неспецифической профилактики ряда функциональных расстройств и заболеваний, а лечебную гимнастику следует рассматривать как метод восстановительной терапии.

Целью лечебной физкультуры является: усиление терапевтического эффекта при различных патологиях, укрепление оборонительных свойств организма, общее оздоровление, внушение уверенности в своих силах, улучшение настроения.

В Древнем Египте и Древнем Китае физические упражнения были неотъемлемой частью медицины уже в древности. Древнеегипетские врачи применяли массаж и гимнастику для лечения многих болезней. Физические упражнения, которые включали в себя гимнастику и другие виды спорта, широко использовались в Древней Греции и Риме для укрепления здоровья и лечения различных заболеваний.

Многие исследователи изучали историю физиотерапии. Интересные сведения на эту тему можно найти в работах П. Ф. Лесгафта, И. М. Саркизова-Серазини, В. Н. Мошкова, Ю. К. Миротворцева, Д. Ф. Шпаковского и других.

В Индии священная книга "Веды" ("Книга жизни") была опубликована еще в 1800 году до нашей эры и подробно описывала дыхательные техники, которые были частью религиозных ритуалов.

Древняя индуистская философия йоги насчитывала 840 различных дыхательных техник, которые влияли на различные психические состояния (Ф. Хуппе). Особенно широко индусы используют упражнение на задержку дыхания, которое считается действием, угодным богам. На сегодняшний день в Дели существует научно-исследовательский медицинский институт, оснащенный современным диагностическим оборудованием и изучающий действие дыхательных упражнений [1].

В Греции, в период расцвета ее культуры, врачи считали лечебную гимнастику обязательным и важным элементом всей эллинистической

медицины. Знаменитые древнегреческие врачи - Геродик, Гиппократ, Асклепий и другие – рассматривали гимнастику как важнейший элемент лечебной и профилактической медицины [2].

Физические упражнения тесно связаны с улучшением здоровья человека и укреплением его организма.

Физические упражнения воздействуют на все группы мышц, суставы, связки, которые делаются крепкими, увеличиваются объем мышц, их эластичность, сила и скорость сокращения. Усиленная мышечная деятельность вынуждает работать с дополнительной нагрузкой сердце, легкие и другие органы и системы нашего организма, тем самым повышая функциональные возможности человека, его сопротивляемость неблагоприятным воздействиям внешней среды. Регулярные занятия физическими упражнениями в первую очередь воздействуют на опорно-двигательный аппарат, мышцы. При выполнении физических упражнений в мышцах образуется тепло, на что организм отвечает усиленным потоотделением. Во время физических нагрузок усиливается кровоток: кровь приносит к мышцам кислород и питательные вещества, которые в процессе жизнедеятельности распадаются, выделяя энергию. При движениях в мышцах дополнительно открываются резервные капилляры, количество циркулирующей крови значительно возрастает, что вызывает улучшение обмена веществ. Если же мышцы бездействуют – ухудшается их питание, уменьшаются объем и сила, снижаются эластичность и упругость, они становятся слабыми, дряблыми. Ограничение в движениях, пассивный образ жизни приводят к различным патологическим изменениям в организме человека.

Под влиянием умеренных физических нагрузок увеличиваются работоспособность сердца, содержание гемоглобина и количество эритроцитов, повышается фагоцитарная функция крови.

Сочетанная деятельность мышц и внутренних органов регулируется нервной системой, функция которой также совершенствуется при систематическом выполнении физических упражнений.

Существует тесная связь дыхания с мышечной деятельностью. Выполнение различных физических упражнений оказывает воздействие на дыхание и вентиляцию воздуха в легких, на обмен в легких кислорода и углекислоты между воздухом и кровью, на использование кислорода тканями организма. Физические упражнения способствуют ускорению регенеративных процессов, насыщению крови кислородом, что ускоряет выздоровление.

При болезнях снижается общий тонус. Физические же упражнения повышают общий тонус, стимулируют защитные силы организма. Физиотерапевтические упражнения помогают снизить риск травм и повреждений опорно-двигательного аппарата, поскольку они направлены на правильное распределение нагрузки и укрепление определенных групп мышц.

Лечебные упражнения являются важной частью реабилитации после травм, операций или болезней. Они помогают восстановить функции опорно-двигательного аппарата и ускоряют процесс заживления и восстановления.

Оздоровительный эффект лечебной физической культуры является результатом реализации принципа систематичности занятий, построенных с учетом постепенности и последовательности выполнения упражнений. Занятия начинаются с простых и лёгких, известных больному упражнений. По мере роста его функциональных возможностей назначаются более сложные упражнения (при строгом учёте реакции организма). Занятия проводятся ежедневно, иногда по несколько раз в день, при определённой дозировке, в сочетании с назначенным режимом дня.

Принцип индивидуального подхода предполагает учет пола, возраста, уровня тренированности, общего состояния больного, течения основного и сопутствующих заболеваний.

Наряду с дидактическими принципами большое значение имеет оптимальное дозирование средств лечебной физической культуры – установление суммарной дозы (величины) физической нагрузки при применении как одного упражнения, так и какого-либо комплекса (утренняя гимнастика, занятия лечебной гимнастикой, прогулка) (В. Н. Мошков).

Физическая нагрузка должна быть адекватна функциональным возможностям больного. Чрезмерно малая или большая нагрузка не окажет достаточного лечебного действия. Нагрузка дозируется выбором исходных положений, подбором упражнений, числом общеразвивающих и дыхательных упражнений, их продолжительностью, числом повторений каждого упражнения, темпом, амплитудой движений, степенью силового напряжения, сложностью движений, их ритмом, эмоциональностью занятий, их плотностью.

Подводя итоги можно сказать что, лечебная физкультура важная часть активной жизни и является довольно прогрессивной. Регулярная физическая терапия может улучшить общее качество жизни, самочувствие, энергию и жизненную силу.

ӘӨЖ 811.512.122:55

Ершов И.А. (ШҚТУ), Бакиева А.К. (ШҚТУ, оқытушы)

ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ ҒЫЛЫМҒА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

***Андатпа.** Атаулы мақалада Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың елімізге қосқан үлесі туралы сөз қозғалды. Еліміздің экономикалық жағдайы мен дамуына тигізген әсері туралы айтылды. Ғылым мен білімге қосқан үлесінің маңыздылығы туралы баяндалды. Қаныш Сәтбаев терең ғылыми зерттеулердің ғана емес, сонымен қатар білімге деген құштарлықтың символына айналды, жас ғалымдарды білім мен жаңа жаңалықтарға ұмтылуға шабыттандырды. Оның қосқан үлесі белгілі бір ғылыми саланы ғана емес, жалпы қоғамды дамытудың берік негізі болды. Мақала Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдық мерейтойына орай оның өмірі мен еңбектеріне лайықты назар аударуға өз үлесін қосуға бағытталған.*

***Түйін сөздер.** Ғалым, әлем, қалыптасу, даму, жетістік, жаңалық, үлес.*

Қаныш Сәтбаев - әлемге әйгілі ғалым. Оның геологияның ғылым ретінде дамуына қосқан үлесі ерекше бағаланады. Қаныш Имантайұлы бүгінгі күнге дейін еліміздің экономикалық жағдайы мен дамуына әсер ететін Қазақстандағы ауқымды жобаларды әзірлеуге және жүзеге асыруға қатысты. Қаныш Сәтбаев деген кім және оның ғылымға қосқан үлесі — мақаланың тақырыбы.

Қаныш Сәтбаевтың ғылым мен білімге қосқан үлесінің маңыздылығын асыра бағалау қиын. Оның ғылыми зерттеулері мен жаңалықтары геологияның көптеген аспектілеріне жарық түсіріп, әлем туралы түсінігімізді кеңейтеді. Бірақ оның үлесі тек ғылыми жетістіктермен ғана шектелмейді. Көрнекті білім беру қайраткері ретінде ол ғылыми қоғамдастықтың қалыптасуы мен дамуына айтарлықтай үлес қосты. Оның білім берудегі және ғылыми тәлімгерліктегі рөлі оны жалғастыра алатын ғалымдардың жаңа буынын дайындаудың кілті болды ғылыми мұра.

Қаныш Сәтбаевтың балалық шағы таңғажайып оқиғалармен және жарқын естеліктермен ерекшеленді. 1899 жылы Семей облысының Павлодар уезінде дүниеге келген ол алғашқы жылдарын отбасының жылы мекенінде өткізді. Ерте жастан бастап оның ерекше қызығушылығы мен қоршаған әлемді зерттеуді тереңдете білуі байқалды. Ата-аналар мен айналасындағылар Қаныш бала кезінен табиғатқа, техникаға және ғылымға қызығушылық танытқанын жиі еске алды.

Қаныш Сәтбаевтың алғашқы ғылыми қызығушылықтары ата-аналардың хоббиі мен қолдауының әсерінен қалыптаса бастады. Ол кітаптарды қызығушылықпен оқыды және жас кезінде де әртүрлі ғылыми идеялармен тәжірибе жасады. Өмірдің бұл кезеңі оның әлемге деген болашақ ғылыми көзқарасын қалыптастырудың бастапқы нүктесі болды. [2,1]

Қаныш Сәтбаевтың отбасы оның ғылыми қалыптасуында шешуші рөл атқарды. Ата-анасы мен туыстары оған білімге деген сүйіспеншілікті оятып, ғылыми талпыныстарында қолдау көрсетті. Алғашқы жылдардағы отбасылық

жағдай мен білімнің әсері оның құндылықтарын, ғылыми қызығушылықтарын және білімге деген ұмтылысын қалыптастыруда маңызды рөл атқарды.

Қаныш өзінің алғашқы білімін туған ауыл мектебінде алды, содан кейін Павлодардағы орыс-қазақ училищесі болды, оны 15 жасында үздік бітірді.

Сәтбаевтың жаңа білім беру сатысы Семей мұғалімдер семинариясы болды. Жас жігіт университетке түсуге дайындалып жатты, бірақ денсаулығына байланысты проблемалар басталды: дәрігерлер жас адамда туберкулезді анықтады. Бұл ауру бұрын Қаныштың балалық шағына көлеңке түсірді - ол екі жасқа толғанда анасының өмірін қиды. Мен жоспарларымды артқа тастап, үйге емделуге баруым керек болды. Білімді 20 жастағы жігітті Қазкультпросвет төрағасы етіп тағайындайды, Баянауыл ауданында халық судьясы етіп сайлайды. Мұнда 1921 жылы танысу болды, ол Қаныш өмірінің басқа бағытын берді: ғалым Михаил Антонович Усов осы аймақтарға қымыз емдеуге келді. Ол жас жігітті пайдалы қазбалардың маңызы туралы әңгімелермен баурап алды. Осыдан кейін Қаныш Томскідегі технологиялық институттың студенті болды, онда бес жылдан кейін тау-кен инженері дипломын алды.

Қаныш Сәтбаев өзінің ғылыми мансабында ғылыми батылдық пен білімге деген ұмтылыстың көрінісі болды. Оның геологиядағы негізгі зерттеулері әлемдік назарға ие болды. Ол өте перспективалы кен орнын ашты. Бірақ оны игеру үшін ескі зауытты кеңейту және қолдау инфрақұрылымын құру қажет болды. Бұл жолда Сәтбаев табандылықпен жеңген кедергілер болды: Бүкілодақтық халық шаруашылығы кеңесі Жас инженердің тұжырымдарын мойындамайды, содан кейін Сәтбаев КСРО Мемлекеттік жоспарының төрағасы Кржижановскийді қабылдауға ұмтылады және оны зерттеу жұмыстарының көлемін арттыруға сендіреді. Кейінірек ол өзінің ұсыныстарын Орджоникидзе ауыр өнеркәсіп халық комиссарының алдында да негіздеді. Қосымша қаражат қажет болды, оларды мысқа қызығушылық танытқан тресттерден алуға болады. КСРО Ғылым академиясының деңгейінде Сәтбаев кен орнын игеру мүмкіндігі мен қажеттілігін дәлелдеді. Оның баяндамасынан кейін АН 3-ші бесжылдықта Жезқазған объектісін салу идеясын қолдады, кейінірек мұндай шешім мемлекеттік деңгейде қабылданды. 1940 жылға қарай теміржол мен су қоймасының құрылысы аяқталды. Қазақстанның табиғи байлығын игерудегі жетістігі үшін Қаныш Сәтбаев Ленин орденімен марапатталды. Екінші дүниежүзілік соғыстың басында КСРО-да марганецтің өткір тапшылығы пайда болды. Қаныш Имантайұлы бұрын табылған марганец қорларын игеру жөнінде ұсыныс жасады. Кеніш 40 күн ішінде салынды, ал 1942 жылы маусымда Орал зауыттары жезде өндірілген шикізатпен жұмыс істеді. Ұжым Сталиндік сыйлыққа ие болды. Қаныш Сәтбаев ғылым мен технологияның даму тарихында өз ізін қалдырды. Оның [ғылым мен технологияның нақты салаларын көрсетуге] қосқан үлесі оны осы саланың көрнекті өкілі етті. Ол өзінің зерттеулерімен ғана емес, сонымен қатар жаңа технологиялар мен әдістерді енгізудегі рөлімен де қоғамның ғылыми қызметі мен прогресінің дамуына әсер етті. Оның ғылыми жетістіктері одан әрі ашылудың негізі болды және ғалымдардың келесі буынын шабыттандырды.

Осылайша, Қаныш Сәтбаевтың ғалым ретінде оқу және қалыптасу кезеңі тек еңбекқорлығымен және оқу қабілетімен ғана емес, сонымен қатар ғылым мен технологияның дамуына қосқан елеулі үлесімен де ерекшеленеді.

Қаныш Сәтбаев өзінің ғылыми қызметінен басқа, білім беру жобаларына белсенді қатысып, болашақ ғалымдардың ұрпақтарын даярлауға елеулі үлес қосты. 1940 жылдары Сәтбаев ҚазКСР-да ғылымның беделді ұйымдастырушысы ретінде танымал болды: 1941 жылдан бастап ол КСРО ҒА филиалы төрағасының орынбасары болып тағайындалды; көп ұзамай ол Қазфан - дың дамуындағы жетістіктері үшін Ленин орденін алды; ғалым 1944 жылы басталған Ұлттық Ғылым академиясын ұйымдастырудың маңыздылығын негіздеді; ҚазКСР ҒА 1946 жылдың жазының басында ашылды, ал көрнекті геолог оны бірінші президент етіп сайлады.

Оның білім беру жобаларына қатысуының әсері университеттер қабырғасынан асып түседі. Ол құрған бағдарламалар мен бастамалар білімді таратуға, ғылыми зерттеулерді дамытуға, сондай-ақ студенттердің сыни ойлауын қалыптастыруға ықпал етті. Бұл білім беру жобалары оқу орнына айналып қана қоймай, сонымен қатар ғалымдардың болашақ ұрпағын тәрбиелейтін ғылыми көшбасшыларды қалыптастыру орталығына айналды.

Қаныш Сәтбаев үлкен ғылыми жаңалықтар ашып қана қоймай, жас талантты ғалымдардың ғылыми тәлімгерлігі мен қолдауына көп күш жұмсады. Оның ғылыми жетекші ретіндегі рөлі көптеген табысты ғылыми мансаптарды қалыптастыруда маңызды болды. Ол өз тәжірибесімен бөлісті, студенттер мен жас ғалымдарды зерттеудің жоғары стандарттарына ұмтылуға шабыттандырды.

Сәтбаев өзінің ғылыми тобында шығармашылық ойлау мен дербестікті ынталандыра отырып, қолдау мен өзара құрмет атмосферасын құрды. Оның тәлімгерлерінің өміріне қосқан тәлімгерлік үлесі жаңа идеялар мен прогрессивті ғылыми зерттеулердің пайда болуына әкелді. Оның көптеген студенттері оның қолдауы мен шабытының арқасында жетекші ғалымдарға айналды.

Осылайша, Қаныш Сәтбаевтың білім беру жобалары мен ғылыми тәлімгерліктегі рөлі білім беру стандарттарын көтеріп, ғылыми қоғамдастықты дамыта отырып, өшпес із қалдырды. [3, 143]

Қаныш Сәтбаев өзінің ғылыми және білім беру салаларына белсенді қатысуымен қатар, қоғамдық өмірге және әлеуметтік бастамаларға айтарлықтай қызығушылық танытты. Оның құрастыруға қатысуы Қазақстанның пайдалы қазбалар картасы оның өз білімі мен тәжірибесін әлеуметтік мәселелерді шешу және қоғамды дамыту үшін пайдалануға деген ұмтылысы туралы айтады. Мысалы, Қаныш Сәтбаев қолдаған Ертіс — Қарағанды каналының жобасы Білім беру бағдарламаларын, әлеуметтік көмекті және қоғамның өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған басқа да бастамаларды қамтуы мүмкін.

Қаныш Сәтбаевтың ғылыми және білім беру идеялары қазіргі заманда сезіліп отырған зияткерлік прогреске және қоғамдық дамуға жол ашты. Оның ғылыми зерттеулер мен білім берудің жоғары стандарттарына бағытталған принциптері ғалымдарды, студенттерді және білім беру мекемелері. Білім беру жобаларына енгізілген Тәуелсіздік, шығармашылық ойлау және білімге ұмтылу

принциптері оқыту мен тәрбиелеудің заманауи идеяларында резонанс тудырады. Қаныш Сәтбаевтың идеялары әртүрлі салалардағы инновациялар мен ғылыми зерттеулерді ынталандыратын білім беру стандарттарын дамытуға негіз болды. Оның әсері қоғамның зияткерлік әлеуетін қалыптастыруға ықпал ететін жаңа білім беру бағдарламаларын, стартаптар мен ғылыми орталықтар үшін инкубаторларды құруда сезіледі.

Қаныш Сәтбаевтың ғылыми мұрасы қазіргі заманғы сын-тегеуріндер мен технологиялық жетістіктерге айтарлықтай әсер етеді. Оның жұмысы геологияда қолданылатын заманауи технологиялар мен әдістерді дамытуға негіз болды. Оның ғылыми идеялары, қазіргі заманғы зерттеулер мен инновациялардың бастапқы нүктесі ретінде қызмет етуді жалғастыруда. Оның ғылыми мұрасы заманауи ғалымдар мен инженерлерді озық технологияларды пайдалана отырып, күрделі мәселелердің шешімдерін әзірлеуге ынталандырады.

Осылайша, Қаныш Сәтбаевтың мұрасы қазіргі ғылым мен білімге елеулі үлес қосады, ал оның идеялары қазіргі әлемнің сын-тегеуріндерін еңсеру үшін өзекті және шабыттандырушы болып қала береді. Оның балалық шағы мен алғашқы жылдарындағы маңызды сәттер оның жеке басын қалыптастырып қана қоймай, кейінірек ғылымның дамуының кілті болған ғылыми қызығушылықтарды анықтады.

Оның білім мен ғылымға қосқан үлесі тек жаңалықтар мен зерттеулермен ғана шектелмейді. Білім беру жобаларына белсенді қатысу, ғылыми тәлімгердің рөлі және оның әлеуметтік белсенділігі оны көрнекті ғалым ғана емес, сонымен қатар көптеген адамдар үшін шабыттандыратын тұлға етті. Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдық мерейтойын атап өткен ерекше сәтте біз оның ғылым мен білімге қосқан баға жетпес үлесі үшін терең ризашылығымызды білдіреміз. Оның өмір жолы мен ғылыми жетістіктері көптеген адамдар үшін шабыт болды және тарихта айтылмас із қалдырды.

Оның білімге қосқан ерекше үлесінің арқасында жас ғалымдар шабыт пен басшылықтың қайнар көзін табады. Оның идеялары мен әдістері инновациялық ғылыми зерттеулердің негізі болды және оның білімге қосқан үлесі ғалымдар мен көшбасшылардың жаңа буынын қалыптастыруды жалғастыруда.

Қаныш Сәтбаевты мерейтойымен құттықтаймыз және оның білімге деген үздіксіз ұмтылысы, ғылыми мұраға қосқан үлесі және білім тарихында қалдырған ізі үшін алғыс айтамыз. Оның есімі ұлы ғылыми және білім беру жетістіктерінің символы ретінде жадында қалады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Медеу Сәрсек "Қаныш Сәтбаев". : Молодая гвардия, 1980. - 319 б.
2. Қаныш Имантаевич Сәтбаев, 1899-1964. Изд-во "Наука, ", 1982 – 150 б.
3. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. Т.7: Н-С, Алматы, 2005-728 б

UDC 811.11

Zholdybaeva A. (EKTU), Kalelova I.M. (senior lecturer of EKTU)

THE ROLE OF ENGLISH IN THE MODERN WORLD

Annotation. *This article explores the pivotal role of English as a global language in the 21st century. English serves as a catalyst for international understanding and collaboration. The discussion highlights the transformative impact of English proficiency on individuals and societies, underscoring its importance in navigating the complexities of our interconnected world.*

Key words: *society, globalization, communication, multiculturalism, education, diplomacy.*

The 21-st century is the time of scientific and technical progress. In connection with the new conditions of development of society is changing the approach to education in general and language education in particular. In the world, there are many countries and languages spoken by their inhabitants, even more. In this case, it is not a hundred or two, and a few thousand. How did the people of Earth to understand each other? However, this goal is international languages, which allows all of us to communicate with each other, regardless of nationality or place of residence. One of them is English. Due to possible widespread English international communication, contact building, conflict resolution, and simply communicate.

About 90 countries around the world have adopted English as a second state, in many countries, it is compulsory to study, and when there are alternatives, for example, between the German and English, 85% choose English. International life is under the sign of the English language. He is the official working language of the United Nations. Business negotiations, summits, conferences, congresses - all held in English. Global cultural and scientific life is only possible thanks to the English language as a kind of channel through which can exchange experiences, information and achievements. Olympic Games and they have chosen the official language - English.

Previous knowledge of English was a sign of intelligence, a luxury item. Once and computers as well as mobile phones, could afford only people of a certain social stratum. Now such things are necessities. The same can be said about the English. He is taught to all and everywhere: in schools, universities and courses.

Many do not understand, if the English language is needed in the modern world. However, it is no secret, no matter what the goal in front of you or was they actually are not possible without the knowledge of the English language. The role of language skills is very high now. Here are some basic examples of the importance of the English language.

People, who wish to find a job, should be required to be familiar with the English language. Knowledge of foreign languages most often needed in the field of education and science. The highest level of English should be the students who wish to link their lives with information technology. There are Jobs for English speakers usually in large companies: it is because large firms often cooperate with foreign partners, and to do that you need to speak the language well enough to fully negotiate and conclude deals with foreign partners. In addition, many employers are willing to

pay more staff who speak English. According to research from the knowledge of a foreign language, candidates earn about 10-40% more than their counterparts.

Travelling in English-speaking countries is only possible if you know and understand foreign speech. It is no secret that today almost everyone wants to go on holiday abroad. Thanks to the knowledge of the English language, you can easily communicate with people not only in English-speaking countries. Anywhere in the world, there is a certain percentage of the population who will be able to understand foreign speech. In that case, if you know a foreign language, you can always find it easy to ask for help in a foreign country. That is why you will feel confident abroad.

The role of English in the world today is obvious to students who wish to receive a decent education. His knowledge allows you to study at any university completely. The resulting document of education in all the countries listed. Because of this, you can qualify for a prestigious future. Students with knowledge of the English language have a huge advantage over employers. Some firms, including large, ready to take on the work of novice professionals and provide them with high wages if they speak a foreign language.

The relevance of learning English can also be explained by the rapid development of technology. Each year, experts from around the world create new inventions. They are given names that are most often English speaking. Surprisingly, the familiar word to us, such as a laptop computer, a scanner, mobile and others have come to it from the English.

Due to the rapid development of the Internet by representatives of different nations began to closely interact on the web. In order to understand each other, they use English.

English plays an important role in the lives of adolescents and young adults. Computer games in the English language have a huge popularity among gamers. Many young people spend a considerable amount of free time using them. As a rule, new foreign games for the first time do not have the correct translation. At this point, it can only help foreign language. With this, gamers can try out the new product, without feeling discomfort. There are also useful programs in English. Knowledge of a foreign language can be used not only games, but also the application without difficulty.

English today is an integral part of the development of the Russian language. Borrowing - this is one of the sources of replenishment of lexical structure. They reflect the facts of ethnic, social, cultural and economic contacts between people of different language groups. This phenomenon is due to several reasons:

- The need to name new objects and phenomena;
- Lack equivalents in the Russian language;
- The lack of the most accurate name;
- Ensuring stylistic effect.

The greatest influence of the English language there is in advertising. Every year more and more businesses, products and stores are called foreign words.

A large number of English words is present in the youth voice. Experts believe that this is due to stereotypes and ideals that were established during adolescence society. Young people believe that the standard of living in the US is much higher than

ours. Using English in a speech drawing, in a certain way they approach their ideal. The following words can be attributed to anglicisms:

- shuzy – “shoes”;
- butsy – “boots”;
- komp – “computer”;
- frend – “friend”;
- feys – “face”.

Learning English is in demand every year. Any modern man should own them at least at the primary level.

Today, we begin to teach English language as early as preschool age. Almost all parents are aware that foreign language skills are extremely important. That is why they are hard to deal with their child in this direction. To train the student or preschool child they hire a tutor or send it to the special courses. In addition, in recent years, many adults who wish to learn English too. To achieve this goal, you can similarly use the services of a tutor or enroll in appropriate courses. You can learn the language by yourself. It is recommended to take advantage of educational literature or special video and audio courses.

Today the widespread is need for translators. This profession is becoming more popular with each passing year. Graduates who know a foreign language often choose it. There was a profession in ancient times. Its formation is associated with the emergence of economic relations between the two countries. Even 20 years ago, the interpreter profession had a special popularity because such work was low-paid workers. Today, translator from English into Russian is characterized by a high and stable income. Typically, such specialists are working in the largest and most influential companies. Translation Profession is great for people who have:

- Predisposition for foreign languages;
- A good memory;
- Good diction;
- Perseverance;
- Communication;
- Diplomatic skills;
- The development of hearing and ability to imitate.

The skilled person is often sent to work abroad. He could easily arrange them there citizenship, as well as to have a stable and high income.

Thus, the English language plays an important role in our lives. His knowledge is necessary for people of all ages. The English language is associated with all areas of life. It is indispensable for those who wish to obtain a prestigious education or to find a paying job. Knowledge of the English language gives the opportunity to enjoy a variety of new applications, read books and watch movies without translation into their native language. Very important is the English language for technical specialties, as most of the production equipment and devices produced abroad. On learning of a foreign language broadens the mind, there is access to the understanding of scientific articles worldwide scale. Knowing English, you can easily establish contacts, going on a journey, because the English - the language of international importance. There is no

strict age limits for learning English. Children, adolescents and young people learn the language while studying and attending specialized courses. Adults can also take advantage of the courses or to learn English on their own. To do this they need a good educational literature, audio and video courses.

English today - it is an opportunity due to the global flow of information, the opportunity to become an equal part of the cultural world community.

Continuing the discourse on the significance of English today, it is imperative to acknowledge its role in shaping linguistic landscapes and cultural identities. The influx of English loanwords into various languages reflects not only linguistic evolution but also broader societal transformations. These borrowings, spanning fields like power, politics, economics, business, science, technology, and sports, underscore the pervasive influence of English across diverse domains.

In advertising, the use of English terms and phrases has become increasingly prevalent, reflecting globalization and catering to international audiences. The adoption of English in advertising campaigns enhances brand recognition and appeal in the global marketplace.

Moreover, English has become intertwined with youth culture, as evidenced by the integration of English words and expressions into everyday speech among adolescents. This phenomenon, driven by aspirations and perceptions associated with Western lifestyles, underscores the dynamic interplay between language, identity, and societal values.

The relevance of English extends beyond practical utility; it embodies cultural capital and opens doors to new experiences and perspectives. The ability to engage with English-language literature, films, music, and art broadens one's worldview and fosters cross-cultural understanding.

Furthermore, English proficiency empowers individuals to participate actively in international discourse on pressing global issues such as climate change, human rights, and social justice. By breaking down linguistic barriers, English facilitates collaboration and collective action towards addressing shared challenges confronting humanity.

In the realm of education, the integration of English-language instruction enables students to access a wealth of knowledge and resources from diverse cultural and disciplinary perspectives. English proficiency enhances academic and professional opportunities, equipping individuals with the skills and competencies needed to thrive in an increasingly interconnected world.

Moreover, the digital age has further amplified the importance of English as a tool for accessing information and participating in online communities. The proliferation of English-language content on the internet—from websites and social media platforms to online courses and forums—underscores its status as the *lingua franca* of cyberspace. English fluency enables individuals to engage with a vast array of online resources, collaborate with peers across borders, and contribute to global conversations on topics ranging from politics and culture to technology and entertainment.

In the professional sphere, English proficiency is increasingly valued as a prerequisite for career advancement and global mobility. Many multinational corporations prioritize candidates with strong English language skills, recognizing the importance of effective communication in a diverse and interconnected workforce. Moreover, English-language proficiency enhances opportunities for international collaboration, enabling professionals to form partnerships, negotiate agreements, and navigate cross-cultural dynamics with confidence and competence.

The relevance of English extends beyond traditional workplace settings, encompassing emerging fields such as remote work, freelancing, and entrepreneurship. As the gig economy continues to expand, individuals with English language skills can leverage online platforms to access global markets, attract international clients, and pursue flexible career opportunities from anywhere in the world.

Furthermore, English proficiency empowers individuals to engage with pressing global issues and advocate for positive change on a global scale. Whether addressing environmental sustainability, social inequality, or human rights violations, effective communication in English facilitates dialogue, fosters empathy, and mobilizes collective action towards building a more equitable and sustainable future for all.

In the realm of diplomacy and international relations, English serves as a common language for fostering diplomatic ties, negotiating treaties, and promoting cross-border cooperation. As the language of diplomacy, English enables nations to engage in meaningful dialogue, resolve conflicts, and pursue shared objectives in an increasingly interconnected world.

In conclusion, the role of English in the modern world is multifaceted and far-reaching, encompassing communication, commerce, culture, education, technology, and diplomacy. Its status as a global language underscores its importance as a tool for fostering understanding, promoting collaboration, and advancing progress on a global scale. As we navigate the complexities of the 21st century, proficiency in English remains essential for individuals and societies seeking to thrive in an increasingly interconnected and interdependent world.

REFERENCES:

1. British or American English: A Handbook of Word and Grammar Patterns (Studies in English Language), 1st Edition by John Algeo. - Cambridge University Press, 2016
2. Bauer, Laurie. Morphological Productivity. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
3. Katamba, F. English words. London: Rutledge, 2015

УДК 615.825.1

Жукова В. (студент, Торайгыров университет), Кривец О. А., Батяшова И. В. (старшие преподаватели, Торайгыров университет)

ДЫХАТЕЛЬНАЯ ГИМНАСТИКА КАК СРЕДСТВО ОЗДОРОВЛЕНИЯ ЛЮДЕЙ ПРЕДПЕНСИОННОГО И ПЕНСИОННОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. В статье раскрывается понятие и сущность такой техники, как дыхательная гимнастика. Описывается важность дыхания человека при лечении различных болезней и реабилитации после них, а также при поддержании здорового тела. Приводятся различные виды и методы дыхательных гимнастик, в частности такие знаменитые техники как дыхательная гимнастика Стрельниковой и дыхательные практики Бутейко.

В статье также приводятся, в качестве примеров, простые упражнения характерные для данных техник.

Кроме того, в статье рассказывается о важности дыхательной гимнастики у представителей предпенсионного и пенсионного возрастов, а именно раскрывается польза данного направления при лечении болезней и различных недугов.

Рассматриваются случаи, при которых выполняется дыхательная гимнастика и противопоказания к ее применению. Обобщаются сведения и приводится вывод о роли дыхательной гимнастики для здоровья человека.

Ключевые слова: дыхательная гимнастика, оздоровление, упражнения, пенсионный, предпенсионный возраст.

Дыхание – это удивительный процесс, без которого невозможна наша жизнь. Благодаря ему, у нас идёт нормальное течение метаболизма (обмена веществ и энергии), а также поддерживается гомеостаз (постоянно внутренней среды). При вдохе мы получаем из окружающей среды кислород, а при выдохе избавляемся от продуктов метаболизма: углекислого газа и других.

Интересный факт: дыхание – это одна из немногих способностей человека, которая может контролироваться как сознательно, так и неосознанно. По статистике, взрослый человек в спокойном состоянии совершает примерно от 12 до 20 вдохов в минуту [1]. Но знали ли вы, что большинство из нас дышат неправильно? И у людей, при неправильном дыхании, зачастую появляются множество разных болезней. Но как дышать правильно? Слышали когда-нибудь фразу «дышите глубже?». Но вот незадача, при интенсивном глубоком дыхании может произойти гипервентиляция: слишком много кислорода в лёгких, а углекислого газа слишком мало. Но в чем проблема, спросите вы? Все дело в том, что чем меньше в крови CO_2 , тем крепче связь между гемоглобином и кислородом, и тем меньше его попадает в клетки. В результате, человек захлёбывается кислородом, а ткани мозга страдают от его нехватки - гипоксии. Выражается это в головокружениях и потере сознания. Но и чрезмерное задерживает дыхания не приведет ни к чему хорошему. Поэтому правильное дыхание, может помочь вам не только избежать неприятных болезней, но и улучшит ваше физическое состояние. Именно с этой целью, разрабатываются различные дыхательные гимнастики [2].

Есть множество определений и понятий дыхательной гимнастики. Но, в общем смысле, можно сказать, что дыхательная гимнастика – это комплекс различных упражнений, связанных с управлением дыхания и положения рук, грудной клетки и всего тела. Это дыхательные упражнения, задействующие опорно-двигательный аппарат, которые направлены на повышение иммунитета, развитие дыхательной мускулатуры, речевого аппарата и координации движений. Также, дыхательная гимнастика направлена на восстановление дыхательной системы после тяжёлых заболеваний и предотвращение частых простудных заболеваний. Ну и конечно, дыхательные упражнения помогают человеку расслабиться и успокоиться после стрессовых ситуаций. В конце концов, дыхательная гимнастика довольно часто применяется при лечении и профилактике различных заболеваний, а также при реабилитации, так как она даёт хороший эффект [3, с. 12].

Существует очень большое множество видов дыхательной гимнастики. Но давайте рассмотрим несколько самых распространенных техник.

Дыхательная гимнастика Стрельниковой. Безусловно, одна из знаменитых техник была создана в 30-х годах XX века для возвращения голоса профессиональным певцам. Но затем ее причислили к лечебным и стали выполнять при лечении заболеваний дыхательной системы. Эта техника помогает быстрее восстановить полноценное дыхание, улучшает насыщение крови кислородом, общее состояние и настроение. Итак, как же проходит данная техника дыхательной гимнастики? Приступать рекомендуют с начальных трех упражнений, дважды в день, а затем прибавлять по упражнению в день. Главный принцип – сильный и резкий вдох носом, а выдох ртом [4].

Есть несколько упражнений:

1) ладошки – руки согнуты в локтях и подняты ладонями вверх. Нужно делать ритмичные вдохи носом (4 подряд), при этом сжимая ладони в кулак. После, вы опускаете руки и отдыхаете 4 секунды. Выдыхаете свободно ртом, а затем повторяете упражнение. В общем – 24 подхода в любой позе (лежа, стоя или сидя). При возникших трудностях увеличиваете отдых до 10 секунд (Рисунок 1);

Рисунок 1 – упражнение «Ладони»

2) погончики. В положении стоя, руки прижимаете к животу, сжав кулаки. Вдыхая, резко толкаете кулаки вниз. Затем возвращаете руки назад до уровня пояса, расслабляете плечи на выдохе. 8 вдохов – пауза 4 секунды (Рисунок 2);

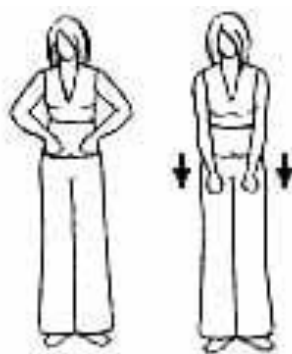

Рисунок 2 – упражнение «Погончики»

3) насос. В положении стоя, ставите ноги на расстоянии уже плеч, а руки опущены вдоль тела. Исполняете маленький наклон вперед (спина округленная, голова опущена), тянете руки к полу, не доставая его. Вдох одновременно с наклоном. После, выдыхаете, выпрямляясь не до конца. Темп наклонов – от 100 в минуту (Рисунок 3).

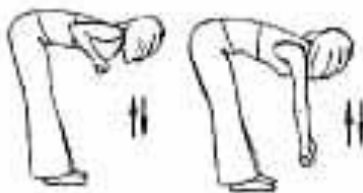

Рисунок 3 – упражнение «Насос»

Таким образом, дыхательная техника Стрельниковой является эффективным средством при лечении заболеваний дыхательной, нервной и сердечно-сосудистой систем [5].

Упражнения для дыхания от Константина Бутейко также имеют свою определенную технику. Константин Бутейко – учёный, врач-клиницист, физиолог, кандидат медицинских наук, член общественной организации «Международная академия информатизации». Главный принцип его практик – это дышите не глубже. Да, именно поверхностное и лёгкое дыхание по мнению ученого делает человека здоровее и выносливее. Если говорить проще и в целом: делаете вдох 2 секунды, задерживаете дыхание на 4 секунды, затем выдыхаете 4 секунды. Раньше методы дыхания Бутейко не признавались и были даже запрещены. Но сегодня, учёные называют данную дыхательную гимнастику – «революционным открытием в области медицины» [6].

Для своих исследований учёный сравнил дыхание здорового и больного человека, что позволило ему сформировать свои оригинальные упражнения (Таблица 1) [7].

Таблица 1 – сравнение дыхания здорового и больного человека

	Здоровый человек	Больной человек
Чем дышит	Через нос	Через рот
Частота дыхания	От 8 до 16 дыханий в минуту: неглубокий вдох, спокойный выдох и после него автоматическая пауза, во время которой происходит газообмен в легких.	От 20 до 50 раз в 1 минуту, вдохи производит глубокие, быстрые, отсутствует пауза между выдохом и последующим вдохом.
Глубина дыхания	В покое после выдоха может задерживать дыхание на 60 секунд. Это средняя норма. Чем пауза больше – тем больше здоровья.	Задержка его дыхания не превышает 5-10 секунд.

Было доказано, что метод Бутейко позволяет купировать приступ удушья при бронхиальной астме без использования лекарственных препаратов. Более того, в исследованиях Константина говорится, что его метод поверхностного дыхания лечит более 100 заболеваний. Но стоит заметить, что само лечение и процедуры могут сопровождаться не самыми хорошими ощущениями. Учёный предупреждает, что первые предвестники реакции выздоровления бывают неприятными и даже порой мучительными: боль в мышцах, озноб, нервное возбуждение и даже обострение симптомов болезни. Поэтому нужно при использовании данной дыхательной гимнастики вы должны быть терпеливыми и целеустремлёнными и тогда результаты не заставят себя ждать [8].

Для представителей пенсионного и предпенсионного возраста дыхательная гимнастика будет одним из самых полезных и качественных методов профилактики и лечения различных заболеваний. Она помогает восстановить дыхание и улучшает работу сердечно-сосудистой системы [9, с. 36].

Более того, она укрепляет иммунитет, улучшается память и внимание, помогает справляться с хроническими недугами, улучшается обмен веществ и даже приводит в тонус мышцы. Также дыхательная гимнастика помогает в борьбе с бессонницей, что для большинства пожилых людей является частой проблемой. Ну и наконец, дыхательная гимнастика проводится при подготовке к операциям разной направленности, для улучшения пищеварения и для улучшения кровоснабжения. Существует множество различных техник и методов для пенсионеров. Но важно подходить к выбору упражнений индивидуально и качественно, ведь для каждого должна быть своя оптимальная техника для предотвращения и профилактики болезней. Ведь существуют различные противопоказания для дыхательных упражнений, среди которых:

острый период инфекционного заболевания, температура выше 39 градусов, внутреннее кровотечение и так далее. Поэтому перед выполнением следует проконсультироваться со специалистом. Но, исходя из всего вышесказанного, можно сделать вывод что, дыхательная гимнастика – это доступное, эффективное и экономное средство для оздоровления людей предпенсионного и пенсионного возраста, которое поможет им преодолеть недуги своего возраста и улучшить состояние организма [10].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Дыхательная гимнастика: польза и показания // medikom.ua [Электронный ресурс]. [URL:https://medikom.ua/ru/dyhatelnaya-gimnastika/](https://medikom.ua/ru/dyhatelnaya-gimnastika/). (Дата обращения: 12.02.2024)
2. Дыхательная гимнастика для взрослых // tyzine.ru [Электронный ресурс]. [URL:https://www.tyzine.ru/polezno-znat/dyhatelnaja-gimnastika](https://www.tyzine.ru/polezno-znat/dyhatelnaja-gimnastika). (Дата обращения: 20.02.2024)
3. Дыхательная гимнастика Стрельниковой для взрослых и детей // Министерство физической культуры, спорта и молодежной политики Свердловской области / Екатеринбург – 2016. – 26 с.
4. Комплекс упражнений для дыхательной гимнастики (по А.Н. Стрельниковой) // lenina-44.ru [Электронный ресурс].
5. Дыхательная гимнастика Стрельниковой //kmc75.ru [Электронный ресурс]. [URL:http://kmc75.ru/node/46315](http://kmc75.ru/node/46315). (Дата обращения: 14.02.2024)
6. Дыхательная гимнастика по Бутейко: секрет поверхностного дыхания // passion.ru [Электронный ресурс]. [URL:https://www.passion.ru/health/obraz-zhizni/dyhatelnaya-gimnastika-po-buteyko-sekret-poverhnostnogo-dyhaniya-85984.htm](https://www.passion.ru/health/obraz-zhizni/dyhatelnaya-gimnastika-po-buteyko-sekret-poverhnostnogo-dyhaniya-85984.htm). (Дата обращения: 20.02.2024)
7. Константин Бутейко: Дыхательные практики Бутейко. Действенные упражнения для лечения пневмонии и других заболеваний // labirint.ru [Электронный ресурс]. [URL:https://www.labirint.ru/books/751228/](https://www.labirint.ru/books/751228/). (Дата обращения: 18.02.2024)
8. Метод Бутейко: Опыт внедрения в медицинскую практику/К.П. Бутейко, А.Е. Хорошо. – Москва: Издательство Патриот, 1990 г. – 224 с.
9. Дыхательная гимнастика для пожилых // sgc-opesa.ru [Электронный ресурс]. [URL:https://sgc-opesa.ru/spb/news/dykhatelynaya-gimnastika-dlya-pozhilykh/](https://sgc-opesa.ru/spb/news/dykhatelynaya-gimnastika-dlya-pozhilykh/). (Дата обращения: 19.02.2024)
10. Дыхательная гимнастика для пожилых // vdoxnovenie.com [Электронный ресурс]. [URL:https://vdoxnovenie.com/stati/dyhatelnaya-gimnastika-dlya-pozhilykh/](https://vdoxnovenie.com/stati/dyhatelnaya-gimnastika-dlya-pozhilykh/). (Дата обращения: 21.02.2024)

ӘӨЖ 811.512.122(574)

Жеңісұлы Ж., Жәнібек М. (ШҚТУ), Токсанбаев А.А. (оқытушы, ШҚТУ)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа. Әр халықтың басты байлығы, баға жетпес қазынасы - ана тілі. Ана тіліне салғырт қарау - өз халқының өткеніне, бүгініне, болашағына немқұрайлы қарау деген сөз. Тіл – халықтың басты қарым-қатынас құралы. «Балық тілсіз болса да, халық тілсіз болмайды» деген Қадыр Мырза атамyzдың нақылындағыдай, тілсіз халық түгіл жеке тұлға өмірін елестету қиын. Толыққанды адам ретінде өмір сүрудің негізгі кілті – қоршаған ортамен байланыс болса, бұл байланысты қамтамасыз ететін басты элемент – тіл.

Түйін сөздер. Ана тілі, құқықтық жағдай, қазақ тілі, үкімет, заң, қызмет, қоғам, мемлекет.

Жалпы, Жер жүзінде 6000-нан астам тіл болса, оның ішінде қолданыстағы мемлекеттік статусы мәртебесі бар тілдер және жойылу алдында тұрған сонымен қатар атауларын тек тарихтың көне ақпараттарынан көз шалып қалатын, бүгінде жер бетінде жоқ тілдер де бар. Сонымен қатар, «мемлекеттік тіл» мәртебесіне ие болғанымен, мәртебесіне сәйкес құрметке ие бола алмай келе жатқан тілдер де бар. Тіл тағдыры ел тағдырымен біртұтас болғандықтан, тілдің мәңгі жасауы халықтың ұлттық құндылықтарын жоғарғы дәрежеде дәріптеуімен сипатталады. Дербес еліміздің тарих тамыры тереңге бойлаған, қасиет оты еш сөнбес ұлттық тілі әр ұлтжанды қазақтың патриотының жүрегінде сөйлеп тұр.

Қасиетті тіліміздің жоспарлы саяси даму, халқымыздың тілдік құқығын қорғау бастамасы, көркем әдебиетпен іс-қағаз тілін қалыптастыру жұмыстары Әлихан Бөкейханов пен Ахмет Байтұрсынов сынды зиялыларымыздың ерен еңбегінен бастау алған. Заман қысымына орай, ұлт болашағы бұлыңғыр тартқан шақта, ұлттық тіліміздің тағдырын шешуде зиялыларымыз ұсынған жол айрықша болды. Сол себептен, тіліміздің бүгіні мен болшағын бағамдау үшін осы жолды сабақ ала жалғастыруымыз қажет. Тіл мәселесіне байланысты зиялыларымызды ұлықтауға себеп қандай?

Тарихтан белгілі, еліміз 250 жылдан астам уақыт Ресей империясының бодандығында болды. Жалпы бодан елдің жай-күйі ежелден белгілі. Тәуелсіздігінен айырылып, тағдыры көлеңкеленген халық жасқаншақ келеді. Осындай қиын шақта, тілдік құқықтың қорғалуын өзекті мәселе етіп көтеріп, ірі империясының талап қоя білген арыстарымыздың әрекеті, бүгінгі тіл тағдырының бастамасы деуге болады. Бұл тұста, 1905 жылғы қарашада Ресейде өткен «Жергілікті және қалалық қайраткерлердің» Москвадағы Мәскеудегі съезінде: «Ана тілін еркін қолдану қазақтардың таяу арадағы мұқтажы» деп мәлімдеді. Сонымен қатар, тілдер құқығын шектейтін заңдардың жедел түрде қайта қаралуын табанды түрде талап етті. Осы бастаманың жалғасы ретінде, Қарқаралы уезіндегі қазақтардың 11 тармақтан тұратын құзырхатын ұйымдастырып, оны орыс тілінде шығатын «Сын отечества» газетінің 1905

жылғы 4 қыркүйектегі 173-санында өз атынан жариялаған. Бұл тармақтың 2,3,7,8-тармақтарында қазақ тілінің мәселелері көтерілді.

Еліміздің басым тұрғындары қазақ тілінің қолданысына кері әрекеттер жасауда, сондағы ана тілден безіп, тілге тиек ететіндері орыс тілі. Біршама алпауыт компаниялар мен мекемелерге жұмысқа алу кезінде алдымен орыс және ағылшын тілдерін білуі талап етіледі. Мемлекеттік қызмет аясында да қойылатын басты талап осылар.

Қазақстан көп ұлтты мемлекет. Ендігі кезекте, барлық мемлекет тұрғындарын қазақ тілде сөйлетуді мәжбүрлі жүзеге асыру қажет деген пікірлер айтылып жатыр. Дегенмен бұл тезистің күмән-күдігі басым. Өйткені өз кәсібін дөңгелетіп отырған қандай да бір диаспоралар үшін, қазақ тілін меңгеру қаншалықты тиімді деген сұрақ туындайды. Себебі олар үшін елімізде орыс тілінде өмір сүру қиын емес те, керісінше қазақтарға өз елінде орысша өмір сүру қиындық туғызады. Бұл этносаралық наразылықтар да тудырып жатады.

Тіл мәселесінің көлеңкелі тұстары қашан күн бетін көрмек?

Тіл мәселесінің көлеңкелі тұстары қашан күн бетін көрмек?! Бұл сұрақтың жауабын тиісінше, тіл комитеті мен тіл саясатын жүргізушілерден іздейміз. Билік пен тіл мәселесі жайында бір оқиға ойға оралады. Тіл комитеті 90-шы жылдардың ортасында, тіл туралы бастапқы заң жобасын таныстыру үшін кезекті отырысын өткізді, сонда қатысушылардың бірі Сұлтан Оразалиновтан: «Заң жобасы қай тілде жазылған?»-деп сұрапты. Шенеунік болса, сасқалақтап, нақты жауаптан жалтарған.

Демек, жоба алғашында орыс тілде болғаны. Осы оқиғадан соң тіл саясатына күмәнмен қарау қалыптасты. Бірақ бүгінде, қалалық тілдерді дамыту және архив ісі басқармасы мемлекеттік тілдің ахуалын көтеру бағытында бірыңғай шаралар жасауда. Басқарма мемлекеттік мекемелердегі тіл нормаларының сақталуына мониторинг жүргізді. Елдегі біршама көше аттарын қазақша ретке келтіру жұмыстарын жасады. Қазақ тілінде сапалы контентті дамытуда. Осы орайда, әдеттегіше үкіметті кінәләу үрдісіміз жүрмей тұр.

Көп жағдайларда орыс тіліне жақындығымызды өткен ғасырлардағы қазақ халқының Ресей державасына бодандығымен түсіндіріп жатады ол да ақылға қонымды себеп тек, бүгінде еліміздің дербестігін еске ала отырып мәселені қайта қарасақ мемлекет бар жағдайын жасаған қазақ тілінде таза сөйлеуге кейбір адамдарда өзіндік құлық жоқ сынды. Қазақша кібіртіктей сөйлеген жандарды көрсек «шала қазаққой» деп жүре береміз. Сонда шалалықтың түбі не болмақ!? Өз тілінде еркін сөйлей білмейтін адамның қазақша ойлап, қазақша өмір сүре алуы екіталай. Сондықтан ана тіліне шорқақ қарау бүкіл болмысына немқұрайлы қарау болып табылады.

Қорытындылай келсек, қазақ тілінің бүгінгі ахуалы күрделі мәселе. Қазақ тілі қолданыста деген сөз тек қағаз жүзінде орындалуға апара жатқанадай. Мемлекет тарапынан жасалған қолдауларды дұрыс пайдаланып, тіл мәртебесін көтеру Республика азаматтарының әрбірінің азаматтық борышы.

Ұлттың тілі – ұлттың ділі

«Ұлттың тілі – ұлттың ділі» деп, халық даналары айтқандай, ұлтымызды сақтайық. Ана тіліміздің айбынын асқақтатып, қасиетті қазақ жерінде қазақ тілінің мәртебесін көтерейік! Төл тілімізден қашпай керісінше төрге сүйрейік сонда ғана Қазақстан түндігі берік ел болмақ!

Қазақстан - көп ұлтты мемлекет. Ұлтаралық келісім өзара жарасымын тапқан, тату еліміз. Алайда, қазақ тілі әр қазақтың ар - ожданы, мақтанышына айналуы тиіс. Осы орайда Бауыржан Момышұлының «анамыздың ақ сүтімен бойымызға дарыған тілімізді ұмыту - бүкіл ата - бабамызды, тарихымызды ұмыту» - деген сөзді әрбір қазақ ұғынса, біздің тіліміздің жағдайы дәл қазіргі қалпынан әлдеқайда жоғары деңгейде болар еді.

Мемлекеттік тіл - аса маңызды да ең өзекті мәселе, тіл - қазақтың жан дүниесі, рухани негізі, ел еркіндігі мен ұлтты танытатын басты белгісі болып табылады. Ол - ұлт болмысын ұғындырып, төңірегіне жұртты топтастырушы, біріктіруші фактор. Сондықтан мемлекеттік тілді білу - өмір талабы, заман сұранысы, қоғам қажеттілігі. Олай болса, тілді өмірдің барлық саласында қолданып, аясын кеңейту жолында әрбір қазақстандық өз азаматтық міндетін атқаруға тиіс. Ол үшін тіл білуді мақсат тұтып, алдына талап қоя қажымай ізденіп, айрықша көңіл бөліп, аянбай еңбектенсе, мемлекеттік тілді меңгерері анық.

Тәуелсіздіктің рухын асқақтатқан тіл мәртебесін көтерудегі ауқымды істің басы-қасында үнемі мемлекет басшысы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың өзінің жүруі жұртты үнемі жарық үмітке жетелейді. Президентіміз - «Біз барша қазақстандықтарды біріктірудің басты факторы болып табылатын қазақ тілінің одан әрі дамуы үшін барлық күш-жігерімізді салуымыз керек... Сонымен бірге елімізде тұратын барлық халықтар өкілдерінің ана тілінде еркін сөйлей, оқи алуына, оны дамытуға қолайлы жағдай тудыруымыз қажет» деп атап көрсеткен болатын.

Сонымен қатар, «Қазақ тілінің мемлекеттік қызметте де, өндірісте де, ғылымда да, білім беруде де дәл орыс тілінше қолданылуы үшін бәрін істеу қажет» - деп қадап айтқан пікірі баршамыздың берік ұстанатын қағидамыз болуға тиіс.

Қазақстан Республикасының ХХІ ғасырдағы болашағы, шығар биіктері саяси-экономикалық факторлармен қатар, оның мемлекеттік тілі - қазақ тілінің де дамуына тікелей байланысты. Қазақ тілінің мемлекеттік тіл мәртебесі Ата Заңымызда анық айқындалған. «Қазақстанның болашағы - қазақ тілінде!» деп қадап көрсетті.

Біз қандай жағдайда да, қай кезде де өзге тілдердің дамуына еш нұқсан келтірмей, оларға деген мемлекеттік қолдау - қамқорлық аясын тіпті де тарылтпай отырып, қалай дегенде де Қазақстан Республикасы мемлекетінің негізін құраушы, ел-жер иесі қазақ халқының ұлттық тілі - қазақ тілінің, мемлекеттік тілдің мүддесін мейлінше кең көздеуге маңыз береріміз белгілі. Бұл - әр қазақстандықтың қастерлі парызы. Қазақ тілінің өз мәртебесіне сай толыққанды қоғамдық қызмет атқаруы аса қанағаттанғысыз екенін жан-

тәнімізбен түсіне отырып, бүгінде «Тіл туралы» Заңның жүзеге асу барысын талқылауда басты назарды мемлекеттік тіл тағдырына аударарымыз анық. Өйткені қазақ тілі әлемдік мәдениеттің бөлінбес бір бөлшегі ретінде тек қазақ топырағында ғана мемлекеттік мәртебені талап ете алады.

Тәуелсіздіктің негізгі тірегі - ұлттың тілі, діні, ділі. Тәңірдің адам баласына жасаған сыйы да - тіл. Ол - қасиетті де қастерлі. Оның бойында өзекті, жанды өзіне тартып тұратын керемет күш бар. Тілде бүкіл тіршілік тұрғандай. Тіл - ұлттың аса игілікті әрі оның өзіне тән ажырағысыз белгісі. Тілдің тағдыры - баршамыздың қолымызда.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік тіл қазақ тілін дамыту, оның қолдану аясын кеңейту, дамуы мен жетілуіне жан-жақты қамқор жасау бүгінгі күн тәртібінен түспейтін маңызды мәселелердің бірі. Осындай мемлекеттік маңызды мәселені жүзеге асыру үшін арнайы қабылдаған бағдарлама мен іс-шараларды тұрақты түрде жүргізу, күнделікті жұмыс барысында мемлекеттік тіліміздің мәртебесін көтеру бәрімізге ортақ міндет.

Қазақ тілінің құқықтық жағдайы туралы мақалада, мемлекеттік деңгейде және қоғамдық кеңес тілі ретінде қазақ тілінің құқықтық сақтандыруы мен қолданылуы туралы маңызды ақпарат беріледі. Мақалада, қазақстандық қанундар, міндеттер мен өзге құқықтық нормативтер қазақ тілінің қолданылуы мен сақтандыруы аясында қалыптасу туралы анықтамалар беріледі. Сондай-ақ, қазақ тілінде қолданылатын маңызды құқықтық терминологияға шұғылтты мерзімді анықтамалар көрсетіледі.

Президент Тоқаев алдыңғы жолдауында, «Ата Заң бойынша Қазақстанда бір ғана мемлекеттік тіл бар. Бұл – қазақ тілі» деді. Дұрыс, жоғарыдағыға сәйкес айтылған. Алайда еліміздің кейбір ақпарат құралдарында орыс тілі «ресми тіл мәртебесіне ие» деген сөздер айтылуда, бұл өрескел қателік, қоғамды шатастыру. Неге дейсіз ғой? Конституцияны, Заңдарды қанша ақтарсаңыз да бұндай норманы таппайсыз. Демек халықты тіл мәселесінде қоғамда дүрбелең тудыру мақсатында кейбіреулер білместікпен шатастырып, адастырып отыр. Өйткені халықаралық тәжірибеде ресми тілдің мәртебесі кейбір елдерде мемлекеттік тілмен теңестіріліп, оны басқару, Заң шығару тілі деп көрсеткен. Ал осыны кім, не үшін айтып отыр, бұл қазақты, өзге этностарды тіл дауына айдап салу әрекеті.

Тілдердің қолданылуының құқықтық негіздерін реттейтін «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» арнайы заңның 4-бабында: «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі - қазақ тілі. Мемлекеттік тіл - мемлекеттің бүкіл аумағында қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданылатын мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу және іс қағаздарын жүргізу тілі», - деп көрсетілген. Демек аталған Заң Конституциядағы мемлекеттік тіл мәртебесін анықтап, дамыта отырып: «Қазақ тілі – мемлекетті басқару, Заң шығару және іс қағаздарын жүргізу тілі», - деп бекітті. Заңдарды зерделей келе айтатынымыз, Қазақстанда мемлекеттік тіл біреу - ол қазақ тілі!

Қазақстан Үкіметі туралы Конституциялық Заңның III-тарауында мемлекеттік органдарының тізбесі берілген, олар: Президент, Парламент, Министрліктер, Жергілікті атқарушы органдар деп көрсетілген. Тек қана осы тізбеде, 4-бапта берілген барлық белгілердің барын байқадық, осылай мемлекеттік органдардың ерекше айырмашылығын білдік. Айтылғаннан түсінгеніміз осы 7-баптын 2-тармағында көрсетілгендерден басқалары - барлық мемлекеттік органдар Үкімет, Парламент, Министрліктер, Агенттіктер т.б.

Мәселенің шешу жолдары

Біріншіден, мемлекеттік қызметке, оның ішінде, халықпен тығыз жұмыс істейтін лауазымға тағайындау кезінде кәсіби біліктілігіне қоса, қазақ тілін жақсы білетін азаматтарға басымдық беру керек. Парламентте немесе баспасөз мәслихаттарында мемлекеттік тілде сөйлеп, пікір алмаса алмайтын мемлекеттік қызметкер ұғымы, ең алдымен, қазақ азаматтарының арасында - анахронизмге айналуға тиіс.

Екіншіден, біз қазақ тілін жақсы білетін өзге ұлт өкілдерін қолдауымыз керек. Оларды Парламентке, өкілетті органдарға сайлап, мемлекеттік қызмет жүйесіндегі жоғары лауазымдарға тағайындап, мемлекеттік наградалармен марапаттап отырғанымыз дұрыс. Мұндай азаматтар қазақ тілінің деңгейін ұлтаралық қолданыс дәрежесіне көтеруге көмектеседі.

Үшіншіден, қазақ тілін қолдану барысында фонетикалық және орфографиялық қателер жіберіп алатын отандастарымызға түсіністікпен қарап, толеранттылық танытуымыз керек. Мұндай азаматтар жастарымыздың арасында да аз емес. Олардың талпынысын мазақ етпей, қайта қолдай түскеніміз жөн.

Төртіншіден, телевизиялық және радио хабарларының сапасын арттыру қажет. Бұл ақпарат өнімдері Ресей бағдарламаларының көшірмесіне емес, қайта қоғамдық ойдың қайнар көзіне айналуға тиіс. Арзан ойын-күлкіден гөрі, ұлттық идеяға қызмет ететін топырағымыздан тамыр алған төл бағдарламаларды молайту қажет", - дейді Президент.

Сөздің соңында «Өз тілімізді жоғалып кетуден сақтап қалу – Өз қолымызда» дегіміз келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1) [https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-kazak-tl-maselesn-sheshudn-tort-jolyin-ayttyi-406391/]
- 2) [<https://infourok.ru/aza-tilini-bgini-men-bolashai-turali-1107002.html>]
- 3) [<https://adyna.kz/post/35222>]
- 4) [https://bsovetgul.ucoz.ru/publ/aza_tili_m_selesi/aza_tili_zha_dajy/aza_tili_azirgi_zha_dajy/6-1-0-4]

UDC 811.111

Zvonareva P. M. (EKTU), Bayandinova N.A. (lecturer, EKTU)

PROSPECTS AND TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

Annotation. *This article considers the prospects and trends in the development of artificial intelligence (AI) technologies. Key directions of AI development are described, including the growth of deep learning, integration into various spheres of life, development of natural language processing techniques, increased attention to ethical issues and regulatory regulation, as well as prospects in medicine and bioinformatics. Self-learning and reinforcement learning are also discussed as important aspects of further AI development. The conclusion emphasizes the need to develop and apply AI with ethical and social considerations to ensure its safe and responsible use.*

Keywords: *artificial intelligence technologies, development, prospects, trends, medicine, self-learning, social responsibility.*

Artificial Intelligence (AI) technologies play an increasingly significant role in the modern world, permanently influencing various aspects of human life. Every year we witness the accelerated development and integration of AI into our daily lives. In healthcare, education, transportation, manufacturing, finance and many other areas, AI brings new opportunities, optimizes processes and provides new tools to solve complex problems.

Today, work on the development of artificial intelligence systems is carried out through the creation of certain software products and components that allow solving "human" tasks without direct human involvement.

Today, the concepts of artificial intelligence development are two directions independent of each other:

- neuromodeling and cybernetics;
- approach through logic.

These directions of development of artificial intelligence systems have important features that should be mentioned: in the first case, we are talking about the study of neural networks and modeling with the help of biological experiments. Work with logic, on the other hand, involves modeling systems that can recreate complex processes - speech, thinking, logic, and so on.

Artificial Intelligence (AI) technologies are at the crossroads of modern development, playing a key role in many aspects of our lives. The rapid development of AI in recent decades presents us with a wide range of opportunities and challenges.

In this review, we will examine the prospects and key trends in the development of AI technologies. Identifying these perspectives and trends will provide insight into the challenges and opportunities that await us in the future, as well as the innovations and changes that may impact our lives in the coming years.

Application of artificial intelligence technologies in various fields.

Medicine

Artificial intelligence is widely used in medicine. It can help in diagnosing various diseases, analyzing medical images, predicting the effectiveness of treatment

and developing new drugs. Artificial intelligence technologies allow processing large amounts of data and identifying hidden patterns, which helps doctors, make more accurate and informed decisions.

The introduction of new technologies has made it possible to detect the development of the disease at an early stage, and in some cases — to prevent the disease.

The advent of endoscopic equipment has made adjustments to the process of operations. For example, now the doctor makes only a small incision and performs the operation using special cameras. Previously, this process was more traumatic, after the operation there was a noticeable scar.

The popularity of plastic surgery is also gaining momentum. This area of medicine has a wonderful 3D technology. This means that the patient can see his future organ in three-dimensional form even before the operation.

Doctors often use laser technology. Its use minimizes the risk of incorrect exposure to healthy tissue and allows you to work only with a diseased organ. The use of such apparatus allows avoiding the formation of scars after surgery. Tissue healing is also faster.

Finance

In finance, artificial intelligence is used to analyze the market, predict stock and currency prices, identify risks and develop investment strategies. Machine learning algorithms and neural networks make it possible to process large amounts of financial data and identify trends that can be useful for making decisions in investment activities.

Transportation

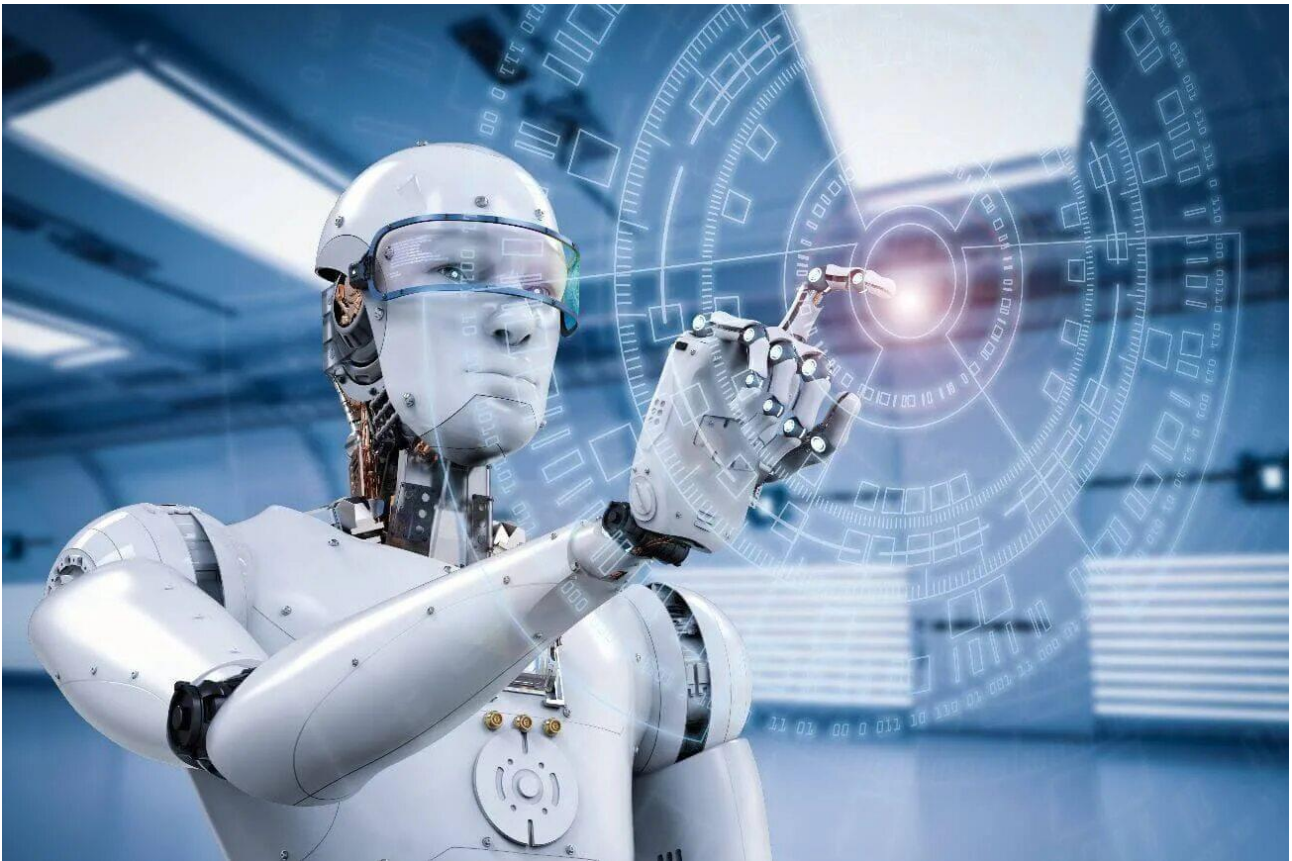
In the field of transportation, artificial intelligence is used to manage transportation systems, optimize routes, predict traffic, and improve safety. Autonomous vehicles equipped with AI technologies can make decisions based on environmental analysis and interact with other road users.

Industry

In industry, artificial intelligence is used to automate production processes, optimize equipment performance, predict failures, and improve product quality. Machine learning algorithms and neural networks can analyze sensor data and predict potential problems to help prevent accidents and reduce equipment maintenance costs.

Education

In education, artificial intelligence can be used to personalize learning, tailor a program to individual student needs, automate assignment checking, and analyze progress. Artificial intelligence technologies enable the creation of interactive educational platforms that can offer students customized assignments and prompts, as well as analyze their progress and suggest additional materials to study.

Let's take a look at the main perspectives:

1. **Autonomous Systems:** The development of autonomous systems capable of making decisions and acting without continuous human involvement, in fields ranging from autonomous cars to robots for home use. The development of autonomous systems will improve efficiency and safety in a variety of fields, including manufacturing, transportation, medicine, and home appliances.

2. **Improved data processing:** Advancing methods for processing and analyzing big data using artificial intelligence to identify patterns, predictions, and make more accurate decisions. Adopting more accurate and faster data processing techniques will enable companies and organizations to make more informed decisions, optimize processes, and improve services.

3. **Medicine and healthcare:** Development of innovative artificial intelligence technologies for diagnosing diseases, personalized treatment and improving the quality of medical care. Advances in artificial intelligence will enable the creation of personalized treatments and diagnostics, improving the quality of life of patients and reducing healthcare costs.

4. **Mixed Reality:** Utilizing artificial intelligence to create more realistic and interactive virtual and mixed reality environments that enhance human interaction with computers and the world around them. The use of artificial intelligence in mixed reality will lead to more realistic and personalized virtual environments that will have broad applications in learning, entertainment, and professional fields.

5. Environment and sustainable development: Application of artificial intelligence technologies to monitor and manage the environment, improve energy efficiency and reduce the negative impact on nature. The application of artificial intelligence technologies will help optimize the use of resources, reduce harmful emissions and prevent environmental disasters, contributing to the sustainable development of our planet.

6. Self-learning and reinforcement learning: The development of machine learning techniques that enable artificial intelligence systems to improve their skills and make decisions based on experience. The development of self-learning systems will allow them to adapt to changing conditions and respond quickly to new situations, making them more efficient and versatile.

Trends:

1. Strengthening Deep Learning: Deep learning remains a key technology in the field of artificial intelligence. New neural network architectures, optimization algorithms, and learning methods continue to be developed to improve the efficiency and accuracy of models. The development of deep learning includes not only improving algorithms and models, but also expanding the range of applications to include image processing, speech recognition, text analysis, and time series prediction. It also includes the development of hardware such as graphics processing units (GPUs) and specialized processors to accelerate the training and inference of neural networks.

2. Expanding Applications: Artificial Intelligence technologies are increasingly penetrating various fields including healthcare, finance, manufacturing, transportation, and education. They are predicted to be further integrated into everyday life through smart devices and systems. In healthcare, for example, AI technologies can help diagnose diseases, individualize treatment, and predict epidemics. In finance, AI is used to predict market trends, manage risk, and optimize investment strategies. In manufacturing, AI is used to optimize production processes, prevent equipment failures and improve product quality.

3. Development of autonomous systems: There is growing interest in developing autonomous systems that can make independent decisions based on data and experience. This includes the development of autonomous cars, robots, unmanned drones, and smart home systems. Advanced autonomous systems such as unmanned cars require not only the development of AI algorithms to control them, but also integration with other sensing and communication systems. This also includes developing reinforcement learning techniques to train autonomous agents in the real world.

4- Natural Language Processing: Natural language processing techniques continue to be developed to improve automatic translation systems, create intelligent assistants, and analyze textual data to make interfaces more intuitive for users. Advanced Natural Language Processing (NLP) techniques allow systems to understand and generate natural language with high accuracy. This can be used to create smarter virtual assistants, improve information retrieval systems and develop automated document processing systems.

5. Integration of AI and robotics: The close interaction between artificial intelligence and robotics opens up new opportunities to create more flexible, adaptive and intelligent robots that can efficiently perform various tasks in different environments. AI technologies are being actively integrated into different types of robots, from industrial manipulators to drones and companion robots. This includes developing algorithms to control the movement and interaction of robots with their environment, as well as creating learning techniques to make them more adaptive and participate in collaborative activities with humans.

6. Increased ethical and social focus: There is growing awareness of the need to ensure ethical and socially responsible use of artificial intelligence technologies. This includes developing standards and regulations that protect data privacy, prevent discrimination, and ensure transparency of algorithms. Beyond the technical aspects, it is important to pay attention to the ethical and social issues associated with the use of AI technologies. This includes ensuring transparency of algorithms, protecting personal data, preventing discrimination, and ensuring safe interactions with autonomous systems.

Artificial intelligence technologies continue to evolve, bringing new opportunities and challenges to our lives. Understanding the main trends and prospects of AI development will allow us to better utilize its potential for the benefit of society and humanity. However, it is important to remember the need to develop and apply AI in an ethical and socially responsible manner to ensure its safe and responsible use.

REFERENCES:

1. Russell S., Norvig P., "Artificial intelligence: a modern approach", 2016.
2. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. "Deep learning", 2016.
3. Shapiro L. "Artificial intelligence algorithms", 2014.
4. George L.F. "Artificial Intelligence: strategies and methods for solving complex problems", 4th edition. Per. from Engl. - M.: "Williams Publishing House", 2003. - 432 c.
5. Maslennikova O.E., Popova I.V. "Fundamentals of Artificial Intelligence", Magnitogorsk, 2008. - 282 c.
6. Internet portal "Insay - Vertical Development",
7. Official site of the newspaper "Delovoy Kazakhstan",
8. Internet portal "Tengri News"

УДК 811.23

Зырянова Т. А. (ВКТУ), Байбатанова Ф. И. (ВКТУ, старший преподаватель)

МАНИПУЛЯЦИИ В ОБЩЕНИИ

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию различных видов манипуляций в общении, их механизмам и последствиям. В статье рассматриваются такие аспекты манипуляции как использование лжи, подмены понятий, воздействие на эмоциональное состояние собеседника. Особое внимание уделяется методам защиты от манипуляций и развитию навыков критического мышления. В заключении статьи предлагаются различные способы защиты от манипуляций в общении.

Ключевые слова: Манипуляция, коммуникации, поведение, мысли, эмоции, контроль, цели, границы, общество, личность.

В современном обществе наблюдается нарастание конкуренции и борьбы за лидирующие позиции в системе социальных отношений. Эта тенденция затрагивает все сферы социального взаимодействия, от межличностного общения до массовой коммуникации.

В условиях сильной конкуренции мы наблюдаем двойственный эффект: с одной стороны, она стимулирует инициативу и активность значительной части населения, а с другой – приводит к всеобщему использованию приемов информационно-психологического воздействия, которые зачастую приносят одностороннюю выгоду, поглощая окружающих.

Манипуляции с личностью, применение различных инструментов и технологий информационно-психологического воздействия уже стали обыденным явлением в повседневной жизни, экономической сфере и политической борьбе. Проблема манипулирования личностью, человеком, его сознанием и поведением неоднократно ставилась отечественными и зарубежными исследователями. Она рассматривалась в рамках работ, посвященных философским, социологическим и психологическим аспектам политики и права, развития общества, индивидуальной и общественной психологии.

Манипуляции в общении – это тема, которая вызывает большой интерес и имеет широкий спектр применения в современном обществе. Они могут проявляться в различных сферах, таких как деловые переговоры, личные отношения, политика и многие другие области. В данной статье я хочу рассмотреть различные аспекты манипуляций в общении и их влияние на человеческие отношения.

Манипуляции в общении могут включать в себя различные тактики, направленные на влияние, на поведение, мысли и эмоции других людей. Это может включать в себя использование лжи, угроз, шантажа, манипулятивных способов убеждения или даже психологического давления. Часто манипуляции основаны на желании получить выгоду или контроль над другими людьми.

Согласно Е. Л. Доценко, все человеческие поступки можно расположить вдоль ценностной оси «отношение к другому как к ценности — отношение к

другому как к средству». Исходя из этого высказывания важно заметить, что манипуляции в общении могут иметь различные последствия для обеих сторон взаимодействия. Для того, кто использует манипуляции, это может привести к кратковременному успеху, но на долгосрочной основе это может привести к потере доверия и уважения со стороны других людей. Для тех, кто сталкивается с манипуляциями, это может привести к чувству беспомощности, разочарования и даже психологическому стрессу.

Однако необходимо также отметить, что не всякое влияние в общении можно считать манипуляцией. Иногда люди могут применять различные коммуникативные приемы, чтобы донести свои мысли и позиции до других без намерения навязать свою волю. Поэтому важно различать между здоровым влиянием и манипуляцией. Вот несколько признаков манипуляторного общения, на которые стоит обратить внимание:

1. Вина и угрозы - человек пытается вызвать у вас чувство вины или страха, чтобы добиться своих целей.
2. Лести и похвалы - постоянные похвалы и лести могут быть использованы для управления вашим поведением или мнениями.
3. Игнорирование границ - манипулятор может не уважать ваши личные границы и нарушать их в поисках выгоды для себя.
4. Постоянное изменение условий - человек постоянно меняет условия соглашения, чтобы добиться большего в свою пользу.
5. Чрезмерная эмоциональная реакция - манипулятор может использовать свои эмоции для вызова у вас сочувствия или страха.
6. Использование информации о вас – человек может использовать ваши личные данные или секреты в манипулятивных целях.

В книге «Человек-манипулятор Э. Шостром отмечает, что сущность манипулятора в том, чтобы все время защищать и оправдывать себя. Для этого, собственно, ему и нужны прошлое и будущее, прошлое – для извинения ошибок, а будущее – для бесплодных обещаний. Если же он ориентирован на настоящее, он будет много говорить о том, что делает, и никогда не доводить дело до конца. Также можно выделить четыре основных типа манипуляторов, которые представлены на Таблице 1 .

Таблица 1 - Основные типы манипуляторов

Тип	Характеристика	Способы противостояния
Активный манипулятор	Пытается управлять другими с помощью активных методов. Он избегает демонстрировать свою слабость в отношениях, принимая роль полного сил человека. Обычно привлекает к этому свое общественное положение (родитель, старший брат, учитель, начальник)	Нужно четко знать свои права и обязанности. Вряд ли в список последних входит работа на даче у научного руководителя, мытье посуды после банкета у начальницы или улаживание семейных конфликтов директора фирмы

Пассивный манипулятор	Является противоположностью активному. Он решает, что поскольку он не может контролировать жизнь, то откажется от усилий и позволит распоряжаться собой активному манипулятору. Он прикидывается беспомощным и глупым и разыгрывает из себя "попираемого".	Уязвимое место «беспомощного», пассивного типа — желание никогда не вызывать раздражения и не нести ответственности. Его легко сбить с толку неожиданной, непривычной реакцией на его обычное горькое нытье. Кто-то жалуется на боль в животе, чтобы не заниматься домашними делами или не делать уроки? Иногда достаточно просто предложить срочно поехать к врачу или незамедлительно принять серьезные меры (например, промывание кишечника), и недомогание как рукой снимет.
Соревнующийся манипулятор	Рассматривает жизнь как состояние, требующее постоянной бдительности, поскольку здесь можно или выиграть, или проиграть: третьего не дано. Для него жизнь - это битва, где все остальные люди соперники, реальные или потенциальные. Он колеблется между методами "попирающего" и "попираемого", и поэтому может рассматриваться как нечто среднее между пассивным и активным манипулятором.	Слабое место манипуляторов такого рода — отсутствие собственного мнения. Их легко сбить с толку, подсунув им ложную мишень.
Льстивый манипулятор	Он безошибочно определяет ваши слабости и начинает обильно поливать их лестью. Бесконечные дифирамбы в вашу честь прерываются лишь для того, чтобы позлословить насчет ваших врагов и завистников, которых льстец, скорее всего, сам и придумал.	Если вы попались на удочку такого субъекта и он уже успел оказать вам какую-либо услугу, постарайтесь как можно быстрее рассчитаться с ним, подчеркнув, пусть даже не совсем корректно, что теперь вы квиты.

Чтобы защитить себя от манипуляций в общении, важно научиться выстраивать границы и уметь говорить "нет", осознавать свои потребности и ценности, а также улучшать навыки коммуникации и позитивное самовосприятие.

Манипуляции в общении могут иметь различные причины, и понимание этих причин поможет нам лучше понять, почему люди могут прибегать к манипулятивным приемам. Вот некоторые из возможных причин:

1. Желание контроля: Некоторые люди могут использовать манипуляции в общении для того, чтобы получить контроль над ситуацией или над другими людьми. Это может быть связано с их чувством неполноценности или страхом потери контроля, и они прибегают к манипуляциям для того, чтобы удержать власть в своих руках.

2. Желание достижения целей: Люди могут прибегать к манипуляциям в общении, чтобы достичь своих целей или получить желаемый результат. Они могут использовать такие приемы, чтобы убедить других людей поддержать их идеи или действия, не обращая внимания на интересы других.

3. Недостаток навыков общения: Некоторые люди могут прибегать к манипуляциям из-за недостатка навыков эффективного общения. Они могут не уметь эмпатически слушать, выражать свои мысли и чувства или находить общий язык с другими, поэтому используют манипуляции в качестве замены настоящему взаимодействию.

4. Потребность в защите: Некоторые люди могут прибегать к манипуляционным приемам в общении из-за своих собственных страхов или уязвимостей. Они могут использовать манипуляции как защитный механизм, чтобы избежать неприятных ситуаций, конфликтов или язвительных обсуждений.

5. Внутренние конфликты: Люди могут использовать манипуляции в общении из-за своих внутренних конфликтов, неврозов или нерешенных проблем. Они могут непосредственно или косвенно манипулировать другими, чтобы справиться со своими эмоциональными или психологическими трудностями.

Эти причины демонстрируют, как разнообразны и сложны могут быть мотивы манипуляций в общении. Понимание этих причин позволяет нам осознать, что подобные поведенческие модели обычно имеют корни в психологических факторах, и требуют более глубокого понимания и терпимости к человеческим слабостям.

Манипуляции в общении могут привести к негативным последствиям, таким как потеря доверия, конфликты и недопонимания в отношениях.

Существуют различные способы защиты от манипуляций в общении. Вот несколько практических советов, которые могут помочь в этом:

- Укрепление самооценки: Хорошая самооценка может быть защитой от манипуляций. Развитие уверенности в себе и осознание собственных ценностей помогут лучше определиться в отношениях и принимать решения, основанные на собственных потребностях.

- Осознанное общение: Будьте внимательны к коммуникативным признакам манипуляций, таким как угрозы, шантаж, навязчивые убеждения и неискренние комплименты. Если вы замечаете подобные сигналы, стоит задуматься, находитесь ли вы в манипулятивной ситуации.
- Установление границ: Важно иметь ясные границы в отношениях с другими. Научитесь говорить "нет", когда вам неудобно или неприятно, и настаивайте на своих потребностях и интересах.
- Развитие эмоциональной интеллекта: Приобретение навыков эмоциональной грамотности помогает лучше понимать свои эмоции и эмоциональные реакции других людей, что облегчает избегание манипуляций.
- Обращение за помощью: Вследствие манипуляций некоторые люди могут ощущать беспомощность и уязвимость. Важно обратиться за помощью к профессионалам или близким людям, если вы чувствуете, что столкнулись с манипулятивной ситуацией.
- Объективный взгляд на собственные реакции: Попробуйте быть более объективными по отношению к собственным реакциям на общение с другими людьми. Самоанализ и самопонимание помогут отличить манипулятивное воздействие от конструктивного общения.

Указанные выше методы могут помочь в укреплении вашей защиты от потенциальных манипуляций в общении. Важно помнить, что осознанное и уважительное общение с соблюдением личных границ способствует здоровым и взаимовыгодным отношениям.

Таким образом, манипуляции в общении - это сложная и многогранная тема, которая имеет важное значение для межличностных отношений. Они могут проявляться в различных формах и иметь различные последствия. Осознание того, что манипуляции могут быть использованы в общении, помогает быть бдительным и избегать ситуаций, где вы можете стать жертвой манипуляций. Будучи грамотным в области общения и понимая механизмы манипуляций, вы сможете лучше защищать свои интересы и развивать здоровые отношения с окружающими.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Козлова В. А. Психология манипулирования. 2014.
2. Хенрик Фексеус - Искусство манипуляции. Как стать умнее, счастливее и обрести смысл жизни. 2020
3. Электронный ресурс: <https://kavigrig.medium.com/манипуляция-причины-виды-и-способы-защиты-1-442b5c40686d>

УДК 629.3.021

Исаканов Д.М. (ВКТУ), Бахтыбаев А.К. (ВКТУ)

ОДНОТАКТНЫЙ ОППОЗИТНЫЙ ДВИГАТЕЛЬ

Аннотация. Изобретение относится к области двигателестроения. В данной работе описывается конструкция, принцип работы и преимущества однотактного оппозитного двигателя внутреннего сгорания. В фокусе внимания – устройство двигателя, его особенности и преимущества перед другими типами двигателей. Техническим результатом является повышение экономических и экологических показателей, а также удельной мощности. Сущность изобретения заключается в том, что двигатель, оборудованный системами обеспечения работы, содержит, по крайней мере, одну рабочую камеру, оборудованную двумя торцевыми крышками. Внутри камеры установлен, один поршень двойного действия с двумя рабочими поверхностями, разделяющий рабочую камеру на два рабочих объема.

Ключевые слова: двигатель, устройство, такт, конструкция, оппозитный двигатель, принцип работы.

Однотактный оппозитный двигатель «INNengine» это двигатель внутреннего сгорания был спроектирован и разработан в Италии, который позволил сделать шаг вперед в технологиях будущих энергетических установках.

В данной работе рассматривается конструкция оппозитного поршневого двигателя компании Гранада INNengine SL. Двигатель имеет схожесть с обычным двухтактным двигателем, а именно двигатель является двухтактным (по определению), поскольку он имеет два движения (такта) в процессе сгорания. Однако, в отличие от большинства обычных двухтактных двигателей, он не сжигает масло и даже не использует один из этих тактов для смазки или охлаждения. Это происходит отдельно, как и в случае с обычным четырехтактным автомобильным двигателем. Одним из главных преимуществ является отсутствие смещений топлива и масла для смазывания трущихся деталей двигателя.

В обычных двигателях такты впрыска, сжатия, сгорания и выпуска происходят отдельно. В двухтактном двигателе происходит только сжатие и сгорание, причем впуск/выпуск происходит одновременно с ними. Двухтактные двигатели, как правило, более мощные для своего размера и более термодинамически эффективны, чем четырехтактные двигатели. Но обычные конструкции также грязные и шумные.

Рисунок 1 - Конструкция INNengine.

Устройство двигателя INNengine.

Горизонтальный цилиндрический блок, в котором расположены камеры сгорания, расположенные квадратом;

Поршни с компрессионными и смазочными кольцами как в четырехтактном двигателе. Последователи: это тренировочные колеса, которые опираются на кулачковые пластины, чтобы преобразовать линейное движение в круговое;

Кулачковые пластины: диски с горами и впадинами, которые получают движение поршней для вращения;

Непрямой впрыск. Хотя в будущем хотят, чтобы он работал с непосредственным впрыском, система охлаждения: охлаждение окружает весь блок. Он входит снизу и выходит сверху. Конструкторы двигателя INNEngine утверждают, что они достигают скачка температуры между входом и выходом на 1-2 градуса. Так как около выхлопа выделяется больше тепла, чем у впуска, скорости потока на обоих концах двигателя неодинаковы;

Система смазки: Система смазки очень отделена от системы охлаждения. Блок представляет собой цилиндр, поэтому нет ГВЦ или прокладка ГВЦ, поэтому не может быть связь между маслом и антифризом двигателем.

Конструкция INNengine представляет собой установку с оппозитными поршнями, в которой по четыре поршня с каждой стороны, всего восемь поршней. Противоположные поршни имеют общую камеру сгорания и фиксированные штоки позади них. Эти штоки нажимают на пластины с колеблющейся волнообразной конструкцией, так что штоки нажимают и освобождают поршни плавным, скоординированным движением. Впуск и выпуск происходят так же, как и в двухтактном двигателе, при этом выпускное отверстие находится прямо перед впускным отверстием, так что оно выходит и начинает создавать вакуум, как только поршень проходит мимо впускного отверстия, чтобы обеспечить поступление свежего воздуха. следующий цикл. Топливо и искра подаются так же, как и в любом другом поршневом двигателе.

Такое расположение поршней с оппозитным расположением обеспечивает плавную работу с очень низким уровнем шума и вибрации, в то время как конструкция позволяет уменьшить размеры всего двигателя. Более того, контроль зазора между поршнями во время сжатия путем небольшого смещения одной или другой торцевой пластины также позволяет изменять степень сжатия. INNEngine - это двигатель без коленчатого вала потому что он преобразует продольное движение поршни по кругу с помощью кулачковые пластины и несколько последователей. Этот мотор завершает цикл за один проворот или, что-то же самое, всего за 180° поворота мотора. Следовательно, есть некоторые разногласия относительно того, называть ли это два раза или сразу один. Более того, по словам его создателей, если бы была построена более крупная модель, цикл можно было бы завершить за 60° вращения мотора или даже всего за 45°. Это было бы вопросом наличия кулачковых дисков с большим количеством возвышений и впадин, которые позволили бы достичь небольшого числа оборотов и огромного крутящего момента.

Впуск и выпуск происходят так же, как и в двухтактном двигателе, при этом выпускное отверстие находится непосредственно перед впускным отверстием, так что оно выходит и начинает создавать вакуум, как только поршень проходит впускное отверстие, чтобы впустить свежий воздух для следующего цикла. Подача топлива и искры осуществляется так же, как и в любом другом поршневом двигателе.

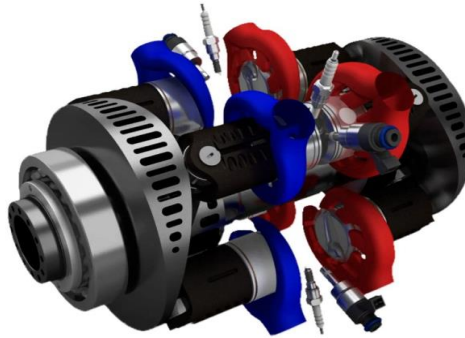

Рисунок 2 – Система работы двигателя.

Оппозитные двигатели внутреннего сгорания применяются в основном в тяжелой военной промышленности на протяжении многих десятилетий. Однако, несмотря на его высокую эффективность и низкий уровень выбросов, он не использовался в автомобильном секторе из-за его большего размера, наличия двух коленчатых валов, двух поршней на цилиндр с их соответствующие шатуны и другие компоненты в двух экземплярах. Тем не менее, в INNEngine уменьшаются проблемы с пространством и затратами за продуманный дизайн. Вместо того, чтобы располагать цилиндры на одной линии, как это обычно бывает в двигателях с оппозитными поршнями, в этом двигателе они расположены горизонтально и образуют квадрат. Следовательно, он может иметь гораздо более компактную цилиндрическую форму.

INNEngine имеет переменное распределение, когда воздух может поступать в камеры сгорания и как долго они остаются открытыми. Таким образом, он может адаптироваться к потребностям, присущим каждому режиму скорости и нагрузки. Степень сжатия тоже переменная, для достижения максимальной эффективности как при высоких, так и при низких нагрузках.

Будучи оппозитно-поршневым двигателем, впуск и выпуск осуществляются не через клапаны, распределительные валы, которые их открывают, и другие синхронизаций. Он работает как двухтактный двигатель в том смысле, что это поршни, которые закрывают и открывают каналы, куда поступает топливно-воздушная смесь (впуск) и выходят газы (выпуск).

Система смазки схожа с четырёхтактным двигателем. Поэтому поршни имеют смазочные и компрессионные кольца. По словам конструкторов, INNEngine, компрессионные кольца перекрывают впускные и выпускные отверстия, а маслосъемные кольца - нет. Кроме того, головки поршней не трутся о стенки цилиндров, а корпуса, которые специально смазываются.

Благодаря использованию кулачковых пластин и толкателей коленчатые валы, шатуны и другие компоненты, необходимые для их вращения, исключаются. Таким образом, двигатель гораздо меньше и легче чем четырехтактный. Этому также способствует то, что пары поршней расположены квадратно и горизонтально, что придает блоку очень компактную цилиндрическую форму.

Следующая версия этого двигателя будет весить всего 35 кг, хотя рабочий объем 500 куб. Что является чрезвычайно малым весом по сравнению с современными двигателями. Будучи двигателем с оппозитным поршнем, не имеет клапанов, распределительных валов и элементов ГРМ необходимые для них. Это связано с тем, что впуск и выпуск осуществляются через соответствующие отверстия, которые прикрыты или открыты самими поршнями (также, как в обычном двухтактном двигателе).

По словам разработчиков, INNEngine может дать в два раза больше тяги, чем у двухтактного, и в четыре раза больше, чем у четырехтактного. В начале 2020 года они уже добивались 155 Нм с 500-кубовым двигателем при 800 об/мин. Этому в значительной степени способствует то, что для каждого оборота двигателя уже совершаются два полных цикла.

INNEngine SL еще не находится на соответствующем этапе разработки, чтобы давать точные данные о мощности, потреблении или выбросах. Тем не менее, они ожидали, что с рабочим объемом 0.5 литра они смогут достичь производительность аналогична 2.0-литровому двигателю.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Электронные источники:

<https://carsweek.ru/news/moto/1263771/>

<https://buildingtech.org/%D0%A2%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%B8/%C2%ABodnotaktniy%C2%BB-dvygatel>

[inn-prevoskhodyt-tradytsionnuyu-konstruktsyyu-dvygatelya-y-obespechivaet-plavnuyu-rabotu-s-nyzkym-urovnem-shuma-y-vybratsyy](#)

<https://auto.rambler.ru/news/51105744-v-ispanii-sozdali-legkiy-i-moschnyy-oppozitnyy-dvigatel/>

<https://www.techinsider.ru/news/news-1603525-odnotaktnyi-dvigatel-innengine-vyvodit-dvs-na-novyi-uroven-moshchnost-vyrastaet-v-dva-raza/> https://auto.ru/mag/article/v-ispanii-sozdali-oppozitnyy-dvs-uproshchyonnoy-konstrukcii-no-s-vosemyu-porshnyami/?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

ӘӨЖ. 811.512.122

Кадыров Р.С. (ШҚТУ), Жаксылыкова Б.С. (ШҚТУ, аға оқытушы)

ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІҢ ҚАЛЫПТАСЫП ДАМУЫ ЖӘНЕ БҮГІНГІ КӨРІНІСІ

***Андатпа.** Шешендік өнер ғасырлар бойы әртүрлі мәдениеттер арқылы кеңейіп, түрлі формалар мен көріністерге ие болады. Бұл мақалада шешендік өнердің тарихын, негізгі принциптерін және қоғамдық құндылықтардың қалыптасуына әсерін зерттейміз. Шешендік өнер адамзат мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады. Сондықтан, шешендік өнер тарихын және қоғамдық мәдениеттің қалыптасуын анықтау арқылы қоғамдық бағыттарды дамыту үшін маңызды рөл атқарады.*

***Түйін сөздер:** шешендік өнер, оратор, мимика, риторика, спикер, данышпан, ақылғөй, дана, қызыл тіл.*

Көпшілік алдында сөйлеу әрқашан адамға әсер етудің тиімді құралы болды. Бүгінгі шешендік сөз дәстүрлері Ежелгі Греция мен Римнің ежелгі риторикасынан бастау алады. Ол кезеңдегі шешендіктің жоғары жетістіктері Платон, Демосфен, Аристотель сияқты атақты спикерлердің есімдерімен байланысты. Цицерон философияны риториканың негізі деп, ал шешенді ойшыл деп санаған: «Философиясыз біз қалағандай спикер пайда бола алмайды», "Шешендік өнер немесе шешендік өнер – назар аудару үшін үйлесімді, логикалық және көркем сөйлей білу, сонымен бірге тыңдаушылардың қандай да бір іске деген жанашырлығы». Бүгінгі таңда риторика – «шешендік өнер теориясы». Яғни, ауызша практика мен оны жалпылайтын және жүйелейтін теорияның бірлігі маңызды болып табылады. Риторика категориялары көпшілік алдында сөйлеудің үш элементімен тығыз байланысты. Аристотельдің айтуы бойынша, сөйлеу «Спикердің өзінен, сөйлейтін тақырыптан және сол сөзді тыңдайтын аудиториядан» тұрады; және соңғысы түпкі мақсат болып табылады». Осылайша, барлық элементтер өзара байланысты және бір – біріне әсер ететін классикалық: спикер – сөйленетін сөз – аудитория,- деген триада қалыптасады. Бұл жағдайда ең бастысы аудитория. Бұл тәсіл әлі де өзекті, оны қазіргі спикерлер де ұстанады. Сонымен, американдық зерттеуші Н. Дуарте TED конференциясында сөйлеген сөзінде спикердің өзі де, оның сөйлеуі де көпшілік алдында сөйлеудің негізгі элементтері емес екенін атап көрсетеді. Егер тыңдаушылар негізгі ойды түсіне алмаса, идеяны «ұстай» алмаса, онда ол жоғалады және «әлем ешқашан өзгермейді».

Шешенге қойылатын талаптар: 1. Шешен дегеніміз кім? «Шешен» сөзі қазақ тілінің этимологиялық сөздігінде былайша түсіндірілген: «Шечан» сәсән сөзі қырғыз, қарақалпақ, өзбек, башқұрт тілдерінде де қазақ тіліндегідей мағынада қолданылады. Түркі тілдерінің бұл тобында шешен сөзінен туған шешенсу, шешенсіну сөздері кездеседі. Өзбек тілінде чечан сөзінің "неге болса да ұста, шебер», тува тілінде (чечен) «әдемі, көркем» деген қосымша мағыналары бар. Моңғол, бурят-моңғол, қалмақ тілдерінде кәкән, сәсән, цэцэ сөзінің «данышпан, ақылғөй, дана, тапқыр» деген мағыналармен қатар «мерген», дәл тигізетін, дәл басатын деген де мағынасы бар. Чечен // сасан сөзінің бұл мағыналары алтай,

якут, тува тілдерінде де кездеседі. Б.О.Оразбаева қырғыз тіліндегі чечерке сөзін талдай келіп, бұл форма моңғол тілдерінен ауысқан болу керек дейді. Шешен сөзі -шеш (чеч. сэс. цэс. цэц) түбірі менен қосымшасынан тұратын түрік, моңғол тілдеріне ортақ сөз болуы мүмкін» Біз бұл пікірге қосыламыз. Б.О.Оразбаева айтқанды сияқты, шешен, моңғол тілінен ауысқан сөз болмауы керек. Осы сөздің түркі тілдерінің барлығында қолданылғанына қарап және түркі, моңғол тілдерінің түбі бірлігін ескерсек, түркі-моңғол тілдеріне ортақ сөз болып шығады.

Шешен сөзі қазақ тілінде өте ертеден қолданылып келеді. Бұл сөздің мағынасы алдында шешіліп сейлейтін түйінді мәселелерді шешіп сөйлейтін данышпан, ақылгөй, дана деген ұғымдармен өзектес. Шешен сөзі қазақ тілінде сөзшең, айтқыш, тапқыр, суырып салма, ділмар, қызыл тілге жүйрік дейтін сөздермен қатар қолданыла береді. Шешен сөзін халықаралық терминмен атасақ, «оратор» деген сөз. «Оратор» латынның «очаче» - «айту», «сөйлеу» деген сөзінен шыққан. Дальдің түсіндірмелі сөздігінде "оратор» вития (ділмар), краснослов (қызыл сөз), речистый человек (сөзшең адам), мастер говорить (сөйлеудің шебері). Осының бәрінде де шешен (оратор) әсерлі, әдемі, бейнелі, көркем, ойлы сөйлей алатын адам деген мағынаны білдіреді.

Ал қазіргі орыс тіл білімінде шешен деген сөз көпмағыналы: 1) шешендік өнермен айналысатын адам; 2) жиналыста т.б. көпшілік алдында сөйлейтін адам; 3) қызыл тілді меңгерген шешен сөйлеуге қабілетті адам. Осы себепті де бұл сөздің әр жақты түсініктемесі пайда болды. Тіпті орыс тіл білімінде «оратор» деген сөзге анықтама тіркеп айтуда бар: жақсы шешен, жаман шешен, талантты шешен, жалынды шешен т.б.

Осы мағыналардың қайсысын негізгі ұстаным етіп аламыз десек, айтарымыз: Шешен дегеніміз мол білімімен, айшықгы, өсем тілімен оқырмандарына әсер ететін, бір нәрсе туралы сендіріп, бір нәрсеге ұмтылдыратын, сөзге тапқыр, ойы терең, білімдар адам.

Кез келген адам шешен бола ала ма? Осы сұрақтың төңірегінде таласты пікірлер бар. Біреулер ол Алланың берген сыйы, таланты, жаратылысынан болады десе, екіншілері шешенге қажетті қасиеттерге дамытумен, тәрбиемен, көп оқумен жетуге болады дейді. Бұл бүтінгі күннің таласы емес, шешендік өнер тарихында үнемі туып отырған сұрақ. Көне Римнің мындаған жылдар бұрынғы әйгілі шешені және теоретигі Марк Туллий Цицерон айтқан: "Ақын болып туады, шешен болып шығады ("поэтами рождаются, ораторами делаются»). Ұлы шешен ақындыққа таланты болып туу керек екенін, ал шешендікке көп оқып, көп ізденіп, көп сөйлеп жаттығып, күш-қуат жұмсаудың қажеттігін айтты.

Плутархтың айтуынша, қайталанбайтын өзгеше білімдар жан-жақты және әбден төселген майталман шешен Цицерон болған. Ол жасынан талантты болған: философиялық еңбектерді кеп оқыған, ақын болған. Бастауыш класты бітірісімен Цицерон шешендігімен римдіктерді таң қалдырған академик Филонды тындаған. Өзінің тума таланты мен еңбекқорлығының аркасында замандастарының арасыңда зор беделге ие болған. Цицерон б.ғ. дейінгі II ғасырда Римде ашылған шешендік өнер мектебінде сабақ берді, ол мектепке

жастар қатты ұмтылды. Бірақ ол мектепке кез келгеннің қолы жетпеді, себебі ол үшін грек тілін өте жақсы білу керек болды және шешендердің сабағы арзанға түспеді. Гректердің шешендік мектебіне кейін үкімет басына бара алатын аристократтардың балалары ғана оқи алды, үкімет бұл шешендік мектепке қатты көңіл бөлді. Цицерон осы мектепте болашақ жеткіншектерге ғылымның барлық түрлерін зор құлшыныспен бойына сіңдірген. Балалардың әкелері оны өз көзімен көріп, құлағымен тындау үшін сабаққа қатысқан, көшеде оған жол берген, құрметті орынға отырғызған. Мектептегі сабағы біткеннен кейін де Цицерон үлкен құлшыныспен оқуға кіріскен: әртүрлі ғылымды оқып үйренген, әрқилы мектептің философиялық ілімдерімен танысқан, грек тілін меңгерген. Әйгілі шешендерге қатысқан, күлкілі актер Роция мен қайғылы рольде ойнайтын Эзопадан үйренген.

Плутархтың әңгімесінде: бір күні Афинаның шешені Аполлоний, римдіктердің тілін білмегендіктен, Цицероннан грек тілінде сөйлеуді өтінеді. Цицерон Аполлоний сөзімдегі кемшіліктерді айтып жөндер деген оймен келіседі. Цицерон сөзін аяқтағанда, елдің бәрі оған таңқалып, мадақтайды. Тек Аполлоний ғана ешнәрсе айтпайды, үнсіз отырып, ойланып қалады. Ақырында Цицеронның жабырқау тартқанын көріп айтады: "Цицерон, сенің енеріңе қатты сүйсінемін, мадақтаймын, бірақ Греция үшін менің жаным ауырады, біздің артықшылығымыз және соңғы мақтанышымыз болып есептелетін - білімдарлық пен шешендік - сенің кінәңнан римдіктерге көшіп жатыр».

Ұлы шешендердің өмірінен байқағанымыздай, шешен аса білімдар, көп оқыған, әдебиет, тарих, өнер, әр түрлі ғылым және техника салаларынан жетік білетін адам болуы керек. Сонымен қатар шешеннің жеке басының ерекшеліктері де маңызды роль атқарады. «Шешендер туралы» деген еңбегінде Цицерон шешеннің үш түрі бар екендігін айтады:

- 1) айтылмақ ойын қатаң тәртіппен, байыпты талдаумен, "салқын қандылықпен» ұсынатын шешен;
- 2) аудиторияның сезіміне әсер етуді мақсат етіп, белгілі бір ассоциациялар тудыратын көркемдеуіш-бейнелеуіш элементтерді көбірек пайдаланатын қызуқанды шешен;
- 3) Ретіне қарай жоғарыдағы екі стильдің де элементтерін шебер қолданатын шешен.

Иә, шешен тыңдаушыларға әр түрлі жолмен әсер ете алады. Кейбір шешендер тыңдаушыларын дауыс күшімен, айқындылықпен, ойдың тереңдігімен, дәлелдеу шеберлігімен, ойлау логикасымен баурайды, кейбіреулер өзгеде жоқ эмоциональдылық, экспрессивтік қасиеттермен, образды, көркем сөйлеуімен ерекшеленеді. Шешендік өнерге қатысты қазіргі әдебиеттерде шешендерді былайша бөледі: шешендік өнерде пікірдің ойлылығын негізгі тәсіл ретінде алатын шешендер, өзінің эмоциональдылығымен әсер ететін шешендер. Академик И.П.Павлов адамда жоғарғы нерв қызметінің екі түрі - көркемдік және ойшылдық бар екенін айтқан еді. Жоғарғы нерв қызметінің қай түріне жататындығына қарай адам әр түрлі сөйлейді, осыған байланысты эмоциональды сөйлеу немесе логикалы сөйлеу туындайды.

Әйтсе де әрбір сөйлеу әрі логикалы, әрі эмоциональды болуы қажет. Егер шешен қызықсыз, ойсыз әңгімені жоғарғы эмоциямен, көтеріңкі пафоспен сөйлесе, тыңдаушылардың ашуын туғызады. Әуелгі кезде тыңдаушыларының назарын өзіне аударуы мүмкін, кейін тыңдаушылары мазмұнында іліп аларлық ешнәрсе болмағандықтан теріс айналады. Керісінше, мазмұнды, логикалы сөзді ешбір қызығушылықсыз, эмоциясыз, бірдей үнмен баяндаса, тыңдаушыларын шешен жалықтырады. Сонда ең жақсы шешен - Цицерон айтқан үшінші шешен.

Қазақ мәдениетіндегі шешендік өнер: білім, даналық және тарихты беру дәстүрі.

Қазақ мәдениетіндегі шешендік өнер білімді, даналықты және тарихты ұрпақтан-ұрпаққа ауызша беру дәстүрімен ажырамас байланысты. Өнердің бұл түрі құндылықтарды, дәстүрлерді және халықтың ұжымдық жадын сақтау мен ұрпақтан ұрпаққа жеткізудің негізгі құралы бола отырып, қазақтың жадында мықтап сақталған.

-Қазақстандағы шешендік өнер тарихы

Қазақстандағы шешендік өнердің бастауы ежелгі дәуірге, көшпелі қазақ тайпалары Орталық Азия кеңістігінде өмір салтын жүргізген дәуірге жатады. Жыршылар деген атпен танымал спикерлер тек оқиғалардың баяндаушылары ғана емес, сонымен қатар білім мен даналықтың сақтаушылары болды. Олар әңгімелерді, аңыздарды, моральдық сабақтарды жеткізу және тайпаның рухын көтеру үшін пайдаланылды.

-Шешендік өнер және білім беру дәстүрі

Қазақ мәдениетіндегі шешендік өнер білім берудің маңызды құралы рөлін атқарады. Баяндамашылар экспрессивті тілдік құралдарды қолдану арқылы тыңдаушылардың санасына енетін бейнелер мен көріністер жасайды.

Шешендік өнер элементтері

-Шешендік өнер бірнеше негізгі элементтерді қамтиды:

1. Логика және дәлелдеу: тиімді спикер аудиторияны өз көзқарасына сендіру үшін логикалық дәлелдер мен дәлелдерді қолданады.
2. Эмоционалды әсер: спикер өз дәлелдерін нығайту және тыңдаушыларды тақырыптың маңыздылығына сендіру үшін өз аудиториясында эмоциялар тудыруы керек.
3. Дауыс және мимика: дауыс пен мимика шешендік өнерде шешуші рөл атқарады. Интонацияны, мақты және кідірістерді қолдану сөйлеудің маңызды тұстарын атап өтуге көмектеседі.
4. Аудиторияға бейімделу: тиімді спикер өз сөзін оның үмітіне бейімдей отырып, өз аудиториясының қажеттіліктері мен мүдделерін ескереді.

-Қазіргі әлемдегі шешендік өнердің маңызы

Қазіргі әлемде шешендік өнер әртүрлі салаларда маңызды дағды болып қала береді:

1. Саясат: саясаткерлер шешендік өнерді сайлаушыларды сендіру үшін, сондай-ақ олардың идеялары мен ұстанымдарын тиімді көрсету үшін пайдаланады.
2. Бизнес: шешендік өнер бизнес саласында клиенттермен және серіктестермен сәтті презентациялар, келіссөздер және коммуникациялар үшін қажет.

3. Оқыту және білім беру: мұғалімдер мен оқытушылар шешендік өнерді оқушылардың назарын аудару және оларға білімді тиімді жеткізу үшін пайдаланады.

4. Қоғамдық қозғалыстар: белсенділер мен қоғамдық қозғалыстардың жетекшілері өз жақтастарын жұмылдыру және шабыттандыру үшін шешендік өнерге жиі жүгінеді.

Шешендік: пайдасы мен әсері

Шешендік - бұл сөйлеудің жүргізілу техникаларын пайдалану арқылы, адамдарды тыңдау, әділеттену, ақпаратты тарату және көңіл көтеру мақсаттарына жетуге болатын өнер. Ол сөйлеудің риторикалық аспектітерін, мәтіндік модуляцияны, жест-ишараны және басқа элементтерді қолданады. Шешендік пайдалану арқылы, адамдардың көңіл көтеруін және оларды өзгертуге болатын аспектітерді қолдануды және аударма қылуға тура келеді.

Бұл техникалар жүргізілген мүмкіндіктерді ашу арқылы, адамдар арасындағы көңіл көтеруді және байланыстарды дамыту мүмкіндігін жетілдіреді. Шешендік өнер сөйлеуінің ерекшеліктерін қолдануды көптеген қаржылық және әлеуметтік мәселелерді қаржыландыру, біреуді атаулы адамдарға талаптарды қойып, көңіл көтеруді және алдыңғы дамуға қарай есептелеу үшін қолданылады.

Ораторияның негізгі элементтерін - элоквенттіліктен интонацияға дейін зерттеу, қазақ халықтық шешендік стилінің бірегейлігі мен үйлесімділігін түсінуге мүмкіндік береді. Жарату бойынша және экспрессивтілік өнері тек шешендік дағдыларды ғана емес, сондықтан ол, қазақ тарихын сақтау мен атырау үшін маңызды ерекше мәселелерді де қамтиды. Қазақ халықтық шешендік өнері өзектілігін сақтап, ұлттық бірегейлікті тәрбиелеу, тәрбиелеу және қалыптастыру құралына айналуға. Спикерлер адамдарды шабыттандыру, сендіру және жұмылдыру үшін дәстүрлі өрнек формаларын қолдана отырып, қоғамдық өмірде маңызды рөл атқаруды жалғастыруда.

Сондықтан, қазақ халықтық шешендік өнері мәдени байлықтың негізгі элементі болып қана қоймай, қазіргі ұрпаққа әсер етуді жалғастыруда. Ол өнер дәстүрді сақтап қана қоймай, сондықтан қазақстандықтар үшін де, бүкіл әлем үшін де тірі және шабыттандыратын уақыттың жаңа сын-қатерлеріне бейімделеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әуезов М. 20 томдық шығармалар жинағы. Алматы: Жазушы, 1985. Т. 16.
2. "Көк Аспан - Қара Жер". № 5, 1994, 95 б.
3. М. Әлімбаев. Халық-әсерлі тәлімгер. Алматы, "Рауан". 1994. 144 б.
4. Қазақ әдебиетінің XIX және XX ғғ. басындағы оқулығы, Алматы, 1933, 274 б.
5. Бейсенов К.Ш. Ата-бабалар философиясы. Ақтөбе, 2000. Б. 432. 207-208 бб.
6. "Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі». А. 1966, 222 б.

УДК 355.574

Какенов Д. Е. (ВКТУ), Омаров Б.А. (ВКТУ)

КОМПЛЕКСНЫЕ АППАРАТНЫЕ СВЯЗИ СО СРЕДСТВАМИ СПУТНИКОВОЙ, РАДИОРЕЛЕЙНОЙ, РАДИО И ПРОВОДНОЙ СВЯЗИ

Аннотация: В вооруженных силах практически всех стран является проблемой комплексные аппаратные которые соответствуют требованиям командования штабов которым нужна постоянно и непрерывная связь не только по радиосвязи по которой порой невозможно оперативно вести обмен информацией, что затрудняет отдачу приказов с быстро изменяющейся обстановкой на поле боя, но и по более надежным линиям радиорелейной спутниковой и проводной связи по которой возможна и документальная, графическая фотодокументальная связь как с подчиненными подразделениями так и с вышестоящим командованием и штабом, как в движении, так и стоянках, где еще и требуются мобильный штаб(зал) с рабочими местами офицеров штаба на разворачивание которого необходимо время.

Ключевые слова: КШМ, КАС, МБУ, АВСК, ПЭВМ, УКВ, КВ.

Созданные еще в 70-80 годы в комплексные средства связи (КСС) - это каналобразующие коммутационные, специальные и оконечные средства связи, объединенные в единый технический комплекс на одном транспортном объекте и предназначенные для обеспечения связи должностным лицам пунктов управления или развертывания узла связи, не соответствуют требованиям времени, но до сих пор используются.

К ним относятся: командно-штабные машины (КШМ); машины боевого управления (МБУ); комплексные аппаратные связи (КАС). Командно-штабные машины предназначены для обеспечения управления, и связи командирам, офицерам штабов общевойсковых соединений и частей, начальникам, офицерам родов войск и служб как при нахождении их на месте (на пункте управления), так и в движении.

Машины боевого управления предназначены для обеспечения управления оружием и боевыми средствами (пуском ракет, зенитными комплексами, огнем артиллерии и др.). В состав КШМ и МБУ, как правило, входят: каналобразующие средства - радиостанции малой мощности и спутниковые станции; коммутационные средства аппаратура внутренней связи и коммутации (АВСК); специальные средства - аппаратура засекречивания и передачи данных; оконечные средства - телефонные аппараты, абонентские терминалы, микротелефонные гарнитуры; средства автоматизации - ПЭВМ в комплекте.

Комплексные аппаратные связи предназначены для образования и приема каналов и линий связи, их испытания (измерения параметров) и коммутации на оконечную аппаратуру, обеспечения различных видов связи на узлах связи пунктов управления. В состав комплексных аппаратных связей, как правило, входят: каналобразующие средства - радиостанции малой мощности, радиорелейные станции, аппаратура частотного или временного уплотнения; коммутационные средства блоки кроссовой коммутации и оконечные кроссы;

специальные средства - аппаратура засекречивания и передачи данных; оконечные средства - телефонные, телеграфные, факсимильные аппараты, абонентские терминалы, микротелефонные гарнитуры; средства автоматизации - ПЭВМ в комплекте.

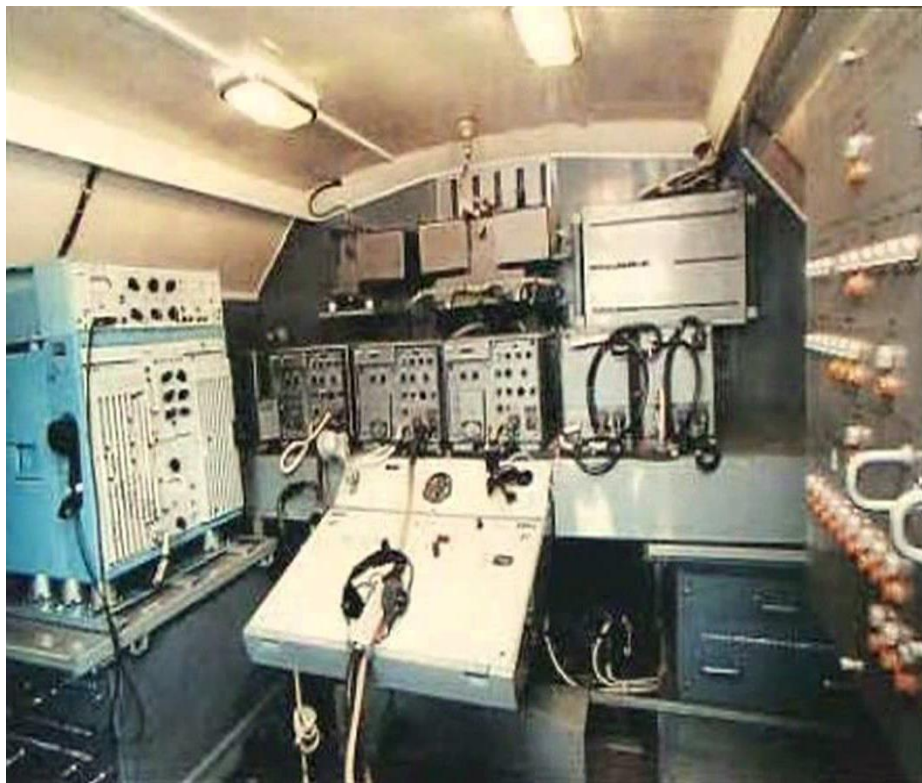

Рисунок 1 – Комплексная радиостанция

Мы с Вами рассмотрели, что основным средством связи является то, которое в данной обстановке наиболее полно обеспечивает потребности управления войсками. При этом с одной стороны условия ведения боевых действий с применением новейших образцов военной техники представляют повышенные требования к обеспечению устойчивого управления войсками, что предполагает применение на одном информационном направлении разнородных средств связи. С другой стороны роль и значение применяемых средств связи определяется их тактико-техническими характеристиками. По этой причине, во всех случаях следует применять те средства связи, которые максимально обеспечивают сохранение в тайне содержание передаваемой информации и сам факт её передачи. По этой причине, с учетом конкретной обстановки, для обеспечения скрытности пунктов управления и создания благоприятной электромагнитной обстановки на узлах связи устанавливается строгая очередность ввода в действие радиосетей и радионаправлений и режимы работы радиосредств. С этой целью, с учетом важности радиосвязи, наличия и возможности использования других средств связи

Рисунок 2 – Комплексная аппаратная

Комплексная аппаратная связи - подвижный наземный объект с комплексом аппаратуры функционального назначения, используемый для организации обмена конфиденциальной оперативно-командной информацией по проводным каналам в системах связи наземных объектов между собой и по радиоканалам связи с летательными аппаратами. Техническим результатом полезной модели является уменьшение габаритов и массы комплексной аппаратной связи, обеспечение наземных систем управления конфиденциальной факсимильной связью, обеспечение операторов телекодовой связи средствами автоматизации работы при ведении обмена оперативно-командной информацией по каналам связи, сокращение затрат времени при разворачивании на объекте.

Технический результат достигается за счет того, что в комплексной аппаратной связи использована телеграфная, телефонная и телекодовая аппаратура расширенной функциональности, что обеспечивает снижение габаритов и массы комплексной аппаратной связи за счет исключения кузова-фургона на шасси прицепа автомобиля. Установленный в комплексной аппаратной связи аппарат факсимильно-телеграфный обеспечивает абонентов комплексной аппаратной связи конфиденциальной факсимильной связью. Использование в комплексной аппаратной связи двух рабочих мест операторов телекодовой связи, оснащенных ПЭВМ, позволяет автоматизировать рабочие места операторов телекодовой связи. Смонтированная на шасси автомобиля комплексной аппаратной связи электроустановка автономного электропитания, вал генератора которой соединен с валом отбора мощности автомобиля, не требует выгрузки из кузова-фургона автомобиля при разворачивании на объекте комплексной аппаратной связи, что сокращает время разворачивания.

Таким образом в комплексных аппаратных связи предлагается устанавливать радиостанции 4-5 единиц УКВ диапазоны мощностью 50-100 ватт дальностью связи от 30 до 100 км, 3-4 радиостанции КВ диапазона мощностью 50-100 ватт дальностью связи 30-500 км, а также с использованием специального программного обеспечения для обмена фотодокументальной информации, устанавливать две радиорелейные станции с аппаратурой уплотнения, а также

цифровые мультиплексоры для обеспечения работы встроенной автоматической и ручной телефонной станции на 50 и более абонентов, устанавливать с радиодлинителем модем IP телефонии для привязки ее к городским сетям связи, а также приёмопередатчик спутниковой связи и выхода в компьютерную сеть военной закрытой связи, установить приемопередатчик тропосферной связи с аппаратурой уплотнения на 6-12 каналов, а для связи по проводным линиям с аналоговыми телефонами старого парка типа ТА-57 устанавливать телефонный коммутатор более современного типа П-193М2 с без шнуровой коммутацией, а также в отдельных машинах на базе грузовых внедорожных автомобилей размещать рабочие места командиров и начальников со встроенными телефонами радио выносами и мониторами боевой обстановки, а также выносными рабочими местами модулями в которых уже будут установлены телефонные аппараты и мониторы размещены которые будут возможно в палатках и блиндажах в радиусе длины кабеля связи до 150 и более метров. Комплексно-аппаратные связи целесообразны использовать в передовых, запасных и тыловых пунктах управления, где до прихода основных сил и средств связи и их развертывания комплексно-аппаратные связи способно будет обеспечить основные виды связи в короткие сроки.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Александров В. А., Глушко А. В., Груздев Д. А., Гриднев В. А., Знобищев Р. С., Опарин Е. В., Сахарова М. А. Коммутационная аппаратура связи комплексных аппаратных связи ИКУ-П (АТС-ВДС): учебное пособие . - Санкт-Петербургский государственный университет телекоммуникаций им. проф. М.А. Бонч-Бруевича, 2023. - 67 с.
2. Интернет ресурс: Комплексная аппаратная связи П-144МСН РОСОБОРОНЭКСПОРТ URL: <http://roe.ru/catalog/sukhoputnye-vosyka/voennaya-tekhnika-svyazi-i-avtomatizirovannye-sistemy-upravleniya/komandno-shtabnye-mashiny-i-apparatnye-svyazi/p-144msn/>
3. Интернет ресурс: Комплексная аппаратная связи П-240ТБр structure.mil URL: <https://structure.mil.ru/structure/forces/ground/weapons/rhbz/more.htm?id=10364987@morfMilitaryModel>
4. Интернет ресурс: «Нервы» современной армии: разработки Ростеха для войск связи ROSTEC URL: <https://rostec.ru/news/nervy-sovremennoy-armii-razrabotki-rostekha-dlya-voysk-svyazi/>
5. Интернет ресурс: Комплексная аппаратная связи П-144МСН РОСОБОРОНЭКСПОРТ URL: <http://roe.ru/catalog/sukhoputnye-vosyka/voennaya-tekhnika-svyazi-i-avtomatizirovannye-sistemy-upravleniya/komandno-shtabnye-mashiny-i-apparatnye-svyazi/p-144msn/>.

UDC 811

Kalelova Zh. (Teacher of English, School №28 of Semey city, Abay region),
Abremskaya M. (student of the 10-th form, School №28 of Semey city)

ENGLISH BORROWINGS IN THE SPEECH OF TEENAGERS

Annotation: *This article examines the impact of English language learning on the speech of today's adolescents, their vocabulary due to English borrowings.*

Keywords: *speech, anglicisms, borrowings, language, research, analyze, identify, reasons.*

As we know, the vocabulary of any language is constantly being enriched. The same happens with the Russian language. One of the ways to enrich the Russian language is borrowing. Recently, there has been a huge influx of borrowed words from English. The strengthening of information flows, the development of the world economic market, cultural ties, international tourism, and the emergence of the Internet computer network, caused the emergence of new words.

There are a number of reasons for borrowing from foreign language speech:

- the need to name new objects, concepts and phenomena (scanner, laptop, printer, player);
- lack of correspondence in native speech (hotdog, video salon, chips);
- the need to express a polysemous descriptive turn of phrase with a single English word (lifting, pilling);
- replenishment of the Russian language with more expressive means (PR, businesswoman, face control);
- perception of a foreign word as more scholarly (exclusive);
- the need to concretize the meaning (hamburger instead of sandwich).

In politics, we have already gotten used to new terms - parliament, inauguration, consensus, speaker. Foreign language terms have become dominant in the most advanced branches of science and technology - computer, display, as well as in financial and commercial activities - barter, investment, conversion, sponsor, holding. Bestsellers, westerns, thrillers, hits, blockbusters, etc. invade the cultural sphere. Household speech with their non-Russian names - Snickers, Twix, Sprite, Skittles, toaster, mixer, laminating - is changing vividly.

The relevance of the research is that the consideration of problems related to the theory and practice of borrowings is especially significant in modern conditions, because today there are serious concerns about the powerful influx of borrowings, especially in adolescence, which can lead to the devaluation of the Russian word.

The practical value of this work is that this material will help to educate schoolchildren in the culture of handling foreign-language words, good linguistic taste. In addition, good taste is the main condition for the correct and appropriate use of language means, both foreign and own.

The object of the study is the speech of modern teenagers, and the subject is the use of anglicisms in the speech of schoolchildren.

The purpose of this study is to examine the influence of English loanwords on the speech of adolescents.

To achieve this goal the following tasks are defined:

- to study the theoretical basis of the study;
- to conduct a survey among students of 7-10 grades;
- to identify the most frequently used anglicisms
- to analyze the obtained data, to find out the percentage of anglicisms fixed in the speech of schoolchildren.

Our hypothesis is that language is a self-developing mechanism that can self-clean, get rid of excessive, unnecessary. This happens with foreign-language words in the speech of modern teenagers, the borrowing of which was presented in the course of the study. Having surveyed my peers, I learned that they all use words borrowed from English quite often. When they are surprised, they say, "Wow!" if they agree with something, they say, "Ok!" Often, when we say hello to our friends, we say, "Hi!" and when we say goodbye, we say, "Bye!". Indeed, in the speech of today's youth there are more and more frequent borrowings. It is much easier for young people to express their feelings and thoughts using the means of the English language.

All anglicisms can be divided into justified and unjustified. Simply put, unjustified borrowings of English words are such borrowings that replaced previously used words of the Russian language. Many people who know English more or less often use some of its words in everyday life, replacing Russian words with them. For example, the Anglicism "killer" instead of the Russian word "murderer", "reception" instead of "reception room", "babysitter" instead of "nanny". It is difficult to disagree with people who believe that such borrowings only litter the native language. Unfortunately, such lexical units are already thoroughly entrenched in the media and advertising.

Justified words include those words that are simply impossible to replace in the Russian language with other words. For example, laptop, business, blog and many others. It is hard to imagine what we would call a telephone, a scanner or chocolate if we had not borrowed the word from the English.

Anglicisms used by teenagers emphasize their level of awareness and superiority over others. Foreign words in pupils' speech can play the role of peculiar quotations: a term can be quoted, deliberately used or distorted. At the same time there is a Russian or simply wrong reading of the English word. Sometimes an error becomes attractive to the point that every pupil "masters" it.

It is accepted to believe that the words: клёвый, пэренсы, фигнюшка - are formed from the English base: clever from clever, пэренсы from parents, фигнюшка from things. Accordingly, the origin of these words is connected with sound distortion in the process of mastering these borrowings. There is a peculiar game of sounds. Taking away, adding, moving some sounds in the original English term forms such words. The speech of schoolchildren easily absorbs English units (shoes from shoes; superman from superman; hair from hair (hairpieces)).

Having understood what anglicisms are, where they come from, what they are and in what areas they are used, we wondered which of them are used by schoolchildren. The speech of young people is characterized by increased emotionality and the presence of a subjective moment. This is explained by the desire for self-expression inherent in this age group, up to conscious and unconscious violation of the language norm. Observation of schoolchildren of 7-10 grades showed that anglicisms

are used quite widely in their speech. A questionnaire was conducted with school pupils about the attitude of pupils to the use of anglicisms, the frequency of their use in their speech and the speech of others, the source of borrowing anglicisms and in what environment they are used, the list of "favorite" anglicisms. 25 students from grades 7-10 filled in the questionnaire. The results of the survey showed that 72% of the respondents constantly use words of English origin in their speech, 22% use them from time to time, and 6% do not use anglicisms in their speech or do it very rare.

The majority of respondents (73%) noted that they consider the use of English words as an integral part of communication among peers, such words allow them to assert themselves, maintain good relations with schoolmates, exchange information and learn new things. 27% of schoolchildren think otherwise: they consider frequent use of English words unacceptable and believe that such words clog Russian speech.

The data obtained in the course of the study confirm our assumption about the wide use of English-language words in the Russian language in general, and in the speech of schoolchildren in particular.

In the course of the work, we were able to fulfill the set goals and made the following conclusions:

1. The majority of schoolchildren use anglicisms when communicating.
2. The main sources of words are computer technologies and the circle of communication of schoolchildren, and the role of teachers and parents is relatively small.
3. The meaning of English words most often corresponds to the correct meaning of the word, but schoolchildren do not always understand what they say or hear.
4. The use of anglicisms is modern.
5. The language of modern schoolchildren is changing constantly.

As the research has shown, it is impossible to avoid anglicisms, sometimes people do not even realize that they use words borrowed from English. In addition, this study allowed us to see that the process of borrowing from English into Russian is increasing nowadays, because English is the language of international communication, the basis of many professional languages; it is widely used in youth slang. Anglicisms have penetrated into all spheres of human life and firmly established themselves in them.

REFERENCES:

1. Dyakov A. I. Reasons for the intensive borrowing of anglicisms in the modern Russian language. //Language and Culture. - Novosibirsk, 2003
2. Egorova O.S., Nikitin D.S. Thematic classification of new anglicisms (on the material of modern Russian newspaper). Yaroslavl pedagogical bulletin. No. 1. Vol. I (Humanities). M. 2011.
3. Efremova T.F. "Explanatory dictionary of the modern Russian language". M.: Nauka, 2006.
4. Krysin L.P. "Foreign-language words in the modern Russian language", M. 2008.
5. Lykov A.G., "Modern Russian lexicology" - M. 2006.
6. Marie J. Oxford English Dictionary. - Oxford University Press -2005

ӘОЖ 796.05

Капарова А. К. (ШҚТУ), Сабитов М.З. (аға жаттықтырушы-оқытушы ШҚТУ)

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫ ДАМУДЫҢ ЗАМАНАУИ БАҒЫТТАРЫ

***Андатпа.** Қазіргі заманғы спорт футбол, баскетбол, теннис және волейбол сияқты классикалық спорт түрлерінен бастап скейтбординг, сноуборд, тақтада жүзу және т.б. сияқты жаңа және экзотикалық спорт түрлеріне дейін көптеген нұсқаларды ұсынады.*

Бұл мақалада біз дене шынықтыру мен спорттың маңыздылығын зерттейміз. Дәлірек айтқанда, қазіргі таңдағы спорттың жағдайы мен даму стратегиясына шолу жасайтын боламыз. Заманауи спорттық өзгерістердің қарапайым қоғам өкілдеріне дейінгі Спорт адам өміріне тікелей әсер ететін фактор болғандықтан мемлекеттік араласуды қажет етеді.

***Түйін сөздер:** спорт, дене шынықтыру, логистикалық қисық, технологиялық прогресс, кәсіби спорт, қаулы, салауатты өмір салты, білікті мамандар.*

Оқушылар мен студент жастардың физикалық тәрбиесі негізгі қозғалыс қасиеттерін дамыту мен жетілдіруді, денсаулықты физикалық дамыту мен нығайтуды сондай-ақ салауатты өмір салтын ұстанудың саналы қажеттілігін тәрбиелеуді қамтамасыз етуге негізделген.

Қазіргі спорт саласы спорттық жетістіктердің үнемі өсуімен сипатталады. Бұл ретте әрбір жеке спорт түрінде немесе жеке пәнде олардың даму тарихында жетістіктердің біркелкі емес динамикасы байқалады. Кейбір кезеңдерде бұл нәтижелердің серпінінен, басқаларында – уақытша тұрақтанумен, үшіншісінде – біртіндеп және үздіксіз өсумен байланысты. Бұл бірқатар факторларға байланысты: жаттығулардың жаңа құралдары мен әдістерін енгізу; жарыс жүйесінің экономикалық ынталандыруы; спорттық жабдықтар мен киімдерді, аяқ киімдерді жетілдіру; спортшының өнімділігін арттырудың жаңа әдістерін қолдану (психологиялық және физиологиялық бағыт).

Кез келген спорт түріндегі спорттық жетістіктердің өсу динамикасы алғаш рет поляк ғалымдары Е. Скоровский мен Я. Брогли негіздеген логистикалық қисық түрінде көрінеді.

Қисық үш фазадан тұрады, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар және белгілі бір дәрежеде спорт түрінің қалыптасу тарихын және спортшылардың жеке шеберлігінің өсуін көрсетеді. Бұл кезеңдердің ұзақтығы әртүрлі спорттық пәндерде әртүрлі. Бұл қисықтың бірінші кезеңі спорт түрінің пайда болуымен, жарыстарды өткізу ережелері мен ережелерін әзірлеумен, спортшылардың немесе командалардың бәсекелестік тақырыбын нақты анықтаумен, осы спорт түріне тән жаттығу әдістемесі мен жаттығу техникасын құрумен байланысты. Бұл кезеңде спорттық жетістіктер елеусіз қалуға бейім болады [1].

Спортшының жеке дамуында бұл кезең белгілі бір спорт түрімен айналыса бастағанымен байланысты, техниканы, тактиканы және дене шынықтыруды игеру жұмыстарымен негізделеді.

Логистикалық қисықтың екінші фазасы үздіксіз өсуді көрсетеді. жаттығу жүктемелерінің сандық және сапалық параметрлерін жоғарылатумен, спортшылардың техникалық, тактикалық және психикалық дайындығын жетілдірумен, бәсекелестік қызметтің жеткілікті белгіленген ережелері мен жоғары сапалы жабдықтарды қолданумен байланысты спорттық жетістіктердің қарқынды өсуі.

Басқаша айтқанда, спортшылар неғұрлым көп жұмыс істей бастаса және бұл әрекеттің сапасы неғұрлым жоғары болса, спорттық жетістіктердің өсуі соғұрлым күшті болады.

Жеке жоспарда биологиялық жас факторы, организмнің ұзақ мерзімді бейімделуі, адам алған спорттық және өмірлік тәжірибе қосылады.

Логистикалық қисықтың үшінші кезеңі белгілі бір спорт пәнінде де, жалпы жеке дамуда да жетістіктердің өсуінің баяулауы байқалады. Ғылыми – техникалық прогрестің және жеке жетістіктердің нәтижелері қысқа мерзімді жанданып "өршуіне" әкелуі мүмкін. Тыйым салынған препараттарды (допинг) қолдану да осындай даму тудыруы мүмкін.

Технологиялық прогресс қазіргі заманғы спорттың дамуына айтарлықтай әсер етіп, оны насихаттау мен дамытудың жаңа мүмкіндіктерін ашты. Сондай-ақ заманауи спорт әлемнің түкпір-түкпірінен адамдарды біріктіретін жаһандық құбылысқа айналды. Олимпиада, әлем және Еуропа чемпионаттары сияқты спорттық іс-шаралар көптеген көрермендер мен қатысушылардың көзайымына айналды, бұл бірлік пен бәсекелестіктің ерекше дәлелі.

Спортты кәсібилендіру – спорттың нәтижелілігін, техникалық, эстетикалық және ойын-сауық әсерін арттыруға ықпал ететіні сөзсіз. Сонымен қатар, спортты жаңа ұйымдастырушылық–экономикалық негізге қойып, шаруашылық есеп клубтарын құрап, мемлекет ел бюджетіне түсетін қаржылық материалдардың қосымша көзіне ие бола алады.

Жалпы, кәсіби спорт кез-келген кәсіби өнерден бөлек шығармашылық үшін бірегей мүмкіндіктерді ұсынады: ол үздіксіз даму, тұрақты нәтижелерге қол жеткізу, бәсекеге қабілеттілік және қамқорлыққа бейімдену.

Кәсіби спортта "Fair play" ("әділ ойын") олимпиадалық спорт принципі "кез-келген жағдайда жеңу" қағидатына, яғни қарсыласты қорқыту, агрессивтілік, алаяқтық, қарсыласқа жарыстан тыс және жарыс процесінде барынша психологиялық қысым көрсету бағытына жол береді [2].

Кәсіпқой спортшылар үшін спорт еңбек етудің негізгі түрі болып табылады. Кәсіби спорттың өзі қазіргі қоғамда бизнестің бір түрі болып саналады, ойын-сауық индустриясының маңызды бөлігі, коммерцияның ең күрделі түрлерінің бірі, спорттық күрестің көрінісін сатудан пайда табуға бағытталған кәсіпкерлік қызмет түрі ретінде ұсынылған.

Қазіргі заманғы отандық дене шынықтыруды және спорттық қозғалысты сипаттайтын тенденциялардың бірі – жаңа, дәстүрлі емес спорт түрлерінің пайда болуы. Олар: шығыс жекпе – жегі; бильярд; гольф; спорттық гимнастика; гидроаэробика; стретчинг; йога; шейпинг; VMX велоспорты - кроссвелоспорты;

кинологиялық спорт; жағажай волейболы; пейнтбол; роллерспорт және скейтбординг; сноуборд; би спорты; пауэрлифтинг; стритбол; боулинг; паркур.

Бұл ретте олардың бірнешеуін (керлинг, бейсбол, жағажай волейболы және басқа да спорт түрлері) қысқы және жазғы Олимпиада ойындарының бағдарламасына қосылған.

Жаңа (дәстүрлі емес) спорт түрін қалыптастыру процесінің тиімділігі келесі өзара байланысты факторлардың жиынтығымен анықталады: мемлекеттік қолдау, олимпиадалық перспектива, қоғамдық басқару, табиғи қол жетімділік, әлеуметтік қолжетімділік, қоғамдық пікір, демеушілік, бәсекелестік, әдістемелік және кадрлық қамтамасыз ету және халықаралық ынтымақтастық.

Жаңа спорт түрлерін қалыптастыру үшін мемлекеттік қолдау маңызы негізінен шешуші фактор болып табылады, өйткені олар осы процесті қаржылық, құқықтық, нормативтік және кадрлық қамтамасыз етудің көптеген қырларын анықтайды. Кез-келген жаңа спорт түрінің әлеуметтік маңыздылығы көбінесе екі түріне жүзеге асырылатын "олимпиадалық мүмкіндіне" байланысты болуымен анықталады:

- Олимпиада ойындарының бағдарламасына спорт түрін қосу (немесе енгізу мүмкіндігі);

- ресми халықаралық жарыстарда, ең алдымен олимпиадаларда жүлделі орындарға ие болу мүмкіндігі.

Үкіметтің 2023 жылғы 28 наурыздағы қаулысымен Қазақстан Республикасының дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған Тұжырымдамасы бекітілді. Құжатқа сәйкес, дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған жаңа кезеңі ұлттық құрама командалардың, елдің спорт резервінің үздіксіз даярлығын қамтамасыз етуді, халықты дене шынықтыру мен спортпен жаппай айналысуға тартуды және дене шынықтыру мен спорт саласындағы мынадай түбегейлі өзгерістерге әкелетін өзгерістерді логикалық аяқтауды көздейтін болады:

1. Спорттық дайындықтан өтетін адамдардың спорттық шеберлігінің сапалы деңгейі.

2. Ұлттық құрама командалар халықаралық аренада қазақстандық спорттың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін жоғары дәрежелі спортшылармен толықтырылуы.

Халықтың барлық топтарын дене шынықтыру және спортпен шұғылдануға тарту үшін бұқаралық спорт мынадай жас санаттары бойынша дамитын болады: 3-5 жас (мектепке дейінгі жас), 6-13 жас (балалар), 14-18 жас (жасөспірімдер), 19-35 жас (жастар), 36-65 Жас (орта жас), 65+ (қарттар).

Әрбір санат үшін халықтың жас ерекшеліктерін, физиологиялық ерекшеліктерін және инфрақұрылымның қолжетімділігі сияқты басқа да жағдайларды есепке алуға бағытталған іс-шаралар көзделетін болады.

Салауатты өмір салтын насихаттау шеңберінде жергілікті атқарушы органдар 2023 – 2029 жылдары еліміз бойынша салауатты өмір салтын насихаттайтын және дене белсенділігіне тренд енгізетін азаматтардың барлық

санаттары арасында жыл сайын 20 мыңнан астам спорттық-бұқаралық іс-шаралар өткізіледі деп болжануда.

Аталған іс-шаралардың тізбесі жыл сайын спорт түрлері бойынша жергілікті аккредиттелген спорт федерациялары мен дене шынықтыру-спорт ұйымдарының ұсынысы бойынша келесі жылдың 25 желтоқсанына дейін қалыптастырылатын болады.

Ауылдық жерлерде бұқаралық спортты дамыту жөніндегі іс-шараларды іске асыруды қамтамасыз ету үшін спорт жөніндегі нұсқаушылар саны ұлғайтылатын болады.

Тұжырымдамаға сәйкес ұжымдардың белгілі бір топтары арасында спартакиадалар ұйымдастырылады (мүгедек адамдар, мемлекеттік қызметшілер, медицина қызметкерлері, БАҚ, қаржы құрылымдары және т.б.). Сондай-ақ, ұлттық спорт түрлерін насихаттау, инфрақұрылымдық қамтамасыз ету көзделуде. Сонымен қатар, физикалық белсенділік үшін жаяу қашықтықта спорттық инфрақұрылым құрылады – қауіпсіз жүгіру, велосипед жолдары, спорт аймақтары, жаяу және ат маршруттары.

Дене шынықтыру және спорт саласындағы мамандардың, оның ішінде спорт дәрігерлерінің, спорт психологтарының, диетологтардың, нутрициологтардың тапшылығын азайту үшін олардың қажеттіліктеріне егжей-тегжейлі талдау жүргізу жоспарлануда, соның негізінде тиісті кадрларды даярлауға мемлекеттік білім беру тапсырысын ұлғайту мәселесі шешілуде.

Бұдан басқа, жаттықтырушы-оқытушылар құрамының сапасын арттыру, дене шынықтыру және спорт саласында мамандар даярлауды жүзеге асыратын қолданыстағы ЖЖОКБҰ-ның материалдық-техникалық базасын нығайту, бейінді білім беру бойынша біліктілікті арттырудан өткен жаттықтырушы-оқытушылар құрамының үлесін ұлғайту бөлігінде жұмысты жандандыру мәселесін пысықтау жоспарлануда.

Қорытындылай келе спорттың адам өміріндегі маңызы басымдыққа ие екенін көре аламыз. Адам денсаулығының мықты, денесінің шымыр болуы өз кезегінде денсаулыққа тиімді әсер етеді.

Әр адамның денсаулығы – өз қолында. Осы сөз тіркесін дұрыс түсіне білген адам айналасына, қоршаған адамдарына әсер ете алады. Егер адам өзгерсе қоғамның да өзгеруі алыс емес. Осы орайда елімізде денсаулық сақтау және спорт саласына арналған іс-шаралар жүргізуде.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. <https://multiurok.ru/index.php/files/osnovnye-tendentsii-razvitiia-sovremennogo-sporta.html>
2. <https://www.zakon.kz/sport/6390024-v-kazakhstane-utverdili-kontseptsiiyu-razvitiya-fizicheskoy-kultury-i-sporta-do-2029-goda.html>

УДК 811.11

Капарова А.К. (ВКТУ), Ережепова С.К. (к.ф.н. ВКТУ)

ЯЗЫК СОВРЕМЕННОЙ РЕКЛАМЫ

***Аннотация.** В данной статье мы изучаем язык современной рекламы и выясняем что загрязняет язык и влияние рекламы на человек. А также как реклама заставляет покупать товары и услуги. Предысторию и особенности рекламы.*

***Ключевые слова:** реклама, внимание, рекламный текст, девиз, слоган, краткие предложения.*

Как мы знаем реклама – это вид маркетинговой коммуникации распространение заранее оплаченной информации с целью привлечь к товару либо услуге внимание потенциальных потребителей коммерческих или информационных услуг.

Язык рекламы реагирует на возникновение новых событий и идей, во многом изменения в той или иной сфере жизнедеятельности непременно оказывает свое прямое влияние в рекламные тексты. Главная цель рекламы заключается в воздействии на людей. В своих работах Д. Э. Розенталь определяет ступени психологического взаимодействия рекламы: это привлечение внимание, возбуждение интереса, иметь аргументы в пользу имеющегося товара либо услуги, приведение к решению совершить покупку или же воспользоваться предполагаемыми услугами.

В психологии разделяют 2 типа внимания человека: это непроизвольное и произвольное. Реклама же в свою очередь имеет дело с непроизвольным вниманием. То есть человеческий мозг непроизвольно реагирует на окружающий мир, тем самым замечая вокруг себя много данных, которые несут в себе множество информации. Что в следствии сохраняется и оказывает эмоциональное воздействие на мозг. Учитывая эти условия создателям рекламы легче всего продвигать свои услуги либо же товары. Зачастую многие потребители не осознают того, что, их подсознание считывают множество рекламных предложений, тем самым потенциально сравнивая и оценивая “выгодные” варианты. Но мало кто задумывается что эти выводы лишь маркетинговый ход предпринимателей для уловок клиентов.

Актуальность данной статьи обусловлена тем, что реклама сопутствует нас везде. Кричащие заголовки и выгодные предложения стали неотъемлемой частью нашей жизни. Мы четко видим то, что транслирование торговли превращается в мощный и прогрессирующий инструментом приманки для людей.

Разумеется, развитие рекламной деятельности началось задолго до книгопечатания. На самых первых шагах развития культуры рекламы начинается в виде письменных текстах. Разновидность рекламной активности выражались посредством всевозможных словесных, письменных и изобразительных приемах, которые зачастую были призваны разработке образа рекламируемой услуги и товара. Однако эффективное изменение в становлении рекламы началось с появлением книгопечатания. Именно так, первоначальное рекламное

объявление датируется 1472 годом (писание, которое извещало верующих о продаже молитвенника).

Как правило слово «реклама» происходит от сочетания латинских глаголов «reclamo» (выкрикивать) и «reclamare» (требовать, откликаться). Одними из видов древних реклам являются надписи, написанные красной краской, исследователи античности называют это - граффити (от итальянского «graffito» - нацарапанный). В древнем Риме и Греции рекламные объявления создавали из деревянных материалов, в частности из досок, гравировали на кости, меди, а для большего распространения громко читали на людных местах, таких как площади, парки, театры. Одним из важных видов распространения информации в древних исторических империях был «институт глашатаев». Начиная с тех времен тема рекламирования затрагивает все аспекты жизни – политическую, межличностную, экономическую, производственную.

Интересен тот факт, что, то или иное рекламное сообщение обязано совпадать Международному кодексу рекламной практики, утвержденному Международной торговой палатой в Париже в 1987 году, также общим законодательным ограничениям в стране, где публикуется реклама. Игнорирование этим правилам вполне может вызвать серьезные осложнения. Следовательно, значимо достоверно владеть основными принципами и нормами рекламного кодекса.

Текст рекламы станет распространенной у читателей исключительно при приемлемой структуре. Общепринято рекомендуется разбить текст на части, а именно на три составляющие, каждая из которых осуществляет свою роль. Ниже приведена структура рекламных описаний

Первая часть — это девиз, заголовок рекламного текста, позволяющий в краткой, иногда юмористической форме осведомить покупателя о профиле определенной компании, для того чтобы посвятить потребителю свою рыночную стратегию, обосновать свое первое впечатление перед клиентами.

Основной целью лозунга – является привлечение внимание адресата, то есть максимально увеличить его эмоциональное насыщение информацией.

Цепляющий лозунг не всегда может быть правильным с точки зрения языка, а наоборот неправильность способствует привлечению внимания, даже вероятно сделать слоган наиболее информативным. К примеру: «Кто не знает, тот отдыхает!» - не соответствует логике и нормам языка, но подрастающему поколению вполне по душе.

Основная часть рекламного сообщения как правило транслирует всю основную информацию. Оптимальность рекламы зависит от смысла этой части текста, зачастую от ее информативности, несомненной подлинности. Сочетание неизвестного с известным. Рекомендуется использовать индукционный метод, то есть движение от частного к общему. В основном следует начать с нового, затем сопоставить новое с известной информацией, а затем снова продолжить разговор о новом. Рекомендуется применять правила рубрики, броские заголовки, поскольку читателей заголовков гораздо больше, чем тех, кому удастся прочесть всю рекламу.

Заключительная часть рекламного сообщения — это закрепление позитивных эмоций, созданный слоганом, и основной информационной частью, призывающая потенциального потребителя к действию приобретения товара.

Есть несколько способов вызвать интерес читателей. В данной статье поговорим о пяти главных методах.

Краткие предложения содержат одну идею, либо выражают одно преимущество услуги или товара. Они состоят из небольшого количества слов и обладают высокой информативностью. Они имеют несколько преимуществ: привлекают внимание, запоминаются и усиливают эмоциональное воздействие. К примеру: “Скидка 70% только сейчас, и только сегодня!”

“Быстро, надежно, удобно!”

“Новая коллекция – комфорт и надежность!”

Использование повторений и параллелизма: Повторение – это воссоздание одной и той же фразы или идеи. Параллелизм – это применение синтаксических конструкций, которые периодически повторяются либо имеют подобное строение.

Повторение во многих случаях применяется для подчеркивания ключевых фраз или слов, формирование ритма и эмоционального оттенка. Пример повторения:

“Купи сейчас, купи сейчас, купи сейчас! Скидка только сегодня!”

Параллелизм же в свой черед, создает гармонию и баланс в тексте. Чтобы перечислить достоинство товара или услуги, организует эффект согласованности и убедительности. Пример параллелизма:

“Быстро, удобно, надежно! Получите товар прямо сейчас, без лишних хлопот и ожиданий!”

Вопросительные предложения в рекламных сообщениях применяются для того, чтобы привлечь внимания, также активного соучастия читателя. Вызывает интерес с помощью риторических вопросов, в качестве ответа использует предлагаемый товар или услугу. В текстах применяется для привлечения внимания потенциального пользователя и вызова его интереса к предполагаемой услуге или продукту. Примеры вопросительных предложений в рекламных текстах:

“Хотите иметь блестящие и здоровые волосы? Попробуйте наш новый шампунь с природными компонентами!”

Рекламные данные неоднократно применяют нестандартные конструкции, метафоры, игру слов, неожиданные сравнения. Все это для того, чтобы максимально привлечь внимание, тем самым запомниться. Они создают эмоциональное влияние что вызывает хорошее настроение у читателей. Примеры нестандартных конструкции: “Счастье – это не вещи, а моменты”.

Здесь применяется необычная синтаксическая структура, то есть существительное “счастье” стоит в начале предложения, следом объясняется его смысл. Тем самым привлекает внимание и вызывает эмоциональную реакцию.

В рекламных текстах частенько применяются каламбуры и языковые игры. Отдельная игра слов, создающий явления развлечения и юмора. Они основаны на двусмысленности, игре со звуками либо применению случайных ассоциаций. Этот прием во многом способствует привлечению внимания и запоминанию, к тому же создает позитивное отношение к рекламной услуге или товару. Пример

языковой игры слова “лето” в рекламе мороженого: “Лето – это время, когда можно и нужно наслаждаться нежным мороженым и ощущать себя мореплавателем”. В этом случае “лето” имеет двойной смысл – во-первых оно означать время года, во-вторых, действие “плыть”. Эта игра слов добавляет юмор и интерес в рекламный контекст.

Каламбур – это фишка со звуками и звучанием слов. К примеру, в рекламном ролике шоколада можно использовать следующее: “Шоколад – это истинная сладость, которая растворяется и на небе, и в сердце”. Тут слово “растворяется” имеет двойной смысл – оно означать процесс растворения в небе, так же эмоциональное влияние на сердце.

Реклама, продвижение самой компании и ее продукции на рынке начинается с названия и слогана. Многое зависит от того, какими будут эти две составляющие рекламной стратегии. Чтобы создать должное название, такой лозунг должен быть в полной мере способен справиться с «великим и могучим». А именно, лозунг рекламы должен иметь полное достоверно-аргументированное заключение для убеждения в своих способностях. В результате полного доверия пользователя, автор имеет полное управление над будущим решением.

Используя будь то реалистичное, будь то сфантазированное обоснование в правильности товара, маркетолог любыми способами будет доказывать правильность и надежность товарной позиции. Достаточный опыт работы рекламодателей на внешнем и внутреннем, тем более на зарубежных рынках позволяет нам сделать некоторые выводы, составить список определенных рекомендаций при создании слоганов и названий. К ним относятся правила-ограничения на использование иностранных слов, специальные термины и речевые приемы, описанные во второй части этой работы, используемые для создания лозунгов.

Резюмируя сделаем вывод о том что, корректная структура рекламного текста - равно успех популярности рекламы. В некоторых случаях рекламные издания могут выступать в защите прав социально-уязвимых слоев населения, что в результате способствует сплоченности общества. Даже самые нелепые сочетания слов могут дать огласку в лексиконе людей. Издревле реклама - являлась основным видом извещения, использовалась среди купцов особой ценностью извещения. Не смотря на все противоречия реклама по сей день является неотъемлемой частью нашей жизни. Своим существованием реклама дала жизнь многим бизнес-идеям, предприятиям и компаниям. В корне реклама – была, есть и будет основным инструментом «пиара» (связь с общественностью). Немаловажно отметить, что рекламный язык прежде всего результат деятельности специалистов разных отраслей, начиная от лингвистов, заканчивая психологами и копирайтерами.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Способы достижения экспрессивности в рекламном тексте: языковые и неязыковые выразительные средства. Учебное пособие / С. В. Мощева.
2. <https://infourok.ru/prezentaciya-po-russkomu-yazyku-na-temu-yazyk-sovremennoj-reklamy-4981006.html>.
3. Статья «Язык рекламы» <https://natalibrilenova.ru/yazyik-v-sovremennoj-reklame/>
4. <https://nauchniestati.ru/spravka/sintaksicheskie-osobennosti-yazyka-sovremennoj-reklamy/>

UDK 811.111:332.3

Kaparova A. K. (EKTU), Bayandinova N.A. (lecturer, EKTU)

CADASTRE IN WEST EUROPE

Annotation: *This article considers the in most countries; legal systems have developed around the original administrative systems and use the cadastre to define the dimensions and location of land parcels described in legal documentation. For historical reasons, there are basic similarities among all the cadastres of Western Europe. A basic principle was that it should consist of the two main parts: a verbal description and a map showing the locations and boundaries of all land units. The French Land Cadastre solves problems related to taxation (land assessment and justification of the amount of land tax), land accounting, identification and description of parcel plots, identification of landowners and land users, and preparation of cadastral plans.*

Key words: *cadastre, Western Europe, island map, Norway, Spain, Napoleonic cadastre, Denmark, geographical area, cadastral systems.*

A cadastre (also spelled cadaster), using a cadastral survey or cadastral map, is a comprehensive register of the real estate or real property's metes-and-bounds of a country.

In most countries, legal systems have developed around the original administrative systems and use the cadastre to define the dimensions and location of land parcels described in legal documentation. The cadastre is a fundamental source of data in disputes and lawsuits between landowners.

For historical reasons, there are basic similarities among all the cadastres of Western Europe. They are all, in one way or another, based on the principles of the French cadastre as defined by Napoleon early in the nineteenth century. A basic principle was that it should consist of the two main parts: a verbal description and a map showing the locations and boundaries of all land units. The maps were established systematically, area by area, by relatively uniform cadastral surveys, which produced not only the maps but also the field notes on which they were based. The unique cadastral number of each land unit — normally the parcel rather than the farm unit — served as a link between map and description. Since the main purpose was taxation, the original cadastre was arranged according to the names of the owners, showing each owner's parcels with area, land use, arranged according to the numbers of the parcels.

An important feature of these developments is the connection between the cadastre and the land register. In Germany, Austria, Switzerland and the Netherlands, there is nowadays a very close link between cadastres and land registers. In the Netherlands, both are maintained by the same organization in common offices. In other countries mentioned above, the legal units used in the land registers are also identical with the cadastral units or combinations of them. Because of the unique definitions in the cadastral records and maps, it has been possible to introduce systems of title registration with a high degree of security and reliability in all these countries.

In France - the mother country of the cadastre - the unification of the cadastre and the land register has not progressed as far. For one thing, the French cadastre is not as comprehensive nor is it maintained in quite the same way as in the aforementioned

countries. It also has less legal validity, and is still mainly a fiscal cadastre lacking the very close link between cadastre and legal land registers.

A common trait in all of Western Europe is that the cadastre provides systematic coverage of the entire territory, and that collected and recorded data are continually updated. Parcels are described according to their uses, square measures and taxation values, their buildings and topography; ownership is recorded; links to other administrative registers and files are established. A general trend is that the original fiscal aspect of the cadastre is becoming less and less pronounced, while its role as the basis of a general land information system is assuming increasing importance.

In all Western European countries, cadastral maps are used for many purposes. In Switzerland, for example, the towns often produce extremely accurate municipal maps based on cadastral information. The integration of cadastral surveys with other kinds of large scale mapping for urban purposes is a common trend in other countries within the region as well. With regard to the cadastral survey, there has generally been a trend towards using increasingly accurate methods, and at the same time, assigning more and more weight to the demarcation of boundaries and to agreements between the owners.

While cadastral maps were originally of the "island map" type, depicting only the cadastral block or section in question, they now increasingly take the form of "comprehensive maps" covering a standard-sized map sheet. This is partly a consequence of the transformation from taxation cadastres to multipurpose cadastres. It is also due to the fact that nowadays all cadastral surveys in Western Europe are adapted to a national grid with a common co-ordinate system. It is, therefore, also possible to integrate cadastral surveying and general topographical surveying, and to use a common sheet division for both types of surveys.

The administration of the cadastre is organized in a variety of ways in different countries. In Germany and the Netherlands, the cadastral authorities were initially government officers connected to the Ministry of Finance. But as a consequence of the expanded function of the cadastre as the basis of a multipurpose land information system, the Dutch cadastre, for example, was reorganized as a separate division within the Ministry of Housing, Physical Planning and the Environment. In other countries like France, Switzerland and Belgium, the principle work of cadastral surveying is left to licensed surveyors.

Between Scandinavian countries, Denmark has the system most similar to the Western European ones. Denmark has long had a comprehensive cadastral map, covering the whole country and connected to a common reference system. Cadastral surveys for subdivisions, etc., are made by private surveyors. However, the records are kept, and the cadastral maps are maintained by a central government office in Copenhagen. The cadastre is closely integrated with the land registration system, which is of the title registration type.

The same close integration is also found in Sweden and Finland, which both have systems of title registration based on cadastral units. In these countries the cadastre has developed gradually from simple taxation records loosely linked to maps, to a comprehensive system with a high degree of reliability. In Sweden, the urban

cadastres were linked with large scale maps at an early date. Later, a photo map in the scale of 1:10000, showing all land units in rural areas with their boundaries, was established as a registration index map.

In Sweden the cadastre has been further integrated with the land register through automation. One single agency, the Central Board for Real Estate Data, collects and transforms selected cadastral and land register information for automatic data processing. The regional cadastral and land registration offices are still responsible for data collection. They have on-line links with the Central Board, and are empowered to change the records in case of subdivision, transfer of ownership, etc. This Board is responsible for issuing all certificates as well as for all communications with other authorities using real-estate data. Duplication of effort is thereby avoided. The time needed to produce the legal documents and distribute them to those concerned has also been shortened substantially. The system is now operational in the greatest part of the country, and will be complete in about 5 years.

Norway has not previously had a proper cadastral system, relying instead on old tax records, only partially supported by maps. The country has, however, decided to establish an automated system providing data on land units, addresses and buildings. Its main purpose is to provide information, not to serve as a legal basis for taxation, land registration, etc.

Spain and Italy were also influenced by the Napoleonic cadastre, and adopted basically similar systems. However, they were only partially developed, and the Spanish system especially does not provide comprehensive, national coverage. The link between cadastre and land registration is weak. The two records are administered by different authorities, and the descriptions of the land in the land register do not always refer to the cadastral units. The link between cadastre and register is, therefore, not primarily the parcel designation, but rather the name of the owner. This is, of course, an obstacle to further integration.

The fiscal nature of the cadastres is more predominant in Southern than in Western Europe. As buildings are important objects for taxation, Italy has established a modern building register as a part of the cadastre.

Greece does not have a comprehensive, homogeneous, national cadastre, but the problem has been studied, and a governmental decision to establish a nationwide system appears forthcoming.

The main development of cadastral and land registration systems has taken place in Europe. Even though times and conditions have changed, some lessons might be drawn from these European experiences.

The cadastre will be largely worthless unless it is substantially complete within a particular geographical area. One of the greatest achievements of the Napoleonic cadastre was that from the very start, and regardless of the nature of the land, it provided a complete record of all land units within the area — including unique identification — and defined these units on comprehensive maps. To attain this goal, cadastres and land registers must be kept simple, and must be concentrated on the essentials. Furthermore, the work must have a solid foundation. Even if conditions are changed over time, if new aspects have become relevant, if new political winds have

started to blow, the process must still continue along the same main lines until it is finished. Costs must be kept reasonable in relation to expected medium-term benefits. This is more important than producing a product which is technically perfect. There are many examples in Europe of cadastral systems which have been stopped or delayed because of faltering political support.

Cadastrals were created with the aim of improving the basis for land taxation, and land registers were established to make land transactions more secure. Initially they were independent of each other, but they have become increasingly interrelated, and are used with increasing frequency for purposes other than the original ones. It has taken a long time, however, for most European countries to reach this point. Difficulties arose since the original records were not designed as parts of common information systems, and because their maintenance was entrusted to different organizations. It is, therefore, essential that the goals of multiple usage and integration will be adopted the conception of a modern cadastral/land information system.

If land records develop along these lines, the chosen cadastral unit will become important in many connections. If legal land registration, as well as other land records are based on the same unit, the unit will assume considerable legal and practical importance. In most countries with well-developed cadastral/land information systems, subdivision or other changes in the cadastral unit require formal legal proceedings and, as a rule, re-surveying. Private changes or subdivisions made without formal proceedings are not accepted or given legal status. A conclusion drawn from European experiences is that the land unit tends to become a legal entity protected by law.

The cadastral systems of Western Europe are very similar. Namely, cadastral maps, registration of land plots, maintenance of legal and legal documents. But the technology of accounting records is different. Accounting and cadastral registration create a common service of the organization. Sometimes these services differ, and they also exchange information for mutual control of information. The Western European Cadastre ensures constant updating of materials, and is also a guarantee of an effective service for land information systems. If in the UK the cadast has only cartographic data on the boundaries of the site and the composition of the property, then the general European cadastre, except for England, clearly show that they originate from the French model. An important task of the French cadastral system was the implementation of land taxation. Until today, he provides a fiscal system, namely, his information is the main basis for calculating various types of property and land taxes on real estate.

The French Land Cadastre solves problems related to taxation (land assessment and justification of the amount of land tax), land accounting, identification and description of parcel plots, identification of landowners and land users, and preparation of cadastral plans.

The General Directorate of Tax Services, Tax and Land Operations (Direction General des Import Services des Operations Fiscales et Fonciers), located in Paris, operates in the country to conduct land cadastral works, and each department has separate directorates of tax services. Their divisions are tax centers, cadastral

inspections, land departments, tax services, and there are also regional land cadastre information centers.

The French tax and cadastral divisions cooperate with the Ministry of Finance and the Ministry of Justice, which maintains registers of cases. The functions of the cadastre in France are to determine the location and identification of land plots; to describe their boundaries, the type of crops grown, the characteristics of buildings; to calculate the basis for taxation of land plots and buildings; to update the cadastral plan and related textual information.

The cadastral plan shows an image of the physical condition of the land property (boundaries, coordinates, division), which allows you to determine its area. In addition, the cadastral plan gives an idea of the quality of land ownership. To do this, it shows the areas allocated on the basis of an assessment of the possibility of growing various crops, as well as data on the alienation of land buildings. The plan is the main cadastral document, it is used to establish (localize) the location of the land and identify buildings. A plan is drawn up for each commune and fully covers its territory. The section of the cadastral plan is an area bounded by stable boundaries (roads, trails, canals, etc.).

Updating cadastral plans in connection with changes in the boundaries of real estate is carried out continuously as boundary documents are received. Due to other changes related to the placement of crops and buildings, the plans are updated once a year.

REFERENCES:

1. The program of the Ministry of agriculture "agro-industrial complex: situation, trend, forecast". - Astana, 2017. - March.
2. A. G. Anisimov, S. V. Grishaev – "the History of land management and the inventory in Russia": Moscow, 2009
3. V. I. Klyushnikov, V. S. Revyakin - "Land and people: each with his own": Moscow, 2015
4. A. F. Veselovskaya - "Land Management": Moscow, 2000
5. M. G. Erunova, "Geographical information systems and land information systems": Krasnoyarsk, 2010
6. http://studopedia.su/14_96863_Cadastre-in-West-Europe.html
7. <http://www.docme.ru/doc/1086551/cadastre-in-western-europe.-kadastr-v-zapadnoj-evrope->
8. <https://en.wikipedia.org/wiki/Cadastre>

ӘОЖ 796.01

Капезова А.Е., Амирханова Д.Д. (ШҚТУ), Шорганова А.Б. (аға жаттықтырушы-оқытушы ШҚТУ)

СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ, СПОРТПЕН АЙНАЛЫСУЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

***Андатпа.** Мақалада авторлар оқу кезеңіндегі студент жастардың физикалық белсенділігінің маңыздылығын қарастырады. ЖОО-нда өткізілетін дене шынықтыру оқу сабағына тоқталып, оның мақсаттарын айқындайды.*

Физикалық белсенділіктің не екенін, не үшін қажет екенін, оны арттыру жолдарын қарастырып, салауатты өмір салтын қалыптастырудағы дене шынықтыру мен спорттың рөлін көрсетеді. Сонымен қатар, авторлар жүктемені дұрыс мөлшерлеу үшін қажет негізгі принциптерге тоқталады. Түрлі ауруларды алдын алуға, ағзаны сауықтыруға арналған ең танымал жаттығулар жайлы сөз етеді.

***Түйін сөздер:** студент жастар, дене шынықтыру, білім, денсаулық, спорт, физикалық беленділік, гиподинамия.*

Дене шынықтыру – бұл физикалық даму міндеттерін шешумен шектелмейтін, бірақ мораль, тәрбие және этика саласындағы қоғамның басқа да әлеуметтік функцияларын орындайтын әлеуметтік құбылыс.

Дене шынықтыру – бұл адамның іс-әрекетінің нәтижесі, әлеуметтік міндеттерді орындау үшін адамның физикалық жетілуінің құралы мен тәсілі. Дене шынықтыру объективті түрде белсенді өмірлік позицияны қалыптастырудың маңызды факторы болып табылады. Дене шынықтыру сабақтарының тәрбиелік мәні зор – тәртіпті нығайтуға, жауапкершілік сезімін арттыруға, мақсатқа жетуде табандылықты дамытуға ықпал етеді.

Бірқатар зерттеулерде дене шынықтыру мен спортпен жоғары белсенділікпен жүйелі айналысатын студенттердің, күн тәртібінің белгілі бір стереотипі дамитыны, мінез-құлықтың сенімділігі артып, дұрыс көзқарастардың дамуы, жоғары өмірлік тонус байқалатыны анықталды. Олар көпшіл, ынтымақтастыққа дайын болады, сыннан қорықпауға тырысады. Олар жоғары эмоционалды тұрақтылыққа, төзімділікке ие, оларға көбінесе оптимизм тән. Олардың арасында көшбасшы болуды білетін табанды, шешімді адамдар көп. Студенттердің бұл тобына парыз сезімі, адалдық, жинақылық тән. Тұрақтылықты, шиеленісті қажет ететін жұмыста олар өзара әрекеттеседі, байланысқа еркін түседі, тапқыр, өзін-өзі жеңіл ұстайды, басқарады [1].

Демек, дене шынықтыру мен спорттың жүйелі сабақтары студенттердің жеке ерекшеліктерін дамытуға оң әсер етеді деген қорытынды жасауға болады.

ЖОО-да дене шынықтыру пәні бірінші, екінші оқу жылында өткізіледі. Оқу сабақтары дене тәрбиесінің негізгі түрі болып табылады. Студенттердің өз беттерімен дене шынықтырумен, спортпен, туризмен айналысуы – оқу сабақтарындағы материалды жақсы игеруге ықпал етеді, дене тәрбиесі жаттығуларымен айналысудың жалпы уақытын арттыруға мүмкіндік береді, дене қуатын жетілдіру процесін жеделдетеді. Күн тәртібіндегі дене жаттығулары

денсаулықты нығайтуға, ақыл-ой және дене шынықтыру қабілеттерін арттыруға, студенттердің оқу еңбегінің, тұрмысының және демалысының жағдайларын сауықтыруға бағытталған.

Жоғары оқу орнындағы дене шынықтыру оқу пәнінің мақсаты:

- Студенттердің бойында жоғары моральдық, ерік-жігерлі және физикалық қасиеттерді, жоғары өнімді жұмысқа дайындықты тәрбиелеу.
- Студенттердің денсаулығын сақтау және нығайту, ағзаның дұрыс қалыптасуы мен жан-жақты дамуына ықпал ету, бүкіл оқу кезеңінде жоғары өнімділікті сақтау.
- Студенттердің жан-жақты дене қуаты дайындығын жетілдіру.

Қазіргі ғылым мен өндіріс бір мезгілде интеграция мен мамандану желісі бойынша дамуда. Спорттық педагогтың еңбек қызметінде шығармашылық компоненттің прогрессивті өсуі жалпы білім деңгейін, шығармашылық ойлау стилін, маманның үздіксіз өздігінен білім алу қабілетін бірінші кезекке қояды. Алайда шығармашылық қабілеттерімен жалпыланған білім мен іскерліктің өзі емес, білім мен іскерліктің жан-жақты дамуы – тұлғаның көрсеткіші болып табылады.

Әр түрлі ғылыми зерттеулер физикалық белсенділіктің болмауы қан қысымының жоғарылауында шешуші рөл атқаратынын және жүрек және қан тамырлары аурулары, қант диабеті, остеопороз және басқалары сияқты аурулардың даму қаупінің факторы екені анық. Аптасына 3-5 рет 30 минуттық орташа жаттығулар аурулардың пайда болу ықтималдығын азайтады.

Гиподинамиямен күресу үшін сіз таңертеңгі жаттығуларды орындау, көшеде белсенді ойындар ойнау, үйде жаттығулар жасау сияқты физикалық белсенділікті қосуға мәжбүрсіз. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы студент жастарға күніне кемінде 60 минут орташа және жоғары қарқынды дене белсенділігі керектігін атап көрсетеді.

Дене белсенділігінің оңтайлы деңгейі әр организм үшін жеке дара болып табылады. Әр организм физикалық белсенділікке әр түрлі бейімделеді. Шамадан тыс немесе жеткіліксіз белсенділік пайда әкелмейтінін және сауықтыру нәтижелеріне әкелмейтінін түсіну маңызды.

Жүктемені дұрыс мөлшерлеу үшін бірнеше негізгі принциптер бар. Бұлшықеттерді дұрыс нығайту және жарақаттануды болдырмау үшін жаттығуларға ақылмен қарау және уақытты дұрыс ұйымдастыру қажет. Принциптердің бірі – біртіндеушілік принципі. Жаңадан бастаушылар шағын жүктемелерден бастау керек. Егер сіз бірден үлкен салмақпен жаттығулар жасауға тырыссаңыз немесе дене әлі дайын емес ұзақ қашықтыққа жүгірсеңіз, сіз өзіңізге зиян келтіре аласыз.

Тағы бір қағида – жүйелілік. Белгілі бір жаттығуларды дұрыс орындау әртүрлі спорт түрлерінің негізі болып табылады. Техниканы сақтамау және негізгі принциптерді білмеу жарақаттың себебі болып табылады.

Тұрақтылық та маңызды принциптердің бірі болып табылады. Егер сіз тек бір апта бойы үздіксіз жаттығып, содан кейін бір айға сабақ қалдырсаңыз, ешқандай нәтиже болмайды. Дене тұрақты жүктемелермен ғана күшті және

төзімді болады. Осы үш қағиданы сақтай отырып, керемет нәтижелерге қол жеткізуге және дененің нығайтуға болады. Физикалық белсенділік фигураны түзетуге ықпал етеді, стрессті жеңілдетеді, көңіл-күйді жақсартады, бұлшықеттер мен мүшелерге оң әсер етеді, сонымен қатар ұйқыны қалыпқа келтіруге көмектеседі. Тұрақты жаттығулармен сіз төзімділік деңгейін арттырып, бұлшықеттеріңізді күшейте аласыз [2].

Алдын алу және сауықтыруға арналған ең танымал жаттығулардың қатарына жүгіру, серуендеу және жүзу жатады.

Жүгіру – төзімділікті арттырудың және артық майды жағудың тамаша тәсілі.

Жаяу жүру – денсаулыққа, өмір сүру ұзақтығына, қысымға және калориялы күйдіруге пайдалы.

Жүзу – дененің әртүрлі бөліктерін дамытатын толық дене жаттығулары.

Студенттердегі қозғалыс белсенділігінің құрылымы иерархиялық сипатқа ие және төрт деңгейден тұрады, олардың әрқайсысының өзіндік мотор режимдері бар. Әр деңгейді элементтер санын көбейту арқылы дамытуға болады.

Адам денсаулығы мен физикалық белсенділік бір-бірімен тығыз байланысты. Жоғарыда сипатталған принциптерге сүйене отырып, керемет нәтижелерге қол жеткізуге болады [3].

Дене шынықтыру денсаулықты нығайтуға тікелей әсер етеді, өйткені тұрақты жаттығулар бұлшықеттерді нығайтуға, бүкіл денені ынталандыруға және қан айналымын жақсартуға көмектеседі.

Яғни, физикалық белсенділік әртүрлі жерлерде, соның ішінде арнайы жабдықталмаған жерлерде және әртүрлі уақытта, тіпті негізгі жұмыс кезінде де жүзеге асырылуы мүмкін. Денсаулықтың өмірлік құндылық ретіндегі басымдығы физикалық белсенділіктің жоғары деңгейімен үйлеседі, бұл студенттерде осы басымдықты арттыру бойынша іс-шараларды өткізу қажеттілігін көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Гимазов Р. М. Теория и методика физической культуры и спорта: обучение двигательным действиям. – Санкт-Петербург: Издательство Лань, 2023. – 156с.
2. Бодакин А.В., Филимонова С.И. Физическая культура. – Москва: Издательство Спорт, 2012. – 112с.
3. Соколовская С. В. Психология физической культуры и спорта. – Санкт-Петербург: Издательство Лань, 2023. – 144с.

UDC 811.111

Kapezova Ayim (23-SSK-1, EKTU), Kairoldina A.K. (senior lecturer of EKTU)

CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LANGUAGES, PHYSICAL CULTURE, SPORTS AND MILITARY SCIENCE

Annotation: *This abstract discusses contemporary developments in language, physical education, sports, and military science. In an era of globalization and rapid technological advancement, learning languages is critical for efficient worldwide communication. Sports and physical education are becoming an essential component of a healthy lifestyle, necessitating the continuous development of techniques and technology. Furthermore, military science is always evolving and requires current thinking to successfully address growing difficulties. Studying current trends in these areas helps to preserve health and improve quality of life, improve communication efficiency, and develop better training and protection measures for defense and security. The examination of these tendencies is critical for their current adaptation and consideration in educational, scientific, and practical contexts.*

Key words: *languages, physical education, sports, globalization.*

Language technologies have proliferated, becoming the backbone of international communication. Tools like Translate.video are at the forefront, allowing for seamless cross-lingual communication. Our creation, Translate.video, now helps consumers and companies by translating videos into over 75 languages. The tool is more than simply a translator; it is a bridge that promotes understanding between disparate communities. Every day, I am captivated by the stories of relationships made possible by our platform. On this day, we are pleased to announce that Vitra.ai is transitioning from a translation technology to a transcreation firm. Transcreation entails tailoring a message to a specific audience while keeping its meaning, tone, and style. This strategy goes beyond word-for-word translation to ensure that the message is understood by the local audience. The Renaissance of Human Translators. In a digital age rife with automatic technologies, the element of human touch in translation has found resurgence. Human translators carry us to the coast, whereas automated translations only get us halfway there. Their capacity to understand subtleties, cultural settings, and emotional undertones is invaluable. As digital platforms become the focal points of global relationships, the language digital gap is an issue that must be addressed. Initiatives to integrate multilingual support into digital platforms are no longer optional; they are required.

For example, in the early days of Translate.video, we came across a group of craftspeople in rural India. Their artistry was outstanding, but the linguistic barrier limited their worldwide appeal. They overcame the linguistic barrier by using Translate.video to showcase their talents to a worldwide audience. The grins on their faces demonstrated the potential for language tools to bridge the digital gap. International Translation Day, observed on September 30th, is more than simply a tribute to these linguistic masters; it is also a celebration of the limitless possibilities that lie beyond the language barrier. The first hint of a foreign language, the enticement of comprehending and being understood in such a huge universe, is nothing

short of magical. However, in the digital age, where material is produced in large quantities, the spirit of translation is frequently lost. The ability to not only decipher a language but also dive into its cultural core and convey it intact to another language is a rare and significant skill. To conduct an impartial examination of current education trends, systemic features must be considered.

The physical education system, like the whole education system, has faced challenges and is evolving to become more integrated. It becomes dynamic, adaptable, and comprehensive. Today, it is a constantly evolving system geared at human growth. Difficulties in transitioning the domestic educational system to a higher level might hinder its development and outcomes.

Some challenges faced by students include an antiquated method for judging academic achievements, insufficient development of personal, civic, and moral traits, and a lack of understanding of their own interests and opportunities. The Ministry of Education and Science is pursuing the "Kazakhstan - 2050" policy, which prioritizes the development of Kazakhstan's human resources. This is also reflected in the enhancement of the national systems of general and physical education. The development of the dynamic movement can be traced back to the transition to continuing education, the use of new learning technologies, the diversification of higher education, the transition to lifelong education, the use of open education methods, the transformation of the educational space into a multicultural and socially oriented human development, and social partnership (study). The goal is to create flexible education that aligns with labor market development, replace the concept of "professional qualification" with "competence," and integrate physical culture and sports activities. Physical culture has a significant role in human health, development, and motor skills instruction. Education begins in childhood and evolves throughout time, often at the price of physical culture. Our university prioritizes the health of its teaching students. Future students often experience health issues after graduation. To enhance students' mental and physical performance, physical education classrooms should prioritize physical exercise and promote healthy habits. Health-saving technology should consider individual student characteristics and fitness levels in physical education sessions. This strategy establishes a foundation for developing knowledge, skills, and habits for maintaining a healthy lifestyle. To tackle wellness problems, there is a wide arsenal of techniques and practice. Gymnastics plays a significant part in physical activity, including both traditional and non-traditional forms. Our institute's Department of Physical Culture teaches fundamental and non-traditional gymnastics based on students' interests and fitness levels.

The combination of gymnastics exercises fosters a long-term interest in structured physical activity. Basic gymnastics focuses on developing activities from diverse beginning positions. Non-traditional gymnastics workouts such as athletic gymnastics, stretching, Pilates, and Callanetics are utilized. To promote proper posture, it's important to urge participants to begin activities in the correct postures.

Until recently, worldwide military R&D investment had been declining. The end of the Cold War resulted in a collapse of the former Soviet Union and significant decreases in many other nations. This left the United States as the world's

greatest spender by a significant margin. Increased US expenditure in the late 1990s and early 2000s led to a wider disparity with the rest of the globe. In 2004, the US spent around \$85 billion on military research and development, accounting for over 60% of worldwide investment. Prior to the drop in absolute numbers, military research and development had a lower relative importance due to significant growth in civilian research. In the US, civilian spending is currently far higher than military spending. In global terms, civilian R&D is around ten times larger than military R&D. Most civilian R&D is privately sponsored. With the exception of the United States, the greatest private research and development spenders, huge corporations, have larger R&D expenditures than governments can marshal for military objectives. Civilian research and development focuses on technology that is crucial for the manufacturing of military items, despite the fact that much of it is in less relevant fields. The gap between civilian and military technologies has mostly decreased.

Military research and development has undergone significant structural changes in most nations, owing to the increasing relevance of civilian research. The military is increasingly utilizing technology developed via civilian research and development, notably in electronics. The success of civilian technology production has led to a shift away from the military-centric approach to technology creation. Various policy approaches reflect national traditions, technology cultures, and the relative importance of military and civilian R&D among countries. These approaches range from isolating military R&D and relying on it for top-level technology to civilian-led approaches that limit military R&D to filling gaps.

Changes in the relationship between civilian and military research and development have led to policy changes in certain nations, including the United States. The present strategy in the US appears to undermine the rising relevance of civilian research and development. The US's increased reliance on military R&D raises questions about its effectiveness in developing new military and civilian technologies. In 2004, global military R&D investment was around US\$ 85 billion (Figure 1). Despite the fact that the US government spent over 60% of the total, this statistic remains excellent. However, this value pales in comparison to worldwide spending on civilian research and development, which was around US-\$ 850 billion in 2003². The ratio of civilian to military spending varies greatly among countries. We do not have accurate statistics for most nations. The most reliable data is available for OECD member nations.

National governments support the majority, but not all, of military research and development. In the OECD member countries, one-third of all public spending on research and development is for military objectives. The United States is the greatest spender on both military and public research and development, which heavily influences this ratio. More over half of all public research and development funding in the US is for military objectives. Russia and Israel also have high military-to-civilian R&D ratios.

Current developments in linguistic development, physical culture, sports, and military science are an intrinsic element of modern society, and it is critical to consider all issues influencing health, education, international cooperation, and security.

Globalization necessitates the ability to communicate successfully in several languages, and rapid technological advancement necessitates the ongoing upgrading of approaches in physical culture and sports. Military science is likewise evolving to meet current problems, necessitating new techniques and strategies. Studying and considering current trends in these areas will enable us to adapt to a fast changing environment, develop new learning ways, increase performance, and ensure personal and global safety.

REFERENCES:

1. Albrecht, Ulrich. 1988. "Spin-off: a fundamentalist approach." In: Gummett and Reppy, 1988, pp. 38–57.
2. Alic, John A., Lewis M. Branscomb, Harvey Brook, Ashton B. Carter and Gerald L. Epstein. 1992. *Beyond Spin-off. Military and Commercial Technologies in a Changing World*. Boston, Massachusetts: Harvard Business School Press.
3. Cowan, Robin and Dominique Foray. 1995. "Quandaries in the Economics of Dual Technologies and Spill -Overs from Military to Civilian Research and Development." *Research Policy*, Vol. 6, No. 6, S. 851 ff
4. Изаак С. И. Инновационные подходы в управлении состоянием здоровья студенческой молодежи в современных социально-экономических условиях: Сборник докладов Международного спортивного форума «Россия – спортивная держава». М.: СпортАкадемРеклама, 2010. С. 24-26.
5. Побыванец В. С, Изаак С.И. Спортивный менеджмент: учебное пособие. М., 2009. 144 с
6. Larédo, P and P Mustar (Eds.), (2001), *Research and Innovation Policies in the New Global Economy: An International Comparative Analysis*, Cheltenham, Edward Elgar
7. Lichtenberg, Frank R. 1988. "Assessing the impact of federal industrial r&d expenditure on private r&d activity in the United States. " In Gummett and Reppy, 1988, pp. 68–87.
8. Markusen, Ann und Sean Costigan. Eds. 1998. *Arming the 21st Century*. New York.
9. Misa, Thomas J. 1980. "Military Needs, Commercial Realities and the Development of the Transistor, 1948-58." In Smith, 1980, pp. 253–287.

ӘОЖ 372.881.1

Карткужакова М.У. (М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті)

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУ БАРЫСЫНДА ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕР

***Аңдатпа.** Білім беру процесінде, ең алдымен, оқушылардың жеке тұлғалық қабілеттерін дамыту, білім деңгейін көтеру, сөйлесім дағдыларын орнату мәселелері қарастырылады. Бастауыш сынып оқушыларын дамыту барысында қазақ тілі арқылы олардың болашақ сауатты, білімді, ұшқыр ойлы адамзаттық келбетін қалыптастыруда сөйлесім, жазылым, айтылым, есту дағдыларына көңіл бөлінеді. Мақалада қазақ тілін оқытудағы құзыреттеліктер, қазақ тілін үйретудің тиімді тәсілдері мен әр түрлі тапсырмалар, жаңа технологиялар анықталды. Оқушылардың заманауи ортада өзін-өзі дамыту, ұстау, тілдік қарым-қатынас жасау әрекетін қалыптастыру үшін қазақ тілін оқыту маңызды. Зерттеу жұмысында қазақ тілін коммуникативтік құзыреттілік сипаттары негізінде оқытудың инновациялық тәсілдеріне тоқталып, кең түрде талқыланды. Ізденіс барысында отандық, шетелдік ғалымдардың еңбектеріне шолу жасалып, теориялық тұжырымдар келтірілді.*

***Түйін сөздер.** Қазақ тілі, ақпараттық кеңістік, өзін-өзі дамыту, сауаттылық, коммуникативтік құзыреттілік, технология, әдіс, проблемалық тапсырмалар.*

XXI ғасырда білім беру әдіс-тәсілдерінде, өткізу форматында, құзыреттіліктер сапасы жағынан да өзгерістер көп. Қазіргі заманның серпінді өзгерістері әлемдік білім беру жүйелерін қайта қарау қажеттілігін туғызды. Білім беру саласындағы тез өзгеретін әлем жағдайындағы негізгі сұрақтар: «XXI ғасырда оқушылар бірінші не үйренуі керек?» Екінші: «Мұғалімдер оқушыларды XXI ғасыр талаптарына сәйкес қалай дайындайды?». XXI ғасырдың білім беру мақсаттары: өмір сүре білу; жұмыс істей білу; оқи білу; өзін-өзі дамыту. Ақпараттық кеңістіктің кеңеюі және әлемдік қоғамдастыққа ену жағдайында елдің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейінің критерийлері ретінде адами ресурстарды қалыптастырудағы білімнің өсіп келе жатқан рөлі білім беру жүйесін жаңа талаптарға бағыттау маңызды болып саналды. Бүгінгі таңда білім беру «Қазақстан – 2050» ұзақ мерзімді стратегиясының маңызды басымдықтарының бірі болып танылды. Бұл бағдарлама қойған міндетке қол жеткізуде білім беру жүйесін жетілдіру маңызды рөл атқарады. Білім беру сапасын арттыру жөніндегі жұмыстың маңызды бағыттары білім беру процесіне қатысушылардың барлығының үздік білім беру ресурстары мен технологияларына тең қолжетімділігін қамтамасыз ету; оқушылардың тез өзгеретін әлемде табысқа жетуді қамтамасыз ететін білім алу қажеттілігін қанағаттандыру болып табылады; жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан Республикасының зияткерлік, физикалық және рухани дамыған азаматын қалыптастыру [1, 2]. Қоғамның жаңа ұйымы, өмірге деген жаңа көзқарас мектепке жаңа талаптар қояды. Қазіргі білім беру саласы мұғалімнің де, оқушының да белсенділігіне негізделген. Дәл осы мақсат – оқуды, өзін-өзі жетілдіруді білетін шығармашылық, тәуелсіз белсенді тұлғаны тәрбиелеу және

қазіргі білім берудің негізгі міндеттері бағынады. Бірде-бір мектеп, бірде-бір мұғалім өмір бойы сабақ бере алмайды: бүгінде оқушы үнемі жаңа білім алып, үнемі білім ала білуі керек. Негізгі құзыреттіліктер тек дағдыларды ғана емес, нақты өмірлік жағдайларда көрінетін дағдыларды да сипаттайды. Құзыреттіліктің көрінісіндегі маңызды рөл жағдайларға байланысты. Құзыретті болу – бұл белгілі бір жағдайда қолда бар білім мен тәжірибені жұмылдыра білу дегенді білдіреді. Қоғамның қазіргі даму жағдайлары білімді анықтау, жіктеу, байқау, сипаттау, бағалау, пікірден ажырату, талдаудан қорытынды жасау, қолда бар білімді стандартты емес жағдайда қолдану қабілетінің өзекті бола түсетіндігін дәлелдейді. Білім берудің инновациялық технологияларының басты мақсаты – адамды үнемі өзгеріп отыратын және дамып келе жатқан қоғамда өмір сүруге дайындау, оның өзін-өзі дамыту қабілеттерін қалыптастыру, оқушылардың тек оқуда ғана емес, ойлау қабілеттерін дамыту, бірақ қарапайым өмірде: салмақты шешімдер қабылдау, өмірдің әртүрлі жақтарын талдау және т.б. оқыту технологияларының барлық түрлері: дидактикалық, компьютерлік, проблемалық, модульдік және басқалары – жетекші педагогикалық функцияларды жүзеге асыру мұғалімде қалады. Қазіргі білім беру жүйесі оқытудың инновациялық әдістерін енгізуге бағытталған және төмендегі сұрақтарға жауап береді: оқушылардың оқуға деген қызығушылығын қалай арттыруға болады? Оқушыларды білім беру процесіне қалай тартуға болады? Танымдық белсенділікті қалай арттыруға болады? Оқуды қалай үйретуге болады? Бұл сұрақтарды әр мұғалім күнделікті сабақ барысында қояды. Бұл мәселелерді тек дәстүрлі сынып – сабақ жүйесіне сүйене отырып шешу мүмкін емес. Оқытуға деген көзқарасты өзгерту уақыты келді, оның барысында мұғалім емес, оқушының өзі тұруы керек. Оқытудың әртүрлі әдістерін сауатты қолдану ғана оқушылардың өздерін білім алуға итермелейтін жағдайлар жасауға мүмкіндік береді. Қазақ тілі оқушылардың қазіргі заманғы талапқа сәйкес өзін-өзі жетілуіне септігін тигізетін негізгі пән ретінде қарастырылады. Қазақ тілін оқыту арқылы оқушылардың сөйлесім, айтылым, тілдік сауаттылықтарын, жазылым дағдыларын дамытамыз. К.Д. Ушинский [2], В.В. Виноградов [3], Ы.Алтынсарин, А. Байтұрсынов, Ж.Аймауытов [4], Е.С. Полат «Новые педагогические и информационные технологии в системе образования» [5] еңбегінде ғалымдардың еңбектерінде

Зерттеу материалдары мен әдістері

Мақалада ғылыми-теориялық еңбектерге шолу, білім беру саласындағы басымдықтарға сипаттама жасау әдістері жүргізілсе, практикалық қолданысы негізінде құзыреттілік сипаттамаларын, түрлерін ажырату мақсатында талдау, бақылау, эксперименттік зерттеу әдістері қолданылды. Зерттеу барысында отандық, шетелдік ғылыми еңбектер талқыланды.

Зерттеу нәтижелері

Қазіргі мектептің маңызды міндеттерінің бірі – функционалды сауатты адамдарды қалыптастыру. Құзыреттілік тәсіл оқушының хабардарлығын емес, танымда, адамдардың қарым-қатынасында, кәсіби өмірде, жеке өзін-өзі анықтауда туындайтын мәселелерді шеше білуді бірінші орынға қояды.

Функционалдық сауаттылық «адам қызметінің әртүрлі салаларында, сондай-ақ тұлғааралық қарым-қатынас пен әлеуметтік қатынастарда өмірлік міндеттердің кең ауқымын шешу үшін мектепте алынған ЗУН пайдалану қабілеті» деп түсініледі. Оқушылардың оқу жетістіктерін сырттай бағалау шеңберінде ҚР-да бағаланатын функционалдық сауаттылықтың түрлері: оқу сауаттылығы (қазақ және орыс тілдері); математикалық сауаттылық; жаратылыстану сауаттылығы (физика, химия, биология, география) [6, б. 3]. Осыған байланысты қазақстандық білім балаларда білімді әртүрлі оқу және өмірлік жағдайларда, тұлғааралық қарым-қатынаста және әлеуметтік қатынастарда қолдану дағдыларын дамытуға бағытталуы тиіс [7, б. 4]. PISA және TIMSS-ке қатысу нәтижелері жалпы білім беретін мектеп мұғалімдерінің күшті пәндік білім беретінін, бірақ оларды нақты, өмірлік жағдайларда қолдануға үйретпейтінін көрсетеді [8]. Мұғалім білім беру процесінің субъектісі ретінде оқушының жеке дамуына жағдай жасап білуі керек:

- Неліктен оқыту керек – бұл қазіргі мектепте оқушы үшін бұрынғыдан гөрі айқынырақ.

- Нені үйрету керек – мұғалімнің өзі білім беру мазмұнының қайнар көздерінің бірі болып табылады, өйткені ол мазмұнды түсіндіреді.

- Қалай оқыту/үйрену керек – жаңа педтехнология (оқыту) және өзін-өзі оқыту стратегиялары (оқыту).

Мектепте қазақ тілін оқыту негізгі мақсатты көздейді: қазақ тілі сабақтарында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамыту, яғни қарым-қатынас құралы ретінде қазақ тілін меңгеру. Күн сайын Қазақстан әлемдік қоғамдастықтың өміріне көбірек қатысып келе жатқандықтан, халықаралық байланыстар кеңейіп келеді, қазақ тілі мемлекет ретінде адам қызметінің барлық салаларында шын мәнінде қажет болып отыр. Мұның бәрі, сөзсіз, қазақ тілінің оқу пәні ретіндегі мәртебесін арттырады және қазақ тілін оқытуға коммуникативтік бағдарланған көзқарас дәстүрін жалғастыруға мәжбүр етеді. Яғни, оқушыларды нақты өмірде тілді қолдануға дайындау.

Қазақ тілін меңгеру – көп қабатты, көп қырлы процесс, ал оқытудың қажетті нәтижесі ретінде әрекет ететін коммуникативтік құзыреттілік – күрделі, көп компонентті құбылыс.

Коммуникативтік құзыреттіліктің құрамдас бөлігі:

1. Сөйлеу құзыреттілігі – оқушылардың сөйлеу (диалогтік және монологтық сөйлеу, рөлдік ойын, талқылау), тыңдау (конспекттеу, мәтіннің қысқаша мазмұны, тілдік болжамды дамыту), оқу (қарау, іздеу, таныстыру, өз пікірін тұжырымдау, мәтіннің негізгі ой-пікірін түсіну) және жазбаша сөйлеу (бланкілерді толтыру, сипаттамалар жасау, жетіспейтін ақпаратты толықтыру).

2. Тілдік құзыреттілік – сөйлесім, лексикалық және грамматикалық жақтарын білу, сонымен қатар графика мен орфографияны білу.

3. Әлеуметтік-мәдени құзыреттілік – қазақ тілін тұтынушы халықтың белгілі бір әлеуметтік-мәдени білім жиынтығын меңгеру және оларды шет тілдік қарым-қатынас процесінде қолдана білу, сондай-ақ өз елін және оның мәдениетін көрсете білу.

4. Компенсаторлық құзыреттілік – ақпаратты алу және беру кезінде тілдік құралдар тапшылығы жағдайында жағдайдан шыға білу. Құзыреттіліктің бұл түрі: А) оқулық; б) Интернет сияқты құралдармен дамиды.

5. Оқу-танымдық құзыреттілік – жалпы және арнайы оқу дағдылары, тілдер мен мәдениеттерді өз бетінше, оның ішінде жаңа ақпараттық технологияларды пайдалана отырып оқыту әдістері мен тәсілдері. Оқушылар ойлауды дамытатын проблемалық тапсырмаларды орындайды: ойындар, басқатырғыштар, викториналар.

Сөйлеу құзыреттілігінің мақсаты – бұл туралы білім беру емес, тілді қолдануға үйрету. Коммуникативті оқытуда барлық жаттығулар табиғатта сөйлеу, яғни қарым-қатынас жаттығулары болуы керек. Қазақ тілін оқыту процесінде функционалдық сауаттылыққа әртүрлі тәсілдермен қол жеткізуге болады. Тілді оқытудың негізгі құрамдас бөлігі қызығушылық болып табылады, сондықтан біз сабақтарда келесі заманауи педагогикалық технологияларды қолданамыз: ынтымақтастықтың шағын топтарында оқыту; пікірталастар; проблемалық бағыттағы рөлдік және іскерлік ойындар; ситуациялық талдау; зерттеу; іздеу; жоба әдісі; драматизация; сыни ойлау технологиясы; АКТ қолдану; оқытуды даралау технологиясы; ТРИЗ технологиясының элементтері [9, б. 20].

Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытудың перспективалық әдістемелік әдістері: кластерлер, инсерт, кестелерді толтыру, аялдамалармен оқу, бірлескен іздеу, кросс-пікірталас, «дөңгелек үстел»; біз ТРИЗ элементтерін қолданамыз (өнертапқыштық есептерді шешу технологиялары): «таң қалдырыңыз!» (қазақтың көрнекті қайраткерлерінің өмірбаянымен танысқан кезде), «қатені ұста!»; классикалық лекциялық оқыту, аудиовизуалды техникалық құралдармен оқыту, тесттер, жоба әдісі...

Жаңа технологияларды қолдану тиімділігі:

- балалардың қызығушылығын арттырады және тереңдетеді;
- дербес танымдық қызмет саласында құзыреттілікті қалыптастыру арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытады (оқуға баулу, қызығушылықты дамыту, ой-өрісін кеңейту, сыни тұрғыдан ойлау);
- оқушыларға үлкен көлемдегі ақпаратпен жұмыс істеу дағдыларын, зерттеу дағдыларын (мәселені көру және оны шешу жолдарын анықтау), коммуникативтік дағдыларды (топтарда жұмыс істеу) меңгеруге көмектеседі.

Сабақ-ойын, сабақ-жарыс, сабақ-конференция, рөлдік ойын – қазақ тілін үйрену мотивациясын қалыптастыру және өзін-өзі жетілдіруге ұмтылдырады. Қызметтің мұндай формалары коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру; ерік, мақсаттылық, шығармашылық, бастамашылық, еңбекқорлық, тәртіп сияқты қасиеттерді дамыту сынды жеке нәтижелерді қалыптастыруға мүмкіндік береді. Драматизация, сахналау-оқушылардың негізгі құзыреттіліктерін қалыптастыру және дамыту құралдары. Бала өзін әртүрлі рөлдерде сынап көре алады. Балалар актерлік шеберлікті, сахналық сөйлеуді, пластиканы үйренеді, музыкалық есту қабілетін дамытады, дауысын нығайтады және қазақ тілінің сөздік қорын үйренуін жетілдіреді. Осымен біз мемлекеттік тілді зерделеу кезінде жеке

нәтижелерге қол жеткіземіз: тұтастай алғанда өз сөйлеу мәдениетін жетілдіруге ұмтылу; тіл арқылы өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерін түсіну.

Жобалау әдісін қолдану. Қазақ тілін оқыту кезіндегі жобалар әдісі оңай емес, бірақ тиімді болып саналады. Жоба әдісі бастауыш сынып оқушыларына алған білімдерін іс жүзінде қолдануға мүмкіндік береді. Жобалау әдісі жұмысты жеке немесе шағын топтарда орындауды қамтиды. Жобаларды қорғау барысында кеңінен талқылау жүргізілуде.

Ғылыми зерттеу. Ғылыми зерттеу – бұл мәдениетті, адамның психологиялық табиғатын және оның қоршаған әлеммен байланысын көрсететін оқушылардың танымдық белсенділігінің ең жоғары деңгейі. Бұл оқушылардың жауапкершілігі мен өзін-өзі қамтамасыз етуінің жоғары деңгейі, болашақ мамандықты саналы түрде таңдау мотивін түсіну және негіздеу нәтижесінде іздеу саласын өз бетінше анықтауға дайындығын көрсетеді. Сонымен бірге өзара әрекеттесу қабілеті, толеранттылық пен құзыреттілік айқын көрінеді. Бұл – құзыреттілік! «Мен білемін, істей аламын және жасай аламын, қалаймын» өзін-өзі дамыту тәсілі ретінде, сондай-ақ осы миссияны орындауға психологиялық дайындық ретінде алынады.

Сабақтарда оқушылар әртүрлі коммуникативті жағдайларда ана тілінде сөйлейтіндердің сөйлеу мінез-құлқының әртүрлі нұсқаларын көріп, талдауы керек (дәрігерге жазылу, нашар қызмет көрсету туралы шағым, қонаққа, достық шақыру және т.б.) және аналогия бойынша белгілі бір оқу жағдайына сәйкес келетін нұсқаны таңдауға үйренуі керек. Сонымен қатар, әр түрлі қосымша ақпараттық материалдарды қолдану пайдалы, мысалы, оқу және тыңдау үшін әр түрлі өмірлік жағдайларда белгілі бір тілдік қоғамдастықта қабылданған қарым-қатынас ережелері туралы мәтіндерді таңдау. Сондықтан, мұғалімнің пікірінше, сабақта қолданылатын жаттығулардың негізгі мақсаты – оқушыларға тілдік материалды нақты қарым-қатынасқа қатысу үшін жеткілікті деңгейде меңгеруге көмектесу. Мұғалім қолданатын жаттығулардың бірі, рөлдік жағдай диалогтық сөйлеу дағдыларын қалыптастыру үшін қолданылады. «Анықтамалық бюрода» рөлдік жағдай (авиакомпаниялар, теміржол көлігі, саяхат және туризм бюросы және т.б.). Негізгі тілдік материал және орнату мәтіні беріледі, содан кейін оқушыларға рөлдік тапсырмалар мен сөйлеу жағдайлары ұсынылады.

Рөлдік тапсырмалар. Вокзалдағы анықтамалық бюрода, әуежайда, теміржол бекетінде, туризм және саяхат бюросында нені анықтау қажет болуы мүмкін екенін қарастырыңыз.

Сөйлеу жағдайлары: сізге Астанадан Алматыға шұғыл оралу керек, бірақ сізде билеттер, ұшақтар немесе пойыздар кестесі жоқ. Сіз анықтамалық кеңсеге барасыз. Негізгі тілдік материалды зерттегеннен кейін орнату мәтініне талдау жасалады, рөлдік тапсырмалар орындалады, содан кейін сөйлеу жағдайлары қаралады. Мұндай сөйлеу жағдайларын оқушылардың өздері ұсына алады, олар да өз ойларын дамытып, ойнайды.

Сыни тұрғыдан ойлау технологиясын қолдану қоршаған әлемге барынша бейімделуге мүмкіндік береді. Сыни тұрғыдан ойлау әдістемесі белсенділікті, тәуелсіздікті, жауапкершілікті, яғни оқу процесінде ғана емес, кейінгі өмірде де

қажет болатын қасиеттерді дамытуға бағытталған. Сондықтан қазақ тілін сыни тұрғыдан ойлау технологиясын қолдана отырып оқыту бір мақсатқа бағынады: оқушыларды «ояту», оқылатын материалға деген қызығушылықты ояту, одан әртүрлі міндеттерді шеше алатын шығармашылық тұлға жасау. Ол үшін сабақта оқу құралдары, үлестірме материалдар, қосымша дайындамалар ұсынылады. Материалды зерделеу кезінде оқушылардың алдына проблемалық тапсырмалар қойылады, оларға жауаптар өздері табады. Материалды бекіту үшін тақырыптың негізгі бағыттарының символдық суреттері бар кластер-кесте құрастыру қолданылады. Сауалнама кезінде «жабық», яғни белгіленбеген және «ашық», яғни тақырыпты ішінара түсіндіретін кластерлер қолданылады. Осылайша, оқушылар жаңа нәрселерді үйренуге ғана емес, есте сақтауды, ойлауды дамытуға екі есе мүмкіндік алады. Мұндай сабақтарда оқушылардың оқу процесіне деген қызығушылығы артады, көбірек білуге, жақсы жауап беруге деген ұмтылыс көрінеді. Келесі, қазақ тілін оқытуда тиімдісі кем емес, дамыта оқыту технологияларын пайдалану болып табылады. Ең кең таралған заманауи технологиялардың бірі – проблемалық және жеке-жеке тәсілді қолданатын модульдік оқыту. Модульдік технология оқытудың икемділігін, жеке тұлғаның жеке қажеттіліктеріне, оның дайындық деңгейіне бейімделуді қамтамасыз етеді. Тақырыпты ашу үшін белсенді әдістер мен тәсілдер қолданылады. Әр модульдің соңында бақылау жүргізіледі, яғни диагностика, бұл әр оқушының сабақ материалын қандай деңгейде игергенін көрсетеді. Тұлғаға бағытталған оқыту технологиясына сәйкес, жеке тұлғаның шығармашылығына жағдай жасау арқылы сабақтар өткізіледі, оқушылардың өзін-өзі ашу, өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігі қамтамасыз етіледі.

Негізгі мектеп оқушыларын қоғамдық-гуманитарлық пәндерге оқыту бойынша қазіргі қазақстандық мектептегі басты бағдар шығармашылық, ұтқырлық, икемділік, динамизм, конструктивтілікті қамтитын функционалдық сауаттылықты қалыптастыру болып табылады. Негізгі мектептің түлегі өмір бойы өзін-өзі тәрбиелеуге ұмтылуы керек, жаңа технологияларды меңгеруі керек, тәуелсіз шешім қабылдай білуі, әлеуметтік және болашақ кәсіби салаға бейімделуі, проблемаларды шешуі және командада жұмыс істеуі, стресстік жағдайларға дайын болуы және олардан тез шыға алуы керек. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін бастауыш сыныптан баланың бойына қазақ тілі арқылы құзыреттіліктерді дамыту керек. Болашаққа бағдары бастауыш сыныптан ана тілі арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Оқушылар сөйлесім, жазылым, айтылым, тыңдалым дағдыларын дамыту арқылы ғана тұлғалық келбеттерін қалыптастырады.

Әрине, мұғалім бірнеше оқыту әдісін білуі және тәжірибеде қолдануы керек. Бірақ сәтті сабақтың кілті тек технологияны таңдауда ғана емес, әр баланың сабаққа деген қызығушылығын ояту, яғни оқушылардың ішкі мотивациясын қалыптастыру маңызды.

Бір данышпан: «ойлай білу – сұрақ қоя білу», - дейді. Оқушының өзін-өзі растау, пәндік материалды зерттеуге деген қызығушылықты ояту, білімді игеру

деңгейін тексеру, алған білімдерін бекіту, өз ойларын, пайымдауларын, көзқарастарын білдіру, өз эмоцияларын талдау мүмкіндігі болуы керек.

Мұғалім проблемаларды шешу құзыреттілігінің деңгейін, ақпараттық, коммуникативтік құзыреттілікті, сондай-ақ пәндік құзыреттілікті – эстетикалық және мәдениеттануды объективті бағалай білу, құзыреттіліктің қалыптасу деңгейін қадағалау, мониторингі негізінде әрбір білім алушының даму жоспары-болжамын жасау керек. Сонымен қатар, сұрақтар тапсырмалардың көп деңгейлі сипатына ие болуы керек, міндетті түрде білім берудің екі міндетін (академиялық және әлеуметтік немесе «күнделікті») көтеруі керек. Әлемдік педагогикада бұл ұғымдарды Л. Выготский атап өтті. Мұны бір проблемалық тапсырмада қалай біріктіруге болады? Мұнда Б. Блумның таксономиясы көмекке келді (Бенджамин Блум (Бенджамин Блум), Чикаго университетінің психологы, оны 1956 жылы оқытудың сәттілігін бағалау әдісі ретінде ұсынды), оған сәйкес 6 кезең бар: білім, түсінік, қолдану, талдау, синтез, бағалау. Білім – үйренген анықтамалар, ұғымдар, терминология, ақпарат. Егер материал түсінілсе, онда қолдану қабілеті анықталады. Жалпы білім беру және арнайы дағдыларды дамытуға мүмкіндік беретін білім мен әрекеттерді біріктіру қажет. Бұл не туралы екенін түсіну үшін көрнекілік пен қол жетімділік принципін қолдану керек. Егер оқушы осы қабілетке ие болса, онда бұл талдау деңгейі. Талдау синтез жасауға көмектеседі. Ал нені синтездеуге болады? - Жаңа білім! Синтез оқушылардың мәселені шешу үшін әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қолдануын және зерттелген материалдың маңыздылық дәрежесін, оның мағынасын, сұраққа жауап беру қабілетін бағалауды білдіреді: маған бұл не үшін қажет? Пән бойынша оқытудың жоғары дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді.

Әр оқушы талантты, ал мектеп пен мұғалімнің міндеті – оқушының ерекшеліктерін уақтылы тану және оның қабілеттерін дамытуға педагогикалық қолдау көрсету.

Қазақ тілі сабақтарының барлық түрлерінде сөздікті дамыту танымдық іс-әрекеттің дамуымен тығыз байланысты жүзеге асырылады. Осы жерден сабақтарды ұйымдастыруға және өткізу әдістемесіне қойылатын жалпы талаптар туындайды:

- 1) танымдық процестердің дамуымен сөздік дамуының бірлігі ретінде – қабылдау, ұсыну, ойлау;
- 2) сабақ барысында оқушылардың сөйлеу және танымдық белсенділігін мақсатты ұйымдастыру;
- 3) сабақ процесінде балалардың сөйлеу және танымдық белсенділігін ұйымдастырудың негізі ретінде көрнекіліктің болуы;
- 4) әрбір сабақта сөздік жұмыстың барлық міндеттерін іске асырудың бірлігі.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылайтын болсақ, бастауыш сынып оқушыларының сөздік қорын дамыту үшін әлеуметтік-лингвистикалық және коммуникативті құзыреттілікпен жұмыс әдістемесінің заманауи талаптарын сақтау қажет. Бүгінгі таңда әрбір мұғалімнің ұраны Эмиль Золяның біздің өміріміздің барлық салаларына қатысты сөздері болсын: «өмірдегі жалғыз бақыт – алға ұмтылу»...

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 ҚР Үкіметінің 2012 жылғы 23 тамыздағы №1080 (ҚР МЖМБС 1.4.002-2012) қаулысымен бекітілген орта білімнің (бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім беру) мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты.
- 2 Ушинский К.Д. О пользе педагогической литературы. – М.: Педагогика, 1996.
- 3 Виноградов В.В. Уметь просто и красиво говорить [Электронды ресурс]. Режим доступа: <https://gigabaza.ru/doc/98443-pall.html>
- 4 Аймауытов Ж. Психология. – Ташкент, 1926.
- 5 Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие для студентов педагогических вузов и системы повышения квалифицированных педагогических кадров/ Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина., М.В. Моисеева, А.Е. Петров. – М.: Академия, 2013. – 272 с.
- 6 PISA халықаралық зерттеулері, TIMSS / / [Электронды ресурс]. Режим доступа: <http://www.naric.kz>
- 7 ҚР Үкіметінің 2012 жылғы 25 маусымдағы № 832 қаулысымен бекітілген Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары.
- 8 2014-2015 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы білім беру ұйымдарында (оның ішінде инклюзивті білім беруді іске асыратын) ғылым негіздерін оқытудың ерекшеліктері туралы. Нұсқаулық әдістемелік жазу. – Астана: Ы. Алтынсарин ұлттық білім академиясы, 2014. – 181 б.
- 9 Материалы областных педагогических чтений. 1-3 ч. – Костанай: КГУ, 2011.

UDC 811.111

Keneskanova D. (EKTU), Popkova Y. (senior lecturer, D. Serikbayev EKTU)

PROSPECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATION IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY AND ARCHITECTURE

Annotation. *The article discusses the application of artificial intelligence (AI) in construction and architecture. It describes various areas of AI application, including accelerating early-stage planning, improving mapping, optimizing sketching, automating compliance checks, enhancing urban planning, optimizing building energy management, improving construction site safety, implementing parametric architecture, automating documentation, and identifying potential safety risks. Examples of AI use in architecture and construction are provided, including the creation of new designs and concepts, and increasing the efficiency of space and material use.*

Key words: Artificial intelligence, Construction, Urban Planning, Building Energy Management, Sustainability, optimize

Artificial Intelligence (AI) refers to computer systems capable of performing tasks that historically required human intelligence. These tasks include recognizing speech, making decisions, and identifying patterns. AI is a broad field that encompasses various technologies, including: Machine learning, deep learning, Natural Language Processing, Artificial General Intelligence (AGI) (The theoretical concept of machines possessing human-like intelligence, capable of reasoning, learning, and adapting across various domains).

AI plays a significant role in architecture, transforming the way architects design, plan, and construct structures. AI makes architects' work more effective, accurate, creative and other. (Here are a few benefits that AI provides to architects: AI enables architects to push the boundaries of creativity; AI automates repetitive and time-consuming tasks, freeing architects to focus on more significant aspects of their work.

The UN forecasts a global population of 11.2 billion by 2100, necessitating more housing, public spaces, and efficient city infrastructures. This, coupled with fast global urbanization, compels architects and urban planners to devise solutions for this significant population increase. Consequently, AI's role in architectural design and construction is becoming progressively crucial.

AI in architecture streamlines early-stage planning, improves mapping, optimizes sketching, and automates compliance checks. It enhances urban planning, optimizes energy management, improves construction safety, enables parametric architecture, automates documentation, and reveals safety hazards. AI tools like Autodesk Spacemaker, Delve, Quintaint, Arup Neuron, DALL-E2, and Midjourney are used for various tasks. AI empowers architects to generate novel designs and concepts, and enhances the efficiency of space and material utilization.

Enhanced Scheduling Efficiency: Utilizing AI, intricate data sets are analyzed to generate optimized construction schedules. Taking into account factors like resource availability, weather conditions, and project dependencies, AI ensures streamlined project timelines.

Innovative Generative Design: AI algorithms explore myriad design possibilities, generating creative solutions based on specified parameters. Architects and engineers can employ generative design tools to investigate alternative layouts, material choices, and structural configurations.

Proactive Risk Management: During the planning phase, AI identifies potential hazards by analyzing historical data and project requirements. It suggests preemptive measures to minimize risks, thereby ensuring safer construction processes.

Enhancing Efficiency and Precision in Design Solutions:

Automated Building Information Modeling (BIM): AI elevates BIM by automating tasks like clash detection, quantity estimation, and 3D modeling. BIM-driven AI systems enhance collaboration among project stakeholders and reduce errors.

1. **Predictive Analytics:** AI forecasts project outcomes based on historical data, aiding architects and contractors in making informed decisions, optimizing resource allocation, and effectively managing budgets.

2. **Real-time Site Monitoring and Quality Control:** AI-powered sensors and cameras monitor construction sites in real time, detecting deviations from design specifications to ensure quality and adherence to standards.

3. **Material Optimization:** AI analyzes material properties, costs, and environmental impact, offering optimal suggestions for sustainability and cost-effectiveness.

4. **Energy Efficiency Simulation:** AI models simulate building performance, recommending energy-efficient designs. Architects can incorporate AI-driven insights to create environmentally friendly buildings.

Adaptive Robotic Construction

A group of students introduced a construction model that enables robots of varying construction capabilities to alter unstructured environments in a distributed system. These robots can use materials of different physical properties and sizes. The construction steps are calculated reactively, allowing the robots to adapt to environmental changes and imperfect assembly. This reactive method enables robots to coordinate and contribute material to the same structure. Each robot uses an abstract environmental model to determine a set of permissible construction steps based on its current world knowledge. It was demonstrated that increased knowledge results in more permissible actions in this context. Researchers take advantage of this feature by allowing the system to use a range of materials and select the most suitable material based on its current understanding of the structure's state. The approach is demonstrated by operating the system on various terrains and with a mix of materials, including both deformable and rigid components.

Drones are being deployed for monitoring and inspection in construction projects, enhancing site safety and providing managers with a comprehensive view for informed decision-making. A drone flying game, developed using the Unity engine for WebGL, simulates the experience of piloting a drone to identify potential hazards on a virtual construction site. The game aims to educate players on the benefits of using drones for this task, without real-world risks. Preliminary findings from 47 participants indicate that the game is engaging, intuitive, and realistic. The skills acquired from the

game could be applied to real drone operations on live construction sites, particularly relevant during the Covid-19 pandemic where physical distancing is necessary.

Construction Robots & Automated Machines

The article "Autonomous anchoring for robotic construction" introduces "Romu", a robot that can drive posts or piles into the ground using a vibratory hammer and its own weight. This is useful for creating foundations and check dams. Simulations show the potential impact of deploying a fleet of these robots in large watershed regions. Romu can also drive various building materials commonly used as posts, such as wooden slats for sand fencing. The robot's performance is evaluated using physical tests. Future work includes refining the hardware for better operation in diverse terrains, enhancing autonomy, and integrating with other construction tasks.

Optimizing energy consumption and resources

AI plays a crucial role in optimizing energy consumption and resources. AI can be utilized to create energy-efficient buildings. Using machine learning algorithms, AI can analyze various building parameters such as orientation, materials, insulation, and heating and cooling systems to determine the most energy-efficient design. An example is the Google DeepMind project, which employed AI to manage the energy consumption of its data centers. AI was able to predict future energy consumption and optimize cooling, resulting in a 40% reduction in energy consumption.

Technological Challenges and Limitations in the Application

Artificial Intelligence has achieved significant successes in various fields, but there are still limitations and issues that need to be addressed. Some of these challenges and limitations are related to data availability, integration of AI into existing systems, a shortage of experts in the field of AI, data security and confidentiality, as well as regulatory and ethical concerns.

Development Prospects:

In the field of construction and architecture, AI opens up new possibilities and perspectives. However, there are still relatively few real-world examples of such applications. The use of artificial intelligence, particularly predictive analytics, helps alleviate issues associated with the planning and implementation of construction projects. In the long term, information technologies, including AI and machine learning, have the potential to transform radically approaches to the design, construction, and operation of buildings.

In conclusion, the role of artificial intelligence in the future of the construction industry and architecture is a crucial and promising aspect. The potential of AI in optimizing planning processes, construction management, and building design is undeniably significant. The integration of AI could lead to more efficient, safe, and sustainable construction projects that meet the contemporary demands and challenges of the industry.

However, realizing the full potential of AI requires overcoming existing technological, organizational, and ethical challenges. Ensuring access to high-quality data, integrating AI into existing structures, and ensuring information security are key tasks. Equally important is the education of professionals in the construction and

architecture fields regarding the use of AI to maximize the effective utilization of new technologies.

Considering current trends and innovative possibilities of the AI, its integration into construction and architecture promises a reimagining of traditional work methods and the creation of a more modern, efficient, and sustainable construction sector.

REFERENCES:

1. <https://elibraryusa.state.gov/index.html>
2. <https://web.p.ebscohost.com.vlib.interchange.at/ehost/detail/detail?vid=5&sid=2bd96d4e-9045-4a4e-95af-3.9771191e1d16%40redis&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=138916132&db=aph>
3. <https://web.p.ebscohost.com.vlib.interchange.at/ehost/detail/detail?vid=3&sid=2bd96d4e-9045-4a4e-95af-9771191e1d16%40redis&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=147115471&db=aph>
4. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fbuil.2021.771703/full>
5. <https://www.ericsson.com/en/blog/2023/6/intelligent-sustainability-ai-energy-consumption>
6. <https://www.researchgate.net/>
7. <https://hbs.edu>
8. <https://link.springer.com>
9. <https://dl.designresearchsociety.org>
10. <https://architecturecourses.org>
11. <https://interestingengineering.com/lists/5-ways-artificial-intelligence-is-changing-architecture>
12. <https://www.itransition.com/ai/architecture>
13. <https://britannica.com>
14. <https://biblus.accasoftware.com>
15. <https://gartner.com>
16. <https://worldconstructiontoday.com>
17. <https://itechnolabs.ca>
18. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1478077118800982>
19. <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/73284>
20. https://www.academia.edu/44902106/The_role_of_Artificial_Intelligence_in_arch2.itectural_design_conversation_with_designers_and_researchers
21. <https://www.springer.com/journal/44223/updates/24647340>
22. <https://doi.org/10.1177/1478077118800982>
23. <https://www.scitepress.org/Papers/2021/104445/104445.pdf>
24. <https://www.scitepress.org/Papers/2021/104445/104445.pdf>

ӘОЖ 796.325

Конакбаев Н.Ж. (ШҚТУ), Ниязбеков Д.К. (ШҚТУ)

СТУДЕНТТЕРДІҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДАҒЫ ВОЛЕЙБОЛ

Аңдатпа. Бұл мақалада дене тәрбиесі жүйесіндегі волейбол спортының орны, оқыту бағдарламасының мақсаты мен міндеттері қарастырылады. Бұл спорт түрінің маңыздылығы қарастырыла отырып, жалпы дененің функционалдық жүйелеріне волейбол спорты маңыздылығы айқындалады. Волейбол спорты спорт түрлерінің ең қызықты әрі пайдалы спорттарының бірі болып саналады, бұл спортта командалық жұмыс жақсы дамиды, яғни тек қана спорт жағынан пайдалы емес және өмірдеде жақсы жағын тигізеді. Кәзіргі кезде бұл спорт түрін барлық оқу мекемелерінде жиі қолданыста жүреді, оның себебі бұл спорт түрі өте қызықты.

Түйін сөздер: дене шынықтыру, волейбол, спорт, жоғары оқу орны, студент.

Жоғары оқу орнындағы дене шынықтыру процесі білім берудің құрамдас бөлігі болып табылады. Волейбол спорты жастар арасында жиі қолданылатын бір спорт түрі және дене шынықтыру сабағында сергіту спорты ретінде қолданылады.

Волейбол ойынының қозғалысы адам баласына аса пайдалы табиғи қозғалыс пен дене мүшелерінің қимылынан жүгіру, жүру, секіру, лақтыру т.б. жаттығулардан тұрады. Бұл ойынды он жасар баладан бастап қай жаста болмасын ойнай береді. Сондықтан да, волейбол дене тәрбиесі пәні жаттығуларының бірі ретінде ең тиімді де ағзаға пайдалысы болып табылады. Ойын барысында нақты қозғалыс нәтижесінде ең бастысы адамның координациясы қалыптасады. Қандай жаттығу болмасын, қозғалыс барысында нақтылы орындалады. Айталық, шабуылдау кезінде допты қарсыласының алаңға дәл түсіру, болмаса допты әріптесіне дәл бере білу, допты қарсыласының алаңына алдап тастау т.б. Демек адамның барлық қабілет-қасиетін қалыптастыратын ойынның бір түрі.

Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев өзінің «Қазақстан – 2050» атты халыққа жолдауында: «Оқушыларды Қазақстандық патриотизм мен шығармашылық жағынан дамыған жеке тұлға ретінде тәрбиелеу аса қажет ұлттық мінез-құлық, биік талғампаздық, тәкаппарлық, тектілік, білімділік, ұлттық намыс қасиеттерін сіңіріп қалыптастыруымыз керек» дегені мәлім.

Волейбол ойнағанда тыныс алу жүйесі жақсарып, бүкіл бұлшық етің жаттығады, сіңірлерің мен буындарың нығайып, дене бітімің сымбатты бола түседі. Волейбол ойынының қозғалысы адам баласына аса пайдалы табиғи қозғалыс пен дене мүшелерінің қимылынан жүгіру, жүру, секіру, лақтыру т.б. жаттығулардан тұрады.

Ойын тактикасының қарапайымдылығы және доп үшін тікелей тартыстың жоқтығы волейболмен көпшіліктің жаппай айналысуына жол ашады. Ал волейболшылардың организміне түсетін салмақ мөлшері орташа деңгейде. Денеге аса күшті әсер ететін қимыл-жүгіру мұнда аз қолданылады. Дегенмен волейбол ойнау реакция жылдамдығын, ептілікті, төзімділікті қалыптастыруға

көмектеседі, тыныс жүрек-тамыр, бұлшық ет жүйелерін нығайтады, ой шаршауынан арылтады, жалпы алғанда организмге игі әсер етеді.

Волейболдың адам денсаулығына пайдасы зор: денсаулықты жақсарттады, өкпенің дұрыс тыныс алуына көмектеседі, бұлшық еттерді қатайтады, қимыл әрекетте тез ойлауға көмектеседі, ми қызметін реттеуге көмектеседі, мінез-құлықты реттеуге көмектеседі, топ мүшелерімен жақсы қарым қатынас орнатуға, психологиялық ахуал туғызуға көмектеседі.

Волейбол адамды ұжымдық қимылға, жеке бас мүддесін команда мүддесіне бағындыра білуге, тәртіпті болуға, өзгелерге дер кезінде көмекке келуге үйретеді. Дәрігерлер мен дене шынықтыру, спорт мамандарының бір ауызды пікірінше, волейболдың емдеу-сауықтыру мүмкіндіктері орасан зор. Сондықтан осынау тамаша ойын әрбір мекеме, жоғары оқу орны, мектеп, демалыс орындарында берік орын алса, нұр үстіне нұр болар еді.

Волейбол елімізде кең тараған ойындардың бірі. Оның көпшілік сипат алуы волейбол ойынының ережелері мен қажетті құрал-жабдықтарының қарапайым және бұл ойын қызықты да әсерлі болуына байланысты. Волейбол ойынының ереже-талабы мынадай айла тәсілдерден тұрады: ойыншылардың орын ауыстыруы, допты бір-біріне беруі, допты ойынға қосу, шабуыл соққысы және оған тосқауыл қоюы. Волейбол алаңының аумағы шағын болғанына қарамастан ойын кезінде ойыншы тек өз орнын ғана сақтап тұрмайды. Ойын кезінде қажетті жағдайға байланысты орын ауыстыра беруінің үлкен мәні бар. Орын ауыстыру дегеніміз – техникалық тәсілдер мен тактикалық іс-қимылдарды шебер орындап шығу мақсатында командадағы ойыншылардың бір-бірімен орын ауыстыруы. Егер ойыншы бастапқы қалыпта қолайлы жағдайда тұрса, онда ол орын ауыстырулары да оңай орындайды. Ойыншының бастапқы қалпы оның негізгі тұрысы. Волейболшының ең қолайлы бастапқы қалпы-екі қолын шынтақтан сәл ғана бүгіп, дененің салмағын екі аяққа тең түсіріп, кеудені аздап ілгері бейімдер тұру. Волейболшылар оқу-жаттығу процесіндегі басты тұлға, Егер бапкер әрбір спортшыға жаттығу барысында дербес назар аударып, дер кезінде көмектессе, талапкерге зер салса, онда әрбір волейболшы өзін бапкердің сенімді шәкіртімін деп сезінеді, оның адамгершілік көмегін шын ниетпен қабылдайды.

Волейбол – спорттың кең тараған ойындардың бір түрі. Тіпті, су бойында, жағажайда да жарыстар өткізіледі. Волейбол ойынының қозғалысы адам баласына аса пайдалы табиғи қозғалыс пен дене мүшелерінің қимылынан жүгіру, жүру, секіру, лақтыру, т. б. жаттығулардан тұрады.

Бұл ойынды он жасар баладан бастап қай жаста болмасын, бәрі ойнай береді. Сондықтан да, волейбол дене тәрбиесі пәні жаттығуларының бірі ретінде ең тиімді де ағзаға пайдалысы болып табылады.

Волейбол ойыны – ойын допты ойынға қосудан басталады. Шабуыл есебіне жататын мұның әдістік орындалуы мынадай: допты ойынға қосу кезегі келген волейболшы шабуыл жасайтын алаңның шетіндегі орында тұрып, бір қолмен допты жоғары көтеріп, екінші алаңға қарай соғады. Орындалу жағынан бұл екпінді, кезделген, қалықтаған болып бөлінеді. Екпінмен соғудың мақсаты-

қарсы жақтың допты қабылдауын қиындатып, қателестіріп өз командасына ұпай әперу. Көзделген соққының мақсаты – допты қарсы жақтың әлсіз ойыншысына немесе нашар қорғалған тұсқа саңылау тауып жіберу, қалықтап ұшу кезінде доп айналып ұшпайды және жолының кез келген бөлігінде өзінің бағытын өзгертіп жібере алады [1].

Үнемі және белсенді түрде дене қуаты жаттығулармен айналысатын волейболшы оқушылардың қимыл белсенділігі мен шеберлігі ғана артып қоймай, олар қоғамға салауатты өмір салтын дәріптеуге зор әсерін тигізеді. Әр түрлі қимылдарды түрлі қарқында, бағытта, түрлі жылдамдықпен орындай отырып, адам ағза жүйесінде және ішкі құрылыстарына жақсы әсер алады. Адам ойын үрдісі кезінде жоғары эмоциялды жүктеме және үлкен қуанышқа бөленіп, қанағат алады. Дене тәрбиесі жүйесінде волейбол ойынының маңызы зор. Балалар және үлкендер қажетті дағдыларды игере отырып, өз бетінше үнемі дене шынықтыруды жетілдіруге, денсаулықты сақтауға, көңіл күйін көтеруге және ұзақ өмір сүруге мүмкіндік.

Қазақ волейболының атасы деп – Октябрь Жарылғаповты танимыз, ол 1969 жылы КСРО чемпионы атанып, 1970-1971 жылдары Еуропа чемпиондарының кубогын жеңіп алған. Алматының “Буревестник” ерлер командасының негізін қалады. Октябрь Жарылғапов – қазақтың доп өнерінде несібесінің мол екенін әлем деңгейінде дәлелдеген біртуар бапкер [2].

Волейбол спорты тек қана студенттер үшін ғана емес және ересек адамдар үшін де өте пайдалы, және көңіл күйді көтеріп топтық жұмысқа үйретеді. Волейбол спортын оқу мекемелерінде қолданылатыны өте дұрыс шешім, себебі оның пайдалы жақтары өте көп, студенттер, оқушылар позитивті жүреді, салауатты өмір салтын ұстануға итермелейді, және бұлшық еттердің барлығын сергетіп тұрады.

Ғылыми зерттеу жұмысы ретінде дене шынықтыру теориясының негізінде «Волейбол ойыны әдіс – тәсілдерін үйретуде ақпараттық технологияларды қолдану» тақырыбындағы жұмыстың маңызы зор. Себебі, осы тақырыпта дене тәрбиесі әдістемесі негізінде зерттеу жұмысын жүргізгенде волейбол ойынының әдіс-тәсілдерін және оның негізін қалаған спортшыларға зерттеу жүргізуге зор мүмкіндік бар.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Волейбол: теория и методика тренировки. А.В. Беляев, Л.В. Булыкина. – М.: Физическая культура и спорт, 2007. – 176с.
2. Бодеев М., Хасенов Х., Рахметуллаев Ж. Қозғалмалы ойындар. – Қарағанды, 2007. – 85с.

ӘОЖ 765.4

Костанаева А.А. (ШҚТУ), Сабитов М.З. (аға жаттықтырушы-оқытушы ШҚТУ)

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМ ӨМІРІНДЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ

Андатпа. Бұл мақалада қазіргі қоғамдағы дене шынықтыру және спорт саласындағы заманауи проблемалар қарастырылады.

Мақаланың бірінші бөлімінде оның денсаулыққа әсері мен ықтимал шешімдері, жеткіліксіз физикалық белсенділіктің өсіп келе жатқан мәселесі қарастырылады. Екінші бөлімде спортқа қол жеткізудің біркелкі еместігі және қоғамның барлық топтары үшін кедергілерді жою стратегиялары ұсынылған. Үшінші бөлімде инфрақұрылымды жаңғыртудың маңыздылығы, оның спорт индустриясы дамуына әсерін анықтайды.

Мақала осы мәселелерді шешу және қазіргі қоғамдағы дене шынықтыру мен спорттың тұрақты дамуын қамтамасыз ету мәселелерін қарастырады.

Түйін сөздер: Дене белсенділігі, салауатты өмір салты, спорт, экономика, әлеуметтік бейімделу, спорт инфрақұрылымы, командалық рух.

Физикалық белсенділік адамның жалпы денсаулығын сақтауда шешуші рөл атқарады. Бұл физикалық дамуға ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар көптеген дене жүйелеріне оң әсер етеді. Физикалық белсенділіктің жалпы әлауқатқа әсерін білу маңызды.

Біріншіден, тұрақты жаттығулар қалыпты салмақты сақтауға және бұлшықеттерді нығайтуға көмектеседі, бұл өз кезегінде семіздікке байланысты әртүрлі аурулардың қаупін азайтады. Физикалық белсенділік сонымен қатар қан айналымын ынталандырады, жүрек-қан тамырлары жұмысын жақсартады және жүрек-қан тамырлары ауруларының қаупін азайтады [1, б. 25].

Екіншіден, спорт созылмалы аурулардың алдын алудың тиімді құралы болып табылады. Тұрақты жаттығулар қандағы холестерин деңгейін төмендетуге, қан қысымын бақылауға және сүйек тінін нығайтуға көмектеседі, бұл остеопороздың дамуына жол бермейді. Бұл әсіресе өмір салты көптеген отырықшы әрекеттерді қамтитын қазіргі қоғам контекстінде өте маңызды.

Үшінші аспект иммунитетті нығайтудағы спорттың рөлімен байланысты. Тұрақты физикалық белсенділік антиденелердің өндірісін ынталандырады және иммундық жүйенің жасушаларын белсендіреді. Бұл денені инфекциялар мен вирустарға төзімді етеді, бұл әсіресе денсаулық сақтау басты басымдыққа айналатын қазіргі жағдайда маңызды.

Спорт жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуында шешуші рөл атқарады, оның жеке басының әртүрлі аспектілеріне әсер етеді.

Біріншіден, спорт физикалық қасиеттер мен дағдыларды дамытудың күшті құралы болып табылады. Тұрақты жаттығулар бұлшықеттердің күшеюіне, икемділік пен қимылдарды үйлестіруге ықпал етеді. Бұл жалпы физикалық жағдайға оң әсер етіп қана қоймайды, сонымен қатар сіздің денеңізге күтім жасау туралы саналы көзқарасты қалыптастырады. Спортпен шұғылдану төзімділік пен күштің дамуына әкеледі, бұл белсенді өмір салтын сақтау үшін маңызды [1, б. 36].

Екіншіден, спортпен шұғылдану тәртіп пен адалдықты қалыптастыруға ықпал етеді. Тұрақты жаттығулар тұрақтылықты, шыдамдылықты және өзін-өзі бақылауды қажет етеді. Спортшы өз уақытын басқаруды, кестені ұстануды және қиындықтарға тап болған кезде де өз бетімен жұмыс істеуді үйренеді. Бұл дағдылар күнделікті өмірге ауысады, жеке және кәсіби мақсаттарға қол жеткізуге ықпал етеді.

Үшіншіден, спортпен шұғылдану арқылы жағымды қасиеттерді қалыптастырумен байланысты. Мысалы, командалық спорт ынтымақтастық, қарым-қатынас және өзара түсіністік дағдыларын дамытады. Спортшылар жеңістерді абыроймен қабылдауға және жеңілістермен күресуге үйренеді, бұл стресске төзімділік пен басқаларға құрмет көрсетеді.

Білім мен спорт бір-бірімен тығыз байланысты, тұлғаның жан-жақты дамуына әсер етеді.

Дене шынықтыру білім беру процесінде маңызды рөл атқарады. Физикалық белсенділік тек физикалық денсаулыққа ғана емес, сонымен бірге психикалық белсенділікті арттыруға да ықпал етеді. Зерттеулер көрсеткендей, тұрақты жаттығулар когнитивті функцияны жақсартады, оқушылардың табандылығы мен зейінін жақсартады. Дене шынықтыру сабақтарын оқу процесіне енгізу ерте жастан бастап салауатты өмір салтын қалыптастыруға көмектеседі.

Спорт – әлеуметтік бейімделудің қуатты құралы. Спорттық іс-шараларға қатысу балалар мен жастарға қарым-қатынас, ынтымақтастық және қарсыластарды құрметтеу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Бұл әлеуметтік дағдылар жеке тұлғаны қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, бұл ұжымда және жалпы қоғамда өзара әрекеттесуді жеңілдетеді. Спорт өзін-өзі тануды қалыптастыру және әлеуметтік байланыстарды нығайту алаңына айналады.

Спорт жеке қасиеттерді дамытып қана қоймай, ұжымда жұмыс істеуге үйретеді. Командалық спорт түрлеріне қатысу жауапкершілікті, өзара көмек пен көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл дағдылар тек спорттық мансап үшін ғана емес, сонымен қатар білім беру және кәсіби салаларда табысты жұмыс істеу үшін де маңызды.

Спорт салауатты өмір салтының маңызды құрамдас бөлігі ғана емес, сонымен қатар экономикада маңызды рөл атқарады [2, б. 65].

Спорт экономика саласы ретінде жұмыс істейді. Кәсіби лигалар, спорт клубтары мен ұйымдар айтарлықтай экономикалық ағындарды тудырады. Бұған билеттерді сату, хабар тарату, демеушілік келісімшарттар, лицензиялық мәмілелер және басқа да көптеген қаржылық аспектілер кіреді. Спорт экономикасы инвестиция тарту және жұмыс орындарын құру арқылы дербес секторға айналды.

Спорттық іс-шаралар туризм мен бизнесті дамытуда маңызды рөл атқарады. Олимпиада немесе әлем кубогы сияқты ірі іс-шаралар миллиондаған туристерді тартады. Бұл аймақтағы экономиканың дамуына ықпал ететін қонақүйлерге, мейрамханаларға, көлік қызметтеріне және т.б. сұранысты

тудырады. Сонымен қатар, стадиондар мен спорт нысандарының айналасындағы бизнес өсу үшін қосымша мүмкіндіктерге ие болады.

Спорт ойын-сауық индустриясының маңызды бөлігі болып табылады, соның ішінде трансляциялар, бейне ойындар, спорттық барлар және басқа да ойын-сауық түрлері. Бұл кәсіпорындар кәсіби спортшылардан бастап іс-шараларды жоспарлаушылар мен қызмет көрсету персоналына дейін қызметкерлерді қажет етеді. Осылайша, спорт жұмыс орындарын ашады және жұмыспен қамтудың өсуіне ықпал етеді.

Қазіргі қоғам дене шынықтыру мен спорт саласында ерекше назар мен шешімге лайық бірқатар қиындықтарға тап болады.

Негізгі проблемалардың бірі - халықтың физикалық белсенділігінің жеткіліксіздігі. Технологияның өсуімен және өмір салтының өзгеруімен көптеген адамдар отыруға көбірек уақыт жұмсайды, бұл физикалық белсенділік деңгейінің жоғарылауына әкеледі. Бұл өз кезегінде жүрек-қан тамырлары аурулары, семіздік және басқа да денсаулық мәселелерін қоса алғанда, аурудың жоғарылауымен байланысты. Бұл мәселені шешу салауатты өмір салтын насихаттауды, қол жетімді физикалық әрекеттерді ұйымдастыруды және белсенділікті ынталандыруды қоса алғанда, жүйелі тәсілді қажет етеді.

Қоғамның барлық топтары үшін спорттың қол жетімділігі мәселелері бар. Спорт нысандарының біркелкі бөлінбеуі, спорт клубтарына мүшелік жарналардың жоғары құны және белгілі бір аудандарда физикалық белсенділік мүмкіндіктерінің болмауы спортқа кеңінен қол жеткізуге кедергі келтіреді. Бұл әсіресе табысы төмен адамдарға қатысты. Бұл мәселені шешу қолдау бағдарламаларын әзірлеуді, қолжетімді спорт алаңдары мен мекемелерді құруды, сондай-ақ қоғамдық және жеке ұйымдарды ынталандыруды талап етеді.

Үшінші мәселе спорт үшін инфрақұрылымды жетілдіру қажеттілігіне қатысты. Көптеген спорттық нысандар қауіпсіздік пен функционалдылықтың заманауи стандарттарына сәйкес келу үшін модернизация мен дамуды қажет етеді. Бұған спорт кешендерін, спорт залдарын, велосипед жолдарын және басқа да нысандарды салу және қайта құру кіреді. Инфрақұрылымды жақсарту физикалық белсенділікті ынталандырып қана қоймайды, сонымен қатар жұмыс орындарын құруға және спорт индустриясын дамытуға ықпал етеді [3, б. 45].

Спорттың, ойын мен дене қимылы жаттығуларының ұлттық түрлері де, егер олар жалпы адамзаттық дене мәдениетін байытатын болса, интернационалдық түрге айнала алады. Мысалы, кезінде «Самбо», «Дзюдо», «Шахмат» т.б. сияқты спорттың ұлттық түрлері уақыт өте келе жалпы адамзат мәдениетінің игілігіне айналып отыр.

Осы салаларды зерттеп жүрген ғалымдардың еңбектерінде әртүрлі халықтардың ұлттық мәдениетінің дамуының проблемаларын зерттей отырып, мынадай тұжырымға келеді: қазіргі жағдайда, ұлттық ерекшеліктер ақталып, ұлттық мәдениеттің дамуы жүріп жатқан кезде халықтардың өзара қарым-қатынастарын, оның ішінде, дене мәдениеті сияқты осындай маңызды саланы жүйелі де, жан-жақты зерттеудің өзектілігі мен қажеттілігі сақталып қалады.

Тәуелсіздігіміздің ақ таңы атқан жиырма жылдан астам уақыттың ішінде елімізде спорт саласын дамыту барысында Елбасының тікелей басшылығымен қыруар жұмыстар атқарылып келеді. Балалар мен жасөспірімдер арасында спортты дамыту ісі бірінші кезекте тұрған мәселе. Осыған орай мектептерде, жоғары оқу орындарында көптеген спорттық секциялар, үйірмелер жұмыс істеуде. Жылдан жылға спорт базалары көбейіп келеді.

Ұлттық спорт түрлері де жақсы жолға қойылған. Атап айтсақ, қазақша күрес, тоғызқұмалақ, аударыспақ, бәйге, көкпар, қыз қуу, асық ату, бестас сияқты спорт түрлерінен арнайы федерациялар құрылған. Ресми жарыстар өткізіліп тұрады. Соңғы жылдары спорт нысандарын салу, спортшыларымызды халықаралық жарыстарға дайындау сияқты мәселелерге ерекше көңіл бөлініп келеді.

Елімізде дене шынықтырумен, спортпен тұрақты шұғылданатын адамдардың саны да жыл санап артып келеді.

Дене шынықтыру бағытындағы мақсаты дене саулығы және тән сұлулығы тәрбиесі міндеттерінен туындайды. Олар:

- дене шынықтыру, оқушыларды салауаттылыққа дағдыландыру, дұрыс өсуіне көмектесу;
- спорт - дене тәрбиесі білімдерін меңгерту;
- қозғалыс дағдылары мен біліктерін дамыту;
- қозғалыс сапасын дамыту (күш, ептілік т.б.);
- адамгершілік қасиеттерді тәрбиелеу (ерлік, тұрақ-тылық, тәртіп, ұжымшылдық);
- эстетикалық қасиеттерді қалыптастыру (дене түзулігі, жүріс-тұрыс мәдениеті);
- дене шынықтыру мен спортпен үнемі айналысуды әдетке айналдыру.

Осындай түрде дене мәдениетінің әралуан ұлттық нысандарының өзара қатынасы және өзара етене бола түсуі олардың өздеріне ғана пайдалы емес, жалпы адамзаттық дене мәдениетін өз жетістіктерімен байыта отырып, адамзатқа қызмет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Петров И. А. «Спорт и социальные аспекты его развития». – Ламбарг, 2018
2. Иванов А. Б. «Экономический аспект спорта: теория и практика». – Эссен, 2019
3. Смирнов В. А. «Спорт в системе образования: проблемы и перспективы». пер. с рус Библиотека, 2017

UDC 811.111

Kabdylmanapova D., Erkinova M. (IT college), Smagulova Zh. (teacher of IT college)

TRADITIONS AND CUSTOMS OF ENGLISH-SPEAKING COUNTRIES

Annotation. *The structure of this article is very interesting. Why? Because here we will talk about the most interesting traditions and customs of the two countries. English is one of the oldest languages in the world. English is spoken by many countries, and although it is not their official language, it is widely used as an additional language. It includes the United States and the Philippines. Residents of the US country are very hospitable, friendly people. This is a great opportunity for the whole family to be acquainted with the history of the country.*

Keywords. *USA, English language, Philippines, tradition, customs, state, education, formation.*

English is a language belonging to the Indo-European language family, the West Germanic group. English is considered an ancient language, it is considered the language of the Anglo-Saxons, who in ancient times occupied the territory of modern Britain, but the languages of the conquered Celts also influenced. The number of English speakers reaches 400 million, and this is also the number of native speakers only. In addition, if you count the number of speakers who use this language as a foreign language, it will reach 700 million.

English is considered one of the six UN languages. In many countries, this language is considered their official language. In which countries is English most used?

According to the British government, most English-speaking countries are Australia, Barbados, Belize, Canada, Dominica, Grenada, Ireland, Jamaica, New Zealand, the United States, the Philippines, Nigeria, India and Pakistan.

English is spoken by many countries, and although it is not their official language, it is widely used as an additional language. It includes the United States and the Philippines. Residents of the US country are very hospitable, friendly people. This is a great opportunity for the whole family to be acquainted with the history of the country. Their holidays are held according to their own certain rules. No matter one day, the second day is considered one wonderful holiday for them. Americans welcome an important day with their families. Their traditions are known to everyone, but there are some habits that we do not know. In addition, in the Philippines There are completely different positions. The country of the Philippines is considered a multinational country. The Chinese, Arabs, Spaniards settled there. Moreover, the Spaniards played a huge role in the development of their traditions. Filipinos often profess Catholicism. It turns out that they even at the funeral will be associated with the death of a person. It is interesting that Filipinos, although mostly Catholics, are among them adherents of the Islamic religion, Protestant and pagan beliefs. "I don't know," he said. A country where the Filipinos have absolutely banned divorce and celibacy. In them, religious rituals are often carried out, in which worship of the God of rice, the sun, paganism is common.

Every country and every nation has its own traditions and customs. If we consider the United States in the first place, the United States is a large multinational state. It can even be called a country of emigrants. Each new nation that once settled in America brought novelty to the culture and traditions of the United States. Thus, the established customs were mixed with many different and interesting traditions of other cultures. Therefore, for each day of the calendar, there must be a national event, characteristic, if not for one state, then for another. Americans are a very cheerful people compared to other countries. It turns out that in order for their one-day holidays to be fun, it is enough to have close friends and a barbecue on the table. If we talk about their holidays, then it can be seen that on the day of the holiday they not only have fun, but also thank for this day. The United States is a country whose customs and traditions have been around for several centuries and where much attention is paid to them today. It's hard to meet an American in the states who doesn't bake a turkey for Thanksgiving or decorate the house until Christmas. For those who are interested in the culture of this country, it will be useful to briefly get acquainted with American traditions and broaden their horizons, knowing the basics of life in America.

Features of the American mentality.

Many people know about Americans only from films. At the same time, in Russian cinema they are often shown as deliberately stupid and funny, and in Hollywood — as both geniuses and heroes. In fact, the true image of Americans is far from cinema. Residents of America love to decorate their homes with state flags, gladly sing the anthem, which they know by heart from a young age, go to the presidential elections with pleasure and participate in the discussion of all the most important laws of the state. Americans are a friendly and friendly nation. Always cheerful, with a daily smile, always ready to talk. While walking the streets of the United States, do not be surprised if you are unexpectedly praised or if strangers ask how you are. The intentions of the inhabitants of America are straight and clean. They will try to welcome you well in their country. When buying a cake in the supermarket, be sure that the cashier will also ask you for whom and for what reason you will receive sweets. They are a very friendly people. They are ready to show you the way, open the door, and help you with your money without any problems. Americans are loyal to tourists, they want travelers to fall in love with their country. Americans get married very late. Most of them are married after 30-35 years. Both partners are considered equal in their level, they work together, take care of the house and children together as well. It is not uncommon for a couple to have two separate bank accounts. If, after the birth of a child, the father took a vacation from work, and the mother went to work immediately after giving birth, then in the United States this is not considered shameful. [2, p.125].

Halloween is one of the most beloved holidays in America and is celebrated on the eve of All Saints ' Day (the night of October 31 to November 1). But they begin to prepare for it earlier — houses, cafes and shops will be decorated with pumpkins and scary mannequins in September. On the night of October 31 to November 1, it is customary to wear costumes. If earlier children and adults wore evil costumes, now the costumes of superheroes, famous singers and actors are popular. On this night,

children walk around neighboring houses under the threat of "sweetness or unpleasantness". Giving candy or cookies to children is an obligation.

Thanksgiving is celebrated on the last Thursday in November. On this day, the whole family should go to church for services, and then gather for dinner at one large table. The following dishes will traditionally be on the festive table.

- duck;
- pumpkin pie;
- mashed potatoes;
- cranberry sauce.

They eat a lot and hearty food on this day and go to visit in the evening. Traditionally, at the festive table, each family member should take a blank sheet and write down with it all the positive and negative things that happened during the year. It is necessary to forget about the bad and try to let go. And for the good-it is necessary to thank God and family members. [3, p.85].

Since the beginning of the article, it seems that everyone was interested in the customs of Filipinos. Let's give a dozen next turns to a country full of fun. The culture, customs and traditions of the Philippines were formed under the influence of the Peoples gathered throughout the history of the country. From the VIII century, the Chinese began to come to the islands. In the XIV century, Arabs began to settle here, and in the XVI century-Spaniards. In fact, the country got its name from the name of the Spanish King Philip II. There are many cities, regions, streets in Spanish names. In addition, Spanish influence is high in this country, for example, many people are given Spanish names and surnames. This was historically conditioned by the order of the governor-general, intended to spread Spanish culture, customs and surnames to the local population. But, despite the significant influence of the Spaniards, the official languages of this country are English and Filipino. In addition, there are more than 80 local dialects. Most of the population is Catholics, the Philippines is the third country in the world in terms of the number of adherents of Catholicism. The rest of the population is represented by Muslims, Protestants and pagans. Catholics are zealous in their faith, celebrate all religious holidays, some of which are accompanied by cruel rituals. For example, there are cases such as crucifixion. The peculiarity of the Philippine Catholic Church is its autonomy from the Vatican and the denial of celibacy, one of the religious dogmas that Catholic clergy must adhere to. Abortion and divorce were banned in the country due to the influence of Catholicism on legislation. Pagan beliefs are held in the mountain peoples. [6, p.1]. They are distinguished by their traditional way of life and traditional occupations: farming, irrigation of rice terraces, hunting, pottery, weaving, embroidery. In everyday life, they wear national costumes – a sarong for women and a belt for men. Their houses are primitive and devoid of modern amenities. Filipinos are very pious and close to the family. The family circle includes not only parents, but also uncles, aunts, grandparents, cousins and cousin aunts. The inhabitants of the country are very friendly, love to visit and invite guests. They are people who are a little more relaxed and not in a hurry at all. Filipinos have a very high interest in people, so they often ask people who are guests, even those who are just getting acquainted, questions that are

beyond the limit. One of the most favorite activities of Filipinos is cock battle. This bloody entertainment was brought with them by the Spaniards and began to develop here. Many Filipinos see a source of income by breeding Roosters well and also raise significant funds from their battles. Fights are held only on weekends. Another interesting thing is that the Roosters not only fight, but also tie a sharp iron rod to their paws and fight until one of the opponents falls. There is no ban on any substances. Birds are injected with doping, growth hormones, caffeine, substances that reduce the pain threshold. Although most Filipinos are Christians, they follow many pagan traditions, such as wearing “amulets” or figurines of the “rice God” for good luck. [7, p.2].

In some parts of the country, in particular the “Ifugao” nation, there are still special funerals. They depend on what death was-natural or violent. In the event of a violent death, special prayers are read to calm the spirit of the deceased, to bring him to terms with what happened. The body is not buried in the ground, a special funeral home is built on top of it. After a few years, it is opened and the bones are returned home. They believe that the soul of a person lives where his body is located. This pagan ritual does not prevent many Ifugao from attending church services.

They have unique traditions, so they are attractive because they allow you to see the customs of the country. [4, p. 25].

In Philippine culture, marriage occupies a sacred place, and in a ceremony called "ninong and ninang", grooms occupy a privileged place. Thanks to more than 300 years of Spanish occupation in the Philippines, rituals are also established in some Spanish customs. [5, p. 32].

The groom wears traditional Filipino barong, capes embroidered and embroidered with pineapple leaf fibers, while brides choose a modern and western dress. At the beginning of the ceremony, the parents of the bride and groom light two candles and place them next to the unity candle, which is then lit by the bride and groom at the end of the wedding ceremony as a wedding symbol. now their lives are burned in the same fire. For this reason, every anniversary, spouses have to light a candle of unity.

Filipino weddings also have a tie ceremony, which occurs when the couple is declared husband and wife. Then the couple knelt down, and the godparents put a white veil on their shoulders. The veil symbolizes the desire of the spouses to live in the protection and love of God and is at the same time a symbol of Union. Then, the gods tie a white strap of eight on the pair's shoulders to symbolize the eternal bond.

In the case of this Spanish tradition-born and Filipino wedding, the godparents buy 13 gold or silver coins to symbolize the common wealth and knowledge they want for the couple. [1, p.102].

In conclusion, it turns out that each country has its own interesting points. If in the United States he did not marry at an early age, then in the Philippines, the opposite is interesting, as in their cock battle, isn't it? It turns out that the collected traditions and customs of countries will depend on their inhabitants. Proof of this can be the country of the Philippines. It turns out that their strange and strange traditions were brought by the Spaniards, Chinese and Arabs, who came and settled in the VII, XIV,

XVI centuries. Countries will be famous not only for their traditions and distinctive, but also for the professions that are created there. While the United States has large and large enterprises, the Philippin people admire us with their art, such as farming, hunting, weaving and sewing. If there are people who are thinking of going to these countries, then I think I can help you a little. I think that thanks to this article, you were able to learn about the work of the two countries, about their attitude to people, about one of the most important holidays celebrated according to the calendar, about how they are celebrated, as well as about other traditions! If you can, you can publish a separate book about these two countries. Because it seems that there are many interesting things that are hidden in their history. It seems to me that we need to go and see our own eyes before we can see about countries only in the movies and hear from someone else's mouth. I think he should start with simple things at the very beginning. For example, today many students want to study abroad. But the desire to go there is blocked by some obstacles. They may include a simple problem of ignorance of the language, or inability to leave the country. But instead of looking at a way to solve problems, they wave their hands. Why not learn the language by heart with teachers and programs? And if the problem is that there is no opportunity to leave the country, why not take part in the student exchange program? It seems to me that this exchange project is supported even by your parents, who were against it from the very beginning, because it is strange for everyone to be invited to a foreign country to show their knowledge and study there for a certain time. Visiting a particular country and seeing their traditions and holidays with our own eyes is a completely different feeling. And the feeling that you just read, as in the proverb you are reading now, is completely different. It is necessary to take the initiative of this step at an early age, when the real strength is already boiling. Otherwise, after passing through youth, a person's enthusiasm for this endeavor will cease to exist. Achieving your dreams it is only in your own hands.

REFERENCES:

1. А.К.Лауринчюкас. Горсть риса. Заметки о Филиппинах. – Наука, 1980.
2. Бардина Галина. США. История, география и традиции. - Айрис-Пресс, 2013 г.
3. Zhu Yong Tao. Society and Culture Introduction to English-speaking countries. - Higher Education Press Pub., 2005
4. Панарина Д.А. Праздничная культура Филиппин // Юго-Восточная Азия. – 2020. Том 3. № 4(49). с. 227-235
5. Карта мировых языков. - URL: www.50languages.com (дата ссылки: 16.02.2024).
6. TravelAsk. - URL: <https://travelask.ru/> (дата ссылки: 16.02.2024).
7. Traditions and customs of english-speaking countries. - [URL:https://www.englisch-hilfen.de/en/words_list/customs_traditions.htm](https://www.englisch-hilfen.de/en/words_list/customs_traditions.htm) (дата ссылки: 21.02.2024).

УДК 811.92

Кумарбекова К.А. (ВКТУ), Есимжанова Г.Т. (преподаватель ВКТУ)

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ТАКТИКИ И СТРАТЕГИИ ПОВЕДЕНИЯ В КОНФЛИКТНОЙ СИТУАЦИИ ПРИ ДЕЛОВОМ ОБЩЕНИИ

Аннотация. Данная статья посвящена вопросам конфликтологии, видам, структуре, динамике конфликтных ситуаций, а также связи выбора стратегии в конфликтной ситуации с личностными особенностями участников конфликта в деловом общении. Перечисляются типичные проявления конфликтологической некомпетентности руководителей. Приведены примеры стратегии и тактики поведения в конфликтной ситуации американского психолога К. Томаса.

Ключевые слова: конфликт, стратегии поведения, тактики, конфликтные ситуации, способы регулирования конфликтов.

В обществе на сегодняшний день существует оптимальная стратегия поведения в любой конфликтной ситуации - толерантность, уважительное, терпимое и снисходительное отношение ко всем участникам конфликта.

Проявление толерантности отражается в трёх формах, а именно:

1. Спокойное, рассудительное поведение участников конфликта, извлечение жизненного урока из конфликтной ситуации.
2. Сдержанность сторон конфликта, подавление внутренней агрессии, недопущение аффективного поведения.
3. Усилия, сосредоточенные на сокрытии истинного эмоционального состояния, сохранении спокойствия, «холодной головы».

Экспертами социологами были проведены исследования, которые показали, что, при соблюдении вышеперечисленных форм, разрешение конфликта, как правило, происходит оптимально, с учётом интересов каждой стороны. Толерантное поведение в конфликте выступает необходимой базой для того, чтобы его разрешение было конструктивным, безэмоциональным (на сколько это возможно и необходимо), чтобы участники конфликта «не теряли головы» и не совершали фатальных ошибок, которые приведут к нежелательным последствиям.

Существует ряд условий, при соблюдении которых можно достичь двустороннего диалога между конфликтующими, направленного на конструктивное разрешение конфликтной ситуации:

- социальный статус и возраст участников конфликта не должны играть роль в их психологических позициях;
- активная коммуникативная роль конфликтующих должна быть обоюдно принятой и уважаемой;
- наличие равенства в психологической поддержке друг друга в процессе разрешения конфликтной ситуации.

Конфликт (от лат. *conflictus*) – столкновение разных целей, интересов, позиций, мнений, взглядов субъектов.

Конфликтные ситуации являются распространенной формой поведения в любых сферах в жизни, деловое общение не исключение. Конфликт сопровождает в обществе каждого человека, он проявляется в каждой социальной группе.

Конфликтная ситуация - понятие динамическое, неустойчивое, легко может преобразоваться при изменении любого из составляющих элементов: взглядов оппонентов, отношений «объект-оппонент», при подмене объекта конфликта, появлении условий, затрудняющих или исключающих взаимодействие оппонентов, отказе одного из субъектов от дальнейшего взаимодействия.

Конфликтные ситуации, при этом являются частью трудных ситуаций. Но не просто трудных: они включены в класс трудных ситуации социального взаимодействия, в которых другой человек рассматривается как препятствие для реализации собственного «Я». Для конфликтной ситуации в данном подходе свойственно противодействие в виде общения, поведения или деятельности, направленных на защиту своих интересов путем ограничения активности оппонента, нанесения ему морального или материального ущерба, а также негативное отношение друг к другу. Преобладает мотивация «на себя». Эмоции доминируют в определении поведения и манеры общения. В результате стресса все ресурсы индивида мобилизуются для достижения победы над оппонентом. Таким образом, конфликтная ситуация всегда является противодействующей реакцией на внешнее воздействие.

Научные исследования и инновации стиль поведения обязательно должен учитывать также и стили других участников, а также, саму природу конфликта и причину его возникновения. Ориентир для выбора стиля поведения - оптимальный путь разрешения конфликтной ситуации.

Конструктивное разрешение конфликтной ситуации возможно при наличии специфических знаний о том, какие способы поведения в конфликте существуют и умении грамотно выбрать такой способ поведения, который будет максимально подходить под конкретную ситуацию. Современными социологами было выявлено, что человек в конфликтной ситуации ведёт себя всегда одинаково, привычно и удобно для него, но это не значит, что оптимально, а причина такого поведения кроется в незнании того, какие ещё существуют способы поведения в конфликте.

Многие ученые такие как К. Маркс, Т. Парсонс, В. В. Василькова, А. И. Пригожин заложили основу для выбора стратегий поведения оппонентов, разработки методов разрешения конфликтных ситуации, а также их предотвращения. А по мнению американского психолога К. Томаса, существуют следующие стратегии и тактики поведения в конфликтной ситуации:

Стратегия партнерства - ориентация на учет интересов и потребностей партнера. Стратегия согласия, поиска и приумножения общих интересов.

Стратегия напористости - реализация исключительно собственных интересов, достижение собственных целей. Жесткий подход: участники конфликта - противники, цель - победа.

В дополнение можно отметить, что бывает и смешанная стратегия - когда напористо-агрессивное поведение одного участника конфликта направлено на нейтрализацию подобного поведения другого участника на фоне настойчивых попыток перевода конфликта в русло партнерства. Можно определить такую стратегию как агрессивное партнерство.

Таким образом, конфликтная ситуация - это условие возникновения конфликта. Для перерастания такой ситуации в конфликт, в динамику необходимо внешнее воздействие, толчок или инцидент. При этом важным становится то, какую стратегию поведения выберет человек, какой стиль поведения станет доминирующим. Чтобы полнее разобрать конфликтные ситуации, необходимо описать стили поведения человека в них.

Каждый конфликт по-своему уникален, неповторим по причинам возникновения, формам взаимодействия двух или более сторон, исходу и последствиям. Но при всей несхожести манер и стилей конфликтное поведение имеет некоторые общие признаки.

У всякого конфликта есть некая стандартная схема развития: непосредственная причина, приводящая к столкновению, несовместимость интересов и целей, несовпадение занимаемых позиций, предпринимаемых действий и используемых при этом средств.

Стиль в этом контексте означает способ осуществления определенных интересов, образ действий по достижению намеченной цели и вместе с тем манеру общения.

В своем подходе к изучению конфликтных явлений К. Томас делал акцент на изменение традиционного отношения к конфликтам. Указывая, что на ранних этапах его изучения широко использовался термин «разрешение конфликтов», он подчеркивал, что термин подразумевает, что конфликт можно и необходимо разрешать. Целью разрешения конфликтов, таким образом, было некоторое идеальное бесконфликтное состояние, где люди работают в полной гармонии. Однако в последнее время произошло существенное изменение в отношении специалистов к этому аспекту исследования конфликтов. Оно было вызвано, по мнению К. Томаса, по меньшей мере, двумя обстоятельствами: осознанием тщетности усилий по полной элиминации конфликтов, увеличением числа исследований, указывающих на позитивные функции конфликтов. Отсюда, по мысли автора, ударение должно быть перенесено с разрешения конфликтов на управление ими.

Для описания стилей поведения людей в конфликтных ситуациях К. Томас считает применимой двухмерную модель регулирования конфликтов, основополагающими измерениями в которой являются кооперация, связанная со вниманием человека к интересам других людей, вовлеченных в конфликт, и напористость, для которой характерен акцент на защите собственных интересов. Соответственно этим двум основным измерениям К. Томас выделяет следующие способы регулирования конфликтов: соревнование (конкуренция); приспособление; компромисс; избегание; сотрудничество.

Из перечисленных стилей только один - сотрудничество - является активным и эффективным в смысле определения исхода конфликтной ситуации. Наиболее конфликтным считается второй активный стиль - соперничество; избегание и приспособление характеризуются пассивной формой поведения. Компромисс занимает как бы промежуточное положение, совмещая в себе и активную и пассивную формы реагирования. Далее приведена характеристика основных систем поведения людей в конфликтных ситуациях.

Сотрудничество - стиль, направленный на разрешение противоречий, лежащих в основе конфликта. Характеризуется тем, что субъект конфликта ориентирован на разрешение задачи, а не на социальные отношения и может в связи с этим жертвовать своими ценностями ради достижения общих целей. Как правило, этот стиль присутствует у неформальных лидеров, способных регулировать и контролировать поведение не только других людей, но и свое собственное, что возможно благодаря тому, что в системе мотиваций доминирующую позицию занимает мотив достижения цели с хорошим развитием социального волевого контроля.

Соперничество - стиль поведения, в большей степени свойственный активным и агрессивным представителям мужского пола с мотивацией активно-оборонительного поведения и/или самоутверждения в качестве доминирующих мотиваций. Соперничество вызывает часто максимальное сопротивление у партнеров по общению, так как противоречие разрешается в одностороннем порядке. Это наиболее опасный стиль, который может перевести внешний конфликт в прямую конфронтацию и столкновение с применением силы.

Компромисс - стиль поведения осторожных, рационально мыслящих людей, ориентированных на сохранение стабильных социальных отношений в ущерб общей цели и задачам. Противоречие, вызвавшее конфликт, естественно, не разрешается, а маскируется и временно загоняется внутрь с помощью частичных уступок и жертв со стороны каждого участника конфликта. Тактика этого стиля - постепенное сближение интересов и сведение их к общему балансу сил и потребностей, что возможно только в случае, если остальные участники готовы идти на уступки. Компромисс требует от человека ясного понимания ситуации и способности отслеживать развитие событий, что требует хорошо развитого интеллекта и адекватной высокой самооценки.

Приспособление - стиль, ориентированный на сохранение социальных отношений, доминирует у представителей женского пола, занимающих подчиненную социальную позицию на фоне неадекватной, заниженной самооценки. Противоречие, вызвавшее конфликт, как бы снимается с помощью уступок со стороны индивида со стилем приспособления. Если внешний конфликт развивается без временного дефицита, то этот стиль может быть вполне эффективным. Однако слишком частое использование этого стиля, независимо от содержания ситуации, лишает его носителя инициативы и способности к активным социальным действиям, что рано или поздно приводит к возрастанию напряженности внутренних конфликтов и всем вытекающим из этого последствиям.

Избегание - ориентированный на сохранение статуса своего «Я», поэтому наиболее полное социально пассивный, сводящийся обычно к непризнанию наличия внешнего конфликта. Этот стиль не способен разрешить противоречие, лежащее в основе конфликта, так как личность не признает вообще эти противоречия как реально существующие. Данный стиль свойственен людям со сниженной самооценкой и недостаточно развитым социальным интеллектом. Так же, как и другие, стиль избегания порождает усиление внутренних конфликтов.

Стиль поведения в конкретном конфликте определяется той мерой, в которой мы хотим удовлетворить собственные интересы (действуя пассивно или активно) и интересы другой стороны (действуя совместно или индивидуально).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации // Российская газета. - 2000. - 28 сент. - № 187.
2. Русалкина, Е. Психотехнологии [Электронный ресурс] / Е. Русалкина, И. Смирнов. - Электрон. дан. - Режим доступа: <http://www.moikompas.ru/compas/psiho>.
3. Степанов, А.М. Проблемы правовой политики обеспечения информационно-психологической безопасности / А. М. Степанов, А.А. Бухтояров, Д. В. Бутенко // Информационное право. - 2012. - № 1.
4. Цветков, В.Л. Психология конфликта: от теории к практике / В.Л. Цветков. – Москва: Юнити, 2015. – 183 с.
5. Сухов, А.Н. Социальная психология: учебное пособие / А.Н. Сухов, М.Г. Гераськина, А.М. Лафуткин, А.В. Чечкова. – 7-е изд., перераб. и доп. – Москва: Юнити, 2015. – 615 с.

УДК 796:376.112.4

Қазезова А.С. (ВКУ им. С. Аманжолова), Асмолова Л.А. (к.п.н, КАСУ)

ИГРЫ – КАК ОСНОВНОЕ СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. *Статья «Игры - как основное средство развития физических качеств у младших школьников» основана на исследовании влияния игр на физическое развитие детей младшего школьного возраста. Авторы рассматривают значение игр в формировании физических качеств у детей, аргументируя их важность и полезность для развития здоровья и силы, координации движений и гибкости, а также улучшения кардио-сосудистой системы. Статья обращает внимание на то, что игры способствуют активному и разностороннему движению, развивают общую физическую подготовку и укрепляют иммунную систему. Основная мысль статьи заключается в том, что игры являются эффективным и приятным способом развития физических качеств у младших школьников.*

Ключевые слова: *игра, обучение, подвижные игры, физические качества, младшие школьники, физическое воспитание.*

Введение. Современное общество ставит перед младшими школьниками все большие требования по развитию физических качеств. Возрастает необходимость улучшить физическую подготовку детей, укрепить их здоровье, развивать физическую выносливость и координацию движений. Однако, традиционные методы обучения физической культуре в школе, нацеленные на выполнение упражнений и конкретных физических заданий, часто не мотивируют младших школьников. В результате дети не только теряют интерес к занятиям спортом, но и не могут достичь необходимого уровня физической подготовки.

Более того, физическая активность помогает детям развивать навыки саморегуляции, управления стрессом и социального взаимодействия. Она создает позитивное окружение для развития личности, способствуя формированию здорового образа жизни, который будет сопровождать детей на протяжении всей их жизни. Игры способствуют развитию физического здоровья младших школьников, активизации обмена веществ, укреплению иммунной системы. Они приучают детей к регулярным физическим нагрузкам и учат правильно отдыхать и восстанавливаться.

Игры предлагают возможности для раскрытия индивидуальных способностей и творчества каждого ребенка в неформальной обстановке. Это помогает развить самореализацию младших школьников, повысить самооценку и уверенность в себе.

Возможно, вы когда-то слышали выражение «занятие — лучшая игра» и, действительно, это верно, особенно когда речь идет о младших школьниках в возрасте 7-8 лет. Ведь именно в это время дети находятся на пути активного физического и психологического развития, а игра может стать эффективным средством для развития их физических качеств. Именно здесь игры становятся

важным инструментом для стимулирования развития физических качеств у детей.

Подвижные игры – одно из самых любимых занятий детей на уроках физической культуры. Они являются комплексным средством физического воспитания, способствующим полноценному развитию растущего организма. Соответственно, если в подвижную игру включить физические нагрузки, которые, как доказано теорией, влияют на развитие того или иного физического качества, то можно с помощью игры не просто заинтересовать и втянуть в учебный процесс школьников, но и в рамках одной игры влиять на развитие разных физических качеств [1].

Различные физические нагрузки имели эволюционную значимость на протяжении всего развития человека как биологического существа: наравне с прочими аспектами мышечная деятельность, как показали множественные исследования, оказалась невероятно важным этапом в становлении человека.

В первую очередь необходимо отметить результаты исследований педагогов, которые показали, что такие следствия как улучшение общего эмоционального фона, развитие социальных навыков и прочие проявляются, как правило, после участия школьников в играх соревновательного характера. За счет них у учеников развиваются различные двигательные навыки, так как данные игры требуют определенный уровень быстроты и способности переключаться. Для достижения же этого школьнику нужно быть способным к многократному повторению одних и тех же движений, однако необходимо учитывать весь спектр его физиологических возможностей.

Также важно сочетать методы стандартного повторения движений с максимальной скоростью и методы достаточно широкого варьирования скоростных упражнений.

Во все времена различные игры остаются одними из самых эффективных методов улучшения двигательных качеств, так как именно они оказывают стимулирующее влияние на развитие координации движений, скорость, силу и др. Рациональный подход и современная методология позволяют значительно улучшить данные характеристики у учащихся, таким образом повышая общий уровень физического развития. Также игровые элементы могут быть задействованы в любых физических упражнениях.

Многочисленные исследования специалистов показывают, что актуальный уровень развития двигательных качеств школьников остается на крайне невысоких позициях [2].

Таким образом, современные дошкольные учреждения не достигают поставленных задач в физическом воспитании. В этом проявляется главная актуальность поставленной проблемы. Её решение лежит в области не столько общей концепции преподавания, сколько в умелом сочетании общих упражнений с элементами игр, а также времени, затрачиваемом на это.

Стоит отметить и важность учета возрастной группы детей. Зачастую именно у школьников младших классов наблюдаются сильные перемены в двигательной активности, обусловленные их возрастным созреванием и ростом.

Именно поэтому необходимо не пропустить этот период, чтобы реализовать все двигательные возможности растущего организма, ведь в дальнейшем они все труднее поддаются изменениям. В этом и заключается главная ценность физической активности у этой группы учащихся: грамотно подобранная программа физической подготовки способствует развитию у детей таких качеств как выносливость, сила, быстрота, ловкость.

Специалисты же указывают что развитие у младших школьников двигательных навыков - одна из самых главных задач школьного образования, к выполнению которой нужно подходить серьезно и комплексно, желательно с самого раннего возраста.

Однако необходимо учитывать и ведущие качества, которые заключаются в каждом отдельно взятом упражнении. Именно для этой цели была введена их особая классификация, в которой выделяются скоростно-силовые качества, силовая выносливость, скоростно-силовая выносливость, "взрывная" сила и т.д.

Во время занятий физкультурой двигательные способности можно развивать по-разному, за счет самых разных физических упражнений. Они могут быть как подготовительными и обще направленными, так и специализированными. Было отмечено, что при овладении детьми такими двигательными навыками как ходьба и бег у них наблюдались улучшения в силе, быстроте, выносливости. В общем же, все двигательные упражнения, так или иначе, направлены на совершенствование данных качеств.

Многочисленные результаты исследований показывают, что даже в условиях школы можно добиться высокого уровня двигательного развития. Это достигается за счет успешного сочетания времени и объема средств.

С применением самых разнообразных рабочих форм и методик в различных упражнениях наблюдается повышение интереса у школьников к их выполнению, а также к физической активности в целом.

Подвижные игры остаются в данном вопросе незаменимым средством как на занятиях физкультурой, так и во внеучебной деятельности. Использование игр в физическом воспитании младших школьников весьма актуально, так как оно способствует комплексному физическому развитию детей, развитию социальных навыков, мотивации к занятиям физической активностью и формированию здорового образа жизни.

Особенностями развития двигательных качеств учащихся младшего школьного возраста являются:

- 1) способность осваивать самые разные двигательные манипуляции, особенно те, что требуют определенной точности движений;
- 2) ловкость развивается посредством умения сохранять равновесие в неустойчивом положении;
- 3) динамические упражнения же направлены на развитие силы у учеников.

Однако необходимо учитывать, что у школьников этого возраста своеобразные физические показатели, поэтому важно подбирать упражнения,

которые не приведут к излишним напряжениям, которые напрямую связаны с большими самозатратами организма.

4) упражнения, главной задачей которых является удерживание позы в течение определенного времени (упоры, упражнения на равновесие на одной ноге), отлично способствуют развитию статической выносливости у учеников;

5) при развитии выносливости в целом необходимо учитывать то, что организм ребенка должен постепенно адаптироваться к выполняемым нагрузкам, они не должны сильно превышать его физические возможности;

6) Для развития выносливости дошкольников и учеников начальных классов подходят игры с короткими повторениями действий в совмещении с непрерывным движением. Впрочем, повторяемых действий в упражнении должно быть немного, их необходимо чередовать с короткими передышками;

7) На уроках необходимо применять сложные двигательные реакции, в которые входят реакции на объект (который движется) и реакции выбора [3].

Дети должны легко улавливать глазами движущийся предмет. Разработка классификации подвижных игр невероятно важна в учебно-методической работе и непосредственной школьной практике, особенно в вопросе физического воспитания учеников с позиции развития у них двигательных качеств.

Однако при создании данной системы необходимо учитывать главные мотивы игровой деятельности и то, как именно вынуждены взаимодействовать школьники для достижения определенной цели в процессе. Исходя из этого, игры можно распределить на соответствующие категории: некомандные, командные, переходные между командными и некомандными.

Итак, рассмотрим каждую из этих групп.

1. Некомандные игры. В этих играх для детей разработаны определенные правила для участников, требования которых направлены на межличностные взаимодействия и учета пожеланий самих участвующих, однако отсутствует общие цели в основе игры.

2. Переходные игры (как правило, ближе к командным). В данных играх упор ставится на плавный переход к командному взаимодействию. Это происходит, когда ученик преследует в игре свои личные цели, однако у него появляется опция помочь другому игроку, исходя из своих пожеланий. Перед игроком возникает выбор: действовать исключительно в личных интересах или поддаться альтруистическому настрою. Таким образом, получается плавный переход от некомандного взаимодействия к командному.

3. Командные игры. В них же игроки нацелены на достижение общего результата без учета личных желаний. Помимо очевидного положительного влияния на здоровье данные игры развивают у детей командный дух, улучшают коммуникационные навыки, благоприятно влияют на психофизические качества. В целом, невозможно представить полноценное занятие физкультурой без включения данных игр в ход урока.

Необходимо отметить, что в анализе видов игр по многочисленным литературным источникам с учетом их исторического развития выделяется

несколько направлений, по которым можно провести различную классификацию игр:

- 1) в зависимости от задач, которые непосредственно решаются в процессе игр;
- 2) упор на формирование различных взаимодействий между всеми участниками;
- 3) особенности в содержании и самой организации.

В ходе рассмотрения теоретических аспектов влияния подвижных игр на развитие физических качеств у детей было выяснено, что каждый отдельный вид физической нагрузки влияет на развитие конкретного качества ребенка, поэтому потребовалась дача определений различным физическим качествам и объяснение того, какой вид физической нагрузки влияет на их развитие. Кроме того, было обнаружено, что игры способствуют не только физическому, но и психологическому развитию детей. Участие в подвижных играх способствует развитию координации движений, выносливости, силы и гибкости у младших школьников. Благодаря играм дети учатся работать в команде, развивают социальные навыки, улучшают концентрацию и внимание. Таким образом, использование игр как основного средства развития физических качеств у младших школьников имеет множество положительных аспектов и может быть эффективным инструментом в обучении и воспитании детей.

Преподавателями было разработано большое количество подвижных игр. В ходе данной работы были рассмотрены виды этих игр, какие физические нагрузки они в себя включают, а также то, на какие конкретные качества у детей влияют эти игры. Соответственно, чем большее влияние на развитие физических качеств оказывает игра, тем важнее она для учебного процесса.

Благодаря играм дети могут развивать свое тело и улучшать общее физическое состояние, а также учиться взаимодействовать с окружающими. В связи с чем, включение игр в образовательный процесс младших школьников является важным и необходимым компонентом для их полноценного физического развития.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Садырина Е.В. Игровая деятельность на занятиях физической культурой как средство социальной адаптации учащихся младшего школьного возраста//Аллея науки. – 2019. – Т.1. - №2(29). – С.853 – 855.
2. Пегушина Ю.В. Развитие двигательных качеств обучающихся на уроках физической культуры//Инновационная наука. - 2017. –Т.2. - №4. - С.130 – 133.
3. Свечкарёв В.Г. Подвижные игры как система совершенствование физических качеств//Научные известия. – 2017. – №7. – С.145.

УДК 623.41 (574)

Қайырбеков Ә.Д. (ВКТУ), Оразаметов М.Д. (ВКТУ)

НОВЕЙШАЯ САМОХОДНАЯ АРТИЛЛЕРИЙСКАЯ УСТАНОВКА 2С35 «КОАЛИЦИЯ-СВ(СУПЕРВАЙЗЕР)»

***Аннотация.** В данной работе подробно рассматривается ракетно-артиллерийский комплекс 2С35 «Коалиция-СВ». Анализируются тактико-технические характеристики, структура бронированного корпуса, особенности вооружения и специального оборудования. Обсуждаются принципы работы системы автоматизированного управления и перспективы его применения в современных боевых условиях. Предоставляется обзор практического применения комплекса и его потенциал для эффективной артиллерийской поддержки на поле боя. Статья представляет интерес для специалистов в области военной техники, а также для военных стратегов и исследователей, изучающих современные военные тенденции. Аналитический подход к оценке характеристик и возможностей данного вооружения способствует более глубокому пониманию его роли и значимости в современной военной стратегии.*

***Ключевые слова:** артиллерия, коалиция, техника, стрельба, установка, управления.*

2С35 «Коалиция-СВ» - российский 152-мм межвидовой артиллерийский комплекс на шасси танка «Т-90» с максимальной дальностью стрельбы до 70 км, максимальным возимым боевым запасом до 70 выстрелов и скорострельностью до 16 выстрелов в минуту.

Название «Коалиция-СВ» связано с первым прототипом, имевшим на вооружении двуствольную 152-мм гаубицу, для достижения техзадания по скорострельности («коалиция» - соединение более чем одного элемента). В процессе разработки тактико-технических характеристик (ТТХ) техзадания удалось достичь с одним стволом, но название осталось.

2С35 разработана в нижегородском ОАО «Центральный научно-исследовательский институт „Буревестник“» (разработка началась в 2002 году в ответ на лучшие образцы артиллерийского вооружения стран НАТО).

Предназначена для уничтожения тактических ядерных средств, артиллерийских и миномётных батарей, танков и другой бронированной техники, противотанковых средств, живой силы, средств против воздушной обороны и против ракетной обороны, пунктов управления, а также для разрушения полевых фортификационных сооружений и создания препятствий для передвижения противника в глубине его обороны.

9 мая 2015 года новый межвидовой артиллерийский комплекс 2С35 «Коалиция-СВ» был впервые официально представлен в Москве на Параде в честь 70-й годовщины Победы в Великой Отечественной войне.

Ниже представлены ТТХ (табл.1) и устройство гаубицы 2С35 (рис.1).

Организационная структура. Самоходная артиллерийская установка 2С35 предназначена для вооружения артиллерийских бригад армейского подчинения сухопутных войск.

Экипаж самоходной артиллерийской установки сокращён до трёх человек. Ведение стрельбы полностью автоматизировано и не требует наличия членов расчёта орудия в боевом отделении.

Самоходная артиллерийская установка имеет очень высокую скорость готовности к стрельбе - 1,5 минуты с момента прибытия на позицию, и после стрельбы может покинуть ее менее чем за 1 минуту.

Таблица 1 - Тактико-технические характеристики(ТТХ) гаубицы 2С35

Классификация	Межвидовой артиллерийский комплекс
Боевая масса, т	48
Экипаж, чел.	3
Разработчик	Россия ЦНИИ «Буревестник»
Производитель	Россия «Уралтрансмаш»
Годы разработки	с 2002 года
Годы производства	с 2013 года
Годы эксплуатации	с 2015 года
Количество выпущенных, шт.	12
Тип брони	стальная катаная, противопульная
Калибр и марка пушки	152-мм 2А88
Длина ствола, калибров	7 924,8 мм (52 калибра)
Боекомплект пушки	70
Углы ГН, град.	360
Дальность стрельбы, км	до 70
Пулемёты	1 × 12,7-мм Корд
Производитель двигателя	«Челябинский тракторный завод» (ЧТЗ)
Тип двигателя	В-92С2, дизельный
Мощность двигателя, л. с.	1000
Максимальная мощность	736 кВт (1001 л. с.)
Конфигурация	V12
Диаметр цилиндра	150 мм
Ход поршня	180/186,7 мм
Тактность (число тактов)	4
Охлаждение	жидкостное
Углы наведения по вертикали	от -5 до +75 градусов.
Углы наведения по горизонтали	круговое.
Дальность выстрела максимальная:	80 км (перспективный управляемый активно-реактивный снаряд); 50 - 55 км (перспективный УАС «Краснополь-Д»); 40 км (осколочно-фугасный снаряд).
Скорость снаряда начальная	690 м/с
Скорострельность	до 16 выстр./мин.

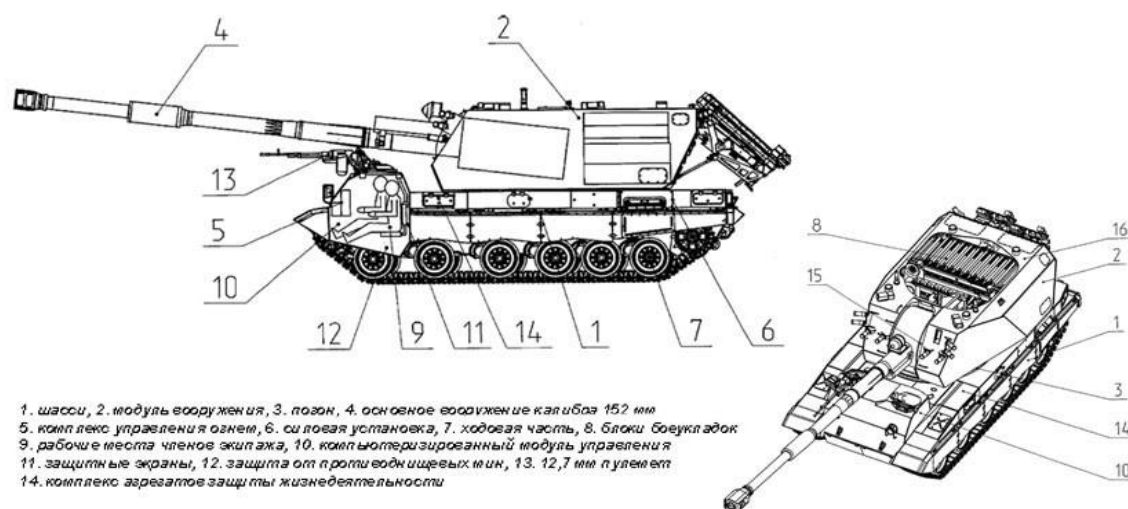

Рисунок 1 - Устройство самоходной установки 2С35 «Коалиция-СВ»

Броневой корпус и башня. 2С35 «Коалиция-СВ» выполнен по башенной схеме. Корпус машины по геометрии подобен корпусу танка Т-90 и разделён на три отделения: отделение управления, боевое и силовое. По сравнению с танком передняя часть корпуса существенно видоизменена для размещения в ней отделения управления. Посередине отделения управления расположено место механика-водителя с органами управления шасси, а слева и справа от него соответственно размещены места командира орудия и наводчика. В средней части корпуса располагается безлюдное боевое отделение. Процесс формирования выстрела и зарядание орудия производятся в полностью автоматическом режиме. В поворотной башне установлено 152-мм орудие. По левому и правому борту башни, а также на крыше установлены гранатомёты для постановки дымовых завес. В передней и задней частях крыши находятся по два датчика предупреждения о лазерном облучении самоходная артиллерийская установка. В корме находится моторно-трансмиссионное отделение с силовой установкой.

Вооружение. Основным вооружением самоходная артиллерийская установка 2С35 является 152-мм орудие. На дульном срезе трубы закреплён дульный тормоз. Зарядание орудия модульное. Досылка снаряда в канал ствола производится с помощью пневматического механизма зарядания. Конструкция механизма зарядания обеспечивает зарядание самоходной артиллерийской установки при любых углах вертикального наведения без возвращения ствола на линию зарядания. Выстрел осуществляется микроволновой системой инициирования заряда. Благодаря применённой конструкции механизмов зарядания на 2С35 обеспечен высокий темп стрельбы. В основной боекомплект 2С35 входят осколочно-фугасные снаряды, а также управляемые снаряды, созданные на основе снаряда «Краснополь». Кроме того, предусмотрено использование снарядов специального назначения, таких как осветительные, дымовые и зажигательные. Максимальная дальность стрельбы составляет 80 км, при этом точность на больших дистанциях обеспечивается за счёт управляемых снарядов с собственными раскрывающимися рулями и с навигацией по

глобальная навигационная спутниковая система. Возимый боекомплект составляет 70 выстрелов. Для снабжения самоходной артиллерийской установки выстрелами конструкторским бюро Центрального научно-исследовательского института «Буревестник» на базе грузового автомобиля КамАЗ-6560 была разработана универсальная транспортно-загрузочная машина 2Ф66-1, способная перевозить снаряды калибра 120-155 мм. Общий возимый боекомплект в механизированных укладках составляет 92 выстрела, а время загрузки самоходной артиллерийской установки составляет 15 минут. В качестве дополнительного вооружения на крыше башни 2С35 установлена дистанционно-управляемая турельная установка 6С21 с 12,7-мм пулемётом Корд (Ковровские оружейники-дегтярёвцы). Установка состоит из блока вооружения, приводов наведения и лазерного дальномера. Управление осуществляется через телевизионные каналы, углы вертикального наведения составляют от -5° до $+75^{\circ}$. Боекомплект в патронной коробке - 200 патронов.

Радары для системы управления огнём. Согласно данным в состав системы управления огнём самоходной артиллерийской установки могут входить два доплеровских радара. Назначение этих радаров - точное определение траектории снаряда, что позволяет избежать традиционного «пристрелочного выстрела». Обычно артиллерия сначала делает одиночный выстрел по цели, который существенно отклоняется от цели из-за ветра, влажности и т. п. погодных условий, после чего выполняется корректировка стрельбы с внесением необходимых поправок. Однако корректировка артиллерийской стрельбы требует наличия того или иного средства корректировки (Беспилотные летательные аппараты, наземный корректировщик). Кроме этого, пристрелочный выстрел фактически дает понять цели, что далее будет выполняться её артиллерийский обстрел, поэтому цель после разрыва пристрелочного выстрела может изменить позицию или отправиться в укрытие. В случае, если самоходная артиллерийская установка имеет доплеровский радар, совмещённый с системой управления стрельбой, то пока ещё первый снаряд находится в полете, то по отклонению его траектории система управления огнём вносит необходимые поправки и выпускаются ещё несколько выстрелов, не дожидаясь приземления первого снаряда. Наиболее эффективно данный метод используется в самоходная артиллерийская установка, имеющих функцию «огневого налёта» с выпуском сразу нескольких снарядов

Специальное оборудование. 2С35 «Коалиция-СВ» оснащён системой автоматизированного управления процессами наведения орудия, выбора цели, навигации и позиционирования самоходной артиллерийской установки. Рабочие места наводчика и командира оснащены дисплеями, на которых отображается информация единой информационно-командной системы. Интеграция самоходных артиллерийских установок 2С35 в Единую систему управления тактического звена позволяет принимать целеуказания по цифровому каналу связи, осуществлять круглосуточный обзор местности как днём, так и в тёмное время суток, выполнять автономный расчёт установок для стрельбы и

корректировать свой огонь. В необитаемой башне самоходная артиллерийская установка установлена система автоматического газового пожаротушения «Радуга-2». Самоходная артиллерийская установка имеет систему охлаждения ствола на спиртовом растворе, для более длительной стрельбы.

Модификации. Помимо гусеничного варианта самоходная артиллерийская установка 2С35, разрабатывается также колёсный вариант, получивший обозначение 2С35-1 «Коалиция-СВ-КШ». В отличие от гусеничного, вариант самоходной артиллерийской установки «Коалиция-СВ-КШ» размещается на доработанной базе грузового автомобиля КамАЗ-6560. Основные доработки шасси коснулись усиления каркаса рамы грузовика. Как и базовая самоходная артиллерийская установка 2С35, 2С35-1 имеет необитаемое боевое отделение, экипаж самоходная артиллерийская установка размещается в бронированной кабине шасси. Время развёртывания составляет до полутора минут. Принятие на вооружение самоходную артиллерийскую установку 2С35-1 планировалось в 2015 году, одновременно с базовым вариантом. В рамках инициативных работ, проводимых институтом «Буревестник», на базе модифицированной ОАО «Мотовилихинские заводы» артиллерийской части самоходная артиллерийская установка «Коалиция» было разработано опытное орудие, работающее на новых физических принципах, позволяющее повысить максимальную дальность стрельбы в 1,5 раза. Полученные в ходе опытных работ результаты определили дальнейшую перспективу развития артиллерийских систем. Также, как заявил генеральный директор института «Буревестник», на базе самоходной гаубицы «Коалиция-СВ» будет создан артиллерийский комплекс для береговых войск военно-морского флота.

Разработка модификаций самоходки связана с ее применением и использованием разных типов шасси:

- "Коалиция" – первоначальная двухствольная установка;
- "Коалиция-СВ" – базовый вариант на гусеничном шасси;
- "Коалиция-СВ-КШ" – вариант на колесном шасси КамАЗ-6560;
- "Коалиция-Ф" – проект двухствольной корабельной артиллерии для флота.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1 Белянская О. Часть 4. 2000-2010 гг. Отдел № 0514 // 40 лет на страже отечества и мира. Книга очерков / Под ред. Споршева Г. М. - Юбилейное подарочное издание. - Нижний Новгород: ОАО «ЦНИИ „Буревестник“», 2010. - С. 85, 87, 103. - 106 с.

2 За победу! // Газета ОАО «Уральский завод транспортного машиностроения». - Екатеринбург, 2014. - Вып. 5332, № 3.

3 Карпенко А. В. Современные самоходные артиллерийские орудия // «Оружие России» : Журнал. - СПб.: Бастион, 2009. - С. 32-64.

UDC 811.111

Kaharmankyzy A. (EKTU), Popkova Y. (senior lecturer, EKTU)

THE DEVELOPMENT OF DESIGN AND ITS IMPORTANCE IN MODERN SOCIETY

Annotation: *This article explores the development of design and its importance in modern society, covering various aspects of the influence of design. Technological trends are considered, including the use of virtual reality and design thinking in production processes. Socio-cultural aspects such as the influence of design on education and social values are highlighted. Medical design, environmental design and inclusivity issues were also discussed. The article emphasizes that the development of design has a global impact on society, shaping the future and acting as an important factor in solving the challenges of modernity.*

Keywords: *technological innovations, design thinking, user experience, sociocultural trends, inclusiveness, sustainability*

Design plays a key role in modern society, shaping our perception of the world around us and influencing many aspects of our lives. The development of design not only reflects technological and cultural progress, but also contributes to improving the level of comfort, efficiency and aesthetics in various fields.

First of all, you should pay attention to the development of technologies and their impact on design. With the advent of new tools and programs for designers, the possibilities for creating innovative and functional products are expanding. For example, the use of virtual and augmented reality allows you to present future design concepts in a more realistic form, which speeds up and improves the design process.

An important aspect of design development is its role in shaping user experience. In the field of web design, applications and interfaces, design plays a crucial role in how user-friendly and intuitive these products will be for the end user. Current design trends are aimed at creating clean, minimalistic interfaces that facilitate interaction with technology and improve the overall user experience.

In addition to technology, design also has a strong influence on production processes and industry. The concept of "design thinking" is becoming increasingly important, emphasizing the need to consider design principles at various stages of product creation. This contributes to a more flexible and innovative approach to development and production.

In the field of graphic and industrial design, the influence of modern trends on the formation of visual culture is noticeable. Individualization and diversity in design make it possible to express the uniqueness of brands and personal identities. Developing in such conditions, design becomes a powerful communication and marketing tool, forming visual standards and trends.

However, despite all the positive aspects, there are also challenges for designers in modern society. With the constant increase in the volume of information and data flows, it is important to create a design that is not only attractive, but also provides an effective perception of information. It is also necessary to pay attention to the

sustainability and environmental friendliness of the design in order to minimize the negative impact on the environment.

An important aspect of the development of design in modern society is its influence on socio-cultural aspects. Design often acts as a catalyst for changes in public consciousness, reflecting current socio-cultural trends and influencing the formation of values.

The penetration of design into educational programs also has important consequences. More and more attention is being paid to the introduction of design thinking into educational standards, which contributes to the development of creative thinking, problem solving and collaboration. This helps to prepare a new generation of professionals who are able to effectively adapt to a changing world.

The field of medical design is also becoming increasingly important. The creation of convenient and functional medical devices, the design of premises in medical institutions, as well as the development of information materials for patients – all this affects the quality of medical services provided and provides a more positive experience for patients.

At the same time, global challenges such as climate change and sustainability have an impact on the development of environmental design. The design of sustainable and energy-saving solutions is becoming an integral part of the design process, which contributes to a more responsible use of resources and minimizes the negative impact on the environment.

Attention to inclusiveness and diversity is also an integral element of modern design. The design should reflect different cultural contexts and take into account the needs of diverse groups of people. This highlights the importance of creating spaces and products that are accessible and understandable to all segments of society.

Thus, the development of design in the modern world affects not only technological and industrial aspects, but also deeply affects the socio-cultural sphere, education, medicine, ecology and issues of social justice. Design continues to act as an important catalyst for change, shaping the landscape of modern society and remaining at the center of attention in the process of creating the future.

In addition to the considered aspects of design development in modern society, the integration of artificial intelligence (AI) into design processes is becoming an important direction. The use of machine learning and AI algorithms can significantly optimize design, predict trends and provide more personalized solutions for end users.

Moreover, ethical issues related to design are becoming increasingly relevant. Designers face challenges related to making decisions that can affect society and the environment. Therefore, the focus is shifting to the creation of ethical, sustainable and responsible design solutions, taking into account the potential socio-cultural and environmental consequences.

In the field of virtual reality and augmented reality, there is a noticeable expansion of opportunities for designers. These technologies provide unique spaces for creativity, allowing you to create interactive and fascinating visual experiences, as well as simulate design in three-dimensional space.

Community participation in the design process through crowdsourcing and feedback methods is also becoming an important aspect. This contributes to the creation of more in-demand products, taking into account the diversity of opinions and preferences of users.

Given the dynamic development of digital technologies, it is important to pay attention to the role of design in creating virtual and augmented worlds. Augmented Reality (AR) and virtual reality (VR) provide unique opportunities for visualization and interaction, opening up new horizons for designers. These technologies not only transform design processes, but also influence the creation of immersive user experiences in the fields of learning, entertainment and business.

With the popularization of the Internet of Things (IoT) and smart technologies, design is becoming a means of integrating functionality into everyday objects. Smart design includes the creation of devices capable of interacting and adapting to user needs, improving the convenience and efficiency of using technology in everyday life.

With increasing attention to sustainability and environmental issues, designers are increasingly applying the principles of eco-design. This includes the use of sustainable materials, energy-saving technologies and concepts aimed at reducing the negative impact on the environment. Ecodesign is designed to create products that are not only functional, but also contribute to the care of nature.

Furthermore, in the context of the design of educational materials, the emphasis is shifting to the creation of interactive and adaptive learning formats. The use of gamification and virtual learning tools makes it possible to create exciting and effective educational experiences, contributing to the development of creative thinking and problem-solving skills.

In the last decade, design has begun to play a key role in ensuring digital security and creating sustainable interfaces in an ever-changing cyber environment. With the development of the Internet of Things and the expansion of the use of artificial intelligence, designers are facing new challenges related to ensuring the security of personal data and creating user-friendly but reliable user interfaces.

One of the current trends in design is the integration of cybersecurity elements into the design of the user experience. Designers urge to take into account security aspects at the interface creation stage, simplifying user authentication and providing intuitive tools for managing confidential information. This is important in the context of the growing threat of cyber attacks and increased sensitivity to privacy issues.

Another important area in the development of design is the psychological aspect of interaction with technology. Designers are increasingly paying attention to the impact of digital interfaces on the emotions and mental health of users. Creating friendly and emotionally adapted interfaces can contribute to a more positive perception of technology and improve the overall user experience.

In light of recent events such as the COVID-19 pandemic, the design also draws attention to social aspects. The expansion of remote work opportunities has influenced the demand for convenient and efficient digital work environments. Designers are actively working to create innovative solutions for virtual workspaces, taking into

account the aspects of teamwork and satisfaction from interaction in an online environment.

In the field of urban environment design, the focus is shifting to creating sustainable and intelligent cities. Interactive technologies are being integrated into urban infrastructure in order to optimize transport systems, increase energy efficiency and create a comfortable environment for residents. Smart cities are becoming the object of design attention aimed at balancing technological innovation and meeting the sociocultural needs of society.

The field of fashion and textile design is undergoing a transformation under the influence of technology. The development of 3D printing and innovative materials allows designers to create clothes adapted to individual parameters, which contributes to a more sustainable and personalized approach to fashion.

It should also be noted the influence of design on the formation of cultural identities. In the context of globalization and cultural diversity, design becomes a means of expressing and preserving the unique features of cultural traditions. The development of culturally oriented design solutions contributes to the preservation of cultural diversity and stimulates mutual understanding between different communities.

In the context of modern design development, the phenomena of cybersecurity, psychological impact, socio-cultural aspects, sustainable urban planning, innovations in the textile industry and the preservation of cultural heritage form an inseparable unified picture that reflects important trends in the field of design and its role in modern society.

Today's design has long outgrown the scope of a purely aesthetic function, turning into a powerful tool that shapes, improves and even determines the vectors of development of various areas of our lives. In this context, cybersecurity has become an integral part of the design process. With the increasing number of digital threats and cyber attacks, designers are striving to integrate security elements into user interfaces, ensuring the reliability and confidentiality of data.

An important component of the new reality for designers is understanding the psychological impact of digital products on humans. Emotionally adapted interfaces and thoughtful color balance not only create an attractive appearance, but also affect the emotional state of the user. Modern design strives to create a positive perception of technology, adapting to individual needs and taking into account the psychological characteristics of human interaction with technology.

Sociocultural aspects in design represent not only the reflection of cultural diversity in visual forms, but also the desire to create products that take into account social needs. Designers carefully consider the impact of their decisions on society, trying to avoid stereotypes and creating products that promote the inclusion of different user groups.

Sustainability in design today is not only a trend, but also an essential necessity. The development of urban infrastructure sets designers the task of creating smart and sustainable cities where technologies serve to optimize resources, reduce environmental impact and increase the comfort of life for citizens. Smart technologies

are becoming an integral part of the urban landscape, providing effective management of transport, lighting, and other aspects of urban life.

Innovations in the textile industry are also a notable area of design. The development of 3D printing and the use of new materials open up unlimited possibilities for designers to create individual, personalized clothes adapted to the needs of each person. This not only provides an opportunity to express an individual style, but also contributes to sustainable consumption through the transition to custom production and waste reduction.

The concept of "long-lasting design" is becoming increasingly important. Designers strive to create things that are not only functional and attractive, but also have a high degree of stability and durability. This direction helps to reduce waste and stimulates consumers to conscious consumption, investing long-term value in products.

In the context of active digitalization and increased time spent in the online space, designers are developing solutions aimed at maintaining physical and mental health. This includes the creation of ergonomic furniture, applications for psychological well-being, as well as the design of spaces that promote an active and healthy lifestyle.

The preservation and maintenance of cultural heritage is also becoming an integral part of the design. In an era of globalization and cultural mixing, designers play an important role in preserving the unique features of cultures by creating design solutions that reflect the multifaceted history and traditions of various communities.

In conclusion, the development of design plays an essential role in modern society, shaping our perception of the world and influencing various aspects of our daily lives. Technological innovations, individualization and attention to user experience define modern trends in design, making it a key element of modern culture and progress. Medical design, environmental design and inclusivity issues were also discussed. It should be emphasized that the development of design has a global impact on society, shaping the future and acting as an important factor in solving the challenges of modernity.

REFERENCES:

1. Norman, D. A. (2013). "The Design of Everyday Things." Basic Books.
2. Tondreau, B. (2016). "Design Thinking for Entrepreneurs and Small Businesses: Putting the Power of Design to Work." Apress.
3. Bürdek, B. E. (2015). "Design: History, Theory and Practice of Product Design." Birkhäuser.
4. Brown, T. (2009). "Change by Design: How Design Thinking Transforms Organizations and Inspires Innovation." HarperBusiness.
5. Moggridge, B. (2007). "Designing Interactions." The MIT Press.
6. Manzini, E. (2015). "Design, When Everybody Designs: An Introduction to Design for Social Innovation." MIT Press.
7. Friedman, K. (2003). "Theory Construction in Design Research: Criteria: Approaches, and Methods." *Design Studies*, 24(6), 507-522.

УДК 811.92

Манапова А.Б. (ВКТУ) Байбатанова Ф. И. (ВКТУ, старший преподаватель)

МАНИПУЛЯЦИИ В ДЕЛОВОМ ОБЩЕНИИ И СПОСОБЫ ИХ НЕЙТРАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В данной статье рассматривается тема манипуляций в деловом общении и способы их нейтрализации. Авторы анализируют различные методы и приемы манипуляций, которые могут использоваться в рабочей среде, и предлагают эффективные стратегии для предотвращения и противодействия им. В статье также обсуждаются практические советы по распознаванию манипуляций и укреплению своей позиции в деловом общении. Эта статья будет полезным исследованием для специалистов в области менеджмента, психологии и коммуникаций, а также для всех, кто заинтересован в повышении эффективности делового общения.

Ключевые слова: Манипуляция, инновации, переговоры, искусство общения, иллюзионного искусства, контакт, пассировка, коммуникация.

Манипулирование в бизнесе существует во всех процессах, какие бы мы ни помнили: планирование, контроль, организация, переговоры, купля-продажа, инновации, оценка персонала, формирование команды, реклама. Манипулятивные методы часто используются в конкуренции, переговорах, управлении и деловом общении.

Общение с людьми – это наука и искусство. Здесь важны как природные способности, так и образование. Поэтому любой, кто хочет добиться успеха в общении с другими людьми, должен научиться этому.

Искусство общения, знание психологических особенностей и использование психологических методов чрезвычайно важны для специалистов, чья работа связана с постоянными контактами «человек-человек» - политиков, бизнесменов, менеджеров и многих других. Поэтому каждому необходимо умение строить отношения с людьми, приближаться к ним и располагать к себе. Этот навык лежит в основе жизни и профессионального успеха. Необаятельному, угрюмому человеку будет трудно общаться с коллегами, ему будет трудно наладить контакты с деловыми партнерами и добиться успеха в переговорах. Залогом успеха любого начинания предпринимателя, какую бы задачу он ни решал, является создание климата делового сотрудничества, доверия и уважения.

Манипуляция предполагает свои этапы, свои принципы:

1. Подготовительный этап – включающий:

а) исследование человека, которого собираются ввести в заблуждение, и владение информацией, которой он не знает;

б) подготовка и маскировка того «ложного сюрприза», который должен позже получить заблуждаемый. Важно, чтобы заблуждаемый не смог догадаться о наличии «сюрприза», а для этого «сюрприз» надо замаскировать, спрятать – поэтому этот этап Р. Гарифулин предлагает назвать «пальмировкой» - этот

термин взят из иллюзионного искусства и обозначает «спрятать в ладони». Затем наступает сам процесс введения в заблуждение.

2. «Пассировка» – означает обманные движения и действия с каким либо предметом. Включает в себя отвлекающие действия (смещение правды и лжи и другие приемы), заблуждающие действия.

3. И в завершении манипуляции – «правда» незаметно заменяется на «ложный сюрприз», пострадавший обнаруживает внезапно, что его ловко «провели», что вместо желаемого результата он получил совершенно другой, «печальный» итог. Этот этап можно назвать в терминах иллюзионного искусства - «шанжировкой» - подмена одного предмета на другой.

Коммуникация лежит в основе любого делового взаимодействия. В отличие от личного общения деловое общение не является самоцелью и, помимо получения удовлетворения через себя, выступает одним из средств совместной деятельности людей, их инструментом. Благодаря эффективному использованию механизмов делового общения можно существенно улучшить качество взаимодействия и добиться успеха в бизнесе. Но, как и любой инструмент, общение можно использовать для разных целей. Использование приемов общения, истинная цель которых не соответствует заявленной партнеру по общению и причиняет ему явный или скрытый вред, называется манипуляцией.

Деловое общение – это процесс взаимосвязи и взаимодействия, в котором происходит обмен деятельностью, информацией и опытом. Деловое общение отличается от общения в широком смысле тем, что в его процессе ставятся цель и конкретные задачи, которые требуют своего решения.

Манипуляции в деловом общении - это умышленное воздействие на других людей с целью достижения определенных результатов или выгоды для себя или своей организации. Целями манипуляций в деловом общении могут быть достижение собственных целей и интересов, убеждение других в правильности своих идей, установление контроля над ситуацией или людьми.

Задачи манипуляций в деловом общении могут включать в себя:

1. Убеждение собеседников в необходимости принятия определенного решения или действия.

2. Создание благоприятного образа или впечатления о себе или своей компании.

3. Манипуляция эмоциями и чувствами других людей для достижения своих целей.

4. Использование информации и данных с целью манипулирования ситуацией или убеждения других.

5. Управление коммуникацией и обменом информацией с целью контроля над ситуацией.

Манипуляции в деловом общении могут быть как позитивными, направленными на достижение общих целей и улучшение ситуации, так и негативными, когда целью является достижение личных интересов за счет других людей или компании. Важно быть осведомленным о приемах

манипуляций и уметь их распознавать, чтобы избежать негативных последствий и защитить себя от нежелательного воздействия.

Самым распространенным приемом манипуляции является комплимент – небольшое преувеличение достоинств, которые адресат хотел бы видеть в себе. Комплимент является одним из самых безобидных методов манипуляции и часто используется на переговорах, чтобы «подготовить» и расслабить партнера по общению, чтобы он почувствовал себя свободнее и менее критично относился к словам и действиям манипулятора.

Манипуляции в деловом общении могут принимать различные формы и иметь различные цели. Некоторые из основных приемов манипуляции в деловом общении включают следующее:

1. Использование давления: Манипуляторы могут использовать давление или угрозы, чтобы добиться желаемого результата от других участников делового общения.

2. Манипуляция информацией: Скрытая передача информации, преднамеренное искажение фактов или подача информации в выгодном для манипулятора свете может использоваться для убеждения других в несуществующих преимуществах или недостатках.

3. Создание впечатления: Чрезмерное подчеркивание своей важности или умения создавать ложное впечатление о своей компетентности для получения преимущества.

4. Эмоциональная манипуляция: Использование эмоций, включая уговоры, угрозы, обещания или внушение чувства вины, для достижения поставленных целей.

5. Манипуляция властью: Использование своего положения или власти для оказания влияния на других участников делового общения.

Манипуляции, используемые в деловых отношениях, можно разделить на организационно-процедурные, логические и психологические.

Организационно-процедурные манипуляции в деловых отношениях связаны с правилами, процедурами и структурой организации. Примеры таких манипуляций могут включать в себя игнорирование важных процедур, изменение порядка выполнения задачи без предварительного уведомления или использование корпоративной иерархии для принятия решений в свою пользу.

Логические манипуляции направлены на изменение мышления и восприятия других людей. Это может включать в себя использование ложных аргументов, умышленное искажение фактов, создание ложных доводов для убеждения коллег или партнеров в определенной точке зрения.

Психологические манипуляции основаны на воздействии на эмоции, чувства и психологические особенности другого человека. Например, это может быть использование уговоров, угроз, манипуляция чувством вины или страха, комплименты или даже манипуляция чувством уважения или принятия.

Основным методом нейтрализации манипуляции является осознание

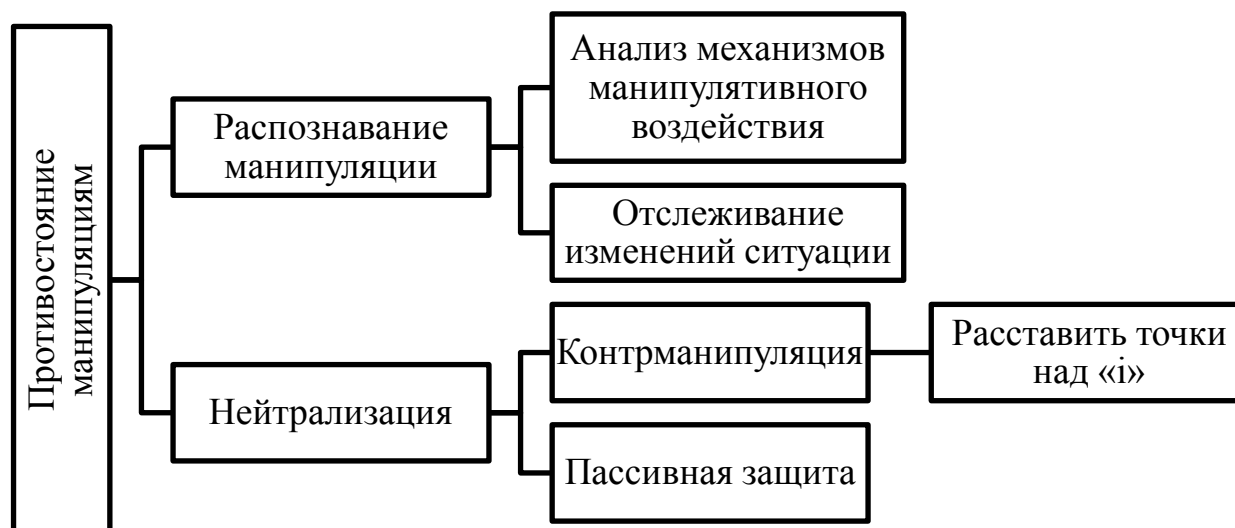

Рис. 1 – Защита от манипуляций

собственных эмоций и реакций на общение с другими людьми. Важно учитывать признаки манипуляции и быть бдительным. Если замечены попытки манипуляции, то следует задавать уточняющие вопросы и требовать более ясные объяснения и обоснования.

Существуют активные и пассивные методы защиты и психологическая самооборона от манипуляций. При пассивных методах адресат не дает понять, что определил скрытые намерения манипулятора, осознает и замедляет свои реакции, тем самым нарушая сценарий, запланированный манипулятором. Активные методы состоят в ответной атаке либо контрманипуляции со стороны адресата, в которой используются условия, созданные первоначальными действиями манипулятора. Психологическая самооборона предполагает перевод диалога в рациональное русло и концентрацию на точности и достоверности информации обеих сторон, поиск общего смыслового поля.

Также целесообразно ставить границы и отстаивать собственные позиции, не позволяя навязать на себя что-либо против воли. Развитие навыков критического мышления поможет оценивать информацию объективно и анализировать мотивы других, что в свою очередь снижает вероятность манипуляций. Уверенное самочувствие и вера в свои ценности и принципы также предохраняют от манипуляций. Открытость и стремление к прямоте в общении играют важную роль в предотвращении попыток манипуляции.

Проявление разумности и здравого смысла в оценке ситуаций и принятии решений также защищает от попыток манипуляции.

Для нейтрализации манипуляций в деловом общении можно использовать следующие стратегии:

1. Быть внимательным и критичным к информации, которую предоставляют. Проверять факты и не принимать решения на основе не подтвержденной информации.
2. Устанавливать четкие границы и стойко отстаивать свои интересы. Не давать себя заставить согласиться на условия, с которыми человек не согласен.
3. Общаться открыто и прямо. Если человек чувствует, что им пытаются манипулировать, нужно сказать об этом открыто и попросить объяснить ситуацию более детально.
4. Обращаться к независимым экспертам или консультантам, чтобы получить дополнительную информацию и поддержку в принятии решений.
5. Изучать техники управления конфликтами и воздействиями, чтобы научиться распознавать и нейтрализовать манипуляции в деловом общении.

В заключение, манипуляции в деловом общении могут привести к негативным последствиям, таким как потеря доверия, конфликты и снижение производительности. Для нейтрализации манипуляций важно быть внимательным к таким признакам, как манипулятивное поведение, использование уловок и обмана. Способы нейтрализации манипуляций включают в себя установление границ и четких правил в деловом общении, а также развитие навыков эмоционального интеллекта и умения устанавливать эффективную коммуникацию. Важно быть уверенным в себе, уважать себя и своих коллег, и не допускать манипулятивного поведения как со стороны других, так и со своей стороны.

Нейтрализация манипуляций в деловом общении способствует созданию здоровой и профессиональной рабочей среды, где ценится честность, открытость и взаимное уважение. Это позволяет достигать более эффективных результатов и развивать продуктивные отношения с коллегами и партнерами.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Иванова М. Д. Манипуляции во взаимодействии и способы их нейтрализации/ Тирасполь: Изд-во Приднестр. ун-та, 2024
2. Шейнов В. П. Манипулирование и защита от манипуляций/ Санкт-Петербург; 2014
3. Абросимова Ю.А., Вещунова О.В., Чичерова С.В. Защита от манипуляций в деловом общении / Психология становления личности. - Саратов: ИЦ "Наука", 2012.
4. Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Основы речевой коммуникации: Учебник для вузов / Под ред. проф. О. Я. Гойхмана. – М.: ИНФРА-М, 2011.
5. Электронный ресурс: <https://www.b-seminar.ru/article/show/314.htm?ysclid>
6. Электронный ресурс: <https://psy-files.ru/interesting/pravda-li-cto-manipuliruut-vse-i-vsegda.html>

УДК 004. 032.6

Маметанова С.Т. (Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск)

ПРИМЕНЕНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ

***Аннотация.** В статье рассматривается вопрос о высоких технологиях и больших возможностях, использование мультимедийных технологий в вузе, применении мультимедийных технологий в процессе обучения английскому языку в неязыковом вузе. Акцентируется внимание на основных современных мультимедийных технологиях. Раскрывается понятие и сущность мультимедиа, освещается роль и влияние средств мультимедиа в жизни общества и интеллектуальной деятельности, рассматриваются положительные и отрицательные аспекты применения мультимедиа технологий в сферах образования. Также приведены примеры использования данных технологий при обучении студентов неязыковых направлений подготовки.*

***Ключевые слова:** мультимедийные технологии, эдьютейнмент, «мультимедийное» занятие, интернет-ресурсы, мультимедийные презентации, деловой английский язык, социальная сеть.*

Первые упоминания о мультимедиа и зарождение самого термина относятся к началу 1980-х годов. Появление мультимедиа является огромным достижением человечества, благодаря которому последовали большие перемены в сферах образования, науки, бизнеса, искусства и.т.п.

Чуть более чем за 30 лет сфера применения мультимедиа охватила весь мир и получила широкую востребованность.

Мультимедиа (англ.multimedia) - представляет собой контент, который благодаря использованию специального набора аппаратных и программных средств содержит информацию в дифференцированных формах - звук, анимированная компьютерная графика, видеоряд. Помимо этого, данным термином определяются носители информации, с помощью которых предоставляется возможность хранения внушительных объемов данных и оперативная скорость доступа к ним. [7]

В переводе с английского понятие мультимедиа дословно означает «многие среды». Их особенность заключается в том в одновременно оказании на человека визуального, слухового, интеллектуального и прочих воздействий. Иными словами, данный термин включает в себя понятие изображения, звука, графики, текста, анимации, тем самым формируя органическое целое для достижения определенных функций.

Цифровизация современного общества уже давно заняла свою прочную позицию во многих сферах деятельности человека, в том числе в сфере образования в различных типах образовательных учреждений при обучении почти всем дисциплинам. «В силу своей специфики иностранный язык из-за отсутствия естественной языковой среды для создания обучающимся искусственной языковой среды, предполагает наиболее широкое применение разнообразных информационных технологий. Поэтому не вызывает удивления,

что в преподавании иностранного языка новые возможности, открываемые мультимедийными средствами, нашли самое разнообразное применение» [2].

Как известно, за последние двадцать с лишним лет произошли значительные изменения в менталитете обучающихся, в результате чего новые информационные технологии стали приоритетными среди сферы их интересов. Следовательно, и процесс обучения современной молодежи неразрывно связан с использованием данных технологий. Сегодня мы обучаем студентов, которые родились в конце 90х - начале 2000-х годов. Они коммуникабельны, мобильны, с удовольствием проводят эксперименты, они предпочитают действовать, а не рассуждать. В обучении им помогают различные гаджеты: смартфоны, планшеты, ноутбуки. Они увлекаются

творчеством в социальных сетях, с удовольствием изучают новые мобильные приложения. Записям лекций в тетради такие студенты часто предпочитают заметки в телефонах, на ноутбуках, планшетах, вопросы преподавателям все чаще задают в мессенджерах, соцсетях и по электронной почте. Смартфон для этого поколения – не просто средство связи, а «портал в мир [6].

Соответственно и процесс обучения должен отвечать потребностям современной молодежи. Поэтому в настоящее время применению мультимедийных технологий при преподавании иностранных языков в высших учебных заведениях отводится значительная роль.

«Мультимедиа – это современная компьютерная информационная технология, позволяющая объединить в компьютерной системе текст, звук, видеоизображение, графическое изображение и анимацию (мультипликацию).

Мультимедиа – это сумма технологий, позволяющих компьютеру вводить, обрабатывать, хранить, передавать и отображать (выводить) такие типы данных, как текст, графика, анимация, оцифрованные неподвижные изображения, видео, звук, речь» [5].

«В настоящее время под мультимедийным занятием подразумевается занятие с использованием мультимедийной обучающей программы, компьютера или ноутбука, проектора, веб-камеры. Какие можно выделить основные современные мультимедийные технологии в обучении английскому языку? В настоящее время в теории обучения появилась такая технология как эдьютейнмент – «edutainment». Этот термин представляет собой слияние двух терминов «education» – “образование” и «entertainment» – “развлечение”, в результате чего появилось новое понятие в методике преподавания иностранного языка «edutainment». Технология эдьютейнмент показывает взаимодействие между обучением и развлечением, то есть обучающийся сосредотачивается на учебном процессе, при этом он также имеет и развлекательные цели» [1].

На практике применение данной технологии можно продемонстрировать следующими примерами. Известно, что социальная сеть Инстаграм пользуется большой популярностью среди современной молодежи. Поэтому при проведении занятий по английскому языку в профессиональной деятельности/деловому иностранному языку возможно использование ресурсов данной социальной сети. Для начала обучающимся

можно предложить обсуждение фотографий и постов известных предпринимателей, изобретателей, бизнесменов и прочих успешных деловых людей. В процессе написания комментариев, обучающиеся должны использовать знакомые им лексические единицы, которые характеризует деловые качества человека и которые они разбирали с преподавателям на предыдущих занятиях. Например, студенты отвечают на следующий вопрос: What professional qualities does Mr N. possess? Варианты комментариев: Mr N. has an aptitude for drawing and working with figures. He thinks creatively. Mr N. is trained to handle any challenges и многие другие изученные фразы. Далее можно перейти к обсуждению деловых качеств обучающихся, а также к тем качествам, которых им не хватает.

Еще один способ работы с Инстаграм: представить себя известным деловым человеком и придумать текст поста, который этот человек опубликовал бы на своей странице в Инстаграм. Чтобы облегчить это задание, целесообразно разрешить обучающимся использовать интернет для поиска информации или предоставить им готовые сюжеты (например, «Юрий Оганесян открыл новый химический элемент»; или «Один день из жизни Джека Дорси / Билла Гейтса / Марка Цукерберга и других», или «Я – руководитель компании «Apple»/Daimler/DuPont итд, и я уверен, что в 21 веке...»). Можно также подготовить один или несколько постов из Инстаграм (фото +подпись) и попросить обучающихся воспроизвести ситуацию, в момент которой было сделано это фото. В группах, посвященных известным ученым, бизнесменам и предпринимателям, мы находим множество цитат. Обучающимся можно предложить следующее задание: показываем фото поста из сети с пропусками лексических единиц по теме.

Задача студентов - предположить, какие слова пропущены и аргументировать свою точку зрения. Затем мы просим обучающихся зайти в сеть, найти это фото и оставить под ним свой комментарий. Если процесс обсуждения занимает больше времени, чем планировалось, написание комментария может быть задано на дом. Практика показывает, что обучающиеся с удовольствием просматривают цитаты и обсуждения, подписываются на страницы. Обсуждение постов в социальных сетях – хороший способ тренировки письменной речи.

С одной стороны, студенты выражают свои мысли, стараются правильно построить высказывание, а с другой – не так сильно боятся допустить ошибки, ведь в сети они, как правило, общаются под никами.

Как показала практика, при использовании заданий данного типа обучающиеся, которые не проявляют активности на занятиях в аудитории в силу особенностей характера или невысокой языковой компетенции, довольно активно принимают участие в обсуждениях.

Одной из самых доступных мультимедийных технологий являются мультимедийные презентации. Они могут быть созданы самим преподавателем, либо можно использовать готовый продукт, предлагаемый ресурсами Интернет. На занятиях по английскому языку в основном нами используются авторские

мультимедийные продукты данного типа для изучения нового лексического и грамматического материала по темам рабочих программ по тому или иному направлению подготовки.

Автором статьи были разработаны презентации по всем грамматическим темам, которые изучаются по дисциплине Иностранный (английский) язык. В качестве примеров можно привести следующие презентации:

Функции глаголов to be, to have; Инфинитив и инфинитивные конструкции Complex Object, Complex Subject; Формы и функции причастия и герундия; Причастные и герундиальные обороты; Типы придаточных предложений и многие другие. Что касается лексических тем, автором данной статьи было создано несколько презентаций к текстам учебника «Английский язык. Учебник для бакалавриата» (в данный момент рукопись находится в реакционно-издательском отделе и готовится к публикации). Среди них можно выделить следующие:

English –Speaking Countries; Ecological Problems and Environmental Protection; Globalization: Advantages and Disadvantages; International Organizations.

Следует отметить, что обучающиеся нашего вуза регулярно создают мультимедийные презентации, в основном по лексическим темам, которые изучаются на занятиях по дисциплинам Иностранный язык, Иностранный язык в профессиональной деятельности/ сфере. Некоторые из них часто используются в качестве дополнительного материала в других группах. Также данная технология широко применяется студентами и преподавателями при проведении научно-практических конференций, различных студенческих конкурсов, форумов и круглых столов. Помимо указанных выше мультимедийных технологий нами используются различные информационные Интернет-ресурсы, которые позволяют дополнительно мотивировать обучающихся на занятиях. Работа с предлагаемым материалом направлена на развитие навыков аудирования, чтения, говорения, письма, расширение индивидуального лексического запаса.

Несмотря на очевидные преимущества мультимедийных технологий, при их применении можно выделить следующие недостатки:

1. Неподготовленность профессорско-преподавательского состава к качественному применению цифровых технологий на занятиях из-за недостаточной «мультимедийной» грамотности;
2. Проблема несовместимости готовых мультимедийных продуктов и ресурсов с программным обеспечением, установленном в компьютерных классах вуза;
3. Применение мультимедийных технологий не всегда решает проблему понимания и запоминания информации, а порой мешает данному процессу из-за некачественного звука и посторонних шумов;
4. Недостаток или отсутствие необходимого оборудования для использования мультимедиа на занятиях, а также сбои в его работе.

В заключение можно сделать вывод, применение мультимедийных технологий на занятиях по английскому языку имеют значительные преимущества перед

традиционными методами обучения, несмотря на имеющиеся недостатки. Данные технологии являются одним из важнейших инструментов для повышения качества учебного процесса, совершенствования методических средств и приемов, позволяющих разнообразить формы работы. Эти технологии открывают перед преподавателями иностранного языка большие возможности для дальнейшей оптимизации учебного процесса и его перевода на новую основу.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Дьяконова О. О. «Эдьютейнмент в обучении иностранным языкам» // Иностранные языки в школе .2013.№ 3. С.58–1
2. Малюкова Г. Н., Соломахина И. А. «Использование мультимедийных средств в обучении иностранному языку». Режим доступа:<http://festival.1september.ru/articles/212523/>- Дата обращения: 14.11.2019
3. Сапа А.В. Поколение Z –поколение эпохи ФГОС// Продуктивная педагогика. 2015. №8 (56). С. 2-9
4. Соболева А. В. Использование мультимедийных технологий в обучении иностранным языкам [Текст] // Педагогика: традиции и инновации: материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, декабрь 2013 г.). Челябинск: Два комсомольца, 2013. С.119-123.- Режим доступа: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/98/4582/> .- Дата обращения: 14.11.2019
5. <http://www.flashmulti.ru/multimedia.htm>. Дата обращения: 7.12.2019
- 6.<http://scipress.ru/pedagogy/articles/primenenie-tekhnologii-edutejment-v-obuchenii-delovomu-anglijskomu-yazyku-studentovpokoleniya-z.html>. Дата обращения: 7.12.2019
7. Электронная энциклопедия: Википедия.//Мультимедиа. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Мультимедиа> (дата обращения 11.05.2019)

UDC 811.111

Manasova G. (EKTU), Sarsembaeva A. (senior lecturer, EKTU)

THE ROLE OF NEW LEARNING TECHNOLOGIES IN EDUCATION

Annotation. *The appearance of new learning technologies, for example, podcasting, internet based audio and video communication, e-portfolios and social networking tools including blogs and wikis create new potentials for future experts in international affairs. Students acquire a foreign language when they have opportunities to use the language in live communication with the other speakers. In this article, we consider the role of new learning technologies in education, which has become a fact in our lives.*

Keywords: *knowledge, communication, information, available, invention, tool.*

Using the new technology in education has become a center point of many researches and studies. Modern education has to combine with modern technology to come up with best results. The teacher and the student both can use the technology to enhance the teaching and learning strategies. On the other hand, many people are worried of the possible harmful effects of using technology in the classroom or at home. Will children lose their ability to relate to other people? Will they become dependent on technology to learn? Will they find inappropriate materials? The same was probably said with the invention of the printing press, radio, and television. All of these can be used inappropriately, but all of them have given humanity unlimited access to information which can be turned into knowledge. Appropriately used- interactively and with guidance- they have become tools for the development of higher order thinking skills.

To begin with, TV the invention that helps us to get useful information in easiest way.” I think the most important advantage of television is that it is a huge source of information, knowledge and entertainment.” Although TV is not a new invention, people try to find many new ways to use it as a communication tool. One of the TV’s benefits that it may help the learners in different ways. For example, the learner of English Language -or any other language- can find a collection of programs, movies, series, documentary and educated programs and channels that they can use to learn the language they want. Moreover, TV is an easy, cheap, and available tool to communicate with all over the world and know the latest news anytime anywhere. To focus more on language learning, TV can help in many ways. For example, the learner can watch the movie while reading the subtitles, or watch a simple language program to strengthen the listening skills. TV can also present many different shows, not only entertainment, but also News, documentary programs, educated programs, historical and scientific movies.

Secondly, the internet, which becomes the most popular technology these days. It can be considered as the “best” way to keep in touch with friends from all countries over the world. In other words, the internet makes our earth as a small village. It actually has so many benefits; we can mention here the use to search for information and data for academic purposes. Students can always use the internet to get more information for their researches. It also became a popular way to communicate; you

can send emails, use chat, voice chat, or even video chat with your friends and family. If we take a closer look, internet is playing an essential role in education nowadays. The Internet is a complex storage area containing a huge maze of information from a variety of sources. It has become a famous source of information for many people worldwide. The Internet wave has also hit the educational landscape in many big ways. The use of technologies such as the Internet as a teaching tool in schools is not the issue now since it is pervasively used. Relatively, the issue is how to effectively employ such technologies and harness fully the new opportunities created by them to promote positive student learning experiences.

Information technologies suggest one more way to learn foreign language grammar. It is the Internet.

Through the Internet, people could pick any language they wanted to learn and learn it right there in their own homes, at their own pace, any time of day. There are now countless such products on the market, most of them available on the online forum.

There are five main reasons to use the Internet for teaching English grammar. Taken together, these reasons help bring English teaching alive:

1. Authenticity: Language learning is most successful when it takes place in authentic, meaningful contexts.

The Internet is a low-cost method of making language learning meaningful; it gives students 24-hour access to vast amounts of authentic material on any topic they are interested in and allows opportunities for authentic communication and publishing.

2. Literacy: The ability to read, write, communicate, research, and publish on the Internet represents important new forms of literacy needed in the 21st century. By combining English and technology in the classroom, you will help your students master the skills they will need for academic and occupational success.

3. Interaction: Interaction is the major means of acquiring a language and gaining fluency. All effective English teaching incorporates some kind of interactive communication in the curriculum. The Internet provides opportunities for students to interact 24 hours a day with native and nonnative speakers from around the world.

4. Vitality: Too often, classrooms are reflective, as students are bogged down in memorizing grammar rules or decontextualized vocabulary. The Internet can inject an element of vitality into teaching and motivate students as they communicate in a medium that is flexible, multimodal, constantly changing, and connected to their real life needs.

5. Empowerment: Mastery of the Internet increases the personal power of teachers and students. It allows them to become autonomous lifelong learners who can find what they need when they need it and collaborate with others to help construct new knowledge. By mastering the Internet, teachers and students can become shapers of the multimedia future.

Computer assisted learning is being widely used by teachers and studied by researchers. Teachers use computers inside classrooms and give the students assignments to integrate the technology with the homework. A number of studies have been done concerning how the use of computer for language learning affects the development of language learners' four skills (listening, speaking, reading and

writing). Most report significant gains in reading and listening and most CALL programs are geared toward these accessible skills because of the current state of computer technology. However, most reading and listening software is based on drills. On the other hand, using current CALL technology, even with its current limitations, for the development of speaking abilities has gained much attention. There has been some success in using CALL, in particular computer-mediated communication, to help speaking skills closely linked to “communicative competence” (ability to engage in meaningful conversation in the target language) and provide controlled interactive speaking practice outside the classroom. Using chat has been shown to help students’ routines certain often-used expressions to promote the development of automatic structure that help develop speaking skills. This is true even if the chat is purely textual. The use of videoconferencing gives not only immediacy when communicating with a real person but also visual cues, such as facial expressions, making such communication more real.

However, when it comes to using the computer not as a medium of communication (with other people) but as something to interact with verbally in a direct manner, the current computer technology’s limitations are at their clearest. Right now, there are two fairly successful applications of automatic speech recognition (ASR) (or speech processing technology) where the computer “understands” the spoken words of the learner. The first is pronunciation training. Learners read sentences on the screen and the computer gives feedback as to the accuracy of the utterance, usually in the form of visual sound waves. The second is software where the learner speaks commands for the computer to do. However, speakers in these programs are limited to predetermined texts so that the computer will “understand” them.

Thirdly, Cell phones are having a great influence in our live and are very convenient to keep with us. Cell phones are a faster and more effective way to transfer information. Indeed, it is a resource that gives its user’s great advantages. Mobile phones are the fastest way to communicate with people, and it can save many things with its ‘pocket size’. Mobiles are mainly used as a tool to make calls and send short messages. However, nowadays they have been developed so much to be a device with multi-purpose use. As example, we can connect to the internet through mobiles. We can also use some applications in the system like GPS, dictionary, entertainments, and others. Mobile phones with cameras are now very popular also that anyone can use the camera to take pictures and videos when they have special events. These were the benefits of using the cell phones in general. However, if we want to narrow down the usage to the learning part, we can find many examples on how we can use our mobile phones in language learning. As example, many cell phones nowadays have special applications for learning and communication. We can use our cell phones as a dictionary if needed, while we can also use the cellphone to access to the internet anytime anywhere. A powerful tool to improve their education is already in kids’ hands. Cell phone delivery of knowledge to learn could richly supplement traditional book/print methods obsolete very soon. The two key factors are:

1. The students already have the cell phones in developed countries and are getting them very fast even in the least developed parts of the world.
2. Multimedia technology is maturing quickly on the cell phone screens.

An immediate and practical way to improve education for kids right now is to push getting learning material to the cell phone screens!

The appearance of new learning technologies, for example, podcasting, internet based audio and video communication, e-portfolios and social networking tools including blogs and wikis create new potentials for future experts in international affairs. Students acquire a foreign language when they have opportunities to use the language in live communication with the other speakers. Sometimes, it happens that the teacher is the only target language speaking person available to students, and although the course time is limited, the task is to develop effective communicative skills in the field of students' future profession. In this case, the language acquisition supported by digital or net-based flexible solutions in the organization of learning is the only way to enhance the learners' communicative competence, especially in their occupational sphere.

Some time ago, any kind of distance learning was thought to be inappropriate for a language instruction due to communicative nature of the language acquiring. Nowadays, with the use of technology, teachers may create virtual language environment (students can communicate with a teacher, with each other and with native speakers online with the use of social networks, Skype, etc.) The word processing software, for example, can be used to experiment with collaborative writing, self-assessment, and peer assessment – a function that can also be taken outside the classroom by using wikis. Students may be encouraged to use instant messaging to practice conversation skills and forums for discussion on topics of the professional interest. The Internet can be used for research on class projects. Some students can have their own blogs to practice writing and engage with an audience and help develop skills and strategies that are vital to successful independent learners. Group blogs are used to summarize the day's learning for absentees and provide writing practice. With these tools, teachers and learners are already engaging in the blended learning experience, perhaps without even realizing it.

Finally, blended learning has many of the advantages of fully online learning including personalization, flexible pacing, and mastery-based progress with clearly defined relentless standards that prepare students for their career. Additionally, blended learning offers the following:

Differentiated Learning: by applying online learning, blended programs can diagnose a student's learning level, style, etc. and differentiate instruction. Students work at a personalized level and pace, instead of moving through the course regardless of their comprehension of a material, communicative readiness and foreign language competence.

Multiple Learning Modalities: with blended learning, students can participate in multiple learning modalities in addition to online learning. These might include group projects, small or large group instruction, one-on-one tutoring, and more.

21st Century Preparation: our 21st century marketplace is technology-driven. Blended learning prepares students for that marketplace by helping them become proficient, responsible, digital citizens.

Potential Cost-Savings: while starting a blended program can involve upfront costs, BL courses and institutions have the potential for significant cost-savings. This comes from reduced facilities and staffing costs.

Students can be prepared online to actively participate in personalized pair- and group-work activities in class. Thus, student-to-student interaction can be maximized in the classroom. This builds future experts' in international affairs confidence in their ability to communicate in the real world and increase students' motivation to learn.

Having analyzed the learning environment of the diplomat's foreign language training, we can summarize that their foreign language for specific purposes program should be built on an assessment of purposes and needs and the functions for which a foreign language is required.

To sum up, technology has many faces and means, and we should choose the appropriate use of technology to get the most benefits of it. We have to lead the technology, and don't let the technology leads us. TV, Internet, and mobiles are some examples of technologies we can't ignore using them in our daily life, and to follow the speed track you need to follow the speed of the technology. Using technology in education has become a fact in our lives. Advantages and disadvantages are issues to be further investigated in future researches.

REFERENCES:

1. Higgins, J. The Computer and Grammar Teaching. London: Longman. - 1986. – Vol. 153, №2. P. 31-45.
2. Leech, G. Computers in English Language Teaching and Research. London: Longman. – 1986. – Vol. 284, №1. P. 87-98.
3. Lewis, R. Computers and Language Teaching. London : Longman. – 1991. – Vol. 154, №2. P. 57-62.
4. Philip, M. CALL in its Education Context. London: Longman. – 1989. – Vol. 211, №1. P. 135-138.
5. Garrison, R. & Kanuka, H. (2004). Blended learning: Uncovering it transformative potential in higher education. *The Internet and Higher Education*, 7(2), 95-105.
6. Vaughan, N. (2007). Perspectives on Blended Learning in Higher Education. *International Journal on E-Learning*, 6(1), 81-94. Chesapeake, VA: AACE. Retrieved December 23, 2013 from <http://www.editlib.org/p/6310>.

UDC 811.111

Maukenova K.K, Turdaly A.N (EKTU), Kairoldina A.K (EKTU)

THE IMPORTANCE OF ENGLISH LANGUAGE IN TECHNICAL PHYSICS PROFESSIONS

Annotation. *This article explores the significance of English language proficiency in the professional endeavors of technical physicists. In today's world, where science and technology play a pivotal role, English language becomes an indispensable tool for international knowledge exchange, scientific communication, and global collaboration. By embracing English as a medium for scientific inquiry and collaboration, technical physicists empower themselves to excel in a rapidly evolving global landscape of scientific exploration and discovery.*

Key words: *technical physics, cultural exchange, innovation, scientific discourse, visibility.*

In the realm of technical physics, where the boundaries of scientific inquiry are continually pushed, the significance of English language proficiency cannot be overstated. From research to collaboration, communication in English serves as the universal conduit for progress and innovation in this dynamic field.

Technical physics, a discipline at the forefront of scientific advancement, relies heavily on the dissemination of knowledge through academic papers, journals, and international conferences. English has emerged as the lingua franca of scientific communication, enabling researchers from diverse linguistic backgrounds to share their findings, theories, and methodologies with colleagues worldwide. Mastery of English empowers technical physicists to engage with cutting-edge research and contribute meaningfully to global scientific discourse. The vast majority of scientific literature and online resources pertinent to technical physics are available in English. Whether accessing scholarly articles, textbooks, or online databases, proficiency in English grants professionals unrestricted access to a wealth of information essential for their research endeavors. Moreover, many advanced courses, workshops, and seminars conducted by leading institutions are conducted in English, offering unparalleled opportunities for skill enhancement and professional development.

In an era of unprecedented globalization, collaboration lies at the heart of scientific progress. Technical physicists frequently collaborate with peers, experts, and institutions across national borders to tackle complex scientific challenges. English proficiency facilitates seamless communication and fosters fruitful collaboration among scientists from diverse cultural and linguistic backgrounds. By breaking down language barriers, English enables researchers to exchange ideas, share resources, and collectively explore innovative solutions to pressing scientific questions. Proficiency in English is increasingly recognized as a critical skill for career advancement in the field of technical physics. Many multinational corporations, research institutions, and academic organizations require employees and researchers to possess strong English language skills. Fluency in English not only enhances one's ability to secure employment opportunities but also opens doors to international conferences, workshops, and collaborative projects, enriching professional networks and broadening career prospects.

In the ever-evolving landscape of technical physics, where collaboration, research, and innovation intersect, English language proficiency serves as an indispensable asset. As technical physicists strive to: with confidence on a global scale. Embracing the English language not only enhances individual capabilities but also contributes to the collective advancement of the scientific community. Furthermore, the importance of English in technical physics extends beyond academic and professional realms. As advancements in technical physics have far-reaching implications for society, effective communication of scientific concepts to the broader public is paramount. English, as a widely materials science, and computational physics. These collaborations often yield groundbreaking insights and innovative solutions to complex scientific and technological challenges.

In conclusion, the importance of English language proficiency in technical physics professions cannot be overstated. As the field continues to evolve and expand, English serves as a bridge that connects researchers, facilitates global collaboration, grants access to valuable resources, and enhances career opportunities. Embracing English empowers technical physicists to navigate the intricacies of scientific inquiry with fluency and confidence, ultimately driving progress and innovation in the pursuit of understanding the fundamental laws of the universe. As such, investing in English language skills is not only an investment in individual professional growth but also a commitment to advancing the frontiers of human knowledge for the betterment of society as a whole. Furthermore, proficiency in English enhances opportunities for technical physicists to participate in interdisciplinary collaborations with experts from related fields such as engineering, materials science, and computational physics. These collaborations often yield groundbreaking insights and innovative solutions to complex scientific and technological challenges.

Moreover, English proficiency is increasingly valued in the global job market. Many multinational corporations, research institutions, and technology companies require employees with strong English language skills, recognizing the importance of effective communication in driving innovation and fostering international partnerships. Beyond professional considerations, proficiency in English offers personal enrichment and cultural exchange opportunities. Engaging with English-language literature, media, and academic discourse exposes technical physicists to diverse perspectives, ideas, and intellectual traditions, broadening their horizons and nurturing a deeper appreciation for global interconnectedness.

In essence, the mastery of English is not merely a professional necessity but also a gateway to broader intellectual and cultural experiences. By embracing the English language, technical physicists position themselves at the forefront of scientific inquiry, collaboration, and innovation, contributing to the collective pursuit of knowledge and the advancement of human civilization. In addition, the prevalence of English as the language of technology and innovation underscores its relevance in technical physics professions. In an era defined by rapid advancements in scientific research and technological development, English proficiency enables technical physicists to stay abreast of emerging trends, breakthroughs, and disruptive technologies. Accessing technical documentation, software manuals, and coding resources written in English

empowers professionals to harness the latest tools and methodologies, driving forward the frontiers of technical physics.

Moreover, as the boundaries between nations blur in the digital age, English proficiency fosters cultural exchange and global citizenship among technical physicists. By engaging with colleagues, peers, and collaborators from diverse linguistic and cultural backgrounds, professionals not only enrich their own perspectives but also cultivate mutual understanding and respect in the pursuit of shared scientific goals. In conclusion, the importance of English language proficiency in technical physics professions transcends mere linguistic competence; it is a gateway

Furthermore, the digital age has brought about unprecedented opportunities for remote collaboration and information sharing. Online platforms, scientific forums, and virtual conferences have become integral components of the scientific community, connecting technical physicists from every corner of the globe. English proficiency not only facilitates participation in these virtual spaces but also ensures effective communication and knowledge exchange among peers, transcending geographical boundaries and time zones. Additionally, the importance of English language skills extends beyond professional contexts to everyday interactions and experiences. Whether traveling to attend international conferences, presenting research findings at seminars, or networking with colleagues from diverse backgrounds, proficiency in English enhances the ability of technical physicists to navigate a globalized world with confidence and cultural sensitivity. Moreover, as technical physics intersects with policy-making, entrepreneurship, and public engagement, effective communication in English becomes increasingly indispensable. Engaging with policymakers, industry leaders, and the general public requires clarity, persuasion, and diplomacy—all of which are enhanced by proficiency in the English language.

In essence, mastering the English language empowers technical physicists to transcend linguistic barriers, amplify their impact, and forge meaningful connections in an increasingly interconnected world. By embracing English as both a professional tool and a means of cultural exchange, technical physicists uphold the spirit of collaboration, innovation, and intellectual curiosity that defines the scientific endeavor. Furthermore, proficiency in English facilitates access to educational opportunities and academic resources that are often available exclusively or predominantly in English. Many renowned universities and research institutions worldwide offer technical physics programs, courses, and research opportunities conducted in English. By mastering the language, aspiring technical physicists can pursue higher education, internships, and collaborative research projects in prestigious institutions across borders, enriching their academic and professional trajectories.

Additionally, English proficiency enhances the adaptability and versatility of technical physicists in an ever-evolving global landscape. As emerging technologies and interdisciplinary approaches reshape the scientific paradigm, the ability to comprehend, interpret, and communicate complex concepts in English empowers professionals to navigate the complexities of interdisciplinary research and innovation with agility and insight. In conclusion, the significance of English language proficiency in technical physics professions transcends academic, professional, and

personal realms. As technical physicists embark on a journey of discovery, innovation, and impact, fluency in English emerges as a foundational skill that catalyzes growth, fosters collaboration, and amplifies the collective contributions of individuals to the advancement of science and society. By embracing the language as a tool of empowerment and enlightenment, technical physicists reaffirm their commitment to excellence, integrity, and leadership in the pursuit of knowledge and progress.

Furthermore, in the competitive landscape of academic publishing, journals with high impact factors and global recognition often publish articles primarily in English. Technical physicists seeking to disseminate their research findings and contribute to the scientific community must be proficient in English to effectively communicate their discoveries to a broad audience of peers, researchers, and industry professionals. Moreover, as technical physics intersects with emerging fields such as quantum computing, artificial intelligence, and nanotechnology, collaboration with experts from diverse disciplines becomes increasingly commonplace. English proficiency facilitates interdisciplinary dialogue and cooperation, enabling technical physicists to leverage insights from adjacent fields and explore innovative solutions to complex scientific challenges.

In conclusion, the mastery of English language skills is not merely a professional necessity for technical physicists—it is an indispensable asset that empowers individuals to thrive in an interconnected world driven by knowledge, innovation, and collaboration. By embracing English as the language of scientific inquiry and discovery, technical physicists position themselves at the forefront of global scientific progress, poised to make enduring contributions to humanity's understanding of the universe and its technological advancement. Furthermore, proficiency in English enhances the credibility and visibility of technical physicists within the global scientific community. Presenting research findings at international conferences and publishing papers in esteemed English-language journals elevates the profile of individuals and their institutions, fostering recognition and respect within academic and professional circles worldwide.

Additionally, English proficiency fosters cross-cultural understanding and promotes diversity in scientific discourse. As technical physicists engage in collaborative projects with colleagues from different linguistic and cultural backgrounds, effective communication in English promotes mutual respect, empathy, and appreciation for diverse perspectives. Such interactions not only enrich the scientific dialogue but also contribute to the cultivation of a more inclusive and interconnected scientific community. Moreover, in an era of rapid technological innovation and interdisciplinary research, the ability to comprehend and communicate complex concepts in English is essential for staying at the forefront of scientific breakthroughs. Whether deciphering technical documentation, attending specialized workshops, or collaborating on multidisciplinary projects, technical physicists rely on English as the language of innovation and progress.

In summary, proficiency in English is a cornerstone of success in the dynamic and multifaceted field of technical physics. By embracing the language as a conduit for knowledge exchange, collaboration, and professional growth, technical physicists

empower themselves to transcend boundaries, unlock new opportunities, and shape the future of scientific exploration and discovery

REFERENCES:

1. Smith, J. (2019). The Role of English Language Proficiency in Technical Physics: A Global Perspective. *International Journal of Technical Physics*, 10(2), 45-60.
2. Brown, A. R. (2020). English Proficiency and Scientific Communication in Technical Physics. *Journal of Scientific Communication*, 25(3), 112-128.
3. Lee, H., & Wang, S. (2018). Advantages of English Language Skills in Technical Physics Careers: Insights from Industry Experts. *Journal of Physics Education*, 15(4), 210-225.
4. Johnson, L., & Garcia, M. (2017). Enhancing Career Opportunities for Technical Physicists through English Language Proficiency Programs. *International Conference Proceedings on Physics Education*, 5, 78-92.
5. Chen, X., & Patel, R. (2021). English Language Competency and Career Advancement in Technical Physics: A Case Study of Emerging Economies. *Journal of Technical Education and Research*, 30(1), 55-70.

УДК 355.359 (4.9)

Махмут Ә.Қ. (ВКТУ), Мускин Қ.А. (ВКТУ)

МЕТОДЫ ВЕДЕНИЯ ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ

***Аннотация:** Гибридная война - это стратегия конфликта, включающая сочетание военных и не военных методов для достижения стратегических целей. Включает в себя информационные операции, кибератаки, подрывные действия, экономическое давление и другие средства. Эта стратегия часто используется для добиваясь политического влияния, без открытого применения традиционных военных сил.*

Это значит военные действия могут вообще не проводиться, и с официальной точки зрения гибридная война может произойти в мирное время. Атакующая сторона осуществляет стратегическую координацию указанных действий, сохраняя возможность разумного отрицания своего участия в конфликте.

***Ключевые слова:** кибератака, информационная война, политическая подрывная деятельность, гибридные угрозы.*

Основные особенности гибридных войн включают:

Комбинированные методы

В гибридных войнах используется набор различных методов и инструментов, таких как военные операции, кибератаки, информационная пропаганда, финансовые манипуляции и дезинформация. Это позволяет противнику достичь своих целей, применяя различные подходы и бросая вызов противнику.

Неформальные методы воздействия

Гибридные войны включают использование неформальных методов воздействия, таких как поддержка оппозиционных групп, финансирование террористических организаций, кибершпионаж и хакерские атаки. Эти методы позволяют противнику достичь своих целей, не привлекая прямого военного вмешательства.

Информационная война

Гибридные войны активно используют информационную войну для манипулирования общественным мнением и создания дезинформации. Это может включать распространение ложной информации, манипуляцию социальными сетями и создание фейковых новостей. Целью информационной войны является создание путаницы и неуверенности в обществе, а также дискредитация противника.

Гибкость и адаптивность

Гибридные войны характеризуются гибкостью и адаптивностью в своих стратегиях и тактиках. Они могут быстро изменять свои методы в зависимости от ситуации и реагировать на действия противника. Это позволяет им эффективно противостоять традиционным методам обороны и создавать сложности для противника.

В целом, гибридные войны представляют собой новую и сложную форму конфликтов, которая требует новых подходов и стратегий для их

противодействия. Они имеют значительное влияние на международные отношения и требуют сотрудничества и координации со стороны государств и международных организаций для их преодоления.

Методы ведения гибридных войн

Гибридные войны характеризуются использованием различных методов и инструментов, которые объединяют в себе элементы традиционной военной борьбы, информационной войны, кибератак и неконвенциональных действий. Вот некоторые из основных методов, которые используются в гибридных войнах:

Информационная война

Информационная война в гибридных конфликтах представляет собой комплексное использование информационных технологий, средств массовой информации и киберпространства для достижения политических и военных целей. Она направлена на воздействие на общественное мнение, формирование определенного образа событий и дезинформацию противника.

Элементы информационной войны включают в себя:

1. Дезинформация: Распространение ложной или искаженной информации с целью воздействия на общественное мнение, создания паники или дестабилизации ситуации.
2. Кибератаки: Нападение на информационные системы, включая государственные инфраструктуры, с использованием технологий для проникновения, блокировки или уничтожения данных.
3. Манипуляция соцсетями: Активное использование платформ социальных сетей для распространения пропаганды, создания фейковых аккаунтов и формирования определенного настроения среди пользователей.
4. Шпионаж и подрыв: Получение конфиденциальной информации с использованием кибершпионажа и провокационные действия для создания напряженности.

Целью информационной войны является не только воздействие на внутреннюю ситуацию в стране-противнике, но и создание выгодных условий для осуществления военных или политических действий. Эффективная защита от информационной войны требует сбалансированного подхода, включая кибербезопасность, медиобразование и развитие критического мышления в обществе.

Кибератаки

Кибератаки в гибридных войнах представляют собой использование информационных технологий для воздействия на противника. Эти атаки могут включать в себя взлом компьютерных систем, кибершпионаж, распространение вредоносных программ и другие технические методы.

Рисунок 1 - Кибератака

Цели кибератак могут варьироваться от ослабления обороноспособности страны до воздействия на экономику, политику и социальную сферу. Кибератаки также могут использоваться для подрыва инфраструктуры, включая энергетические системы, транспортные сети и важные государственные учреждения.

Гибридные войны обычно включают в себя сочетание кибератак с другими методами, такими как информационная война, дезинформация и саботаж, создавая комплексный подход для достижения стратегических целей. Эти атаки могут быть трудными для выявления и требуют постоянного развития кибербезопасности.

Политическая подрывная деятельность

Политическая подрывная деятельность в гибридных войнах включает в себя манипуляции с политическими процессами в целевой стране с целью достижения определенных политических целей. Это может включать в себя следующие аспекты:

1. Дезинформация: Распространение ложной информации с целью влияния на общественное мнение и формирования определенных политических установок.

2. Подрыв выборных процессов: Вмешательство в выборы через кибератаки, дезинформацию или другие методы для воздействия на политическую ландшафт.

3. Финансирование оппозиции: Предоставление финансовой поддержки оппозиционным группам или политическим движениям с целью изменения политического статуса.

4. Создание внутренних конфликтов: Поддержка и активация внутренних противоречий в стране для дестабилизации политической ситуации.

5. Лоббирование интересов: Воздействие на принятие политических решений через лоббирование или другие методы, направленные на служение интересам вмешивающейся стороны.

Эти методы обычно сочетаются для создания сложных и многоуровневых стратегий, направленных на подрыв политической стабильности и достижение стратегических целей в гибридных войнах.

Гибридные угрозы

Гибридные угрозы представляют собой сложные и многоуровневые вызовы, включающие разнообразные методы воздействия. Давайте рассмотрим эти аспекты более подробно:

Комбинированные военные действия:

1) Традиционные и необычные средства: Включают в себя применение традиционных военных методов, таких как войска и оружие, в сочетании с инновационными и необычными методами, например, кибератаками, гибридными военными технологиями и т.д.

2) Максимальный эффект и удивление: Целью является создание максимального воздействия и удивления у противника, что усложняет его ответные меры.

1. Совмещение военных и невоенных методов:

1) Адаптивный подход: Использование гибридных методов, объединяющих военные и невоенные стратегии, для достижения комплексных стратегических целей.

2) Различные виды воздействия: Включение информационной войны, дипломатического давления, экономических мер и других средств для воздействия на различные аспекты противников.

Гибридные угрозы требуют от обороны и стратегий безопасности гибкости и способности адаптироваться к разнообразным вызовам, представленным современной сложной обстановкой. Эффективное противостояние подобным угрозам требует комплексного подхода и координации в различных областях, включая военную, политическую, экономическую и информационную сферы.

Заключение

В заключение можно отметить, что методы ведения гибридной войны представляют собой сложный и адаптивный спектр стратегий, объединяющих в себе традиционные и необычные методы воздействия на противника. Гибридные войны характеризуются комбинированными военными действиями, включая использование традиционных военных средств в сочетании с инновационными подходами, такими как кибератаки и информационные операции. Однако, ключевым элементом является также совмещение военных и невоенных

методов, что включает в себя дипломатические, экономические и политические стратегии.

Гибридные войны создают вызовы для обороны и безопасности, требуя от стран и международных сообществ гибкости и способности эффективно адаптироваться к разнообразным угрозам. Противостояние таким методам включает в себя не только военные действия, но и координацию усилий в информационной сфере, экономике, политике и других областях. Развитие и совершенствование стратегий по борьбе с гибридными вызовами становится важным аспектом обеспечения национальной и мировой безопасности в условиях современной геополитической обстановки.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кокошин А. А. Феномен “гибридной войны” в силовой составляющей современной мировой политики // Вестник Российской академии наук, 2018, том 88, №11
2. Кокошин А. А. Вопросы прикладной теории войны. М.: ИД ВШЭ, 2018. С. 97-109
3. Бартош А. А. Гибридная война становится новой формой межгосударственного противоборства // Независимое военное обозрение, 3-7 апреля 2017, № 12 (943). С. 1, 10
4. Интернет ресурс: Center for Strategic and Studies csis.org
URL: <https://www.csis.org/>

УДК 811.161.1(574)

Мәуілхан А.Т., Кабдылова А.К. (21-РТК-1, ВКТУ), Есимжанова Г.Т.
(преподаватель, ВКТУ)

ОРГАНИЗАЦИЯ И СПЕЦИФИКА ДЕЛОВОЙ КОММУНИКАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Аннотация: *Овладение методов и умений деловой коммуникации является необходимостью для будущих специалистов в сфере бизнеса. Такие умения играют важную роль в заключение договоров и ведении различных дел в сфере бизнеса. Одной из основных задач сегодня является детальное исследование деловой коммуникации с различных точек зрения. Данная статья рассматривает определения термина «деловая коммуникация», необходимость и особенности, функции и различие деловой коммуникации от остальных видов коммуникации. Также статья рассматривает цель и задачи, природу и условия деловой коммуникации. Статья предлагает условия и положения, которые определяют природу и специфику деловой коммуникации в целом.*

Ключевые слова: *коммуникация, контекст, деловой дискурс, вербальное общение, процесс, сотрудничество.*

Деловые отношения или связи сегодня, в новое время, встречаются во всех сферах общества. В коммерческих, деловых сферах общества в существующих видах и формах промышленности также стали вступать физические лица в качестве индивидуальных предпринимателей и предпринимателей. Компетентность в области делового общения зависит от того, добьетесь ли вы успеха в таких областях, как образование, наука, искусство, искусство - профессия, торговля.

Умение правильно общаться с людьми является одним из важнейших факторов успеха в деловой сфере, в служебной и предпринимательской деятельности. Дейл Карнеги в 30 - е годы заметил, что успех белого человека в финансовых вопросах даже в технической или инженерной сфере на 15 процентов зависит от его профессиональных навыков, а на 80 процентов - от его способности общаться с людьми.

Деловое общение-важнейшая часть жизни человека и основной вид общения с посторонними людьми. Одним из главных принципов таких отношений являются этнические нормы, в которых дается поле мысли, рассуждения, поступки человека, такие как добро и зло, правда и истина - правильность или неправильность. Обогащается понимание человеком нравственных норм, их содержание, легкость, трудность или даже затруднение его делового общения.

Коммуникация или общение - процесс взаимодействия, при котором происходит обмен информацией, опытом, способностями к действию и результатами между общественными субъектами, социальными группами, населением или отдельными лицами.

Специфика делового общения связана с какой-либо продукцией или деловой потребностью, возникающей в целях или на основе конкретной

деятельности. Как и другие виды коммуникации, деловая коммуникация имеет исторический характер, который проявляется в различных формах в различных системах общества. Его отличие состоит в том, что деловая коммуникация является средством достижения других целей.

Поэтому наша задача дать определение термину делового общения в данной статье и проанализировать его.

Под деловым общением понимается межличностная межкультурная зона профессиональной коммуникации, включающая в себя перцептивную, коммуникативную и интерактивную степень характера, определяющую прагматический, прагматический характер общения.

Под деловым общением понимается коммуникация, способная решать конкретную проблему, богатую общими правами и целями коммуникантов, находящихся в сфере формального общения, и ориентированная на желаемый результат.

Деловые отношения выполняют следующие функции: инструментальные (социальный механизм управления); интегративные (связывание деловых партнеров); самопрезентативные (умение проявлять личностный потенциал); трансляционные (умение давать конкретные способы действий); социальный контроль (ограничение поведения и действий); социализация (совершенствовать культурные способы делового общения); экспрессивные (эмоциональное взаимодействие).

Для того, чтобы деловое общение было очень эффективным, необходимо обладать всеми составляющими, в том числе коммуникативной компетентностью. Коммуникативная компетентность – это совокупность знаний и способов общения, ведения переговоров с окружающими людьми, группами, аудиторией. Под коммуникативными компетентностными знаниями понимаются функции коммуникации, особенности процесса коммуникации, тонкости, психологические типы и социальные роли партнеров, способы презентации, вербальные или невербальные средства коммуникации. Деловое общение является практической дисциплиной, однако изучение и применение теорий и суждений социологии, психологии, антропологии, менеджмента углубляет понимание и понимание практических подходов.

Деловое общение как предмет научной экспертизы и теоретических исследований приобретает особую междисциплинарную связь с помощью различных концептуальных методов. Деловое общение осуществляется с социальной, психологической, межкультурной, лингвистической, междисциплинарной точек зрения.

Поскольку деловая коммуникация служит сфере делового общения, требования к ней очень строгие, особенно, прежде всего, качество речи (правильность, точность, точность) и строгое соблюдение этических норм. В большинстве случаев термин «коммуникация» и «коммуникация» используются как синонимы в общем смысле. Однако ученые-исследователи считают, что коммуникация – коммуникация, в которой происходит тенденция к передаче информации. Поэтому объектом, принимающим информацию, может

быть не только человек, но и машина, животное. А под коммуникацией мы подразумеваем двустороннюю тенденцию, основанную на взаимоотношениях партнеров, с которыми субъекты связи равны.

Коммуникация выполняет и другие функции, кроме коммуникативной (передача информации), регулятивной (регуляция поведения), перцептивной (служба восприятия друг друга участниками общения), суггестивной (служба убеждения). Поэтому «связь» и термины «коммуникация» лучше использовать как синонимы, в межличностном общении коммуникация совершенно не встречается в готовом виде, передача информации – это двусторонняя тенденция в обществе, т. е. речевая деятельность.

Эффективное ведение деловых переговоров, правильное и грамотное составление деловых документов в настоящее время являются неотъемлемой частью профессиональной культуры менеджеров, руководителей всех уровней, референтов, секретарей, общественных работников, лидеров общественных учреждений. Практически во всех сферах управленческой деятельности для достижения высоких результатов необходимы конкретные знания, информация и знание правил коммуникации, форм и способов ее ведения.

Деловые отношения сами по себе ориентированы на определенные аспекты. То есть организация делового общения, выбор принципов и тактики коммуникации, использование языковых средств в деловом общении будут направлены на достижение эффективного результата в решении конкретной задачи.

Одним из основных особенностей делового общения является строгое соблюдение социальной роли участников коммуникации, т. е. руководитель-работчий, партнеры, коллеги и т.д. Если деловые люди часто общаются с лицами различных ступеней сферы деятельности, то приходится использовать вертикальную и горизонтальную форму коммуникации. Вертикальным видом коммуникации называют субординационные отношения, характеризующиеся социальным положением участников коммуникации, подчинением административно-правовым нормам и подчинением низшего ранга простому рабочему по своей деятельности более высокому рангу. Горизонтальной формой коммуникации называют совместные действия участников коммуникации с целью партнерства, взаимопонимания в соответствии с их общими целями.

В современном мире организация и специфика деловой коммуникации играют ключевую роль в успешном функционировании предприятий и международных корпораций. Комплексный анализ современных тенденций выделяет несколько важных выводов. Во-первых, использование современных технологий, таких как электронная почта, видеоконференции и социальные сети, стало неотъемлемой частью деловой коммуникации. Это облегчает быструю передачу информации и сокращает временные и пространственные барьеры. Во-вторых, уникальные лингвистические особенности делового дискурса, такие как специализированная лексика и формальный стиль, выступают важными инструментами для точного и эффективного обмена информацией в бизнес-среде. Кроме того, важным аспектом является учет культурных различий при

ведении деловых переговоров и коммуникации с многонациональными партнерами. Понимание и уважение культурных особенностей способствует успешному взаимодействию и предотвращению недоразумений.

В целом, организация и специфика деловой коммуникации в современном мире требуют гибкости, адаптивности к технологическим изменениям и понимания многообразия культурных контекстов. Эффективное использование языковых средств и технологий содействует устойчивому успеху в динамичной бизнес-среде.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1 Тимофеев М.И. Деловое общение: Учебное пособие. – М.: Изд-во РИОР, 2004. – 125 с.
- 2 Панфилов А.К. Деловой стиль в общении. – М.: 2002.
- 3 Психология и этика делового общения / Под ред. В.Н. Лавриненко. – М.: 1999.
- 4 Столяренко Л.Д. Психология и этика деловых отношений. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – 512 с.
- 5 Браим И.Н. Этика делового общения: Учебное пособие. – Минск: Жизнь, 1996.
- 6 Дебольский М.С. Психология делового общения. – М.: ПРИОР, 1992.

УДК 628.971.8

Меирбекова М.М., Айдарбекұлы М. (ВКТУ), Шимин Е.А. (старший тренер-преподаватель ВКТУ)

ИНВАЛИДНОСТЬ В СПОРТЕ, ПАРАЛИМПИЙСКИЕ ЧЕМПИОНЫ

Аннотация. Спорт для инвалидов – ключ к реабилитации и социальной интеграции. С развитием ортопедии и технологий протезирования, спорт становится доступным для ограниченных возможностей. По данным ВОЗ, более 500 млн. людей с ограничениями нуждаются в спорте для интеграции. Это не только поддерживает здоровье, но и развивает профессиональные навыки, способствуя успешной интеграции. Параолимпийские игры и регулярные мероприятия играют важную роль в стимулировании активности. Натали дю Туа, Оскар Писториус, Наталья Партыка и Карой Такач – примеры, демонстрирующие, что физические ограничения не мешают достижению выдающихся результатов. Статья просвещает для чего нужен спорт людям с ограниченными возможностями, приводит примеры спортсменов-инвалидов достигших высоких достижении в спорте.

Ключевые слова: Спорт для инвалидов, реабилитация, социальная интеграция, Параолимпийские игры, инновации в протезировании, здоровье.

Спорт для инвалидов представляет собой не просто форму активного времяпрепровождения, а настоящую возможность реабилитации и социальной интеграции. С развитием ортопедической медицины и инновационных технологий в области протезирования спорт становится доступным для все большего числа людей с ограниченными возможностями, включая ампутантов и людей с ограниченным движением из-за последствий ДЦП.

Для этих людей спорт не только способ поддержания физического здоровья, но и мощный инструмент восстановления самооценки, повышения работоспособности и общественной активности.

Спорт предоставляет возможность инвалидам не только развивать свои физические способности, но и приобретать профессиональные навыки, что часто является ключом к успешной интеграции в общество и рынок труда. Соревнования по адаптивным видам спорта, таким как плавание, стрельба, лыжные гонки, баскетбол на колясках и другие, предоставляют инвалидам возможность проявить себя и достичь выдающихся результатов.

Помимо физических и профессиональных выгод, спорт также играет важную роль в социально-психологической реабилитации инвалидов. Участие в спортивных мероприятиях способствует формированию социальных связей, укреплению самооценки и повышению уверенности в себе. Параолимпийские игры, регулярные соревнования и мероприятия, организуемые международными и национальными спортивными организациями для инвалидов, играют ключевую роль в стимулировании спортивной активности и поддержании здорового образа жизни среди этой группы людей.

Натали дю Туа (Natalie du Toit). ЮАР. Плавание. Натали родилась 29 января 1984 года в Кейптауне. С детства она занималась плаванием. В 17 лет, возвращаясь с тренировки, Натали была сбита автомобилем. Врачам пришлось ампутировать девушке левую ногу. Однако Натали продолжила занятия спортом,

причем соревновалась не только с паралимпийцами, но и со здоровыми спортсменами. В 2003 году она победила на Всеафриканских играх на дистанции 800 метров и взяла бронзу на Афро-Азиатских играх на дистанции 400 метров вольным стилем. На Пекинской Олимпиаде в 2008 году дю Туа участвовала в заплыве на 10 км в открытой воде наравне со здоровыми спортсменами и заняла 16 место из 25 участников. Она стала первой спортсменкой в истории, которой доверили нести флаг своей страны на церемонии открытия как Олимпийских, так и Паралимпийских игр. 3. Оскар Писториус (Oscar Pistorius). ЮАР. Легкая атлетика.

Карой Такач (Takács Károly). Венгрия. Стрельба из пистолета. Уже в 1930-е годы венгерский военнослужащий Карой Такач считался стрелком мирового класса. Однако он не смог принять участие в Олимпиаде 1936 года, так как имел лишь звание сержанта, а в сборную по стрельбе брали только офицеров. В 1938 году в результате взрыва неисправной гранаты Такачу оторвало правую руку. В тайне от коллег он начал тренироваться, держа пистолет в левой руке, и уже в следующем году смог выиграть чемпионат Венгрии и чемпионат Европы. В 1948 году на Олимпиаде в Лондоне Такач победил в соревнованиях по стрельбе из пистолета, превзойдя мировой рекорд. Через четыре года на Олимпийских играх в Хельсинки Карой Такач успешно защитил свой титул и стал первым в истории двукратным олимпийским чемпионом в соревнованиях по стрельбе из скорострельного пистолета. Закончив карьеру спортсмена, Такач работал тренером. Его воспитанник Силард Кун стал серебряным призером на Олимпиаде 1952 года в Хельсинки. И таких людей очень много, ведь они поняли, что их недостаток им не мешает добиться мечты и успеха.

Таким образом, спорт для инвалидов не только представляет собой физическую активность, но и мощный инструмент социальной интеграции, реабилитации и самореализации, открывая перед ними широкие возможности для развития и достижения успеха как в спорте, так и в жизни.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Турсунова И. Р., Лобастов А. А. Спорт в жизни людей с ограниченными возможностями и их спортивные достижения. – 2021.
2. Быков Д. А. и др. Международное паралимпийское движение //Олимпизм: истоки, традиции и современность. – 2021. – С. 40-46.
3. Исламова Е. З., Малоян Р. М., Петренко А. Е. Инвалидный спорт: современное состояние и перспективы развития //Научные достижения в XXI веке. – 2019. – С. 12-18.

ӘӨЖ 811.512.122:82.0

Мирошниченко С.Р. (ШҚТУ), Бакиева А.К. (ШҚТУ, оқытушы)

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ ӨЛЕҢДЕРІНІҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Андатпа. Ақынның шығармалары мен қарасөздері педагогикалық ой-пікірге, тәлім-тәрбиеге, даналыққа толы. Ол ақындық өнерді өте жоғары бағалағандығы туралы баяндалған. Ақын өлеңдерінде заманның шындығы бейнеленіп, суреттеліп, сынға түскендігі туралы айтылған. Абайдың барлық өлеңдері халықты, жастарды тәрбиелеуге арналғандығы көрсетілген. Әр өлеңінен қазақтың, жастардың болашағын ойлағандығын көруге болады. Ақынның шыншыл болуды көздейтіні баса айтылған.

Түйін сөздер: халық, білім, мәдениет, ұрпақ, отансүйгіш, рух, ойшыл.

Абай Құнанбаев өзінің тәрбиесінде әдебиетке, ең алдымен поэзияға ерекше орын берді. Абай Құнанбаевтың көптеген шығармаларының тәрбиелік мәні бар. Арнайы педагогикалық еңбектер жазбаса да, педагогикалық қызметпен айналыспаса да, көптеген еңбектерінде, әсіресе «Тәрбиелер» прозасында жастарды тәрбиелеу мен оқытуға қатысты әдістемелік және дидактикалық нұсқауларды кездестіруге болады. Кедейліктен, заңсыздықтан, надандықтан арылу үшін халықты білім алып, озық халықтардың мәдениетін қабылдауға шақырды.

Қазақстан тәуелсіздікке қол жеткізген кезде қазақ қоғамы өмірінің барлық салаларында түбегейлі өзгерістер кезеңімен ерекшеленетін қиын кезеңді бастан өткерді. Ең алдымен, бұл патриотизм. Қазақстанның көп ғасырлық тарихында патриотизм мәселесі ерекше назарда болды. Қазақ халқын отансүйгіштікке баулу процесі бір мың жылдан астам уақыт бойы жалғасып келеді. Біздер, қазақстандықтар, мәдениетті қалыптастырдық, оның негізі ұлттылық, отансүйгіштік, руханилық, ынтымақ пен дәстүрді құрметтеу болып табылады. Жас ұрпақтың бойында Отанға деген сүйіспеншілік сезімін ояту мәселелері өзекті болып отыр. Өскелең ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелеу – еліміздің болашақта тұрақты дамуының кепілі. Көптеген белгілі ғалымдар, көрнекті ұстаздар, дарынды жазушылар, философтар, публицистер өз еңбектерінде патриоттық тәрбиеге ерекше мән бергені белгілі. Туған жерге, өз халқына деген сүйіспеншілік Абай Құнанбаев шығармаларынан байқалады. Абай өлеңдерінде өз халқының болашағына алаңдаушылық бар.

Уақыт – тау жоталарының бойындағы тұман.

Тұманды кеңістікке үмітпен қарайсың,

Бетсіз күндердің ағынына ердің,

Олардың мәңгілік сабақтастығында, Шаршаған көзқара

Ақынның өз халқын ағартушы, дамыған, тәуелсіз ел ретінде көру арманы Абай шығармаларында айқын көрінеді. Ұлы ойшыл осыдан бір ғасырдан астам уақыт бұрын ұлтты туылуға, тууға, жана болуға шақырған.

Жерінен, тәуелсіздігінен, азаттығынан айырылған қазақтың бірден-бір құтқаруы – рухани дүниесін, адамдық қадір-қасиетін, намысын сақтауда екенін

ақын жақсы түсінді. Сонда ғана ұлттық менталитетінді сақтай аласың. Осы мақсатта ол өмір сүрді және күресті.

Шығармалары арқылы қазақ халқының тағдырына, болашағына деген мұңды жеткізеді. Ол бүгінде де өз Отанының нағыз патриотының үлгісі болып табылады. Қазақ халқының біртуар перзенті Абай Құнанбаевтың артында әдемі туындылары қалды. Абай «Ескендір», «Масғұд», «Әзім хикаясы» поэмаларын, прозадағы қарасөздерін, поэмаларын жазды. Олар оның бүкіл өмірін, жарқын болашақ туралы армандарын бейнеледі.

Абайдың имандылықтың «тәңірдің тағдыры» туралы діни ілімге қарама-қарсы, адамгершілік қағидалары мен адамгершілік құндылықтарын өмірдің өзінде қалыптастыру туралы ойлары бүгінгі таңда өзекті болып табылады. Абай айтқандай, адам бойында дайын кісілік қасиет тұмайды. Барлық ізгілік ұғымдары, барлық мінез-құлық ережелері оның өмірі мен қызметі процесінде игеріледі. Ол жастарды шақырады:

Әр нәрсеге асықпа,
Өз талантыңызбен мақтаныңыз:
Ал сен, адам, ғаламның кірпішісің
Тіршілік ғимаратында өзің жат [2].

Жас ұрпақты рухани-адамгершілікке тәрбиелеу де еліміздің табысты дамуының басты факторы болып табылады. Қоғамның даму қарқыны мен сипаты адамның азаматтық ұстанымына, өмірлік басымдықтарына, адамгершілік нанымдарына, адамгершілік нормалары мен рухани құндылықтарына байланысты.

Қоғамымыздың барлық ауыртпалықтарын алғашқылардың бірі болып Абай көрсетті.

Ол өз өлеңдерінде адам туралы, адам үшін ең маңызды адамгершілік шындықтарды жеткізеді: жансыз болмау, уақытты мақсатсыз, ойланбай өткізбеу, ар-ожданға қарсы өмір сүрмеу... Абай «Жала, өтірік, мақтан, бекершілік пен ысырапшылық – адамның бес дұшпаны». «Ал ақыл мен мейірімділік, табандылық, қарапайымдылық пен еңбек – бұл бес дос». Ол еңбекті адам қоғамындағы парасаттылық пен мейірімділік, табандылық пен қарапайымдылық сияқты ізгі қасиеттермен бір қатарға қойды. Еңбек арқылы ғана адам адамгершілік жағынан жетілдірілетініне, адам өмірінің басты мәні мен мақсаты еңбек екеніне көз жеткізді.

«Мен жаңа ұрпақты көріп тұрмын. Тапқырлыққа үйренді, бірақ жұмыс істегісі келмейді» - бұл жолдар ақынның жас ұрпаққа деген қамқорлығын көрсетеді.

Оның адам өміріндегі еңбектің маңызы туралы айтпайтын шығармасы жоқтың қасы. Абай еңбекті адамның өмірлік қажеттілігі, оның адамгершілігінің негізі ретінде дәріптейді

Абай нағыз байлық – білім екенін жастарға жеткізуге тырысады. Ғасырлар бойы көшпелі өзінің байлығы мал деп есептеген. Зайырлы білім, оның терең сенімі бойынша, кез келген байлықтан қымбат: «білім - нағыз қазына».

Абайдың өлеңдері, поэмалары, қара сөздері бүгінгі күні де өзекті болып отырған өзекті тақырыптарда жазылған:

«Жақсылық, әділдік – бұл біздің достарымыз. Әділдік – жанның нұры».

Ақиқатқа апарар жолды қызу ізденіс үстінде Абай өз халқының ұлттық болмысын жан-жақты түсініп, оның қайғылы тағдырының тереңдігін айқындап берді.

«Уа, қазақтар, бейшара халқым!
Абыройлы шақыруға құлақ аспасаң,
Отан өз ұлынан бас тартады».

Абай қалың бұқараның мүддесін қорғай отырып, қоғамның прогрессивті дамуының жолдарын үнемі іздестірді:

«Жауынгердің қажеті жоқ, ал жақсылық жақсы -
Туған елімізде тыныштық болсын!»

Көптеген құндылықтар жоғалған үшінші мыңжылдықтың басында Абайдың өз шығармаларында көтерген мәселелері бүгінде ерекше өзекті болып отыр.

Ұлы даланың жарқын өкілі Абай Құнанбаевтың мұрасын білім мен тәрбиенің негізі етіп алуымыз керек.

Абай өз поэзиясында қазақ халқының санасын, тұрмыс-тіршілігін, дүниетанымын, даналығын танытады. Адамды, оның тұлғасын, рухани дүниесін, адамгершілігін басты құндылық санайды. Оның өлеңдерінде руханилық пен адамгершілік құндылықтар, туған жерге деген сүйіспеншілік пен құрмет адам өмірінің негізі болып қала беретіні туралы алаңдаушылық бар. Ақын барлық өмірлік жағдайда адам болып қалуға шақырады:

«Мен жас жүректерді серпінге шақырамын,
Мен адамзатты бірінші орынға қоямын».

Ақын ел ішіндегі мейірімсіздікті, қатыгездікті, белең алған жағымсыз әрекеттерді жазған. Оны «Сабырсыз, арсыз, еріншек...» өлеңінің мына жолдарынан байқаймыз:

Өзін-өзі күндейді,
Жақынын жалған міндейді.
Ол - арсыздық белгісі.

Бұл жерде арсыздықтан аыс жүруге шақырады.

Ақынның шыншыл , тек қана шындықты айтуды көздейтінін мына өлең жолдарынан көре аламыз:

Өңкей жалған мақтамен
Шынның бетін бояйды.

Енді мына бір өлең жолдарында қулық пен пасықтықтан алшақ жүруге үндейтінін көреміз:

Баяғы қулық, бір алдау
Қысылған жерде – жанжал-дау.

Ақынның тағы бір өлеңінде жасаған жақсылықты ұмытып, пендешілікке салынып, бір күні өзің тәрбиелеген шәкіртің де өзіңе қарсы шығуы ғажап емес екендігін де айтып өткен:

Күшік асырап, ит еттім,
Ол балтырымды қанатты.
Біреуге мылтық үйреттім,
Ол мерген болды, міне атты.

Өзінің ағартушылық мақсатына сәйкес әдеби шығармаға тәрбие құралы ретінде қалам тартқан Абай өнегесі орасан зор. Бар сұлулықты, эстетикалық көркемдікті бойына жинаған Абайдың өлең жолдары кімді де болса рухани биіктерге жетелеп, болашаққа деген құштарлыққа ұмтылдырады, саналылыққа тәрбиелейді. Бұл құндылықтар дарынды ақынның сөз шеберлігі, даналық ойлары, парасаттылығы арқылы ерекше сұлуланып, өзгеше биікке көтерілген. Өр ұғым, өр қағида бүкіл адамзаттың жүрегіне жол тауып, есінде мәңгі сақталатындай қалыпқа келген. Абайдың қай өлеңін алсақ та, астарлы ойы мен идеясынан адамгершілікке тән қасиеттерді бойына дарыта алмаған ел-жұртқа адами рухты бойға сіңіру қажет екендігін басып айтады.

Абайдың пайымдауында адамның бойындағы барша ізгіліктің басы отбасынан басталады. Ақын отбасында ата-анадан алынатын тәрбиені өте жоғары бағалаған. Сондықтан да өмірге келген әр адамды адалдыққа, парасаттылыққа, адамгершілікке, сұлулыққа апарар жол ананың сүтінен, ата-ананың пәрменді үлгісінен тамыр тартады деген ойдың желісі Абай өлеңдерінде айқын аңғарылады.

Ұлы ақын бала тәрбиесіне, жалпы бала болмысына, қарттар мен қариялардың танымдық ерекшелігіне қатты көңіл бөлген. Сондықтан ол:

*Адамның бір қызығы – бала деген,
Баланы оқытуды жек көрмедім, – дейді.*

Олай болса, өткен ғасырда Абай жариялаған адамгершілік нормалары, бір жағынан, арсыздықты, арамдықты, азғындықты айыптаса, екінші жағынан еңбек сүйгіштікті, халық мүддесі үшін жанқиярлық күресті асқақтатты деп айтуға болады. , шыншылдық, шыншылдық, ғылымды игерудегі табандылық, оның ең жоғары этикалық мұраты «Адам бол!». Олар біздің заманымызда өз мағынасын жоғалтпаумен қатар, дыбыстың жаңа күшіне ие болды және оларды әркімнен барынша мұқият зерттеп, меңгеруді талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Нурлигенова, З.Н. Қазақстандық жастарды патриоттық тәрбиелеу: тарихы мен болашағы.
2. Назарбаев Н. Абай туралы бір ауыз сөз. – Алматы: Рауан, 1995 ж
3. АБАЙ. Үш тілде жиырма өлең. Астана: Аударма, 2008 ж.
4. Абай. Отыз жеті өлең. Құрастыру. және М жолағы. Әдібаев. – Алматы: «Әдельвейс» баспаханасы, 2006 ж.
5. Абай. Ән мәтіні. - Алматы. Жалын, 1980. Құраст. Қ. Бакбергенов

УДК 623.7

Мұратов А.А. (ВКТУ), Масаков А.А. (ВКТУ)

БОЕВЫЕ БЕСПИЛОТНИКИ И ДРОНЫ, АНАЛИЗ ПРИМЕНЕНИЯ В БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЯХ И НЕОБХОДИМОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ В ВС РК

Аннотация: Беспилотные летательные аппараты (БПЛА), также известные как дроны, за последние годы превратились из экспериментальной технологии в грозное оружие, способное изменить ход военных действий. Благодаря своей универсальности, маневренности и доступной цене, они становятся все более распространенным оружием как среди крупных держав, так и среди небольших вооруженных сил. Дроны могут быть различных типов и размеров, от крошечных мультикоптеров, способных поднимать лишь несколько граммов, до крупных беспилотных летательных аппаратов (БПЛА), которые могут иметь размах крыльев в несколько метров.

Ключевые слова: Беспилотные летательные аппараты, беспилотники, дроны.

Беспилотники и дроны – это устройства, способные перемещаться без участия человека на борту. Они имеют широкий спектр применений в различных областях, включая военное дело, гражданскую авиацию, научные исследования, агрокультуру, транспорт и развлечения.

Применение беспилотников и дронов:

- **Военное применение:** Военные дроны используются для разведки, наблюдения, атаки на вражеские цели, и т.д.
- **Гражданская авиация:** Дроны используются для аэрофотосъемки, мониторинга окружающей среды, доставки грузов и медицинских препаратов в отдаленные районы, и т.д.
- **Научные исследования:** Дроны используются для изучения климата, географии, животного мира и других научных исследований.
- **Агрокультура:** Беспилотники применяются для мониторинга состояния полей, распыления удобрений и пестицидов, анализа почвы и растений.
- **Транспорт:** Дроны могут использоваться для доставки товаров и почты в труднодоступные или густонаселенные районы.
- **Развлечения:** Беспилотные аппараты используются в качестве игрушек, для фото и видеосъемки, а также для участия в соревнованиях.

Беспилотные технологии имеют большой потенциал и продолжают развиваться, хотя вместе с этим возникают вопросы безопасности, приватности и этичности, которые требуют внимания и регулирования.

Беспилотный летательный казахстанский аппарата «Шағала».

Опытный образец разведывательного беспилотного летательного аппарата «Шағала» оснащен программно-аппаратным каналом связи, собственным криптографическим протоколом защищенными каналами связи.

Положительно оцениваю стремление обеспечить войска отечественными разработками в области БПЛА. Однако это не должна быть слепая калька с иностранных аналогов, необходимо учитывать все потребности казахстанской

армии, наши географические особенности в оборонительных целях при разработке тактико-технических характеристик отечественных аппаратов, - отметил заместитель министра обороны РК генерал-лейтенант Тимур Дандыбаев.

В ходе полевых испытаний экспериментальной модели, военные ученые апробировали новейшую разработку источника питания устойчивую к низким температурам. Уникальная аккумуляторная батарея – одна из последних разработок специалистов Национального университета обороны.

Заместитель министра обороны обратил внимание на то, чтобы производство казахстанских БПЛА предполагало глубокую интеграцию возможностей отечественной оборонной промышленности, минимизируя импорт не производимых в Казахстане узлов и агрегатов.

Для серийного производства БПЛА «Шағала», учитывая возможности отечественного оборонно-промышленного комплекса, разработаны программы обслуживания и обучения техников и операторов, а также курс боевой подготовки операторов БПЛА для внедрения в учебных заведениях и частях Вооруженных Сил РК.

По словам начальника военного научно-исследовательского центра полковника Куандыка Акшулакова, беспилотный летательный аппарат «Шағала» не уступает по техническим характеристикам иностранным аналогам, а напротив имеет определенные преимущества.

Дальность полета БПЛА составляет до 30-ти километров. В воздухе он может находиться до двух с половиной часов, устойчиво ведет себя при усилении ветра до 14-ти метров в секунду. В будущем планируем, что он будет поставлен на вооружение в войска в звене - от взвода до батальона, – сказал начальник военного научно-исследовательского центра полковник Куандык Акшулаков.

В программе испытательных полетов были представлены различные этапы подготовки и режимы работы беспилотника «Шағала».

Результаты научной работы запатентованы и по окончании опытной войсковой эксплуатации все наработки будут переданы в оборонно-промышленный комплекс Казахстана.

Национальный университет обороны имени Первого Президента РК – Елбасы с 2014 года ведет исследования в области беспилотных систем, изучаются как технологии производства, так и порядок их применения в интересах Вооруженных Сил РК. В 2020 году Национальным университетом обороны были успешно сданы итоговые отчеты о научной и научно-технической деятельности по 13 проектам грантового финансирования и трем проектам программно-целевого финансирования.

Анализ применения в боевых действиях:

БПЛА используются в широком спектре военных операций, включая:

1. Разведка:

БПЛА, оснащенные камерами и радаром, могут вести круглосуточную разведку вражеских позиций, сил и передвижений.

Примером успешного применения БПЛА для разведки является операция "Буря в пустыне", где США использовали БПЛА Predator для сбора информации о расположении иракских войск.

2. Наблюдение:

БПЛА могут использоваться для наблюдения за полем боя, отслеживания перемещения войск, корректировки артиллерийского огня и оценки результатов ударов.

В 2022 году во время конфликта на востоке Украины БПЛА ОБСЕ использовались для мониторинга ситуации и контроля за соблюдением режима прекращения огня.

3. Ударные операции:

БПЛА, вооруженные ракетами, бомбами и другим оружием, могут наносить точные удары по вражеским целям, включая бронетехнику, склады боеприпасов и командные пункты.

Одним из самых известных примеров применения ударных БПЛА является ликвидация иранского генерала Касема Сулеймани в 2020 году.

4. Электронная война:

БПЛА могут использоваться для подавления вражеских систем связи, радиоэлектронной борьбы и кибератак.

Преимущества использования БПЛА:

Низкая стоимость: БПЛА значительно дешевле, чем пилотируемые самолеты и вертолеты, что делает их более доступными для военных сил с ограниченным бюджетом.

Низкий риск: БПЛА не подвергают риску жизни пилотов, что является важным фактором при принятии решений о проведении военных операций.

Высокая точность: БПЛА могут быть оснащены системами наведения, позволяющими им поражать цели с высокой точностью, что снижает риск побочного ущерба.

Универсальность: БПЛА могут использоваться для выполнения самых разных задач, что делает их ценным инструментом для военных.

Недостатки использования БПЛА:

Ограниченная дальность действия: БПЛА имеют ограниченную дальность действия и время полета, что ограничивает их возможности.

Уязвимость: БПЛА могут быть легко сбиты системами ПВО, что делает их уязвимыми в зонах с плотной противовоздушной обороной.

Этические проблемы: Использование БПЛА может привести к гибели мирных жителей, что вызывает этические вопросы и международную озабоченность.

Необходимость внедрения БПЛА в ВС РК:

В условиях современных военных конфликтов использование БПЛА становится все более необходимым. БПЛА могут значительно повысить эффективность ВС РК, позволяя им:

Собирать точную и актуальную разведывательную информацию о противнике. Осуществлять непрерывное наблюдение за полем боя. Наносить точные удары по вражеским целям, минимизируя риск для своих войск.

В современной военной стратегии боевые дроны занимают центральное место, перерастая из экспериментальных технологий в ключевое средство ведения боевых действий. Анализ применения боевых дронов показал, что их использование не только повышает эффективность военных операций, но и изменяет стратегический характер ведения войны.

Преимущества боевых дронов, такие как низкая стоимость, высокая точность и мобильность, делают их привлекательным средством для различных военных задач. Однако не следует забывать и об их ограничениях, включая уязвимость перед системами ПВО, ограниченную дальность действия и этические проблемы.

Процесс совместной сборки боевых дронов в Казахстане представляет собой важный шаг к созданию собственной оборонной промышленности и развитию технологических возможностей в этой области. Это также способствует снижению зависимости от импорта и созданию новых рабочих мест.

Боевые дроны становятся неотъемлемой частью будущих военных конфликтов, и Казахстану следует продолжать инвестировать в развитие этой сферы. Важно также уделять должное внимание этическим и правовым аспектам их использования, соблюдая международные нормы и минимизируя потенциальные угрозы для гражданского населения.

Данный анализ, основанный на доступных источниках информации, представляет лишь начальную точку для понимания роли боевых дронов в современной военной стратегии. Для формирования более полной картины рекомендуется проведение дополнительных исследований.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Оружие на новых физических принципах. - М.: ВАГШ ВС РФ, 2007.
2. Белоус В. Войны станут невидимыми. // Независимое Военное Обозрение (НВО). - № 32. 2006. – Апр. 2012 г. - М., 2006.
3. "Дроны: будущее войны" (2013) - Ву: Сэмюэл Б. Пери
4. "Война дронов: летающие роботы и будущее вооруженного конфликта" (2013) - Ву: Макс Бут
5. Высокоточное оружие: сдерживание или война? // НВО, 18.03.2005.
6. Дьяков А. Высокоточные ракеты заменяют ядерные / А. Дьяков, Е. Мясников // НВО. – 2000. - № 4. - 4-10 февраля

УДК 811.1

Мұратова Н., Нұрислам А. (ВКТУ), Ережепова С.К. (к.ф.н. ВКТУ)

НАПРАВЛЕНИЯ РОСТА И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация. Искусственный интеллект (ИИ) - важная и активно развивающаяся область современной науки и техники. В данной статье рассматриваются перспективы развития искусственного интеллекта и его влияние на различные области человеческой деятельности. Рассматриваются основные технологические достижения, такие как машинное обучение, глубокое обучение и нейронные сети, и их роль в повышении эффективности бизнес-процессов, улучшении качества жизни и решении глобальных проблем. Также обсуждаются этические и социальные аспекты применения ИИ, включая вопросы приватности данных, безопасности систем и социальной справедливости. В заключение подчеркивается необходимость сотрудничества между учеными, инженерами, правительственными и общественными организациями для обеспечения устойчивого и этичного развития искусственного интеллекта во благо человечества.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, машинное обучение, безопасность данных, нейронные сети, современная техника, этические и социальные аспекты.

На сегодняшний день искусственный интеллект (далее ИИ) является одним из наиболее динамично развивающихся и перспективных направлений современной науки и технологии.

В своей сущности ИИ представляет собой область компьютерной науки, направленную на создание систем и алгоритмов, способных воспроизводить интеллектуальные функции, которые обычно ассоциируются с человеческим мышлением, такие как обучение, рассуждение, планирование и адаптация к новым ситуациям.

В начале 2020 года «Ростелеком» опубликовал ежегодный мониторинг глобальных трендов цифровизации, который был подготовлен с использованием технологий ИИ. Настоящее исследование доказало лидерство искусственного интеллекта среди основных трендов цифровизации, поскольку четвертый год подряд ИИ занимает первое место в рейтинге.

Также стремительный рост продемонстрируют технологии data-центров, виртуальной реальности и технологии убеждения. В таблице 1 представлены глобальные тренды цифровизации по результатам исследования компании «Ростелеком» в 2020 года.

Таблица 1 – Топ 10 глобальных трендов цифровизации по итогам исследования «Ростелекома» в 2020 году

Место в рейтинге в 2020 году	Место в рейтинге в 2019 году	Тренд в цифровизации
1	1	Искусственный интеллект
2	2	Мобильные сети связи
3	5	Электронное здоровье
4	10	Облачные технологии
5	4	Интернет вещей
6	6	Робототехника
7	9	Информационная безопасность
8	3	Электронная коммерция
9	7	Интеллектуальный поиск данных
10	13	Высокопроизводительная обработка данных

С развитием вычислительной техники, огромными объемами данных и новыми методами машинного обучения и глубокого обучения, искусственный интеллект стал не только реальностью, но и мощным инструментом, применимым в самых различных областях, от медицины и финансов до автомобилестроения и исследований космоса.

В целом, искусственный интеллект представляет собой захватывающее и перспективное направление, которое не только изменит нашу повседневную жизнь, но и будет иметь глубокое влияние на будущее человечества. Развитие этой области требует сотрудничества между учеными, инженерами, правительственными и общественными организациями, чтобы обеспечить эффективное и ответственное использование ИИ во благо всего человечества.

Учитывая как преимущества, так и проблемы искусственного интеллекта, можно оценить современные достижения и приложения искусственного интеллекта как с положительной, так и с нейтральной точки зрения.

Следует обратить внимание на положительные аспекты: это, в первую очередь, повышение эффективности и производительности труда. ИИ может помочь автоматизировать многие задачи в различных областях, повышая производительность и позволяя компаниям сократить расходы.

Так, например, содействие медицинским исследованиям: искусственный интеллект используется для анализа медицинских данных, выявления заболеваний на ранних стадиях, разработки персонализированных методов лечения и обучения медицинских работников. В целом, искусственный интеллект используется для диагностики заболеваний, для анализа медицинских изображений и для прогнозирования течения болезней и разработки новых лекарств.

Также к положительным сторонам относится создание новых возможностей в автономных системах, улучшение клиентского опыта и продвижение научных исследований.

Если говорить о нейтральных аспектах, то это проблемы конфиденциальности. Непосредственно перед атакой киберпреступники зачастую реализуют

«отвлекающие маневры», активируя DDoS-атаку или сетевое сканирование, что может отвлечь специалистов и «перетянуть» рабочие ресурсы на противодействие подобным предварительным атакам.

Организации, внедряющие технологии искусственного интеллекта для поведенческого анализа и предиктивной аналитики, получают ощутимые результаты в виде повышения эффективности обнаружения атак, сокращения времени реагирования и затрат на организацию безопасности. По данным Capgemini Research Institute, 64% организаций, годовая выручка которых составляет более \$1 млрд, заявляют о том, что технологии искусственного интеллекта сокращают затраты на обнаружение и реагирование на угрозы безопасности, и около 75% заявляют о сокращении времени реагирования (до 12%) (Рисунок 1).

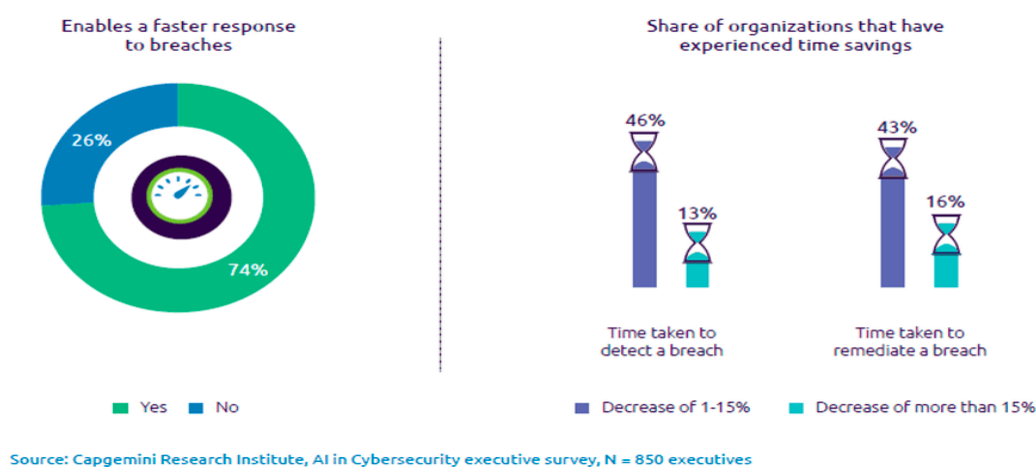

Рисунок 1 - Статистика сокращения времени обнаружения угроз при использовании технологий ИИ

Искусственный интеллект имеет значительный потенциал для улучшения многих аспектов нашей жизни, однако с ним также связаны ряд вызовов, требующих внимания и решения. Критическое и ответственное применение ИИ с учетом этических, социальных и безопасностных аспектов поможет максимизировать его пользу и минимизировать негативные последствия.

Интеграция искусственного интеллекта в общество также связана с концепцией «мягких вычислений», объединяющей несколько интеллектуальных систем в единую среду для достижения синергетического эффекта. Параллельно с этим наблюдается информатизация общества, при этом люди все больше доверяют компьютерам важную персональную, финансовую, социальную и медицинскую информацию.

Достижения в области глубокого обучения: глубокое обучение оставалось в передних рядах развития ИИ. Обучение с подкреплением и другие алгоритмы машинного обучения, а также методы исследования позволили создать более сложные и эффективные нейронные сети.

Модели машинного обучения обучаются на примерах, чтобы предсказывать результаты или классифицировать данные. Обе области, машинное обучение и

глубокое обучение, играют важную роль в различных приложениях, таких как автономные автомобили, медицинская диагностика, финансовый анализ, рекомендательные системы, и многие другие. Например, машинное обучение может использоваться для фильтрации спама.

Глубокое обучение - это подраздел машинного обучения, использующий нейронные сети для изучения и анализа данных. Нейронная сеть (или искусственная нейронная сеть) - это математическая модель, вдохновленная биологической нейронной сетью человека, которая используется для моделирования отношений между входными данными и выходными данными. Нейронные сети используются, во многом включая компьютерное зрение, распознавание речи, прогнозирование временных рядов, игровые приложения, робототехнику и т.д.

Современные технологии машинного обучения, глубокого обучения, нейронных сетей и алгоритмов усиления позволяют достичь удивительных результатов в различных областях исследований и практических приложений. Постоянное развитие и улучшение этих технологий открывает новые горизонты для применения ИИ и углубляет наше понимание о его возможностях.

Этические и социокультурные вызовы связанные с использованием технологий информационной обработки данных становятся все более актуальными в современном мире. Распространение цифровых технологий может усиливать проблемы кибербуллинга, онлайн-ненависти, что также влияет на здоровье и благополучие людей и требует соответствующих мер по борьбе с этими явлениями.

Проблемы конфиденциальности и безопасности данных становятся все более значимыми в современном мире, особенно с увеличением объемов цифровых данных и распространением информационных технологий. Но разработка и использование технологий и методов защиты данных, таких как блокчейн и многофакторная аутентификация, также помогает снизить риски для конфиденциальности и безопасности данных. (Рисунок 2)

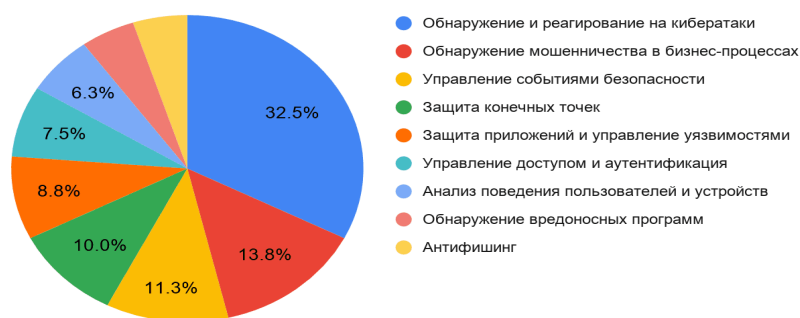

Рисунок 2 - Распределение продуктов с применением технологий ИИ по сценариям использования

Следует подчеркнуть, что, как показано на рисунке 2, искусственный интеллект остается одним из самых захватывающих и перспективных

направлений развития современной науки и технологии. Перспективы роста этой области впечатляют своим разнообразием и потенциалом влияния на все сферы человеческой жизни.

Согласно исследованию IDC, мировые расходы на развитие ИИ в 2023 году могут достичь отметки в \$500 млрд. Основной акцент на данный момент делается на создании технологий и их внедрении в бизнес-проекты для улучшения логистики, технологических процессов, планирования.

Внедрение ИИ в различные области обещает значительное повышение производительности, улучшение качества жизни и решение сложных глобальных проблем. Медицина, образование, экономика, транспорт, сельское хозяйство, экология - везде ИИ может принести ощутимую пользу, оптимизируя процессы и создавая новые возможности.

Важно отметить, что развитие искусственного интеллекта сопряжено не только с возможностями, но и с рядом вызовов и проблем, которые необходимо решать с умом и ответственностью. Этические вопросы, вопросы приватности данных, безопасности систем и социальной справедливости требуют серьезного внимания и широкого обсуждения со стороны ученых, инженеров, правительственных организаций и общественности.

Таким образом, искусственный интеллект является ключевым фактором будущего развития человечества. Он представляет собой не только технологическое достижение, но и инструмент для решения глобальных вызовов и создания более справедливого и процветающего мира. Хотя имеется и отрицательный момент, это - когда искусственный интеллект станет во много раз умнее человека и начнет использовать его для своих целей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мониторинг глобальных трендов цифровизации 2020, Ростелеком.
2. Афанасьева, Д. В. Применение искусственного интеллекта в обеспечении безопасности данных /Д. В. Афанасьева // Известия ТулГУ. Технические науки. – 2020. – № 2. – с. 151-154.
3. Искусственный интеллект (AI), машинное обучение и глубокое обучение: в чём разница [Электронный ресурс]. URL: https://skillbox.ru/media/code/iskusstvennyy_intellekt_mashinnoe_obuchenie_i_glubokoe_obuchenie_v_chyem_raznitsa/, дата обращения 15.02.2024.
4. Авдошин, С. М. Доверенный искусственный интеллект как способ цифровой защиты / С. М.Авдошин, Е. Ю. Песоцкая // Бизнес-информатика. – 2022. –№ 2. - С.62-73.

UDC 811.111

Makulov A.M., Tabylganov D.A. (EKTU), Kairoldina A.K (lecturer, EKTU)

ENGLISH AND ITS APPLICATION IN LIFE

Annotation: *This article is about how important the English language is to us, how and where to use it. English has official or special status in at least 75 countries with a combined population of two billion people. It is estimated that one out of four people worldwide speak English with some degree of competence. Many countries teach and encourage youngsters to acquire English as a second language. The importance of the English language in today's world is currently increasing tremendously. Not so long ago, English was a foreign language for us, but today it is an international language. Learning English is very important in all countries of the world.*

Keywords: *English, learn, word, world, language, parts of speech, knowledge, a higher level in society, International Communication.*

English abilities will most certainly aid you in any business endeavors you choose to pursue. Many large corporations will only hire professional employees after determining whether they speak good English.

The English language opens an ocean of career opportunities to those who speak this language anywhere in the world. Similarly, or has turned into an inevitable requirement for various fields and professions like medicine, computing and more.

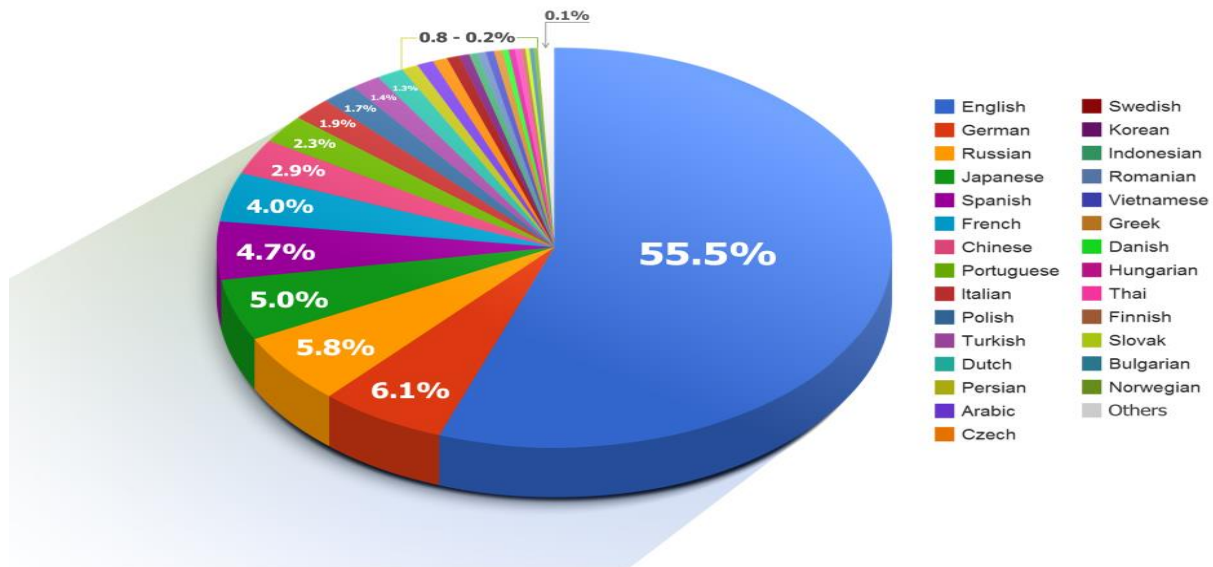
The answer is so simple and obvious: start it today with a teacher or on your own. In today's increasingly globalized and interconnected world, the importance of English language is more important than ever for individuals looking to succeed both personally and professionally. English is the language of international business and is increasingly becoming the lingua franca in many industries. As a result, those who can effectively communicate in English will have a significant advantage over their peers in the job market. Finally, English is one of the most popular international languages in the world. More than 1.5 billion people speak it across the globe. It is the official language in many countries including the United Kingdom, the United States of America, Canada, Australia, and New Zealand. It is also one of the most popular tourist languages. So, if you are looking to boost your career or simply want to be able to interact with people from all over the world, learning English is a smart investment that is sure to pay off.

English has official or special status in at least 75 countries with a combined population of two billion people. It is estimated that one out of four people worldwide speak English with some degree of competence. Many countries teach and encourage youngsters to acquire English as a second language. Even in nations where English is not an official language, many science and engineering curriculum are written in English.

English abilities will most certainly aid you in any business endeavors you choose to pursue. Many large corporations will only hire professional employees after determining whether they speak good English.

The English language opens an ocean of career opportunities to those who speak this language anywhere in the world. Similarly, it has turned into an inevitable requirement for various fields and professions like medicine, computing and more.

In the fast-evolving world, it is essential to have a common language. Clearly now, we move on to why we must learn the English language. First of all, it is a global language. It is so common that one out of five people can speak or understand this language.

WHY SHOULD I KNOW ENGLISH?

Learning a new language will diversify your life and broaden your horizons. By mastering the English language, you will begin to express yourself in a new way, meet new people, and gain a lot of knowledge about the culture and customs of other countries. The process of learning English will change you, make you smarter and more educated in many areas, open up access to previously inaccessible sources of information and bring new people into your life.

Another reason why it is important to know English is the ability to watch movies, TV shows, as well as many different programs and publications without translation. You will be surprised when you realize that each actor has his own delivery, voice, timbre, which is difficult to confuse with someone else. When you see how the dubbed movies and series differ from the originals, you will not want to watch them with translation anymore.

Since English is an international language, it is in it that most of the posts are published, most of the television and Internet channels broadcast, and bloggers record their new products and video reviews.

Knowledge of the English language is becoming more and more important today when globalization is becoming an integral part of our lives. English is the language of international communication, which is used all over the world for business negotiations, tourism and education. Therefore, learning English opens the door to new

opportunities, helps to broaden your horizons and has a number of advantages. First, it helps improve your communication skills.

If you know English, you can communicate freely with people from all over the world. In addition, it allows you to access a huge amount of knowledge and information in English. A huge number of scientific papers, books, programming languages and Internet resources are written in English, so if you do not understand English, you will be cut off from the world's progress and the latest technologies.

The English language can be used for different purposes:

- Promising work

Everyone knows how important it is in today's society to get a good and even prestigious job. However, this requires a certain level of expertise, and not just in your chosen field. Do you think you need to have at least an upper-intermediate level of English? It is known that companies that require such specialists pay higher salaries than the rest of the employees. Therefore, attending an English language school is a profitable investment in your future.

- Travel

Why do tourists need to know this language? One simple reason is to save money on interpreting. In addition to saving money, it can also prevent all sorts of embarrassing situations. Knowing the language will make your trip more enjoyable. If you have a guide at the hotel, that is one thing. However, if you have the opportunity to walk around the city on your own, explore tropical beaches, and interact with the locals, you will have a completely different experience. Such a trip will leave you with more vivid memories, and you will be proud that you managed it without help.

- Getting to know the culture

The language and culture of the country are inseparable from each other. Therefore, by mastering English, you will better understand the people living in this country. You will be able to see firsthand how they live, work and think. At the same time, if you know nothing at all about the culture of English-speaking countries, you will not be able to understand their inhabitants in the right context. This is just part of what the English language is good at.

- Educational Opportunities

Today, the reality is that most people have access to education abroad. Many higher education institutions offer a variety of options for both face-to-face and distance learning. With the necessary knowledge and sufficient funds, one can easily enroll in a university in the US or UK. You can also get a scholarship. However, of course, in any case, the training is conducted in English.

- Brain Workout

Finally, there is another strong argument that explains why the English language is necessary. It is an excellent memory. Current research suggests that fluency in at least two languages can protect speakers from a variety of age-related memory impairments and other brain diseases. Being a polyglot is not a panacea, but dementia and other brain diseases are diagnosed much later. In addition, learning English makes you smarter. A polyglot's brain responds faster and uses more resources. They can watch movies and read books in the original. In addition, this is another undoubted plus in

addition to those already mentioned. You will be able to study well, find your dream job and make many interesting and useful acquaintances. Moreover, all these advantages, as well as advantages and other answers to the question "why learn English" you will get by attending language courses.

The importance of the English language in today's world is currently increasing tremendously. Not so long ago, English was a foreign language for us, but today it is an international language. Learning English is very important in all countries of the world. Most people dream of learning English at least at a beginner level. Today, children begin to learn English at preschool age. Many people do not understand whether English is necessary in today's world. However, it is a well-known fact that today the English language plays an important role in employment. This is because large companies often work with foreign partners. Today, English is an international language, and you need to know it well enough to negotiate and conclude deals with foreign partners. The importance of learning English is also explained by the rapid development of technology. Every year, specialists from all over the world create new inventions. These inventions are often given English names. It is amazing. Familiar words such as laptop, computer, scanner, mobile phone, etc., have been phonetized based on the English language.

Now it is difficult to predict in what situations English will be needed in the future, but there is no doubt that it will be in demand. Today, our country is becoming the most open to international partnership. We need English in order to use world experience, discuss and negotiate with representatives of different cultures. Moreover, the better we know and understand English, the more we learn about others and the better we can make a statement.

English is one of the world's five major languages. Other world languages include Russian, French, Chinese, Spanish, and Arabic. All over the world, you can see documents and papers filled out in English. Meetings of the world's largest communities are also held in English: the UN General Assembly, the European Union, the European Security Association, the Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) and many other organizations. At work or on vacation, English is essential in any situation. Whether it is a café, hotel, cinema, museum or city tour. Announcements at airports around the world, signs on maps, road signs - in most countries, it is all in English. If you understand English, you will never get lost anywhere in the world. Moreover, today you will not be told that default, dealers, leasing, marketing, fines, blogs and many other words came to us from the English language.

Understanding English means you will never get lost anywhere in the world. In addition, today no one will tell you that default, dealer, leasing, marketing, fine, blog and many other words came to us from the English language. We have become so accustomed to them that we no longer realize that English words are increasingly filling our lives.

English is the language of high technology, the language of programming, the language of contracts and negotiations, and the language of radio and television and, of course, the language of the Internet. We can talk endlessly about the importance and

role of the English language in society. It is an indisputable fact that this language is an important element in the life of a modern person, and everyone can find more than one reason to learn it.

Today, the world does not stand still; new technologies and discoveries are emerging. That is why it is so important to learn an international language. Knowledge of English is important for mutual understanding between people from different countries. Proficiency in this language helps every person to succeed in life. In addition, it helps to learn about the culture and traditions of neighboring countries and make your life more diverse.

In advertising, the use of English terms and phrases has become increasingly prevalent, reflecting globalization and catering to international audiences. The adoption of English in advertising campaigns enhances brand recognition and appeal in the global marketplace.

The relevance of English extends beyond practical utility; it embodies cultural capital and opens doors to new experiences and perspectives. The ability to engage with English-language literature, films, music, and art broadens one's worldview and fosters cross-cultural understanding.

English has long been an indispensable language for educated people. In addition, it is not just that fluency in it will allow you to occupy a higher level in society or communicate with interesting people, but also that, as the people of Laos say: "Knowing a foreign language is like living another life."

REFERENCES:

1. Dzusova I. G., Tadtava A. V. The Role of the English Language in the Modern World // Modern Science. – 2018. – №. 11. – C. 160-163.
2. English from the ground up (S.A. Mataev) 57-74p
3. English Grammar in use (Raymond Murphy) 180-200p
4. English-Russian dictionary 90,000 words (V.K. Muller) 100-150p
5. Rao P. S. The role of English as a global language // Research Journal of English. – 2019. – T. 4. – №. 1. – C. 65-79.
6. [Journals | Oxford Academic \(oup.com\)](https://www.oup.com/journals/)
7. Kharatova Sh. Kh., Sadikova M. B. Effective Ways of Studying English Language // Academy. – 2020. – №. 2 (53). P. 33-35.

UDC 811.111

Murat A., Yessirkegenova D. (EKTU), Kairoldina A.K. (EKTU)

IMPORTANCE OF ENGLISH LANGUAGE IN CONSTRUCTION PROFESSION

Annotation. *English plays an essential role in the modern construction profession, as the construction industry is becoming more global and international. As a key language of communication in the world of business relations, knowledge of English provides construction professionals with the opportunity to effectively communicate with customers, contractors, consultants and colleagues from different countries. In addition, access to English-language resources, standards and technical documentation allows builders to keep abreast of the latest trends, new technologies and innovations in the industry. English language proficiency contributes not only to the improvement of professional skills, but also opens up new opportunities for career growth and participation in international construction projects. In today's world, it is important to realize that knowing English is a necessary skill for a successful career in the construction industry.*

Key words: *technology, globalization, communication, construction, education, knowledge.*

English is no longer considered unique; rather, English has become the standard, particularly in the age of globalization. Speaking English effectively and fluently is no longer an additional asset; rather, it has become a need or necessary for all people in today's globalized world. This is due to the English language's impact on practically every element of life.

Not only is English a restricted academic prerequisite for mastery in terms of language knowledge, but it is also a science and technology language. It signifies that English is utilized for communication and interaction in science and technology. It appears that the majority of the phrases used are in English, as are a number of documents and technical instructions for the usage and development of an English-speaking gadget. According to the research conducted by Maurais and Morris (2003), the English language is also used in science and technology. From one billion documents on the website in 1999, 86.5% were written in English.

English was also utilized in business to collaborate with entrepreneurs from all around the world. Job prospects for someone who has learned the English language are many, with welcoming work in corporations, private organizations, or government agencies, as well as the possibility of obtaining a good position within that firm or institution. It is difficult for someone to obtain a significant position without knowledge of English. In an increasingly globalized business world, a number of local companies, including the Indonesian company, have entered the global trade and use English as the primary communication tool, and at the height of international companies that enter the local trade, the use of English, as a business language has become increasingly perceived as a necessity. It will become a universal lingua franca for at least the next fifty years, and no one language will hold the monopoly in the twenty-first century (Graddol, 1997). As an international lingua franca, English is more than just a medium of global communication; it also plays an increasingly important role in education, business, diplomacy, technology, commerce, industry, banking, computing, medicine, aviation, engineering, cultures, social instructions, and all aspects of life.

Given this, English proficiency will increasingly contribute to academic and professional success. As a result, in this age of globalization, it is critical to study or speak English or another foreign language. Another claim is that a country will not progress until it have solid command of the English language.

Successful international European projects need construction businesses to have intercultural and language competency. However, the inability to function effectively in markets with different working cultures and languages has been a significant impediment to the mobility of construction industry professionals/contractors inside the EU. Construction professionals need to strengthen their communication skills through training programs that boost their language and cultural understanding.

Job description

A Construction Worker is an experienced expert in the construction sector. They are in charge of constructing and repairing a variety of constructions, including roads, buildings, and bridges. Physical work such as excavating, hauling large objects, and operating machines are all part of the job description for a Construction Worker. They can operate in a number of industries, including residential, commercial, and industrial. To be successful in this field, you must be familiar with various tools, safety protocols, and building processes. Construction workers must also collaborate with other professionals, such as architects, engineers, and project managers, to execute projects on schedule and within budget. A construction worker's career path might lead to jobs such as construction supervisor, construction manager, or project manager. This is a physically hard work that involves stamina, strength, attention to detail, and problem-solving abilities. Responsibilities include adhering to safety requirements and using protective equipment, as well as operating power tools such as drills, saws, and bulldozers.

- Measure and mark building materials to the appropriate dimensions.
- Move heavy items like timber and concrete blocks;
- Demolish existing structures and dispose of waste;
- Maintain clean work sites before and after projects.
- Install drywall, paint, and finish surfaces.
- Use basic carpentry skills such framing and roofing.
- Communicate with managers and coworkers to guarantee project progress and completion.

To work as a Construction Worker in the construction sector, you will typically require a high school diploma or equivalent. Some firms may need certification or apprenticeship in a particular skill, such as plumbing or electrical work. On-the-job training is also popular, and it can last from a few weeks to many years depending on the sort of employment. Experience in construction or a similar sector is desired, but not necessarily necessary. It is critical to have high physical health, hand-eye coordination, and the ability to collaborate well. Most significantly, a strong work ethic and dedication to safety are required for success in this field.

In the professional sphere, English proficiency is increasingly valued as a prerequisite for career advancement and global mobility. Many multinational corporations prioritize candidates with strong English language skills, recognizing the importance of effective communication in a diverse and interconnected workforce. Moreover, English-language proficiency enhances opportunities for international

collaboration, enabling professionals to form partnerships, negotiate agreements, and navigate cross-cultural dynamics with confidence and competence.

The relevance of English extends beyond traditional workplace settings, encompassing emerging fields such as remote work, freelancing, and entrepreneurship. As the gig economy continues to expand, individuals with English language skills can leverage online platforms to access global markets, attract international clients, and pursue flexible career opportunities from anywhere in the world.

A team of designers, consultants, and contractors on behalf of the customer, rather than a single individual often manages construction projects. A building project can start with only a customer and an architect, but as it grows in scale, additional individuals may get involved over time. The client is the most crucial member of the team, as they are the customer. Developing a project requires a diverse team of professions and expertise due to the mix of materials involved. Client. The client is the individual who approves the design and construction. In normal building contracts, the customer is the employer, responsible for the project's investment and financing. A strong client-architect connection is crucial and requires trust.

The relevance of English extends beyond practical utility; it embodies cultural capital and opens doors to new experiences and perspectives. The ability to engage with English-language literature, films, music, and art broadens one's worldview and fosters cross-cultural understanding.

Furthermore, English proficiency empowers individuals to participate actively in international discourse on pressing global issues such as climate change, human rights, and social justice. By breaking down linguistic barriers, English facilitates collaboration and collective action towards addressing shared challenges confronting humanity.

Architect. The architect's role is to transform a client's vision into a functional structure that fits their requirements. Architects need creative talents and a professional grasp of materials, building procedures, and their application on-site. Consultants. The design team may comprise the following consultants: - A structural engineer provides guidance on structural design from foundations to roof. The role involves providing guidance, requirements, designing, and overseeing ongoing projects.

A building services engineer oversees the mechanical and electrical parts of a project. A building services engineer gives advice, drawings, and may participate in tendering procedures with specialist businesses.

Landscape architects develop and supervise outdoor works. Ground formation, planting, and arboreal work are essential final additions for every project.

Contractor. The building contractor is the second key player in the project team. The contractor is typically recruited through a competitive tender and has a direct contract with the customer. The contractor makes the architect's design a reality. Depending on the contractor's firm size, a contract manager may handle the task.

The contract manager gives the site agent instructions. Site agent. The site agent oversees all building procedures on-site. The site agent leads

each activity, coordinates with other trades, assures a smooth run, and supplies necessary equipment, labor, and materials.

Subcontractor. The principal contractor sub-lets work to subcontractors. The contractor is responsible for all construction activities and is liable to the customer for any deficiencies in subcontracted work.

English plays a key role in the field of construction activities, providing specialists with access to international standards, technical information and communications in an international context. English language proficiency not only improves the effectiveness of communication and collaboration within the industry, but also opens the door to global opportunities and professional development. Given the growing influence of international projects and technical cooperation, it is important to realize that knowledge of English is an integral part of a successful career in the modern construction industry. Therefore, investing time and effort in improving your language skills is an important step for professional growth and success in the construction profession on a global scale.

REFERENCES:

1. Caine, T. M. 2008. Do you Speak Global?: The Spread of English and the Implication for English Language Teaching. Canadian Journal for New Scholars in Education, Vol. 1, Issue 1.
2. Crystal, D. 1997. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Fairclough, N. 1989. Language and Power. London: Longman.
4. Graddol, D. 1997. The Future of English? London: The British Council.
5. Maurais, J. and Morris, M. A. 2003. Language in a Globalising World. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Fairclough, N. 1989. Language and Power. London: Longman.
7. Graddol, D. 1997. The Future of English? London: The British Council.
8. Maurais, J. and Morris, M. A. 2003. Language in a Globalising World. Cambridge: Cambridge University Press.

УДК 811.004.8

Недобитков Ю. (ШҚТУ), Жаксылыкова Б.С. (ШҚТУ, аға оқытушы)

ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ЛАТЫН ӘЛІПБИІ: ТАРИХИ ЖӘНЕ ЗАМАНУИ ТӘЖІРИБЕСІ

***Андатпа.** Қазіргі уақытта қазақ тілінің латын әліпбиіне көшуінің маңыздылығы ерекше өзекті мәселе болып отыр. Үкімет белгілеген толық ауысу мерзімі 2025 жылға сәйкес келетіндіктен, қазір оның ықтимал пайдасы мен зиянын қарастыру өте маңызды. Толық көріністі қалыптастыру үшін 1930 жылдары қазақ тілін латын әліпбиіне көшіру тәжірибесін ескеру қажет екені сөзсіз. Бұл мақалада еліміздің тарихындағы жаңа әліпбилерді енгізу тәжірибесі, оны жасалуына Ахмет Байтұрсыновтың қосқан үлесі талданады, сондай-ақ біздің қоғамдағы рөлін бағалау үшін латын әліпбиін енгізудің ағымдағы үдерісімен параллельдер жүргізіледі.*

***Түйін сөздер:** Қазақ тілі, латын әліпбиі, Ахмет Байтұрсынұлы, Жаңалып, лингвистика.*

Кіріспе

2017 жылдан бастап Қазақстанда латын әліпбиіне көшу белгіленді. Латын әліпбиін қабылдаудың көптеген себептері аталғанына қарамастан, оның ішінде қазақ және басқа түркі тілдерінің жақындасуы, ағылшын тілін үйренуді жеңілдету және т.б., латын әліпбиін практикаға енгізу де көптеген проблемаларға алып келді. Біріншіден, латын әліпбиін енгізу студенттер мен мектеп оқушылары үшін қазақ тілін оқытуды қиындатты. Екіншіден, қазақ тілін латинизациялау оның және орыс тілінің арасындағы алшақтыққа алып келді. Үшіншіден, көптеген лингвистер латын әліпбиі қазақ тілінің фонетикалық әртүрлілігін толық көрсете алмайтынын айтады. Мұндай проблемалар жүз жыл бұрын Кеңес үкіметі Сібір мен Орталық Азия халықтарының тілдерін латинизациялауға тырысқан кезде пайда болды. "Жаңалыпті" енгізу көрсеткендей, жаңа әліпбиді енгізу елдің ішкі саяси тұрақтылығына, білім сапасына, Үкіметтің бюрократиялану деңгейіне және тағы басқаларға кері әсерін тигізуі мүмкін. Осы себепті осы жұмыстың авторы Ахмет Байтұрсынов сияқты танымал лингвистердің пікірлерін қарастырып, олардың "Жаңалыпке" қатысты пікірлерін қазіргі жағдайға қолдану қажет деп санайды.

А. Байтұрсынов қазақ мектептерінің мұқтаждығын өтеу мақсатында қазақ тілін пән ретінде үйрететін тұңғыш оқулықтар жазды. Оның үш бөлімнен тұратын «Тіл – құрал» атты оқулығының фонетикаға арналған бөлімі 1915 ж., морфологияға арналған бөлімі 1914 ж., синтаксис бөлімі 1916 жылдан бастап жарық көрді. «Тіл – құрал» - қазақ тілінің тұңғыш оқулығы. Оқулық қазіргі қазақ тілі оқулықтарының негізі болып қаланды. «Тіл – құрал» - қазақ тіл білімінің тарау-тарау салаларының құрылымын жүйелеп, ғылыми негізін салған зерттеу. Оның тілдік ұғымдарға берген анықтамаларының ғылыми тереңдігі, дәлдігі қазіргі ғылым үшін өте маңызды. Сондай-ақ Байтұрсынов практикалық құрал ретінде «Тіл жұмсар», мұғалімдерге арналған «Баяншы» деген әдістемелік кітаптар жазды. Ол - қазақ тілін құрал ретінде «Тіл жұмсар», мұғалімдерге

арналған «Баяншы» деген әдістемелік кітаптар жазды. Ол - қазақ тілін оқыту әдістемесінің іргетасында қалаған ғалым-ағартушы болды. Байтұрсынов оқулығындағы тілдік категорияларды ұғындыру мақсатында енгізген «сынау», «дағдыландыру» деген арнайы бөлімдер қазіргі заманғы әдістеме ғылымы үшін де өз маңызын жойған жоқ.

Бірінші Бірлік Түркология Съезі

1920 жылдардың ортасы КСРО - да тілдері латын графикасына көшіру сұрағы туындады. КСРО-ның барлық республиканың тілдеріне арнаған жобалар болды, бірақ бірнеше басты жоспарлары түркі тілдеріне қатысты болды. Оларға әзірбайжан, қырғыз, қазақ, өзбек, түрікмен, татар, башқұрт және Сібірдің кіші халқының тілдері. Латын әліпбиіне көшу кәсіпшілігін шешу үшін 1926 жылдың 26-сы мен 5-наурыз аралығын аралықта өткізу Бірінші Бірлік Түркология Съезі шаңырақты. Оған дауысқабылдау бары 131 делегат және 600-ден астам бақылаушы делегат қатысты.

Съезі ұйымдастыруға және түпкілікті шешімге с. Ағамалы-Оғлы (төраға), М.Павлович (Вельтман), г. Джабиев, В. В. Бартольд, А. Самойлович, Дж. Коркмасов, г. Бройдо, Н. Тюрякулов, А.Зифельд-Симумяги, А. Витрати, Б. Чобан-заде, Н. Ашмарин, А. Одабаш, З. Навширванов, А. Байтұрсынұлы, А. Юсиф-заде [1, 171, 204 бет].

А.Байтұрсынұлының пікірі

Ахмет Байтұрсынұлы Осы съезде бірнеше рет баяндама жасады:

Біріншіден, ол мемлекет пен ұлтты қалыптастыру үшін мәдениеттің маңыздылығы, экономиканың мәдениетке қалай тәуелді екендігі туралы айтты. Ол мәдениетті дамыту үшін мәдениет сияқты жаппай болуы керек тілді дамыту керек екеніне баса назар аударды. Байтұрсынұлының айтуынша, "мәдениетті дамыту үшін тіл оның барлық өзекті рәміздерін білдіруі керек" [1, 267-270 бет]. Осылайша, Байтұрсынұлының айтуынша, тіл жаппай, заманауи және оңай қол жетімді болуы керек еді. Осы мақсаттарға жету үшін Байтұрсынұлы түркі тілдерінің дыбысталу ережелеріне сәйкес орыс, ағылшын, латын тілдерінен терминдерді аударара отырып, тілдің фонетикалық схемасын қолдануды ұсынды.

Екіншіден, мысал ретінде Байтұрсынұлы араб графикасы негізінде қазақ әліпбиінің өз нұсқасын қолданудың табысты тәжірибесін келтірді. Оның айтуынша, сол кездегі қазақ тілі "грамматикалық және фонетикалық жағынан мінсіз" болған [1, 375-376 бет]. Оның ұстанымының дәлелі 1920-1925 жылдары сауаттылыққа үйретілген жоғары мәндер, сондай-ақ фонетикалық бағдарлама мен араб жазуы бойынша салыстырмалы түрде жоғары оқу жылдамдығы болды [1, 222-224 бет].

Байтұрсынұлының тағы бір дәлелі араб жазуының үйлесімділігі мен толықтығы болды. Оның айтуынша, араб жазуы негізінде әліпби жасау кезінде ол 15 әріпті өзгеріссіз қалдырады және оны тағы тоғызымен толықтырады; латын әліпбиі үшін әліпбидің 33 әрпінің 14-тен аспауы қазақ тілінің фонологиясына бейімделу кезінде өзгеріссіз қалады.

Төртіншіден, Байтұрсынұлы қазақ халқының кедейлігі мен "артта қалуы" туралы айтып, оның араб тілінен латын әліпбиіне көшудің ауқымды

бағдарламаларын іске асыруға қаражаты да, уақыты да жоқ екенін мәлімдеді. Ол айтқандай, "Біз жерқазбаларда тұрып жатқанда, жаңа алфавитке жете алмаймыз." [1, 376-377 бет]. Ол жалпы түркі тілдерін, атап айтқанда қазақ тілдері латинизациялауға қатты қарсы болды.

«Жанәліптің» құрылуы

Бірінші Бірлік Түркология Съезінде әліпбиді латинизациялау қажеттілігі туралы пікір басым болды. Бүкілодақтық комитеттерде көптеген адамдар да осындай пікірде болды. Осыған қарамастан, Байтұрсынұлы 1927 жылға дейін араб графикасының позициясын сақтай алды. 1927 жылы 19 маусымда Жаңа Қазақ Әліпбиінің Орталық Комитеті жұмыс істей бастайды. Жаңа Қазақ Әліпбиінің Орталық Комитеті қазақ тілінің сингармонизм қағидаттарын басшылыққа ала отырып, латын тілдерінің жалпыға бірдей қабылданған сызбалары мен мағыналарын ерекше қажетсіз бұрмаламау, белгілердің түркі тілдерінің ұқсас дыбыстарына сәйкестігін сақтай отырып, латын әліпбиі негізінде жаңа қазақ әліпбиінің жобасын әзірлейді. Бұл жоба 1928 жылы 12 желтоқсанда Қызылордада өткен Латын жақтастары конференциясына қатысушылардың қарауына ұсынылды. 1928 жылғы 14 желтоқсанда қазақ тілінің латын әліпбиінің түпкілікті жобасы бекітіледі. Көп ұзамай оны енгізу республикадағы тіл саясатының басым бағытына айналады.

Байтұрсынұлы 1928-1929 жылдары латын графикасындағы басылымдарды ұйымдастыру, жаңа оқулықтар жасау және ескілерін латын жазуына көшіру бойынша Жаңа Қазақ Әліпбиінің Орталық Комитетінің жұмысына белсенді қатысады.

Осылайша, тілдің даму бағыты туралы дауды жоғалтқаннан кейін де Байтұрсынұлы оның дамуы мен әліпбиін жақсарту бойынша жұмысты жалғастырды. Кириллица қазақ әліпбиінің ең жақсы нұсқасы болып табылмайды, алайда қазақ тілінің кириллица кезеңінде Қазақстанның одақтас республика ретінде белсенді дамуы тура келді. Қазақ тілі кирилл әліпбиін 80 жылдан астам уақыт бойы қолданып келеді және оның көптеген кемшіліктеріне қарамастан, осы кезеңде дамудың жоғары деңгейіне жетті. Қазір классикаға айналған қазақ әдебиетінің көптеген шығармалары кириллицада жазылып, жарық көрді. Кириллица әліпбиімен Тәуелсіз Қазақстанның Конституциясы мен алғашқы заңдары жазылды. Осылайша, 80 жыл ішінде қазақ тілінің кириллицалық әліпбиі қазақ тілін жазудың тиімді тәсіліне айналып қана қоймай, мәдени, тіпті символдық мәнге ие болды.

Кириллица графикасына көшу

Түркі тілдерін кириллицаға аудару 1936-1937 жылдар аралығында басталды және КСРО-ның Еуропа мен АҚШ елдерінен мәдени оқшаулану процесімен, сондай-ақ КСРО халықтарын латын жазуында оқытудағы қиындықтармен байланысты болды [2]. 1937 жылы жаңа алфавит комиссиясы таратылды. Сол жылы Қазақ әліпбиінің кириллицалық нұсқасы бойынша жұмыстар басталды. Олар 1940 жылы орыс графикасы негізінде жаңа қазақ әліпбиі 1940 жылы қарашада Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Жарлығымен бекітілген кезде аяқталды [3].

Ахмет Байтұрсынұлы қазақ тілін кириллицаға аударудан аман қалмады, алайда оны жүргізу кезінде ол өмірінде қорғаған сингормонизмнің, тілдің нақтылығы мен үйлесімділігін сақтаудың бірдей әдістері қолданылды. Осылайша, Ахмет Байтұрсынұлының лингвистика саласындағы еңбектері тілдің одан әрі дамуына айтарлықтай әсер етті.

Латын әліпбиінің қазіргі мәселелері

Қазіргі уақытта латын әліпбиінің алдында тұрған мәселелердің ішінен мыналарды бөліп көрсетуге болады:

- Латын әліпбиі қазақ тілі фонетикасының алуан түрлілігін толық жеткізе алмайды. Ахмет Байтұрсынұлы "Төте жазуды" құра отырып, қазақ тілінің дыбыстарын жеткізу үшін араб графикасының фонетикалық белгілерін пайдаланды, тіпті оның барлық ыңғайлылығымен оған бірнеше жаңа белгілерді қосуға тура келді. Еуропалық тілдерге сай келетін латын әліпбиі қазақ тілінің қажеттілігіне қарай айтарлықтай қайта құруды талап етті. Тіпті, әліпбидің фонетикалық үйлесімділігінің қазіргі жай-күйі тіпті Қасым-Жомарт Тоқаев айтқандай, көп нәрсені қалайды [5].
- Қазақ тілін латын тілінде және орыс тілін кириллицада оқу студенттер мен мектеп оқушыларына қиындық туғызады. Қазақ тілін латын тілінде оқитын орыс тілді балалар, әсіресе кіші сыныптарда түсіну қиындықтарына тап болуы мүмкін. Қазақ тілі ана тілі болып табылатындар үшін мектеп пен ЖОО-да орыс тілін үйрену одан да қиын болады [4].
- Латын әліпбиіне толыққанды көшу үшін көптеген аға буын өкілдерін қайта даярлауға тура келеді. Бұл мемлекет тарапынан уақыттың да, ақшалай қаражаттың да айтарлықтай шығындарына әкеледі. Сонымен қатар, кәсіпорындардағы қазақ тілі курстары бағытталған осы ұрпақтың негізінен орыс тілді бөлігі айтарлықтай проблемаға айналуы мүмкін, өйткені олар латын әліпбиіндегі құжат айналымына тез бейімделе алмайды. Бұл әсіресе Шығыс Қазақстанда өзекті.
- Саяси тұрғыдан латын әліпбиіне көшу Қазақстанды Түркияға жақындатады, бірақ бізді Ресейден және Орталық Азияның басқа елдерінен алыстатады. Қазақстан мен Түркия көптеген саяси және экономикалық байланыстармен байланысты болғанына қарамастан, біздің Ресеймен және кириллицаны пайдаланатын ТМД-ның басқа елдерімен қарым-қатынасымыз қазіргі уақытта әлдеқайда маңызды. Әлемдік саяси тұрақсыздық жағдайында көрші елдермен сауда немесе саяси қатынастардың нашарлауы біздің еліміз үшін өте жағымсыз нәтижелерге әкелуі мүмкін.
- Ресми құжат айналымының латын әліпбиіне көшуі мемлекеттік органдарда құжаттаманың көп бөлігін ауыстыру қажеттілігіне алып келеді. Бұл көп уақытты қажет етіп, олардың жұмысын баяулатып қана қоймайды, сонымен қатар айтарлықтай ақшалай шығындарға әкеледі. Сонымен қатар, құжаттарды қазақ тілінде латинизациялағаннан кейін оларды халықаралық қатынастар мен сауда үшін синхрондау қажет болуы мүмкін.

Қорытынды

Осылайша, латын әліпбиіне толық көшу қазіргі уақытта саяси, экономикалық және әкімшілік жағынан да, лингвистикалық жағынан да мағынасыз және тіпті зиянды болып көрінеді. Мұның көптеген себептері бар, олардың көпшілігі 1930-1940 жылдары латын тілінен кириллицаға көшуге әкелді, ал басқалары тек заманауи уақытқа қатысты. Ахмет Байтұрсыновтың қазақ тілінің латын әліпбиіне қатысты пікірін және оның "Жаңәліппен" жұмыс істеуге қатысуын ескере отырып, оның пікірі көптеген заманауи лингвистермен сәйкес келеді деп айтуға болады: қазақ тілінің фонетикасы мен құрылымын беру тұрғысынан латын әліпбиі кириллицадан да жаман нұсқа болып табылады. Сонымен қатар, мұндай ауқымдағы кез келген өзгеріс мемлекеттегі саяси және әлеуметтік тұрақтылықтың төмендеуіне әкелетіні сөзсіз. Соңғы жылдардағы әлемдік саяси шиеленіс жағдайында мұндай әрекеттер ұқыпсыз немесе қате болады. Әрине, 2017 жылдан бастап қазақ тілінің латын әліпбиін қоғамға интеграциялау бойынша көптеген қадамдар жасалды және біз кириллицаға қайта орала алмаймыз. Осы жұмыстың авторы қазіргі уақытта қазақ тілінің латын және Кирилл алфавиттері журналистикада да, ресми құжаттарда да еркін қолданыла алатын ағымдағы жағдайларды сақтау ең жақсы шешім болады деп болжайды. Осылайша, біз оның барлық артықшылықтарын сақтай отырып, латын әліпбиін толыққанды енгізудің көптеген кемшіліктерінен аулақ бола аламыз. Қазақ тілінің жаңа латын әліпбиі әлі де түзетуді қажет ететіні сөзсіз. Ахмет Байтұрсыновтың еңбектеріне және ол ұсынған сингармонизм қағидатына сүйене отырып, қолданыстағы латын әліпбиін пысықтауды ретке келтіру қажет. Сонымен қатар, автор енгізілген әліпби туралы тек лингвистер мен қоғам қайраткерлерінен ғана емес, қарапайым азаматтардан да пікір жинауды орынды деп санайды. Сол сияқты, қоғамдағы өзгерістердің ауқымын және олардың оң немесе теріс нәтижелерін дәл бағалауға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Первый Всесоюзный тюркологический съезд, Стенографический отчёт, Национальная Библиотека Азербайджана имени М.Ф.Ахундова, Баку, 2011.
2. Докладная записка Омского обкома ВКП(б) И. В. Сталину «О переводе языков северных национальностей Омской области с латинизированного алфавита на русскую основу», Судьбы народов Обь-Иртышского Севера, Тюмень, 1994.
3. Қаратаева Гүлнар, Из истории казахского алфавита: арабская графика – латиница – кириллица, Астана, 2017.
4. Мария Глушко, Переход на латиницу: за и против, 2021, <https://inbusiness.kz/ru/news/perehod-na-latinicu-za-i-protiv>.
5. Айгерим Уммат, Переход на латиницу: учёные определились с написанием буквы "Ы" после критики Токаева, 2023,
6. <https://informburo.kz/novosti/perexod-na-latinicu-ucyonye-opredelilis-s-napisaniem-bukvy-y-posle-kritiki-tokaeva>.

УДК 796.012:613.72

Неклюдова П. Д. (студент, НАО «Торайгыров университет»), Кривец О. А. (старший преподаватель, НАО «Торайгыров университет»), Батяшова И.В. (старший преподаватель, НАО «Торайгыров университет»), Беркинов Н. Р. (преподаватель- ассистент, НАО «Торайгыров университет»)

ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЖИЗНЕННОЙ АКТИВНОСТИ ЛЮДЕЙ ПРЕДПЕНСИОННОГО И ПЕНСИОННОГО ВОЗРАСТА

***Аннотация.** Физическая культура играет важную роль в поддержании высокой жизненной активности людей предпенсионного и пенсионного возраста. Несмотря на то, что в данной возрастной группе часто возникают определенные ограничения и проблемы со здоровьем, регулярные физические упражнения могут оказать положительное воздействие на их общее благополучие. В этом периоде жизни, когда организму требуется больше заботы и внимания, физическая активность играет ключевую роль в поддержании высокой жизненной активности и качества жизни. В этой статье мы рассмотрим, как физическая культура способствует повышению жизненной активности пенсионеров и людей предпенсионного возраста.*

***Ключевые слова:** физическая культура, предпенсионный, пенсионный возраст, укрепление организма.*

В наше время сохранение здоровья и активного образа жизни становятся все более актуальными, особенно для людей, приближающихся к пенсионному возрасту. Физическая культура играет важную роль в этом процессе, помогая поддерживать работоспособность и противостоять старению. Одним из основных преимуществ занятий физической культурой в таком возрасте является укрепление мышц, суставов и органов. Регулярные физические упражнения помогают поддерживать тело в тонусе. Нагрузка на мышцы и суставы повышает подвижность и помогает избежать проблем с опорно-двигательной, сердечно-сосудистой, дыхательной и нервной системой. Исследования показывают, что физическая активность у людей старшего возраста снижает риск развития таких заболеваний, как артроз, остеопороз, болезни сердца. Кроме того, физическая культура способствует повышению общего уровня физической работоспособности, что позволяет пожилым людям сохранять самостоятельность в передвижении и в бытовых нуждах. Редукция физической активности в среднем и пожилом возрасте может привести к снижению мышечной массы и функциональной емкости организма, что влияет не только на возможность двигаться и поднимать тяжести, но и на кровообращение организма, приводящее к инфаркту и инсульту [1].

Регулярные тренировки могут: улучшить работу сердечно-сосудистой и дыхательной системы, повысить общую выносливость и устойчивость к физическим нагрузкам. Так же физическая активность оказывает значительное положительное влияние на функцию желудочно-кишечного тракта и процессы пищеварения. Повышая общий обмен веществ, она стимулирует выработку пищеварительных соков и всасывание питательных веществ в кишечнике. В то

же время улучшается движение пищи по желудку и кишечнику, а мышцы передней стенки живота и области малого таза становятся сильнее. Благодаря усиленному метаболизму физические упражнения также активизируют работу почек и потовых желез, что помогает им лучше выводить отходы и вредные метаболические вещества из организма.

Под влиянием физических упражнений через нервную систему стимулируется и работа желез внутренней секреции – щитовидной, половых, надпочечных и других.

Физические упражнения для дыхательной системы не менее важны. В результате физической активности увеличивается объем легких, ребра становятся более гибкими, дыхательные мышцы укрепляются, а их тонус улучшается. Все эти факторы оказывают положительное влияние на функционирование дыхательной системы, особенно у людей, которые работают умственно.

Благодаря физической нагрузке и правильным дыхательным упражнениям сердце работает более энергично и экономно, повышается обмен веществ, усиливаются функции кровеносной и лимфатической систем. Сокращения сердца перекачивает намного больше крови. Сосуды становятся более упругими и эластичными. Активный образ жизни расширяет артерии и не даёт их закупорить, что значительно уменьшает возможность онемения конечностей, атрофии мышц, некроза, инсульта и отказов органов [2].

Помимо физических преимуществ, занятия физической культурой способствуют поддержанию психологического благополучия. Физическая активность способствует высвобождению эндорфинов, гормонов радости, которые повышают настроение и снижают уровень стресса и тревожности. Регулярные тренировки, особенно в компании, помогают бороться с депрессией и улучшают общее психоэмоциональное состояние.

Физическая культура позволяет людям предпенсионного и пенсионного возраста продолжать активно и полноценно включаться в повседневную жизнь, уменьшить скорость старения организма, свести к минимуму возможность возникновения болезней.

При занятиях физической культурой важно выбирать безопасные и подходящие упражнения, учитывая особенности тела и состояние здоровья. Поэтому перед началом тренировок рекомендуется проконсультироваться с врачом или специалистом по физической реабилитации для подбора индивидуальных упражнений. Так же во время тренировок необходимо быть под наблюдением тренера или близкого человека, для решения ситуаций способных причинить вред человеку: потеря сознания, изменения артериального давления, травмирование и т.д. Так же заниматься можно и в группе: так пожилой человек будет находиться в социуме, получая полезную тренировку, радость и новые знакомства.

Тренироваться надо как можно чаще: делать зарядку по утрам и вечерам, ходить на групповую гимнастику, плавать в бассейне и заниматься скандинавской ходьбой.

Есть несколько общих рекомендаций, которые помогут людям начать тренироваться правильно:

- 1) перед тренировкой необходимо поесть. Это должна быть нежирная здоровая пища с высоким содержанием витаминов, клетчатки, белков и других полезных веществ. Нельзя переедать и после приема пищи подождать некоторое время;
- 2) оденьте свободную и легкую одежду;
- 3) начните с разминки: перед началом тренировки обязательно разомнитесь, чтобы подготовить свое тело к физической нагрузке;
- 4) не забывайте о технике: правильная техника выполнения упражнений очень важна для достижения результатов и предотвращения травм;
- 5) не перегружайте свое тело: начинайте с небольших нагрузок и постепенно увеличивайте интенсивность тренировок;
- 6) не забывайте о восстановлении: после тренировки дайте своему телу время на восстановление;
- 7) не забывайте о безопасности: всегда используйте правильное оборудование и следуйте инструкциям тренера или инструктора;
- 8) после тренировки измерьте показания артериального давления, пульс и уровень кислорода в крови;
- 9) примите душ, желательно контрастный: меняя горячую и прохладную воду;
- 10) выполняйте тренировки каждый день [3].

Тело – двигатель жизни, и его поддержание в хорошей форме – залог долголетия и активного образа жизни. Давайте рассмотрим, какие преимущества приносит физическая культура людям в возрасте:

- улучшение обмена веществ: регулярные физические упражнения способствуют активации обмена веществ, что помогает поддерживать нормальный вес и уровень энергии;
- увеличение силы и подвижности: силовые тренировки помогают укрепить мышцы, а растяжка (стретчинг) сохраняет гибкость и подвижность суставов;
- поддержание уравновешенности нервных процессов: физическая активность способствует улучшению психоэмоционального состояния, снижает стресс и улучшает сон.

Для занятия пожилым людям подходят разнообразные виды спорта, имеющие свои преимущества. Аэробные упражнения: прогулки, бег, плавание и другие виды активности, которые улучшают сердечно-сосудистую систему. Атлетическая гимнастика, аэробика и йога разрабатывает суставы и помогают сохранить гибкость и форму тела. Плавание воздействует на все мышцы. Танцы, гольф, бадминтон и другие улучшают координацию движений, реакцию [4].

Мы провели опрос среди 80 жителей Павлодара от 60 лет и старше, чтобы узнать, как они относятся к физкультуре и спорту и сколько раз в неделю они занимаются. Из 80 респондентов:

- 48 пенсионеров не занимаются физической активностью, из-за слабого тела и плохого здоровья. Они испытывают трудности при долгой ходьбе и поднятии тяжёлых пакетов с едой;

- 21 пенсионер занимается 1-2 раза в неделю. Чаще всего они делают утреннюю зарядку с внуками. Так же устраивают пешую прогулку по парку или набережной;

- 8 человек занимаются 3-4 раза в неделю. Двое из них имеют абонемент в бассейн;

- трое тренируются почти каждый день. Увлекаются скандинавской ходьбой, плаванием, велопогулкой (Рисунок 1).

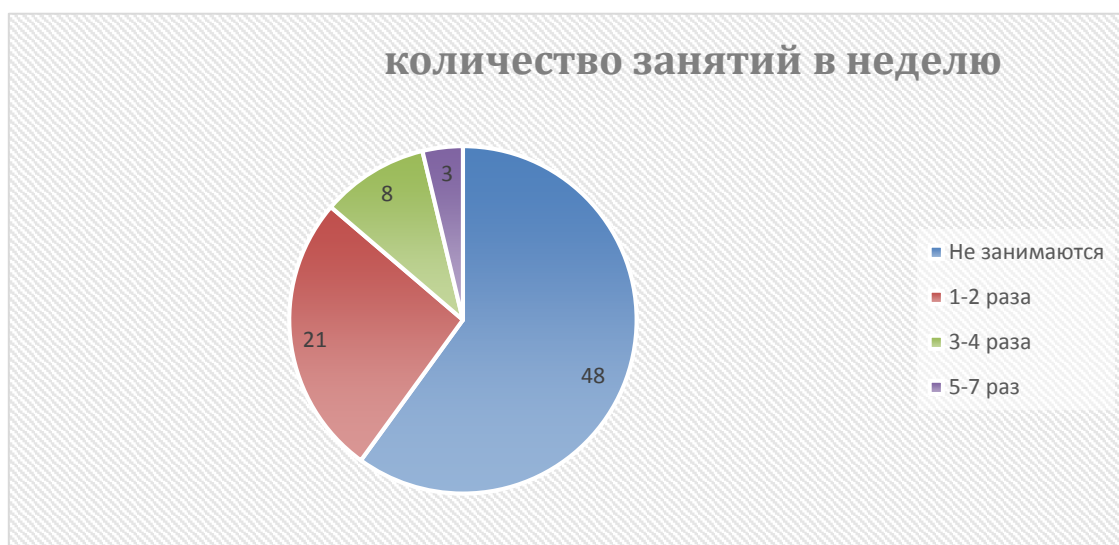

Рисунок 1 – показатели занятий физическими упражнениями

Так же мы узнали у пожилых граждан Казахстана самые предпочитаемые виды спорта и что они о них думают:

1) на 1 месте идет ходьба и велопогулка. Они хорошо действуют на сердце, а также помогают расслабиться физически и душевно;

2) на 2 месте аэробика. Поддерживает гибкость суставов.

Потом идет плавание. Оно дает нагрузку почти на все мышцы, что помогает держать их в тонусе [5].

В заключение хотим подчеркнуть, что физическая культура – это не просто набор упражнений, а образ жизни, который способствует поддержанию здоровья и активности на протяжении всей жизни. Важно помнить, что каждый человек индивидуален, и подход к физической активности должен быть адаптирован к его физическим возможностям и состоянию здоровья:

- активность – ключ к долголетию. Регулярные занятия спортом помогают сохранить работоспособность и укрепить организм;

- профилактика заболеваний. Физическая активность снижает риск сердечно-сосудистых заболеваний, диабета и других патологий;

- поддержание мышечной массы. Старение сопровождается потерей мышечной ткани, но физические упражнения помогают ее сохранить;

- психоэмоциональное равновесие. Спорт улучшает настроение, снижает стресс и тревожность;
- социальная составляющая. Групповые занятия спортом способствуют общению и созданию новых связей;
- адаптация к возрастным изменениям. Физическая активность помогает противостоять старению и сохранять активность даже на пенсии;
- разнообразие видов активности. Выбирайте то, что вам нравится – от прогулок до танцев;
- забота о себе. Физическая культура – это забота о своем теле и душе.

Физическая культура является мощным средством повышения жизненной активности пенсионеров и людей предпенсионного возраста. Регулярные занятия спортом или физическими упражнениями помогают укрепить мышцы и суставы, поддерживать физическую работоспособность, предотвращать развитие хронических заболеваний и улучшать психологическое состояние. Физическая культура дает возможность людям наслаждаться полноценной и активной жизнью в пожилом возрасте.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. «Актуальность физической активности для людей пожилого возраста» Ровнейко М. А. [Электронный ресурс]. URL: <https://novainfo.ru/article/19391> (Дата обращения: 16.02.2024)
2. «Физическая культура в старшем и пожилом возрасте» Захарова К. Ю. [Электронный ресурс]. URL: <https://son-net.info/fizicheskaya-kultura-v-starshem-i-pozhilom-vozraste/> (Дата обращения: 17.02.2024)
3. «ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ В ПОЖИЛОМ ВОЗРАСТЕ» Городская больница скорой медицинской помощи города Могилёва. [Электронный ресурс]. URL: <https://mgbsmp.by/informatsiya/informatsiya-dlya-patsientov/541-osobennosti-fizicheskoy-aktivnosti-v-pozhilom-vozraste> (Дата обращения: 18.02.2024)
4. «Простые движения: как тренироваться пожилым» Немцева М. [Электронный ресурс]. URL: <https://iz.ru/1192542/mariia-nemtceva/prostye-dvizheniia-kak-trenirovatsia-pozhilym> (Дата обращения: 18.02.2024)
5. «Упражнения для пожилых: гимнастика, которая продлевает жизнь» Егор Хордырев. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.championat.com/lifestyle/article-5196861-uprazhneniya-dlya-pozhilyh-gimnastika-kotoraya-prodlevaet-zhizn.html> (Дата обращения: 18.02.2024)

УДК 811.161.1

Нургалиев Б.А. (ВКТУ), Ережепова С.К. (к.ф.н. ВКТУ)

ПУТИ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ИНТЕРНЕТЕ

Аннотация. В данной статье анализируются эффективные подходы для изучения русского языка. Авторами сделана попытка описания имеющегося интернет-контента. Сегодня для многих приемлемой формой изучения языка является онлайн образование. В настоящее время наблюдается значительный интерес к новым формам коммуникации, в частности к интернет-коммуникации, которая является чрезвычайно динамичной сферой существования и развития языка. Изучение коммуникации в глобальной мировой сети, её влияния на развитие русского языка – предмет исследования многих лингвистов, ведущих педагогов и просто неравнодушных людей, которых волнует будущее языка.

Ключевые слова: Интернет, русский язык, ресурс, аспекты, грамматика, курс, видеоуроки.

Изучение русского языка в современном мире приобретает все большую значимость. Этот процесс не только обогащает культурное наследие и позволяет погрузиться в богатство русской литературы и искусства, но также открывает двери к новым профессиональным возможностям. Знание русского языка может значительно усилить конкурентоспособность на мировом рынке труда и расширить горизонты для карьерного роста, особенно в контексте международных компаний и организаций. Изучение русского языка также способствует более глубокому межкультурному общению и пониманию, что важно для успешного взаимодействия с русскоязычными людьми и погружения в их культуру и традиции. Помимо этого, изучение русского языка развивает лингвистические навыки, улучшая понимание грамматики и структуры языка, что может быть полезно при изучении иных иностранных языков. В наши дни, интернет стал неотъемлемой частью нашей жизни, предоставляя беспрецедентные возможности для обучения и самосовершенствования. Особенно значимым и популярным стало изучение иностранных языков в онлайн-среде. В этом контексте, изучение русского языка находится под пристальным вниманием многих, и это не случайно.

Русский язык, с богатой историей и культурным наследием, привлекает как начинающих изучающих, так и тех, кто стремится углубить свои знания и навыки в области языка и культуры. Интернет, в свою очередь, предоставляет уникальные ресурсы и возможности для изучения русского языка в формате, удобном для каждого.

В данной статье, мы сосредоточимся на исследовании и анализе путей изучения русского языка в онлайн-среде. Мы рассмотрим разнообразие образовательных ресурсов, доступных в интернете, а также приложений и платформ, которые помогают изучать русский язык. Мы проанализируем важность самодисциплины и самоорганизации при обучении в сети, и выявим преимущества и недостатки данного подхода.

В нашей работе во главу угла мы ставим вопрос исследования различных аспектов изучения русского языка в интернете. Объектом изучения явились разнообразные онлайн-ресурсы и платформы, которые предоставляют обучающие материалы и курсы на русском языке. Также проанализировали мобильные приложения, предназначенные для изучения языка, и определили их эффективность. Кроме того, рассмотрели социальные среды в интернете и их роль в практике и развитии навыков обучения русскому языку. Определили преимущества и недостатки онлайн-обучения и поделились личным опытом изучения русского языка в сети.

Наше исследование включило в себя глубокий анализ и обзор всех аспектов изучения русского языка в интернете, и представляет полезные советы и рекомендации как начинающим, так и опытным пользователям.

В изучении русского языка существует ряд факторов, влияющих на уровень сложности и эффективность обучения. Один из ключевых аспектов — это родной язык и близость культурно-лингвистического контекста. Люди, чей родной язык тесно связан с русским, например, украинцы и белорусы, имеют определенные преимущества в освоении русского языка. Эти языки часто имеют общие корни, лексику и грамматические особенности, что облегчает процесс обучения.

Также стоит учитывать контекст проживания. Люди, находящиеся в русскоязычных странах, естественным образом подвергаются воздействию русского языка в повседневной жизни, что способствует его легкому освоению. С другой стороны, для тех, у кого родной язык далек от русского, изучение русского языка может потребовать больших усилий. Не только грамматические и лексические различия, но и культурные особенности могут представлять дополнительные трудности. Тем не менее, вложенные усилия в обучение русскому языку могут также привести к глубокому пониманию культуры и обогащению языкового багажа. Таким образом, понимание того, как родной язык и близость культурного контекста влияют на процесс изучения русского языка, помогает адаптировать методику обучения, делая ее более эффективной и доступной для всех категорий изучающих. Изучение русского языка с абсолютного нуля может быть захватывающим и продуктивным процессом, особенно если воспользоваться методом погружения в языковую среду через разнообразные контент. Начать смотреть различные виды ресурсов на русском языке, такие как фильмы, сериалы, видеоблоги, или даже просмотр новостных выпусков, не только помогает привыкнуть к звучанию языка, но и обогащает словарный запас.

Одним из ключевых моментов в этом процессе является активное изучение новых слов. Вместо того чтобы просто слушать, стоит внимательно записывать и изучать новые лексические единицы. Это поможет улучшить не только слуховое восприятие, но и письменное владение языком.

Как отмечалось выше, наилучшим методом изучения любого языка является погружение в языковую среду. Путем окружения себя изучаемым языком вы открываете доступ к множеству увлекательных ресурсов в

интернете, где можно найти материалы по своему вкусу. Интернет становится при этом нашим незаменимым инструментом, предоставляя бескрайние возможности для обучения и практики. Популярные онлайн-каналы представляют собой современный и интересный способ обогатить языковые навыки. Социальные сети открывают перед нами множество возможностей для общения, практики и обучения русскому языку. На платформах, таких как Facebook, VKontakte, Instagram и YouTube, существуют группы, сообщества и образовательные каналы, посвященные изучению русского языка. В этих онлайн-сообществах можно взаимодействовать с носителями русского языка, задавать вопросы, обсуждать темы и практиковаться в использовании языка на практике. Многие из таких сообществ предлагают уроки, материалы для самостоятельного обучения и интересные публикации, способствующие языковой практике. В мире русского языка, подобно всем другим языкам, укоренились свои особенности грамматики, правила произношения, умения говорения, навыки слушания, техники письма и искусства чтения. Важно осознавать, что эти различные аспекты языка взаимосвязаны, создавая комплексный лингвистический опыт. Использование разнообразных обучающих ресурсов может служить эффективным средством для совершенствования своего мастерства в русском языке. Эти ресурсы предоставляют обширные возможности для изучения, практики и углубленного понимания языковых аспектов. От онлайн-курсов и языковых приложений до интерактивных учебных материалов, эти инструменты становятся полезными спутниками в нашем путешествии по совершенствованию навыков на русском языке. Внимательное использование этих ресурсов позволяет нам не только улучшить языковую грамотность, но и расширить свой лингвистический арсенал для более богатого и разнообразного общения. И эти ресурсы выбор многих пользователей, которые успешно улучшили свои знания русского языка.

Среди наиболее ценных мы можем отметить следующие:
<http://eorhelp.ru/context/plany-konspektov/russkij-yazyk/>;
<http://pedsovet.org/publikatsii/russkiy-yazyk>; <http://ruslit.ioso.ru/>;
<http://urokirus.com/online/grammatika>;
<http://rus.1sept.ru/article.php?ID=200700706>; <http://russkij-yazyk.com/phonetics/06.html>;
<http://pptcloud.ru/russkiy-yazik/puteshestvie-v-stranu-grammatiki>;
<http://www.russkij-yazyk.com/phonetics/06.html>;
<http://www.proshkolu.ru/user/rimkiseleva/folder/814819/> и другие.

Данный перечень будет иметь практическую ценность и может стать настоящим подспорьем при изучении русского языка для педагогов и обучающихся.

В глобальной паутине существует множество сайтов, направленных на изучение языка. Здесь мы можем найти огромное количество справочного и учебного материала и пособий по пунктуации, орфографии, лексике, транскрипции, а также словари. Кроме этого, Интернет нам предоставляет видео-уроки, тесты, специальные программы. А также вы можете изучать

русских язык с огромным удовольствием, читая книги и слушая аудиокниги, просматривая любимые фильмы на русском языке с субтитрами. Рассмотрим различные сайты и сервисы, направленные на изучение русского языка. Так, например, «LearnRussian» (<http://learnrussian.rt.com>) – это сетевой мультимедийный учебник для начинающих изучать русский язык. Есть упражнения, аудио, отличные таблицы, топики от алфавита до научного стиля речи.

Давайте рассмотрим один из достаточно популярных ресурсов - Rocket Russian. Это онлайн-платформа, предназначенная для изучения русского языка с английского языка. У них все возможности чтобы сделать обучение языку интересным и эффективным. Основные компоненты программы Rocket Russian, включают в себя видеоуроки, аудиоматериалы, интерактивные упражнения, тесты и оценки, а также мобильное приложение для учебы в любом месте и в любое время. Кроме того, может быть предоставлен доступ к онлайн-сообществу для общения с другими учащимися и обмена опытом. Помните, что эффективность любого ресурса зависит от вашего личного стиля обучения и регулярности занятий. Рекомендуются изучить отзывы пользователей перед выбором ресурса и, если возможно, протестировать предоставляемые образцы материалов, чтобы убедиться, что они соответствуют вашим потребностям и уровню. Rocket Russian – ресурс которые покрывает все аспекты в формировании умений говорить на русском языке. Следует обратить внимание на то, что изучение русского языка эффективно при общении с его носителем. И у Rocket Russian есть разговорное уроки который входят в курс.

Следующее популярное приложение которое все знают это Duolingo. Duolingo действительно является одним из эффективных приложений для изучения языков, в том числе и для русского. Одним из его выдающихся преимуществ является многоязычность, предоставляя возможность изучать русский язык из разных языковых стартов. Это особенно полезно для тех, кто говорит на языках, близких к русскому, а также для тех, у кого родной язык сильно отличается. Duolingo предоставляет структурированные уроки, которые охватывают различные аспекты языка, включая грамматику, лексику и произношение. Интересные упражнения, игровой подход и возможность отслеживания своего прогресса делают обучение языку более увлекательным и мотивирующим. Еще одним преимуществом Duolingo является его доступность. Приложение можно использовать на различных устройствах, что обеспечивает гибкость в обучении в любое удобное время и в любом месте. Таким образом, Duolingo представляет собой не только эффективное средство для изучения русского языка, но и инструмент, способствующий разностороннему и интересному подходу к освоению нового языка, который может быть использован людьми из разных культур и языковых сред.

"Be Fluent in Russian" и "About Russian in Russian" - это именно те яркие и уникальные каналы на YouTube, которые могут стать вашими надежными союзниками в путешествии по изучению русского языка. Каждый из них

обладает своим неповторимым стилем, предоставляя уникальные методики обучения и глубокий взгляд на русскую культуру и язык.

Канал “Be Fluent in Russian” на YouTube - это популярный ресурс для изучения русского языка. У него более 282 тысяч подписчиков и 966 видео. Создатель канала мечтает о мире без стереотипов и языковых барьеров. Канал предлагает обучающие материалы для учеников разных уровней - от начинающих до продвинутых. Видео на канале включают в себя уроки грамматики, словарный запас, фразы для начинающих и даже русский сленг. Например, есть видео “Русский язык - урок. ВАШИ ПЕРВЫЕ 25 ФРАЗ для абсолютных новичков”, которое набрало 376 652 просмотра. Кроме того, на канале “Be Fluent in Russian” есть плейлисты, специально созданные для разных уровней знаний и интересов. Один из плейлистов посвящен русскому сленгу. В целом, “Be Fluent in Russian” — это полезный ресурс для всех, кто хочет изучать русский язык и погрузиться в русскую культуру. Этот канал помогает своим подписчикам преодолеть языковые барьеры и расширить свои знания о русском языке.

С другой стороны, "About Russian in Russian" вероятно затрагивает глубокие культурные и языковые аспекты русского языка. Этот канал, возможно, предлагает интересные исследования, истории и языковые анализы, погружая зрителей в богатство русской лингвистической и культурной традиции.

Изученные нами сайты могут помочь подготовиться к экзаменам или итоговому контролю, выучить язык, начиная, как и с нулевого уровня, так и ради дополнительного развития, пополнения словарного запаса для тех, кто уже обладает определёнными навыками общения.

Русский язык – это уникальное языковое искусство, богатое культурными традициями и глубокой структурной сложностью. Современные ресурсы в интернете сделали изучение этого языка более доступным и увлекательным. Важно использовать разнообразные онлайн-ресурсы, такие как курсы и приложения, но также не заикливаться и исследовать множество доступных методов для более эффективного обучения русскому языку.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Best Apps To Learn Russian 2024 (Reviewed & Ranked) - <https://youtu.be/9mtEY-2GRl0?si=vERon4v-Ock7fG8F> (дата обращения 25.01.2024)
2. Rocket Russian. Let's get you talking in Russian. - <https://www.rocketlanguages.com/russian/premium> (дата обращения 25.01.2024)
3. The world's best way to learn Russian - <https://www.duolingo.com/course/ru/en/Learn-Russian> (дата обращения 25.01.2024)

UDC 811.1

Nurislam A., Myratova N. (EKTU) , Gorban E. (EKTU)

GROWTH DIRECTIONS AND FUTURE PROSPECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

Annotation: *Artificial Intelligence (AI) is a crucial and rapidly advancing field in modern science and technology. This article explores the prospects of AI development and its impact on various aspects of human activity. It delves into key technological achievements such as machine learning, deep learning, and neural networks, and their roles in enhancing business process efficiency, improving quality of life, and addressing global challenges. Additionally, it discusses the ethical and social implications of AI deployment, including issues related to data privacy, system security, and social justice. In conclusion, the need for collaboration among scientists, engineers, governmental, and non-governmental organizations is emphasized to ensure sustainable and ethical development of artificial intelligence for the betterment of humanity.*

Keywords: *Artificial intelligence, machine learning, data security, neural networks, modern technology, ethical and social aspects.*

Artificial intelligence (AI) is currently one of the most dynamically developing and promising directions in modern science and technology. In essence, AI is a field of computer science aimed at creating systems and algorithms capable of reproducing intellectual functions typically associated with human thinking, such as learning, reasoning, planning, and adaptation to new situations.

At the beginning of 2020, «Ростелеком» published its annual monitoring of global digitization trends, which was prepared using AI technologies. This research demonstrated the leadership of artificial intelligence among the main digitization trends, as AI has ranked first for the fourth consecutive year in the rating.

Additionally, rapid growth is shown by data center technologies, virtual reality, and persuasion technologies. Table 1 presents the global digitization trends according to the research conducted by Rostelecom in 2020.

(Table 1 - Top 10 global digitization trends according to Rostelecom's research in 2020)

Ranking position in 2020	Ranking position in 2019	Digitalization trend
1	1	Artificial intelligence
2	2	Mobile communication networks
3	5	Electronic health
4	10	Cloud technologies
5	4	Internet of Things
6	6	Robotics
7	9	Information security
8	3	E-commerce
9	7	Intelligent data search
10	13	High-performance data processing

With the advancement of computing technology, vast amounts of data, and new methods of machine learning and deep learning, artificial intelligence has become not only a reality but also a powerful tool applicable in various fields, from medicine and finance to automotive engineering and space exploration. Overall, artificial intelligence represents an exciting and promising direction that will not only change our daily lives but also have a profound impact on the future of humanity. The development of this field requires collaboration among scientists, engineers, governmental, and non-governmental organizations to ensure the effective and responsible use of AI for the benefit of all humanity.

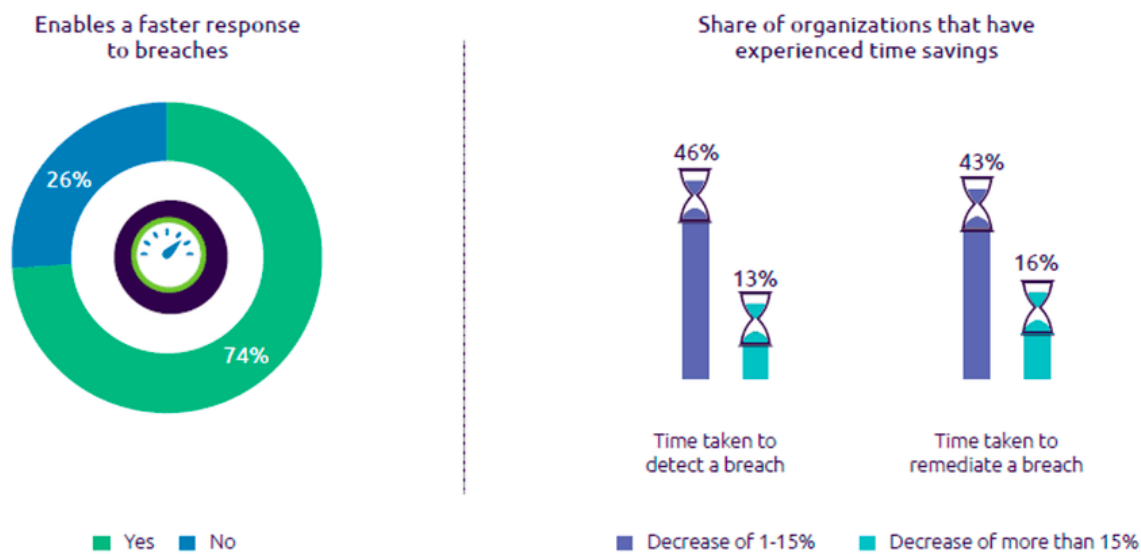
Considering both the advantages and challenges of artificial intelligence, one can assess the current achievements and applications of AI from both positive and neutral perspectives.

Positive aspects include primarily the enhancement of efficiency and productivity. AI can help automate many tasks in various fields, increasing productivity and enabling companies to reduce costs. For example, in medical research, artificial intelligence is used for analyzing medical data, detecting diseases at early stages, developing personalized treatment methods, and training medical professionals. Overall, artificial intelligence is utilized for disease diagnosis, analyzing medical images, forecasting disease progression, and developing new drugs.

Other positive aspects include the creation of new opportunities in autonomous systems, improving customer experience, and advancing scientific research.

As for neutral aspects, there are issues regarding privacy. Prior to a cyber attack, cybercriminals often employ "diversionary maneuvers," activating DDoS attacks or network scanning, which can distract specialists and "draw" work resources to counteracting such preliminary attacks.

Organizations implementing artificial intelligence technologies for behavioral analysis and predictive analytics are experiencing tangible results in terms of increased efficiency in attack detection, reduced response time, and security organizational costs. According to the Capgemini Research Institute, 64% of organizations with annual revenues exceeding \$1 billion report that artificial intelligence technologies reduce costs for detecting and responding to security threats, and around 75% report a reduction in response time (up to 12%) (Figure 1).

Source: Capgemini Research Institute, AI in Cybersecurity executive survey, N = 850 executives

(Figure 1 - Statistics on reduction of threat detection time when using AI technologies)

Artificial intelligence holds significant potential for improving many aspects of our lives; however, it also comes with a set of challenges that require attention and solutions. The critical and responsible application of AI, considering ethical, social, and safety aspects, will help maximize its benefits and minimize negative consequences.

The integration of artificial intelligence into society is also associated with the concept of «soft computing», which combines multiple intelligent systems into a unified environment to achieve a synergistic effect. Concurrently, there is a trend of society becoming increasingly digitized, with people placing more trust in computers with important personal, financial, social, and medical information.

Advancements in deep learning: Deep learning has remained at the forefront of AI development. Reinforcement learning and other machine learning algorithms, along with research methods, have enabled the creation of more complex and efficient neural networks.

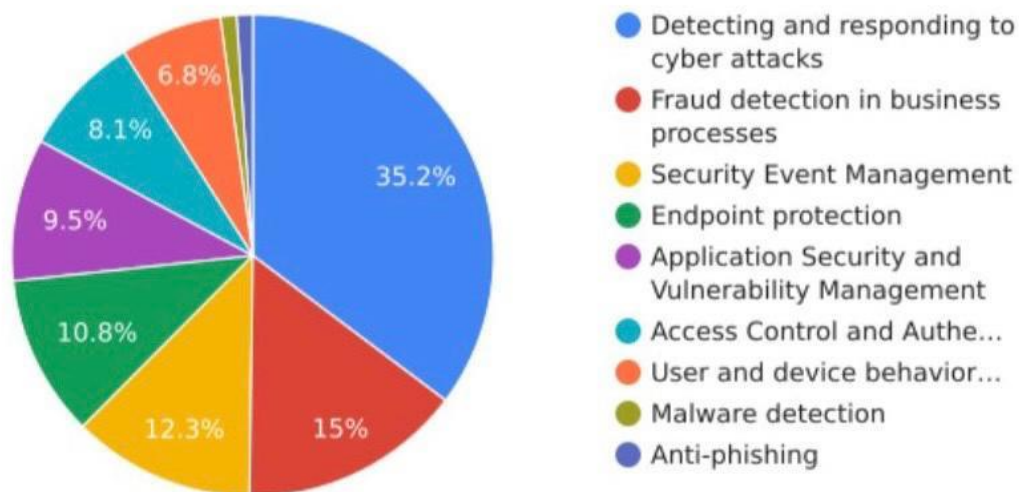
Machine learning models are trained from examples to predict outcomes or classify data. Both fields, machine learning and deep learning, play an important role in various applications such as autonomous cars, medical diagnostics, financial analysis, recommender systems, and many others. For example, machine learning can be used to filter spam.

Deep learning is a subfield of machine learning that uses neural networks to learn and analyze data. A neural network (or artificial neural network) is a mathematical model inspired by the human biological neural network that is used to model the relationships between inputs and outputs. Neural networks are used in many ways including computer vision, speech recognition, time series forecasting, gaming applications, robotics, etc.

Modern technologies of machine learning, deep learning, neural networks and amplification algorithms can achieve amazing results in various areas of research and practical applications. The constant development and improvement of these technologies opens new horizons for the application of AI and deepens our understanding of its capabilities.

Ethical and sociocultural challenges associated with the use of information processing technologies are becoming increasingly relevant in the modern world. The spread of digital technologies can increase the problems of cyberbullying and online hatred, which also affects the health and well-being of people and requires appropriate measures to combat these phenomena.

Problems of privacy and data security are becoming increasingly significant in the modern world, especially with the increase in the volume of digital data and the spread of information technology. But the development and use of data security technologies and methods, such as blockchain and multi-factor authentication, also help reduce privacy and data security risks. (Figure 2)

(Figure 2 - Distribution of products using AI technologies by use case)

It should be emphasized that, as shown in Figure 2, artificial intelligence remains one of the most exciting and promising areas of development of modern science and technology. The growth prospects of this field are impressive in their diversity and potential to impact all areas of human life.

According to IDC research, global spending on AI development could reach \$500 billion in 2024. The main emphasis at the moment is on creating technologies and their implementation in business projects to improve logistics, technological processes, and planning.

The adoption of AI in various fields promises significant increases in productivity, improved quality of life, and solutions to complex global problems. Medicine, education, economics, transport, agriculture, ecology - everywhere AI can bring tangible benefits, optimizing processes and creating new opportunities.

Thus, artificial intelligence is a key factor in the future development of humanity. It represents not only a technological achievement, but also a tool for addressing global challenges and creating a more just and prosperous world. Although there is a negative point, this is when artificial intelligence will become many times smarter than a person and will begin to use it for its own purposes.

REFERENCES:

1. Monitoring global digitalization trends 2020, Rostelecom. -[Electronic resource].- Access mode: <https://www.company.rt.ru>, access date 02/15/2024
2. Afanasyeva, D. V. Application of artificial intelligence in ensuring data security / D. V. Afanasyeva // News of Tula State University. Technical science. – 2020. – [2. – с. 151-154]
3. Artificial Intelligence (AI) vs. Machine Learning vs. Deep Learning [Электронный ресурс]. URL: <https://pathmind.com/wiki/ai-vs-machine-learning-ys-deep-earning>, дата обращения 15.02.2024
4. Zhou, Victor (2019-12-20). "Machine Learning for Beginners: An Introduction to Neural Networks". Medium. Archived from the original on 2022-03-09.
5. Artificial intelligence in medicine and healthcare [Electronic resource]. URL: <https://center2m.ru/ai-medicine>, access date 02/15/2024
6. What is Artificial Intelligence? Archived November 18, 2015 on the Wayback Machine FAQ by John McCarthy, 2007 Anatoly Gershman. Artificial Fallacies

ӘОЖ 811.161.1

Нұржанқызы Е. (ШҚТУ), Байбатанова Ф.И. (ШҚТУ, аға оқытушы)

ТҮР МЕН ТҮС ҰҒЫМДАРЫНЫҢ МӘН-МАҒЫНАСЫ

Аңдатпа. Ұсынылып отырған мақалада түр мен түс ұғымдарының мән-мағынасы жайында қазақ тіл білімінің ғалымдарының жазған еңбектерінен көптеген мағлұматтар алынып, әр түске байланысты кеңінен мысалдар келтірілген. Түр мен түс ұғымдарының ауыспалы, символдық мағыналары қазақ тілінде жағымды, жағымсыз реңктерде жұмсала берілгені туралы да айтылған.

Түйін сөздер: мән-мағына, ұғым, белгі, түс, шетсіз-шексіз, жағымсыз реңктер, теңеу.

Әр түстің қазақ ұғымында өзіндік мән-мағынасы, ұғымы бар. Мысалы, көк түс – көгерудің, жақсы көңіл күйдің, өсіп-өркендеудің белгісі. Қазақ: «Көгер көкте, көсегең көгерсін!» деп бата береді. «Көгерме! Көктеме!» деп қарғайды. Қазақстан туының көк түсті болуы да осы ұлттық ұғыммен астарлас. Жасыл түс – жаңарудың, гүлденудің, жақсылықтың нышаны [1].

Ақ түс – адалдықтың, тазалықтың, пәктіктің айғағы. Түстердің ішінде ақ түстің жөні бөлек. Қазақ ұғымында ақ түс – әділдіктің, адалдықтың, пәктіктің, жақсылықтың, игі сезімдердің белгісі. Қазақ халқы киелі нәрселерді қастерлеуде оларды аққа балап отырған. Айталық, әйел затына да құрметпен қарап, «ақ жаулықты ана» деген. «Ананың ақ сүтін ақтау – перзенттік парыз» дейтін даналық сөз бар. Осы негізде «Бірінші байлық – денсаулық, екінші байлық – ақ жаулық, үшінші байлық – он саулық», «Аққа Құдай жақ», «Ағын су арнасын табады, ақ адам орнын табады», «Ұжданы ақтың – жүзі ақ», «Аққа зауал жоқ», «Ақ серке қой бастайды, ақын жігіт той бастайды», «Ананың алды – ақ жайлау» дейтін мақалдар бар. Әсіресе ырым-салттар мен әдет-ғұрыптарда көптеп кездесетінін айту керек. Мысалы, сәби жатқан бесікке «өмір жасы ұзақ болсын, жолы ақ болсын» деген ырыммен ақ байлау нышаны, жаңа түскен келіннің сәукелесіне жұқа ақ желекті ілу, ұлттық сусындар, яғни қымыз, шұбат, сүт сынды тағамдар киелі ұғымдардың символына айналған.

Ақ түстің тағы бір мағынасы тазалық екені айтпаса да түсінікті. Себебі қазақ ғұрпында да, мұсылман дәстүрінде кісі қайтыс болғанда ақ түсті матаға (кебінге) кебіндеп, қастерлеп жерлеуде өзіндік мән жатыр. Ауыспалы мағынасын айтар болсақ, «әлдебір нәрсе араласпаған күйде аттансын, таза қалпында кетсін» деген ұғым шығады. Демек ақ түсті қай қырынан алсақ та қазақ үшін қастерлі деп бағамдауға болады.

Қызыл түс – жастықтың, сұлулықтың, әдемілік пен нәзіктіктің, сыпайылықтың нышаны.

Сары түс – уайым, сарғаю, сағыныштың белгісі. Мысалы, сары сөзінің уайым-қайғыға байланысты пайда болған мағыналары: сары уайым (уайым-қайғыға қатты берілу), санаменен сарғаю (қайғылы ой азабына түсу), сарыла күту, сарғая күту (ұзақ күту), сағыныштан сарғаю т.б. Сары сөзінің ауыспалы, символдық мағыналары қазақ тілінде жағымды, жағымсыз реңктерде жұмсала береді. Сары – байлықтың символы. Сары түстің қазақ тіліндегі мағынасы –

жақсы мінез-құлық, әдемі қылық, шыдамдылық сияқты ұғымдарды да сипаттайды. «Сары майдай еріліп», «сары майдай сақтау», «сабыр түбі сары алтын», «сарғайған жетер мұратқа», «қара қазақ сары баланың қамы үшін», «шетсіз-шексіз сары дала» іспетті теңеулер мен сөз тіркестерінің өмір сүруі осыны дәлелдейді. Қазақ тілінде кездесетін «қағанағы қарық, сағанағы сарық» тіркесінің бүгінде мағынасы көмескі секілді көрінгенімен, бұндағы *сарық сөзі* – *алтын*, яғни *көл-көсір байлық* мәнінде қолданылған.

Қара түс – жағымсыз бейне көрінісі. Осы жерде ақ пен қараға байланысты халық қағидасында қалыптасқан жайттар туралы толық айта кеткен жөн. Өйткені бұл сөздер түр мен түсті ғана емес, басқа да мағыналы бейнелердің көрінісі бола алады. Мысалы, ақжол, ақкөңіл, ақниет, ақжүрек, т.б. Бұл сөздер жағымды бейнеде алынады. Алайда ақ деген жағымсыз бейнеде де қолданыла береді. Мысалы, аққұс, ақсайтан – жеңілдік ұшқалақ деген сөз. Ақсаусақ еңбек етпейтін, ақкөз тас жүрек, ақсирақ жұрт, жоқшылық сияқты теріс, қолайсыз жайларды көрсетеді.

Қараниет, қаражүрек, қара қамшы, қарабет деген сөздер, әрине, өте жағымсыз бейнеде көп қолданылады. Дегенмен қара сөзі қасиетті, киелі деген ұғымды да айғақтайды. Мәселен, қара жер, қара шаңырақ, қара қазан, қара орман, қара жол, т.б.

Қазақ ұғымында ең асыл, ең қымбат, ең иелі ұғым екендігі осы қара сөзімен байланыстыра қолданып айтылады: қара нар – мал басы, киелі түйе; қара от – құнарлы жайылым, қара шал – ақылды, орны бөлек ата; қара шаңырақ – қасиетті үй.

Қоңыр түсі – қазақ тұрмысында байсалдылықты, биязылықты білдіреді. *Қоңыр тірлік, қоңыр күз, қоңыр жел, қоңыр ән, қоңыр дауыс* тіркестерінде бірқалыпты, біркелкі, жайлы, жағымды мағыналар қатарын көрсетеді. Қоңыр қой, қоңыр сиыр, қоңыр қаз десек, осындағы жан-жануарлар түсін айтып отырғанымыз анық. Бірақ қоңыр сөзі тек түсті ғана бейнелей бермейді. Кейде анықтауыш қызметін де атқарады. Мысалы, қоңыр жел, қоңыр кеш, қоңыр күз, майда қоңыр, жәй қоңыр жайлы, ұнамды дегенді білдіреді. «Даусын қоңырлатып сөйледі. Қоңырланып отыр» десек, ол адамның көңіл күйінің нашарлығын айтқанымыз.

Ана тілімізде *ала-құла, аламыш, жолақ, күлдібадам, алабажақ, әлем-жәлем, қошқыл* деген түр, түстер де бар. Бұлар әр түрлі түстердің біріуін немесе араласуын көрсетеді.

Сөзге ұста, тілге бай халқымыз қарапайым түс, түр арқылы да әр сөздің көп мағыналылығы мен төркінін де анықтап, дәл тауып көрсетіп кеткенін осы аз сөзден-ақ байқауға болады.

Түр-түс атаулары – ең көне әрі қарапайым, танымдық қызметі зор, тілде жиі қолданылатын логикалық теңеу тәсілі болып табылады. Шындық әлемді танудың ұтымды құралы бола тұрып, түр-түс атаулары мейлінше мазмұнды, көп қырлы тілдік құбылысты білдіреді. Түр-түс атауларының ойлау өрісінің бір формасы ретінде дүниені эмоционалды түрде қабылдаудағы және ондағы кейбір

құбылысты салыстыра бағалау тұрғысынан қандай да бір нысанға мән берудегі орны ерекше. [1].

Түр-түс атауларын зерттеген ғалымдардың тұжырымдауына қарағанда, табиғатта *ақ* пен *қарадан* басқа таза, қоспасыз түс жоқ. Жан-жануарларға тән түр-түстерді талдау негізінде зерттеушілер дәстүр бойынша «негізгі түс» және «түс реңктері» деп алудың өзі шартты екендігі, негізгі жеті түстің (не он) әр түрлі мөлшерде араласқан белгілі түстердің қосындысы екендігі көбірек байқалатындығын тәжірибе арқылы көз жеткізген.

Қазақ тіл білімінде түр-түс атауларын жаңа қырынан зерттеген ғалым академик Ә.Қайдаровтың есептеуінше, тілімізде заттық негізге сүйену принципі арқылы жасалған бір буыннан тұратын жүз елудей түр-түс атаулары бар. Бұларға *қан қызыл, шиідей қызыл, қырмызы қызыл, алтын сары, аспан көк, шойын қара, қоңыр қаз* т.б. жатады. Бұл принцип арқылы тіліміздегі түр-түс атаулары үнемі толығып отырады сөзсіз [3].

Мәселен, орыс тілінде бұл модель бойынша көптеген түр-түс атаулары жасалынған: *кофейный, кровавокрасный, молочный, салатный, сиреневый, терракотовый, небесный, горчичный* т.б. Қазақ тілінде, керісінше, бұл тәсілмен жасалған түр-түс атауларының саны онша көп емес.

Қазақ тіл білімінде түр-түстердің тілдегі көрінісін қарастырған бірнеше еңбектер бар. Мәселен, Ә.Қайдаров өз зерттеулерінде табиғаттағы түр-түстерге, олардың жер-су атаулары құрамындағы мағыналық ерекшеліктеріне шолу жасап, төрт түлік мал түстеріне қатысты атаулардың семантикалық және этнографиялық сөз орамдарына негіз болуын жан-жақты қарастырады [3].

Академик Ә.Т.Қайдардың айтқанындай: «Фразеологизмдер – күрделі лингвистикалық бірліктер. Олардың күрделілігі тек құрылымдық түрлері мен синтаксистік модельдердің көпшілігімен ғана емес, сонымен қатар тематикалық және семантикалық көп жақтылығымен, сондай-ақ ойдың түрлі эмоционалды-экспрессивті реңктерін бейнелеу мүмкіндігімен түсіндіріледі». Мысалы, *ақ дегені – алғыс, қара дегені – қарғыс; ақ, қарасын ажырату* фразеологизмдерінде *ақ* пен *қара* түс ретінде қолданылып тұрған жоқ, *ақ* – адал, айыпсыз, *қара* – айыпты мағыналарында. *Қара табан* – еңбегін сатып күн көрген жарлы, сіңірі шыққан кедей, жалшы, жалаң аяқ; *қызыл кеңірдек болу* – бекер айқайласып, жанжалдасу; *қызыл тіл* – шешен, жүйрік тіл; *қойдан қоңыр момын, жуас* [3].

Табиғатқа байланысты тіркестер: *ақ жсауын, ақ жаңбыр, қара суық, қара дауыл, қара бел, қара жол, қара шоқы, қызыл арай, қызыл іңір, көк* (аспан, аспан әлемі), *жеті қат көк, көк шалғын, көк тайғақ, көк аяз, қоңыр күз, қоңыр салқын, сары күз, сары аяз* т.с.с. қазақ тілінде кеңінен қолданылады.

Тұрмыс-тіршілікке, салт-дәстүрге байланысты: *ақ тамақ, ақ құба, ақ көңіл, ақ ниет, ақ сақал, ақ жсаулық, ақ жол, ақ дастарқан, ақ бата, ақ отау, ақ сүтін ақтау, ақ мол болу, ақ саусақ, қара көңіл, қарабет, шойын қара, дәу қара, қарасын өшіру, қара жұмыс, қызыл шырайлы, қызыл көз, қызыл кеңірдек, көк өрім, көк бет, көк жалқау, көк ми, көк инені түрте білмеу, көк ала қойдай сабау, көсегесі көгеру, көк тәңірі, қоңыр дауыс, сары уайым, сары шикіл* т.с.с. сөз

адамға, адамның сырт-пішінін, мінез-құлқы ерекшеліктерін, іс-әрекетін, сыпайылығын, қасиеттілігін, т.б. танытатын фразеологиялық тіркестер.

Сонымен *ақ* түсіне байланысты фразеологизмдер соңына жету, қалжырау мағынасын береді. Мысалы: *ақ көбік болу, ақ қаптал, ақ құйқа болу, ақ сабын болу, ақ сирақ болу, ақ сүйек болу*. *Ақ* түсіне байланысты фразеологизмдер алғыс, тілек мәнінде де жұмсалып келеді. Мәселен, *айтқаның келсін, айтқаның ақ болсын*.

Ақ түсі ұйытқы болған фразеологизмдердің қазақ тіліндегі символдық мәні – қадірлі, қасиетті, адал, пәк, таза ұғымдары. Халық ұғымында аса молшылықты білдіретін тіркестер, мысалы: *ақ түйенің қарны жарылу*. Ежелгі түркі халқының өмірінде түйе ерекше орын алған, киелі болып саналған. Мереке-қуаныштарға шынпейілділік пен салтанаттылық мән беру мақсатында, ерте кездерде түйенің қарнын жару салты болған. *Ақ* атанның құрбандыққа шалынып, ауыл-аймақтың белгілі бір қуанышқа кенеліп, көл-көсір дәм-тұзға елдің қарық болуына байланысты пайда болған тіркес. Бұл – *ақ* түсті түйенің сирек кездесіп, оның қадірлі болуының тағы бір дәлелі [2].

Ақ түске қарама-қарсы түске *қара* түсі жатқызылады. Түркі тілдеріндегі түр-түс атауларының мағыналарын алғаш рет арнайы зерттеген академик А.Н.Кононов *қара* түстің сын есім ретінде 20 шақты түрлі мағыналары барын көрсетеді. *Қара* түс қараңғы, ызғар, қалың, үлкен, күшті, дүлей, көп, қарапайым, белгісіз мағыналарын беріп қоймай, ауыртпашылықты, қайғы-қасыретті, кедейлікті білдіреді [2].

Кейбір зерттеушілер *қара* түске байланысты атауларды мағынасына қарай 6 топқа бөліп қарастырады: 1) жамандықтың; 2) жауыздықтың, қатыгездіктің; 3) алғашқылықтың, бастап-қылықтың; 4) киеліліктің, қасиеттіліктің; 5) қарапайымдылықтың; 6) қайғы-мұңның белгілері [4].

Көне түркі тілінде *қызыл* – оңтүстікті, *қара* – солтүстікті, *ақ* – батысты, *көк* – шығысты білдіреді. *Қызыл* оттың, күннің белгісі болғандықтан, киелі түстің мағынасына ие болады. Қазақ халқының әдет-ғұрпында ертеде күнге табынған, отты аттамаған, отқа түкірмеген, отты су құйып сөндірмеген, шоғын баспаған, отпен аластаған. Әр шаңырақ астындағы ошақтағы жанған от бірліктің, берекенің, ұрпақ жалғасу тіршілігінің белгісі, осыдан *отау, отбасы* деген сөздер шыққан.

Түр-түстер символикасы жайында қазақ ғалымдары да жан-жақты зерттеулер жүргізіп, өз ойын ортаға салған. Қазақтың мәдениетін зерттеуші Ислам Айбарша: «Түр-түсті білдірер символдар жүйесі – қандай да болмасын ұлттың дәстүрлі дүниетанымының негізгі танымдық кодтарының бірі», – дейді. Ал көрнекті ғалым Әлкей Марғұлан түр-түстердің символдық мәні жайында: «Көк түс – көкке табынудың, аспанның символы, қызыл – оттың, күннің, ақ – шындықтың, қуаныштың, бақыттың, сары – ақыл-ойдың, қара – жердің, жасыл – көктемнің, жастықтың символы», – деп мифологиялық тұрғыдан қарастырса, академик Әбдуәлі Қайдар, Байтұрсын Өмірбеков және Зинаида Ахтамбердиеваның «Сырға толы түр мен түс» атты еңбегінде түр-түстердің

семантикасы, зерттелу тарихы жайына тоқтала отырып, түр-түстің физикалық сыры мен өмірде, өндірісте, тіліміздегі қолданылуын кеңінен сөз етеді.

Қазақ тіліндегі фразеологизмдер құрамындағы қызыл түс көбіне соматизмдермен тіркесіп, ұрыс, төбелес мағынасын береді. Мысалы, *қызыл кеңірдек болу, қызыл көз, қызыл өңеш болу, қызыл танау болу, қызыл тер болу, қызыл шеке болу, қызыл жон ету*. Сондай-ақ «қызыл» түсі *қызыл сөз* фразеологизмінің құрамында келіп, жылтырақ, мәнсіз деген ұғымды білдіреді. Бұл ұғым осы бір ғана фразеологизмнің мағынасын ашады.

Қазақ мәдениетінде *көк* түсі – тыныштық пен бірліктің, береке мен тірліктің белгісі. *Көк* – тәңір сөзінің эквиваленті. Тәңір – дүние, тіршілік атаулының жаратушысы, Құдай. *Көк* түсі арқылы ең бір құдіретті де киелі қасиетін танытады. Сондықтан ол мықтылықты, жеңімпаздықты, рухы жоғарылықты, үстемдікті, паңдықты білдіреді.

Көк түсінің мағынасының көптігінің бір себебі – жалпы түркі халықтары ұзаққа дейін *көк* пен жасылды айырмай келгенінде. Қазақ халқында табиғаттағы *көк* түсі негізгі түс болса керек, бір-біріне жақын бірнеше реңктердің туындайтынын көруге болады (шөпке, өсімдікке, өсіп-өнуге байланысты). *Көк* – символикалық жағынан тыныш шексіз теңізді, ұстамдылықты, ақшыл *көк* немесе көгілдір үлкен сезімді, нәзіктікті, бейбітшілікті білдіреді. М.Қашқаридің «Лұғатында» «көк» сөзі тек, ата тек ретінде алынған: «оның көгі кім?». Тілімізде «көгермегір», «көктемегір» – қарғыс сөздері, яғни *ұрпағы, тегі жалғаспасын, өспесін* мағынасында беріледі.

Қорыта келгенде, ата-бабамыздан мұра боп қалған тіліміздің сөз байлығы, сөздердің анық-қанықтығын, сөздерді көркемдейтін, әсерлете түсетін түр-түс фразеологизмдері қазақ халқының тарихын, салт-дәстүр, ұлттық сана мен ой-өрісін, адамгершілік қалыптарын, тұрмыс-тіршілігін, ісін, мінез-құлқын, жан дүниесін, ділін, дінін әрі қысқа, әрі нұсқа суреттейді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қайдаров Ә. Т., Өмірбеков Б., Ахтамбердиева З.Т. Сырға толы түр мен түс. – Алматы: Қазақстан, 1986. – 45 б.
2. Кононов А.Н. О семантике слов «ақ» и «кара» в тюркской географической терминологии // Изв.АН ТаджССР. Отд. общ. наук. – Вып. V. – 1954. – С. 81–86;
3. Қайдаров Ә., Ахтамбердиева З., Өмірбеков Б. Түр-түстердің тілдегі көрінісі. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 160 б.
4. Лауланбекова Р.Т. Түр-түс компонентті күрделі аталымдардағы ұлттық дүниетанымның тілдік көрінісі: Филол. ғыл. канд. дис. – Алматы, 2010. – 34 б.
5. Қашқари М. Қ «Түрік сөздігі». 1-том/Аударған А. Егеубай. – Алматы: «Арда», 2017. – 592 б.

ӘОЖ 796.01

Оразова А. (ШҚТУ), Ахметуллина А. (ШҚТУ), Шорганова А.Б. (ШҚТУ)

ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫНДАҒЫ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ОҚУ ПӘНІ РЕТІНДЕ: МӘЖБҮРЛІК ПЕ? САНАЛЫ ТАҢДАУ МА?

Аңнотация. Еліміздің болашағы – бүгінгі жас ұрпақ болса, денсаулығы зор, жан-жақты, білім нәрімен терең сусындаған, Отан қорғауға әзір жастар келешегінен қоғамымыз зор үміт күтеді. Міне осындай болашағынан үміт күттірген жас ұрпақты жоғарғы оқу орны қабырғасынан бастап білімді, денсаулығы мықты әрі жан-жақты етіп тәрбиелеу кезек күттірмес мәселе екені бәрімізге аян.

Кілт сөздер: жоғарғы оқу орны, студент, дене шынықтыру, фитнес, волейбол, жалпы дене қуаты дайындығы, баскетбол, үстел теннисі, «денсаулық», «кәсіпқой» бағыттары.

Жоғары оқу орнындағы дене шынықтыру қазіргі маманның жалпы және кәсіби мәдениетін қалыптастыру бойынша Ұлттық бағдарламаның ажырамас бөлігі, студенттерді гуманистік тәрбиелеу жүйесі болып табылады.

Дене шынықтыру пәнін өткізудегі басым бағыттар:

- студенттердің денсаулығын қадағалау және нығайту;
- салауатты өмір салтына деген оң көзқарас қалыптастыру;
- студенттердің бойында дене тәрбиесі амалдарына деген тұрақты қажеттілігін қалыптастыру.

Бұл бағыттар Қазақстан Республикасының аса маңызды мемлекеттік нормативтік-құқықтық құжаттарында көрсетілген.

"Дене шынықтыру" қолданыстағы заңнамалардың нормаларын (2014 жылғы 3 шілдедегі "Дене шынықтыру және спорт туралы" Заң) іске асыратын пәндерге жатады және міндетті түрде жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламалары мен оқу жоспарларына енгізіледі.

ЖОО-ындағы «дене шынықтыру» оқу пәні жалпы білім беру пәндер қатарында, негізгі компонент болып табылады. Барлығы 240 сағат беріледі, біздің университетімізде оның 120-сы оқу сабағы, қалған 120-сы білім алушының өзбетімен жұмысы болып табылады. Яғни, оқу пәніне 1-2 курс оқу жылы көлемінде, аптасына 2 академиялық сағат беріледі.

«Дене шынықтыру» оқу пәні университетімізде бар спорттық базамызға, жаттықтырушылар санына қарай 6 бағыт бойынша өткізіледі. Олар: волейбол, баскетбол, үстел теннисі, фитнес, жалпы дене қуаты дайындығы, "Денсаулық", "Профессионал, яғни Кәсіпқой" бағыттары.

Студенттерге семестріне бір рет осы бағыттардың бірін таңдау мүмкіндік беріледі.

«Денсаулық», «Фитнес», «Профессионал, яғни Кәсіпқой» бағыттары жайлы айтып өткім келіп тұр.

"Денсаулық" бағытын денсаулық жағдайы бойынша арнайы медициналық топқа жататын студенттер таңдайды.

«Фитнес» бағытының өзі фитнес мiх, зумба түрлерiнен тұрады, бұл көбiнесе қыз балаларға арналғат бағыт десек те болады.

Фитнес микс және зумба сияқты заманауи фитнес бағыттары бойынша студенттердiң сабақтары арнайы шақырылған бiлiктi нұсқаушылармен өткiзiледi. Қазiргi таңда 1-2 курс студенттерiнiң 300ге жуық студентi фитнес бағытын таңдайды.

"Профессионал, яғни Кәсiпқой " бағытын бiр спорт түрiнен «Спорт шеберiне үмiткер» және одан да жоғары спорттық атағы бар, қазiргi таңда спортпен кәсiби түрде айналысуларын жалғастырып жатқан студенттер таңдайды.

1-2 курс студенттерiнiң «дене шынықтыру» пәнi бойынша бағытты таңдауының сандық көрсеткiшi келесiдей: фитнес бағытын 293, үстел теннисiн 285, жалпы дене қуаты дайындығын 287, баскетболды 96, волейболды 288, денсаулық бағытын 110, профессионал бағытын 13 студент таңдаған.

Зерттеу мақсаттары:

1. I-II курс студенттерi арасында дене шынықтыру пәнiне деген көзқарастарын, бiлiм алып жатқан оқу ордасындағы спорттық базамен, оның жабдықталуымен, қаншалықты қанағаттанатындарын анықтау.

2. "Дене шынықтыру" оқу пәнiне деген бiлiм алушылардың жағымсыз қарым-қатынасының себептерiн және осы пән бойынша сабақтарға деген студенттердiң мотивацияларын арттыру жолдарын қарастыру.

Ғылыми зерттеу жұмысы тақырыбы аясында Д.Серiкбаев атындағы ШҚМТУ-нiң I-II курс студенттерi арасында жабық сауалнама жүргiзiлдi.

Сауалнамаға 200-ге жуық студент, соның iшiнде 46%-ы қыз балалар, 54%-ы ер балалар қатысты.

ЖОО-ның оқу бағдарламасында дене шынықтыру пәнiнiң мiндеттi пәндер қатарында болуы дұрыс па? деген сұраққа 135 студент «иә» дұрыс деп, 23 студент «жоқ» деп және 29 студент жауап беруге қиналатындарын көрсеткен.

I- II курс студенттерiнiң университет қабырғасында айналысқың келетiн спорт түрлерi деген сұраққа ер балалардың 38,4%-ы тренажер залындағы күш жаттығулары, 25,7 %-ы спорттық ойын түрлерi, 15,4 %-ы жүзу, 9,2 шаңғы спорты деген жауаптарды таңдады.

Қыз балалардың таңдаулары ұлдарға қарағанда өзгешелеу, қыз балалардың 30,3%-ы аэробика, фитнес сияқты дене тәрбиесi амалдарын, 22,4 %-ы тренажер залында орындалатын күш жаттығуларын, 18,1 %-ы жүзудi, 15,7%-ы спорттық ойын түрлерiн таңдаған.

Жалпы, сауалнама нәтижелерi бойынша ер балалар спорттың 25, қыз балалар 20 түрiне қызығушылықтарын бiлдiрген.

Сонымен қатар, сауалнамаға қатысқандардың бiрқатары сабақтан тыс уақытта дене шынықтыру және спортпен анда-санда болса да шұғылданатындықтарын атап айтты.

Күнделiктi өмiрде қосымша дене шынықтыру және спорт жаттығуларымен айналыспайтындардың басым көпшiлiгi себеп ретiнде:

- профильді оқу пәндерін меңгеру бойынша елеулі жүктемелерге байланысты уақыттың жетіспеуін,

- қыздар мен жасөспірімдердің біразы мұндай жаттықтырулар белгілі бір күш-жігерді талап ететінін мойындады.

- сондай-ақ "денсаулық мүмкіндік бермейді",

- "тренажер залына қуана барар еді, бірақ абонементке ақша жоқ",

- "менің басқа қызығушылығым бар, сияқты жауаптар тіркелді.

Респонденттердің 50%-дан астамының үйінде қандай да бір спорттық снарядтар (велотренажер, обруч-хулахуп, скакалка, гантельдер және т.б.) бар және олардың үштен бірі осы снарядтарды үнемі пайдаланады екен.

Сауалнама барысында студенттердің білім алып жатқан оқу ордасындағы спорттық базамен, оның жабдықталуымен, қаншалықты қанағаттанатындары анықталды. Респонденттердің 16%-ы толық қанағаттандырады, 36%-ы қанағаттандырады, 27%-ы қанағаттандыратын сияқты, 14 %-ы қанағаттандырмайтын сияқты және 8%-ы мүлде қанағаттандырмайды деген жауапты таңдады.

Сонымен қатар, студенттердің дене шынықтыру сабақтарына қатысу көрсеткіштері анықталды. Әрине, бұл сұрақтың жауабын арнайы мониторинг жұмыстарын жүргізіп, анықтауға болар еді. Бірақ, біз студенттердің өздерінен сұрауды жөн көрдік.

Дене шынықтыру сабақтарына жүйелі түрде қатысамын деп 68,8%-ы, анданда қатысамын деп 19,8%-ы және мүлдем қатыспаймын деп 12%-ы көрсетті. Мұндағы, мүлдем қатыспаймын деген 12%-дың ішінде денсаулықтарына байланысты толықтай босатылған студенттер кіреді.

Сабақты босатудың негізгі себептері ретінде студенттер:

- созылмалы ауруларының асқынуын;

- сабақ таңғы 8де басталатындықтан, барғысы келмеуін;

- жұмыс істеулерін;

- киім ауыстыру үшін үшін жағдай толық жасалмағандығын, яғни душтың жұмыс істемеуін;

- көп жүктеме берілетіндігін;

- қозғалмалы ойындар мен спорттық ойындарға аз уақыт бөлінуін;

- кейбір оқытушылардың сабақ өткізулері ұнамайтындығын;

- сабақтың өте көп студентпен өткізілуін көрсеткен.

Өткізілген сауалнама жұмыстары Д.Серікбаев атындағы ШҚТУ студенттерінің көбі дене шынықтыру пәнін ЖОО-да қажетті пән деп санайтынын және көпшілігінің сабаққа үнемі қатысатынын анықтауға мүмкіндік берді.

Алайда, дене шынықтыру сабақтарын мәжбүрліктен студенттердің саналы таңдауына айналдыру үшін бірқатар мәселелер барын ескерген жөн.

Ұлдар мен қыздардың дене шынықтыру пәніне жүйелі түрде қатысуларының басым себептері әртүрлі көрініс алды: жігіттер дене қуаты дайындығын жақсартқысы келсе, қыздар сыртқы келбетін, сымбатын жақсартқысы келеді. Барлығы үшін ортақ ниет – денінің сау болуы.

Дене шынықтыру сабақтарына анда-санда қатысатын немесе мүлдем қатыспайтын студенттердің сабаққа қатыспау себептерін зерттей келе, біз студенттердің дене шынықтыру сабақтарына деген мотивацияларын арттыру жолдарын анықтадық:

- қазіргі заманға сай жабық спорттық кешен салу;
- сабақ барысында қозғалмалы және спорттық ойын түрлерін көбірек пайдалану;
- сабақтарда студенттерді қызығушылықтарына қарай топтастырып өткізу;
- бақылау сынақтарын барынша азайту;
- сабақтың музыкалық сүйемелдеу;
- университетіміздің спортшы-студенттерінің жеңістерін үнемі жариялау және жарыстардың жарқын сәттерін (баннерлер, плакаттар, LED экрандарында) көрсету;
- студенттерге үлгі (дене шынықтыру және спортпен шұғылданудың тиімділігінің көрсеткіші ретінде) болатын білімді де білікті оқытушылар құрамын қалыптастыру. Бұл мәселелерді шешу – бірқатар жұмыстарың атқарылуын талап етеді.

Бұл жұмыстар:

- студенттер арасында дене шынықтыру мен спорттың тартымды имиджін қалыптастыруға;
- дене шынықтыру және спортпен айналысушылар санын арттыруға;
- студенттердің денсаулығын қадағалау және нығайтуға;
- салауатты өмір салтына деген оң көзқарас қалыптастыруға;
- студенттердің бойында дене тәрбиесі амалдарына деген тұрақты қажеттілігін қалыптастыруға көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Капилевич, Л. В. Физиология спорта : учебное пособие / Л. В. Капилевич; Национальный исследовательский Томский политехнический университет. – Томск : Изд-во ТПУ, 2011.

2. Муллер, А. Б. Физическая культура : учебник и практикум для вузов / А. Б. Муллер, Н. С. Дядичкина, Ю. А. Богащенко. – Москва : Издательство Юрайт, 2022. – 424 с.

3. Тычинин, Н. В. Физическая культура в техническом вузе: учебное пособие / Н. В. Тычинин, В. М. Суханов. – Воронеж : ВГУИТ, 2017. - 99 с.

ӘӨЖ 811.512.122

Павлов А.В. (ШҚТУ), Жаксылыкова Б. С. (ШҚТУ, аға оқытушы)

ҰЛЫ ЖЕҢІС – ХАЛЫҚ ҚАҒАРМАНДЫҒЫНЫҢ НӘТИЖЕСІ

***Аңдатпа.** Ұлы Отан соғысы өткен ғасырдың маңызды оқиғаларының бірі. Бұл бүкіл адамзат үшін сабақ болоды. Мақалада біз Қазақстанның жеңістегі рөлін, Ұлы Отан соғысы батырларының және өз отбасымыздан шыққан қатысушылардың тарихын зерттейміз. Біздің өз шежіремізді және аталарымыздың ерлігін зерттеп, зерделеп білуіміз ұрпақ үшін өте маңызды. Ол сақталып, келесі ұрпаққа берілуі керек. Ұлы Отан соғысы ардагерлерінің ерлігі- қазіргі азаматтарымызды жаңа биіктерге жетелейтін және Отанымызды қорғауға шабыттандыратын батылдықтың, рухтық пен патриотизмнің үлгісі.*

***Түйін сөздер:** батырлары, соғыс, естелік, жеңіске жету жолындағы үлес, Отан қорғау.*

Ұлы Отан соғысы тарихтағы ең қасіретті беттердің біріне айналды. Кеңес Одағы мен Қазақстанның жауынгерлері мен тұрғындары өздерінің ерлік істерімен, күштерімен, батылдығымен азаттық пен тәуелсіздікті қорғап, фашизмді талқандады.

Қазақстан Кеңес Одағының құрамында фашистік Германияға қарсы күреске орасан зор, жеңісті үлес қосты. Қазақстан қуатты әскери-өнеркәсіптік базаның дамыған алаңына айналды, қазақстандық жауынгерлер шешуші шайқастарға зор үлес қосып, нағыз қаһарман атанды. Қазақстан да адамдар үшін пана болды және елдің соғыс экономикасы үшін маңызды кәсіпорындарды эвакуациялады.

Ұлы Отан соғысына жалпы шолу

1941 жылдан 1945 жылға дейін созылған Ұлы Отан соғысы Кеңес Одағы мен Қазақстанның тарихында қасіретті де жеңісті із қалдырды. Фашистік Германиямен және оның одақтастарымен текетірес ел үшін ауыр сынақ болды. Алайда қиыншылықтар мен қауіп-қатерге қарамастан, Кеңес Одағы жауынгерлері мен азаматтарының қайсарлығының, батырлығы мен қаһармандығының арқасында жеңіске жетті.

- Қазақстанның фашизммен күреске қосқан үлесі

Қазақстан Кеңес Одағы құрамындағы республикалардың бірі бола отырып, жалпы жеңіске орасан зор үлес қосты. Қазақстан қару-жарақ, оқ-дәрі және майданға қажетті басқа да ресурстар өндірілетін қуатты әскери өнеркәсіп орны болды. Қазақстандағы авиациялық эскадрилья мен далалық госпиталь базалары майдандағы операцияларды қолдап, армияны қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарды. Ұлы Отан соғысы жылдарында Қазақстанға 220 зауыт пен фабрика эвакуацияланды.

Сонымен қатар, Қазақстан жауынгерлер мен офицерлердің оқу-жаттығулар мен жаттығулар өткізілетін полигонына айналды. Кеңес Одағының әр түкпірінен миллиондаған адамдар қазақ әскери оқу орындарынан өтіп, фашизмді жеңуде маңызды рөл атқарған кәсіптік білім алды.

-Жеңістегі Қазақстан батырларының рөлі

Қазақ мәдениетіндегі шешендік өнер білім берудің маңызды құралы ролін атқарады. Баяндамашылар экспрессивті тілдік құралдарды қолдану арқылы тыңдаушылардың санасына енетін бейнелер мен көріністер жасайды. Бұл ақпаратты есте сақтаудың және берудің тиімді құралы, әсіресе ауызша қоғам жағдайында. Қазақстан батырларының жалпы жеңістегі ролін атап өту маңызды. Қазақстаннан майданға барлығы 1 миллион 200 мың адам шақырылды. Бұл олардың батылдығы, батылдығы және қаһармандық ерліктері барлық кеңес жауынгерлері үшін көрнекті үлгі болды. Мәселен, 1941 жылы 16 қарашада Дубосеково өткеліндегі шайқаста Мәскеуді фашистік басқыншылардан қорғау кезінде 28 панфиловшы ерлік көрсетті. Олар немістердің 20 шақты танкілері жойып, жаяу әскерлердің ілгерілеуін тоқтатты. Бұл шайқас бүкіл ел үшін өте маңызды және стратегиялық болды, өйткені бүкіл соғыстың нәтижесі мен Кеңес Одағының тағдыры соған байланысты болды. Нағыз ерлік пен Отанға адалдықтың үлгісін көрсетіп, Қазақстаннан шыққан қаншама батырлар жанын қиды.

Ұлы Отан соғысына Қазақстанның қосқан үлесі зор болды. Қазақстан әскери өнеркәсібінің базасы болып қана қойған жоқ, сонымен бірге ерліктері халықтың жадында және жүрегінде мәңгі сақталатын талай батырларды шығарды. Олардың құрбандықтары мен жеңістері сақталуы және олардың ерліктерін есте сақтау және құрметтеу үшін болашақ ұрпаққа жеткізу керек.

Қазақстанның ұлы Отан соғысы батырлары

-Батырлар туралы жалпы тарихи деректер

Ұлы Отан соғысы есімдері ерлік пен қаһармандық символына айналған батырларға толы болды. Фашизмге қарсы шайқастарға 1,5 миллионнан астам қазақстандық қатысып, олардың көпшілігі өз елінің нағыз батырларына айналды. Олар ордендермен, медальдармен марапатталып, есімдері ескерткіштер мен алаңдарда мәңгілікке қалды. Ерлігі мен ерлігі үшін 100 мыңнан астам қазақстандық жауынгер наградалармен және медальдармен, 497 адам «Кеңес Одағының Батыры» атағына ие болды. Сондай-ақ 4 адам: Талғат Бегелдинов, Леонид Беда, Сергей Луганский, Иван Павлов «Екі мәрте Кеңес Одағының Батыры» атағын алды, барлығы ұшқыштар.

Талғат Бегелдинов 1922 жылы 5 тамызда Алматы облысы, Майбалық деген жерде дүниеге келген. Ол бүкіл балалық шағы Фрунза қаласында өтті, 1938 жылы ұшқыштар клубына түсті. 1940 жылы Қызыл Армия қатарына алынды. Бұл кезде ұшқыштар мектебінде оқып, 1942 жылы авиациялық училищені бітірді. Майданда Талғат Бегелдинов 1943 жылдың басында ИЛ-2 ұшағында соғыса бастады. 1944 жылы Знаменка, Кировград қалаларын азат еткені үшін «Кеңес Одағының Батыры» атағын алып, жаудың 4 ұшағын атып түсірді. Жалпы Талғат Бегелдинов 300-ден астам жауынгерлік тапсырманы орындап, 7 ұшақты атып түсіріп, жаудың көп техникасы мен адам күшін жойды. Соғыс аяқталғаннан кейін Қазақ КСР Азаматтық авиациясында және КСРО Әскери-әуе күштерінде қызметін жалғастырды.

Леонид Беда 1920 жылы 16 тамызда Қостанай облысы Новопокровка ауылында дүниеге келген. 1936 жылы Урицкий ауылында 7 сыныпты, 1940

жылы Жайық мұғалімдер институтын бітірген. Талғат Бегелдинов сияқты ол да 1940 жылы Қызыл Армия қатарына алынып, 1942 жылға дейін Чкалов атындағы авиациялық ұшқыштар училищесінде оқиды. Леонид Беда Сталинград, Донбасс, Қырым, Минск және басқа да маңызды шайқастарға қатысты. Ұшақ үш рет атып түсіріліп, ұшқыш Леонид Беданың өзі жараланғанымен, ол ұшақты қондырды, тек сондықтан аман қалды. Соғыс жылдарында 215 рет жауынгерлік тапсырманы орындап, жаудың адам күші мен техникасына соққы берді. Ерлігі мен көптеген ұрыстарға қатысқаны үшін оған «Екі мәрте Кеңес Одағының Батыры» атағы берілді. Соғыстан кейін ол әскери оқу орындарында қызмет етіп, оқуын жалғастырды. 1976 жылдың аяғында жол апатынан қайтыс болды.

Сергей Луганский 1918 жылы 1 қазанда Алматыда дүниеге келген. Мектепті бітіргеннен кейін «Тау гиганты» колхозында бағбан болды. 1936 жылдан Қызыл Армия қатарында болды, Днепр, Знаменская, Кировград операциялары үшін шайқастарға және т.б. Бүкіл кезең ішінде ол 400-ге жуық жауынгерлік ұшуды орындап, жаудың 36 ұшағын жойды. Соғыс аяқталғаннан кейін ол тірі қалып, авиациядағы қызметін жалғастырды.

Иван Павлов 1922 жылы 25 маусымда Қостанай облысы Борис-Романовка ауылында дүниеге келген. 1940 жылы Магнитогорск техникумы мен ұшқыш клубының 3 курсы бітіріп, Қызыл Армия қатарына шақырылды. Соғыс кезінде шабуылдаушы ұшақ болып, жауынгерлік тапсырмаларды үлгілі орындады. Мысалы, 1943 жылы 14 қыркүйекте броньды пойызға 400 метр биіктіктен шабуыл жасап, оны жарамсыз етеді. Ол 1944 жылы 1 шілдеде топ құрамында жаудың ілгері жылжуына жол бермеу үшін Дрисса өзенінен өтуді сәтті талқандады. Осы уақыт ішінде Иван Павлов 230-дан астам рет ұшып, жаудың 2 ұшағын жойды. Соғыстан кейін авиацияда қызметін жалғастырып, 1950 жылы оқу-жаттығу ұшуы кезінде қайтыс болды.

-Менің отбасымның шыққан Ұлы Отан соғысының батырлары

Менің отбасымда Ұлы Отан соғысы мен ерліктеріне байланысты әңгімелер де бар. Соғысқа Петр Попов Степанович, Нарожнев Яков Яковлевич, Лапин Николай Яковлевич қатысты.

Нарожнев Яков Яковлевич 1910 жылы Харьков облысында дүниеге келген. Соғысқа дейін ауырып, денсаулығы нашарлаған. Бірнеше рет ауыр жараланды. Емдеу кезінде ол жау ұшақтарының шабуылы кезінде госпитальда қайтыс болды.

Лапин Николай Яковлевич 1911 жылы Шығыс Қазақстанның Новоберезовка ауылында дүниеге келген. 1941 жылы Қызыл Армия қатарына шақырылып, 1942 жылы ауыр жараланып, Қазақстанға емделуге жіберіледі. Соғыс аяқталғаннан кейін «Ерлігі үшін» және «Жеңіс» ордендерімен марапатталған.

Попов Петр Степанович 1917 жылы Шығыс Қазақстан облысының Новоберезовка қаласында дүниеге келген. Ол артиллерист болып, жаудың 2 орта танкі мен бункерін жойды. Сол үшін «Ұлы Отан соғысының Батыры» атағы берілді және «Алтын Жұлдыз» орденімен марапатталды. 1944 жылы Ботин шайқасында ерлікпен қаза тапты.

Мұндай ерлік туралы әңгімелер Қазақстанның көп отбасында кездеседі. Отан алдындағы борышын өтеп, фашизмді жеңуге үлес қосқан ерлер мен әйелдер ерекше құрмет лайық. Ендеше, Қазақстаннан шыққан Ұлы Отан соғысының батырлары баршамызға шабыт, мақтаныш болып қала береді. Олардың үлгісі ең қиын жағдайда да адамның батылдығы мен қайсарлығының кез келген кедергіні жеңе алатынын көрсетеді. Сондықтан осы батырлардың тарихын сақтау және жеткізу жаңа ұрпақ олардың ерліктерін еске алып, құрметтейтін маңызды міндет болып табылады.

Ұлы Отан соғысы туралы әскери әдебиеттер

Соғыс – адам өміріне орасан зор әсер ететін күрделі де көп қырлы жағдай. Әдебиет – өткен ерлік пен Ұлы Отан соғысының тарихқа тигізген ықпалын есте сақтауға және жеткізуге мүмкіндік беретін құралдың бірі.

Бауыржан Момышұлы – әскери офицер, Кеңес Одағының батыры, Ұлы Отан соғысының қатысушысы, қазақтың көрнекті жазушысы, Ұлы Отан соғысына арналған шығармаларымен танымал. Оның шығармалары әскери тарихтың маңызды тұстарын ашып қана қоймай, соғыс майданында шайқасқан қазақ жауынгерлерінің ерлігі мен рухани рухани күш жеткізеді.

Момышұлының шығармашылығы Қазақстандағы Ұлы Отан соғысы батырларының естелігін сақтауда маңызды рөл атқарады. Ол өз шығармалары арқылы әскери тарихты жеткізіп қана қоймай, қазақстандықтардың ерлік мұрасына ұлттық болмыс пен мақтаныш сезімін қалыптастыруға әсер етеді. Бұл жұмыстар қазақстандықтардың жас ұрпақтарын фашизмді жеңудегі ата-бабаларының қосқан үлесін тануға, түсінуге және бағалауға шақырады.

Осылайша, Бауыржан Момышұлының әдеби шығармалары Ұлы Отан соғысы мен Қазақстанның қаһармандық өткенін есте сақтауға үлес қосады. Ол өз шығармалары арқылы ұлттық мәдениетке елеулі үлес қосып, ерлік пен қайсарлық мұрасын келешек ұрпаққа сақтауға және жеткізуге атсалысуда.

«Волоколамск тас жолы» — совет жазушысы Александр Бек жазған роман. Роман 1959 жылы жарық көрді. Кітаптың негізгі тақырыбы - Ұлы Отан соғысы, оның күнделікті өмірі және соғыс қимылдары жағдайында адамдардың қарапайым өмірінің біртіндеп өзгеруі. Романдағы орталық орынды Волоколамск тас жолы - Мәскеу мен Волоколамскті байланыстыратын жол алады. Магистраль соғыс жылдарындағы халықтың табандылығы мен азапты символына айналады. Кітаптың басты кейіпкерлері - Волоколамск тас жолындағы үйдің тұрғындары: бір отбасының мүшелері, көршілер мен достар. Олардың соғысқа байланысты оқиғалары, өмірлік жағдайлары, трагедиялары айтылады. Автор әсіресе әйелдердің соғыс кезіндегі рөлін, олардың шыдамдылығын, батылдығын, қайсарлығын ерекше атап көрсетеді.

Роман соғыстың қарапайым халықтың тыныш өміріне қалай қол сұғып, оны қорқыныш, аштық, қайғы мен өліммен алмастырғанын көрсетеді. Батырлар қорқынышты сынақтардан өтеді, бірақ жеңіске деген үміт пен сенімін жоғалтпайды. Александр Бектің «Волоколамск тас жолы» романы – соғыс қасіретін, бүкіл халық рухының шексіз күдіретін ашатын терең де өткір шығарма.

Ұлы Отан соғысы туралы әдеби шығармалар сол кездегі қаһармандар мен оқиғаларды есте сақтауда маңызды рөл атқарады. Олар соғыс туралы фактілерді жеткізіп қана қоймай, оқырмандарға тарихи маңыздылық сезімін береді.

Батырлар туралы естелік

Қазақстанның Ұлы Отан соғысының батырлары туралы сөз қозғағанда, біз тек майданда шайқасқан нақты тұлғаларды ғана емес, фашистік Германияны жеңуге орасан зор үлес қосқан бүкіл қазақ халқын айтамыз. Қазақ батырларының ерлігі – олардың елінің ғана емес, бүкіл дүниенің бостандығын, тәуелсіздігін, әділдігін қорғағаны. Жауапты жағдайлар мен жау күштеріне қарамастан, олар туған жерді қорғауды, балалары мен немерелерінің болашағын қорғауды маңызды деп санады. Қазіргі таңда соғыстан тірі оралған батырлардың дені өмірден өтіп кеткендігін қаперде ұстаған жөн. Соңғы шыққан «Қазақстан» Ұлттық энциклопедиясында батырлар ішінара қамтылыпты. Бірақ олардың өзі, өкінішке қарай, толық емес. Бізге ең маңыздысы – кешегі Ұлы дала батырларының тіккен ерлік туын құлатпай, асқақ ұстаған осы заманғы қазақ батырларын жас ұрпақ қастер тұтсын, ардақтасын деген ізгі тілекті жүзеге асыру. Өйткені, жас ұрпақтың Отан үшін от кешкен аталары мен апаларының есімдерін әрдайым қастер тұтып жүргендері абзал! 1418 күн мен түнге созылған сұрапыл соғыста біздің сан мыңдаған бауырларымыз Отан үшін отқа түсіп, қаншама боздақтарымыз сұм соғыстың құрбаны болғаны – ащы шындық. Олардың басым көпшілігі ерліктің ерен үлгісін көрсетіп, халқымыздың ерлік рухын асқақтатты.

Бүгінде Қазақстанның Ұлы Отан соғысының батырлары біздің жадымызда және жүрегімізде өмір сүруде. Олардың ерліктерін жадымызға сақтап, болашақ ұрпаққа жеткізу керек. Біздің ортақ тарихи мұрамызда Ұлы Отан соғысының қаһармандары ерекше орын алады, олардың есімдері мәңгі сақталып, бүкіл Қазақстан халқының бірлігі мен ынтымақтастығының қуатты символына айналуға.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Б. Момышұлы "Соғыс психологиясы", 1990
2. Өскембаева К., Сақтағанова З., Зуева Л. "Қазақстан Тарихы 1900-1945". 179 б.
3. Бек А. "Волоколамск тас жолы", 1943.
4. Бауыржан Момышұлы: «Москва үшін шайқас» романы

УДК 811.11.1

Рақымжанұлы Е. (23-МКК-1), Ережепова С.К. (к.ф.н. ВКТУ)

ИЗВЕСТНЫЕ ЛЮДИ В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В наше время информационные технологии играют важнейшую роль в множестве аспектов человеческой жизни. Однако за этими технологиями стоят не только компьютеры и программы, но и люди - визионеры, разработчики, предприниматели, чьи идеи внесли огромный вклад в развитие этой области. В данной статье мы рассмотрим жизнь и вклад 10 выдающихся личностей в области информационных технологий, не только во всем мире, но и в Казахстане, и даже среди нас с вами. Среди них - Стив Джобс, Билл Гейтс, Марк Цукерберг, Ларри Пейдж и Сергей Брин, Гвидо ван Россум, Илон Маск, Михаил Ломтадзе, Маргулан Сейсембаев, Мухтар Ильясов и Евгений Федькин.

Ключевые слова. Информационные технологии, технологический прогресс, инновации, известные предприниматели, развитие технологий, стартапы, компьютерные технологии, социальные медиа, программисты, предприниматели Казахстана.

Информационные технологии – это обширная сфера, которая используется в множестве отраслей для обработки, передачи и хранения информации. Мы с вами каждый день пользуемся плодами этой области науки. Но за этими плодами стоят люди, которые взрастили их для нас, и в данной статье мы поговорим о 10 таких людях в сфере “Информационных технологий”.

А первым наш список открывает Стивен Пол Джобс, более известный как Стив Джобс, один из самых выдающихся предпринимателей и визионеров в истории информационных технологий. Он родился 24 февраля 1955 года в Сан-Франциско, Калифорния, и стал синонимом инноваций и стиля в технологической индустрии.

Он был мозговым центром Apple и доказал это дважды став генеральным директором данной компаний. Под его руководством Apple создала множество революционных продуктов, включая первый персональный компьютер Apple I, Macintosh, iPod, iPhone и iPad. Его влияние на мир технологий трудно переоценить, и его продукты продолжают оставаться в центре внимания и в наши дни.

А следующим в нашем списке идет человек известный на весь мир, от детей мечтающих стать таким же как он, до уже пожилых людей успевших застать его первые шаги - Билл Гейтс. Билл Гейтс, полное имя Уильям Генри Гейтс III, родился 28 октября 1955 года в Сиэтле, штат Вашингтон, США. С самого раннего возраста проявив интерес к компьютерам, а уже в подростковом возрасте он начал экспериментировать с программированием. В 1975 году он вместе с Полом Алленом основал компанию Microsoft, которая затем стала одной из ведущих в мире в области программного обеспечения.

Одним из самых известных продуктов, созданных Гейтсом, стала операционная система Microsoft Windows, которая стала стандартом для персональных компьютеров во многих странах мира. Windows была ключевым фактором в успешном развитии компьютерной индустрии и внедрении

персональных компьютеров в повседневную жизнь миллионов людей. А его влияние на развитие информационных технологий и на благополучие мирового сообщества остается неоценимым.

Следующим в списке идет человек живший мечтой создать в сети общество для свободного коммуницирования вне зависимости от местонахождения - Марк Цукерберг.

Марк Эллиот Цукерберг родился 14 мая 1984 года в Уайт-Плейнс, штат Нью-Йорк, США. Его интерес к программированию и компьютерам проявился еще в юном возрасте, и во время учебы в Гарвардском университете он разработал социальную сеть Facebook, которая впоследствии стала одной из самых популярных и влиятельных в мире.

Запуск Facebook в 2004 году стал началом новой эры в социальных медиа. Платформа быстро расширилась и завоевала популярность среди пользователей по всему миру. Сегодня Facebook является крупнейшей социальной сетью, объединяющей миллиарды пользователей, и включает в себя также Instagram и WhatsApp.

Таким образом Марк Цукерберг оставил свой отпечаток в истории, исполнив свою мечту, а также став одним из ключевых игроков в мире технологий. А его стремление к развитию инноваций и социальной ответственности продолжает оказывать значительное влияние на мировую индустрию и общество в целом.

Следует обратить внимание сразу двух личностях, имена которых будто были созданы чтобы звучать вместе - Ларри Пейдж и Сергей Брин. Ларри Пейдж и Сергей Брин - два выдающихся американских предпринимателя и инженера, которые стоят за созданием одной из самых успешных компаний в мире - Google.

Ларри Пейдж родился 26 марта 1973 года в Мичигане, а Сергей Брин - 21 августа 1973 года в Москве, СССР. Они встретились в Стэнфордском университете, где оба изучали информатику, и вместе разработали поисковую систему, которая затем стала основой для создания Google.

Google была основана в 1998 году, а уже через несколько лет стала одной из самых популярных и влиятельных компаний в мире. Поисковая система Google стала неотъемлемой частью интернета, а также компания активно развивает и другие направления, такие как онлайн-реклама, облачные вычисления, искусственный интеллект и многое другое.

Их влияние на мир информационных технологий и наше повседневное существование трудно переоценить. Их стремление к инновациям и поиск новых путей для улучшения жизни миллионов людей продолжает вдохновлять и влиять на мировую индустрию и общество.

Одним из людей, оказавшим ключевое влияние на самих предпринимателей и программистов является Гвидо ван Россум. Гвидо ван Россум - выдающийся программист и инженер, наиболее известный как создатель языка программирования Python. Родился 31 января 1956 года в

Нидерландах, он начал работать над Python в конце 1980-х годов, а первая версия языка была выпущена в 1991 году.

Python стал одним из наиболее популярных и широко используемых языков программирования в мире благодаря своей простоте, читаемости и гибкости. Он широко применяется в различных областях, включая веб-разработку, анализ данных, искусственный интеллект, научные вычисления и многое другое. Python также используется в таких крупных проектах, о которых уже шла речь ранее, таких как YouTube, Instagram, Dropbox и многих других.

Гвидо ван Россум продолжает играть важную роль в развитии и поддержке языка Python. Его вклад в мировую программистскую культуру и развитие информационных технологий очень трудно недооценить.

Следующее имя, с которым ассоциируются революционные технологии, амбициозные проекты и неограниченными горизонты будущего – Илон Маск. Илон Маск родился 28 июня 1971 году в Южной Африке. Его страсть к компьютерам и программированию проявилась еще в детстве. Одним из первых успешных проектов Маска стал онлайн-платежный сервис PayPal, который революционизировал электронные денежные переводы и сделал их доступными для миллионов людей по всему миру.

Основав компанию Tesla Motors в 2004 году, Илон Маск стал на передовом крае в развитии электромобилей. Его стремление к созданию устойчивой энергетики и переходу на электромобили помогло компании Tesla стать лидером в этой отрасли. Одним из самых амбициозных проектов Маска является SpaceX, компания, которая стремится к колонизации Марса и сделала огромные шаги в направлении восстанавливаемых ракет и коммерческого космического транспорта. Еще одним его проектом, повлиявшим на весь мир, является StarLink, Основная цель данного проекта - обеспечить доступ к высокоскоростному интернету по всей планете, даже в удаленных и труднодоступных районах, где проведение земных кабелей нерентабельно. Его компании стремятся к созданию устойчивого будущего для человечества и уже сегодня мы можем пожимать плоды от его инновационных технологий.

А далее по списку пойдут люди менее известные во всем мире, но тем не менее очень известные на территории нашей страны.

И возглавляет наш список известный предприниматель Казахстана - Михаил Ломтадзе. Михаил Ломтадзе - выдающийся казахстанский предприниматель и новатор в области финансовых технологий. Он является основателем и руководителем крупнейшей финтех-компании "Каспи", которая предоставляет широкий спектр цифровых финансовых услуг в Казахстане.

Под руководством Михаила Ломтадзе "Каспи" стала одним из ключевых игроков на рынке финансовых технологий в регионе. Компания предлагает клиентам широкий спектр услуг, включая банковские операции, электронные платежи, мобильные приложения для управления финансами и многое другое. Ее инновационные подходы к развитию цифровых финансовых услуг способствуют модернизации банковской индустрии и улучшению доступности финансовых услуг для населения.

Благодаря своему профессионализму, предпринимательскому дару и социальной ответственности Михаил Ломтадзе играет важную роль в развитии информационных технологий и финансовых услуг в Казахстане. Его усилия направлены на совершенствование финансовой системы страны и улучшение жизни ее граждан.

На наш взгляд, следующим в списке идет человек известный своими инновационными идеями и желанием вырастить новое поколение предпринимателей на территории нашей страны - Маргулан Сейсембаев.

Маргулан Сейсембаев является основателем и генеральным директором компании EduTech Solutions, которая разрабатывает и внедряет инновационные образовательные технологии в Казахстане. Одним из главных проектов компании является онлайн-платформа EduHub.kz, которая предоставляет широкий спектр образовательных услуг и ресурсов для студентов, учителей и родителей.

Под руководством Маргулана Сейсембаева EduHub.kz стал одним из ведущих проектов в сфере цифровизации образования в стране. Он активно внедряет новые технологии и разрабатывает инновационные методики обучения, чтобы сделать образование более доступным и эффективным для всех участников образовательного процесса.

Кроме того, Маргулан Сейсембаев работает над созданием образовательной экосистемы, которая бы поддерживала развитие студентов и обеспечивала им доступ к качественному образованию в цифровую эпоху. Он активно сотрудничает с учебными заведениями, правительственными структурами и другими заинтересованными сторонами, чтобы создать благоприятные условия для развития образования в стране.

Благодаря усилиям Маргулана Сейсембаева EduHub.kz становится все более популярной и востребованной платформой в сфере образования в Казахстане. Его работа способствует модернизации образовательной системы и повышению качества образования в стране, что играет важную роль в будущем развитии общества.

А далее по списку идет человек вложивший всю душу в развитие сферы образование Казахстана - Мухтар Ильясов.

Мухтар Ильясов является генеральным директором проекта Kundelik.kz, онлайн-платформы, предоставляющей широкий спектр услуг в сфере образования. Kundelik.kz — это цифровой ресурс, предназначенный для управления школьными данными, ведения электронного дневника, организации взаимодействия между учениками, родителями и учителями, а также для предоставления информации о школьной жизни и образовательных мероприятиях.

Под руководством Мухтара Ильясова Kundelik.kz стал одним из ведущих проектов в сфере цифровизации образования в Казахстане. Он активно внедряет инновационные технологии и разрабатывает новые функциональные возможности платформы, чтобы обеспечить эффективное и удобное взаимодействие всех участников образовательного процесса.

Кроме того, Мухтар Ильясов стремится к созданию современной образовательной экосистемы, которая бы поддерживала развитие детей и обеспечивала им доступ к качественному образованию в цифровую эпоху,

Благодаря усилиям Мухтара Ильясова Kundelik.kz становится все более популярным и востребованным ресурсом в сфере образования в Казахстане. Его работа способствует модернизации образовательной системы и повышению качества образования в стране, что имеет важное значение для будущего развития общества и будущего поколения.

А следующим в списке идет такой же простой человек из обычного народа, как и мы с вами - Евгений Федькин.

Евгений Михайлович Федькин - молодой и амбициозный выпускник Восточно-Казахстанского технического университета имени Д. Серикбаева в городе Усть-Каменогорск. Он успешно окончил университет с высшим образованием по специальности "Управление сопровождения и информационных технологий", где приобрел широкие знания в области программирования, сетевых технологий, баз данных и других аспектов информационных технологий.

За время обучения в университете Евгений проявил себя как талантливый и целеустремленный студент. Он активно участвовал в студенческой жизни, принимал участие в проектах и соревнованиях по программированию, развивая свои навыки и компетенции в области информационных технологий. Из числа его работ можно отметить выделяющейся на фоне остальных диссертацию на соискание степени доктора философии по теме “ Разработка моделей, методов и алгоритмов составления расписаний традиционного и дистанционного обучения в высших учебных заведениях ”. А из достижений можно отметить блестящую защиту данной диссертаций. После окончания университета Евгений решил начать свою карьеру в сфере информационных технологий. Он стремится к профессиональному росту и развитию, а также к применению своих знаний и навыков для создания инновационных решений и внедрения новых технологий в практические проекты.

Таким образом, мы показали лишь часть людей, благодаря которым мы можем говорить о инновационных технологиях.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/Джобс,_Стив (дата обращения 01.02.2024)
2. <https://vc.ru/trade/279102-istoriya-apple-kak-naglyy-hippi-stal-otcomcifrovoy-revolyucii> (дата обращения 01.02.2024)
3. <https://www.rbc.ru/person/64f84cbd9a794768c9c65e5b>
4. https://ru.wikipedia.org/wiki/Гейтс,_Билл (дата обращения 01.02.2024)

UDC 811.111

Rustamkyzy A. (EKTU), Kairoldina A. (senior lecturer, EKTU)

CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LANGUAGES

Annotation: *This abstract addresses current trends in the development of languages, physical education, sports and military science. In the context of globalization and accelerated technological development, it is important to learn languages for effective international communication. Sports and physical education are becoming an integral part of a healthy lifestyle, requiring constant development of techniques and technologies. In addition, military science is undergoing constant changes and requires modern thinking to effectively solve emerging problems. Studying current trends in these areas contributes to maintaining health and improving the quality of life, improving communication efficiency and developing advanced training and protection methods in the field of defense and security. The analysis of these trends is important for their modern adaptation and consideration for educational, scientific and practical purposes.*

Key words: *Languages, Physical education, Sports, Globalization.*

English, the modern world's lingua franca, is fast developing as a result of its widespread use across cultures and circumstances. The rise of English-based creoles and pidgins, such as Singlish in Singapore and Spanglish in the United States, demonstrates the fluidity of languages in a globalized society. Furthermore, the growing usage of emojis, memes, and internet slang in online communication has resulted in a new type of language that defies traditional linguistic limits.

Language acquisition has always been a difficult endeavor that demands committed effort and practice. However, with the advancement of technology, learning a new language has become more accessible and interesting. Language learning applications, internet platforms, and virtual reality simulations are changing the way people learn new languages. Mobile apps like Duolingo and Babbel offer interactive and personalized language learning experiences, making it simpler for people to learn new languages at their own speed. Virtual reality language simulations provide immersive environments in which learners may practice their language abilities in real-life circumstances, so increasing their confidence and fluency. As technology advances, we may expect more new tools and approaches to improve language learning, making it more pleasurable and effective.

Physical education programs are realizing the academic advantages of effective exercise programs. Exercise improves brain function by improving oxygen flow and cognitive abilities. Additionally, it boosts neurotransmission in the brain, which connects neurons (brain cells). Improving brain connections leads to better memory retention. Exercise releases hormones in the body that improve mood, control impulsivity, and reduce restlessness. Even more incentive to step up your game in PE. Most secondary schools provide activities such as badminton, sepak takraw, football, basketball, and tennis. Students can bring their own sporting equipment to school with permission from the teacher. Secondary schools often do not conduct physical tests, but instead measure students' height, weight, and pushup ability. Physical education is included into the curriculum for students in Kindergarten through High School. From

Kindergarten to Grade 3, kids participate in gymnastics. In Grade 4, they are taught to traditional martial arts Pencak Silat and team activities including badminton, tennis, soccer, futsal, rounders, and basketball. Starting in junior high school, the genders are segregated during PE classes. PE may be included into extracurricular activities, allowing students to concentrate in their preferred sports. Sport festivals can be staged during the vacuum period, often following exams. Students can compete by bringing their own class flags. Some colleges, such as ITB, incorporate PE in their freshman curriculum. Games include basketball, volleyball, cricket, tennis, badminton, kho-kho, and kabaddi. Various drills and physical conditioning are taught. Current developments in school physical education and sports Physical education is expanding beyond traditional sports to include more diverse activities. Introducing pupils to activities such as bowling, walking, hiking, and Frisbee at a young age helps foster healthy habits that will last throughout their lives. Some teachers have even begun to add stress-reduction exercises like yoga, deep breathing, and tai chi. Tai chi, an ancient martial arts discipline that emphasizes slow, meditative motions, has several advantages for those seeking calm. Tai chi has several physical advantages, including increased muscular strength, cardiovascular endurance, and more. It also offers psychological advantages, including improved mental health, focus, attentiveness, and pleasant mood. This method may be taught to students of all ages and requires minimal equipment, making it perfect for mixed ability sessions.

Tai chi may be integrated into a comprehensive learning approach that involves both the body and mind. Teaching non-traditional sports can motivate children to engage in more physical exercise and expose them to many cultures. When teaching about lacrosse, students can study about the Native American cultures of the North Eastern United States and Eastern Canada, where the sport originated. Teaching non-traditional sports allows for the integration of academic concepts from other topics, such as social studies, which is becoming increasingly important for P.E. teachers. P.E. consists of four components: physical, mental, social, and emotional. Another tendency is to incorporate health and nutrition into the physical education curriculum. The Child Nutrition and WIC Reauthorization Act of 2004 mandated that all school districts with federally sponsored school lunch programs create wellness plans addressing nutrition and physical exercise. Physical education teachers are now including short health and nutrition courses into their curriculum, in addition to teaching sports and movement abilities. This is particularly common at the primary school level, since pupils lack a dedicated Health subject. Many primary schools now provide separate health and physical education curricula. In response to illness outbreaks like swine flu, school districts are requiring pupils to study about cleanliness and health concerns. Many states now require Physical Education instructors to be qualified to teach health courses. Many colleges and universities offer Physical Education and Health as a single credential. Incorporating local indigenous knowledge into physical education may provide meaningful experiences and promote cultural understanding. By combining traditional knowledge from indigenous cultures across Canada, children can gain exposure to concepts like holistic learning and the medicine wheel. A unit might focus on outdoor activities such as interacting with nature, playing

traditional games, or learning about the environment. These lessons may be readily integrated into the curriculum and provide an opportunity for Aboriginal children to share their culture with the school community. Research has shown that physical education can boost academic success. A 2007 study indicated that kids who received 56 hours of physical education per year performed much better on English Arts standardized tests than those who received only 28 hours. Brazil's physical education curriculum offers students access to a variety of current sports. They provide martial arts training, including wrestling in the US and Pencak Silat in France, Indonesia, and Malaysia, to educate youngsters self-defense and self-esteem. The physical education curriculum covers a variety of activities, including aquatics, conditioning, gymnastics, individual/dual sports, team sports, rhythms, and dance.

A structured sequence of learning events is meant to assist student growth. This program introduces athletics, fitness, and collaboration to students in 6th grade, preparing them for middle and high school. In 1975, the US House of Representatives mandated that physical education programs include both genders. In some high and middle schools, PE sessions are just for one gender. Requiring individuals to participate in physical education activities like dodge ball, flag football, and other competitive sports is a contentious issue due to the societal consequences. In certain situations, physical education programs have been discontinued. Future of physical education Physical education should be personalized. The global military infrastructure is undergoing considerable shifts, exploiting technological trends to improve capabilities. Artificial intelligence (AI), robots, and the Internet of Things (IT) are major advances in defense operations that aim to improve military efficiency. Conventional warfare is gradually being replaced by hybrid techniques that integrate cyber warfare and other frontiers. Emerging military technology trends are transforming the battlefield in four ways: connection, lethality, autonomy, and sustainability.

Connectivity solutions address problems regarding how soldiers discover and locate their foes, communicate with one another, and plan operations. Advances in missile and weapon technology improve lethality, making military operations more successful. On the autonomy front, entrepreneurs use robots and AI to make choices with no or little human intervention. Based on the Military Technology Innovation Map, the Tree Map below shows the influence of the top ten Military Technology Trends. AI is one of the most significant developments, with many countries and businesses investing more in AI research. The industry is also developing new weapon and accessory technologies. Similarly, robots and autonomous weapon systems boost military combat effectiveness while also having an impact on industrial trends. In addition, IT technologies such as sensors, wearables, and edge computing are becoming increasingly popular. Cyberspace is another rising frontier, with businesses developing both cyberattack and cyberdefense solutions. Furthermore, immersive technologies are used in military training and battle readiness. Additive manufacturing increases defense manufacturing capabilities.

In the military and defense sectors, AI adoption improves computational thinking for intelligence, surveillance, and reconnaissance tasks. This breakthrough enhances

autonomous weapon systems and assures equipment safety, resulting in fewer military casualties. Defense industries use digital twins and machine learning to test new variants of military goods. This system also permits predictive maintenance of military assets, assuring their longevity and dependability. Startups are at the forefront of creating self-organizing artificial intelligence systems for military applications. These systems use swarm computing to collaborate on strategic objectives. Finally, AI algorithms are critical for assessing large volumes of intelligence data. This study improves commanders' real-time situational awareness by providing them with the data they need to make smart judgments.

Conclusion. Current trends in the development of languages, physical culture, sports and military science are an integral part of modern society, where it is important to take into account all aspects affecting health, education, international cooperation and security. Globalization requires us to be able to communicate effectively in different languages, and the rapid development of technology implies constant updating of methods in physical culture and sports. Military science is also undergoing changes in accordance with modern challenges and requires innovative approaches and strategies. Studying and taking into account current trends in these areas will allow us to adapt to a rapidly changing world, develop new approaches to learning, improve performance and guarantee safety both on a personal and global level. Thus, understanding and applying the latest trends in languages, physical culture, sports and military science is essential for the development of modern society and improving the quality of life of its members.

REFERENCES:

1. Nalcacy E, Cicek M, Genç Y. The relationship between handedness and fine motor performance. *Cortex* 2001; 37: 493-500.
2. Rice, P. F (1998), *Human development* (3rd ed.). New Jersey: Prentice Hall.
3. Ruth Humphry et al, Development of in hand manipulation and relationship with activities, *American Journal of Occupational Therapy*, (Sept. 1995) vol-49, no.8 page 763-771.
4. Mohammad, Sikender Mohsienuddin, Cloud Computing in IT and How It's Going to Help United States Specifically (October 4, 2019). *International Journal of Computer Trends and Technology (IJCTT)* – Volume 67 Issue 10 - October 2019, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3629018>
5. Verkhoshansky, Y (1986). "Fundamentals of Special Strength Training in Sport". Livonia, MI: Sportivny Press. (Original work published in 1977, Moscow, Russia: Fizkultura i Spovt).
6. Benton AL, Meyers R, Polder GJ. Some aspects of handedness. *Psychiatrica Neurological* 1992; 147:321-337

УДК 821.512.122

Сабаева М.Р. (23-УД-1, ВКТУ), Есимжанова Г.Т. (ВКТУ)

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТВОРЧЕСТВА ПУШКИНА И АБАЯ

Аннотация: в статье проводится сравнительный анализ творчества двух великих поэтов – Абая Кунанбаева и Александра Пушкина. В работе рассматриваются общие черты их жизни, поэтического стиля, а также влияние на развитие казахской и русской литератур. Особое внимание уделяется сходствам в их судьбе, а также роли в укреплении духовной связи между двумя народами.

Ключевые слова: Абай Кунанбаев, Александр Пушкин, творчество, поэзия, влияние, литература, сходства, судьба, взаимосвязь культур.

Есть имена, которые олицетворяют страну, литературу и даже культуру, они выступают как символ целого народа. Например, со словом Россия неразрывно связано имя А. Пушкина, а когда идет речь о Казахстане он созвучен с именем – Абай.

Абай заложил основы казахской письменной литературы, его произведения стали классикой казахской поэзии. Он также переводил произведения русских и зарубежных поэтов на казахский язык.

Пушкин считается основоположником современного русского литературного языка. Его произведения оказали огромное влияние на развитие русской литературы.

Абай использовал в своих произведениях богатый казахский язык, включая народные пословицы и поговорки.

Пушкин мастерски владел русским языком, его произведения отличались богатым словарным запасом и разнообразием стилей.

Абай был не просто поэтом, но и общественным деятелем. Он боролся за просвещение казахского народа, за его свободу и справедливость.

Пушкин также был не только поэтом, но и общественным деятелем. Он выступал против крепостного права и царского самодержавия.

Любовью к родине, к родным местам, к природе, любовь ко всему живому и предельная искренность, удивительная лиричность — это те самые качества характерны для творчества двух великих поэтов, русского и казахского, - Александра Сергеевича Пушкина и Абая Кунанбаева.

Вчитываясь в поэтические творения Абая и Пушкина, видишь, с одной стороны, созвучие их лирики, идейное родство тематики, духовную близость двух художников слова, а с другой – яркость личности, самобытность и индивидуальность каждого поэта.

Абай сумел донести красоту русского слога, русской культуры своему народу, призывал изучать русскую литературу и с юности полюбил произведения Александра Пушкина.

Абай сделал перевод восьми отрывков из известного романа Пушкина «Евгений Онегин» и часть из них положил на музыку. Особенно полюбилась

казахскому народу песня «Письмо Татьяны» («Татьянанын хаты»), в степи её ласково стали называть Татиш.

А.А. Блок писал о Пушкине: «Пушкин – это не только поэт, это – целая эпоха в развитии русского самосознания». Его произведения стали образцом для подражания для многих последующих поэтов и писателей. В своих произведениях Пушкин отразил все богатство и многогранность русского характера. Пушкин – это не просто имя, это символ русской культуры, русского языка, русского духа [1].

Он воспел красоту русской природы, величие русского государства, силу русского духа. Его поэзия стала неотъемлемой частью русской культуры.

Великий казахский писатель Мухтар Ауэзов пишет: «Абай вспомнил свою молодость, прежде всего, образ Тогжан. Поэтому он и решил перевести письмо Татьяны. Русская девушка Татьяна грустила одной грустью с дочерью казахов! Такие далекие и по языку, и по обычаям, они оказались близки друг другу и мыслями, и судьбой, и пламенными чувствами...» [2, с.35].

Образ Татьяны стал символом нежности, духовной чистоты. Известно, что Пушкин – учитель Абая в поэзии. Их роднят общие темы о человеческом бытии, смысле жизни, роли поэта, природе, любви, добре, постижении истории, языка, культуры, обычаев и традиций своих народов. Каждый из поэтов видит свое предназначение в поэзии:

О своей роли как поэтов в этом мире Пушкин и Абай говорят потомкам каждый по-своему. «Памятник» и «Өлсем, орным кара жер сыз болмай ма?» Пушкин и Абай написали незадолго до смерти. Как отмечают критики, Абай через слово великого русского предшественника осознаёт своё жизненное предназначение, свою поэтическую миссию – «чувства лирой пробуждать», объединять народы.

Жившие в разные эпохи, Пушкин и Абай сохраняли любовь и к другим народам, интересовались жизнью других людей, традициями, культурами, бытом. Абая называют казахским Пушкиным.

Как однажды выразился Лев Николаевич Толстой: «Пушкин и Абай – это два великих поэта, которые своим творчеством объединили два народа – русский и казахский».

Их творчество стало мостом между культурами, способствуя взаимопониманию, духовному обогащению и сближению русского и казахского народов [3].

На языке любви к родной земле, к Родине писали великие Пушкин и Абай. Их голоса – эхо своего народа. Пушкин и Абай – два великих поэта двух великих народов. И не только в юбилейные годы или в Год культуры. Они всегда будут над временем.

Абай и Пушкин – это наше общее культурное прошлое и настоящее.

Абай был первым среди казахов, который познакомил и навсегда породнил свой народ с Пушкиным. Он первым в казахских степях стал пропагандистом и переводчиком произведений Лермонтова, Крылова, Салтыкова-Щедрина.

Музыкальность и нежность произведений Пушкина, «железный стих» Лермонтова демократические убеждения Чернышевского и Белинского, поучительные басни Крылова и едкая сатира Салтыкова-Щедрина, гуманистические взгляды Л. Толстого – все это отразилось на поэзии Абая.

Абай выполнил не только просветительскую задачу, но одновременно проходил великолепную поэтическую школу мастерства. Казахский акын и русский поэт одинаково видели цель своей деятельности в беззаветном служении своему народу.

В них много общего несмотря на то, что жили и творили они в разное время. В их произведениях ярко прорисовываются реальные, у Пушкина – исконно русские, у Абая – исконно казахские картины жизни народа. «Неподкупный голос мой был – эхо русского народа», – писал Пушкин.

Тематика, сюжеты, образы их произведений были и остаются созвучны душе каждого человека. Бескрайние просторы степей, жизнь и быт казахского аула, летние кочевья, подготовка к зиме, соколиная охота. Но и Пушкину, и Абаяу глубоко чужда национальная ограниченность.

Бельгер пишет: «В великих людях есть некий общий фермент духовности. Он выражается в единстве, в родственности духа, в страстном, целеустремленном порыве к Истине, к Красоте, к Жизни» [4, с.23]. Таковы Пушкин и Абай.

Созвучность душ, единство мыслей побудили глубокую любовь Абая к А. Пушкину, а народность – необычайный успех его произведений в Степи. Благодаря переводам Абая, казахский народ впервые познакомился с творениями Пушкина. Из юрты в юрту переходили «Письмо Татьяны», «Слово Онегина», «Из монолога Ленского» и находили отзыв в сердце каждого слушателя.

Абай был первым, кто перекинул мостик духовной культуры между казахским и русским народами. Кто знает, быть может, это сделал бы именно А. Пушкин, если бы не трагическое событие у Черной речки.

Ведь не случайно в личном архиве писателя было найдено краткое описание светлой истории любви казахских Ромео и Джульетты – Козы Корпеш и Баян Сулу.

Как Пушкин для русского народа, так и Абай для казахов является не только выразителем национальной души, но и символом высокой культуры.

В поисках истины они черпали знания в книгах. «Друзья, которые никогда не предадут», – так писал А. Пушкин о книгах, имея в своей библиотеке 3,5 тысячи томов на 14 языках. Абай же называет книгу «величайшим достижением человеческой цивилизации, неизменным спутником и другом, дарующем радость постижения нового».

Могучий дух Пушкина и Абая, их творчество, воспевающее общечеловеческие нравственные ценности, актуальны и востребованы всегда. Читая их произведения, мы постоянно открываем своего нового Пушкина, своего нового Абая, а через них открываем и в себе нечто новое.

Поэтому неслучайно спустя века творчество Абая и Пушкина притягивает и волнует, заставляя обращаться к нему вновь и вновь.

Творчество Абая получило широкое признание как в Казахстане, так и за рубежом. Его произведения переведены на многие языки мира.

Пушкин является одним из самых читаемых поэтов в мире. Его произведения переведены на множество языков и включены в школьные программы многих стран.

Оба поэта были гениями, которые опередили свое время. Они были глубоко патриотичны, боролись за свободу и справедливость, а главное оставили после себя богатое литературное наследие.

Рассмотрим некоторые из них. К вольнолюбивой лирике Пушкина относятся стихотворения «К Чаадаеву», «Арион», «В Сибирь» и многие другие.

«К Чаадаеву» - это одно из лучших стихотворений, оно посвящено другу юности, имевшему на поэта большое влияние. Оно звучит как призыв.

*Любви, надежды, тихой славы
Недолго нежил нас обман.... (1826 г).*

В стихотворении содержится обращение не только к Чаадаеву. Пушкин обращается к своим лицейским друзьям, ко всему молодому поколению, своему народу – посвятить отчизне «души прекрасные порывы».

Большое место в лирике Абая занимает социальная тематика.

Поэт осуждает пороки современного ему казахского общества, раздираемого межродовой борьбой, распрями. В стихотворении «О, казахи мои, мой бедный народ!» поэт с болью в душе говорит о том, что в степи нет единства, порядка, везде разлад, «из-за денег и власти кипит вражда».

Поэт обращается к народу:
*О, казахи, мой бедный народ!
Жёстким усом небритым прикрыл ты рот,
Кровь на правой щеке, на левой – жир...
Где же, правда? Твой разум не разберёт.
Қалын елім, қазағым, қайран жұртым
өстарасыз аузыңа түсті мұртың.
Жақсы менен жаманды айырмадың,
Бірі қан, бірі май боп енді екі ұртың. (1886 ж.)*

Итак, величие стихов Абая и Пушкина на политические, социальные темы проявилось и в том, что в условиях царского самодержавия, в условиях феодально-патриархальной реакции, под гнетом власти, явились выразителями духа народы, смелыми заступниками его чаяний.

В произведениях А. Пушкина и Абая, невольно подмечаешь схожесть их творчества, отражающее любовь к человеку, стремление к истине и красоте, понимаешь, как переплетены между собой русская и казахская культуры.

Исходя из проведенного нами анализа, мы можем выделить следующие сходства:

Оба поэта боролись за свободу и справедливость, выступали против тирании и деспотизма. Воспевали общечеловеческие ценности, такие как добро, любовь, справедливость, стремление к истине и красоте.

С восхищением писали о природе, о ее величии и гармонии.

Оба поэта писали простым и понятным языком, доступным для широкого круга читателей. Стихи Пушкина и Абая отличаются мелодичностью и ритмичностью.

Они мастерски владели языком, использовали различные тропы и стилистические фигуры.

Оба поэта являются основоположниками литератур своих народов: Абай – казахской, Пушкин – русской.

Их творчество оказало огромное влияние на развитие литератур своих стран: Абай заложил основы казахской поэзии. Пушкин – основоположник современного русского литературного языка.

Написанные ими произведения переведены на многие языки мира: Абай – один из самых читаемых поэтов в Казахстане. Пушкин – один из самых читаемых поэтов в мире.

Оба поэта были мудрыми и проницательными: Абай – философ и мыслитель. Пушкин – гений русской поэзии.

Могучий дух Пушкина и Абая, их творчество, воспевающее общечеловеческие нравственные ценности, актуальны и востребованы всегда.

Читая их произведения, мы постоянно открываем своего нового Пушкина, своего нового Абая, а через них открываем и в себе нечто новое.

Их творчество - бесценный дар, который они оставили после себя человечеству.

Абай – это казахский Пушкин, а Пушкин – это русский Абай. Читая Пушкина и Абая, мы словно прикасаемся к вечности.

Стихи этих поэтов – это гимн любви, свободе и человечности."

Сравнительный анализ творчества Пушкина и Абая позволяет нам увидеть, насколько схожи были эти два великих поэта.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Блок А.А. Статья о Пушкине. 1921
2. Ауэзов М.О. Абай Кунанбаев. Статьи и исследования. Алма-Ата: изд-во Ғылым, 1967. 391 с.
3. Толстой Л.Н. Письмо Чехову А.П. 1894
4. Бельгер Г. Исполины духа. Гете – Пушкин – Абай // Альманах «Литературная АлмаАта». 2006, № 3, с. 23.

UDC 811.111

Sabayeva M. (EKTU), Ponomaryev D. (EKTU), Gorban Y. (EKTU)

FEATURES OF ROAD MANAGEMENT IN KAZAKHSTAN AND THE UK: A COMPARATIVE ANALYSIS

Annotation. *The article presents a comparative analysis of road management in Kazakhstan and the United Kingdom. The author examines the theoretical foundations of road management, legal, economic and social aspects of road network management in two countries.*

Similarities and differences in road management systems have been identified, and recommendations for improving road management in Kazakhstan based on the experience of the United Kingdom have been substantiated.

The article will be useful for researchers studying the problems of road management, as well as for practitioners involved in the development and implementation of public policy in the field of road management.

Keywords: *road management, Kazakhstan, Great Britain, comparative analysis, recommendations, improvement.*

Road management plays an important role in the development of the economy and society of any country. Road safety, the level of motorization, as well as the efficiency of freight and passenger transportation depend on the quality of the road network. In Kazakhstan, as in the UK, road management is an urgent topic that requires constant improvement.

The purpose of this study is a comparative analysis of road management in Kazakhstan and the UK, identifying similarities and differences, as well as substantiating recommendations for improving road management in Kazakhstan.

The objectives of our research:

1. To analyze the theoretical foundations of road management.
2. Compare the legal, economic and social aspects of road management in Kazakhstan and the UK.
3. To identify similarities and differences in road management in the two countries.
4. To substantiate recommendations for improving road management in Kazakhstan based on the experience of the United Kingdom.

The object of the study is the road management system. The subject of the study is the peculiarities of road management in Kazakhstan and the United Kingdom.

The following methods were used in the course of the study:

1. Analysis of literary sources;
2. Comparative analysis;
3. System analysis;
4. Statistical analysis.

The results of the study can be used to improve the road management system in Kazakhstan.

To begin with, we need to define the theoretical foundations of road management, which will be used further in the article.

Road management is a system of measures aimed at ensuring safe and uninterrupted traffic on public roads. The essence of road management is to implement the following functions:

Planning - determining the prospects for the development of the road network. Development of road construction and repair programs, allocation of budget funds.

Financing - search for sources of financing for the road sector. Allocation of financial resources, control over the use of funds [1].

Construction - development of design and estimate documentation. Carrying out construction works, quality control of construction.

Repair - planning of repair work. Performing repair work, quality control of repairs.

Maintenance - road cleaning, winter maintenance of roads, clearing snow and ice, fighting ice.

Safety - traffic management, installation of road signs and markings, carrying out preventive measures.

Operation - management of the road network, control of weight and dimensional control, toll collection.

As we know, there are different road management systems in different countries.

Centralized system - the road network is managed at the federal level.

Decentralized system - the road network is managed at the regional and local levels.

A mixed system is a combination of elements of a centralized and decentralized system [2].

The choice of a road management system depends on many factors, such as the area of the country, the level of economic development, the political structure, etc.

Kazakhstan uses a mixed road management system, while the UK uses a decentralized road management system.

In the course of our research, we conducted a comparative analysis of road management in Kazakhstan and the UK in several aspects. And we came to some conclusions:

The legal basis:

In Kazakhstan, the main regulatory legal act regulating road management is the Law of the Republic of Kazakhstan "On Highways". There are also other regulatory legal acts, such as Traffic rules, Technical Regulations, etc.

In the UK, the main regulatory legal act governing road management is the "Roads Act" of 1980. There are also other regulatory legal acts, such as Traffic Rules, Transport Strategy, etc.

Among the similarities, it is worth noting that in both countries there are laws governing road management. In addition, there are also other regulatory legal acts regulating road traffic, construction, and repair of roads.

We have also highlighted several points regarding the differences in the legal framework between countries:

1. Kazakhstan uses a mixed road management system, while the UK uses a decentralized one.

2. There are more regulatory legal acts regulating road management in Kazakhstan.
3. The UK has a more developed system for monitoring compliance with legislation in the field of road management [3].

Next, we considered the economic aspects:

In Kazakhstan, the financing of the road sector is carried out from the state budget. Funds from private investors are also attracted. Toll roads exist, but their share in the total volume of the road network is small.

In the UK, the financing of the road sector is carried out from the state budget, as well as through tolls on toll roads. The share of toll roads in the total volume of the road network is quite large. The private sector is actively involved in the construction and operation of roads.

In the similarities, we noted that in both countries, the road sector is financed from the state budget and there are toll roads. However, among the differences, it is worth noting that in the UK the share of toll roads in the total volume of the road network is significantly higher than in Kazakhstan. As well as in the UK, the private sector plays a more active role in the road sector [4].

Next, we analyzed the social aspects between the countries.

In Kazakhstan, the level of motorization is quite high, but the quality of the road network does not always meet modern requirements. Road safety is a serious issue. The road administration does not always take into account the needs of people with disabilities [5].

In the UK, the level of motorization is very high, and the quality of the road network meets high standards. Road safety is at a high level. The Road Administration takes into account the needs of people with disabilities.

From the similarities, we should note that in both countries there is a high level of motorization. In both countries, road safety is an important issue. Moreover, from the differences, we can note that in the UK the quality of the road network and the level of road safety are significantly higher than in Kazakhstan. In the UK, road management in greater extent takes into account the needs of people with disabilities [6].

Based on our research, we can draw the following conclusions about the features of road management in Kazakhstan and the UK.

Both countries have road management systems. In Kazakhstan and the UK, the road sector is financed from the state budget. There are toll roads in both countries. Road safety is also an important issue in both countries.

Kazakhstan uses a mixed road management system, while the UK uses a decentralized one. There are more regulatory legal acts for road management in Kazakhstan.

In the UK, the share of toll roads in the total road network is significantly higher than in Kazakhstan. In the UK, the private sector plays a more active role in the road sector. In the UK, the quality of the road network and the level of road safety are significantly higher than in Kazakhstan. In the UK, the greater extent road management takes into account the needs of people with disabilities.

Based on all of the above, we have made a justification for recommendations on improving road management in Kazakhstan. Based on the experience of the UK, we can recommend:

1. To decentralize the road management system. To transfer part of the authority to manage the road network to the regional and local levels. To increase the responsibility of regional and local authorities for the condition of the road network.
2. To improve the regulatory framework. To bring the legislation in the field of road management in line with international standards. To reduce the number of regulatory legal acts for road management.
3. To encourage the participation of the private sector in the road sector. To create attractive conditions for investments in the road sector. To provide benefits and preferences to private companies.
4. To improve the quality of the road network. To increase the financing of the road sector. To use modern technologies for road construction and repair.
5. To improve road safety. To tighten control over compliance with traffic Rules. To carry out preventive measures to prevent accidents.
6. To take into account the needs of people with disabilities. To ensure accessibility of the road network for people with disabilities. To equip roads with special facilities for people with disabilities.

The implementation of these recommendations will improve the quality of the road network, improve road safety, make road management more efficient, attract investment in the road sector, and most importantly improve the quality of the population life.

REFERENCES:

1. Bakaev, A.A. (2018). Theoretical foundations of road management: a monograph. Moscow: Publishing house "Economic Literature".
2. Blazhevich, V.I. (2016). Economics of the road economy: textbook. Moscow: Prospekt Publishing House.
3. Analysis of road management systems in the CIS and EU countries: report / Edited by A.S. Misharin. Moscow: Infra-M Publishing House, 2018.
4. The road economy of the CIS and EU countries: a comparative analysis: a collection of articles / Edited by A.S. Misharin. Moscow: Infra-M Publishing House, 2019.
5. Kazakhstan and Great Britain: comparative analysis of political systems, economy and social sphere: monograph / Edited by N.A. Nazarbayev. Nur-Sultan: Nazarbayev Center Publishing House, 2020.
6. Comparative analysis of road management systems in Kazakhstan and the UK: report / Edited by A.S. Misharin. Moscow: Infra-M Publishing House, 2022.

UDC 811.111

Sarybaev A. (EKTU), Rakhmankul S. (EKTU), Kairoldina A. (EKTU)

CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LANGUAGES,
PHYSICAL EDUCATION AND MILITARY SCIENCE

Annotation: *This abstract explores current trends in the development of military science, physical culture and languages in modern society. She describes key areas of military scientific research, including cybersecurity, artificial intelligence, and space technology and hybrid threats. Current trends in physical education, including online fitness, functional training and a healthy lifestyle, are also discussed. Finally, the abstract examines current trends in the development of languages, including an increase in the use of the native language, interest in learning English and efforts to preserve cultural heritage through language.*

Keywords: *military science, modern society, trends, cultural preservation, interesting trends, globalization, multilingual heritage, language policy, cybersecurity, artificial intelligence, hybrid threats.*

There are a number of interesting trends in the development of languages in Kazakhstan. One of them is the increase in the use of the Kazakh language in the public sphere, especially after the adoption of the state language. It is also possible to note the growing interest in learning English in connection with globalization and the expansion of international relations. In general, there is a desire to preserve and develop multilingualism as the cultural wealth of the country. Of course, here is a more detailed explanation:

1. Increasing the use of the Kazakh language: After the Kazakh language was declared the state language, its use in various spheres of life became more widespread. This means that Kazakh is used in public events, official documents, education, etc.
 2. Learning English: Due to globalization and the growth of international relations, English is becoming increasingly important for Kazakhstanis. Many people strive to learn English to improve their career prospects and participate in international projects.
 3. Multilingualism: Kazakhstan is known for its multilingualism. Besides Kazakh and Russian, there are many other languages used by various ethnic groups in the country. The State policy strives to preserve and develop the multilingual heritage of Kazakhstan.
 4. Digitalization and languages: With the development of digital technologies and the Internet, issues of linguistic diversity are also becoming important. The authorities and public organizations are working to ensure access to information in different languages in order to ensure equal access to resources for all language groups in the country.
- In general, these trends reflect Kazakhstan's desire to preserve its cultural and linguistic identity, while opening up to external influences and new opportunities that globalization brings.

Of course, the issue of preserving culture through language is important for many countries, including Kazakhstan. Here's how it manifests itself:

Language as a carrier of cultural values: Language is not only a means of communication, but also a carrier of cultural values, traditions and identity. Myths,

legends, songs, poems, rituals and other aspects of culture are transmitted and preserved through language. Language and self-determination: The use of language determines the way of thinking and perceiving the world. Therefore, the preservation of the native language is important to preserve self-identification and a sense of belonging to a particular culture and community. Language education and cultural programs: The Government of Kazakhstan is implementing language programs that contribute to the preservation of the Kazakh language and culture. This includes strengthening language education in the Kazakh language, support for cultural events and festivals, as well as the development of cultural institutions. Language policies: The adoption of legislation on language policy, which supports the use of the Kazakh language in various spheres of society, also contributes to the preservation of cultural heritage.

International cooperation: While preserving the native language, it is also important to preserve and develop it in a global context. International cooperation in the field of culture and language makes it possible to spread the Kazakh language and culture outside the country, which contributes to their preservation and development. These efforts to preserve the language as a carrier of culture help to preserve the rich cultural heritage of Kazakhstan and ensure its transmission to future generations.

Here are some current trends in the development of physical culture:

1. Online Fitness and Health and Fitness Apps: With the development of technology, more and more people are turning to online workouts and health and fitness apps. This allows them to exercise at a convenient time and place, receive personalized training and motivation.

2. Functional training: Instead of isolated exercises for individual muscle groups, people increasingly prefer functional training that develops strength, endurance, coordination and flexibility by combining different types of exercises.

3. Healthy lifestyle and wellness tourism: More and more people are striving for a healthy lifestyle, including proper nutrition, active lifestyle and recreation. Wellness tourism, or trips aimed at improving health and fitness, are also becoming popular.

4. A variety of sports and fitness: People are increasingly interested in various sports and fitness, such as yoga, Pilates, bodybuilding, running, cycling, dancing and more. This allows them to choose what suits their interests and goals the most.

5. Sustainability and environmental friendliness: There is an increasing interest in sports events and products that promote sustainable development and respect for the environment. This may include the use of environmentally friendly materials for sports equipment and clothing, as well as the organization of sports events with minimal impact on nature.

These trends reflect people's growing interest in a healthy lifestyle, physical activity, and taking care of themselves and the environment.

In addition, there are several more relevant trends in the development of physical culture:

6. Individualization of training: More and more people are paying attention to their individual needs and goals when doing sports. This may include the preparation of personal training programs, diets and rest regimes under the guidance of specialists.

7. Using technology for health monitoring: With the development of wearable devices and health monitoring applications, people are able to track their physical activity, heart rate, stress levels and other parameters, which helps them better control their health and fitness.

8. Social Media and Fitness Communities: Online communities and social media play an important role in motivating and inspiring people to exercise. People share their achievements, receive support and advice from other community members, which helps them stay on track towards their goals.

9. Professional development in the field of physical education: There is an increasing demand for professionals in the field of physical education and sports, such as coaches, fitness instructors, nutritionists and massage therapists. There is a growing interest in education and professional development in this area.

10. Attention to mental health: Understanding the importance of mental health in the overall concept of well-being leads to the inclusion of practices such as meditation, mental training and psychological support in regular training and sports.

These trends reflect the changes in attitudes towards physical activity and a healthy lifestyle that are taking place in modern society.

Military science continues to evolve, leading to the creation of more effective strategies, tactics and technologies to ensure national security. Here are some current trends in the development of military science: Cybersecurity and Cyberwarfare: With the rise of digitalization and dependence on information technology, c is becoming increasingly important. Military scientific research is aimed at developing methods of protection against cyber attacks and cyber espionage, as well as creating tools for conducting cyber operations.

Artificial intelligence and autonomous systems: Military research in the field of artificial intelligence and autonomous systems is aimed at creating more efficient and accurate weapons systems, as well as developing unmanned aerial vehicles, robotic hardware and other autonomous systems for reconnaissance, surveillance and attack. Spatial military science: With the development of space technologies, there is an increasing interest in military applications in space. This includes the development of space surveillance systems, communications, satellite navigation and weapons, as well as research on space security. Hybrid Threats and asymmetric threats: Military scientific research also focuses on analyzing and countering hybrid and asymmetric threats such as terrorism, cyberattacks, information warfare, hybrid armed conflicts and other forms of hybrid warfare.

Environmental safety and military ecology: Military sciences also pay attention to the environmental aspects of military activities, such as mining, environmental pollution during hostilities, and the use of environmentally friendly technologies and methods to reduce the negative impact of military activities on the environment. These trends reflect the current challenges and threats faced by the armed forces and military specialists, and are aimed at ensuring effective solutions to these problems in the interests of national security.

Figure-1. Current trends in the development of military science

Military cybersecurity in Kazakhstan is an important aspect of national defense. In recent years, the government of Kazakhstan has been actively developing its cyber strategies and cyber policies, including in the field of ensuring cybersecurity in the military sector. This includes the creation of cyber squads, training of specialists and cooperation with other countries and international organizations to exchange experiences and information in the field of cybersecurity. In addition, Kazakhstan has legislation regulating cybersecurity and the fight against cyber threats. Military cybersecurity in Kazakhstan also includes the development and implementation of specialized technical information security tools, monitoring and analysis of cyber threats, as well as participation in international exercises and cooperation with other states to ensure overall security in cyberspace. An important aspect is also the education and training of personnel in the field of cybersecurity to ensure a high level of protection of the information resources of military structures.

Cybercrime is equivalent to ordinary crime, only it is committed in virtual space, and losses, unfortunately, are revealed in reality. Cyber attacks include any illegal actions on the network, from hacking a personal page on social networks to the theft of big data.

Most often, cybercriminals penetrate a device, be it a mobile phone or a computer, through special virus programs. This is easy to do if the user installs unlicensed software or downloads files from suspicious sites that already contain a malicious virus.

Such attacks can affect both your wallet and your personal brand. What public figures often suffer from.

Most often, cybercriminals prefer to attack large companies, steal customer databases or other information from there, and then use them at their discretion or ask for ransom. Other cyber fraudsters can extort money from inexperienced Internet

users, or even manage to transfer money or spend it on online purchases without the knowledge of the owner of a bank account or card.

Today, the Ministry of Defense and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan is working to introduce the Cyber Shield concept. This is a large list of activities aimed at the safe use of information and communication technologies

Until 2022, a register of trusted electronics industry products and software is being maintained, which is a list of ICT products that meet information security requirements.

As reported by the Ministry of Defense and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan, there are no plans for any amendments to the legislation to allow private companies to purchase equipment included in the register of trusted products.

However, the utilization of domestic enterprises will help reduce the cost of products produced in Kazakhstan, which will allow them to compete with foreign analogues.

Due to the use of equipment recommended in the registry by government agencies as trusted equipment, it is planned that they will become relevant for private companies.

How exactly does Cybershield ensure security?

Cybershield is a whole set of measures, a set of hardware and software systems and projects implemented by government agencies in the field of information security.

in the field of information and communication technologies, information security and

Kazakhstan's cyber shield is a symbiosis of many cybersecurity strategies that are already used in Norway, Estonia, France, Germany and a number of other countries.

REFERENCES:

1. Nikonov S. B. Globalization and the Media. St. Petersburg, 2006.
2. Gatsalova L. B. Neology in modern linguistics. – Vladikavkaz, 2005.
3. Gilbert P. Dictionnaire des mots nouveaux. – Paris, 1971.
4. Ulyanova I.V. Pedagogy of the XXI century [Pedagogy of the XXI century] / Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation. V.Ya. Kikotya Moscow, 2017. 295 p
5. <https://zonakz.net/2019/03/29/kazaxstan-voshel-v-top-40-stran-globalnogo-indeksa-kiberbezopasnosti/>
6. <https://www.zakon.kz/4861130-sozdanie-kibershhit-kazakhstana.html>

ӘӨЖ 81.255

Сағымжан А. (ШҚТУ), Асавбаева Г.Б. (ШҚТУ, ф.ғ.к.)

ГЕРОЛЬД БЕЛЬГЕР – ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ЖАНАШЫРЫ

***Аңдатпа.** Бұл мақалада қазақ еліне жер аударылып келген неміс баласы Герольд Бельгер жайлы айтылады. Ұлты неміс болса да қазақ тілін жоғары бағалап, зерттеп, әрі қарай дамуына үлес қосқаны аса назар аудартамын жайт. Ол кісінің жазушылық, зерттеушілік, аудармашылық қырлары оқырманның көңіліне жарасыммен қонып келді. Осылардың бәрі өз ісіне деген сүйіспеншілікпен, қуанышпен, адалдықпен істеген тынымсыз еңбегінің шын бағасы - халықтың ықыласы.*

***Түйін сөздер.** Аудармашы, зерттеуші, жазушы, тұлға, шығармашылық, тіл маманы, қазақ тілі, ұлт жанашыры, неміс ұлты.*

Г.Бельгер 1934 жылы 28 қазанда Саратов облысындағы Энгельс қаласында туған. 1941 жылы ол ата-анасымен бірге неміс ұлтының өкілі ретінде Қазақстанға жер аударылған. Ол осыдан бастап Солтүстік Қазақстан облысындағы қазақ ауылында өсті. Осында қазақ тілін жетік меңгеріп шықты.

Абай атындағы Қазақ мемлекеттік педагогикалық институтының филология факультетін бітіріп, еңбек жолын Жамбыл облысының Байқадам кеңшарындағы орта мектепте мұғалімдіктен бастаған болашақ жазушы кейін «Жұлдыз» журналында қызмет ете жүріп, әдебиетпен кәсіби түрде айналысты.

1964 жылдан бірыңғай шығармашылық жұмысқа бет бұрды. 1992 жылдан неміс тілінде шығатын «Феникс» альманағы бас редакторының орынбасары қызметін атқарды. 1994-1995 жылдары Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің депутаты, содан кейін Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Мемлекеттік саясат жөніндегі ұлттық кеңестің мүшесі болды.

Герольд Бельгер қайраткерлік бітім-болмысы қаламгерлігімен қатар өрілген тұлға. Қазақстан өз Тәуелсіздігін жариялаған тұста саяси-әлеуметтік, экономикалық реформалардың жүзеге асуын қызу қолдап, ұдайы үн қатып отырды.

Мемлекеттік тіл мен діни ахуалдарға өз алаңдаушылығын білдіріп, ұлттық мұраттар жолында аянбай еңбек етті. Г.Бельгер қаламынан әр жылдары «Ауыл шетіндегі үй», «Даладағы шағалалар», «Алты асу», «Тас өткел», «Бауырластықтың жанды бейнесі», «Созвучие», «Уақытпен бетпе-бет», «Мотивы трех струн», «Гете и Абай», «Родство», «Земные избранники» атты көркем және деректі шығармалар, тарихи туындылар жарық көрді. Сонымен қатар, ол аударма саласында да қажырлы еңбек етті. Б.Майлин, Х.Есенжанов, Ә.Нұрпейісов, Ә.Кекілбаев, Д.Досжанов сынды көрнекті қазақ жазушыларының шығармаларын орыс тіліне сәтті тәржімалауы осының дәлелі. Бұл еңбектерін әдебиет сыншылары да жоғары бағалады. Өзі жетекшілік еткен неміс секциясын басқара жүріп, А.Раймген, Э.Кончак, Н.Ваккер секілді бірқатар жазушылардың жекелеген туындыларын неміс тілінен орысшаға аударды. Жиырмадай жинақтың құрастырушысы және жекелеген әңгіме, мақалалары енген 25-тей жинақтары жарық көрген. «Лики слова», «Помни имя свое», «Тихие беседы на шумных перекрестках», «Этюды о переводах И.Жансугурова», «След слова»,

«Дом скитальца», «Гармония духа», «Автобиографические эскизы», «Туюксу», «Эль», «Плетенье чепухи», «Мұнартау», «Властитель-слово», «Разлад», «Казахские слова» сынды еңбектері алдымен республикалық газет-журналдарда жарық көріп, кейін жеке кітап болып оқырман қолына тиді. Ол үш бірдей мәдениетті бір бойына тоғыстырған тұғырлы тұлға. «Менде үш қоржын бар: неміс, қазақ және орыс. Біреуінен айырылсам, мен тым кедей болып қаламын. Бұл мен үшін өте маңызды. Этникалық неміс бола тұра мен қазақтар ортасында өстім, қазақ тілін меңгердім және қазақша жазамын. Оны алып тастасам, орысша сөйлейтін және орысша жазатын қатардағы көп немістің бірі боламын. Әр мәдениет мен үшін өте маңызды».

Г.Бельгер сұңғыла аудармашы еді. Оның Ғабит Мүсірепов, Әбдіжәміл Нұрпейісов, Әбіш Кекілбаев, Дүкенбай Досжан және тағы басқа қазақ әдебиеті өкілдерінің шығармаларын орыс тіліне аударғанын көзіқарақты оқырман жақсы біледі. Г.Бельгер қазақ тілінде де еркін сөйлей де, жаза да алды. «Қазақ тілі үшін барымды беруге дайынмын. Менің рухани тірегім Абай Құнанбайұлы, Жүсіпбек Аймауытұлы, Мұхтар Әуезов. Қазақ тіліне үнілген сайын тереңдей түстім», деп ағынан жарылатын қаны неміс, жүрегі қазақ Герольд Бельгердің қазақ тілі, ұлттық бірлік пен татулық туралы айтқан ойлары халқымыздың көңілінен шығып, ұлттық рухымызды көтеруге ықпал етті.

Тіл маманы Бельгердің айтуынша, тілді тек қарым-қатынас құралы ғана ретінде қарастыру жеткіліксіз. Тіл адамның жүрегі мен жанын білдіреді. Ең алдымен, тілдің мәні осында деп түсінеді.

Тілді ата-бабамыздан мұра болып қалған мәдениеттің өнімі, мәдениеттің бөлігі, мәдениеттің шарты ретінде қарастырамыз. Мәдениет функциясының бірі еске сақтау болса, ал оның басты сипаты ақпаратты жинақтаудан көрінеді екен. Дүние туралы адам білімінің қалыптасуы мен қолданысқа енуі тек тіл арқылы жүзеге асады. Бұл тілдің кумулятивтік функциясы болып табылады. Тілде қоршаған ортаны танудың нәтижелері, құндылықтары, халықтың тұрмыс салты мен ойлау қабілеті орнығады. Адам сөзді ести отырып, оны ұғынуға тырысады, өзінің ішкі әлемі тұрғысынан зерделеуге күш салады. Адамның сезінуін көрсететін мәдениетке қатысты ондай сөздер сол халықтың бейнелі түрде ойлау қабілетінің ерекшелігін байқатады, дүниеге көзқарасының қалыптасуына әсерін тигізеді. Әдетте дүние атаулы этностың лингвистикалық дағдыларымен құрылады. Тіл адамды дүниемен белгілі бір қатынасқа түсіріп, оған бағыт бағдар береді. Яғни, адамның дүниені тануы тіл әлеміне тікелей қатысты. Әр халықтың бір құбылысқа қатысты «өзіне тән» белгілері болуы да маңызды.

Қазақтар көктемде шығатын гүлді «жауқазын» деп атайды, яғни «жау» және «қазын» деген екі сөзден тұрады; ал орыстарда ол қар астынан өсіп шығатын гүл – подснежник; ағылшындарда – snowdrop (қарға тамған тамшы); немістерде – schneeglockchen (қар сыңғыры); ал француздарда – perce-neige (қарды тесіп шығу, яғни қарды жарып шығатын гүл) [3, с. 12 б.]. Г. Бельгер өз шығармаларында қазақ тілінің байлығы мен көркемдігін аса шеберлікпен көрсеткен. Өзінің «Казахское слово» атты еңбегінде жыл мезгілдерінің ауысуын білдіретін қазақ тіліндегі етістіктерді Қыс келді. Зима пришла.

Көктем туды. Весна родилась.

Жаз шықты. Лето наступило.

Күз түсті. Пришла осень. [1, 13 б.].

Кез келген тілдің лексикасына қарап, сол тілде сөйлейтін халықтың ежелден айналысып келе жатқан кәсібін бірден білуге болады. Мәселен, орыс тілінде үй жануарларының қосалқы атаулары кездеседі (корова-бык, баран овца) және жабайы аңдар атауына жұрнақ қосылады (тигр-тигрица, заяц зайчиха, волк-волчица). Адамдар шаруашылық жүргізу үшін үй жануарларын ұстайды, оның әрқайсысының міндеттері болады [3, 14 б.]. Қазақтың дәстүрлі мал шаруашылығының түп-тамыры сонау қола дәуірінен бастап пайда болып, одан ертерек темір дәуірі кезінде қалыптасып, орта ғасырларда әбден орныққаны бәрімізге мәлім. Қазақтар қой, жылқы, сиыр, ешкі, түйе өсірді. Осы орайда қазақ аулында өскен Г. Бельгер былай деді: «Вскоре я узнаю, что молоко по-казахски – сүт, а из коровьего молока готовят «ағарған» – «белую пищу»: айран, қатық, қаймақ, бал қаймақ, ақ қаймақ кілегей, белый иримчик, красный иримчик, койыртпақ, іркіт, сарысу, тасқорық, шалап, уыз, сірне, құрт, ежігей, сықпа, сүзбе; из кобыльеого молока – қымыз, из верблюжьеого: шұбат, қымыран, которых тоже бывает десятки видов. Ни в русском, ни в немецком языках не подберешь для всех этих названий адекват. Приходится прибегнуть к описательному, разъяснительному переводу. И это открытие поражает» [1, 4 б.].

Қазақ тіліндегі жылқы сөзінің мағынасы басқа тілдегі сөздердің мағынасынан әлде қайда кеңірек деп жазады [2, 55 б.]. Қазақ халқының дүниетанымында, діні мен тілінде жылқыға қатысты өзгеше философиялық және мәдени жүйе қалыптасқан. Қазақтар адам мен оның жан серігі атына біртұтас әлем ретінде қараған. Адамның азамат қатарына қосылуының өзін «ат жалын тартып мінді», – деп бейнелейді.

Герольд Карлович өз еңбектерінде қазақ тілінің байлығын, оның бейнелі сипатын, өзіндік ерекшелігін, мақал-мәтелдік қорының көптігін, оның грамматикалық құрылымының ерекшеліктерін, тілдің дала менталитетін қалай көрсететінін айқындады. Ол қазақ тілінің қаншалықты бай екенін көрсететін көптеген мысалдар келтіреді. Мысалы, адам өмірінің кезеңдері осылай аталады:

Жаңа туылған бала – нәресте,
 Бір жылдан жеті жылға дейін – сәби,
 Жыл мен екі жыл арасындағы қыз – бөпе,
 Сол жастағы бала – бөбек,
 Екі жастан үш жасқа дейінгі бала – бүлдіршін,
 Үш жылдан бес жылға дейін – балдырған,
 Сегізден он екі жасқа дейін – ойын баласы,
 Он екіден он бес жасқа дейін – сығыр,
 Он бес жастан он алты жасқа дейін – ересек бала,
 Он алтыдан он тоғыз жасқа дейін – бозбала,
 Жиырма жастан отыз жасқа дейін – жас жігіт,
 Отыздан қырық жасқа дейінгі ер адам – құржігіт,
 Қырықтан елуге дейін – ер түлегі,

Елуден алпыс жасқа дейін – жігіт ағасы.

Г.Бельгер қазақ тіліндегі ұрпақтардың туыстық байланыстары әртүрлі сөздермен жеткізілетінін мәлімдеді. Осы байланыстарды білдіретін сөздерді үш тілде салыстырды. Яғни, қазақ, орыс және неміс тілдерін салыстыра отырып, қазақ тілінде көбірек сөздердің болатынын айқын көрсетті. Міне, сізге тек 200 сөз! "Орыс тілінде: сын - внук - правнук - праправнук - прапраправнук және т.б. Неміс тілінде: Sohn - Enkel - Urenkel - Ururenkel - Urururenkel. Қазақ тілінде: бала - немере - шөбере - шөпшек - немене - туажат - жүрежат (жетінші буын). Бұдан әрі жұрағат (осы ұрпақтан бастап некелесуге болады); осы ұрпаққа дейін некелесуге қатаң тыйым салынады, өйткені олар қанның бұзылуына әкеледі. Қазақтардың - еуропалық және азиялық көптеген халықтардан айырмашылығы - бұл қатаң генетикалық заң, халықтың дамуы мен көбеюінің моральдық негізі. Ғылыми тұрғыдан бұл экзогамия деп аталады. Жетінші ұрпаққа дейінгі рулық бірлестік мүшелері арасындағы неке қатынастарына тыйым салу. Әрі қарай – жекжат, құдалардың жақын қарым-қатынасы. Содан кейін-жамағат (қарапайым халық, ортақ халық). Тек танымдық ғана емес, сонымен қатар ағартушылық, солай емес пе? Мұндай тәртіп туыстық қатынастарды қатаң реттейді".

Қазақтар Сұңқар аулаудың шеберлері болды. Аңшылар бүркіттерді қазақша "Бүркіт"деген сөзбен атаған. Г. Бельгер әртүрлі жастағы құстың қалай аталғанына мысалдар келтіреді: Бір жасар бүркіт – балапан құс. Екі жасар – қан түтік. Үш жасар – тірнек. Төрт жасар – тас түлек. Бес жасар – мұзбалақ. Алты жасар – ерік түбіт. Он жасар - барқын. Он бір жасар –баршы. Он екі жасар – Шөгел.

Айталық, Мұхтар Әуезов «Абай жолында» 16983 сөз қолданса, Шекспир мен Байронның барлық сөз қоры 15мыңнан аспайтын көрінеді. Егер еуропалықтар «верблюд», «верблюдица», «верблюжонок» десе, қазақтар оның қара нар, үлек, қоспақ, желмая, аруана, інген, атан, бота, тайлақ... деген сияқты 85 түрін айтады. Мұны бөтен тектілер ғана емес, қазақтардың өздері де сезіп-білгені жөн. Көптеген әйгілі сыйлықтарды еншілеген қадірлі жазушымыз Герольд Бельгер шынында да көркем шығарма, публицистика, аударма саласында қыруар шаруа тындырды. Сонымен бірге еліміздің мемлекеттік тілін қызғыштай қорғап, қазақ мәдениетінің жанашыры ретінде танылып жүрген бірден бір үлкен тұлға екендігін мойындауымыз қажет-ақ.

Алаш жұртының жер-су аттарының, қазақ есімдерінің терең сырларына үңіліп, ғажап үндестігіне таңырқай қарауы да жазушының қазақ халқына деген ыстық махаббатынан туындаса керек. Сонау Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде әке-шешесімен бірге қазақ ауылына еріксіз жер аударылған неміс баласына мұның кереметтей әсер еткенін алпыс жылдан астам уақыт өткеніне қарамастан еске алып, тебірене жазуы да сондықтан болар. Еділ жағалауынан ауып келген бүлдіршін ең алдымен ауыл төңірегіне көз тігеді. «Терең сай», «Қаратал», «Жаңа жол», «Жаңа талап», «Өрнек», «Алқа ағаш», «Ақсу», «Жаңа су»... Иә, қазақтар жер-су ерекшеліктерін суреттеуге қандай шебер десеңізші!

Адам есімдері халықтың мәдени мұрасының бір бөлігі деп есептесек, Герольд Бельгер қазақтар мұндай байлыққа шаш етекпен екендігін сүйсіне

баяндайды. Автор: «Қазақ есімдері қаншама мән-мағынаны, сұлулық пен мақсат-мүддені камтиды, ал әрбір есім - тұтас бір әлем, - деп шабыттана жырлайды. - Еділ жағалауындағы неміс селоларында қандай есімдер болды дейсің? Иоганн, Иоганнес, Фриц, Петер, Вильгельм, Христьян, Хайнрих, Карл, Анна, Магдалина, Амалия, Маргарита, Виктория, Ольга... Әрине, бұл христиандық аттардың қандай мән-мағына беретіндігін кейін түсіндім, бірақ бізде кісі аттарын таңдауға мүмкіндік көп бола қойған жоқ», дейді ол.

Мәселен, көп балалы шаруа отбасындағылар баласын Иоганн, басқасын Иоганнес, үшіншісін - Ганс дейді немесе кіші Фриц, ағасы - үлкен Фриц болып есептеледі. Сөйтіп, селодағы бала-шағалардың есімі айналасы жиырма-отыздан аса қоймайтын. Тіпті Ренгольд, Рейнгард дегендер қала интеллигенциясына тән болып көрінді ме, көп атала бермейтін. Әрине, қазақтар кісі есімдерін қоюда мұндай таршылыққа ұшырап көрген емес. Бізде қаншасөз болса кісі аттары да сонша мол.

Әңгіме арқауына себепші болған Герольд Бельгердің бұл эссесінде жазушы қазақ өмірінің біраз сырын тілге тиек етеді. «Құлақтан кіріп бойды алар» тамаша әндер. Тәулік бөлігінің уақыт өлшемдері. Ұлттық тағам, қару-жарақ түрлері. Өсімдік әлемі, жан-жануарлар дүниесі. Шешендік туралы ой... Қазақ сөзінің тұңғыш тереңдігіне сүйсінеді, оны бөлшектеп жіліктейді, талқылайды, түсіндіреді. Дей тұрсақ та, автор кейінгі жылдары қазақ тілінің шұбарланып, кедейленіп бара жатқанына өкініш білдіреді, ренжиді, жүрегі қан жылайды. Қазақ тілінің мемлекеттік статусқа сай өз орнына жете алмай босағада телміріп тұрғандығының себеп-салдарын саралайды.

Қазір қоғамда бүгінгі күн тақырыбына жазылған шығармалар жоқ деген пікір бар. Жазушы Герольд Бельгердің көп дүниелері қазіргі заман тақырыбына арналған. «Казахское слово» соған дәлел. Орысша жазылған бұл еңбектің бізге тікелей қатысы болғандықтан қазақ баспасөзінде өз пікірімізді білдіруді жөн көрдік.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бельгер, Г. Казахское слово [Текст] Г. Бельгер. – Астана: Елорда, 2001. – 128 с.
2. Бельгер, Г.К. Ода переводу [Текст]: литературно-критические статьи, исследования, эссе о проблемах художественного перевода. / Бельгер Г.К. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – 418 с.
3. Сәбитова, З.К. Әлемдік мәдениеттану ой-санасы. Тілдердің лингвистика – мәдениеттану феномен ретіндегі өзара әсері. – Алматы: Жазушы, 2006.
4. Г.Бельгер кім? Құраст. Зәкір Асабаев – Алматы: «Тоғанай Т», Алматы: «Тоғанай Т», 2015. – 336 бет.

УДК 797.2

Сайлауов Р.Д. (ВКТУ), Байдельдинова Л.М. (ВКТУ), Черкасова А.В. (ВКО СДЮСШОР по ВВС)

ОЦЕНКА УРОВНЯ ПЛАВАТЕЛЬНОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОВ ВКТУ ИМ. Д. СЕРИКБАЕВА

Аннотация. Умение плавать – жизненно необходимый навык для любого человека. Целью нашего исследования было изучение состояния уровня плавательной подготовленности студентов ВКТУ, первого и второго курса. Мы провели анализ литературы, разработали анкету, провели анкетирование, проанализировали ответы. Сравнительный анализ показал, что плавание оказывает положительный эффект на организм человека. Необходимо найти возможность добавить занятия по плаванию с элементами прикладной направленности в программу «По выбору» для занятий по физической культуре.

Ключевые слова: плавание, студент, опрос, здоровье, умение, навыки.

По данным отчетам МЧС Казахстана в ходе купального сезона в 2023 году было спасено 136 человек, в том числе 51 ребенок. При этом, несмотря на проводимую с жителями профилактическую работу, за три месяца лета утонуло 177 человек и среди них 53 несовершеннолетних. Принимая во внимание беспечность человеческой жизни, любая смерть по причине утопления – трагедия. Если добавить, что тонут, главным образом, дети и лица трудоспособного возраста, можно утверждать, проблема носит государственный характер. Причины гибели на воде – разные, но одна из причин неумение плавать. По статистике не умеющие плавать, терпят бедствие на воде в 5-6 раз чаще, чем те, кто умеет плавать.

Целью исследования являлось изучение состояния уровня плавательной подготовленности студентов первого и второго курса Восточно - Казахстанского технического университета им. Д. Серикбаева. Так же изучить возможность организации занятий по плаванию для студентов в течении их обучения в вузе.

На первом этапе мы провели анализ литературы, были проанализированы основные методики обучения плаванию студентов вузов. На втором этапе мы провели анкетирование среди студентов первого и второго курса, для определения уровня плавательной подготовленности студентов нашего вуза. Мы разработали анкету, состояла из 9 вопросов. В анкетировании приняли участие 135 студента первого и второго курсов, из них 81 студент первого курса, 54 студента второго курса.

В ходе опроса мы выяснили что, из всех опрошенных только у 8% были ли уроки по плаванию в школе (рис.1)

Совершенно очевидно, что плавание — это важный и необходимый двигательный навык, и каждый человек должен уметь плавать. Для того чтобы научиться относительно свободно и безопасно чувствовать себя в воде не нужно обладать особыми способностями.

Рисунок 1

Но, тем не менее, большое количество несчастных случаев с молодыми людьми ежегодно происходит из-за того, что пострадавшие не умели плавать. Поэтому мы хотели выяснить умеют ли наши оппоненты плавать, 23% опрошенных не умеют плавать. Из 77% студентов, 35% еле держаться на воде (рис.2).

Рисунок 2

Плавание – вид спорта с массой преимуществ, который несёт огромную пользу для здоровья человека. Плавание – одно из эффективных средств закаливания человека, оно способствует формированию стойких гигиенических навыков [1, с.21]. Купание и плавание повышают сопротивление воздействию температурных колебаний, воспитывают стойкость к простудным заболеваниям. Занятия плаванием устраняют нарушения осанки, плоскостопия, гармонично развивают почти все группы мышц – особенно плечевого пояса, рук, груди, живота, спины и ног.

Знают ли наши студенты о положительном влиянии плавания на организм, в основном считают, что плавание укрепляет здоровье и оказывает закаливающий эффект (рис.3).

Конечно, умение плавать это важно! Первая и самая главная причина уметь плавать – это безопасность. При отдыхе на водных водоемах, отправляясь в морские путешествия на теплоходах, во время рыбалки, если что-то случится с молодым человеком, умение плавать спасет ему жизнь.

Рисунок 3

Вторая причина уметь плавать, это укрепление здоровья. Плавание как средство физического воспитания способствует гармоничному развитию, укрепления здоровья, улучшению показателей всех физических процессов и повышения иммунитета. На вопрос: «Считаете ли важным для себя, уметь плавать?», 130 человек ответили «да», «нет» всего 5 студентов (рис. 4).

Рисунок 4

Так же в ходе исследования мы решили узнать у студентов знают ли они способы плавания? Интересуясь спортом, смотря различные спортивные передачи, трансляции спортивных соревнований, можно даже не читая специальной литературы, узнать названия способы плавания. Так вот, среди опрошенных 40% знают хотя бы один способ, 60% не знают (рис.5).

Рисунок 5

Шесть человек из всех опрошенных почему-то считают, что навыки плавания им не пригодятся в дальнейшей жизни, большинство думают противоположно (рис.6).

Рисунок 6

Плавание является одним из видов испытаний входящих в комплекс контрольных нормативов для сдачи Президентских тестов, которые определяют уровень физической подготовленности населения Республики Казахстан. По результатам опроса, мы выяснили, что не один опрошенный студент не сдавал норматив по плаванию в рамках сдачи Президентских тестов (рис.7).

Рисунок 7

Для студентов большое значение имеет и прикладное плавание [2, с.27]. В первую очередь это оказание помощи терпящему бедствие на водах: умение извлечь человека со дна или глубины, в случае надобности освободиться от захватов тонущего, быстро доставить его на берег и оказать необходимую врачебную помощь. Мы включили в анкету вопрос: «Умеете ли вы оказывать первую помощь утопающему?». Проанализировав ответы, мы выяснили, что среди опрошенных студентов 73% не умеют оказывать первую помощь при несчастных случаях на воде, 27% могут или уже оказывали такую помощь (рис 8).

Рисунок 8

Так же нам было интересно хотят ли студенты заниматься плаванием во время обучения в нашем вузе. Большинство 99 человек ответило на этот вопрос положительно, 22 студента не желают посещать, а самое важное что 14 человек не умеют плавать и не желают учиться (рис.9).

Рисунок 9

Подводя итоги опроса студентов нашего вуза, можно сделать вывод, что большое количество оппонентов не занимались плаванием в школе, не сдавали Президентские тесты по плаванию. Научились плавать на бытовом уровне, в секции по плаванию ходили единицы. Умеют плавать по их мнению многие, но из них многие держатся слабо на воде, как они говорят плаваем способом «по собачьи». При таком уровне плавательной подготовки вряд ли они смогут оказать помощь другому или смогут при неблагоприятных условиях сами оказаться в беде. Большинство студентов желают заниматься плаванием, чтобы освоить простейшие способы плавания. Мы предлагаем рассмотреть вопрос о возможности проведения занятий по плаванию в разделе программы «По выбору» по физической культуре в нашем вузе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Булгакова Н.Ж. Оздоровительное, лечебное и адаптивное плавание. – М.: Центр «Академия», 2008. – 432с.
2. Булгакова Н.Ж. Плавание с методикой преподавания: Учебник для СПО. – М.: Издательство «Юрайт», 2018. – 344с.

УДК: 808.1

Салпыков Д.М. (КАСУ), Сурова Д.С. (к.ф.н., ВКТУ)

ЛЕКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ «ЧЕСТЬ»

Аннотация. *Целью данного исследования является изучение лексической природы слова «честь». На протяжении истории человечества, понятие чести было связано с набором этических и моральных норм, которые определяли правильное поведение и отношение в обществе. Честь включает в себя такие ценности, как достоинство, принципиальность, преданность, ответственность и справедливость. Это понятие помогает нам определить моральные рамки и основные принципы, по которым мы руководствуемся в наших повседневных действиях и взаимодействиях с другими людьми. Интересно проследить, за счет каких лексических характеристик это понятие наполняется именно таким смыслом. В статье дано описание особенностей функционирования понятия «честь» в современной языковой картине мира путем анализа продуктов популярной культуры.*

Ключевые слова: *лексическое значение, функционирование языковой единицы, синонимические отношения, лексическая сочетаемость, прагматическая информация, дискурс.*

Лексическое изучение единиц позволяет осмыслить то или иное понятие, выявить его прототип, определить место понятия в соответствующих семантических полях, выстроить ментальные связи между словами и обозначить способы организации этих связей, ассоциаций. Лексический анализ – это анализ значения единицы, системных отношений, роли слова в предложении, прагматической информации, который позволяет описать и обобщить информацию о совокупности лексических признаков, очертить смысловое пространство изучаемого объекта. Толкование значения слова имеет широкий информативный план за счет того, что дифференцируются семантические компоненты, описываются парадигматические отношения между ними.

В рамках данного исследования предлагается лексический анализ конкретной лексической единицы. В качестве объекта исследования выбрана лексема «честь», в качестве предмета исследования – ее лексико-семантические признаки. На основе анализа предпринята попытка построения лексико-семантической модели слова «честь» путем определения типов значений и концептов, стоящих за этим словом, выделения лексической сочетаемости слова и прагматической информации, указывающей на дополнительные оттенки значения.

Выбор объекта исследования обусловлен интересом к понятию, стоящему за словом «честь» и тому, как это понятие отражает культуру 21 века. Это понятие синтезирует в себе представления о моральных ценностях и законах, которые ориентируют человека в его поведении, определяют его самовосприятие.

Лексический анализ слова начинается с изучения первого уровня семантики – значения слова.

В 18 веке слово «честь» трактовалось следующим образом: «1) почтение, уважение; внутренне убеждение о преимущественном достоинстве в чем-либо; 2) употребляется также для изъявления учтивости как в разговорах, так и в

письмах ...; 3) слава, достопочтенное имя, приобретаемое преимущественными качествами, отменными деяниями и другими отличиями» [1].

В толковом словаре В.И. Даля от 1882 года «честь» определяется как: «1) внутреннее нравственное достоинство человека, доблесть, честность, благородство души и чистая совесть; 2) условное, светское, житейское благородство, нередко ложное, мнимое; 3) внешнее доказательство отличия; почет, почесть, почтение, чествование, изъявление уважения, признание чьего-то превосходства» [2, с. 617-618].

В этимологическом онлайн словаре русского языка (Шанский Н.М.) видим: «честь – общеславянское суффиксальное производное (суф. -ть, ср. власть, весть и др.) от той же основы, что чтить, чести «почитать» < čyti (tt > ст, ь > е), почет, читать. То есть буквальное значение слова «честь» - «почитание, почет, уважение».

Толкование слова «честь» прежде всего указывало на моральную сторону, на набор внутренних личностных качеств человека.

В современной лексикографии (Толковый словарь русского языка Ушакова. 2012) также делается акцент на нравственной составляющей концепта «честь»: «1) моральное или социальное достоинство, то, что вызывает, поддерживает уважение (к самому себе или со стороны окружающих); 2) целомудрие, непорочность (женщины; устар.); почет, уважение».

В «Популярном толково-энциклопедическом словаре русского языка» (2012 г.) появляется указание на соотнесенность слова «честь» с воинскими обязанностями во втором значении: «личное, профессиональное, военное, спортивное и т. п. достоинство».

Таким образом, словарные статьи обозначают центром лексического значения слова «честь» указание на нравственные составляющие поведения человека, такие как благородство, совестливость, честность, прямота, которые обеспечивают «незапятнанную репутацию, честное имя, почет, уважение, признание».

Для того чтобы понять, каким смыслом наполняется слово «честь» в наши дни было проведено анкетирование среди студентов и преподавателей Восточно-Казахстанского технического университета им. Д.Серикбаева (участники – 150 человек). Согласно анкетированию, большая часть респондентов (45 %) ассоциирует слово «честь» с таким понятием, как «достоинство, вызывающее уважением к самому себе». 20% респондентов считает, что человек «чести» - этот тот, кто «может за себя постоять и не может поступить неправильно», 15 % - определяет «честь» как «мужество», «храбрость», «ответственность». «Уважение другого и самого себя» (10%), «возможность ходить с высоко поднятой головой» (10%) также были в ответах респондентов.

Люди, у которых в сознании сформировано ассоциативное поле слова «честь», часто ассоциируют его с высокими моральными ценностями и стандартами. Честный человек считается надежным и доверенным, так как он придерживается определенных принципов и не отказывается от них в непростых

ситуациях. Такой человек обладает собственным мнением и не идет на компромисс с собственными убеждениями ради личных интересов.

Честь также связывается с понятием самоуважения. Люди, ценящие свою честь, обычно стремятся сохранить высокий уровень самоуважения и гордости за свои действия и поступки. Они понимают, что их репутация и достоинство зависят от их собственного поведения и отношений с другими людьми.

Ассоциативное поле слова «честь» также может включать понятия ответственности и справедливости. Человек считается ответственным за свои слова и поступки, а также за последствия своего поведения. Он также стремится к справедливости и не нарушает правил и норм общества.

Также устойчивы такие ассоциации, вызываемые словом «честь», как мужество, храбрость, ответственность, дающие портрет современного героя: смелого, стойкого, бесстрашного – так называемый воинский героизм.

Следующий этап лексического анализа единицы – изучение системных отношений анализируемого слова. Любое слово, занимая определенное место в структуре языка, связано с другими единицами сопоставительными отношениями: «Лексическая система – это не просто структурированная совокупность отдельных слов, а система взаимосвязанных, пересекающихся классов слов разного объема и характера» [3, с. 5-6].

Остановимся на анализе синонимических отношений слова «честь». Именно синонимические связи наиболее ярко демонстрируют изменения в дискурсе путем расширения синонимических рядов, добавления экспрессивной и стилистической нагрузки, актуализации тех или иных компонентов смысла,

Онлайн платформы лексикографического содержания дают достаточно объемные списки синонимов слова «честь» (до 70 слов). Для того чтобы упорядочить эти списки, нами была построена карта синонимической частотности на основе результатов анкетирования реципиентов, которым предлагалось выбрать наиболее близкие по смыслу слова к понятию «честь». В анкете было приведено 11 синонимов слова «честь»: доброе имя, достоинство, уважение, гордость, честность, почет, награда, благородство, самоуважение, порядочность, безупречность. Из этого списка предлагалось выбрать пять наиболее близких по смыслу синонимов слова «честь» (рисунок 1).

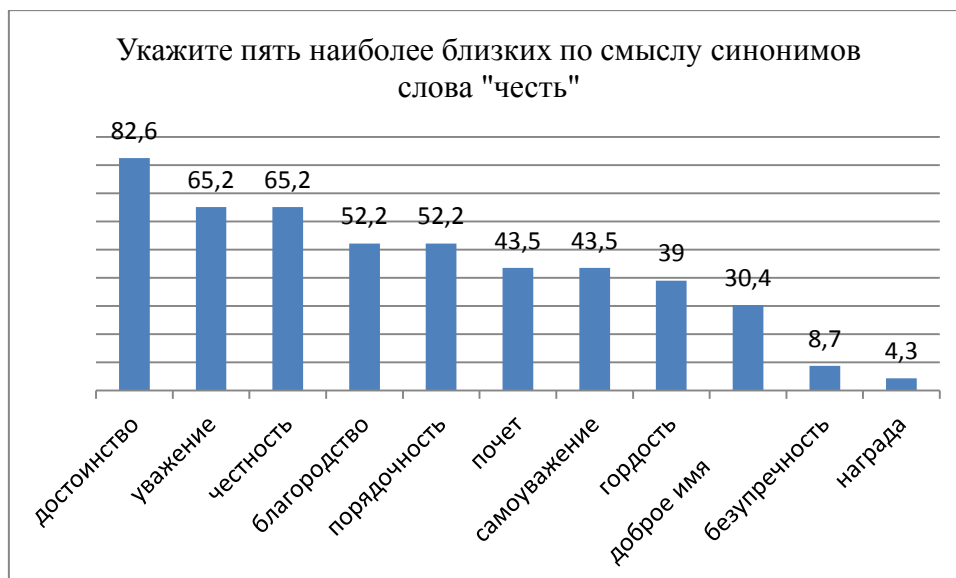

Рисунок 1 – Карта синонимической частотности слова «честь»

С точки зрения опрашиваемых, именно слово «достоинство» как понимание человеком своей ценности наиболее точно характеризует понятие «честь». Это вполне логичное наблюдение, так как, осознавая собственную ценность, человек будет уважать других, вести себя честно, благородно, порядочно. При этом вознаграждение за это осознание (материальное или духовное) далеко не на первом плане (4,3% всех ответов). Опрос показал, что реципиенты в качестве наиболее близких по смыслу выбирали синонимы, непосредственно отражающие смысл слова «честь».

Перейдем к характеристике линейных отношений слова «честь» с другими единицами лексической системы, а именно, лексической сочетаемости, обуславливающей возможность отдельных слов или групп слов соединяться, сочетаться друг с другом. Сочетаемость слов основана на том, что каждое слово обладает своими уникальными значениями и смысловыми оттенками. Когда эти слова сочетаются, они создают новые значения и выражают более сложные идеи или концепции. Один из важных аспектов лексической сочетаемости – это семантическая сочетаемость. Некоторые слова имеют более ограниченный набор синонимов и антонимов, с которыми они могут сочетаться. Также грамматические характеристики слов могут влиять на их сочетаемость. В некоторых случаях, в зависимости от контекста, разного стиля речи или авторского выбора, можно наблюдать нестандартную сочетаемость слов или даже использование выражений, которые на первый взгляд кажутся несочетаемыми. Лексическая сочетаемость является важным аспектом языка, определяющим возможность слов и групп слов сочетаться друг с другом в предложениях и текстах, в соответствии с их семантическими и грамматическими характеристиками. Изучение лексической сочетаемости выясняет конкретные варианты сочетания слова «честь» с рядом других слов, выделяет закономерности сочетания этого слова.

Сервис «Карта слов и выражений русского языка» дает следующие примеры лексической сочетаемости анализируемого слова.

Таблица 1. Карта сочетаемости слова «честь»

с прилагательными	с существительными (главное слово)	с существительными (зависимое слово)	с глаголами
собственная честь	в честь победы	дело чести	отдать честь
великая честь	в честь богов	кодекс чести	защитить свою честь
высокая честь	в честь праздника	понятие чести	иметь честь
подобная честь	в честь рождения	человек чести	клясться честью
воинская честь	в честь семьи	долг чести	оказать честь
офицерская честь	в честь события	защита чести	удостоиться чести
большая честь	в честь дня	слово чести	спасти свою честь
особая честь	честь мундира	вопрос чести	отстоять свою честь
огромная честь	в честь приезда	суд чести	сохранить честь
рыцарская честь	в честь гостей	чувство чести	воздать честь
девичья честь	в честь матери	законы чести	отказаться от чести
величайшая честь	в честь возвращения	во имя чести	благодарить за честь
дворянская честь	в честь героя	оскорбление чести	умереть с честью

В сочетании слова «честь» с прилагательным видим указание на личные качества человека (качественные прилагательные) и на социальный статус, роль человека (относительные прилагательные). При этом в сочетаниях с качественными прилагательными имеется указание, на кого или на что направлена эта оцениваемая честь, а в сочетаниях с относительными прилагательными отражаются требования, предъявляемые к самому субъекту речи, и которые нельзя нарушить.

Итак, реализацию того или иного значения слова «честь» определяет его лексическо-грамматическая сочетаемость, контекст, ситуация. Актуализация лексико-семантического варианта отражает сущность выбранного в данный момент концепта, стоящего за понятием «честь», аксиологическое наполнение ментальной единицы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Словарь Академии Российской (в 6 томах). – СПб.: Императорская Академия Наук, 1789. – 725 с. Электронное переиздание:
<http://it-claim.ru/Projects/ESAR/SAR/PDFSAR/Framesetpdf.htm>
2. Толковый словарь живого великорусского языка В.И. Даля. – М.: Издание Общества любителей российской словесности, 1863—1866. – т. 4 (2-е изд., 1882). – 723 с.
3. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка / Э.В. Кузнецова. – М.: Высшая школа, 1989. – 216 с.

УДК 796

Серікбай Д. Қ. (2 курс студенті, Торайғыров университеті), Темиргалиева С. Е. (аға оқытушы, Торайғыров университеті), Қабылбек А. Б. (оқытушы, Торайғыров университеті), Батышова И.В. (аға оқытушы, Торайғыров университеті), Айгужинова Г. З. (аға оқытушы, Өлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті)

ЕРЕСЕК ХАЛЫҚТЫ САУЫҚТЫРУ ӘДІСТЕРІ

***Андапта.** Дене тәрбиесі мен спорт адам өмірінің ажырамас бөлігі. Бірақ уақыт көрсетіп отырғандай, ғылыми-техникалық прогресстің дамуымен адамзаттың физикалық белсенділігі төмендейді. Адамның негізгі жұмысын «машина» жасайды. Қазіргі уақытта қарт адамдарда да, жастарда да қозғалыс және физикалық белсенділіктің жетіспеушілігі байқалады, бұл зат алмасудың баяулауына және адам ағзасындағы жасушалардың белсенділігінің төмендеуіне әкеледі. Нәтижесінде адамдардың физикалық төзімділігі әлсіз болып, артық салмақ жинайды. Бұл мәселелерді дене тәрбиесінің көмегімен шешуге болады.*

***Түйінді сөздер:** ғылыми-техникалық прогресс, физикалық төзімділік, сауықтыру шаралары, сауықтыру-оңалту, жағымсыз факторлар.*

Ересек халықты сауықтыру әдістері – бұл сауықтыру және оңалту бағытындағы спорттық секцияларды және топтарды ұйымдастыру жолдары. Дене тәрбиесінің көпфункционалдылығы адамгершілікті, эстетикалық идеяларды және жеке қасиеттерді дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл қоғамға пайдалы қызмет, сонымен бірге бос уақытты ұйымдастыру әдісі. Спорт аурулардың алдын алуға көмектеседі және тиісті іс-шаралар ұйымдастыру арқылы халықтың кең бөлігінің өздерін барынша жақсы күйінде ұстап, қартайғанға дейін өмір сүру мүмкіндігін арттырады.

Дене тәрбиесі - бұл қоғам қалыптастыратын және оны белгілі бір адамның игілігі үшін пайдаланатын материалдық құндылық та, рухани құндылық та. Бұл күнделікті өмірде қимыл-қозғалыстың көптігі арқасында азамат денсаулығын нығайтуға және оны жетілдіруге көмектеседі.

Спорт – дене тәрбиесінің бір қыры, адамның қимыл-қозғалыс белсенділігін бейнелейді, яғни екі құбылыс - бұл халықтың да, азаматтың да жақсаруына мүмкіндік беретін адамның іс-әрекетінің бір түрі деп айтуға болады. Мұндай белсенділік денсаулықты жақсартады, адамдарға білім береді. Саясатқа, экономикаға, әлеуметтік жағдайға белгілі бір әсер бар.

Үкіметі халықтың денсаулығын ойлайтын кез-келген дамыған елде жаппай сауықтыру, дене шынықтыру және спорттық шараларға ерекше назар аударылады. Мұндай іс-шаралар біздің елде үнемі өткізіліп тұрады. Олардың міндеті – ұлттық денсаулықты сақтау және дамыту.

Үкіметтің кепілдіктерінен көріп отырғанымыздай, қазіргі уақытта біздің мемлекетімізде денсаулық сақтау, спортты дамыту және дене шынықтыруды жақсарту сияқты бағдарламалар ең маңызды бағдарламалардың қатарына кіреді. Бұл таңқаларлық емес, өйткені қазіргі заманғы азаматтың денсаулығы - болашақ күштің кепілі. Әр түрлі нысандарда өткізілетін спорттық-сауықтыру іс-шаралары

мемлекеттік саясат деңгейінде қолданылатын әдістердің немесе құралдардың бірі болып табылады.

Ағымдағы ғасырда спорттық-сауықтыру шараларын ұйымдастыру экологиялық жағдайдың нашарлауына, өмір сүру жағдайларының өзгеруіне байланысты ерекше маңызды мәселеге айналууда. Адамдар күнделікті өмірде кездесетін әлеуметтік-экономикалық факторлар, дағдарыстар мен проблемалар рөл атқарады. Мұның бәрі кез-келген адамның денсаулығына теріс әсер етеді, демек, бұл болашақтың болжамын нашарлатады, қысқа мерзімде және ұзақ мерзімді перспективада жалпы ұлттың бақытты болу мүмкіндігін азайтады.

Адамдарға әсер ететін жағымсыз факторлар бұл өзара байланысты кешен. Адамдар өмір сүретін ортаның нашарлауы рөл атқарады. Тіршілік ету ортасы нашарлайды, табиғат пен климат өзгереді. Жүктемелердің артуына байланысты адамдар жағдайға бейімделу қабілетін жоғалтады, бұл жүйке қызметі мен психикасының бұзылуына әкеледі. Экономиканың тұрақсыздығы және әлеуметтік ыңғайсыздық, алкоголь мен есірткіге тәуелділіктің таралуы рөл атқарады. Демографиялық жағдай нашарлап барады, ұлт қартайып келеді.

Міне, осы аталған жағымсыз факторларды және олардың халықтың еңбекке қабілеттілігін төмендетуге әсерін жою үшін сауықтыру және спорттық шараларды ұйымдастыруға тура келеді. Мұндай оқиғалар әр түрлі жыныстық және жастық топтағы жеке адамдардың дене белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. Адамдардың денсаулығы жақсарады, көбісі өздері үшін жаңа және қызықты нәрселер табады, бұл өмірге деген қызығушылықты жандандырады және жаман әдеттерден бас тартуға көмектеседі, біз өмір сүріп отырған әлемнің стресстік әсерімен күресті жеңілдетеді.

Спорттық-сауықтыру іс-шараларын ұйымдастыру мен өткізу жалпы мәдениеттің бір аспектісі, сонымен қатар әлеуметтік белсенділіктің бағыты болып табылатын дене шынықтыруды дамытуға және насихаттауға бағытталған.

Дене тәрбиесі бұл қоғам қалыптастыратын және оны белгілі бір адамның игілігі үшін пайдаланатын материалдық құндылық та, рухани құндылық та. Бұл күнделікті өмірде қимыл-қозғалыстың көптігі арқасында азамат денсаулығын нығайтуға және оны жетілдіруге көмектеседі.

Сауықтыру жүйелері бұл денсаулықты қалыптастыруды қамтамасыз ететін білім мен практикалық әдістер жүйесі. Сауықтыру дене шынықтыру жүйесінде негізгі бағыттар бөлінеді:

сауықтыру-рекреациялық, сауықтыру оңалту;

сауықтыру-рекреациялық-белсенді демалыс, дене шынықтыру құралдарының көмегімен күш-қуатын қалпына келтіру (дене шынықтыру жаттығулары, ашық және спорттық ойындар, туризм, аң аулау және т.б.).

Рекреация демалыс, еңбек, жаттығу сабақтары немесе жарыстар процесінде жұмсалған адамның күшін қалпына келтіру. Оның негізгі түрлері-туризм (жаяу, су, велосипед), бұқаралық ойындардың барлық түрлері.

Сауықтыру оңалту-дене жаттығуларын ауруларды емдеу және аурулардың, жарақаттардың, шамадан тыс жұмыс істеудің және басқа

себептердің салдарынан бұзылған немесе жоғалған дене функцияларын қалпына келтіру құралы ретінде арнайы бағытталған қолдану.

Белгілі сауықтыру жүйелерін шартты түрде қазіргі және дәстүрлі деп бөлуге болады.

Дәстүрлі жүйелер бізге мәдениеттің үздіксіз және үздіксіз дамуы бар елдерден – Үндістан мен Қытайдан келді. Бұл йога, у-шу, цигонг.

Қазіргі заманғы сауықтыру дене шынықтыру жүйелері де әртүрлі. Оларға спорттық гимнастика, ритмикалық гимнастика, аэробика, сондай-ақ дене мүсінін түзетуге және дененің функционалдық жағдайын жақсартуға бағытталған әйелдерге арналған дене жаттығуларының (негізінен күштік) пішіндеу жүйесі; калланетика – изометриялық режимде орындалатын және терең бұлшықет топтарын белсендіретін әйелдерге арналған 30 жаттығудан тұратын бағдарлама; аквааэробика-дене жаттығуларының жүйесі.

Ересек және үлкен жастағы адамдардың дене тәрбиесі, әлеуметтік маңызы мен міндеттері.

Біздің мемлекетіміздегі адамдар жалпы және кәсіптік білімді 17 21 жастары кезінде алады. Оқуларын аяқтаған, армия қатарында Отан қорғаған жастар әртүрлі өнеркәсіп, мекеме, ұжымдарда еңбек қызметтеріне кіріседі. Осы кезеңде еңбекшілер мен қызметшілердің еңбек қызметтері мен денсаулықтарына жағымды әсер беретін дене тәрбиесінің маңызы өте зор. Ол төмендегідей мәселелерде айқын көрінеді.

1. Еңбек етудің қандай түрлерінде болмасын адамдар дене және психикалық күштерін жұмсап шаршайды, жұмысқа білеттіліктері төмендейді. Осы кезде дене тәрбиесі амалдары көмегімен шаршаған адам ағзасын тез қалпына келтіріп, жұмысқа білеттіліктерін жоғарылатуға болады.

2. Көптеген еңбек түрлері арнайы дене қуаты дайындығын керек етеді. Ол дайындықтар арнайы амалдар және дене дайындығы әдістерімен іске асырылады.

3. Қандай сақтанғанымызбен ХХІ ғасырдың өзінде көптеген кәсіптік аурулар бар. Дене тәрбиесі амалдары олардың алдын алады, сауықтырады.

4. Техника дамыған дәуірде көптеген еңбек түрлерінде жұмыс істейтін адамдарда қимыл тапшылығы – гиподинамия бар. Ол еңбек түрлері, отырып не болмаса басқа бір дене қалпында тұрып істейтін жұмыстар. Дене тәрбиесі мен спорт жаттығулары ол қимыл тапшылықтарының орнын толтырып, денсаулықты нығайтады.

Еліміздегі ересек, үлкен жастағы адамдардың дене тәрбиесінің міндеттері, жаттықтыру түрі, амалдары мен әдістері олардың жас ерекшеліктеріне байланысты.

Дене тәрбиесінің міндеттері:

1. Жастық шақ, ересек кез – І кезең:

- ағзаны жан-жақты дамыту, жоғарғы денсаулық деңгейіне жеткізу,
- ағзаның жұмыс қабілеттілігін, ақылдылық қабілеттілігін жоғарылату;
- қозғалыс ептілігі мен дағысын жетілдіру, жігер-күші қасиеттерін дамыту;

- жеке өз бетімен жаттықтыруларға қажетті білім, біліктілік пен дағдыны қалыптастыру;

- спорттық жаттықтырулармен белсенді айналысуға, жоғарғы спорттық жетістіктерге жетуге қызығушылықтарын арттыру.

2. Ересек кез – I II кезең, орта жас:

- денсаулық деңгейін, сыртқы әсерге ағзаның тұрақты бейімділігін сақтау, ағзаның ақылдылық және дене қуаты, жұмысқа білеттілік деңгейін сақтау;

- еңбек ету және тұрмыс жағдайы кезінде қажетті жігер-күші, дене қуаты қасиеттерін, қимыл ептілігі мен дағдысын жоғары деңгейде тұрақтату;

- еңбек және еңбектен бос уақыттарда қолданылатын жаттықтырулар туралы білімдерді тереңдету.

3. Үлкен жас, қарттық кезең:

- қозғалыс белсенділігін, ағзаның жақсы денсаулық деңгейін, шығармашылық жас ұзақтығын шамаң келген деңгейде сақтау;

- күнделікті тұрмыс жағдайларына керек қимыл ептілігі мен дағдысы деңгейін төмендетпей тұрақты ұстау;

- дене тәрбиесі жаттығуларының ағзаға жағымды әсері, олардың сауықтыру бағыттары туралы білімдерді тереңдету, сол арқылы жеке өз беттерімен жаттықтырулар жасауға тұрақты қызығушылықтарын ояту.

Ересек адамдардың еңбек қызметтері кездеріндегі дене тәрбиесі.

Негізгі дене тәрбиесі және спорттық жұмыстар адамдардың жұмыс істеген ұжымдарында, мекемелерде, тұрған жерлерінде, әртүрлі спорттық ғимараттарда, мамандардың басқаруымен, өздерінің құрған топтарымен және өз бетімен жеке жүргізіледі.

Біздің еліміздегі ересек, орта, үлкен жастағы адамдармен дене тәрбиесі, сауықтыру дене тәрбиесі және спорт жұмыстары өнеркәсіп орындарындағы, әртүрлі мекемелердегі, оқу орындарындағы спорт клубтары, ерікті спорт қоғамдары, кәсіподақ комитеттері арқылы іске асырылады.

Еңбек қызметтері кезінде дене тәрбиесі жұмыстарының жүргізілуі ғылыми зерттеулер негізінде дәлелденген. Ол дене тәрбиесіндегі зерттеулер еңбекті ғылыми ұйымдастыру (ЕҒҰ) жүйесіне кіргізілген. ЕҒҰ жүйесінің міндеттері: алдыңғы қатарлы тәжірибе мен ғылыми жаңалықтарды тұрақты қолдану, дамыту арқылы еңбек өнімділігін жоғарылату, адамдардың денсаулықтарын нығайту, кәсіптік шеберліктерін жақсарту, өнеркәсіпте қолданылатын техникаларды жетілдіру.

ЕҒҰ жүйесінде дене тәрбиесі жұмыстарының төмендегідей түрлері ұсынылады:

1. Кіріспе гимнастика. Жұмыс күнінің басында 4-9 минут, 6-10 шақты дене дамыту жаттығуларын орындау арқылы орындалады.

2. Сергектік сәттері. Жұмыс кезінде 2,5 сағаттан кейін, ағза шаршай бастағанда 5-8 минут, 6-8 жеңіл жаттығулар орындау.

3. Саулық минуты. Үзіліс кезінде 3-4 жаттығу, 1-2 минут уақытында орындалады.

4. Түскі тамақ кезіндегі дене тәрбиесі жаттықтыруы. Мақсаты – тамақ алдында бой жазу, қан тарату, тәбет ашу. 5-6 жеңіл созылу, керілу жаттығуларын, 3-4 минут уақытында орындау.

5. Денсаулық топтарындағы жаттықтырулар. Жетісіне 3 рет 1,5-2 сағат уақытында орындалады. Бұл жаттықтырулар негізінен жүгіру, шаңғы тебу, жалпы дене дамыту жаттығуларын орындау түрінде жүргізіледі.

6. Жалпы дене қуаты дайындығы секцияларындағы жаттықтырулар. Денсаулықтары мықты адамдарға арналған жетісіне 3 рет, 2 сағаттан жүргізіледі. Амалдары: жеңіл атлетика, гимнастика, спорттық ойындар, ырғақтық гимнастика, жүгіру т.б.

7. Спорт секцияларындағы спорт түрлерінен жаттықтырулар. Бұл жаттықтыруларға денсаулықтары мықты жастар мен орта жастағы адамдар қатысады. Спорт секциясы құрамы 10-15 адамнан тұрады.

8. Туристік жорықтар секциясы. Секцияның негізгі жұмыс мазмұны демалыс кездерінде 1-3 күндік жорықтар ұйымдастыру. Жорық түрлері жаяу, шаңғымен, атпен, велосипедпен, қайықпен т.б. қозғалыс түрлерімен, жолдарымен ұйымдастырылады.

9. Жарыстар.

Ересек орта және үлкен жастағы адамдармен күнделікті тұрмыс жағдайында сауықтыру жаттықтыруларын ұйымдастыру

Спорттық жаттықтырудан сауықтыру жаттықтыруларының көп айырмашылығы бар. Спорттық жаттықтырудың негізгі мақсаты спорт түрлерінен жоғарғы жетістіктерге жету болса, сауықтыру жаттықтыруларының мақсаты денсаулықты нығайту және дене қуаты мүмкіншіліктерін жоғарылату болып келеді. Сауықтыру дене мәдениетінің негізгі бағыты ағзаның функционалдық күйін және дене қуаты дайындығын жоғарылату. Денені сауықтыру әсері болу үшін адам жаттығу орындаған кезде қан айналу және тыныс алу органдарына ұзақ, бірқалыпты жүктеме беруі, бірталай энергия жұмсауы, тканьдарды оттегімен қамтамасыз ететін аэробты жағдайда жұмыс істеуі қажет.

Сауықтыру жаттықтыруларының тиімділігі сабақтардың кезеңдері мен ұзақтығына, қарқындылығына, қолданылатын амалдардың түріне, жұмыс тәртібіне, тынығу арасына байланысты. Сауықтыру жаттығулары адамға тиімді әсер ету үшін мынандай әдістемелік ережелерді сақтау керек:

1 Жүктеме көлемі мен қарқындылығын біртіндеп арттыру. Бұл мынандай жолдармен іске асырылады:

- жаттықтырулардың бір жеті ішіндегі санын көбейту;
- жаттықтырудың уақыт ұзақтығын көбейту;
- жаттықтырудың тығыздығын жоғарылату. Бастапқы жаттығу кезінде 45-50% болса, ағзаның бейімделгеніне байланысты 70-75% дейін жеткізуге болады;
- жаттығуларды орындау қарқындылықтарын жоғарылату;
- жаттықтыруда қолданылатын амалдарды көбейту.

2 Қолданылатын амалдардың әртүрлілігі.

3 Сабақтардың жүйелілігі.

Сауықтыру бағытындағы дене тәрбиесі амалдарының сипаты.

Сауықтыру бағытында дене тәрбиесі мен спорт түрлерінің жаттығуларын таңдағанда негізгі орынды аэробты тәртіптегі циклділік жаттығулар алады. Циклділік жаттығулар, жаттығу орындау кезінде көп оттегіні пайдаланатын үлкен бұлшық ет топтарын жұмысқа кірістіруді керек ететіндіктен тыныс алу және жүрек-қан тамыры жүйесінің қызметін дамытады. Бұл жүйелердің жақсы жұмыс істеуі – мықты денсаулық кепілі.

Қазіргі кезде адамдар арасында кең тараған, төзімділікті дамытуға бағытталған циклді жаттығулар түрлері: жүру, жүгіру, суға жүзу, шаңғы тебу және т.б. жаттығулар. Осы жаттығуларға, ол жаттығулармен сауықтыру мақсатындағы жаттықтыру әдістемесіне сипаттама берейік.

Сауықтыру жүрісі. Сауықтыру жүрісі дене тәрбиесі жаттығуларының ішіндегі ең бір қарапайым түрі. Қимыл тапшылығы аз адамдарға ең бір таптырмайтын дене тәрбиесі амалы. Жүру кезінде бұлшық ет, жүрек-қан тамыры, тыныс алу жүйесі жаттығады. Жүру арқылы жүйке ширығуын ақырындатып, жүйке жүйесін тыныштандыруға болады.

Жүру шапшаңдығына байланысты сауықтыру жүрісінің мынандай түрлері бар:

- ақырын жүру. Шапшаңдық 70 қадам/минут. Денсаулығы мықты адамдарға жаттықтыру әсерін бермейді. Жүрек ауырулары: инфаркт, стенокардиямен ауырған адамдарға ұсынылады;

- орта шапшаңдық 71 90 қадам/мин (сағатына 3 4км). Дені сау адамдарға өте аз жаттықтыру әсерін береді. Жүрек-қан тамыры ауыруларымен ауыратын адамдарға ұсынылады;

- жылдам жүру. Қарқыны 91-110 қадам/мин (сағатына 4 5км). Дені сау адамдарға жаттықтыру әсерін береді;

- өте жылдам жүру. Қарқыны 111 130 қадам/мин. Бұл жүру түрі өте күшті жаттықтыру әсерін береді. Бірақ денсаулығы мықты, жаттықпаған адамдар бұл қарқынмен ұзақ уақыт жүре алмайды.

Суға жүзу. Суға жүзу жаттықтыруларымен шұғылдану тұлға түзулендіреді, бұлшық еттерді үйлесімді дамытады, тыныс алу және жүрек-қан тамыры жүйесінің қызметтерін жақсартады, жалпақтабандылықты болдырмайды.

Шаңғы тебу. Шаңғымен жүгіру кездерінде қол және кеуде бұлшық еттеріне де көп күш түсіріледі. Өкпенің тіршілік сыйымдылығы жоғарылайды.

Велосипедпен тебу. Велосипед тебу жүрек-қан тамыры және тыныс алу жүйесін нығайтады. Денсаулықты нығайту үшін жетісіне 3 рет, ең аз дегенде 30 минут уақыт, тоқтамай велосипед теуіп отыру керек. Кәрі жастағы адамдарға сағатына 4 5 км/сағат жылдамдықпен ақырындап жүрсе жеткілікті.

Аэробика. «Аэробика» сөзі гректің аэро – ауа, биос – өмір деген сөзінен алынған. Оны ең алғаш Американ физиологі, профессор Кеннет Купер өзінің «Аэробика» деген 1968 жылғы шыққан кітабында жазған. Ол оттегіні адам ағзасына жеткілікті аэробты тәртіпте қолданып төзімділікті дамыту арқылы жүрек-қан тамыры және тыныс алу жүйесінің қызметін жақсартуға негізделген.

Аэробты жаттықтыру төрт бөлімге бөлінеді:

- дене қыздыру. Денені қыздыру жаттығуларын орындау, ағзаның жүрек соғу жиілігін ақырындап көтеріп аэробты жаттығу деңгейіне әкелу;
- аэробты жаттығу. 20 минут бойы негізгі аэробты жаттығуларды тоқтамай жеткілікті қарқында орындау;
- ақырын жаттығу. 5 минут ақырын қарқында тоқтамай қимылдау;
- күш жүктемесі. Буындарға арналған, буын жылжымалылығы, икемділік, бұлшық еттерді нығайту жаттығуларын орындау. Ұзақтығы 10 минут.

Әр адамның денсаулығын нығайтуға және сақтауға, еңбекке қабілеттілігін, физикалық белсенділігін және қартайғанға дейін сергек болуға үлкен мүмкіндіктері бар.

Статистика, зерттеулер, бақылаулар және қарапайым ақыл-ой, сауықтыру дене шынықтыру сабақтарының адам ағзасына, демек, адам өмірінің ұзақтығына баға жетпес оң әсерін көрсетеді.

Қорытынды жасай отырып, әдіс-жаттығулардың сауықтыру әсері олардың бағыты, қуаты, көлемі қатысушылардың жеке мүмкіндіктеріне сәйкес ұтымды теңдестірілген жағдайларда болатынын атап өттім.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Годик Н. А. Жаттығу және жарыс жүктемелерін бақылау. – М. 1980. 23 б.
2. Холодов Ж. К., Кузнецов В. К. Дене тәрбиесі мен спорттың теориясы мен әдістемесі. – М., 2002. 478 б.
3. Уанбаев Е. К., Уанбаева Ф. Ж. Дене тәрбиесі және спорттың теориясы мен әділдігі. – Өскемен: Мектеп баспасы, 2006ж. 270 б.
4. Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ Кодексі

УДК 796.714

Стребков Н.А. (ВКТУ), Сычева Г.В. (ВКТУ)

КАРТИНГ – СПОРТ СМЕЛЫХ И СИЛЬНЫХ

***Аннотация.** В работе отмечено положительное воздействие занятий картингом, которые помогают раскрыться индивидуальности ребенка, приобщают к здоровому образу жизни, труду, способствуют формированию ценностных ориентиров, дают возможность коррекции физического развития подростка, адаптации к стрессовым нагрузкам на соревнованиях, создают условия для социального, нравственного, гражданского становления молодежи.*

***Ключевые слова:** картинг, спидвей, автоспорт, ледовый картинг, техника, гонки.*

Картинг (kart) – гонки на картах, микроавтомобилях без подвески. Карт – небольшой спортивный автомобиль, несложный по устройству, простой в управлении – является удачным объектом деятельности детей: позволяет привить им любовь к технике, к управлению автомобилем, воспитать эмоционально-волевые качества спортсмена-водителя. Занятия в коллективе картингистов дают возможность овладеть навыками работы со слесарным инструментом, освоить работу на различных станках, научиться тонкостям регулировки двигателя и ходовой части.

История появления картов. Картинг действительно появился как способ, выражаясь современным языком, пацанских разборок – кто круче. Именно с этой целью по одной из версий – в тридцатых годах в США, группа мальчишек стихийным образом устроила соревнования на безмоторных тележках, катящихся под горку. Поскольку интерес к таким соревнованиям нарастал, они проводились все чаще, а конструкции тележек все более усовершенствовались. Логическим продолжением этого явилось то, что на них появился простейший двигатель внутреннего сгорания [1].

По другой версии придумали его военные летчики в США после Второй мировой войны. Они устраивали гонки по летному полю, на тележках для подвоза авиабомб. Собственно, выдумывать им слишком много не пришлось: для конструкции первых картов вполне подошли тележки для перевоза авиабомб, оснащенные слабыми двигателями от армейских мотоциклеток. И сейчас конструкция даже продвинутых профессиональных картов не слишком сильно изменилась. Во всяком случае, от них не ждут, к примеру, слишком продвинутой аэродинамики.

Но это хобби было распространено лишь в узких кругах, пока за дело не взялся Арт Ингис, бывший пилот, механик отделения фирмы «Куртис крафт компани» в Глендейле, которая выпускала гоночные автомобили. Он в августе 1956 г. на автогонках в Помоне представил публике несложный карт. Машину называли тележкой (англ. cart). С тех пор и закрепилось это название – карт.

В 1957 г. Билл Роулс, Даффи Ливингстон и Рой Десброу создают компанию Go-Kart Company, производящую карты. Дела компании шли настолько успешно, что удалось купить участок в 5 акров, на котором был

построен первый картодром. Одновременно Инглс основывает компанию Ingels-Borelli. В 1958 г. английский бизнесмен Микки Флин заказывает у Go-Kart пять картов. Уже в 1960 году в Великобритании насчитывается свыше 100 фирм, занимающихся производством картов и комплектующих. С февраля 1960 г. в Великобритании начинает издаваться журнал «Karting».

В мае 1960 г. Международная федерация автоспорта официально признала картинг видом автоспорта. В 1962 г. была создана Международная комиссия по картингу при Международной федерации автоспорта (CIK FIA). В 1964 г. в Риме проводился первый чемпионат мира по картингу с двигателями объёмом 100 см³ (картинг стал вторым видом автоспорта, по которому проводится чемпионат мира, после «Формулы-1»).

Карты тех лет отличались очень простой конструкцией, малой мощностью двигателей и полным отсутствием каких бы то ни было мер безопасности. Цена такого карта варьировалась от 100 до 200 долларов США. Именно благодаря простоте и дешевизне картинг впервые годы его существования приобрел бешеную популярность. Но к 1962 году бум на картинг закончился. Количество фирм - производителей упало. Карты стали мощнее и совершеннее, но и дороже. На смену простейшим рамам из водопроводных труб пришли конструкции с тщательно просчитанной упругостью. Повышение скоростей потребовало повышения безопасности. Как и в любом другом техническом виде спорта, в картинге остались профессионалы. В 2007 году CIK предприняла попытку вернуть картингу дух 60-х годов, сведя любителей и профессионалов. Была опубликована спецификация на единый картинговый двигатель серии KF, который применяется во всех классах картов без коробки передач.

Занятие картингом - формирует у обучающихся интерес к техническому творчеству посредством изучения картинга, мотоцикла, как видов технического творчества [2]. При обучении решаются следующие задачи.

Образовательные:

- обеспечить освоение обучающимися теоретических и практических основ управления техническим средством;
- сформировать базовые навыки конструирования и моделирования;
- сформировать базовые знания и умения в сфере технического обслуживания и ремонта транспорта;
- сформировать навыки и умения работы с различными инструментами и приспособлениями ручного труда при обработке материалов, станочным оборудованием.

Развивающие:

- развить целостные представления обучающихся о взаимосвязях и взаимозависимости человека и техники;
- развить технические способности, рационализаторские навыки;
- развить у обучающихся двигательную сферу, сенсорное восприятие объектов;
- развить коммуникативные умения и навыки работы в команде;
- развить пространственное воображение.

Воспитательные:

- воспитать нравственные качества, трудолюбие и ответственное отношение к порученному делу.

В результате обучения занимающиеся должны знать:

- разделение картов и механизмов на узлы и детали, составные части, их названия и назначение, а также принцип построения конструкции, понятие о двигателе;

- правила дорожного движения;

- порядок оказания первой медицинской помощи.

Уметь:

- обще трудовые умения:

- организовывать рабочее место в соответствии с практическим заданием и поддерживать порядок во время работы, самостоятельно выполнять свою работу по предложенному педагогом плану;

- водить карт, применять на практике правила дорожного движения;

- проявлять элементы творчества на всех этапах;

- соблюдать правила безопасной работы с инструментами.

В Зимнее время года фанаты мотоспорта получают альтернативные варианты. Такими являются картинг и спидвей на льду.

История развития картинга и спидвея на льду в городе Риддере берёт своё начало с февраля 2017 года, когда маленькая группа людей и Акимат города решили возродить в Риддере эти два технического вида спорта. В Риддере до развала Советского Союза были секции для занятия, как спидвеем, так и картингом, но во время развала СССР эти два вида спорта перестали быть популярными и впоследствии чего данные секции перестали работать до 2017 года. Но в 2017 году группа людей при поддержке Акимата города Риддера возобновляет работу секции по картингу для детей до 18 лет. И в мае 2017 года прошли первые соревнования по картингу на приз города Риддера.

Этой зимой 3 февраля прошел чемпионат по картингу на льду. Подобных соревнований в нашей стране еще не проводилось. Карт – маленький четырехколесный транспорт, изначально предназначенный для заездов лишь по сухой и твердой поверхности. Но в этот раз под колесами машин была скользкая поверхность – лед. Готовясь к этим соревнованиям, необходимо было реконструировать машины для картинга. Дело в том, что на колесах нет привычных для автомобилистов рельефных углублений. Для лета это отлично, так получается лучшее сцепление с поверхностью. Для льда такой подход неприемлем. Пошли на небольшую хитрость. На традиционные покрышки натянули резину. В нее вкрутили около сотни саморезов. Благодаря этим шипам картинги не заносило на поворотах, машины уверенно разгонялись на старте и тормозили. Отступление от привычных норм и правил лишь прибавило зрелищности спортивному действию, за которым наблюдало большое количество поклонников экстрима. На трассе длиной 600 метров попарно выезжали молодые гонщики. Несмотря на то, что все они еще дети, мальчишки порой развивали скорость, близкую к 80 километрам в час [3].

В городе Риддер на ледовом стадионе «Сокол» с 5 по 10 февраля прошел Чемпионат Республики Казахстан по спидвею на льду при поддержке Федерации авто-мото-спорта, Управления физической культуры и спорта ВКО, а также акимата города Риддера. По итогам соревнований лучшими спидвеистами были признаны хозяева льда – спортсмены из Риддера [3].

Особая тема – ледовая поверхность. Ее площадь равна двум тысячам квадратных метров. Это, конечно, меньше легендарного катка "Медео", но подобного по размеру льда в Казахстане больше нет. Даже в больших городах. Чем жители Риддера могут обоснованно гордиться.

Заливка катка началась в середине декабря. В течение десяти дней по пожарному рукаву диаметром пятьдесят миллиметров в круглосуточном режиме под давлением от 2,5 до 3,5 атмосферы подавалась вода. Затем все выравнивалось, грейдерами устранялись неровности и шероховатости. Итог – толщина ледового покрытия составила около пятидесяти сантиметров, чего в последние десятилетия в Риддере не было [4].

Картинг как вид спорта, воспитывает у молодежи высокие морально-волевые качества: смелость, мужество, решительность, самообладание, целеустремленность, трудолюбие, внимание, самостоятельность, что является актуальным на современном этапе развития общественной жизни нашей страны. Занимающиеся картингом с увлечением отдают свое свободное время этому замечательному виду спорта. Что также является профилактикой асоциального поведения подростков и формирования навыков здорового образа жизни.

Соревнования являются проверкой характера юного спортсмена, его спортивно-технической подготовки и волевых качеств. Доставляя радость или огорчение, они мобилизуют спортсмена на дальнейшее совершенствование, на проявление значительных усилий для самовоспитания.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Тодоров М.Р. Картинг. Изд. 2-е. – М., 2002.
- 2.[https://moy-gorod-ridder.kz/news/na_centralnom_stadione_riddera_proshel_tu]
- 3.[<https://altainews.kz/ru/rubriki/novosti/52071-v-vko-proshel-chempionat-respubliki-kazahstan-po-spideju-i-kartingu.html>]
- 4.[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D0%B4%D0%B2%D0%B5%D0%B9_%D0%BD%D0%B0_%D0%BB%D1%8C%D0%B4%D1%83]

УДК 81:243

Султангалиева А.А. (Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск)

КОММУНИКАТИВНЫЙ МЕТОД В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

***Аннотация.** Замотивировать обучающихся и вызвать интерес к изучению языка помогает применение разнообразных форм и методик в комплексе. В настоящее время основную роль играют коммуникативно-ориентированные методы, основанные на общении и творческом подходе обучающихся. Обучение – это активное взаимодействие учителя и учащихся, и, следовательно, оно не может носить односторонний характер.*

Данная тема касается не только инновационных технических средств, но и совершенно новых увлекательных методов преподавания иностранных языков. Необходимо подчеркнуть, что главной целью обучения иностранному языку является формирование и развитие коммуникативной культуры, и обучение практическому овладению языком. Согласно мнению Р. Скотта, устная коммуникация (общение) является разновидностью деятельности, который предусматривает коммуникацию двух или более лиц и где все участники разговора являются слушателями и собеседниками одновременно: они реагируют на то, что слышат через реплики.

***Ключевые слова:** коммуникация, инновация, технология, метод.*

На сегодняшний день существует большое количество методик для изучения иностранного языка в высших учебных заведениях. Каждый из них имеет свою специфику, некоторые из них пользуются большой популярностью в современном мире. В настоящее время при преподавании иностранного языка чаще всего используются следующие методы: прямой, грамматико-переводной, аудиовизуальный и аудиолингвальный, коммуникативный метод. Коммуникативный метод является одним из наиболее распространённых и современных методов в обучении иностранному языку. Коммуникативный метод получил свое название по предложению Е.И. Пассова, который обосновал концепцию метода в ряде публикаций. В его основу положены идеи коммуникативной лингвистики, психологической теории деятельности и концепция развития индивидуальности в диалоге культур, которая определяет конечную цель обучения иностранному языку - овладение иноязычной культурой в процессе межкультурной коммуникации. Изначально метод предназначался для обучения говорению, однако со временем сфера его применения расширилась на все виды устной и письменной коммуникации, включая и практику в переводческой деятельности.

Прежде всего, язык является главным средством коммуникации между людьми, и соответственно необходим определённый комплекс коммуникативных навыков. В настоящее время все чаще обсуждается вопрос об инновационных технологиях преподавания иностранных языков.

Особенность метода проявляется в попытке приблизить процесс обучения языку к процессу реальной коммуникации. Это обстоятельство определяет предметность; процесса коммуникации, которая выражается в тщательном

отборе речевых тем, интенций и ситуаций общения, отражающих практические интересы и потребности учащихся, коммуникативно-мотивированное поведение преподавателя и студентов во время занятий. [4, с. 25].

Коммуникативный метод основан на следующих методических принципах:

Речевая направленность обучения означает, что речевая деятельность является не только средством обучения, но и целью обучения.

Учет индивидуально-психологических особенностей ученика: вид памяти; уровень фонематического слуха; умение учиться, то есть выполнять те или иные виды деятельности; интересы; мировоззрение; положение в коллективе учащихся, интеллектуальные способности.

Речемыслительная активность как постоянная вовлеченность учащихся в процесс общения в непосредственной (вербальной) форме или опосредованной (мыслительной) форме.

Функциональный подход к отбору и представлению учебного материала на всех уровнях: лексическом, грамматическом, ситуативном, тематическом. Ситуативность процесса обучения рассматривается как способ речевой стимуляции и как условие развития речевых умений. Проблемность как способ организации и представления учебного материала.

В соответствии с этим принципом учебный материал должен представлять интерес для учащихся, соответствовать их возрасту и служить основанием для решения речемыслительных задач путем вовлечения учащихся в обсуждение содержания текстов и проблем общения. По мнению Л.П. Солонцовой коммуникативный метод относится к числу комбинированных методов обучения. С прямыми методами его сближает установка на практическое овладение языком путем усвоения единиц языка из контекста и ситуаций общения при минимальном использовании перевода. При этом нельзя не отметить, что, как и для группы сознательных методов, для него характерно следование принципу сознательности [6, с. 24].

Коммуникативный метод направлен на практику общения на изучаемом языке и используется для устранения языкового барьера. Следует подчеркнуть тот факт, что он может быть интегрирован с некоторыми традиционными методами преподавания. В коммуникативном методе первостепенная роль отводится речевой деятельности, практике речи, в процессе которой и происходит овладение речевыми образцами в соответствии с интенциями общения [5, с. 6]. Коммуникативный метод направлен на одновременное развитие основных языковых навыков (устной и письменной речи, грамматики, чтения и восприятия на слух или аудирования) в процессе живого, непринужденного общения.

Данный метод покоряет отбор речевых единиц целям и задачам коммуникации и одновременно позволяет снизить объем учебного материала до необходимого минимума. Грамматические правила изучают и осваивают во время общения на изучаемом языке, так как, основная её цель – научиться грамотно формулировать свои высказывания. Первоначально обучающиеся учат

слова, фразы, разнообразные речевые формулы, далее начинают разбираться, что эти речевые формулы представляют собой в грамматическом смысле [4, 121]. Коммуникативный метод отражает требования, относящиеся к современному учебному процессу. В качестве примера можно привести следующие аспекты: коммуникативное поведение учителя на занятии; введение заданий, реализующих основные цели коммуникативного метода: которые воссоздают ситуации из реальной жизни, подготавливая обучающихся к свободному общению на изучаемом языке.

Следует учесть тот факт, что параллельно прорабатываются и другие навыки, изучаются грамматические формы и их функции в речи, учитываются индивидуальные способности обучающихся. Кроме того, данный метод значительно мотивирует обучающихся, помогает погрузиться в реальную ситуацию, понимать и различать слова в определённом контексте, а также вызвать интерес обучающихся. Таким образом, одним из главных преимуществ является развитие умения говорить бегло и грамотно, преодолевать языковой барьер и соответственно избегать неловких пауз при осуществлении коммуникации.

При использовании коммуникативного метода применяются задания различных видов, целью которых является погружение обучающихся в процесс общения. Результаты достигаются за счёт сведения к минимуму использования родного языка обучаемого во время проведения занятий.

Для того, чтобы овладеть иностранным языком на достаточном уровне для осуществления коммуникации необходимо, в первую очередь, не только знать языковые формы, но и знать, как применить их в настоящих речевых ситуациях. Бесспорно, задания должны соответствовать основным принципам коммуникативного метода, следовательно, преподаватели используют на своих занятиях различные интересные игры на иностранном языке. В первую очередь, такой вид активности обеспечивает благоприятную атмосферу на занятии, а также значительно мотивирует и заинтересовывает обучающихся.

Дискуссия – одна из самых эффективных форм при использовании коммуникативного метода. Как правило, преподаватель выбирает интересную тему для обсуждения, и каждый студент имеет возможность поделиться своим мнением на иностранном языке, разобрать ситуацию или вопрос с другими участниками беседы. Однако необходимо обратить внимание на ряд факторов: в первую очередь тема и содержание должны заинтересовать обучающихся, а также быть подходящими по уровню; обучающиеся должны знать правила ведения дискуссии.

Формирование межкультурной коммуникативной компетенции является практической целью обучения иностранному языку. В основе коммуникативного метода обучения иностранному языку лежат следующие принципы: принцип коммуникативной направленности (обучение через общение); принцип взаимодействия функции и формы; принцип взаимосвязанного обучения всем формам устного и письменного общения; принцип аутентичного характера учебного материала; принцип ситуативности; принцип информационного

разрыва; принцип личностно ориентированная направленность обучения; принцип учета речевого и учебного опыта обучающихся в родном и изучаемых языках; принцип адекватной обратной связи; принцип взаимосвязанного обучения языку в культуре.

Главное направление коммуникативного метода - общение. Запоминание слов, выражений, а уже потом наложение имеющихся знаний на их грамматическую основу. В процессе обучения развиваются все языковые навыки. Все объяснения происходят на изучаемом языке с помощью уже знакомых фраз и лексических конструкций, а также используется мимика, жесты, аудиозаписи, видеоролики, картинки, фотографии. Читая прессу этой страны, смотря ее телевидение, слушая ее музыку, обучающиеся с большим интересом относятся к изучению языка. В результате изучения курса иностранного языка обучающиеся должны знать: правила оформления высказываний, формулы речевого этикета, правила поведения и особенности общения и уметь их оформлять в своих устных и письменных высказываниях в соответствии с нормами изучаемого языка.

Коммуникативный метод заключается в уподоблении процесса обучения процессу коммуникации, точнее говоря, он основан на том, что процесс обучения является моделью процесса общения, пусть несколько упрощенной, но по основным параметрам адекватной, подобной реальному процессу коммуникации. В процессе обучения могут использоваться также компьютеры с CD, Интернет, ТВ-программы, газеты, журналы и т.д. Все это способствует пробуждению у студентов интереса к истории, культуре, традициям страны изучаемого языка.

Все сказанное выше относительно коммуникативного метода обучения говорению на иностранном языке позволяет утверждать, что предметом обучения в данном случае является речевая деятельность на английском языке. В этом методе четко прослеживается выделение речевых умений говорения, и предлагаются упражнения для их последовательного формирования.

Исходя из выше изложенного, можно выделить следующие положительные стороны коммуникативного метода обучения английскому языку: лишь в коммуникативном методе обучения английскому языку мы находим основные признаки деятельностного типа обучения, особенность которого заключается в том, что он по своему назначению и по своей сущности связан, прежде всего, с отдельным видом речевой деятельности, поэтому мы встречаем его широкое использование, когда речь идет об обучении чтению, аудированию, переводу и т.д. Практическая речевая направленность есть не только цель, но и средство, где и то, и другое диалектически взаимообусловлено.

Современный коммуникативный метод представляет собой гармоничное сочетание многих способов обучения иностранным языкам, находясь, наверное, на вершине эволюционной пирамиды различных образовательных методик. Использование коммуникативного метода обучения снимает языковой барьер. Грамматика осваивается в процессе общения на языке: студент сначала

запоминает слова, выражения, языковые формулы и только потом начинает разбираться, что они собой представляют в грамматическом смысле.

Практика отказа от родного языка при обучении иноязычной коммуникации получает в настоящее время все большее распространение, особенно тогда, когда к преподаванию иностранного языка привлекаются носители языка. В то же время, коммуникативный подход не исключает использование родного языка. Многие зарубежные методисты пишут о том, что в монологических группах разумное дозированное использование родного языка вполне оправдано. Таким образом, можно сделать вывод, что эффективность коммуникативного метода наблюдается в тех случаях, когда он умело сочетается с традиционной методикой обучения иностранному языку.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Громова О.А. Аудиовизуальный метод и практика его применения. М., 1977.
2. Капустина Л.С. Современные методы и методики обучения на уроках иностранного языка. Электрогорск, 2019.
3. Палмер Г. Устный метод обучения иностранным языкам. М., 1960
4. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычной речи / Ефим Израилевич Пассов. – М.: Просвещение, 2004. – 324 с
5. Банарцева А.В. Коммуникативный подход в обучении иностранному языку. Самарский государственный технический университет, Самара, 2017. – С.23-25.
URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/kommunikativnyy-podhod-v-obucheniinostrannomu-yazyku-1/viewer> (дата обращения 16.10.2020).

УДК 796.062

Тарасов А.А. (21ФКС-р1), Савельева Е.Ю. (Высший колледж КАСУ)

ИНТЕГРАЦИЯ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ В ПОВСЕДНЕВНУЮ ЖИЗНЬ ДЛЯ ПОДДЕРЖАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Аннотация. Данная статья рассматривает важность интеграции физических упражнений в повседневную жизнь с целью поддержания здорового образа жизни. Автор обсуждает, как регулярная физическая активность может положительно влиять на физическое и психическое здоровье человека, улучшая общее самочувствие и продолжительность жизни. В статье представлены практические советы по внедрению упражнений в повседневную рутину, чтобы сделать активный образ жизни доступным и приятным для всех. Анализируются польза регулярного физического тренинга, способы преодоления препятствий и мотивации поддерживать здоровый образ жизни. Весь материал статьи нацелен на то, чтобы вдохновить читателей на изменения в своей повседневной жизни в пользу заботы о здоровье и благополучии.

Ключевые слова: интеграция, физические упражнения, здоровый образ жизни, интеграция физических упражнений, физическая активность, мотивация, повседневная жизнь.

Интеграция физических упражнений в повседневную жизнь для поддержания здорового образа жизни является важной и актуальной темой в современном обществе. Современный образ жизни, характеризующийся сидячим образом работы, использованием техники и гаджетов, а также нерегулярным питанием, часто приводит к снижению уровня физической активности и ухудшению общего состояния здоровья. В современном мире актуальность по сохранению и укреплению своего физического и психологического здоровья все больше набирает обороты. Этим вопросом занимаются как отдельные люди, которые обеспокоены своим физическим развитием, так и государственные и международные органы, деятельность которых заключается в обеспечении благоприятных условий для правильного здорового и физического развития населения [1].

О значимости занятий физическими упражнениями свидетельствует также возросший исследовательский интерес к соответствующей проблематике. Физическая культура переживает сегодня качественно новую стадию осмысления её сущности, функций, структурных компонентов, связей с потребностями общества и человека [2].

Однако по мере увеличения количества и углубления проблематики исследований в области физической культуры всё более заметными становятся следующие проблемы. Во-первых, зафиксировано недостаточное внимание к физической культуре, её невысокий рейтинг в системе ценностей. На крайне низком уровне она функционирует в основных сферах жизнедеятельности человека - в образовании, в труде, досуге, не давая человеку запаса «прочности» в виде здоровья, функциональной подготовленности, психической и эмоциональной устойчивости.

О девальвации ценностей физической культуры свидетельствует отсутствие в общественном сознании культурно значимого престижа физического имиджа человека, «соматический негативизм», который проявляется в равнодушии к собственному физическому здоровью. Население слабо заинтересовано в культивировании своих телесных, двигательных качеств. Следствием этого является снижение общих показателей здоровья общества, рост (особенно в молодёжной среде) девиантных форм поведения, разрушающих человеческий организм [3].

Как видим, в понятие здорового образа жизни, как обязательный его элемент, входит физическая активность.

В связи, с чем важно находить баланс между физической активностью и пониманием её ценности для здоровья и гармонии человека.

Основными направлениями по укреплению здоровья являются:

1. Физическое развитие и активность.
2. Здоровое питание.
3. Профилактика заболеваний.
4. Исключение вредных привычек и снижение потребления алкоголя, табака, наркотических и психотропных веществ.
5. Профилактика по укреплению психического здоровья.

Одной из наиболее важных задач, по соблюдению здорового образа жизни, является правильное физическое развитие и активность населения. Регулярная ежедневная нагрузка укрепляет здоровье человека, помогает поддерживать форму, формирует выносливость. Спорт влияет не только на физическое развитие личности, но и на модель поведения: человек, регулярно занимающийся физическими упражнениями, более стрессоустойчив к внешним факторам, дисциплинирован [4].

Интеграция физических упражнений в повседневную жизнь поможет поддерживать физическую форму, укреплять здоровье и повышать общее самочувствие.

Эта тема актуальна для всех возрастных категорий, включая детей, подростков, взрослых и пожилых людей, поскольку здоровый образ жизни является основой для полноценного функционирования организма и предотвращения многих заболеваний. Таким образом, интеграция физических упражнений в повседневную жизнь имеет большое значение для поддержания здоровья и благополучия людей в современном мире.

Физические упражнения играют важную роль в поддержании здоровья и общего благополучия человека. Регулярные тренировки способствуют укреплению сердечно-сосудистой системы, улучшению обмена веществ, укреплению мышц и суставов. Они также способствуют улучшению настроения, повышению уровня энергии и снижению стресса. Важно понимать, что физическая активность должна быть регулярной и разнообразной. Различные виды упражнений, такие как кардио - силовые тренировки, гибкость и координация, помогут развить различные аспекты физического здоровья. Кроме

того, важно учитывать индивидуальные особенности и физическую подготовку каждого человека при выборе программы тренировок.

Это может включать прогулки на свежем воздухе, занятия йогой, плавание, езду на велосипеде и другие виды активности. Важно найти баланс между работой и отдыхом, чтобы обеспечить своему организму необходимое количество движения и физической нагрузки. Занятия физической культурой и особенно спортом требуют более строгого соблюдения режима дня, в том числе режима сна, питания, исключения вредных привычек. Таким образом, физические упражнения имеют огромное значение для поддержания здоровья и общего благополучия.

Важно поддерживать мотивацию и регулярность занятий физическими упражнениями. Для этого необходимо выбрать подходящие для себя виды физической активности, установить конкретные цели и следить за их достижением, создать регулярный график занятий, включить физические упражнения в повседневную жизнь, например, делая утреннюю зарядку или прогулки частью рутины, и обеспечить себя поддержкой со стороны близких или тренера. Сохранение мотивации и регулярность занятий физическими упражнениями являются ключевыми факторами для достижения положительных результатов в поддержании здоровья и профилактике заболеваний.

Практические способы интеграции физических упражнений в повседневную жизнь:

- утренняя зарядка и растяжка;
- прогулки и активный отдых на свежем воздухе;
- использование лестницы вместо лифта;
- участие в спортивных мероприятиях и групповых занятиях;
- планирование и регулярное выполнение физических упражнений.

Физическая активность играет ключевую роль в нашем общем здоровье и благополучии. Она оказывает положительное влияние как на физическое, так и на психическое состояние человека. Регулярные физические упражнения способствуют укреплению сердечно-сосудистой системы, улучшают обмен веществ в организме, повышают выносливость и силу мышц. Регулярная физическая активность помогает укрепить сердечно-сосудистую систему и снизить риск развития сердечно-сосудистых заболеваний. Она способствует улучшению кровообращения, контролю артериального давления, снижению уровня холестерина и поддержанию здорового веса.

Кроме того, физическая активность способствует снижению уровня стресса, улучшению настроения и снижению риска развития депрессии. Физическая активность имеет положительное влияние на психическое здоровье и благополучие. Она способствует выработке эндорфинов — естественных «гормонов счастья», которые помогают снизить уровень стресса, тревоги и депрессии. Регулярные физические упражнения также способствуют улучшению настроения, повышению самооценки и повышению общего уровня энергии [5].

Важно понимать, что регулярные занятия спортом или другими видами физической активности могут значительно улучшить качество жизни и продлить

ее. Они помогают поддерживать здоровый вес, улучшают сон, повышают самооценку и уверенность в себе. Таким образом, интеграция физической активности в повседневную жизнь является важным шагом к поддержанию здоровья и общего благополучия. Важно найти вид физической активности, который приносит удовольствие, и делать его частью своего ежедневного расписания.

Поддержание мотивации и регулярность занятий физическими упражнениями играют ключевую роль в достижении оптимального здоровья и благополучия. Мотивация является двигателем для начала и продолжения занятий физической активностью. Регулярные тренировки способствуют улучшению физической формы, укреплению иммунитета, снижению стресса и повышению общего настроения. Для поддержания мотивации и регулярности занятий важно установить ясные цели, разнообразить тренировочный процесс, следить за достижениями, а также создать поддерживающую среду и режим занятий. Постоянное внимание к своему физическому и психическому здоровью через регулярные тренировки поможет достичь гармонии и благополучия в жизни.

План тренировок и их интеграция в повседневную жизнь могут быть разработаны с учетом следующих методик:

1. Определение целей: начните с определения конкретных целей тренировок - улучшение физической формы, снижение веса, повышение энергии и т.д.

2. Разнообразие упражнений: включите разнообразные виды физической активности, такие как кардио -силовые упражнения, гибкость и растяжка.

3. График тренировок: Составьте график тренировок, определите удобное время для занятий, учитывая свои ежедневные обязанности.

4. Постепенное увеличение нагрузки: Начинайте с легких тренировок и постепенно увеличивайте интенсивность и продолжительность тренировок.

5. Самомотивация: найдите источники вдохновения и мотивации для поддержания регулярности тренировок, например, установите награды за достижение целей.

6. Отслеживание прогресса: ведите журнал тренировок, чтобы отслеживать свой прогресс и вносить коррективы в план тренировок при необходимости.

7. Интеграция в рутину: найти способы интегрировать физическую активность в повседневную жизнь, например, заменить транспорт на ходьбу или велосипед, делать упражнения во время перерывов на работе и т.д. Следуя этим методикам, можно успешно создать план тренировок и интегрировать их в свою повседневную жизнь для поддержания здоровья и благополучия.

Основным показателем здоровья человека является психическое здоровье – это внутреннее состояние человека, которое заключается в психическом и социальном процветании, и возможности справляться с внешними отрицательными факторами (стрессом, жизненными трудностями и преградами) осуществлять продуктивную жизнедеятельность и реализовать свой потенциал по достижению поставленных личных целей. Примерно каждый четвертый

человек во всем мире страдает от психических заболеваний, что существенно мешает данной категории лиц сохранять равновесие между духовным и физическим развитием.

При нормальном психическом благополучии личность находится в гармонии с собой и с социумом. В противном случае проявляются такие факторы как: расстройство сознания, нежелания брать ответственность за свои поступки, трудность при принятии важных решений и неспособность быстро ориентироваться в социальных условиях. Такие показатели негативно влияют на жизнь человека и проявляются в нежелании заботиться о себе и своем здоровье. Очень важно уделять внимание и поддерживать свое психологическое здоровье, так как оно напрямую влияет на организм человека и может предотвратить заболевания, связанные с сердечно-сосудистой системой. Человек, который не испытывает стресса и повышенной тревожности он способен жить полноценно, правильно расставлять жизненные приоритеты, не прибегать к вредным пагубным привычкам, и понимать важность мер по укреплению здоровья [6].

Таким образом, постоянное участие в физических упражнениях не только способствует укреплению физического здоровья, но и оказывает положительное влияние на психическое благополучие, делая нашу жизнь более активной, здоровой и счастливой.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Тайторина Б. А. Эволюция государственной политики Республики Казахстан в сфере охраны здоровья населения // Молодой ученый. - 2020. - № 30 (320). - С. 94-102. - URL: <https://moluch.ru/archive/320/72852/> (дата обращения: 27.02.2024).
2. Еремин Р. В. К вопросу о пропаганде спортивных достижений в целях развития физической культуры молодежи // Наука-2020. - № 5. - С. 10-15.
3. Подрезов И. Н., Моськин С. А. Влияние занятий физическими упражнениями на функциональное состояние организма человека и уровень его здоровья // Наука-2020. - № 6. - С. 23-28.
4. Белашова И. С., Еремин Р. В. Физическая культура как средство формирования основ здорового образа жизни в деятельности курсантов // Наука-2020. - № 1. - С. 134-137.
5. Понкратьева Л. П. Значение физической активности в жизни человека // Молодой ученый. - 2016. - № 24 (128). - С. 568 - 571. - URL: <https://moluch.ru/archive/128/35589/> (дата обращения: 27.02.2024).
6. Соколовская С. В. Психология физической культуры и спорта: учебное пособие для вузов. - Санкт-Петербург: Лань, 2021. - 144 с

УДК 811

Татенова А.С. (учитель русского языка и литературы ОШ №24 г.Уральска)

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ РУССКОГО ЯЗЫКА НОВОГО ВРЕМЕНИ

***Аннотация.** Статья посвящена анализу современной языковой ситуации. Определяются основные факторы, влияющие на развитие современного литературного языка, среди которых центральное место принадлежит языку СМИ. Характеризуются перспективы и характер развития современного русского литературного языка. Рассматриваются важные изменения в языке за последние десятилетия, причины речевых ошибок. Также предлагаются пути решения проблемы интеллектуализации современного русского языка.*

***Ключевые слова:** языковая ситуация, язык СМИ, массовая культура, постмодернизм, литературный язык.*

Проблема возникновения и употребления новых слов как основного маркера изменений в системе языка всегда интересовала лингвистов, особенно в нашу эпоху, отличительной чертой которой стала раскрепощённость языка, ослабление «внутреннего цензора» и как следствие – обилие всевозможных новообразований.

Как показывают наблюдения, новообразования последнего времени широко представлены в языке газеты. Это объясняется тем, что газета, как один из видов массовой коммуникации, разносторонне и быстро отражает события каждого нового дня. В наши дни газета – самый чуткий регистратор новых слов, значений, словосочетаний. Она значительно быстрее всех других жанров письменной речи отражает сдвиги, которые происходят во всех сферах жизни общества, и в большинстве случаев является первым письменным источником, фиксирующим появление новых слов, значений и выражений, претендующих на вхождение в общеупотребительную лексику.

Любое диахроническое изменение элементов системы русского языка обусловлено двумя основными факторами его развития: экстралингвистическим (внеязыковым) и собственно лингвистическим (языковым). Внутренние стимулы развития языка связаны с особенностями его системы, а внешние - влияют на развитие и на характер функционирования языка [1, с.5].

Язык - есть явление общественное, поэтому, безусловно, его развитие не может быть полностью автономным: оно, так или иначе, зависит от развития общества. «Язык никогда не существует вне общества, ибо язык - это социологическое явление. Его социальная природа - одно из его внутренних свойств». И Р. А. Будагов отмечает, что «социальная обусловленность языка определяется не только взаимоотношениями языка с другими общественными институтами, но и природой самого языка». Вопрос заключается в том, как именно изменения в общественной жизни влияют на изменения в языке, каков механизм такого влияния. Ф.П. Филин указывает, что «природа языковых изменений оказывается двойственной: с одной стороны, язык развивается

согласно своим внутренним законам, заложенным в нём возможностям изменяться в том или ином направлении, с другой - не все возможные изменения реализуются. Та или иная их реализация предопределяется общественными факторами, связанными с функциями языка в обществе».

Внеязыковые социальные факторы, как правило, влияют на язык не прямо, а опосредованно, через носителя языка. Лингвисты указывают, что «путей и способов, какими могут экономические (и политические) или вообще культурно-исторические явления воздействовать на языковую эволюцию, много, но в качестве основного момента здесь нужно указать на следующее: экономико-политические сдвиги видоизменяют контингент носителей (или так называемый социальный субстрат) данного языка или диалекта, а отсюда вытекает и видоизменение отправных точек его эволюции» [2, с.45].

К «социальным факторам» относятся: изменение круга носителей языка; распространение просвещения; территориальное перемещение людей (миграции); создание новой государственности, по-новому влияющей на некоторые сферы языка; развитие науки; крупные технические новшества, влияние СМИ и рекламы, развитие науки, расширение зарубежных связей, интеграция в мировое экономическое и научно-информационное пространство, процессы глобализации в мировом сообществе и др.

Русский язык начала 21 века характеризуется рядом речевых тенденций, отличительной особенностью которых является неоднозначность, двойственность, противоположность и комплементарность (под комплементарностью в данном случае понимается дополнительность): демократизация и либерализация языка современных носителей граничат с вульгаризацией и криминализацией, креативность со стереотипностью, динамичность с небрежностью в использовании языковых единиц, интеллектуальность – с общим снижением языковой культуры.

К наиболее важным изменениям двух последних десятилетий принято относить:

Лавинообразный характер словообразования;

Массовое и не всегда оправданное вхождение в русский язык заимствований;

Интенсивные семантические преобразования;

Постоянное сближение кодифицированной сферы языка и разговорной речью;

Контаминацию стилей;

Проникновение сниженной, жаргонной лексики в печатные и аудиовизуальные СМИ [3, с.78].

Считается, что демократизация и либерализация связаны с ростом вариативности и динамичности языковой нормы, а также со стиранием границ между социальными группами, что приводит к постоянному обновлению литературных норм, исчезновению различий между стилями речи. Ряд лексем, считавшихся ранее маркерами непрестижной среды, в настоящее время начинает приобретать статус единиц литературного языка. Однако упрощение языковой

системы на всех уровнях может в итоге приводить к ее расшатыванию, что способствует тому, что недостаточная культура устной и письменной речи начинает рассматриваться как закономерное явление, а ненормативная и жаргонная лексика проникает в литературный язык. Так проявляется противоположная тенденция вульгаризации и криминализации языка.

Проблема иноязычных заимствований также занимает одно из первых мест в дискуссиях, посвященных развитию языка нового времени. В настоящее время пополнение словарного состава происходит преимущественно за счет заимствованной лексики. С одной стороны, русский язык становится более насыщенным, способным участвовать в диалоге культур, с другой – использование заимствованных слов засоряет родную речь, а то, что звучание заимствованного слова не соотносится с его внутренней формой, ведет к десемантизации и изменению восприятия означаемого. Неосознанной использование заимствованных слов ведет к варваризации [4, с.57].

Под креативностью понимается возможность использования языковых средств для создания более точного образа. Одним из примеров ее проявления является языковая игра, которая часто используется в СМИ, а также лежит в основе системы знаков и символов, использующихся в интернет-общении, в котором в то же время наблюдается тенденция к стереотипности, поэтому сам факт такого общения трактуют противоречиво и неоднозначно.

Скорость современной жизни не может не наложить отпечаток на использование языковых единиц в речи. Динамичность проявляется на всех языковых уровнях: в сфере фонетики наблюдается необоснованная редукция гласных и согласных звуков, в сфере синтаксиса – неумелая парцелляция, в сфере лексики и словообразования – использование универбов – кратких (свернутых) наименований. Обратной стороной динамичности стала небрежность в использовании языковых единиц, связанная с нарушением различных речевых норм.

Тенденции к интеллектуализации языка связаны с количественным и качественным усложнением сфер речевой коммуникация, использованием новых информационных технологий, компьютерного языка, языка Интернета. На базе профессионального языка создается сленг, что ведет к общему снижению речевой культуры [5, с.25].

Таким образом, в связи с неоднозначностью современной языковой ситуации можно выделить негативные и позитивные тенденции развития русского языка на современном этапе.

Положительные тенденции:

- расширение словарного состава языка в области экономической, политической и юридической лексики;
- приближение языка средств массовой информации к потребностям достоверного освещения реальности;
- сближение языка заметок и корреспонденций с литературной разговорной речью, отказ от канцелярского стиля в публицистике;
- деидеологизация некоторых пластов лексики;

- выход из употребления многих газетных [штампов](#) советского времени;
- возвращение некоторым городам и улицам исторических названий.

Положительное влияние на развитие языка оказывает изменение условий публичного общения: отмена цензуры, возможность высказать личное мнение, возможность для слушателей оценить ораторские таланты видных политиков [6, с.38].

Наряду с положительными в современной речи массовое распространение получили **отрицательные тенденции**:

- закрепление грамматических ошибок в качестве образцов построения предложений;
- неточное употребление лексики, искажение значений слов;
- стилистические нарушения речи.

Грамматическими недостатками современной речи являются:

- замена личных форм глаголов отглагольными существительными с суффиксами -ация, -ение, -ание (*регионализация, фермеризация, криминализация, спонсирование, лоббирование, инвестирование*);
- утрата словами определенного значения (*подвижки, панацея, импульс, стабилизация, эксклюзивный*);
- нагромождения падежных форм (*во время проведения операции по задержанию вооруженного преступника, корректировка курса будет проводиться в сторону ужесточения реформ, о плане мероприятий, проводимых в связи с празднованием...*);
- замена падежного [управления](#) предложным (*конференция показала о том, что...*);
- замена косвенного падежа сочетанием с словом как (*иногда это является как уступка, он назван как лучший игрок*);
- неправильный выбор падежа (*на основании каких-то материалах*).

Лексическими недостатками речи являются:

- распространение слов с узким (ситуативным) значением (*бюджетник, контрактник, льготник, отраслевик, силовик*);
 - употребление заимствований, непонятных многим, иногда и самому говорящему (*брифинг, дистрибьютор, киднепинг*);
 - употребление аббревиатур (УИН, ОБЭП, ООДУУМ и ПДН УВД, ГО и ЧС);
- идеологизация некоторых пластов лексики, изобретение новых ярлыков (*групповой эгоизм* [о требованиях людей соблюдать их права при застройке территорий, своевременно выплачивать зарплату], *потребительский экстремизм* [о желании граждан получать качественные услуги]).

Стилистика речи (практически во всех функциональных стилях) сегодня характеризуется такими отрицательными чертами:

- превращение [метафор](#) в новые шаблоны (вертикаль власти, оздоровление экономики), иногда бессмысленные;
- употребление категоричных слов (например, знаменитое *однозначно*);

- употребление слов, скрывающих суть явлений (*социальная незащищенность* [нищета], *привлечение фирм к благотворительной деятельности* [незаконные поборы с предпринимателей]);
- проникновение жаргона в публицистическую и устную официальную речь;
- злоупотребление эмоционально окрашенной лексикой в официальной публичной речи

Причины массовых речевых ошибок

К причинам отрицательных явлений в речевой практике относятся:

- влияние неграмотной речи лиц, имеющих авторитет в обществе (политиков, артистов, спортсменов, телеведущих);
- доверие народа к печатному слову (привычка рассматривать все напечатанное и сказанное по телевидению как образец нормы);
- снижение редакторской требовательности к журналистам в отношении соблюдения языковых норм;
- снижение качества корректорской работы;
- запутанность и нечеткость мысли авторов публицистических статей, политических заявлений и законов, и, как следствие, неясность языка их произведений;
- разрыв между усложненными требованиями новой школьной программы по русскому языку и реальными возможностями современной российской школы;
- снижение интереса школьников к классической литературе;
- проблемы в пополнении фонда библиотек;
- неуважение к гуманитарной науке;
- неуважение к адресатам речи;
- пренебрежение к родному языку.

В связи с этим в современной школе на уроках гуманитарного цикла необходимо уделить большое внимание проблемам современного языка, не игнорировать существующие языковые факты, а интерпретировать их и формировать отношение школьников к развитию родного языка [7, с.64].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Будагов Р.А. «История слов в истории и обществе», 2001
2. Поливанов Е.Д. «Статьи по общему языкознанию», 1998
3. Соссюр Ф. «Курс общей лингвистики», 2007
4. Юдина Н.В. «Русский язык в 21 веке: кризис? Эволюция? Прогресс?», 2010
5. Трофимова О.В., Кузнецова Н.В. Публицистический текст: лингвистический анализ: Учеб. пособие. М., 2010.
6. Купина Н.А., Литовская М. А., Николина Н.А. Массовая литература сегодня. М., 2010.
7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. М., 2007.

UDC 81'243

Tastemirova A.S. (Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of West Kazakhstan Innovation and Technological University)

THE USE OF GAME-BASED AND INNOVATIVE METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Annotation. *This article delves into the burgeoning trend of integrating game-based and innovative methodologies within foreign language education. It examines the benefits, drawbacks, and challenges associated with incorporating games and other creative approaches into language instruction, offering valuable recommendations for educators seeking to utilize these methods effectively.*

Keywords: *game-based learning, innovative methods, foreign language education, student engagement, creative approaches, learning tools.*

In the rapidly evolving landscape of modern education, there is a significant and discernible uptick in the exploration and implementation of innovative methodologies designed to facilitate the teaching of foreign languages. This discernible phenomenon is predominantly attributed to the recognition that traditional approaches to language instruction, characterized by their heavy reliance on textbooks, structured grammar exercises, and repetitive drills, may not consistently address the diverse and nuanced needs of today's educational environments. Consequently, educators are increasingly motivated to delve deeper into an expansive array of pedagogical strategies that promise to offer greater diversity and foster heightened engagement among learners[3]. Game-based learning emerges as a quintessential illustration, seamlessly integrating amusement with academic instruction to amplify involvement and memory retention, thereby meriting the distinguished title of 'Edutainment' [2]. Through the integration of features such as digital interfaces and interactive tasks, individuals embarking on the journey of language acquisition are not solely incentivized but also endowed with the capability to comprehend intricate linguistic principles with greater efficacy. The present discourse endeavors to scrutinize the efficacy of game-based learning within the realm of language education, meticulously examining its advantages, obstacles, and auspicious avenues for development.

Game-based learning is unequivocally recognized as a dynamic and highly captivating approach to the instruction and acquisition of foreign languages [1]. Frequently correlated with younger learners because of their inherently engaging and interactive attributes, these methodologies nevertheless possess remarkable efficacy across all age demographics, encompassing adults as well. The advantages stemming from the utilization of game-based techniques in language pedagogy are manifold and transcend age barriers, thereby catering to learners across the entire spectrum of adulthood.

One of the pivotal aspects of employing this methodology lies in its inherent capacity to facilitate language acquisition through a natural and immersive approach. Games furnish students with invaluable opportunities to hone their language proficiencies within contextual frameworks, thereby facilitating meaningful exchanges

and interactions [4]. For instance, language learning simulations integrated within virtual reality realms seamlessly transpose academic exercises into real-life scenarios, such as placing orders in a restaurant or maneuvering through urban landscapes, thus affording students authentic and enriching language encounters.

Furthermore, through the integration of components such as competition, exploration, and problem-solving, games effectively capture the interest of students and instill in them the motivation to actively engage in their language acquisition endeavors [3]. Language learning applications, exemplified by platforms like Duolingo, Puzzle English, and Lingualéo, among others, have ushered in a paradigm shift in the manner in which learners interact with linguistic materials. These platforms offer interactive tutorials and gamified tasks, blurring the line between learning and leisure, thereby rendering the language learning process more akin to enjoyable recreation rather than laborious endeavor.

Technology has undeniably assumed a pivotal role in facilitating the execution of pioneering teaching methodologies. Online platforms and digital resources furnish educators with an extensive array of materials, thereby enabling the provision of customized learning experiences meticulously tailored to the unique requirements and inclinations of individual students. Adaptive learning technologies, driven by the capabilities of artificial intelligence, are adept at monitoring student advancement and furnishing tailored feedback, thereby optimizing the learning trajectory and significantly enhancing the overall effectiveness of the instructor's pedagogical efforts [5].

Despite the plethora of advantages associated with game-based and innovative methodologies, it is imperative to acknowledge the existence of certain potential drawbacks [4]. Primarily, it is essential to recognize that access to technology and digital resources may be constrained in specific contexts, particularly within under-resourced educational institutions or remote rural locales.

Additionally, it is worth noting that in certain instances, the emphasis on infusing enjoyment into the learning process through gamification could potentially eclipse the primary educational goals [5]. There is a risk that students might prioritize winning the game over comprehensively mastering the language skills being imparted. Language learning games frequently streamline language content to enhance accessibility for learners, inadvertently leading to a reduced exposure to genuine language structures and vocabulary. Consequently, students may encounter difficulties in effectively applying their language proficiencies within real-world scenarios.

Lastly, the process of integrating these methodologies into established curricular frameworks necessitates an investment of time, resources, and comprehensive support for educators [5]. Although these challenges underscore potential obstacles inherent in the adoption of game-based techniques within language education, they can be effectively mitigated through meticulous planning, deliberate design strategies, and seamless integration with complementary instructional methodologies.

Developing a curriculum centered around game-based methodologies demands careful consideration and meticulous implementation to optimize its efficacy. Esteemed scholars such as James Paul Gee, Kurt Squire, Diane Larsen-Freeman, and

Graham Stanley have conducted extensive research into the utilization of games for language acquisition. The comprehensive list of recommendations provided by these experts, aimed at enhancing the effectiveness of game-based language learning, is outlined below [3]:

1. Clearly delineate the learning objectives, meticulously identifying the specific language skills and concepts intended to be mastered through the utilization of game-based activities.

2. Exercise discernment in selecting games that align with the language proficiency and age demographic of the students, taking into account factors such as complexity, alignment with language learning objectives, and accessibility of the gaming platform.

3. Furnish explicit instructions and guidelines for engaging with the game, elucidating any rules or objectives inherent to the gameplay.

4. Foster a culture of reflection and engender opportunities for discourse prior to, during, and subsequent to gameplay sessions.

5. Employ a multifaceted approach to evaluating students' linguistic competence and progress, leveraging observations, informal assessments, and performance-oriented tasks within the gaming context. Consider integrating quizzes, assignments, or projects designed to elicit students' demonstration of comprehension and application of language skills.

6. Cultivate flexibility and a willingness to adapt instructional methodologies in response to the evolving needs and preferences of students. Iterate on game-based activities iteratively to optimize their efficacy and alignment with learning objectives.

By meticulously considering and incorporating these thoughtful considerations and insightful suggestions into their instructional strategies, educators can adeptly leverage the myriad benefits afforded by game-based learning methodologies. In doing so, they ensure that students are provided with a well-rounded and profoundly impactful language learning experience that transcends mere acquisition to foster genuine proficiency and fluency [6].

In conclusion, the integration of game-based and innovative methodologies into the pedagogy of foreign language instruction signifies a transformative shift in language education paradigms [6]. This evolution encompasses several pivotal alterations, including the transition towards active learning modalities, the provision of personalized feedback mechanisms, an emphasis on authenticity, and the cultivation of relevance. These methodologies proffer dynamic, immersive, and highly efficacious avenues for student engagement and language acquisition enhancement. To optimize the effectiveness of game-based approaches, educators must diligently consider several indispensable factors, including the establishment of unequivocal learning objectives, the discerning selection of appropriate materials and platforms, and the cultivation of adaptability to meet the evolving needs of learners.

As the landscape of technology continues its relentless evolution and novel pedagogical frameworks emerge, the horizon of language education is imbued with an increasingly vibrant promise [6]. Educators, propelled by an unwavering commitment to progress, persistently hone and expand the frontiers of game-based and innovative

methodologies, thereby orchestrating a seamless convergence of cutting-edge technology and pedagogical ingenuity. With game-based and innovative strategies assuming the vanguard of transformative initiatives, this symbiotic alliance stands poised to unleash an era of unprecedented advancement and possibility in the realm of language education.

REFERENCES:

1. Holmes, W. Serious Games and the Development of an Engaging Learning Environment // 17th International Conference on Advanced Learning Technologies (ICALT). 2017 – pp. 65-67.
2. Petrovic, M. Edutainment using game-based learning: "Beebot and Me" and the "Flow" theory // 17th International Symposium INFOTEH-JAHORINA (INFOTEH). – 2018. – pp. 1-4.
3. Ravyse, W. Success factors for serious games to enhance learning: a systematic review // Virtual Reality. – 2016. – № 1. – pp. 31-58
4. Steinkuehler, C. Massively multiplayer online gaming as a constellation of literacy practices // E-Learning. – 2007 – V. 3. – P. 22.
5. Swiecki Z. et al. Assessment in the age of artificial intelligence // Computers and Education: Artificial Intelligence. – 2022. – T. 3. – P. 100075.

УДК 796.01

Темирова М. (Торайгыров университет г. Павлодар), Усина Ж.А. («Торайгыров университет», к.п.н.), Темиргалиева С.Е. («Торайгыров университет», старший преподаватель), Кулак А.В. («Торайгыров университет», старший преподаватель), Исагулова А.К. («Павлодарский педагогический университет им. А. Марғұлана, магистрант)

СПОРТ КАК СРЕДСТВО ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ДЛЯ ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

***Аннотация.** Данная статья рассматривает роль спорта в психологической реабилитации людей с ограниченными возможностями. Обсуждаются основные принципы и преимущества спортивной активности для данной категории лиц, включая повышение самооценки, социальную интеграцию и физическое восстановление. Анализируются методы и программы спортивной реабилитации, а также их влияние на психологическое благополучие и самореализацию индивидов.*

***Ключевые слова:** спорт, психологическая реабилитация, ограниченные возможности, физическая активность, социальная поддержка, психологическая поддержка, здоровье, самооценка, физическое восстановление, спортивная реабилитация, спортивные программы, инвалидность самореализация.*

Спорт является важным средством физической реабилитации, психологического и социального развития людей с той или иной формой инвалидности. Он изменил и адаптировал методологии, правила и материалы для участия людей с ограниченными возможностями.

По данным Всемирной организации здравоохранения в 2004 году на психические, неврологические расстройства, связанные с употреблением психоактивных веществ, приходилось 13% общего глобального процента болезней. Одна только депрессия составляет 4,3% глобального процента болезней и является одной из крупнейших единственных причин инвалидности во всем мире.

Люди с тяжелыми психосоциальными нарушениями (например, шизофренией, большими депрессивными и биполярными расстройствами) имеют на 20 лет более короткую продолжительность жизни из-за хронических соматических сопутствующих заболеваний, таких как диабет, избыточный вес, ожирение, сердечно-сосудистые и дисметаболические заболевания, а также из-за долгосрочных последствий побочных эффектов антипсихотических препаратов. Лица с тяжелыми психосоциальными нарушениями также ведут значительно более сидячий образ жизни и демонстрируют более низкий уровень физической активности, чем здоровые люди, что может способствовать сокращению их продолжительности жизни из-за большего сердечно-сосудистого риска.

Следует подчеркнуть, что малоподвижный образ жизни и низкий уровень физической активности являются независимыми, но модифицируемыми факторами риска преждевременной смертности этих людей. По этой причине в последние десятилетия растет интерес к интеграции спорта, физической

активности и программ физических упражнений как компонента лечения и реабилитации этой группы населения.

Имеющиеся данные о лечении симптомов депрессии привели к включению физических упражнений и физической активности в рекомендации Национального института здоровья и клинического совершенства и Американской психиатрической ассоциации. Рекомендации NICE рекомендуют регулярные программы физической активности 3 раза в неделю по 45–60 минут в течение 12 недель для людей со стойкими подпороговыми депрессивными симптомами или легкой и умеренной депрессией. Рекомендации АРА предполагают, что люди с депрессией любой степени тяжести и без каких-либо сопутствующих медицинских противопоказаний в отношении физической активности и физических упражнений должны включать их в качестве дополнительного лечения.

Все эти факты говорят о том, что спорт является отличным средством с борьбой физической и психической инвалидностью, ведь физическое и психическое состояние тесно связаны друг с другом. Практика доказывает, что для людей с ограниченными возможностями физические упражнения играют ключевую роль в их адаптации и развитии. В отличие от здоровых людей, которые могут рассматривать физическую активность как простую потребность, для индивидов с ограничениями она становится необходимостью, оказывающей комплексное воздействие на их организм, включая физическое, психическое и социальное состояние.

Физические упражнения имеют потенциал исправить стойкие дефекты в двигательной системе и содействовать развитию различных навыков и способностей. Например, через специальные тренировки и занятия у детей с нарушениями речи улучшается артикуляция, а интеллектуально отстающие дети достигают прогресса в выполнении сложных гимнастических упражнений. Также незрячие люди приобретают уверенность в пространственной ориентации, а дети с тяжелыми последствиями церебрального паралича начинают ходить и развивать речь после занятий плаванием. Кроме того, люди, ограниченные в подвижности, могут достигать высокого уровня мастерства в различных видах спорта, используя инвалидные коляски.

Мировая тенденция к росту числа людей с ограниченными возможностями становится все более заметной. Согласно данным Всемирной организации здравоохранения, на планете насчитывается около 650 миллионов зарегистрированных инвалидов, что составляет примерно 10% населения. Несмотря на продвижения в области медицины, количество людей с ограниченными возможностями, особенно среди детей и подростков, продолжает медленно, но стабильно расти.

До недавнего времени проблемы людей с ограниченными возможностями часто игнорировались и умалчивались. Однако в наше время, в процессе постепенной либерализации общества, приняты Всеобщая декларация прав человека, Всемирная программа действий в отношении инвалидов и Стандартные Правила ООН по реализации равных возможностей инвалидов.

Многие страны внесли законодательные изменения и приняли меры, направленные на улучшение положения людей с ограниченными возможностями.

В современных индустриальных и постиндустриальных странах, таких как США, Великобритания и Германия, действуют различные программы социального обеспечения для инвалидов, включая занятия физической культурой и спортом. В этих странах разработана система, включающая клиники, реабилитационные центры, спортивные секции и клубы для людей с ограниченными физическими возможностями. Основная цель этих программ заключается в том, чтобы предоставить возможности для занятий физической культурой и спортом и обеспечить им поддержку.

В последнее время в зарубежных странах становится популярным занятие физической активностью среди инвалидов с целью отдыха, развлечения, общения и поддержания хорошей физической формы. Некоторые исследователи утверждают, что именно спортивное движение инвалидов стимулировало законодательное признание их гражданских прав. Параолимпиада служит ярким примером того, как спорт помогает людям с ограниченными возможностями преодолевать трудности и достигать успехов. Участники этого соревнования продемонстрировали высокую выносливость, силу и стремление к победе, что вызывает восхищение и гордость.

Занятия спортом помогают людям с ограниченными возможностями временно забыть о своих ограничениях и познать себя. Узнав свои возможности, они осознают, что способны достигать успехов так же, как и другие.

Практика доказывает, что для людей с ограниченными возможностями физические упражнения играют ключевую роль в их адаптации и развитии. В отличие от здоровых людей, которые могут рассматривать физическую активность как простую потребность, для индивидов с ограничениями она становится необходимостью, оказывающей комплексное воздействие на их организм, включая физическое, психическое и социальное состояние. Физические упражнения имеют потенциал исправить стойкие дефекты в двигательной системе и содействовать развитию различных навыков и способностей. Например, через специальные тренировки и занятия у детей с нарушениями речи улучшается артикуляция, а интеллектуально отстающие дети достигают прогресса в выполнении сложных гимнастических упражнений. Также незрячие люди приобретают уверенность в пространственной ориентации, а дети с тяжелыми последствиями церебрального паралича начинают ходить и развивать речь после занятий плаванием. Кроме того, люди, ограниченные в подвижности, могут достигать высокого уровня мастерства в различных видах спорта, используя инвалидные коляски.

Спорт давно признан не только физическим упражнением, но и мощным инструментом для улучшения психического здоровья. Для людей с ограниченными возможностями спорт играет особенно важную роль в психологической реабилитации, помогая им преодолевать трудности, укреплять самооценку и находить радость в активном образе жизни.

Каждый человек с ограниченными возможностями уникален, и важно разработать индивидуализированную программу занятий спортом, учитывающую его физические и психологические особенности. Это может быть адаптированный фитнес, плавание, боулинг или даже специальные виды спорта, созданные специально для людей с инвалидностью, такие как паралимпийские виды спорта.

Реабилитация играет ключевую роль в интеграции инвалидов в общество. Она направлена на восстановление социальных и личностных характеристик, включая физические возможности. Уже давно известно, что физическая активность является важным аспектом реабилитации, помогая инвалидам развивать свои двигательные навыки и улучшать здоровье. Участие в спортивных мероприятиях помогает людям с ограниченными возможностями преодолевать страхи и комплексы, связанные с их состоянием. В процессе тренировок и соревнований они осознают свои собственные способности и силу духа, что способствует повышению самооценки и уверенности.

Одним из значимых моментов является эмоциональная поддержка, которую они получают в процессе занятий спортом. Часто люди с ограниченными возможностями испытывают чувство изоляции и непонимания со стороны окружающих. Спортивные команды и группы становятся для людей с ограниченными возможностями не только местом для физической активности, но и средой для общения, поддержки и взаимопомощи. Здесь они находят единомышленников, с которыми можно разделить свои радости и достижения, делятся своими переживаниями и получают психологическую поддержку от других участников и тренеров, а также преодолевают трудности вместе.

Кроме того, спортивные достижения становятся мощным источником мотивации и уверенности в себе. Когда человек видит, что он способен добиваться успехов в спорте, это влияет на его самооценку и веру в свои силы не только на спортивной площадке, но и в повседневной жизни. Это помогает преодолеть страх перед собственными ограничениями и сомнениями в своих способностях. А также, участие в спортивных мероприятиях способствует развитию лидерских качеств у людей с ограниченными возможностями. Они учатся работать в команде, принимать решения, решать проблемы и достигать поставленных целей, что положительно сказывается на их самоуважении и адаптации в обществе.

Спорт также способствует развитию адаптивных стратегий поведения и управления эмоциями. Участие в тренировках и соревнованиях требует от участников умения справляться со стрессом, сохранять спокойствие и принимать решения в сложных ситуациях. Эти навыки переносятся в повседневную жизнь и помогают им эффективно справляться с различными жизненными вызовами.

Для людей с ограниченными возможностями спорт становится не только средством физической реабилитации, но и способом доказать свою полноценность и улучшить свою самооценку. Несмотря на то, что некоторые виды спорта могут быть недоступны из-за особенностей здоровья, современные достижения в медицине, такие как ортопедия и технологии изготовления

протезов, открывают новые возможности. Теперь реабилитация через спорт становится доступной не только для людей с легкими нарушениями, но и для ампутантов, а также тех, кто столкнулся с тяжелыми последствиями ДЦП. Важно, чтобы спортивные программы для людей с ограниченными возможностями были адаптированы и индивидуализированы, чтобы каждый мог найти подходящий для себя вид спорта и достичь успеха в этой области.

Также, спорт открывает перед людьми с ограниченными возможностями новые возможности для самореализации и социальной интеграции. Успехи в спорте могут стать источником гордости и уверенности в себе, а также открыть двери к новым возможностям в образовании, карьере и общественной деятельности.

Еще одним важным аспектом воздействия спорта на психологическое состояние людей с ограниченными возможностями является развитие дисциплины и самодисциплины. Участие в тренировках и соревнованиях требует от них постоянной самоорганизации, строгого следования расписанию и плану тренировок. Эти навыки не только помогают им достигать спортивных целей, но и влияют на их поведение в повседневной жизни, делая их более организованными и ответственными.

Кроме того, спорт способствует развитию адаптивных стратегий решения проблем. В процессе тренировок и соревнований участники сталкиваются с различными трудностями и препятствиями, которые требуют от них быстрого и эффективного поиска решений. Это развивает их креативное мышление, умение быстро анализировать ситуацию и принимать обоснованные решения. А также, спорт является отличным способом релаксации и снятия стресса. Занятия спортом помогают участникам отвлечься от повседневных забот и проблем, снять напряжение и негативные эмоции. Это способствует улучшению их психологического благополучия и общего самочувствия.

Действительно, занятия спортом не только повышают самооценку, но и могут стать основой для трудоустройства и заработка на жизнь для людей с особенностями развития или физиологии. Адаптивные виды спорта и участие в обычных состязаниях, открытых для людей с ограниченными возможностями, предоставляют возможность приобрести профессиональные навыки и получить профессию.

Например, успешное участие в адаптивных видов спорта может привести к возможности стать тренером, инструктором или спортивным физиотерапевтом для других людей с ограниченными возможностями. Также возможно трудоустройство в сфере спортивного менеджмента, медицинского обслуживания или организации спортивных мероприятий.

Участие в обычных состязаниях также может открыть двери к профессиональной карьере в спорте или связанных с ним областях. Победы и достижения в спорте могут привлечь внимание спонсоров, работодателей и представителей спортивной индустрии, что создаст возможности для работы в качестве спортивного агента, комментатора, аналитика или даже спортивного моделиста.

Таким образом, спорт не только способствует физическому и психологическому благополучию, но и может стать фундаментом для профессионального развития и самореализации для людей с ограниченными возможностями.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бушенева И.С. Физическая культура и спорт как средство повышения уровня и качества жизни инвалидов / И.С. Бушенева, И.В. Еремин, В.В. Савченко // Фундаментальные исследования. – 2016. – №8–1. – С. 107–111.
2. Дмитриева О. Д. толерантность, мотивы и мотивация социального поведения (к вопросу о существовании самостоятельного мотива толерантного поведения) //Актуальные проблемы психологического знания – 2011. – №2. – С. 88-92.
3. Дубровский В.И. Реабилитация инвалидов-спортсменов // Спортивная медицина: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., доп. – М.: Владос, 2002. – С. 411–417.
4. Сунагатова Л.В. Влияние адаптивного спорта на социальную адаптацию инвалидов / Л.В. Сунагатова, У.А. Марченкова // Молодой ученый. – 2012. – №12. – С. 603–607.
5. Теория и организация адаптивной физической культуры[Текст]: Учебник: В 2 т. – Т.2: Содержание и методики адаптивной физической культуры и характеристика ее основных видов / Под общ. ред. проф. С.П. Евсеева. – М.: Советский спорт, 2005. – 448 с.
6. Фролов Ф. П. Организационные формы и методы социализации инвалидов в современной России //Вестник Южно-Российского государственного технического университета (Новочеркасского политехнического института). Серия: Социально-экономические науки. - 2011. - № 3. - С. 287-292.

УДК 80856

Толеубекова Л.Т. (ВКТУ), Байбатанова Ф.И. (ВКТУ, ст. преподаватель)

ОБ ИСКУССТВЕ МАЛЕНЬКОЙ БЕСЕДЫ

Аннотация. Об искусстве маленькой беседы. В данной статье говорится об искусстве разговаривать на разные темы за короткий промежуток времени. Понятие смолл-ток идеальный вариант для обсуждения – погоды, хобби, шоу-бизнеса, путешествий, обстановки в офисе.

Ключевые слова. Смолл-ток, этика, культурный феномен, хобби, общение, переговоры, манипуляция.

Смолл-ток, искусство разговаривать ни о чём со случайными встречными или даже знакомыми людьми, занятный культурный феномен, который принесли нам сперва фильмы и сериалы, а после и путешествия. Вместо обмена информацией – разговор ради разговора, словно бесцельная прогулка для удовольствия.

Сейчас менеджеров профессионально обучают искусству «неделовой беседы», для того чтобы они могли разговорить и расположить клиента для переговоров. Казалось бы, что может быть проще, чем говорить «ни о чем»? Выбираешь любую тему – и вперед. И тем не менее недостаток такого умения часто испытывают многие переговорщики.

Small talk в роли тепловоза

"Я – человек дела и во всем привык следовать простому правилу: экономь свое и чужое время. Положа руку на сердце, признаюсь, что абсолютно не понимаю, зачем во время деловых переговоров тратить время на соблюдение формальностей. Я не говорю об элементарной вежливости. Но все эти разговоры «за жизнь» - о погоде, о самочувствии и так далее – это же никому не нужный, пустой треп! Почему нельзя сразу перейти к делу, ведь мы все занятые люди? Однако мой консультант утверждает, что мне необходимо учиться поддерживать эти ненужные беседы. Какой в них смысл?".

Максим О., руководитель финансового предприятия

Small talk довольно давно стал неотъемлемой частью делового этикета. Про эту «формальность» на переговорах не забывают даже те, кто давным-давно знает друг друга. И хорошо, что не забывают.

Для чего же нужен small talk ? Представьте себе «убежавший» отцепленный от состава вагон: случайно выпали подпорки, и он покатился под гору. Для того, чтобы его «поймать», обычно по тому же пути пускают тепловоз, и когда он набирает одинаковую с вагоном скорость, беглеца к нему подсоединяют. В искусстве коммуникации используется тот же принцип, и называется он «подстройка и ведение». Small talk в переговорах исполняет роль тепловоза. Каждый собеседник приезжает на встречу в определенном настроении и ритме: кто-то погружен в себя, кто-то готов немедленно ринуться в бой, кто-то так опоздал и запыхался, что никак не может сосредоточиться на разговоре.

Опытный переговорщик во время small talk дает своему собеседнику фору: благодаря ненавязчивым вопросам, дружеской атмосфере, внешней заинтересованности обсуждаемой темой партнер начинает чувствовать себя в своей среде, расслабляется и открывается. В это время, возможно, вам удастся увидеть его сильные и слабые стороны и использовать полученную информацию в выгодном ключе. Самое главное – ваша наблюдательность. Приведу пример того, как small talk «открывает» собеседника. Каждый переговорщик хочет знать, насколько его собеседник искренен, когда подтверждает или отрицает те или иные слова. Задайте вашему партнеру во время small talk такой вопрос, на который он со стопроцентной уверенностью ответит утвердительно. Впредь во время самих переговоров вы легко отличите правдивое «да» от фальшивого.

Обычно для small talk выбирают максимально безобидные и легкие темы, которые не потребуют от собеседника излишних умственных напряжений и не затронут личного. Идеальный вариант для обсуждения – погода, хобби, шоу-бизнес, путешествия, обстановка в офисе. Но выбирать такую тему лучше, исходя из конкретной обстановки и в зависимости от того, кто перед вами, ведь даже самый безопасный предмет для обсуждения может вызвать неожиданную реакцию: чужая душа потемки – никогда не знаешь, что человека может задеть за живое. Самый простой пример: вы можете долго и бурно восхищаться солнечными деньками, и потом узнать, что ваш собеседник плохо переносит жару. Вот еще одна ситуация из жизни: кто любит сидеть в пробках? Никто! Казалось бы, лучшей темы не придумать. И вот, чтобы завоевать расположение своего клиента, один агент по недвижимости в самом начале беседы поделился наболевшим – рассказал в красках о том, как он ненавидит «чайников», из-за которых вечно заторы на дороге. А позже выяснилось, что его клиент сам недавно сел за руль.

Не советую обсуждать во время small talk кинофильмы, литературу и т.п. Угадать вкусы очень сложно. Я не раз становилась свидетелем того, как переговорщики с криками «Ты ничего не понимаешь!» начинали с азартом спорить о видео-новинках, совершенно забыв о предмете встречи. И эти споры никогда не шли на пользу деловым отношениям.

Взамен отстаиванию своих взглядов и пристрастий я бы предложила формат диалога, ведь small talk дает отличную возможность лучше подготовиться к предстоящим переговорам. Это как раз то, чем так умело пользуется подруга нашей читательницы. Вот, к примеру, вы в переговорной видите аквариум или картину на стене – похвалите обстановку и поинтересуйтесь историей предметов интерьера. А дальше внимательно следите за тем, как именно ваш собеседник об этом расскажет. Темп речи выдаст его темперамент, характер ответов – манеру делового общения. А дальше вам остается лишь использовать полученные сведения. Манипуляция? Безусловно! Но ведь подобные «тесты» существуют испокон веку: помните? – как человек ест, так и работает. Так что если в ответ на ваш вопрос «А как вы подбирали цвета для переговорной?» партнер захлеб начнет рассказывать, что он еще с детства обожал все бежевое, сразу станет ясно – для этого человека важны

подробности и в суть дела он лучше войдет, если ему обрисовать картину во всех деталях. Если же партнер ограничится короткой и сухой фразой, что цвет был выбран случайно, вы поймете, что лучше не тянуть кота за хвост и сразу переходить к делу. Подобных приемов множество, и овладеть ими помогают всевозможные тренинги личностного роста и искусства переговоров.

Практические советы для тех, кто готовится к small talk:

- Заранее подготовьте несколько подходящих тем для беседы, лучше всего нейтральных или тех, которые заведомо вызовут одобрение собеседника. Для этого постарайтесь как можно больше о нем узнать заранее.
- Помните, что даже самые безопасные темы могут настроить собеседника против вас, если ваша речь будет жесткой, чрезмерно эмоциональной и бескомпромиссной. Small talk – не лучшее время для «продавливания» своих интересов.
- Если вы не чувствуете в себе уверенности, побольше слушайте и поменьше рассказывайте. Задавайте партнеру вопросы, уточняйте и переспрашивайте (в меру, конечно) - проявите свою заинтересованность в том, что может и ему быть интересно.
- Подстраиваясь и входя в общий ритм предстоящих переговоров, внимательно следите за тем, как под вас подстраиваются другие, а также за тем, что и как вы сообщаете окружающим. Велика опасность того, что во время дружеской беседы вы станете добычей опытного манипулятора. В умелых руках small talk может стать очень опасным оружием.
- Соблазн получше узнать партнера зачастую приводит к слишком затянутым small talk . На самом деле чтобы подстроиться под собеседника вполне хватит 3-5 минут, более длинные беседы приводят к обратному эффекту, когда теряются внимание и деловой настрой партнера.

Допустимые vs запрещенные темы для small talk

Принято считать, что small talk - это, в 99% случаев, разговор о погоде. Действительно, о ней говорить всегда проще всего, но это не единственная подходящая тема. Вот еще несколько вариантов: спорт, хобби, еда, путешествия, работа, новости, искусство.

Стоит отметить, что эти подходящие темы нужно уметь поддерживать. Все может пойти под откос, если превратить ее в монолог, например, рассказывая весь сюжет фильма, который вы недавно увидели, перечисляя все ингредиенты блюда, которые вы недавно попробовали. Нельзя заставлять собеседника просто слушать вас и вежливо кивать. Обсуждая новости, тоже стоит быть аккуратным. Не затрагивайте противоречивые темы, а, напротив, выбирайте что-то позитивное, чем приятно поделиться, что приятно слышать. Одним словом, выбирайте тему, которая интересна вам и собеседнику, стараясь соблюдать формат диалога, а не читать лекцию.

Наряду с темами, которые прекрасно подходят для непринужденной светской беседы, есть и те, которые стоит обходить стороной:

Религия. Пожалуй, причину, по которой не стоит обсуждать религию, даже не стоит объяснять, ведь то, во что мы верим это глубоко личное дело каждого.

Политика. Да, мы все время смотрим, читаем новости и слышим их по радио. Все говорят про политику, но для непринужденной беседы едва знакомых собеседников эта тема не лучшая. Может оказаться, что новый знакомый абсолютно других политических убеждений, а значит неловкой ситуации не избежать.

- Личная жизнь. В культуре стран, где английский является государственным языком: в Англии, Америке, Канаде, Австралии и т.д, не принято говорить о подробностях личной жизни ни с кем, кроме по-настоящему близких друзей. Отношения с супругом/супругой, родителями или детьми, состояние здоровья - все это не стоит обсуждать, если вы хотите легкой непринужденной беседы.
- Деньги. Спрашивать о стоимости вещей, зарплате и вообще финансовом состоянии человека не лучшая идея, так же как и раскатывать о своем затруднительном или, наоборот, положении.
- Третьи лица. Сплетничать, пересказывать подробности личной жизни и просто обсуждать общих знакомых абсолютно неуместно в рамках small talk.
- Возраст и внешний вид. Конечно, вы можете сказать собеседнику что-то приятное, сделать комплимент, но будьте аккуратны. Избегайте замечаний касательно фигуры и возраста человека, но смело делайте комплименты относительно одежды.

Также не забывайте, что комплимент, с одной стороны, должен быть приятным, а, с другой стороны, достаточно нейтральным, чтобы не вызвать неловкость. То есть фразы вроде «You look hot in this dress» или «Your legs look hot in these jeans» использовать нельзя.

В остальном правила small talk соответствуют общепринятому этикету: не монополизируйте беседу; не перебивайте собеседника; не отвлекайтесь на телефон; не хвастайтесь; не молчите; не бойтесь ошибок; не поддавайтесь на провокации и не устраивайте их.

Вместо этого: выберите интересную всем тему; давайте собеседнику возможность высказаться; задавайте вопросы для поддержания беседы; давайте развернутые ответы; хвалите собеседника и соглашайтесь, разумеется, когда вы действительно согласны; избегайте противоречивых тем и высказываний, которые могут привести к спору или даже ссоре.

Также не забывайте, что комплимент, с одной стороны, должен быть приятным, а, с другой стороны, достаточно нейтральным, чтобы не вызвать неловкость – То есть фразы вроде «You look hot in this dress» или «Your legs look hot in these jeans» использовать нельзя.

Однако Small Talk – навык, полезный не только в рамках мероприятий, но и в переговорах, в том числе. В конце концов мы же не с ноги дверь открываем и не вываливаем сразу все документы на стол, а потом уходим не попрощавшись.

Культура small talk требует соблюдения норм традиционного этикета с поправкой на короткую продолжительность разговора. Напомню основные постулаты. Если к вам обращаются – спрячьте телефон (к мобильнику мы тянемся, когда чувствуем себя неловко – переборите скованность). Проявите

заинтересованность к говорящему и его сообщению – для этого посмотрите в глаза собеседнику и улыбнитесь. Старайтесь поддерживать зрительный контакт до 5 секунд с комфортными интервалами, плюс обязательно пару раз кивните, чтобы подтвердить свое внимание. Не перебивайте собеседника. Во время small talk длинные тирады отсутствуют – после одного-двух предложений обязательно последует обращение-вопрос. Плохим тоном считаются односложные ответы («да», «нет», «нормально»), долгие разглагольствования и непрошенные советы. Испытываете затруднение с ответной репликой? Задайте уточняющий вопрос: «почему», «благодаря чему», «зачем», «из-за чего», «где», «когда»... Безотказно действует и эмоциональное повторение ключевых слов монолога визави. Также используйте комментарии-восклицания, типа: «ну, надо же», «кто бы подумал», «ничего себе», «супер», «замечательно», «вот это да», «поразительно», «прекрасно», «потрясающе»!

Говорите слова любезности, однако не перестарайтесь. Чтобы комплимент звучал естественно и не ассоциировался с лестью — завуалируйте его. Например: «До чего элегантно платье — вам очень идет. Подскажите, где можно приобрести столь удачную обновку».

Постоянная практика. Чем больше будет тренировок, тем лучше будет получаться вести Small talk с незнакомыми людьми. Тренироваться надо постоянно: в очереди, на остановке общественного транспорта, в общественном транспорте или любых других общественных местах. Это поможет обрести уверенность. Хотя короткая беседа ни о чем имеет множество преимуществ, она также может иметь некоторые недостатки. Люди могут счесть такой разговор поверхностным и неинтересным, особенно если они предпочитают более глубокие и серьезные беседы. Кроме того, маленькая беседа может иногда быть вызывающей, особенно для людей, которые не имеют достаточного опыта в общении или страдают социальной депривацией. Вместе с этим, короткая беседа играет важную роль в общении и установлении отношений, особенно в деловой сфере. Она помогает людям легко входить в контакт друг с другом, создает приятную атмосферу и способствует установлению доверия. Small talk может стать основой для более глубоких и серьезных отношений в будущем, что делает ее неотъемлемой частью успешного общения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Интернет-источник <https://amp.dw.com/ru/small-talk-большое-искусство-маленькой-беседы/a-4454249>
2. Интернет-источник <https://www.b-seminar.ru/article/show/68.htm>

УДК 81.1

Уэлиқызы А. (23-ЛДК-1), Асавбаева Г.Б. (к.ф.н., ВКТУ)

РУССКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ КАК ОТРАЖЕНИЕ КУЛЬТУРЫ И БЫТА РУССКОГО НАРОДА

Аннотация. В статье рассматриваются русские фразеологизмы как часть материальной и духовной культуры нации; отражение во фразеологизмах национальных особенностей быта, традиций, уклада жизни, представлений русского народа; дается этимологический анализ некоторых фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеологические единицы, фразеологизмы, культурно-национальный колорит

Фразеология – это величайшая сокровищница и ценность любого языка. В ней, как в зеркале, отражается история и многовековой опыт трудовой и духовной деятельности народа, его нравственные ценности, религиозные воззрения и верования. Фразеологизмы отражают мир чувств, образов, оценок того или иного народа, они самым непосредственным образом связаны с культурой речи.

«Фразеологизмы – своеобразные микромиры, они содержат в себе и нравственный закон и здравый смысл, выраженные в кратком изречении, которые завещали предки в руководство потомкам. Это душа всякого национального языка, в которой неповторимым образом выражаются дух и своеобразие нации». Это высказывание принадлежит одному из самых ярких русских филологов середины XIX века Фёдору Ивановичу Буслаеву.

Красота национального языка заключена во фразеологизмах, в которых неповторимым образом выражаются дух и своеобразие нации. Исходя из этого, можно сказать, что, во-первых, в большей части фразеологизмов можно отыскать отголоски национальной культуры, которые должны быть найдены, и во-вторых, информация о культуре народа внутри фразеологической единицы является народным образом представления о мире и придает фразеологизму культурно-национальный колорит.

В русских фразеологизмах отражены национальные особенности быта человека, в частности, связанные с жилищем русского человека: *дом вести – не лапти плести, хоть святых выноси, выносить сор из избы*. Изучая фразеологизмы, можно узнать об этике русского народа: *хлеб да соль, кровь с молоком, лезть в чужой монастырь со своим уставом*; о традициях и обычаях: *зайти на огонек, вот те крест*; о ремеслах: *между молотом и наковальней, шито белыми нитками, сапожник без сапог, у ленивой и для себя нет рубахи*; о детских играх: *казаки разбойники, играть в поддавки, царь горы, чехарда*; о денежной системе: *копейка рубль бережет, принять за чистую монету, грош цена* и др.

Русские фразеологизмы могут рассказать о жизни русского крестьянина, его орудиях труда, домашних обязанностях, печалях и радостях: *готовь сани*

летом, наступить на чужие грабли, бито корыто, вилами по воде, баба с возу – кобыле легче, дуб дубом, лыка не вяжет и т.п.

Во внутренней форме большей части фразеологизмов содержатся смыслы, которые придают им культурно-национальный колорит. Например, фразеологизм *наострить лыжи* (намереваться уйти куда-либо или откуда-либо) возник из реальной жизненной ситуации: лыжи смазывали жиром, чтобы они лучше скользили по снегу, ем самым их «вострили», делали более остро прорезающими снег. Семантику таких фразеологизмов можно интерпретировать с позиций ценностных установок и стереотипов, свойственных ментальности нации, т.е. в терминах национальной культуры: перед тем как куда-то идти по снегу, нужно смазать лыжи жиром, то есть наострить, чтобы они лучше скользили по снегу, – из этого следует, что, если человек вострит лыжи, он собирается уходить, идти, бежать куда-либо или откуда-либо [3, с. 82].

Другой пример: снять шапку перед кем-то означало проявить покорность, подчеркнуть свое почтение. Обнажали голову перед старшими и перед знатными. Крестьяне, которые очень сильно зависели от своего помещика, при встрече с ним, снимали шапку и долго кланялись ему, мяти («ломали») шапку в руках, не торопясь ее надевать, пока помещик не проедет мимо них на бричке или не пройдет мимо. Так и появилось выражение *«ломать шапку»* (заискивать перед кем-либо) [5].

Фразеологизм *верста коломенская* (об очень высоком, долговязом человеке) выражает ироническое сравнение очень высокого человека с верстовыми столбами. До 1899 года в России расстояние отсчитывали именно верстами, отрезками чуть больше 1 километра, а верстовые столбы отмечали путь от одной станции к другой. Особенностью коломенских верстовых столбов было то, что между кремлем и селом Коломенским царь Алексей Михайлович приказал установить особо заметные высокие верстовые столбы с государственными гербами. Выражение показывает народное сопоставление высоких людей и особо длинных верстовых столбов [3,65].

Исконно русские фразеологизмы могут дать богатую историко-культурную справку. Работая с этимологическим словарем русских фразеологизмов, можно узнать не только их значение, происхождение, но и «изначальный смысл» исконно русских фразеологизмов. Например, если у русского человека в доме была икона, то считалось, что бог и святые всегда присутствовали в доме, наблюдали за поступками людей. В минуту же помрачения ума, например, во время драки или разгульного пира, человек забывал стыд, совесть и начинал совершать безобразные поступки прямо перед лицом Бога. Такому человеку могли сказать: «Как тебе не стыдно! Хоть бы святых вынес!» – и указывали на иконы. Так появилось правило выносить святых или поворачивать их к стене во время разгула, чтобы не осквернять их (фразеологизм *хоть святых выноси* – 'невозможно что-либо терпеть') [3, 443].

Интересно происхождение фразеологизма *кровь с молоком* ('здоровый, крепкий'), который отражает представление о красоте на Руси [5]. В старину о ребенке могли сказать «богатырь, кровь с молоком». Корни выражения нужно

искать в славянском фольклоре. Описание девушек «с лицом белом, как молоко» и «ланитами, алыми, как кровь» мы находим в сказках, песнях и былинах. Кровь – символ жизни, внутреннего огня. Отсутствие румянца свидетельствовало о том, что человек находится на грани жизни и смерти, слаб, не способен продолжать род. Молоко же – эталон белизны. Чтобы сохранить кожу белой и нежной, а здоровье – крепким, славянки умывались коровьим молоком. Так что все метафоры вполне жизненны.

Об особых правилах этики мы можем судить по фразеологизму *несолоно хлебавши* ('обманувшись в своих ожиданиях, не добившись желаемого; безрезультатно') [3,251].

В IX-XVI веках еще не были открыты залежи каменной соли в Карпатах, и эта приправа была дорогой, ею чаще всего посыпали уже готовую пищу. Обычно солил блюда на столе хозяин, и поэтому желанным гостям, тем, кто сидел ближе к хозяину дома, доставалось больше соли, а непрошеным или дальним родственникам – меньше. Последним приходилось есть несоленую пищу, так и появился фразеологизм.

Из речи швей пришел в русский язык фразеологизм *шито белыми нитками* ('грубо подделано; неловко, неумело скрыто что-либо'), который первоначально значил, что швея не утруждала себя подбором оттенка, а просто взяла первые попавшиеся нитки. К речи русских пряж восходит фразеологизм *у ленивой и для себя нет рубахи*. Данная пословица указывает на такого человека, который не может себе сделать то, что делает на заказ по роду своей деятельности для других людей.

Название русской народной игры сохранилось во фразеологизме *играть в поддавки* ('поддаваться, идти на уступки, уступать, идти на компромисс'). Игра в русские шашки с противоположной традиционной игре целью – лишить себя возможности хода, создав ситуацию, когда все шашки отданы сопернику или «заперты».

Фразеологизм *царь горы* ('безусловное превосходство чего-либо над всем остальным в своей категории') также возник из названия игры. Это была русская народная игра, задача игрока в которой – занять вершину горы или любую другую определенную правилами игры область и не пускать туда остальных игроков.

Из всего вышесказанного мы можем сделать вывод, что фразеология как фрагмент языковой картины мира является частью материальной и духовной культуры нации. В ней отражены особенности быта, обычаев, религиозного и трудового уклада жизни, традиции, этические и моральные нормы поведения русского человека. Поэтому необходимо обращаться к фразеологии, изучать русские фразеологизмы, чтобы понять русскую культуру. «Мало того, чтобы знать, что такое-то выражение подлежит такому-то грамматическому или риторическому правилу, надобно возбудить сочувствие к правильной и изящной речи, обогатить память значительным запасом самих выражений... Всякий народ смотрит на вещи по-своему; поставить учащегося на точку зрения народную можно только изучением выражений, в коих высказывается дух народа...» (Ф. И. Буслаев) [2].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Буслаев, Ф.И. Русские пословицы и поговорки, собранные и объясненные Ф. Буслаевым. / Ф. И. Буслаев. – М.: Русский язык, 1954. – 176 с.
2. Гусейнова, У.Ф. Роль Ф. И. Буслаева в историческом становлении и развитии теории фразеологии.// Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – Естественные и точные науки. Гуманитарные науки. – 2009 г. – № 12 // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-f-i-buslaeva-v-istoricheskom-stanovlenii-i-razvitii-teorii-frazeologii>
3. Ларионова, Ю.А. Фразеологический словарь современного русского языка. – М.: «Аделант», 2014. – 512 с.
4. Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
5. Фразеологический словарь русского литературного языка А. И. Фёдорова // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://gufo.me/dict/fedorov>
6. Цзинь Дань. Образное выражение во фразеологических единицах русского и китайского языков Историческая и социально-образовательная мысль. – 2015 г. – Том 7. – № 6. – Часть 2. – С. 345 – 349 // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/obraznoe-vyrazhenie-vo-frazeologicheskikh-edinitсах-russkogo-i-kitayskogo-yazykov>

ӘОЖ 796.05

Чайзадина Ә. (ШҚТУ), Ниязбеков Д.К. (ШҚТУ)

СТУДЕНТТЕРДІҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ БАҒДАРЛАМАСЫ

***Аңдатпа.** Жоғары оқу орнындағы дене тәрбиесі ерекше маңызды білім беру процесінің оң әсер ететін бөлігі жалпы студенттің жалпы жағдайы. Бұл мақалада волейбол ойыны түріндегі физикалық белсенділіктің физикалық дамуға әсері қарастырылады. Өткізу тәсілдері мен әдістерін жетілдіру үшін волейбол ойындар өзекті мәселе. Сондықтан мақаланың басты мақсаты — ойынға дайындалуға көмектесетін жаттығуларды қарастыру, осылайша студенттердің физикалық қасиеттеріне әсер етеді.*

***Түйін сөздер:** волейбол, дене шынықтыру, физикалық қасиеттер, салауатты өмір салты, студенттер, оқу орны, бағдарлама.*

Орта арнаулы оқу орындарына арналған дене тәрбиесі бағдарламасы студенттердің бірнеше теориялық тақырыптарды үйренуін және сонымен бірге тәжірибеде спорттың әр түрінен дене жаттығуларымен шынығып, меңгеруін қарастырады.

Дене тәрбиесі мен спорттық идеологиялық, ғылыми, әдістемелік және ұйымдастыру негіздерін үйрену, сонымен қатар тәжірибелік дағдыларды меңгеру студенттерді алдағы жұмысында қоғамдық-инструктор немесе оқу орнында және жұмыс орнының дене тәрбиесі ұжымындағы спорт төрешісі ретінде болуына керекті біліммен және дағдымен қаруландырады.

Бағдарламаның тәжірибелік бөлімі оқушылардың гимнастикадан, жеңіл атлетикадан, шаңғы спортынан, жүзуден, туризмнен, сонымен бірге Президенттік тест кешені мөлшерінің нормативтер мен бақылау жаттығуларын орындауын қарастырады.

Дене тәрбиесі бағдарламасының негізгі мазмұнын қимыл қозғалыстардың, жалпы дамытушы және қолданбалы дене жаттығуларының өмірге қажетті түрлерін құрайды. ДТ бағдарламасына баскетбол, волейбол, гандбол, футбол, фитнес сияқты студенттерге танымал көпшілік спорт ойындары және қозғалыс ойындарының жеке түрлері енеді. Студенттер оқу сабақтарында спорт ойындары бойынша құнды қимыл дағдылары мен дене сапаларын меңгереді. Спорт ойындарынан сынақ нормативтері болғанымен, қозғалмалы спорт ойындарының жеке тәсілдік элементтерін меңгеру дене тәрбиесінен баға қоюда есепке алынады [1].

ДТ бағдарламасы әрбір студенттің күн тәртібін сақтауын, белгіленген уақытта тексеруден өтуін, өзін-өзі бақылау күнделігін жүргізуін, өз денсаулығы мен дене жағдайын қарап, оны жақсарту шараларын қолдануды талап етеді.

«Дене тәрбиесі» пәні бойынша қорытынды баға студенттерге бір рет семестрде теориялық тақырыптардан алған білімдері, оның тәжірибелік нормативтерді орындауда көрсеткен нәтижесі, сонымен бірге оқу-жаттығу сабақтарға қатысуы және тәртібі бойынша қойылады. Сабаққа себепсіз қатыспаған студенттер сынақ жарыстарына қатысуға жіберілмеуі мүмкін, әрі пәннен жақсы қорытынды баға алмайды.

Денсаулық жағдайына қарай арнайы медициналық топтарға кіретін студенттер тәжірибелік нормалар мен жарыстардан босатылады. Оларға дене тәрбиесі пәнінен бағалар теориялық білімі мен дәрігерлік нұсқау бойынша жеке дене жаттығуларын орындауына байланысты қойылады. Дене тәрбиесі оқытушысының ұйғаруы бойынша сынақ кітапшасына дифференциалды бағасы сияқты «сынақ» деп те қоюға болады [2].

Денсаулығының мықты болуы үшін және денесінің жақсы дамуы үшін оқушылар белсенді демалыс құралдары, ауыр оқу жұмыстарынан кейін жұмыс қабілетін қалпына келтіру сияқты дәрістерді қарастыра отырып, дене жаттығуларымен және спортпен өз бетінше айналысу керек.

Сауықтыру-дене тәрбиесі, көпшілік спорт шараларына қатысу, дене жаттығуларымен өз бетінше айналысу, ары қарай сабақтарда меңгерген дағдыларды жүзеге асыруға көмектеседі

Оның бағдарламасына белсенді демалыс үшін шаралар, көпшілік ойындар, Президенттік тест кешені жаттығулары бойынша жарыстар енеді. Дене тәрбиесі бағдарламасына сай семестрде бір рет оқу орнында «Денсаулық күні» өткізіледі.

Каникул кезінде (қыста және жазда) жоғарғы оқу орындары студенттердің белсенді демалысы үшін сауықтыру-спорт лагерлерін, еңбек пен демалыс лагерьлерін құрады, бұл лагерьлерде спорт шеберлігін көтеру жұмыстары жүргізіледі.

Оқу топтарында дене тәрбиесі ұйымдастырушылары сайланады, жұмысқа спорт төрешілері, белсенді қоғамдық дене тәрбиесі сабақтарында, спорт секцияларында, сол сияқты арнайы ұйымдастырылған семинарларда жүргізіледі.

Оқу-спорт жұмысы негізгі, өзара тығыз байланысты бағытта жүзеге асырылады:

Көпшілік спортты дамыту және спортшы шеберліктерін көтеру. Спорт-оқу жұмысы процесінде мына міндеттер орындалады:

1. Спортпен айналысатындардың денсаулығын нығайту, олардың қызмет мүмкіндіктерін, дене дамуын көтеру.

2. Еңбек пен Отанды қорғау үшін қажетті өмірлік маңызды қолданбалы қимыл сапаларын істеуді, дағдыны студенттерде қалыптастыру. Оларға Бүкілодақтық дене тәрбиесі кешенінің талаптары мен нормаларын орындату.

3. Студенттерге дене тәрбиесі мен спорт туралы және таңдаған спорт түрлерінен арнайы теориялық білімдерді меңгерту.

4. Спорт секцияларына қатысатындардың спорт шеберліктерін бірте-бірте көтеру

5. Спортшыларды Отандық рухта, спорт этикасына, Отан туына адалдыққа тәрбиелеу.

Әдіскер (методист) мен команда жетекшілері (капитандары). Әдіскер ұйымдастырушылық және тәрбиелік қызмет атқарады. Оған бірінші кезекте оқытушылар (жаттықтырушылар), қоғамдық инструкторлар сүйенеді. Сондықтан жетекшілікке беделді, барынша дайындалған ұстамды, үлгілі, яғни басқалар үлгі алатындай қадірлі спортшы сайланады [3].

Спортшылар командасы (гимнастар, жеңіл атлеттер, шаңғышылар, т.б.) жарыстарға қатысқанда команда мүшелерінің арасынан капитан сайланады, ол барлық команданың үлгерімі мен ұйымдастырылуына жауапты болады.

Жетекшілер мен команда капитандарының міндеттері мыналар: жұмыс есебі күнделігін жүргізу, сабақ басталарда топты (команданы) сапқа тұрғызу, сабаққа қатыспаушылардың себебін білу, кезекшілерді тағайындау.

Кезекшілер сабаққа қажетті спорттық құрал-жабдықтарды дайындайды.

Жетекшілер мен команда капитандары оқушы-спортшылар сабаққа таза спорт киімімен, соған сәйкес аяқ киімімен келуін қадағалайды, оны орындамағандарға шара қолданады.

Команда өкілі. Жарысқа қатысатын әр командадан өкіл тағайындалады. Ол төрешілер алқасына спорт түрінің ережесінде, жарыс туралы ережеге сай каралған қажетті құжаттар мен аталған өтінішті береді. Өкіл қатысушылардың жарыс арасындағы және орын ауыстыруындағы үлгеріміне жауапты болады және әр ойыншының бүкіл команданың жемісті өнер көрсетуіне жағдай жасайды.

Дәрігерлік бақылау. Дене тәрбиесі ұжымының спорт секциясының қатысушылары сол оқу орны дәрігерлерінің тексеруінен өтеді. Жарыс ойыншылары өтініште тіркелген жазбаша дәрігердің рұхсатын алуы тиіс.

Емтихан алдында және емтихан кезінде спортпен шұғылданатын әрбір студенттің үлгерімін ескеріп, оқытушы, жаттықтырушы, қоғамдық-инструктор сабақ саны мен оның ұзақтығын азайтуына болады.

Спорт секциясының міндеттері мыналар:

- студент жастарды спортпен нақтылы шұғылдануға тарту;
- студенттердің ағзасын шыңдап, денсаулығын нығайту, олардың жан-жақты, қарқынды дене, тәсілдік, тактикалық, психологиялық, қолданбалы және теориялық дайындықтарын қамтамасыз ету;
- студенттерді көпшілік спорт жарыстарына қатыстыру;
- студенттерге Президенттік кешен нормалары мен талаптарын орындату;
- жоғары дәрежелі спортшыларды даярлау, құрама командаларды дайындау;
- спорт секцияларындағы қоғамдық жұмыстарға студенттерді тарту;
- қоғамдық-инструкторларды, жаттықтырушыларды және төрешілерді дайындау.

Сабақтың жалпы тығыздығы деп педагогикалық белгіленген уақыттың барлық сабақтың ұзақтығына қатынасын айтады.

Оқу уақытының ақталмаған шығынына ұйымдастырудағы қойылған оқу-тәрбие міндеттерін шешуге және кемшіліктерге байланысты бос тұрып қалу жатады: сабаққа кешігіп келу және оны ерте аяқтау, тәртіп бұзуға байланысты сабақ үстіндегі үзілістер, спорт құрал-саймандарының жарамай қалуы, мұғалімнің кетіп қалуы.

Сонымен сабақты ұйымдастыру әдістемесі. Сабақты ұйымдастыру әдістемесі оқытушының белгіленген оқушылар санымен (сынып, команда, үйірме) жұмыс істеу әдісіне, шұғылданушылардың тапсырманы орындау

тәртібіне, оқытушылар мен оқушылардың және шұғылданатын орындағы спорт қондырғыларының орналасуына (зал, стадион, спорт алаңы және т.б.) байланысты. Сабақтың дұрыс ұйымдастырылуы оқу-тәрбие міндеттерін шешу үшін қолайлы жағдайды қамтамасыз етеді.

Сабақта шұғылданушыларды ұйымдастырудың негізгі үш әдісі айырмаланады: фронтальді (мандай алдынан), топтық және жеке. Фронтальді әдісі кезінде оқытушы бірегей оқу материалы бойынша барлық оқушылармен бір уақытта жұмыс істейді. Сабақты топпен өткізу әдісі кезінде оқушылар топтарға бөлініп, әр топ жеке оқу тапсырмаларын алады. Оқытушы барлық оқушыларды өз бақылауында ұстап, бір топпен басымырақ жұмыс жүргізеді немесе кезекпен бірінен кейін келесі топқа өтеді. Жеке өткізу әдісі кезінде әрбір оқушы жеке тапсырма алып, оны өздігінен орындайды. Мұнда оқытушы, оқушылардың жұмысына таңдап, іріктеп басшылық жасайды.

Табиғи орындар жағдайында сабақ өткізу үлкен дәрежеде жаттығуды түрлендіруге және ең бастысы оқушыларды өмірдегі қызмет ету жағдайына ете жақын жағдайға көшіреді. Табиғат аясында сабақ өткізуге көптен шұғылданушыларды өмірге дайындаудың басты құралы ретінде маңыз берілген.

Сабақ өткізу үшін жергілікті жердің табиғи жағдайын пайдалану әдісі осы заманғы дене тәрбиесі жүйесінде кең қолданылып келеді. Мектепте, орта, жоғары оқу орындарында, әскерде табиғат аясындағы сабақтар міндетті түрде өткізіледі. Бұлай сабақ өткізу, әсіресе, спортта кең таралған.

Жергілікті жердегі қолайсыз ауа райы жағдайына сәйкес күні бұрын сабақ өткізілетін орынды дайындау және сабақ өтілетін орынды сынап көру, оқушыларға мұндай сабақтың пайдалылығын ұғындыру, олардың киімі жайлы және т.б. қамын ойлау өз жемісін береді. Дегенмен, көпшілік дене жаттығуларының әдістерін меңгеріп, сауатты орындау үшін арнайы жабдықталған сабақ өткізу орны талап етіледі. Сондықтан табиғи орындарда сабақ өткізуді спорт ғимараттарындағы және спорт алаңдарындағы сабақтармен ауыстырып өткізген дұрыс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Барчуков И. Б. Теория и методика физического воспитания и спорта / Г. В. Барчуков. – Москва: Кронус, 2011. – 247 с.
2. Уанбаев Е.Қ. Мектептегі дене тәрбиесі жұмыстарын жоспарлау, бақылау және есепке алу. /Е.Қ.Уанбаев, Ф.Ж.Уанбаева. – Өскемен: БАЙ баспасы, 2006. – 225 б.
3. Матвеев, Л. П. Теория и методика физической культуры. Введение в предмет: учебник для высш. спец. учеб, заведений / Л. П. Матвеев. – СПб.: Лань, 2003. – 160 с.

ӘӨЖ 811.512.122:55

Щербатых Г.И. (ШҚТУ), Бакиева А.К. (ШҚТУ, оқытушы)

ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ ҒЫЛЫМИ ЖАҢАЛЫҚТАРЫ МЕН АКАДЕМИЯЛЫҚ ШАБЫТҚА ЖОЛЫ

***Андатпа.** Бұл мақалада бірегей тұлға, ұлы ғалым Қаныш Сәтбаевтың еңбек жолы, жеткен жетістіктері, жаңашылдығы, зерттеулері туралы баяндалған. Қазақ халқының тарихында ғалымның есімі алтын әріптермен жазылған. Қазақстанның дамуына қосқан үлесі зор екендігі айтылған. Қ.Сәтбаев басшылығымен жасалған қадамдар халқымыздың, жастарымыз бен еліміздің бүгінгі инновациялық және ғылыми әлеуетінің іргетасын қалады. Ол ғылыми фактілерді зерттеу мен талдаудың ең үздік құралдарының көмегімен өмірінің соңына дейін дәл әрі жете талдау жасаған.*

***Түйін сөздер.** Ғылым, металлургия, ғалым, зерттеу, зерделеу, тұжырымдау.*

Қаныш Сәтбаев геология-минералогия ғылымдарының докторы, профессор, 1941 жылдан 1964 жылға дейін КСРО Ғылым академиясының Қазақ филиалының Геология институтының бірінші директоры, 1946 жылы Ғылым Академиясының академигі, ұйымдастырушы және ҚазКСР ҒА Тұңғыш Президенті, 1958 жылы Ленин сыйлығының лауреаты болды. Қаныш Сәтбаев жан-жақты ғалым бола отырып, жазушы, тарихшы, тіпті педагог бола алатын бірегей тұлға болды. Осыған байланысты Мұхтар Әуезов: "Қаныштың үлкен ерекшелігі - ол химикпен, биологпен, физикпен, дәрігермен және тарихшы мен филологпен олардың ғылыми тілінде сөйлесе алады", - деді. Бұл мақалада Қаныш Сәтбаевтың басты еңбегіне тоқталғымыз келеді.

1918 жылы Атбасар трестінде мыс кен орны және сол жерде аяқталмаған мыс балқыту зауыты болған. Алайда, олар көп мыс таба алмады. Британдықтар ақпан төңкерісімен байланыс зауытынан шыққан кезде, КСРО бұл зауытты аяқтауға шешім қабылдады. Қаныш Сәтбаев Тресттің бас геологы ретінде осы зауыттың құрылысы қалай жүріп жатқанын білу үшін сол жерге барды. Осы кен орнымен айналысқан ғалымдар мен мамандар Сәтбаевқа мыс қоры небәрі 10 жылға, ал ең жақсы жағдайда 15 жылға жетеді деп сендірді, бірақ жергілікті жерді қарастырғаннан кейін Сәтбаев олармен келіспеді және Жезқазғанда әлі табылмаған үлкен мыс кен орындары бар екенін айтты. Сәтбаев осы аймақты зерттеуге бел буып, Геолкомнан оған бір станок бөлуді сұрайды. 1 жылдан кейін Сәтбаев мыстың үлкен қабатын тауып, соның арқасында 1928 жылы іздеу жұмыстарын кеңейте алды. Кейінірек жақын маңдағы Қарсақпай зауыты өндірілген кен көлемін игермейтіні анықталды, сонымен қатар ол аймақта су қоймасын салып, теміржол салу керек дейді. Барлық осы талаптармен ол билікке жүгінеді, бірақ ол берілген талаптарға күмәнмен қарайды және зерттеу көлемін қалдыруды ұсынады. Осыдан кейін Қаныш Сәтбаев ВСНХ тау-кен металлургия секторының отырысында өз ұсыныстарын қарауға қол жеткізуге тырысады, бірақ ол да олардан бас тартады. 1930 жылы КСРО Мемлекеттік жоспарының төрағасы Г. М. Кржижановскийге, Сәтбаев өзінің барлық ұсыныстарын негіздейді, содан кейін зерттеуге қосымша қаражат бөлінеді. Геолком

Жезқазғанда барлау жұмыстарын қаржыландыруды қысқартуға шешім қабылдағанда бәрі жақсы болды. Содан кейін Сәтбаев өзінің досы М.А. Усов пен профессор В. А. Ванюковқа жүгінуге шешім қабылдайды және олардың көмегімен КСРО Ғылым академиясына қосылып, Жезқазғанда әлі де көп мыс бар деген сенімін дәлелдейді. Көптеген сенімдер мен келіссөздерден кейін бұл аймақта барлау жұмыстары жалғасып, бұл кен орны бүкіл әлемдегі ең ірі кен орнына айналды.[2;50]

Ұлы Отан соғысы кезінде немістер сол кездегі марганецтің негізгі кен орны болған Никопольді басып алды. Сондықтан КСРО-да жаңа кен орындарын іздеу мәселесі туындады. Бақытымызға орай, 1928 жылы Қаныш Сәтбаев Жездедегі марганец көріністерін көрді. Осыдан кейін ол аймақты барлау және зерттеу үшін отряд ұйымдастыруға шешім қабылдады. 1941 жылы комиссия сонда келеді, бірақ Сәтбаев денсаулығына байланысты оған қатыса алмады. Алайда, комиссия бұл жерде бар екенін растайды марганец кен орындары бірақ қорларды қайта құру қажет болады. Дегенмен, Сәтбаев осы жерде кеніш салуға ұмтылуда және басшылық оның дұрыстығын қабылдайды. Марганецтің жетіспеушілігіне байланысты құрылыс туралы тапсырма келесі 40 күнде орындалды, ал 1942 жылы 12 маусымда кеніш марганец бере бастады. Бұл кеніш 1943 жылға қарай елдің марганец кендерінің 70% - өндірді.[6;91]

1950 жылы Қаныш Сәтбаев елімізде дәлдігі жағынан үздік болған "формациялық металлогендік талдау мен кен орындарын болжаудың кешенді әдісін" әзірлеп жатыр. және КСРО-да кешенді металлогендік зерттеулердің негізі болды.[7;77]

1944 жылы Қаныш Сәтбаев Қазақстанда Ғылым Академиясын құру туралы ойлана бастады. Осы уақытта ол Мәскеуге іссапарларға жиі барды, онда Қазақ КСР Ғылым Академиясы өз міндеттерін тиімді жүзеге асыру үшін КСРО Ғылым академиясының базалары мен филиалдары Кеңесінің, КОКП Орталық Комитетінің ғылым бөлімінің және КСРО Ғылым Академиясының бөлігі болуы керек деп сендіруге тырысты. 1944 жылдан 1946 жылға дейін 11 жаңа ғылыми-зерттеу институттары құрылды. 1946 жылы 1 маусымда Абай атындағы опера және балет театрының ғимаратында Қазақ КСР Ғылым Академиясының салтанатты ашылу рәсімі өтті. 1946 жылы 3 маусымда Қаныш Сәтбаев оның президенті және академигі болып сайланды, сол жылы КСРО Ғылым Академиясының академигі болды. [10;50]

1955 жылы Қаныш Сәтбаев жұмыстан шығарылуы ұлтшылдыққа және басқа ұлтшылдармен жасырын байланысқа байланысты болғаннан кейін Қазақ КСР Ғылым Академиясының президенті қызметіне оралады. 1956 жылы республикада алтыншы бесжылдық аясында астық жинауды 5 есеге арттыру қажеттілігі туралы мәселе туындады. Сәтбаев аса маңызды салалар бойынша жоспар әзірлеп, оның орындалуын бақылау үшін Қазақ КСР Ғылым Академиясының (СОПС) жанынан Өндіргіш күштерді зерделеу жөніндегі кеңес құрды. 1940 жылы Орталық Қазақстан су тапшылығы проблемасына тап болды, онда өзендердің тек 5,5 пайызы осы аймаққа тиесілі болды. Бұған жауап ретінде 1949 жылы Ш.Ш. Шоқин Ертіс өзенінен орталық каналға су жіберетін канал

салуды ұсынды, оның идеясын Сәтбаев қолдады. 10 жылдан кейін, 1959 жылы ол КСРО Мемлекеттік жоспарының төрағасы алдында осы арнаны салу қажеттілігін негіздеді және оны жеті жылдық жоспарға енгізуге қол жеткізді. Бүгінде бұл ғимарат Ертіс-Қарағанды каналы деп аталады. 1958 жылы Сәтбаев 5-ші сайланған КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаты болып сайланды, ал 3 жылдан кейін 1961 жылы КСРО Ғылым академиясы Президиумының мүшесі болды, өмірінің соңына дейін осы қызметте қалды.[3;89]

Қаныш Сәтбаевтың геология саласындағы еңбегі әлемдік мойындаусыз қалған жоқ. Сонымен, астроном Н.С.Черных ашқан Астероид 2402 Сәтбаевтың атымен аталды, оның атымен жаңа минерал - "Сәтбаевит" аталды. 20 ғасырдың соңғы жылы болған 1999 жылы ЮНЕСКО шешімімен Қаныш Сәтбаев жылы болып жарияланды. Сондай-ақ, қазіргі уақытта Қаныш Сәтбаев атындағы ҚР ҒА жаратылыстану ғылымдары саласындағы жетістіктері үшін жаңа сыйлығы белгіленді, сондай-ақ Сәтбаев атындағы халықаралық қор құрылды.[6;10]

Қ.Сәтбаевтың ғылыми тұжырымдары геолог-ғалымның таланты мен данышпандығына толы, ал ол тұжырымдаған ғылыми ережелер бүгінгі күнге дейін ғылыми геологиялық әлемде кең таралған – бүгінде бұл "ең жоғары Дэйксөз индексі" деп аталады. К. Сәтбаев былай деп тұжырымдайды: "скарн және гидротермиялық металлогендік формациялардың мұндай басым кеңістіктік ориентациясы физикалық қасиеттері бойынша әр түрлі жыныстар сорттары арасындағы бөлімнің құрылымдық беттері айқын анықталған тау жыныстарының жақсы стратификацияланған кешендеріне ғана тән, оларда қабаттың дизъюнктивтік бұзылыстарының кез-келген түрі ең охотыласпен қалыптасады, бұл эндогендік металлогендік формациялардың кеңістіктік орналасуының ең әмбебап заңдылықтарының бірі болып көрінеді." [1;99]

Академик Қаныш Имантайұлы Сәтбаев Кеңес Одағында ғана емес, одан тыс жерлерде де танымал көрнекті геолог ғалым болды. Оның Қазақстан геологиясы бойынша ғылыми еңбектерінің теориялық және практикалық маңызы зор. Оларда кен түзілу теориясы мен металлогендік ғылымның көптеген мәселелері әзірленді, оны жасаушылардың бірі болды. Қаныш Имантайұлы Қазақстан геологиясындағы металлогендік бағыттың негізін қалаушы болды. Ол формациялық металлогендік талдаудың кешенді әдісін, сондай-ақ жалпыға бірдей танылған болжамды металлогендік карталарды құрастырудың негізгі принциптері мен әдістерін әзірледі. Оның басшылығымен Орталық Қазақстан үшін осындай карталар жасалды. Республиканың минералдық-шикізат базасын, сондай-ақ Қазақстанда кара және түсті металлургияны дамыту Қаныш Имантайұлының қамқорлығының мәні болып келген. Оның қызметінде ең ірі Жезқазған мыс кен орнын зерттеу және игеру ерекше орын алды. К. И. Сәтбаев осы кен орнында мыс кен орындарын орналастыру заңдылықтары туралы маңызды тұжырымдар жасап, оның үлкен перспективасын негіздей алды. Оның негізінде салынған Жезқазған мыс балқыту комбинаты елдегі ең ірі зауыт болып табылады. Сонымен қатар, оның арқасында, Ұлы Отан соғысы жылдарында, КСРО марганец кен орнына қол жеткізе алмаған кезде, Қаныш Сәтбаев қысқа мерзімде басқа кен орнын тапты, бұл сол кездегі Кеңес Одағына үлкен көмек

болды. Сондай-ақ Жезқазған-Ұлытау ауданының пайдалы қазбаларына Қ. И. Сәтбаев 1942 жылы арнаған арнайы монографиясын арнады. Мемлекеттік сыйлық берілді.

Жезқазғанның геологиясын зерттеумен қатар Қаныш Имантайұлы Қазақстанның барлық аумағында, әсіресе оның орталық және шығыс аудандарында іздестіру және барлау ғылыми-зерттеу жұмыстарын дамытуға белсенді қатысты. 1942 жылы Қ.И. Сәтбаев КСРО Ғылым академиясының Қазақ филиалының төрағасы болып бекітілді, ал 1946 жылы Қазақ КСР Ғылым Академиясының президенті болып сайланды. Оның қызығушылықтары мен уайымдарының ауқымы одан әрі кеңейді. Қазақстан геологиясынан басқа, ол Республикада басқа ғылымдарды - ядролық физика, Астрофизика, химия, математика, биология, экономика, тарих, әдебиет және басқа да көптеген ғылымдарды құруға және дамытуға, Қазақ КСР Ғылым Академиясы жүйесінде жаңа институттар мен зертханаларды ұйымдастыруға көп еңбек жұмсады. Осылайша, Сәтбаевтың тұлғасы болашақ ғалымдар үшін ғана емес, өз елін сүйетін және оның өркендеуі үшін жұмыс істеуге дайын барлық адамдар үшін қазақстандықтардың жас буыны үшін үлгі деп айтуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Абдулин А.А. Выдающийся учёный, организатор науки, общественный деятель // Вестник РАН. 1999. № 3. С. 258 -230.
- 2 Гарин А. оның өмірінің Әні: Қ. и. Сәтбаевтың туғанына 70 жыл толуына орай // коммунизмге жол. 1969. 10 сәуір.
- 3 Қаныш Имантайұлы Сәтбаев: (1899-1964). М. Ғылым, 1982. 152 б. (КСРО ғалымдарының биобиблиографиясына арналған материалдар. Геол сериясы. ғылымдар 27).
- 4 Сәтбаев Әлемі. (Мерейтойлық жинақ). Алматы: Шартарап 'с, 1999. 290 Б.
- 5 Сәрсекеев М. Сәтбаев 1980. - 319, [16] б. - (керемет адамдардың өмірі. Өмірбаян сериясы. Т. 14 (607)). - 100 000 дана.
- 6 Сәрсекеев М. Сәтбаев. 2 басылым., Алматы: Өнер, 1989. 448 б.
- 7 Сұлтанғазин У.М.көшпендіден академияға дейін (академик Қ.и. Сәтбаевтың туғанына 90 жыл толуына орай) // КСРО Ғылым академиясының хабаршысы. 1989. № 6. 102-106 ББ.
- 8 Satpaev Kanysh Imantaevich // The International who's who. 1963 -1964. 27 ed. London: Europa publ., 1963. P. 937.
- 9 Рахимов, Е. К. Қаныш Имантайұлы Сәтбаев және Томск қаласы // Томск политехникалық университетінің Известиялары [Известия ТПУ]. - 2005. - Т. 308, № 4. - 243-248 ББ.
- 10 Чубик П. С. Томск политехникалық тау-кен геологиялық мектебі-туған қаласы мен өлкесі // Томск политехнигі. - 2004. - Жоқ. 10. - Б.46-55

СОДЕРЖАНИЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ ЯЗЫКОВ, ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ, СПОРТА И ВОЕННОЙ НАУКИ

Айгалиева Д.А., Орман К., Шорганова А.Б. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАР ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ	3
Абдрасилова Г.Л., Жолгав Ә.Р. ГРАММАТИКАЛЫҚ САБАҚТАР - ТІЛГЕ ҮЙРЕТУДІҢ НЕГІЗІ	9
Абдрасилова Г.Л., Султан Ұ.Б. ЖАЗЫЛЫМ – ТІЛДІК ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ	14
Agzamova E., Kalelova I. WORD FORMATION PROCESSES IN ENGLISH	19
Айдарбекұлы М., Меирбекова М.М., Шимин Е.А. ИНВАЛИДНОСТЬ В СПОРТЕ, ПАРАЛИМПИЙСКИЕ ЧЕМПИОНЫ	24
Айтқалиев Е.С., Қадырберді Е.М. , Дронсейка Р.П. ВОДНЫЕ ПУТИ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА: ОБЗОР ГИДРОНИМОВ	26
Альтемирова Д.С. ФИТНЕС КАК СПОСОБ МОТИВАЦИИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ К АКТИВНЫМ ЗАНЯТИЯМ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ	31
Альтемирова Д.С. ОПТИМИЗАЦИЯ ЗДОРОВЬЯ ЧЕРЕЗ ТРЕНИРОВКИ: АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ РЕГУЛЯРНОГО ВЫПОЛНЕНИЯ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ	36
Alaudinova D. TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LANGUAGES	41
Акошев А.В., Жұмағали И.Ф. , Жақсылыкова Б.С. ҚАНЫШ СӘТБАЕВ – ҒАЛЫМ, ГЕОЛОГ	44
Александров Д.П., Бакиева А.К. ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІ – ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ МӘДЕНИ ЖӘНЕ ТАРИХИ МҰРАСЫНЫҢ АЖЫРАМАС БӨЛІГІ	49
Алтынбекова Э.А., Байбатанова Ф.И. АБАЙДЫҢ «ҚАРА СӨЗДЕРІНДЕГІ» АДАМГЕРШІЛІК МӘСЕЛЕСІ	52
Амантаев Д.М., Лобанов В.Д. ВЫСОКОТОЧНОЕ ОРУЖИЕ: ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ БОЕВЫХ УСЛОВИЯХ	57
Амангелдина Н.Е., Мамырбаева Е.Е. , Шимин Е.А. ЛЕЧЕБНАЯ ФИЗКУЛЬТУРА КАК ПРОФИЛАКТИКА И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ЖИЗНЬ СТУДЕНТА	62
Асылбекова К., Оразғалинова С., Шорганова А.Б. ЖАСӨСПІРІМ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДА, СПОРТТЫҚ ЖАТТЫҚТЫРУ ҮРДІСІНДЕ МОРАЛЬДЫҚ-ЕРІК ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	62
Аханов А.Т. ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНДА ДЕНСАУЛЫҚТЫ САҚТАУ МЕН НЫҒАЙТУ МАҚСАТЫНДА ҚОЗҒАЛЫС БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ МАҢЫЗЫ	72
Әшімова Д., Шимин Е.А. ФИЗИЧЕСКАЯ РАБОТОСПОСОБНОСТЬ СТУДЕНТОВ ВО ВРЕМЯ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ	77

Базенгалиев М., Есимжанова Г.Т. Ш. ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ «АҚЫЛ» ИНТЕЛЛЕКТІЛІК ҰҒЫМЫНЫҢ ТҮРЛЕНДІРІЛІП БЕРІЛУІ	81
Байноллаев Ш. А., Ережепова С.К. ИМЕНА, ФАМИЛИИ, ОТЧЕСТВА НАРОДА В РАЗНЫХ ЯЗЫКАХ МИРА	84
Бакытбекова Д. М., Ережепова С.К. ПРИМЕНЕНИЕ ЧЕРТ ЖИВОТНЫХ ДЛЯ ОПИСАНИЯ ХАРАКТЕРА ЧЕЛОВЕКА	89
Балтабаев Р., Жаксылыкова Б.С. ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ АРҚЫЛЫ ТІЛДЕРДІ ҮЙРЕНУ: ЖАҢА ТӘСІЛДЕР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР	94
Барсуков А.А., Бакиева А.К. МӘҢГІЛІК МҰРА: АКАДЕМИК ҚАНЫШ СӨТБАЕВТЫҢ ТУҒАНЫНА 125 ЖЫЛ	98
Бауржанқызы Е., Зақанова А.А., Сабитов М.З. ВЛИЯНИЕ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ НА ПСИХИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ И БЛАГОПОЛУЧИЕ	101
Бауржанқызы Е., Ережепова С.К. ЯЗЫК КАК СПОСОБ СУЩЕСТВОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ	104
Бейсекенов А.К., Солохин Д.В. УПРАВЛЕНИЕ ОГНЕМ И ЦЕЛЕУКАЗАНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ДРОНОВ	109
Бестібек Б.А., Ануарбеков А.С., Дронсейка Р.П. ИМЕНА ЗЕМЛИ: ТОПОНИМЫ КАЗАХСТАНА В ЗЕРКАЛЕ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ	114
Бидахметов Д.Ж., Канафиев Е.Н. ТАНК ЖҮРГІЗУ ТРЕНАЖЕРЛАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ: ӘСКЕРИ ТЕХНИКА МЕН КАДРЛАРДЫ ДАЯРЛАУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	119
Вайс К.Ю., Вайс Е.В., Байдельдинова Л.М. АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛОГОРИТМИЧЕСКИХ ИГР И УПРАЖНЕНИЙ ДЛЯ КОРРЕКЦИИ РЕЧЕВЫХ НАРУШЕНИЙ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ ДЕТЕЙ КГУ ГТЦСОН "УЛЬБА"	123
Гладышев А.В., Бакиева А.К. ОЛЖАС СҮЛЕЙМЕНОВТІҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНЕ ӘСЕРІ	127
Даулетов Ә.Д., Ережепова С.К. ВЛИЯНИЕ ЗАРУБЕЖНЫХ МУЛЬТИПЛИКАЦИОННЫХ ФИЛЬМОВ И КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР НА ФОРМИРОВАНИЕ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ ПОДРОСТКОВ	130
Демеуберген С.Д., Веселков С.И. РАЗРАБОТКА И ВНЕДРЕНИЕ МОДЕЛИ БОЕВОЙ МАШИНЫ ПЕХОТЫ БМП-2 В ИНТЕРАКТИВНЫЕ УЧЕБНЫЕ СИМУЛЯТОРЫ	135
Диасова Т., Тулунгазинова Д., Шимин Е.А. ВЛИЯНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА СТУДЕНТА	139
Duyesenbai Z., Kairoldina A.K. SUSTANAIBLE FOREST MANAGEMENT: PRESERVING NATURE'S TREASURES	141
Еркінбек Ә. Р., Жаксыбаев Б.С. СОВРЕМЕННЫЕ СРЕДСТВА ВООРУЖЕННОЙ БОРЬБЫ СТРАН ОДКБ ПРИМЕНЯЕМЫЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	145

Ерғасымова Ә.А., Бекбосынов С.Т. ЖОҒАРЫ КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ РӨЛІ МЕН ОРНЫ	149
Еремеева А., Сычева Г.В. РОЛЬ ЛЕЧЕБНОЙ ФИЗКУЛЬТУРЫ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА	152
Ершов И.А., Бакиева А.К. ҚАНЫШ СӨТБАЕВТЫҢ ҒЫЛЫМҒА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ	155
Zholdybaeva A., Kalelova I.M. THE ROLE OF ENGLISH IN THE MODERN WORLD	159
Жукова В., Кривец О. А., Батяшова И. В. ДЫХАТЕЛЬНАЯ ГИМНАСТИКА КАК СРЕДСТВО ОЗДОРОВЛЕНИЯ ЛЮДЕЙ ПРЕДПЕНСИОННОГО И ПЕНСИОННОГО ВОЗРАСТА	164
Жеңісұлы Ж., Жәнібек М., Токсанбаев А.А. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕСІ	169
Zvonareva P. M., Bayandinova N.A. PROSPECTS AND TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES	174
Зырянова Т. А., Байбатанова Ф. И. МАНИПУЛЯЦИИ В ОБЩЕНИИ	179
Исаканов Д.М., Бахтыбаев А.К. ОДНОТАКТНЫЙ ОППОЗИТНЫЙ ДВИГАТЕЛЬ	184
Кадыров Р.С., Жаксылыкова Б.С. ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІҢ ҚАЛЫПТАСЫП ДАМУЫ ЖӘНЕ БҮГІНГІ КӨРІНІСІ	188
Какенов Д. Е., Омаров Б.А. КОМПЛЕКСНЫЕ АППАРАТНЫЕ СВЯЗИ СО СРЕДСТВАМИ СПУТНИКОВОЙ, РАДИОРЕЛЕЙНОЙ, РАДИО И ПРОВОДНОЙ СВЯЗИ	193
Kalelova Zh., Abremetskaya M. ENGLISH BORROWINGS IN THE SPEECH OF TEENAGERS	197
Капарова А. К., Сабитов М.З. ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫ ДАМУДЫҢ ЗАМАНАУИ БАҒЫТТАРЫ	200
Капарова А.К., Ережепова С.К. ЯЗЫК СОВРЕМЕННОЙ РЕКЛАМЫ	204
Kaparova A., Bayandinova N. CADASTRE IN WEST EUROPE	208
Капезова А.Е., Амирханова Д.Д., Шорганова А.Б. СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ, СПОРТПЕН АЙНАЛЫСУЫНЫҢ МАҢЫЗЫ	213
Kapezova A., Kairoldina A. CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LANGUAGES, PHYSICAL CULTURE, SPORTS AND MILITARY SCIENCE	216
Карткужакова М.У. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУ ТАРМАҒЫНДА ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕР	220
Keneskanova D., Popkova Y. PROSPECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATION IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY AND ARCHITECTURE	228
Конакбаев Н.Ж., Ниязбеков Д.К. СТУДЕНТТЕРДІҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДАҒЫ ВОЛЕЙБОЛ	232

Костанаева А.А., Сабитов М.З. ҚАЗІРГІ ҚОҒАМ ӨМІРІНДЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ	236
Kabdylmanarova D., Erkinova M. TRADITIONS AND CUSTOMS OF ENGLISH-SPEAKING COUNTRIES	239
Кумарбекова К.А., Есимжанова Г.Т. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ТАКТИКИ И СТРАТЕГИИ ПОВЕДЕНИЯ В КОНФЛИКТНОЙ СИТУАЦИИ ПРИ ДЕЛОВОМ ОБЩЕНИИ	244
Қазезова А.С., Асмолова Л.А. ИГРЫ – КАК ОСНОВНОЕ СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ	249
Қайырбеков Ә.Д., Оразаметов М.Д. НОВЕЙШАЯ САМОХОДНАЯ АРТИЛЛЕРИЙСКАЯ УСТАНОВКА 2С35 «КОАЛАЦИЯ-СВ(СУПЕРВАЙЗЕР)»	254
Kaharmankyzy A., Popkova Y. THE DEVELOPMENT OF DESIGN AND ITS IMPORTANCE IN MODERN SOCIETY	259
Мананова А.Б., Байбатанова Ф.И. МАНИПУЛЯЦИИ В ДЕЛОВОМ ОБЩЕНИИ И СПОСОБЫ ИХ НЕЙТРАЛИЗАЦИИ	264
Маметанова С.Т. ПРИМЕНЕНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ	269
Manasova G., Sarsembaeva A. THE ROLE OF NEW LEARNING TECHNOLOGIES IN EDUCATION	274
Maukenova K., Turdaly A., Kairoldina A. THE IMPORTANCE OF ENGLISH LANGUAGE IN TECHNICAL PHYSICS PROFESSIONS	279
Махмут Ә.Қ., Мускин Қ.А. МЕТОДЫ ВЕДЕНИЯ ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ	284
Мәуілхан А.Т., Кабдылова А.К., Есимжанова Г.Т. ОРГАНИЗАЦИЯ И СПЕЦИФИКА ДЕЛОВОЙ КОММУНИКАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ	289
Меирбекова М.М., Айдарбекұлы М., Шимин Е.А. ИНВАЛИДНОСТЬ В СПОРТЕ, ПАРАЛИМПИЙСКИЕ ЧЕМПИОНЫ	293
Мирошниченко С.Р., Бакиева А.К. АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ ӨЛЕНДЕРІНІҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ	295
Мұратов А.А., Масаков А.А. БОЕВЫЕ БЕСПИЛОТНИКИ И ДРОНЫ, АНАЛИЗ ПРИМЕНЕНИЯ В БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЯХ И НЕОБХОДИМОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ В ВС РК	299
Мұратова Н., Нұрислам А., Ережепова С.К. НАПРАВЛЕНИЯ РОСТА И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА	303
Makulov A., Tabylganov D., Kairoldina A. ENGLISH AND ITS APPLICATION IN LIFE	308
Murat A., Yessirkegenova D., Kairoldina A. IMPORTANCE OF ENGLISH LANGUAGE IN CONSTRUCTION PROFESSION	313
Недобитков Ю., Жаксылыкова Б.С. ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ЛАТЫН ӘЛПБИІ: ТАРИХИ ЖӘНЕ ЗАМАНУИ ТӘЖІРИБЕСІ	317
Неклюдова П.Д., Батяшова И.В., Беркинов Н. Р. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЖИЗНЕННОЙ	

АКТИВНОСТИ ЛЮДЕЙ ПРЕДПЕНСИОННОГО И ПЕНСИОННОГО ВОЗРАСТА	322
Нургалиев Б.А., Ережепова С.К. ПУТИ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ИНТЕРНЕТЕ	327
Nurislam A., Myratova N., Gorban E. GROWTH DIRECTIONS AND FUTURE PROSPECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES	332
Нұржанқызы Е., Байбатанова Ф.И. ТҮР МЕН ТҮС ҰҒЫМДАРЫНЫҢ МӘН-МАҒЫНАСЫ	337
Оразова А., Ахметуллина А., Шорганова А.Б. ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫНДАҒЫ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ОҚУ ПӘНІ РЕТІНДЕ: МӘЖБҮРЛІК ПЕ? САНАЛЫ ТАҢДАУ МА?	342
Павлов А.В., Жаксылыкова Б.С. ҰЛЫ ЖЕҢІС – ХАЛЫҚ ҚАҺАРМАНДЫҒЫНЫҢ НӘТИЖЕСІ	346
Ракымжанұлы Е., Ережепова С.К. ИЗВЕСТНЫЕ ЛЮДИ В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ	351
Rustamkyzy A., Kairoldina A. CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LANGUAGES	356
Сабаева М.Р., Есимжанова Г.Т. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТВОРЧЕСТВА ПУШКИНА И АБАЯ	360
Sabayeva M., Ponomaryev D., Gorban Y. FEATURES OF ROAD MANAGEMENT IN KAZAKHSTAN AND THE UK: A COMPARATIVE ANALYSIS	365
Sarybaev A., Rakhmankul S., Kairoldina A. CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LANGUAGES, PHYSICAL EDUCATION AND MILITARY SCIENCE	369
Сағымжан А., Асавбаева Г.Б. ГЕРОЛЬД БЕЛЬГЕР – ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ЖАНАШЫРЫ	374
Сайлауов Р.Д., Байдельдинова Л.М., Черкасова А.В. ОЦЕНКА УРОВНЯ ПЛАВАТЕЛЬНОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОВ ВКТУ ИМ. Д. СЕРИКБАЕВА	379
Салпыков Д.М., Сурова Д.С. ЛЕКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ «ЧЕСТЬ»	384
Серікбай Д. Қ., Темиргалиева С. Е., Қабылбек А. Б., Батышова И.В., Айгужинова Г.З. ЕРЕСЕК ХАЛЫҚТЫ САУЫҚТЫРУ ӘДІСТЕРІ	389
Стребков Н.А., Сычева Г.В. КАРТИНГ – СПОРТ СМЕЛЫХ И СИЛЬНЫХ	396
Султангалиева А.А. КОММУНИКАТИВНЫЙ МЕТОД В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ	400
Тарасов А.А., Савельева Е.Ю. ИНТЕГРАЦИЯ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ В ПОВСЕДНЕВНУЮ ЖИЗНЬ ДЛЯ ПОДДЕРЖАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ	405
Татенова А.С. ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ РУССКОГО ЯЗЫКА НОВОГО ВРЕМЕНИ	410

Tastemirova A. THE USE OF GAME-BASED AND INNOVATIVE METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES	415
Темирова М., Усина Ж.А., Темиргалиева С.Е., Кулак А.В., Исагулова А.К. СПОРТ КАК СРЕДСТВО ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ДЛЯ ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ	419
Толеубекова Л.Т., Байбатанова Ф.И. ОБ ИСКУССТВЕ МАЛЕНЬКОЙ БЕСЕДЫ	425
Уалиева А., Асавбаева Г.Б. РУССКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ КАК ОТРАЖЕНИЕ КУЛЬТУРЫ И БЫТА РУССКОГО НАРОДА	430
Чайзадина Ә., Ниязбеков Д.К. СТУДЕНТТЕРДІҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ БАҒДАРЛАМАСЫ	434
Щербатых Г.И., Бакиева А.К. ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ ҒЫЛЫМИ ЖАҒАЛЫҚТАРЫ МЕН АКАДЕМИЯЛЫҚ ШАБЫТҚА ЖОЛЫ	438

Научное издание

**«ТВОРЧЕСТВО МОЛОДЫХ – ИННОВАЦИОННОМУ
РАЗВИТИЮ КАЗАХСТАНА»**

Материалы

*X Международной научно-технической конференции
студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых,
посвященной 125-летию Каныша Сатпаева
(ВКТУ, 11, 12 апреля 2024 г.)*

Часть VI

Сборник издан методом прямого копирования авторских статей

Ответственный за выпуск *О.Н. Николаенко*

Редактор *С.С. Мамыраздыкова*

Подписано в печать 16.04.2024. Формат 60х84/16.

Печать ризографическая. Бумага офсетная.

Усл.печ.л. 26,16. Уч.-изд.л. 26,24.

Тираж 20. Заказ № 177-2024.

Цена договорная.

Восточно-Казахстанский технический

университет им. Д. Серикбаева

070004, г. Усть-Каменогорск, ул. Протозанова, 69.